

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 26, Sayı: 2, Haziran–2024

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 26, Issue: 2, June–2024

	<p>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 26, Sayı: 2, Haziran-2024</p>	
	<p><i>Afyon Kocatepe University</i> <i>Journal of Social Sciences</i> Volume:26, Issue:2, June-2024</p>	
<p>ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894</p>		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Editörler / Editors

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Doç. Dr. Osman USLU

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
Doç. Dr. Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Doç. Dr. Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Murat KELİKLİ
Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim

Doç. Dr. Ümit DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Doç. Dr. Eyüp KURT

Psikoloji

Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım

Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Prof. Dr. Çağhan ADAR

Sosyoloji

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Osman USLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkan Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayım etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ahmet Bedel	Sinop Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ali Yaylı	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Belma Fırlar	Ege Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Erkan İznik	Anadolu Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Evrim Mayatürk Akyol	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Hasan Şen	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Mete Sezgin	Selçuk Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Murat Atan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mustafa Kara	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Mustafa Polat	Ostim Teknik Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Neşide Yıldırım	İğdir Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Orhan Karamustafaoglu	Amasya Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Osman Ünlü	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Ramazan Erdem	Süleyman Demirel Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Selma Arıkan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Targan Ünal Ünal	Doğuş Üniversitesi,
17.	Prof. Dr. Tolga Ulusoy	Kastamonu Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Adem Babacan	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Ahmet Bugra Hamşioğlu	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Ahmet Gözölü	Çankırı Karatekin Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Akif Akto	Mardin Artuklu Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Ali Merç	Anadolu Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Alparslan Nas	Marmara Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Alper Yılmaz	İnönü Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Atılım Onay	Anadolu Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Aysel Güney	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Bayram Akay	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Cihan Becan	Üsküdar Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Fatih Kana	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Fatih Mehmet Berk	Necmettin Erbakan Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Gönül Alkan	Dokuz Eylül Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Gül Pınar Erkem Gülboy	İstanbul Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Hakan Eygü	Atatürk Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Haluk Yaman	Fırat Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Handan Karakaya	Fırat Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Harun Ceylan	Yalova Üniversitesi
37.	Doç. Dr. İsmail Metin	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi,
38.	Doç. Dr. Kibar Aktın	Sinop Üniversitesi,
39.	Doç. Dr. Mehmet Fatih Demiral	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Mehmet Şahin	Selçuk Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Mehmet Yakın	İstanbul Arel Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Meryem Berrin Bulut	Çukurova Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Murat Önok	Koç Üniversitesi
44.	Doç. Dr. Murat Şengül	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Mustafa Kemal Yılmaz	Samsun Üniversitesi

46.	Doç. Dr. Mustafa Mücahit	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Mutlu Tokmak	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
48.	Doç. Dr. Ömer Aydınlioğlu	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
49.	Doç. Dr. R. Dilek Koçak	Ufuk Üniversitesi
50.	Doç. Dr. Seda Bağdatlı Kalkan	İstanbul Ticaret Üniversitesi
51.	Doç. Dr. Selman Ablak	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
52.	Doç. Dr. Seval Aksoy Kürü	Marmara Üniversitesi
53.	Doç. Dr. Tuğrul Korkmaz	Yalova Üniversitesi,
54.	Doç. Dr. Tunga Bozdoğan	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
55.	Doç. Dr. Ümran Ozan Karahan	Uşak Üniversitesi
56.	Doç. Dr. Volkan Bilir	Artvin Çoruh Üniversitesi
57.	Doç. Dr. Yonca Toker Gültaş	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Birgül Aydın	Doğuş Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Ergün Kara	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Gizem Dursun Özdemir	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Hanım Kader Şanlıöz-Özgen	Özyeğin Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selçuk Eti	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Hatice Ozdil	Bitlis Eren Üniversitesi
64.	Dr. Öğr. Üyesi Hülya Yumru	İstanbul Aydın Üniversitesi
65.	Dr. Öğr. Üyesi Kaplan Uğurlu	Kırklareli Üniversitesi
66.	Dr. Öğr. Üyesi Meryem Memiş Doğan	Bitlis Eren Üniversitesi
67.	Dr. Öğr. Üyesi Murat Yiğit	Kırıkkale Üniversitesi
68.	Dr. Öğr. Üyesi Selami Varol Ülker	Üsküdar Üniversitesi
69.	Dr. Öğr. Üyesi Ümit Gaberli	Siirt Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Dil ve Edebiyat / Language and Literature				
1	Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l- Envâr (1a-50b), Ses ve Şekil Bilgisi, İmla Özellikleri / <i>Phonetic and Morphology, Spelling of Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr (1a-50b)</i>	Selin ŞENTÜRK, Doç. Dr. Talat DİNAR	Araştırma Research	409-418
Eğitim / Education				
2	Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenleri: İlahiyat Fakültesi Mezunları Üzerine Bir Araştırma / <i>Reasons for Choosing a Teaching Profession: A Study on Theology Graduates</i>	Doç. Dr. Ali BALTACI, Prof. Dr. Mehmet Kamil COŞKUN	Araştırma Research	419-433
3	Tarihi Konuların Öğretiminde Kullanılan Tarihsel Empatinin Felsefi Açından Temellendirilmesi / <i>The Foundations of Historical Empathy Used in Teaching Subjects in History in terms of Philosophical</i>	Dr. Sezgin ELBAY	Araştırma Research	434-449
4	4. sınıf öğrencilerinin insan ve çevre konusunu REACT stratejisi ile öğrenme deneyimi / <i>The Experience of 4th Grade Students to Learn The Subject of Human and Environment With The REACT Strategy</i>	Doç. Dr. Neslihan ÜLTAY, Alperen TANRIVERDİ, Gökhan EREN	Araştırma Research	450-464

5	Possible Language Teacher Selves and Their Contribution to Foreign Language Speaking Anxiety: A Study Over English Language Teaching and English Language and Literature Departments / <i>Olası Yabancı Dil Öğretmen Benlikleri ve Yabancı Dil Konuşma Kaygısına Katkıları; İngiliz Dili Eğitimi ve İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümleri Üzerine Bir Çalışma</i>	Dr. Öğr. Üyesi Haldun VURAL	Araştırma Research	465-475
6	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Sadeleştirme Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme / <i>A Study on the Studies on Text Simplification in Teaching Turkish as a Foreign Language</i>	Dr. Öğr. Üyesi Musa KAYA, Abdulvahap AVŞAR	Araştırma Research	476-492
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
7	Sosyal Medyanın Muhasebe Eğitiminde Kullanımına İlişkin Bir Araştırma: Kafkas Üniversitesi Örneği / <i>A Research On The Use Of Social Media In Accounting Education</i>	Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN, Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK, Osman Nuri AKARSU	Araştırma Research	493-509
8	Mutfak Departmanında İşgören Seçimi: Baş Aşçılar Üzerine Nitel Bir Çalışma / <i>Employee Selection in the Kitchen Department: A Qualitative Study on Head Chefs</i>	Dr. Öğr. Üyesi Filiz DEMİR, Öğr. Gör. Mustafa AKTURFAN	Araştırma Research	510-527
9	KOBİ'lerde Girişimci Pazarlama Stratejisinin Pazarlama Kararlarına Etkisi / <i>The Effect of Entrepreneur Marketing Strategy on Marketing Decisions in SMEs</i>	Metin İNCE, Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Araştırma Research	528-546
10	Solution Approach To P-Median Facility Location Problem With Integer Programming And Genetic Algorithm / <i>P-Medyan Tesis Yeri Seçim Problemine Tam Sayılı Programlama ve Genetik Algoritmasıyla Çözüm Yaklaşımı</i>	Doç. Dr. Emre EKİN	Araştırma Research	547-562

11	Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz / <i>The Effect of Human Capital on Economic Growth: An Econometric Analysis for EU Countries and Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Suzan OĞUZ, Dr. Deniz YALÇINTAŞ	Araştırma Research	563-578
12	Insider Trading Crime in the Turkish Capital Market: A Qualitative Research on the Profiles of Perpetrators / <i>Türk Sermaye Piyasasında Bilgi Suistimali Suçu: Faillerin Profillerine Yönelik Nitel Bir Araştırma</i>	Dr. Öğr. Üyesi Alişan BALTACI, Öğr. Gör. Dr. Aslı VURAL	Araştırma Research	579-594
13	Örgüt Kültürü Tipinin Zorunlu Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü: Türkiye'deki En Büyük 500 Şirket Üzerinde Bir Araştırma / <i>The Mediating Role of Perception of Organizational Justice in the Effect of Organizational Culture Type on Compulsory Citizenship Behavior: A Research on Top 500 Companies in Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Şerif DURMUŞ, Prof. Dr. Ali ERBAŞI	Araştırma Research	595-617
14	Anlamlandırıcı Liderliğin Duygusal Bağlılığa Etkisi: Gönüllüler Üzerinde Bir Araştırma / <i>The Effect of Meaning-Making Leadership on Affective Commitment: A Study on Volunteers</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TAŞ	Araştırma Research	618-633
15	Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması / <i>The Relationship Between Organizational Identification and Turnover Intention: A Meta-Analysis Study</i>	Dr. Öğr. Üyesi Koray ÇETİNCELİ	Araştırma Research	634-653
16	İhracat Yapan İşletmelerin Finansman Kaynaklarının Tespiti: Makina İmalat Sektöründe Bir Uygulama / <i>Determining The Finance Sources Of Exporting Businesses: An Application In The Machinery Manufacturing Sector</i>	Doç. Dr. Nurcan SÜKLÜM ESER, İbrahim EKE, Abdulkadir FİLİZ	Araştırma Research	654-673

Psikoloji / Psychology				
17	Yetişkin Bağlanma Stilllerinin Kişilerarası İletişimdeki Rolü Üzerine Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme/ <i>A Study of Graduate Theses on the Role of Adult Attachment Styles in Interpersonal Communication</i>	Arş. Gör. İlayda GİRİTLİ	Araştırma Research	674-689
18	Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması / <i>Basic Psychological Needs Scale-Revised Form: A Validity and Reliability Study</i>	Dr. Öğr. Üyesi Asiye YILDIRIM	Araştırma Research	690-708
Sanat-Tasarım / Art-Design				
19	Sürdürülebilirliği Reklam Filmlerinde Okumak: Göstergibilimsel Bir Çözümleme / <i>Reading Sustainability in Commercials: A Semiotic Analysis</i>	Öğr. Gör. Büşra BULUT, Prof. Dr. Ruşen YAMAÇLI	Araştırma Research	709-725
Sosyal Hizmet / Social Service				
20	Virginia Satir'in Aile Terapisi Modelinin ve Tekniklerinin Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bir Mercekten Ele Alınması / <i>Considering Virginia Satir's Family Therapy Model and Techniques Through a Gender-Sensitive Lens</i>	Doç. Dr. Hande ALBAYRAK	Derleme Review	726-741
21	Aktif Yaşlanmanın Başarısı: Kuşaklararası Dayanışma / <i>Success of Active Aging: Intergenerational Solidarity / Success of Active Aging: Intergenerational Solidarity</i>	Dr. Ahmed Hamza ALPAY	Araştırma Research	742-752
Sosyoloji / Sociology				
22	Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Kimlik Tahayyülü: Etno-Sembolizm Perspektifinden Bir Okuma / <i>National Identity Imagination in Tarık Buğra's Novels: A Reading From The</i>	Dr. Öğr. Üyesi Veynel ERGÜÇ	Araştırma Research	753-771

<i>Perspective of Ethno-Symbolism</i>				
Tarih / History				
23	Antik Roma Beslenme Kültüründe Öğle Yemeği (Prandium) / <i>Lunch (Prandium) in Dietary Culture of Ancient Rome</i>	Dr. Emine KAPKA, Doç. Dr. Özlem GENÇ	Araştırma <i>Research</i>	772-784
Turizm / Tourism				
24	Bir Turizm Şehri Geliştirmek / <i>Developing a Tourism City</i>	Dr. Öğr. Üyesi Serhat BİNGÖL	Araştırma <i>Research</i>	785-799
25	“Boş ve Serbest Zaman” Kavramlarına Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi / <i>Bibliometric Analysis of Studies on the Concepts of Leisure and Free Time</i>	Dr. Öğr. Üyesi Zehra BULUT, Berkan BAŞAR, Doç. Dr. Üzeyir KEMENT	Araştırma <i>Research</i>	800-818

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l- Envâr (1a-50b), Ses ve Şekil Bilgisi, İmla Özellikleri* *Phonetic and Morphology, Spelling of Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l- Envâr (1a-50b)*

Selin ŞENTÜRK¹, Doç. Dr. Talat DİNAR²

Öz

Türk edebiyatı, 16. yüzyılda oldukça geniş bir coğrafyada etkinliğini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı bu dönemde ilim, sanat, kültür faaliyetleri de bir hayli artmıştır. 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin kültürel çalışmaların en başarılı, en ileri seviyede olduğu dönemlerin başında gelir. Edebî eserler; döneminin görüşlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu makalede bu ihtişamlı devrin mahsulü olan “Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr” adlı eser ele alınmıştır. “Enverî” mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmış olan bu eser ses, şekil ve imla özellikleri bakımından tanıtılmaya çalışılmıştır. 166 yapraktan oluşan eser, harekeli bir metindir. İçerisinde manzum ve mensur bölümler yer almaktadır. Eserin müellifi, kitabında kendi ismini zikretmemiş ancak şiirlerinin makta beyitlerinde mahlasını vermiştir. Eserin yazıldığı dönemde “Enverî” mahlasını kullanan birden çok şairin olması müellifin kimliği hakkında birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiş ve henüz bu tartışmalar bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak eser, içeriği bakımından oldukça önemli bir eserdir. Zira eser içerisinde atasözleri, deyimler ve kalıp sözler yer almaktadır. Zaman zaman ağız özelliklerini yansıtan kullanımlar da eserin kıymetini artırmaktadır. Nesirle yazılan bölümlerde akıcı ve ahenkli saf Oğuz Türkçesinin kullanılması o dönemin söz varlığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada bahsi geçen eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda 208 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshasının 1a-50b yaprakları arası tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enverî, Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyıl, dil incelemesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the sixteenth century, Turkish literature continued to flourish over a very large geography. In this period, when the Ottoman Empire reached wide borders, science, art and cultural activities increased considerably. The 16th century is one of the most successful and advanced periods of the Ottoman Empire's cultural studies. Literary works play a significant role in providing information about historical perspectives, beliefs, traditions, and customs. In this article, the work called “Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr”, which is the product of this glorious period, is discussed. Written by a poet with the pseudonym “Enverî”, this work has been tried to be introduced in terms of sound, form and spelling features. The work, which consists of 166 leaves, is an accentuated text. It includes sections in verse and prose. The author of the work didn't mention his own name in his book, but mentioned his pseudonym in the last couplets of his poems. At the time the work was written, more than one poet used the pen name “Enverî” which sparked some debate about who the author was. These debates haven't yet come to a resolution. However, the work is a very important work in terms of its content. Because there are proverbs, idioms and formulaic expressions in the work. The usages reflecting the dialect features also increase the value of the work. The use of fluent and harmonious pure Oğuz Turkish in the sections written in prose reveals the vocabulary of that period. In this article, introduce the section between 1a–50b of the copy of this extremely significant work, which is cataloged under archive number 208 in the Kemankeş Collection section of the Süleymaniye Manuscript Library.

* Bu çalışma; Selin Şentürk'ün Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı " Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr (1a-50b v.) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ selin.senturkk@outlook.com.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, talatdinar@sdu.edu.tr.

Keywords: Enverî, Sırru'l-Esrâr and Matla'u'l-Envâr, 16th century, language examination

Paper Type: Research

Giriş

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyılda yaşamış olan “Enverî” mahlaslı bir divan şairi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. İçerisinde türlü atasözleri ve deyimler barındıran bu eserde Arapça ve Farsça şiirler de yer alır. Özellikle atasözleri ve deyimlerin yer alması, o dönemin söz varlığını ve dil özelliklerini göstermesi bakımından önem arz eder.

İnceleme konusu edilen eser Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankes Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshadır. Nüshada çeşitli sebeplerle zaman zaman okuma güçlüğü çekilen sözcükler için eserin diğer nüshalarından da yararlanılmıştır.

1. Müellif Hakkında

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr adlı eserin nüshalarının kayıtlı olduğu kataloglarda müellif olarak Mürekkeççi Enverî adı yer almaktadır. Ancak eserin müellifi hakkında birtakım farklı görüşler mevcuttur. Ergun (1996, s. 1300) bu eserin Mürekkeççi Enverî'ye ait olduğunu söyler. Buna karşılık Kurnaz ve Tatçı (2001, s. 24) eserin Mürekkeççi Enverî'ye ait olamayacağını “Enverî” mahlaslı başka bir şaire ait olabileceğini savunmaktadırlar.

“Enverî” mahlasının birden çok şair tarafından kullanılmış olması eserlerin ve şairlerin tespitini zorlaştırmıştır. Farklı kaynaklarda o dönemde yaşamış “Enverî” mahlaslı üç şairden söz edilmektedir. Bu şairler hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

Enverî Dede (? - 953/1546): Bursa doğumlu olan Enverî Dede, Nakşibendî tarikatına mensuptur. Seyyid Gazi Tekkesi ve Orhan Bey Tekkesinde şeyhlik görevinde bulunmuştur. Doğum tarihi bilinmeyen Enverî Dede'nin 953/1546 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir (Üst, 2018, s. 3943)

Enverî-i Müneccim (? - ?): Ergun (1996, s. 1300), hayatı hakkında tezkirelerde bir bilgiye rastlamadığını belirterek şairin 16. yüzyılda yaşayan bir divan şairi olduğu bilgisine yer vermiştir. Edirneli Nazmî tarafından düzenlenen Mecma'u'n-Nezâ'ir'de şiirlerin başlığında “Nazîre-i Enverî-i Müneccim” ibaresi bulunan üç adet şiir bulunmaktadır. Ayrıca Elbir (2018, s. 35-37), çalışmasında Kıyâfetnâme adlı eserin, Müneccim Enverî'ye ait olduğu tespitini yapmıştır.

Mürekkeççi Enverî (? - 954/1547): Asıl adının “Nureddin”, lakabının “Mürekkeççi Enverî” olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda “Mürekkeççi Memî” olarak da anılıyor olması diğer adının “Mehmet” olabileceği yönünde görüşlere neden olmuştur (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 17).

Tezkirelerde İstanbullu olduğu söylenen şairin mürekkeççilik ve iğnecilik yaptığı bilgisi yer alır. Daha sonra mürekkeççiler kethüdası olmuş, bir ara Remmal Haydar'ın kethüdalığını da yapmıştır (Ergun, 1996, s. 1300). Ateşbazlıkta da çok iyi olan şair, Mîrî Kumbaracılığına kadar yükselmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinin sünnetinde, ateşbazlık yaparken okuduğu beyit çok beğenilmiştir (Açıkgöz, 2017, s. 76). Bu denli yeteneklere sahip olan şair için tezkirelerde okuma yazması olmadığı bilgisine yer verilmiştir. Âşık Çelebi onun için elifi doğru mu, eğri mi yazılacağını bilmediğini; açık şekilde yazılan harfleri dahi okuyamaz olduğunu söyler (Kılıç, 2018, s. 163). Latîfi ise, yine aynı düşüncüyü savunarak Enverî'nin elifi doğruluğundan kafi eğriliğinden bildiğini söyler (Canım, 2021, s. 139). Ergun, bu sözlerin bir rivayet olduğunu ve kabul edilmesinin mümkün olamayacağını dile getirir (1996, s. 1300). Eğer gerçekten de *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eserin yazarı Mürekkeççi Enverî ise tezkirelerde zikredilen bu bilgilere katılmak mümkün değildir. Zira eserde harfleri dahi okuyamadığı iddia edilen bir yazara ait olabilecek en ufak bir emare yoktur.

Mürekkepci Enverî, 954/1547 yılında vefat etmiştir. Vefatıyla ilgili Edirneli Nazmî, “Yerin nûr ide Bîcûn Enverî’nün” mısrasıyla tarih düşmüştür (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 23).

Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr’da eserin yazarı mahlasını farklı yapıtlarda şu şekillerde ifade etmiştir: bir elif bir nûn u vāv u rî yîden oldı ‘ayân (12a/9)³, nûn u vāv u rā elif kim nüzhetü’l-ervâhî-mış (11a/2), nûnı-la elif rādan var vāvı gözet yādan (28a/2), nûnı-la elif vāvı-la rî remzini ğamz it (19b/10), nûnı-la elif vāvı-la rî yîde görüdü (31b/1), burhânı nûnı-la elif vāv üzre rādan gösterür (9b/9), rî vāv elif nûn yāyıla envâr-ı hâzret yayıla (38b/5), ger vāvı-la rî nûn u elif yîde görine (40a/5), rādan elifde görmüşüz vāvı-la nûnuñ rütbetin (17a/3), nûn u vāv u rā elifden yādan itdükçe nidā (5a/9), nûn u vāv u rā elifden yîde (23b/1), nûn u vāv u rā elifden yāda (25b/3), rīda vāvun varlığı nûn u elifden (16a/6), vāv u rā’ vü nûn elifdür (17b/12), elifle nûn u vāv u rā vü yîden (4b/5), elifle nûn u vāv u rā’ vü yîden (21b/2), elifle nûn u vāv u rā vü yîden (28b/12), elifle nûn vāvun remzi rādan (30b/3), elifle nûn u vāvun remzidür rā (6a/1), elifle nûnı-la çün rīda vāv (37a/7), nûn u elifle vāv u rî yîden (20b/4), nûn u elifle vāv u rî çün yîde (27a/1), nûn u elifle vāv u rî yîden (22a/9), yādan elifle vāv u rî çün nûnı-la (8a/7).

Mahlasını harfler vasıtasıyla sık sık tekrar eden Enverî maalesef eserde hakkında başka bir bilgiye yer vermez. Bundan dolayıdır ki eserin hemen hemen aynı yüzyılda yaşamış üç Enverî’den hangisine ait olduğu hakkında kesin bir çıkarımda bulunmak zordur.

2. Eser Hakkında

Eser, manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. Manzumelerinde Arapça ve Farsça ibareler sıklıkla bulunmaktadır. Nesirlerinde ise deyimler ve atasözlerinden oluşan nasihatler yer alır. Nesirlerin saf Oğuz Türkçesiyle yazılmış olması, o dönemin söz varlığının tespiti açısından önemlidir (Ergun, 1932, s. 306-308). Eser, dinî içerikli tasavvufî niteliklidir. Zaman zaman özlü söz niteliğinde halk deyişleri ve eleştiriler yer alır. Konular “Abdal” hitabı kullanılarak anlatılır (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 23). Müellif kendi ismini zikretmemiş ancak beyitlerde sık sık mahlasını harflerle vermiştir. Kimi zaman elif (ل), nun (ن), vav (و), ra (ر) ve ye (ي); kimi zaman da vezin gereği sadece elif (ل), nun (ن), vav (و) ve ra (ر) harflerini kullanmıştır.

Çalışmamızda esas alınan nüsha, 166 yapraktan oluşmaktadır. Harekeli bir metindir. Her sayfa zaman zaman farklılıklar olmakla birlikte genel itibarıyla 13 satırdan oluşmaktadır. Kahverengi meşinle kaplı ve sayfalarda kırmızı mürekkepli çerçeveler yer alır. Nüshanın ön ve arka sayfalarında “târih-i tahrîr 936” (M. 1529-1530) notu düşülmüştür.

Eserin tespit edilebilen nüshaları şu şekildedir:

Süleymaniye Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, No. 208 : 166 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 13 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekeli, nesih hatla yazılmış ve 936 (M. 1529-1530) tarihinde tamamlanmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, No. 209 : 54 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 19 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr*" olarak geçer ve eksik bir nüshadır. Harekesiz, rika hatla yazılmış ve eserde tarih bilgisi yoktur.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 4646 : 144 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 19 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekesiz, nesih hatla yazılmış ve 1177 (M. 1763-1764) tarihinde tamamlanmıştır.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 6397 : 95 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 23 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekesiz, nesih hatla yazılmış ve 1274 (M. 1857-1858) tarihinde tamamlanmıştır.

³ Parantez içerisinde verilen rakamlar sayfa ve satır numaralarını göstermektedir.

Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz B 1084 : 73 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 23 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru'l-Esrâr*" olarak geçer. Harekesiz, talik hatla yazılmış ve 1292 (M. 1875-1876) tarihinde tamamlanmıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. T811 ENV 1275 H.1 : 85-191 yapraktan oluşur ve genellikle her yaprakta 13 satır bulunur. Eserin ismi kütüphane kaydında "*Sırr el-Esrâr ve Matla el-Envâr*" olarak geçmektedir. 1275 (M. 1858-1859) tarihinde tamamlanmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmada *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshası esas alınmıştır. Bu nüshanın esas alınma sebebi metnin harekeli olması ve eski tarihli bir nüsha olmasıdır. Ayrıca diğer nüshalar da tespit edilip temin edilerek eserde zaman zaman tereddüde düşülen sözcüklerin tamamlanması konusunda faydalanılmıştır.

Çalışmada eser ve eserin müellifi hakkında bilgiler verilmiş olup ses ve şekil özellikleri, yazım (imla) özellikleri incelenmiştir. "Yazım (İmla) Özellikleri" başlığı altında ünlü ve ünsüzlerin yazılışları ele alınmıştır. "Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri" başlığında ise Türkçe sözcükler, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekilleri ile kıyaslamalar yapılarak değerlendirilmiştir ve eserde kullanılmış olan ekler incelenmiştir. "Söz Varlığı" bölümünde eserde yer alan atasözleri ve deyimlerden örnekler verilerek o dönemin söz varlığı ve dil özelliklerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

4. Yazım (İmla) Özellikleri

Türk dili tarihsel süreç içerisinde pek çok farklı alfabe ile tanışmıştır. Elbette alfabe değişimleri imla üzerinde oldukça etkili olmuştur. Türkçenin en uzun soluklu alfabesi olan Arap alfabesinde, Türk dilinin bazı seslerin tam karşılıklarının olmaması birtakım problemlere sebebiyet vermiştir. Ayrıca tarihî süreç içerisinde önemli bir yer tutan Uygur alfabesi ekseninde gelişen imla geleneğinin Arap harfli metinlerde varlığının uzun süre devam etmesi de bir diğer önemli unsurdur. Bundan dolayı Anadolu sahasında meydana getirilen özellikle başlangıç dönemi eserlerinde Uygur imla geleneği ve Arap-Fars imla geleneğinin bir arada kullanıldığı genel kabul görmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yer yer eski Türk yazı dili geleneği devam ettirilmiş, yer yer de Arap-Fars imla geleneği Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır. "Arap yazısının, Türkçenin ses yapısına ve eski Türk yazı geleneğine aykırı düşen durumu, Arap-Fars imla sistemi ile eski yazı dili geleneğini birbirine karıştıran karma bir imla sisteminin oluşmasına ve imlada bazı özel tasarruflara yol açmıştır. Bu sistemde ünlüleri karşılamak üzere hareke işaretlerine yer verildiği gibi, hem ünlü yerine geçen hem de daha başka görevleri bulunan ve 'hurÿf-ı imlâ' denilen و, ا, ي, گ gibi ünlü işaretlerine de ağırlık tanınmıştır" (Korkmaz, 1995, s. 491).

İmla konusunda yukarıdaki paragraflarda bahsettiğimiz karmaşadan *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eser de nasibini almıştır. Eserde ünlülerin yazımında aynı sözcüklerde bile zaman zaman birliktelik görülmez. Ünlülerin yazımı konusunda eserde tespit edilen bazı ikili (hatta üçlü) kullanımlar şunlardır:

anı (1b/11) ~ اني (8b/12) ~ اني (10b/8). ("anı" sözcüğü için hem ye (ي) hem esreli ye (ي) hem de dik esreli ye (ي) kullanılmıştır.)

ayağ (14a/5), اَيَّاق (21b/3)

kaç (43a/7), فَجَّ (8a/10)

kara (26b/7), قَرَأ (30a/8)

toptolu طُوْطُوْلُو (31b/7), طُوْطُوْلُو (37a/2), طُوْطُوْلُو (37b/10).

Ünlülerin yazılışlarında olduğu gibi ünsüzlerin yazılışlarında da farklılıklar söz konusudur. Arap alfabesinde /ç/, /p/ ve /η/ seslerini karşılayan özel bir işaret bulunmadığından bu ünsüzler için genel itibarıyla (ك), (ب), (ج) işaretleri kullanılmıştır. Bunun yanında /ç/ ünsüzü için (چ), /p/ ünsüzü için (پ), /η/ ünsüzü için genellikle (ع) işareti kullanılır (Özkan, 1995, s. 88). Eserde /ç/ sesi için ön seslerde daima çim (چ) kullanılmıştır. İç ve son seslerde ise hem çim (چ) hem de cim (ج) işaretleri kullanılmıştır. “Belirlenmiş bir imlânın ve buna bağlı standartlaşmış bir söyleyişin bulunmadığı bir ortamda, bu günkü bazı eklemelerde görüldüğü gibi ikili şekillerin hatta daha fazla farklı şekillerin metinlerde yer alması çok daha tabiidir ve bunların aynı metinlerde kullanılabilirliklerine ihtimal vermek gerekmektedir” (Duman, 2014, s. 69). Aynı sözcükler için metinde yer alan farklı kullanımlar şu şekildedir.

açlığın أَجْلِفُنْ (46a/3) ~ *açlığından* أَجْلِفُنْدَنْ (37a/12), *agaç* أَغْج (27a/10) ~ أَغْج (37a/12).

Metinde /η/ ünsüzü iç ve son seslerde kef (ك) ile yazılmıştır. Yalnızca bir örnekte iç seste yer alan /η/ ünsüzü için üç noktalı kef (ك) kullanılmıştır: *siη*-سِيْكَ 1b/3.

Kalın sıradan ünlülerin yer aldığı bir örnekte hem sad (ص) hem de sin (س) işaretinin kullanıldığı görülmektedir: *sağ* سَاغْ (35b/5) ~ *sağ* صَاغْ (11b/7).

Metnin incelediğimiz 1a-50b yaprakları arasında bir örnekte aynı sözcükte hem esre () hem ötre () işaretleri olmak üzere çift hareke kullanıldığı görülmüştür:

aşlı أَصْلُوْ (7a/1).

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr'da belirtme hâli eki olan {+(y)I}'nın yazımında farklı işaretlemeler de dikkat çeker. Eserde ekin yazımı için; esre (), esreli ye (ي), ye + dik esreli ye (يي) ve on altı defa esreli hemze (ء) kullanılmıştır. Esreli hemze ile kullanımların bazıları şu şekildedir:

cum'ayı جُمُعَةُ (6a/4), *kızılcaı* قِرْلَجَةُ (46a/1), *nesneyi* نَسْنَةُ (11b/1).

{+(y)A} yönelme hâli eki için üstün (ُ), üstünlü elif (ِ), üstünlü güzel he (ٺ), dik üstünlü güzel he (ٺ), ye + üstünlü elif (ِي) ve on dört defa üstünlü hemze (ٺ) işareti kullanılmıştır. Üstünlü hemze ile kullanımların bazıları şu şekildedir:

cilveye جِلْوَةُ (5b/3), *dâyireye* دَايِرَةُ (44a/3), *neticeye* نَتِيْجَةُ (5a/11).

5. Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri

Eserde, Türkçe kelime tabanlarında kalınlık-incelik uyumu genellikle tamdır. 1a-50b yaprakları arasında yalnızca inan- (17b/1, 18a/6) kelimesinde uyuma girmediği görülür. Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerine gelen ekler ise genel itibarıyla uyuma bağlı olarak kullanılsa da bazı eklerin uyum dışı kaldığı görülmektedir. Bu ekler şu şekildedir:

{+ki} **aitlik eki** : *yarınki* (28b/9), *başdaki* (1b/9), *andaki* (8b/9).

{-ken} **zarf-fiil eki** : *oynarken* (27a/9), *şızılarken* (43b/11).

Yabancı kökenli kelimelere getirilen ekler genellikle kalınlık-incelik uyumuna tabidir. Ancak metinde {+IIK} eki iki kez uyumsuz olarak kullanılmıştır: *selimliğindandur* (16b/4), *ävâreliğın* (32b/3).

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr'da düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir. Kelime tabanlarında uyumsuzluğun görüldüğü örnekler şu şekildedir:

altun (18a/1) < altun (Dilçin, 1983, s. 8), *bellü* (30b/4) < bellü (Dilçin, 1983, s. 30), *berü* (36b/9) < berü (Dilçin, 1983, s. 31), *artuğ* (47a/3) < artuğ (Dilçin, 1983, s. 14), *eyü* (21b/10) < eyü ~ eyü ~ eygü ~ iyü (Dilçin, 1983, s. 88), *ķamu* (50a/13) < ķamu (Dilçin, 1983, s. 123), *ķarşu* (14b/1) < ķarşu (Dilçin, 1983, s. 128), *yumrı* (25b/5) < yumru (Dilçin, 1983, s. 252).

Kalıplaşmış imla geleneği neticesi bazı eklerin sürekli düz ünlülü bazı eklerin de sürekli yuvarlak ünlü ile yazılmasından dolayı uyumsuzluk meydana gelmiştir. Ayrıca düz ve yuvarlak ünlülü ikili kullanımı olan ekler de bulunmaktadır.

Eserde kullanılan düz ünlülü ekler;

{+CI+} İsimden İsim Yapma Eki: *öğütçisi* (35a/13), *kapucısıdur* (24a/11), *tavulcınuy* (28a/5).

{-mİş} Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki: *bilmişüz* (7b/8), *dimişler* (19a/11), *konulmuş* (4a/6), *olmuş* (7b/10), *şunmuşlardı* (17a/5), *yazmışuz* (29a/6).

{+sIn} Teklik 2. Şahıs Eki: *göresin* (5b/7), *bulasın* (7b/6), *yetiştürsin* (9a/4).

{-(y)IsAr} Gelecek Zaman Eki: *olısar* (6b/4) (2 yerde), *görisersin* (5b/10), *yeniser* (6b/4).

{-gil} Emir-Pekiştirme Eki: *görgil* (26b/7) (2 yerde).

Yuvarlak ünlülü ekler;

{-(y)Up}, {-(y)UbAn} Zarf-fiil Eki: *buluban* (16a/2), *tağılup* (1b/10).

{+ArU+} İsimden İsim Yapma Eki: *yukaru* (18a/13) (5 yerde), *içerü* (11b/9) (7 yerde), *ilerü* (33a/2) (4 yerde).

{-ğun+} Fiilden İsim Yapma Eki: *kaçğun* (23b/11).

{+vUz} Çokluk 1. Şahıs Eki: *yürürsevüz* (16a/3), *olavuz* (16a/4).

{-Ur-} Fiilden Fiil Yapma Eki: *bitür-* (47a/7), *düşür-* (15b/6).

{+Uz} Çokluk 1. Şahıs Eki: *bilmişüz* (7b/8), *gözlerüz* (7b/10), *düşmişüz* (15a/3).

{-duğınca} Zarf-fiil Eki: *olduğınca* (5a/6).

{-dUKdA}, {-tUKdA}⁴ Zarf-fiil Eki: *attukda* (50a/7), *bağırdukdA* (46a/1).

İkili şekilleriyle kullanılan ekler;

{-dIK}, {-dUK}, {-tUK}⁵ Sıfat-fiil Eki: Metinde genel itibarıyla yuvarlaktır. Ekin {-dUK}, {-tUK} biçimi üç yüz beş defa kullanılmış olup iki yüz dokuz örnekte uyumsuzdur. Yalnızca altı örnekte ekin düz ünlülü şekli kullanılmış olup bir örnekte uyum dışıdır: *aldukların* (1b/7), *ağladuğum* (29a/5), *getürdiği* (33a/10).

{-dUr-}, {-dIr-} Fiilden Fiil Yapma Eki: Elli kez {-dUr-} biçimi kullanılmakta olup kırk örnekte uyum dışıdır. {-dIr-} biçimi ise uyumlu olarak dört örnekte geçmektedir: *ıldurdıldar* (44b/11), *bilişdirdük* (43b/10).

{+dIr}, {+dUr}, {+tür}⁶, {+dUrUr} Bildirme Eki: {+dUr} ve {+tür} biçimi üç yüz yetmiş iki örnekte mevcut olup üç yüz on yedisinde uyum dışıdır, {+dIr} şekli ise uyumlu olarak dört örnekte geçmektedir.

{+dIr}: *nedir* (5a/5), *sarâydır* (12a/7).

⁴ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

⁵ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

⁶ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

{+dUr}: *bağadur* (49b/9), *nidür* (1b/12).

{+tür}: *beşârettür* (4b/5).

{+dUrUr}: *benlikdürür* (30a/11), *sevinenlerdürür* (32a/8).

{-sUn}, {-sIn} **3. Teklik Şahıs Emir Eki:** *olmasun* (26b/6), *gitsin* (7a/12).

{-ğü+}, {-gü+}, {-gi+} **Fiilden İsim Yapma Eki:** *kayğu* (28a/11), *bilgü* (1b/12), *sevgi* (13a/5).

{+IU+}, {+II+} **İsimden İsim Yapma Eki:** *aşşılı* (17a/12), *çığıştılı* (47a/10).

{+IİK+}, {+IUK+} **İsimden İsim Yapma Eki:** Ekin {+IİK+} biçimi toplamda iki yüz yirmi altı defa kullanılmış olup on dört yerde uyum dışı kullanım mevcuttur, {+IUK+} biçimi ise yüz on iki defa kullanılmış ve otuz defa uyum dışıdır: *benlögüm* (40a/2), *ululık* (3a/11).

{+(s)I(n)+}, {+Un+} **Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Eki:** Ekin yuvarlak ünlülü olan örneklerinde uyuma girdiği görülmektedir.

güni (39b/5), *kaygusından* (4a/6), *yolunda* (23b/3), *ucundandır* (28a/3).

{+sIz+}, {+sUz+} **İsimden İsim Yapma Eki:** Ek, iki kez düz ünlülü tabanlardan sonra {+sIz+} şeklinde gelerek uyuma girmiştir. {+sUz+} şekli ise iki kez uyuma bağlı olarak kullanılmış, on dokuz kez uyum dışı kullanılmıştır.

buğanaqsuz (1a/11), *taşsızlık* (10a/10).

{-(U)K+}, {-(D)K+} **Fiilden İsim Yapma Eki:** *eşik* (4b/10), *kışuk* (35b/8).

{-II-}, {-UI-} **Fiilden Fiil Yapma Eki:** *buyrul-* (36a/13), *süril-* (30a/3), *urıl-* (31a/9).

{-(D)n-}, {-(U)n-} **Fiilden Fiil Yapma Eki:** Metinde {-ın-}, {-in-} şekli toplamda elli yedi defa geçmekte olup on dokuz defa uyum dışıdır; {-un-}, {-ün-} şekli ise uyuma bağlı olup yetmiş defa kullanılmıştır.

şalın- (31b/9), *bürün-* (3b/11), *sürin-* (38b/10).

{-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} **Geniş Zaman Eki:** Ekin {-Ar} şekli uyumlu olarak yüz dört defa, {-Ur} şekli yüz altmış sekiz defa uyum dışı olmak üzere toplamda üç yüz on iki defa, {-Ir} şekli bir örnekte uyum dışı olmak üzere toplam dört defa kullanılmıştır.

atar (8b/12), *arar* (32b/2), *alur* (21a/1), *görür* (17b/9).

{-dIKçA}, {-dUKçA}, {-tUKçA}⁷ **Zarf-fiil Eki:** *arttuğça* (10a/7), *ittükçe* (5a/9), *silindükçe* (10a/3).

Ünlü türemesi Türkçe kelimelerde nadiren görülmektedir. 1a-50b arasında yalnızca bir örnekte ünlü türemesi meydana gelmiştir:

aza-cuk (17a/7) “azıcık”

Eserde belirtme hâli {+(y)I}, {+nI}, {+Ø} şeklindedir. Genel olarak {+(y)I} şekli kullanılmıştır:

yoğu (4a/13), *yokuşu* (8b/3), *örtülüyi* (9b/11), *devletlüyi* (14a/3), *cum‘ayı* جُمُعَةُ (6a/4), *kızılcaı* قَزْلَجَةُ (46a/1).

Eski Türkçede şahıs ve işaret zamirlerine gelen {+nI} şekli *Sırru‘l-Esrâr ve Matla‘u‘l-Envâr*’da da bu kullanımı devam ettirmektedir:

⁷ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir. Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

anı (28b/4), *işbunu* (10a/11), *bunu* (1b/13).

Ekin ayrıca {+Ø} eksiz kullanımı da bulunmaktadır:

buyruğın (23b/3), *ardın* (20b/10), *düzenin* (12b/9).

Görülen geçmiş zaman eki birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlak ünlülü olarak {-dU}, {-tU} şeklinde; üçüncü şahıslarda düz ünlülü olarak {-dI}, {-tI} şeklindedir. Ancak bir örnekte teklik üçüncü şahıs için ekin yuvarlak ünlülü şeklinin kullanıldığı görülmektedir:

depreñür depredür yanğı çanğı gürüldü şavuldu⁸ ki söylerler ne dirler (15b/7). Bu ekin yazımı, muhtemelen kendisinden önce gelen *gürüldü* kelimesinin etkisiyle yuvarlak ünlülü işaretlenmiştir.

Gelecek zaman eki için {-(y)IsAr} ve {-sA gerek} kullanılmıştır. {-(y)IsAr} şekli metinde yalnızca dört yerde geçmektedir:

olısar (6b/4), *yeniser* (6b/4), *görisersin* (5b/10), *olısar dur* (46b/9).

{-sA gerek} şekli ise yalnızca bir yerde geçmektedir:

sevdüğün köhüsü şehir yılleri ile toptolu idicek ki yine gitse gerek ardına düşesin (28b/1-2).

Gereklilik kipi için {-mAK gerek} ve {-sA gerek} yapıları kullanılmıştır. Metinde {-mAK gerek} yapısı dokuz defa kullanılmıştır:

bilmek gerek (15b/8), *sevmek gereksin* (16a/7), *görmek gerek* (24a/10-11), *girmek gerek* (24a/11), *yalvarmak gerek* (24a/12), *kuşanmak gerek* (37b/11), *uyamak gerek* (47a/1), *varmak gerek* (47a/2), *duymak gerek* (47a/2).

{-sA gerek} yapısı ise iki defa kullanılmıştır:

süt dökmüş oğlan gibi ortada тұrup kıyıyı gözetseñ gerek ne itseñ gerek (49b/5-6).

Metinde tespit edilen fiilimsiler şu şekildedir:

İsim-Fiil Ekleri: {-mAK}, {-mA}, {-(y)Iş}.

Sıfat-Fiil Ekleri: {-(y)AcAK}, {-(y)An}, {-dIK}, {-dUK}, {-tUK} {-mez}, {-mIş}.

Zarf-Fiil Ekleri: {-(y)IcAK}, {-(y)IncA}, {-madan}, {-mAdIn}, {-All}, {-IcAGAz}, {-ücegez}, {-elden}, {-elden berü}, {-dUKdA}, {-tUKdA}, {-duğında}, {-düğinde}, {-dıklarında}, {-düklerinde}, {-dükden sonra}, {-dukdan sonra}, {-mAKdA}, {-ken}, {-(y)U}, {-A}, {-I}, {-(y)ArAK}, {-(y)urak}, {-dUKÇA}, {-tUKÇA}, {-dIKÇA}, {-duğınca}, {-dügi gibi}, {-mağa}, {-mege}, {-mek için}, {mağı-çun}, {-megi-le}, {-mağla}, {-(y)Up}, {-uban}.

Metinde on altı tane isimden isim yapma eki, on tane isimden fiil yapma eki, on üç tane fiilden isim yapma eki, on beş tane fiilden fiil yapma eki tespit edilmiştir.

6. Söz Varlığı

Atasözleri; bir millet tarafından kabul edilip, benimsenip, yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılırlar. Türk kültürünün, görüşünün, inancının ve değer yargılarının anlaşılabilmesi için atasözleri çok önemli kaynaklardır. Aynı zamanda deyimler de dilin kültürel boyutunu destekler ve devamını sağlar (Mete, 2014, s. 113-128). *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr*'da da atasözleri ve deyimlere sıkça başvurulmuştur: *muhabbet iki başdan olur* (16a/9), *yuvalanan taşta yoşun yapışmaz* (16a/10), *çig çeynenmedin yiyesi yenmiş gibi olmaz* (17a/10), *göz görmeyicek göñül katlanur* (18a/8), *aşlında olan dırnağında belürdür* (25b/4-5), *sırça şınığı şarmağı-la bütiñ*

⁸ Eserin Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz B 1084 numaralı nüshasında şeklinde yazılmıştır.

olmaz (25b/5), yirüñ kulağı var (30a/5); dilden dile düş- (4a/8), günini gün it- (8b/10), feryād iden (24b/8), göñül vir- (30a/4) vd.

Eserde kullanılan ve burada yer veremediğimiz daha pek çok deyim ve atasözünü niteliğindeki yapılar dönemin sosyal anlayışını ve söz varlığını göstermesi bakımında da ayrıca kıymetlidir.

Sonuç

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyılda Enverî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmış önemli bir eserdir. Bu çalışmada eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshasının 1a-50b yaprakları arası esas alınmıştır. Ortaya çıkarılan çeviri yazılı metin üzerinden eserin farklı özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazma eserlerin zamanının hem kültürel hem de dilsel birikimlerini muhafaza özelliği bu eserde de karşımıza çıkar. Böylelikle 16. yüzyıla ait hem dilsel hem de kültürel öğeler günümüze aktarılmış olur. Çalışmada *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* 'ın incelenmesiyle yazım (imla) özellikleri, ses ve şekil özellikleri ve söz varlığı eserin verdiği malzeme doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı imla geleneklerinin görüldüğü bu eserde kelimelerin ikili yazım örnekleri yer alır. Bunlar zaman zaman ünlülerin yazımında zaman zaman da ünsüzlerin yazımında görülür.

Eserde yer alan manzumelerinde Arapça ve Farsça ibareler sıklıkla kullanılmıştır. Nesirlerinde ise deyimler ve atasözlerinden oluşan nasihatler akıcı ve ahenkli saf Oğuz Türkçesiyle yazılmıştır. Bu durum, o dönemin söz varlığını ve dil özelliklerini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî, Riyâzü'ş-Şuarâ, (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazussuaratezkiretus-suara.html> (Erişim tarihi: 25.06.2020).
- Canım, R. (2018). *Lâtîfi-Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretussuara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2020).
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, M. (2014). Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e meselesine dair. *İlmi Araştırmalar*, 0(7), 65-103.
- Elbir, B. (2018). *Kıyâfetnâme*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Ergun, S. N. (1932). Türk diline dair çok faydalı bir eser. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1(8-9), 306-308.
- Ergun, S. N. (1996). *Türk şairleri C. III*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi- Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf> (Erişim tarihi: 11.06.2020).
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Anadolu Türkçesinde imlâ-fonoloji bağlantısı üzerine notlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 491-508
- Kurnaz, C. ve Tatcı, M. (2001). *Ümmî divan şairleri ve Enverî divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Mete, F. (2014). Kültürel ortaklığın göstergesi deyimlerin öğretimi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(2), 113-128.

- Özkan, M. (1995). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 13.11.2022).
- Yapıcı, A. İ. (2020). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde imla kaynaklı bir sorun: ünsüz uyumu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 218-253.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenleri: İlahiyat Fakültesi Mezunları Üzerine Bir Araştırma

Reasons for Choosing a Teaching Profession: A Study on Theology Graduates

Doç. Dr. Ali BALTACI ¹, Prof. Dr. Mehmet Kamil COŞKUN ²

Öz

Bu araştırma ilahiyat fakültesi mezunlarının, öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenlerinde etkili olan unsurların belirlenmesi amacıyla yürütülmüştür. İstihdam olanağının fazlalığı, toplumsal itibarı ve farklı nedenlerle sürdürülebilir bir meslek olarak algılanan din dersi öğretmenliğinin ilahiyat fakültesi mezunlarınca yoğun ilgi görmesinin çeşitli nedenleri olabileceği düşüncesi bu araştırmanın temel motivasyonudur. Ayrıca araştırma ile yüksek din öğretiminin olası istihdam olanaklarındaki daralma durumu belirginleşecek ve temel işlevi nitelikli din adamı yetiştirme olan ilahiyat fakültelerinin zamanla öğretmen yetiştiren kurumlara dönüşeceği tezi sınanacaktır. Betimsel tarama modelinde olan araştırmanın örnekleme, 2019 yılı veya daha öncesi dönemlerde mezun olan ve halen öğretmenlik mesleğini yapmayan 1033 kişiden oluşmaktadır. Küme örnekleme yöntemi kullanılmış ve veriler, Övet tarafından geliştirilen 'Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenleri Ölçeği' kullanılarak toplanmıştır. Buna göre, ilahiyat fakültesi mezunlarının öğretmenlik mesleğine yönelmesinde etkili olan unsurların çoğunlukla maddi olduğu (iş garantisi, istihdam olanaklarının çeşitliliği, kolay iş bulma vb.); öğretmenlik mesleğini tercihte manevi unsurların (çocukları sevme, topluma katkı sunma vb.) maddi unsurları takip ettiği belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenlik mesleğini daha çok kadınların ve toplumun alt ve orta sosyoekonomik düzeyinden gelen mezunların tercih ettiği belirlenmiştir. Eğitim Bilimleri literatürüne anlamlı bilimsel veri sunma gayretinde olan çalışma ile literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın topluma sunulan din eğitiminin kalitesinin artırılması ve yüksek din öğretiminde istihdam tartışmalarına katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, İlahiyat, Öğretmenlik mesleği

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research was carried out to determine the factors that are effective in the reasons for choosing the teaching profession of the graduates of theology faculty. The fundamental motivation for this research is the belief that there may be a variety of reasons why religion teaching, which is viewed as a sustainable profession owing to its quantity of employment options, social prestige, and other factors, piques the interest of theology faculty graduates. Furthermore, the research will demonstrate the narrowing situation in the possible employment opportunities of higher religious education, and the thesis that theology faculties, whose primary function is to train qualified clergy, will eventually transform into teacher training institutions will be tested. The sample of the research, which is in the descriptive survey model, consists of 1033 people who graduated in 2019 or earlier and still do not work as a teacher. The cluster sampling method was used and the data were collected using the 'Reasons for Preferring the Teaching Profession Scale' developed by Övet. With this study, which strives to present meaningful scientific data to the education literature. It is expected that this study will increase the quality of religious education offered to the society and contribute to the discussion of employment in higher religious education.

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, alibaltaci@artvin.edu.tr

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, kamil.coskun@hbv.edu.tr

Atf için (to cite): Baltacı, A. ve Coşkun, M. K. (2024). Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenleri: İlahiyat Fakültesi Mezunları Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 419-433.

Keywords: Religious education, Theology, Teaching profession

Paper Type: Research

Giriş

Gelişen bilim ve teknoloji, toplumun tüm alt sistemlerini değişime uğratmış, genelde eğitim ve özelde din eğitimi bu değişimden etkilenmiştir. Bir toplumun gelişmesi, bilgi üretim kapasitesini arttırmasına ve vatandaşlarına sunduğu eğitim olanaklarının fırsat eşitliğine dayanan, yaygın ve ulaşılabilir nitelikte olmasına bağlıdır (Acemoglu ve Robinson, 2005, s. 51). Toplumdaki eğitimin kalitesinin arttırılabilmesi için eğitim sisteminin uygulayıcısı olan öğretmenlerin önemli rol ve sorumlulukları vardır. Ayrıca sunulan eğitimin kalitesi ile öğretmenin yeterlikleri, öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutum içinde olması, öğrencileri sevmesi ve onlarla ilgilenmesi gibi farklı beceri ve donanımlara sahip olması arasında bir etkileşim söz konusudur (Çelikten, 2005, s. 208).

Literatürde din dersi öğretmenlerinin yeterlikleri ve öğretmenlik meslek algısı gibi farklı konularda araştırmalar bulunmaktadır (Akyürek, 2012; Baltacı ve Coşkun, 2018; Doğan ve Altaş, 2002). Tarihsel süreçte Peygamber mesleği olarak anılan ve belirli ölçüde kutsallık atfedilen öğretmenlik mesleğinin sosyal statüsü, zaman içinde erozyona uğramıştır (Gönülaçar, 2016, s. 8). Gelişen bilim ve teknoloji ile birlikte dönüşen toplumsal yapı, tüketim kültürünün etkisiyle artan dünyevileşme, ekonomik imkânsızlıklar etkisiyle zorlaşan yaşam koşulları, istihdam olanaklarının kısıtlılığı, din dersi öğretmenlerinin yetiştirilmesinde yaşanan tutarsızlıklar, din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışları ile din kavramına atfedilen toplumsal değer azalmaya başladığına olan inanç, din dersi öğretmenliğinin toplumsal imajının zedelenmesine neden olmuştur (Baltacı ve Coşkun, 2018, s. 1452). Bu bağlamda yüksek din eğitimi yapan kurumlardan mezun olanların, öğretmenlik mesleğini seçmelerinde etkili olan faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin önem derecesinin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırma, öğretmenlik mesleğinin ilahiyat fakültesi öğrencileri arasındaki popülerliğini belirleme, genelde öğretmenlik mesleğine özelde ise din dersi öğretmenliğine ilişkin güncel tartışmalara bilimsel ve nitelikli veri sağlanması amacını gütmektedir. İlerleyen bölümde din eğitimi ve din dersi öğretmenliği³ tartışılacaktır.

1. Din Eğitimi, Öğretmen ve Din Dersi Öğretmenliği

Din eğitimi; eğitim bilimleri (pedagoji) ile din bilimlerinin (teoloji) bir fonksiyonu olup her ikisine has özellikleri içermektedir (Aşıkoglu, 1998, s. 46; Bilgin, 1981, s. 470; Tosun, 2009, s. 294). Geleneksel dini öğretimin eğitim bilimlerinin çağdaş yöntem ve temel kuramlarını kullanarak bilimsel bilgiye dönüştürülmesi din eğitimi sürecini ifade etmektedir. Genel bir ifade ile bir dine, topluma veya genel kabul görmüş değerlere ait bilginin yeni nesillere aktarılması veya din temelli ahlaki yaklaşım ile kültürel değerlerin dinler üstü veya bir dinin doktrinlerini öncelemeden öğrencilere kazandırılmaya çalışılmasına din eğitimi denilmektedir (Ayhan, 1999, s. 13; Batar, 2011, s. 9). Din eğitimi, iyi bir insan nasıl yetiştirilir veya toplumun değerlerini içselleştirmiş ve bu değerlere sahip insanın eğitilmesi ile ilgilendir (Tosun, 2017, s. 22). Ülkemizde kültürlerarası ve ahlaki gelişime vurgu yapan din eğitiminin, din temelli bir anlayıştan ziyade, dinlerin ortak değerlerini öğrencilere kazandırma amacıyla olduğu; ancak İslam dinine ilişkin doktrin ve uygulamaların da genel öğretimde (ilkokul, ortaokul ve genel ortaöğretim kurumları) seçmeli veya İmam-Hatip Liselerinde zorunlu olarak öğrencilere sunulduğu söylenebilir.

³ Din eğitimi, eğitim sistemi içerisinde belirli derece ve kademelerde sunulan bir öğretim alanıdır. Bu alanda çalışan Din Kültürü Ahlak Bilgisi (DKAB/İDKAB) öğretmenleri ile İmam-Hatip Lisesi Meslek Bilgisi Dersi Öğretmenleri bulunmaktadır. Literatürde farklı tanımlamalar yapılırsa da her iki öğretmenlik alanı benzer öğretmen yetiştirme süreçlerinden geçmektedir. Ayrıca birbirleri arasında belirli ölçüde alan değiştirme imkânı bulunduğundan bu çalışmada DKAB/İDKAB ve IHL Meslek bilgisi dersi öğretmenleri, "Din Dersi Öğretmeni" olarak kavramsallaştırılacaktır.

Yükseköğretimde din öğretimi yapmakla görevli kurumlar, ilahiyat veya İslami ilimler fakülteleridir ve bu kurumlarda İslami öğretilerin ağırlıkta olduğu din öğretimi yapılmaktadır.

Din eğitimi, belirli seviyelerde sunulan din ve ahlak eğitimi ile dinler üstü bir anlayışla topluma farklı din ve inanışların özelliklerini tanıtmayı amaçlayan, kökenleri dini bilgi veya doktrinlerden yöntemi ise eğitim bilimlerinden gelen karma bir disiplindir (Jackson, 2013, s. 53). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, öğretmenlerin gerek eğitim seviyeleri gerekse gelirleri ve sosyal statüleri, diğer meslek alanlarına kıyasla yüksek düzeyde olsa da zamanla bu durum değişmeye, öğretmenlerin eğitim ve yaşam koşulları kötüleşmeye başlamış; toplumsal düzlemde öğretmenliğe atfedilen değer ve itibar da aynı oranda azalmıştır (Bilir, 2011, s. 235). Din dersi öğretmenliği ilk dönemlerde din temalı bir eğitimden ziyade, ahlak temalı bir yapıda sürdürülmüş; zamanla din dersleri içerisinde yer alan konular çeşitlenmiştir (Doğan ve Altaş, 2004, s. 26). Günümüzde zorunlu dersler kapsamında ele alınan ve farklı seviyelerde sunulan din derslerini topluma sunmakla görevli öğretmenler, çoğunlukla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) ve İmam-Hatip Lisesi (İHL) Meslek dersleri öğretmenleridir. Bu alanlarda öğretmen yetiştirme görevi geçmişte eğitim ve ilahiyat fakültelerine verilmiş; daha sonra din dersi öğretmenlerinin yetiştirilmesi yalnızca ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerine tevdi edilmiştir.

Tarihsel olarak din dersi (din kültürü ve ahlak bilgisi ile imam-hatip lisesi meslek bilgisi) öğretmenleri ya eğitim fakültesi bünyesinde açılan din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi/öğretmenliği programlarıyla ya da ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunlarına verilen öğretmenlik meslek bilgisi eğitimleriyle (pedagojik formasyon eğitimi) gerçekleştirilmiştir (Çınar, 2016, s. 498). 2017 yılında son mezunlarını vererek aşamalı olarak öğrenci alınmayan din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi/öğretmenliği bölümlerinin yerini ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri almıştır. Son düzenlemelerle ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin öğretim programlarına eklenen ‘öğretmenlik meslek bilgisi’ dersleri, ilahiyat fakültesi mezunlarının daha önce üniversitelerden belirli bir ücret karşılığında aldıkları pedagojik formasyon eğitiminin yerini almıştır. Ayrıca söz konusu düzenleme ile DKAB ve ilahiyat programları arasındaki farklılık giderilmiş ve öğrencilerin ortak bir öğrenim geçmişinden gelerek mezun olmaları sağlanmıştır (Aşlamacı, 2017, ss. 50-51). Elbette 2017 yılında yapılan düzenlemeden önce de ilahiyat fakültesi mezunları öğretmen olarak istihdam edilmekteydi. Ancak öğretmenlik sertifikası alan ilahiyat fakültesi mezunları, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinden ayrı olarak atama işlemine tabi tutulmaktaydılar. 2017 düzenlemesi ile bu durum giderilmiş ve din eğitimi alanında çalışmak isteyen ilahiyat fakültesi ile DKAB eğitimi mezunları için fırsat eşitliği sağlanmıştır.

Geleneksel olarak öğretmenlik mesleğinin bir parçası olsa da toplumsal düzlemde din dersi öğretmenlerine yönelik farklı bir algı söz konusudur. Söz konusu farklılığın kaynağı, toplum tarafından din olgusuna yüklenen önem ve kutsallık olarak belirlenebilir (Baltacı ve Coşkun, 2018, s. 1453). Ancak diğer öğretmenlerden farklı özlük hakları olmayan din dersi öğretmenlerinin, toplumdaki bu ayrıcalıklı saygınlığına rağmen, toplumsal statüsünün zayıflaması önem arz etmektedir (Bek, 2007, s. 101). Din dersi öğretmenlerinin gelirleri, diğer öğretmenlerden farklı değildir; bu nedenle diğer öğretmenler gibi geçim sıkıntısı çekmekte ve son dönemlerde çok sayıda öğretmen atanmasıyla istihdam alanları daralmaktadır. Ayrıca ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinden mezun olan öğrenci sayısının fazlalığı sonucunda din eğitimi alanında mezun sayısı artmakta ve öğretmen atamalarında belirgin nicel bir daralma yaşanmaktadır. Öğretmen niceliğindeki artış, çeşitli nitelik sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Şahin, 2011, s. 1169). Ayrıca din eğitimi alanı dışından (sınıf öğretmenliği yan dalı olarak din kültürü vb.) din dersi öğretmeni atanması, yetersiz bilgi ve beceriye sahip öğretmenlerin eğitim sistemi içinde çalışmakta olması din dersi öğretmenliğinin statüsünü düşüren etmenlerdendir. Bunun yanında din derslerinde yaşanan istenmeyen olaylar ile din dersi öğretmenlerinin işledikleri adli ve idari suçlar gibi nedenlerle de din dersi öğretmenlerinin toplumsal statüsü aşınmaya başlamıştır (Baltacı ve Coşkun, 2018, ss. 1453-1454). Günümüzde, genelde öğretmenlik özelde din dersi öğretmenliği, sosyal statüsü düşük meslekler arasında anılmasına rağmen, toplum içinde “kadın mesleği”, “herkesin yapabileceği kadar kolay bir iş”

veya “yatarak para kazanma işi” gibi değerlendirmelere maruz kalmakta, “hiçbir şey olamazsan öğretmen ol” veya “mezun olunca öğretmen bile olabilirsin” gibi yaygın söylemlerle mesleğin statüsü düşürülmektedir (Balci, 1991, s. 17; Bilir, 2011, s. 227; Yurdakul, Gür, Çelik, Kurt ve Olçum, 2016, s. 22). Oysa öğretmenlik bu söylemlerin çok ötesinde profesyonel bir meslek grubu olup sanıldığı kadar kolay icra edilen veya mesai ile sınırlı bir iş değildir.

Din dersi öğretmeni, müfredata uygun olarak öğrenci ile sürekli bir ilişki içinde olan hem öğrencinin hem de sunduğu eğitim-öğretim faaliyetlerinin değerlendirmesini yapan profesyonel bir çalışandır (Bilgin, 1981, s. 471; Doğan ve Altaş, 2002, s. 110; Şimşek, 2012, s. 212; Tosun, 2017, s. 44). Böylesi yoğun bir etkileşim içinde olan din dersi öğretmenin sahip olduğu kişilik özellikleri ile mesleki bilgi ve beceriler, din eğitiminin niteliğini ve kalitesini etkilemektedir. Nitelikli öğretmenler, etkili bir din öğretiminin ön koşuludur. Bu bağlamda nitelikli din öğretmenlerinin yetiştirilmesi, toplumsal alanda dine atfedilen ayrıcalıklı konum gereği önem arz etmektedir. Ayrıca toplumun din temelli değerleri ve gelenekleri ile inanışlarının sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenen din dersi öğretmenlerinin üst düzey niteliklere ve yeterliklere sahip olması önemlidir. Nitelikli din dersi öğretmenleri yetiştirmek için bu mesleği yapmaya istekli adayların seçilmesi önemlidir (Çınar, 2016, ss. 503-504). Bu nedenle din dersi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki motivasyonu belirleyen çalışmalar, din eğitiminin etkinliğinin artırılmasını da sağlayacaktır.

Genelde eğitim özelde din eğitimi literatüründe din dersi öğretmenlerinin veya öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenlerine ilişkin yürütülmüş akademik bir çalışmaya rastlanılmamış olması bu çalışmanın yürütülmesindeki temel gerekçedir. Literatürdeki çalışmaların genel olarak öğretmenler veya öğretmen adayları üzerinde yürütüldüğü; farklı branşlardan öğretmenlerin tercihlerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Eskicumalı tarafından yapılan bir çalışmada öğretmen adaylarının öğretmenliği seçme nedenleri arasında çocuk sevgisi (%23), çalışma saatlerinin azlığı/tatil döneminin uzunluğu (%37.1), iş güvencesinin olması (%37.1) gibi faktörler belirlenmiştir (Eskicumalı, 2002). Söz konusu çalışma grubundaki öğretmen adaylarının, %36’sı öğretmenlik mesleğini kendi istekleri ile %20’si çevre ve arkadaşlarının etkisiyle, %17.4’ü öğretmenlerinin etkisi ile tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Daha yakın tarihli bir çalışma Eğitimciler Birliği Sendikası tarafından yapılmıştır (Yurdakul ve diğerleri, 2016). Bu çalışmaya göre öğretmenlerin %33.4’ü topluma faydalı olmak isteği, %22.6’sı iş garantisi, %22.2’si öğretmenlik mesleğini sevdiği, %9.7’sinin öğretmenliğin saygın bir meslek olduğunu düşündüğü, %7.1’i ailesi veya eşi istediği için; %5.1’i çevrenin etkisiyle ve %1.2’si başka bir iş yapacak yeterlikte olmadığı gerekçesiyle öğretmenlik mesleğini seçtiklerini belirtmişlerdir. Başka bir çalışmada Gürbüz ve Sülün, biyoloji öğretmen adaylarının %30’unun biyolojiyi sevdiğini, %15’inin ise iş garantisi olduğu için biyoloji öğretmenliğini seçtikleri belirlemişlerdir (Gürbüz ve Sülün, 2004). Boz ve Boz ise öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenleri arasında; geçmişte karşılaştığı öğretmenini sevmek (%34), öğretmeyi sevmek (%32), alanını sevmek (%21), sınav sistemi sonucu yanlışlıkla öğretmen olma (%16) ve topluma yararlı olma (%13) gibi nedenlerle öğretmenlik mesleğini seçtiklerini tespit etmişlerdir (Boz ve Boz, 2008).

Öğretmenlik mesleğini seçme nedenlerine ilişkin yurtdışı literatürde, Türkiye’de yapılan araştırmalara benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda, çocukları sevmek ve çocuklarla çalışmayı istemek ve topluma hizmet etme düşüncesi, öğretmenlik mesleğini seçme nedenleri arasında ön planda yer almaktadır (Honey, 2017, ss. 22-24). Bunun yanında öğrencilere başarıya, özsaygı, özgüven ve öz-yeterlik kazandırmak ile sahip olduğu bilgiyi yeni nesillere aktarmak gibi nedenlerle öğretmenliği tercih edenlerin olduğu bilinmektedir (Hargreaves, 2009; Herzig, Lorini, Hübner ve Vercouter, 2010; Ling, 2015; Sperber ve Baumard, 2012). Ayrıca, istihdam olanaklarının çeşitliliği, yüksek gelir elde etme isteği ve öğretmenliğin toplumsal saygınlığı yüksek bir meslek olması gibi nedenlerle öğretmenlik mesleğine yönelenler vardır (O’meara ve MacDonald, 2004). Bunun yanında başka seçim şansı olmadığı, ailesinin

isteği, yaşadığı bölgeden ayrılma isteği ve gençler arasında sürekli genç kalacağına yönelik inanç gibi nedenlerle öğretmenlik mesleğini tercih edenler olduğu da belirlenmiştir (Tatar, 1995).

Öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin sosyal statüleri ülkeler arasında benzer olup genellikle alt ve orta gelir seviyesinde olanlar bu mesleğe yönelmektedir (Blackmore, 2015; Özsoy, Özsoy, Özkara ve Memiş, 2010; Yurdakul ve diğerleri, 2016). Bu açıdan mezun olduktan kısa süre sonra öğretmen olarak istihdam edilmek önemli bir tercih nedenidir. Öğretmenlik mesleğinin iş yaşamı boyunca severek sürdürülmesi için bireyin kişilik, ilgi ve yeteneklerinin bu işe uygun olduğunun belirlenmesi gereklidir (Bağcı, 2012; Çelikten, 2005, s. 224). Ancak ülkemizde bu yönde bir öğretmen yetiştirme politikasının izlenmediği; meslek seçiminin yükseköğretime yerleştirme sınavıyla belirlendiği bilinmektedir. Öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin, öğrencilere, velilere ve diğer eğitim paydaşlarına karşı duyarlı olması beklenir (Barton ve Walker, 2017, s. 52). Duyarlık, kişisel özelliklerin gereği olmakla birlikte, bir mesleğe yatkınlık, o mesleğin getirdiği stres ve diğer fizyolojik ve psikolojik durumlarla baş etmeyi de gerektirir. Uzun saatler boyunca okulda kalmak, belirli bir sese ve toza maruz kalmak bazı bünyeler için zarar verici olabileceği gibi, dersleri ayakta işleyen öğretmenlerin de çeşitli fiziksel rahatsızlıklarla karşılaşmaları olasıdır (Zimbardo, 2007, ss. 132-134). Bunun yanında öğretmenlik mesleğinin, salt ekonomik kaygılar ve iş güvencesi için yapılması, kişide tükenmişlik, işe yabancılaşma veya depresyon gibi çeşitli mesleki rahatsızlıkların görülme sıklığını arttırabilir (Bayrakdar, 2014; Çınar, 2015). Bu noktada öğretmenlik mesleğinin, büyük oranda sevgi kaynaklı ve psikososyal doyum sağlamak için yapılan bir meslek alanı olduğu unutulmamalıdır. Mesleki doyum sağlayamama, bireylerde mesleğe karşı olumsuz tutum geliştirmeye ve dolayısıyla eğitimin nitelik ve kalitesinde bozulmaya yol açabilmektedir (Cemaloğlu ve Erdemoğlu Şahin, 2007).

Anılan tartışmalardan hareketle, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ne derece öğretmenlik mesleğine hazır olduklarının veya öğretmenlik mesleğe uygunluklarının belirlenmesi, din eğitiminin nitelik ve kalitesinin arttırılması çalışmalarına veri sunacaktır. Ayrıca böylesi bir çalışma ile ilahiyat fakültesi mezunlarının, mesleğe ilişkin tutumlarına yönelik ön çalışma yapılmış olacak; ileride yapılacak araştırmalarda öğretmen ve öğretmen adayları arasındaki tercih farklılaşmaları daha kolay belirlenebilecektir. Din eğitimi literatürüne anlamlı bilimsel veri sunma gayretinde olan bu çalışma ile literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Toplumun sunulan din eğitiminin kalitesinin arttırılmasına katkı sunacağı düşünülen bu çalışmanın amacı, ilahiyat fakültesi mezunlarının din dersi öğretmenliğini tercih etme nedenlerini belirlemektir. Çalışmada ayrıca ilahiyat fakültesi mezunlarının, din dersi öğretmenliğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin cinsiyetlerine ve aile gelirine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

2. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemek amaçlandığından araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel tarama modelinde tasarlanmıştır. Betimsel tarama modelinde genellikle geniş bir kitleden araştırmacı tarafından belirlenen ölçekler kullanılarak bilgi toplanır (Bernard, 2012, s. 52; Bryman, 2006, s. 99). Betimsel taramalarda araştırmacılar, görüşlerin ve özelliklerin örnekleme bireyler açısından nasıl dağıldığıyla ilgilenmektedirler (Büyüköztürk, Akgün, Demirel, Karadeniz ve Çakmak, 2015, s. 22).

1.2. Çalışma Grubu

Bu araştırma Ankara, İstanbul, Marmara, Sakarya, Uludağ, Ondokuz Mayıs, Necmettin Erbakan, Cumhuriyet, Atatürk, Dicle, Yüzüncü Yıl, Dokuz Eylül ve Erciyes üniversitesi ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinden, 2019 yılı veya daha öncesi dönemlerde mezun olup halen (2020 yılı Mayıs ayı itibarıyla) din dersi öğretmeni olarak çalışmayan, ancak öğretmen olma

yeterliğine sahip olan ve KPSS sınavına hazırlanan kişiler üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu, küme örnekleme yöntemi (Baltacı, 2018, s. 245; Teddlie ve Yu, 2007, s. 88) ile seçilen 1033 din dersi öğretmen adayından oluşmakta olup katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kategoriler		N	%
Cinsiyet	Kadın	574	55.57
	Erkek	459	44.43
Aile Gelir Düzeyi	Üst	162	15.68
	Orta	502	48.60
	Alt	369	35.72
Mezun Olunan Üniversite	Ankara	91	8.81
	İstanbul	86	8.33
	Marmara	89	8.62
	Sakarya	79	7.65
	Uludağ	75	7.26
	19 Mayıs	71	6.87
	Necmettin Erbakan	83	8.03
	Cumhuriyet	77	7.45
	Atatürk	75	7.26
	Dicle	82	7.94
	9 Eylül	76	7.36
	100. Yıl	68	6.58
	Erciyes	81	7.84

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %55.57’si (N=574) kadın olup %48.60’ı (N=502) orta gelir grubunda yer almaktadır. Ayrıca %28.94’ünün annesi ve %29.82’sinin babası ortaokul mezunudur.

1.3. Veri Toplama Aracı

İlahiyat fakültesi mezunlarının öğretmenlik mesleğini seçme nedenlerini tespit etmek amacıyla Övet tarafından geliştirilen 20 maddelik ‘Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Nedenleri Ölçeği’ din dersi öğretmenleri için uyarlanarak kullanılmıştır (Övet, 2006). Söz konusu ölçek: bilinç, ideal, güvence ve etkilenme olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirliği bilinç faktörü için .85, güvence faktörü için .81, ideal faktörü için .76, etkilenme faktörü için .84; toplamda ise .83 olarak hesaplanmıştır. Beşli likert tipi ölçekte bulunan ifadelerin puanlandırılmasında ‘tamamen katılıyorum’ (5), ‘katılıyorum’ (4), ‘kararsızım’ (3), ‘katılmıyorum’ (2) ve ‘hiç katılmıyorum’ (1) olarak belirlenmiş; analize başlamadan önce olumsuz ifade içeren ölçek maddeleri ters kodlanmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması amacıyla ölçek uygulama izinleri ile etik izin⁴ alınmış; bu amaçla üniversitelerin mezun izleme birimleri ile temasa geçilerek mezunlara ulaştırılmak üzere online bir anket formu hazırlanmıştır. 2018 yılı Eylül ayında başlayan veri toplama işlemleri, 2020 yılı Mayıs ayına kadar devam etmiştir. Araştırmaya katılımda gönüllülük ilkesi aranmış; katılımcıların kimliklerini ifşa edecek herhangi bir bilgi vermeleri istenmemiştir. Online anket formunun doldurulma süresi ortalama 10 dakikadır. Bu kapsamda 1059 kişi online formu doldurmuş; ancak bunların 21'i hatalı veya eksik doldurma sebebiyle analize dahil edilmemiştir.

1.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan ilahiyat fakültesi mezunlarının cinsiyetleri, anne ve baba öğrenim durumları, aile gelir düzeyi ve mezun oldukları üniversiteye göre dağılımları değerlendirilirken betimsel istatistik analizler olan frekans (N) ve yüzde (%) hesapları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçların yorumlanmasını kolaylaştırmak için 'tamamen katılıyorum' ve 'katılıyorum' kategorilerine ait sonuçlar ve 'katılmıyorum' ve 'hiç katılmıyorum' kategorilerine ait sonuçlar birlikte analiz edilerek raporlanmıştır. İlahiyat fakültesi mezunlarının cinsiyetleri ile öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörler arasında ilişki olup olmadığı ise *t* testi; aile gelir düzeyi ile öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörler arasında ilişki tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel analizler için anlamlılık düzeyi (*p*) .05 olarak belirlenmiştir.

2. Bulgular

İlahiyat fakültesi mezunlarının ölçek maddelerine verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Anket Maddelerine Verilen Yanıtların Dağılımı

Faktörler	Öğretmenliği;	Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum	
		N	%	N	%	N	%
İdeal	Öğretmenlik idealimdeki meslektir.	593	57.41	249	24.10	191	18.49
İdeal	Öğretmenlikten başka yapacak iş bulamam.	399	38.63	224	21.68	410	39.69
Bilinç	Öğretmenlik benim için en uygun meslektir	684	66.21	124	12.00	225	21.78
Bilinç	Öğretmenliğin bana mutluluk vereceğine inanıyorum.	704	68.15	113	10.94	216	20.91
Güvence	İş güvencesi olduğu için seçtim.	121	11.71	67	6.49	845	81.80
Bilinç	Kendimi geliştirebileceğim bir meslek olduğu için seçtim.	585	56.63	253	24.49	195	18.88
Etkilenme	Aile, Akraba veya Arkadaşlarımdan birisi öğretmen olduğu için seçtim.	207	20.04	114	11.04	712	68.93
Bilinç	Bilinçli olarak, bilerek ve isteyerek öğretmen olmayı seçtim.	501	48.50	234	22.65	298	28.85

⁴ Çalışma için Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 12/02/2020 tarih ve 02/25 sayılı Etik Uygunluk Onayı alınmıştır.

Bilinç	Toplumsal ilerlemeye ve kalkınmaya katkıda bulunmak için seçtim.	677	65.54	135	13.07	221	21.39
Güvence	Mezun olunca işimin hemen hazır olmasından dolayı seçtim.	120	11.62	61	5.91	852	82.48
Bilinç	Herkes tarafından yapılabilecek bir meslek olduğuna inandığım için seçtim.	165	15.97	57	5.52	811	78.51
Etkilenme	Öğretmenlerime özendiğimden dolayı seçtim.	502	48.60	188	18.20	343	33.20
Bilinç	Kişisel amaçlarımı gerçekleştirebileceğim bir meslek olduğu için seçtim.	798	77.25	42	4.07	193	18.68
Güvence	Sosyal güvence sağladığı için seçtim.	123	11.91	57	5.52	853	82.58
Bilinç	Eğitime katkıda bulunabileceğimi düşündüğüm için seçtim.	701	67.86	136	13.17	196	18.97
Bilinç	Kutsal bir meslek olduğuna inandığım için seçtim.	407	39.40	284	27.49	342	33.11
Bilinç	Bu mesleğin gerektirdiği yeteneklere sahip olduğumu düşündüğüm için seçtim.	599	57.99	108	10.45	326	31.56
Bilinç	İslam'a veya inandığım davaya hizmet etmek için seçtim.	648	62.73	134	12.97	251	24.30
Bilinç	Çocukları çok sevdiğim için seçtim.	517	50.05	214	20.72	302	29.24
Bilinç	Eğitim sistemimizin benim gibi iyi yetişmiş öğretmene ihtiyacı olduğunu düşündüğüm için seçtim.	901	87.22	29	2.81	103	9.97

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların %57.41'i öğretmenliğin idealindeki meslek olmadığını; %39.69'u öğretmenlikten başka yapacak iş bulamayacağını; %81.80'i iş güvencesi olduğu için öğretmenlik mesleğini seçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca %68.93'ü aile, akraba veya arkadaşlarından birisi öğretmen olduğu; %82.48'i mezun olunca işinin hazır olduğunu düşündüğü için öğretmenlik mesleğini tercih ettiğini bildirmiştir. Buna karşın %87.22'si eğitim sisteminin kendisi gibi iyi yetişmiş öğretmene ihtiyacı olduğunu düşünmemekte; %62.73'ü İslam'a veya inandığı davaya hizmet etmek için öğretmenliği seçmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %57.99'u öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği yeteneklere sahip olmadığını düşünmekte; %82.58'i sosyal güvence sağladığı için öğretmenlik mesleğini seçtiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde katılımcıların %78.51'i herkesin öğretmenlik yapabileceğini düşünmekte; %39.40'ı öğretmenliği kutsal bir meslek olarak görmemektedir. Katılımcıların cinsiyete göre öğretmenlik mesleğini tercih etme durumları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Öğretmenlik Mesleğini Seçmede Etkili Olan Faktörler

Faktörler	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	p
Bilinç	Kadın	574	3.47	.91	3.09	.002
	Erkek	459	3.26	.93		

Güvence	Kadın	574	3.19	1.16	2.97	.003
	Erkek	459	2.95	1.05		
İdeal	Kadın	574	3.65	1.22	3.29	.001
	Erkek	459	3.41	1.16		
Etkilenme	Kadın	574	2.03	1.25	2.70	.007
	Erkek	459	1.89	1.33		

Tablo 3'ten hareketle, ilahiyat fakültesi mezunlarının cinsiyetlerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etme durumları karşılaştırıldığında bilinç ($t = 3.09, p < .05$) faktöründe kadın ve erkek mezunlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, kadın mezunların öğretmenlik mesleğini daha bilinçli seçtikleri söylenebilir. Kadın ve erkek ilahiyat fakültesi mezunlarının cevapları güvence faktörüne göre incelendiğinde ise yine kadın öğretmen adayları lehine olmak üzere ($t = 2.97, p < .05$) gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu görülmektedir. Benzer şekilde ideal faktöründe de ($t = 3.29, p < .05$) ve etkilenme faktöründe ($t = 2.70, p < .05$) gruplar arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre kadınlar erkeklerden daha idealist şekilde öğretmenlik mesleğini seçerken; meslek seçiminde kadınlar erkeklere göre daha fazla oranda diğerlerinden etkilenmektedirler. Katılımcıların aile gelirlerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etme durumları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Gelire Göre Öğretmenlik Mesleğini Seçmede Etkili Olan Faktörler

Faktörler	Gelir	N	Ortalama	SS	F	p	Fark
Bilinç	Alt	369	3.51	0.91	5.84	.003	Alt>Üst
	Orta	502	3.42	0.93			
	Üst	162	3.16	0.92			
Güvence	Alt	369	3.29	1.25	5.32	.005	Alt>Üst
	Orta	502	3.11	1.12			
	Üst	162	2.81	0.94			
İdeal	Alt	369	3.69	1.28	4.85	.008	Alt>Üst
	Orta	502	3.51	1.17			
	Üst	162	3.39	1.12			
Etkilenme	Alt	369	2.23	1.38	6.95	.001	Alt>Üst
	Orta	502	2.03	1.27			
	Üst	162	1.62	1.22			

Tablo 4 incelendiğinde bilinç, güvence, ideal ve etkilenme faktörlerinde, alt gelir grubundaki mezunlar ile üst gelir grubundakiler arasında istatistiksel bir değişim gözlenmektedir ($p < .05$). Buna göre, alt gelir grubundaki mezunlar, üst gelir grubundakilere göre daha bilinçli şekilde öğretmenlik mesleğini tercih etmişlerdir. Benzer şekilde alt gelir grubundaki mezunlar, üst gelir grubuna göre öğretmenliği güvenli bir iş olması sebebiyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca alt gelir grubundakiler, diğer gruplara göre idealist bir biçimde öğretmenliği tercih etmiş; ancak alt gelir grubu öğretmenliği tercih noktasında kendi çevresinden daha fazla etkilenmiştir.

Tartışma

İlahiyat fakültelerinden mezun olan ve halen öğretmen olarak görev yapmayan, din dersi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen veriler incelendiğinde, çalışma grubunun %55.57'sinin Kadın olduğu; %48.60'ının orta gelir ve %35.72'sinin alt gelir grubunda olduğu belirlenmiştir. İşgücü garantisi veya istihdam olanaklarının fazla olduğu düşünülen belirli meslek alanlarına (öğretmen, din görevlisi vb.) personel yetiştiren lisans programlarını, genellikle toplumun alt ve orta sosyoekonomik düzeyinden öğrencilerin tercih ettiği bilinmektedir (Çermik ve Şahin, 2010, s. 208). Bu araştırma sonuçlarıyla söz konusu durum doğrulanmıştır. Ayrıca literatürde alt ve orta sosyoekonomik düzeydeki ailelerin çoğunlukla lise ve altında eğitime sahip ebeveynlerden oluştuğuna yönelik bilgiler vardır (Cerit, 2008; Pehlivan, 2008; Tataroğlu, Özgen ve Alkan, 2011). Bu çalışmada üniversite ve üzeri eğitim alan annelerin %10.84, babaların ise %15.88'lik bir oranda olması literatürdeki bulgularla benzerlik göstermektedir. Bu noktada araştırma örneğine ilişkin demografik yapının literatürde yapılan farklı çalışmaları desteklediği ve araştırmanın genellenebilir özellik taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Bu araştırma kapsamında incelenen ilahiyat fakültesi mezunlarının, din dersi öğretmenliğini tercih etme sebeplerine ilişkin bulgulardan bazıları dikkat çekicidir. Ölçeğin "ideal" boyutunda yer alan "öğretmenlik idealimdeki meslektir" ifadesine katılımcıların % 57.41'i katılmadığını; "Öğretmenlikten başka yapacak iş bulamam" ifadesine ise katılımcıların % 39.39'u katıldıklarını bildirmişlerdir. Bu sonuçlar öğretmenlik mesleğinin, ilahiyat fakültesi mezunları tarafından yeterince önemsenmediği, farklı iş bulmaktansa öğretmenliğe yönelmenin daha kolay olduğu algısını akla getirmektedir.

İlahiyat fakültesi mezunlarına uygulanan ölçeğin güvence boyutunda yer alan ifadelerle verilen cevapların da ideal boyutuna verilen cevaplara paralel olduğu belirlenmiştir. Güvence boyutunda yer alan "iş güvencesi olduğu için seçtim" ifadesine katılımcıların % 81.80'i; "mezun olunca işimin hemen hazır olmasından dolayı seçtim" ifadesine katılımcıların % 82.48'i ve "sosyal güvence sağladığı için seçtim" ifadesine ise katılımcıların % 82.58'i katıldığını bildirmiştir. Bu sonuçlar, öğretmenlik mesleğinin belirli ölçülerde garanti iş olarak görüldüğü, sosyal güvencesinin diğer işlere göre daha iyi olduğu ve mezuniyet sonrası iş arama gereği duymadan istihdam edileceğinin düşünülmesi gibi gerekçelerle seçildiğine yönelik literatürdeki farklı çalışma sonuçlarıyla benzerlikler göstermektedir (Bozdoğan, Aydın ve Yıldırım, 2007; Çermik ve Şahin, 2010; Çetinkaya, 2009; Özder, Konedralı ve Zeki, 2010; Pehlivan, 2008). Ancak öğretmenlik mesleğinin kolay elde edilebilir olması, gerekli asgari şartları taşıyan herkesin öğretmen olabilmesi gibi durumlar eğitimin niteliğini olumsuz etkileyebilir. Öğretmenlik mesleğinin nitelik ve kalitesinin artırılması için bu mesleği seçen bireylerin, öncelikle mesleği sevdiği için seçmesi gerektiği düşünülebilir; ancak hiçbir profesyonel meslek grubunun, düşük özlük ve yaşam şartları sunmasına rağmen nitelikli bireylerce tercih edilmesi de hayatın akışına tezat bir durumdur. Öncelikle öğretmenlik mesleğinin özlük hakları ve çalışma şartları iyileştirilip sonrasında nitelikli mezunları bu mesleğe çekecek özendirici çalışmaların yapılması gereklidir. Öğretmen atamalarında popülist yaklaşımlar terk edilerek nicel olarak büyümektense nitelik şartı aranmalı, özelde din dersi genelde ise tüm öğretmenlik alanları için psikolojik kişilik testlerini de içeren ayrıntılı karakter analizleri gerçekleştirilmelidir. Böylelikle işini, öğrencileri ve eğitimi sevmeyen bireylerin öğretmenlik yapması engellenmiş olacaktır.

İlahiyat fakültesi mezunlarının, öğretmenlik mesleğini tercih ederken hangi kaynaklardan etkilendiklerini belirlemek için uygulanan ölçekte yer alan etkilenme boyutundaki ifadeler değerlendirilmiştir. Bu minvalde, ölçekte bulunan "Aile, Akriba veya Arkadaşlarımdan birisi öğretmen olduğu için seçtim" ifadesine katılımcıların % 68.93'ü katılmakta iken; "Öğretmenlerime özendiğimden dolayı seçtim" ifadesine katılımcıların % 48.60'ı katılmadıklarını bildirmişlerdir. Bu durumda ilahiyat fakültesi mezunlarının yakın çevrelerinden etkilenecek öğretmenlik mesleğine yöneldikleri, geçmiş yaşamlarında karşılaştıkları öğretmenlere özenerek öğretmenlik mesleğini tercih etmedikleri belirlenebilir.

Bu araştırmanın dikkat çeken bulguları ölçeğin bilinç boyutuna verilen cevaplarda da kendini göstermektedir. Buna göre bilinç boyutunda yer alan “Öğretmenlik benim için en uygun meslektir” ifadesine katılımcıların % 66.21’i; “Öğretmenliğin bana mutluluk vereceğine inanıyorum” ifadesine % 68.15’i; “Kendimi geliştirebileceğim bir meslek olduğu için seçtim” ifadesine % 56.63’ü; “Bilinçli olarak, bilerek ve isteyerek öğretmen olmayı seçtim” ifadesine % 48.50’si; “Toplumsal ilerlemeye ve kalkınmaya katkıda bulunmak için seçtim” ifadesine % 65.54’ü katılmadıklarını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların % 78.51’i öğretmenliği “Herkes tarafından yapılabilecek bir meslek olduğuna inandığım için seçtim” ifadesine katıldıklarını dile getirmişlerdir. Ancak öğretmenlik herkesin kolaylıkla yapabileceği bir meslek değildir. Öncelikle toplumdaki bu algının nedenlerine eğilmek gereklidir. Öğretmenlik mesleği, eğitim bilimlerinin yöntem ve yaklaşımlarıyla bezenmiş, oldukça teknik bir dizi eğitsel ve psikolojik süreç ve uygulama bilgisini gerektiren bir meslek grubudur (Cooper ve Travers, 2012, s. 122). Ancak Türk toplumu içinde öğretmenlik, teknik bir meslek değil, çocuklarla ilgilenilen ve görece feminen (kadınsı) bir meslek alanı olarak nitelendirilmektedir (Yaman, Yaman ve Eskicumalı, 2001). Toplumdaki bu algının dönüşmesi için öğretmenlik mesleğinin teknik yönünün daha iyi tanıtılması ve öğretmenlerin mesleklerinin inceliklerini daha görünür kılınması gereklidir.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde ilahiyat fakültesi mezunlarının bilinç boyutunda yer alan maddelere içtenlikle cevap verdikleri anlaşılmaktadır. İlahiyat fakültesi mezunları öğretmenlik mesleğine oldukça faydacı yaklaşmakta, öğretmenliği topluma yarar sağlama veya çocukları sevdiği için değil, iş güvencesi ve istihdam imkânları için tercih ettiklerini dile getirmektedirler. Ayrıca katılımcıların %87.22’si “Eğitim sistemimizin benim gibi iyi yetişmiş öğretmene ihtiyacı olduğunu düşündüğüm için seçtim” ifadesine katılmadıklarını dile getirmeleri önemlidir. Bu sonuç mezunların öz yeterliğinin düşük olduğunu, kendilerini yeterli görmedikleri anlamına gelebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ilahiyat fakültesi mezunlarının cinsiyetlerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenleri belirlenmiştir. Buna göre kadınlar, erkeklerden daha fazla öğretmenlik mesleğini tercih etmektedir. Din görevlisi olarak çalışma alanı erkeklere nispeten sınırlı olan kadınlar, ya Kur’an kursu öğreticisi, irşat görevlisi, vaize veya çeşitli uzmanlık alanlarında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde istihdam edilmekte ya da din dersleri öğretmeni olarak Milli Eğitim Bakanlığında çalışmaktadırlar. Yeni düzenlemelerle kadınların hastane, cezaevi ve çocuk yurtlarında manevi danışman olmasının önü açılrsa da erkeklere göre sınırlı bir istihdam alanına sahiptirler. Bu açıdan kadınların öğretmenlik mesleğine meyletmeleri anlamlıdır. Araştırmada ayrıca aile gelirin göre, öğretmenlik mesleğini tercih nedenleri de belirlenmiştir. Buna göre alt ve orta gelir grubunda yer alan mezunların öğretmenlik mesleğini daha çok tercih ettikleri belirlenmiştir. Belirli meslek alanları toplumda varlıklı kabul edilen kesimler tarafından daha az tercih edilmekte; belirli meslek alanları ise istihdam imkânları ve iş güvencesi bakımından mezunlara cazip gelmektedir (Önder ve Wasti, 2002). Öğretmenlik, sunduğu iş güvencesi ve istihdam imkânları açısından cazip olsa da özlük hakları bakımından üst gelir sınıfının isteklerini karşılayacak denli yüksek gelir vb. imkânlar sunmamaktadır. Buna karşın artan genç işsizliği ve işgücü garantisizliği, alt ve orta sınıfın dikkatini öğretmenliğe yöneltten etkenlerden biri olabilir.

İlahiyat fakültesi mezunlarının öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşleri veya öğretmenlik mesleğini neden seçtiklerinin bilinmesi, bir yandan ilahiyat fakültelerinde yürütülen öğretmen yetiştirme programlarına ışık tutması, öte yandan mezunların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemesi bakımından önemlidir. Araştırma sonuçları, ilahiyat fakültesi mezunlarının çoğunlukla yararcı/faydacı bir düşünce yapısıyla meslek seçimi yaptıklarını ve öğretmenlik mesleğinin ruhsal boyutunu göz ardı ettiğini göstermektedir. Oysa öğretmenlik mesleği, bilinçli bir şekilde seçilmesi gereken, toplumsal sorumluluğun üst düzeyde taşındığı ve din dersi özelinde İslam’a hizmet duygusunun ön planda olduğu bir meslektir. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken gerek üniversite adaylarının gerekse ilahiyat fakültelerinde halen

öğrenim görmekte olan öğrencilerin meslek seçiminde daha bilinçli olmalarını sağlayacak yönlendirme ve düzenlemelerdir. Ayrıca ilahiyat fakültelerinin öğrenci alımında, mesleğin gerektirdiği özelliklere sahip adayların seçilebilmesini sağlayacak önlemler alınması, din alanında hizmet etme potansiyeli olan öğrencilerin bu fakültereye yönlendirilmesi gereklidir. Hemen her ile açılan ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde verilen öğretimin kalitesi ise düşündürücüdür. Bu bağlamda fakülteler arası dayanışmanın artırılması ve öğrencilerin ortak program içerikleri ile donanmış olması elzemdir. Ek olarak hâlen öğrenimlerini sürdürmekte olan ilahiyat fakültesi öğrencilerine yönelik olarak, öğretmenlik mesleğinin kendine has özelliklerini ön plana alan ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını iyileştirme yönündeki çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Bu araştırma her ne kadar geniş ve çok örneklemeli bir çalışma olsa da her çalışmada olduğu gibi belirli sınırlılıkları söz konusudur. Gelecekte araştırma örneklemine çeşitlendirildiği veya farklı örneklem teknikleri ile daha ayrıntılı veri sağlanabilecek araştırmaların yapılması önerilebilir. Bu araştırmanın nicel desende olması, belirli genellemelerin yapılmasına olanak sağlasa da nitel araştırmanın olguları detaylandıran doğasının işe koşulması önemlidir. İlerde yapılacak çalışmaların nitel teknikleri de kullanan karma araştırma formunda yapılması ile öğretmenlik mesleğine yönelimin nedenleri daha detaylı bir şekilde belirlenebilir. Sosyal araştırmalar, kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Belirli bir zaman aralığında belirli sosyal, ekonomik veya teknik gelişmeler her araştırma sonucunu olduğu gibi bu araştırma sonuçlarını da geçersiz kılabilir. İlerde yapılacak araştırmaların farklı zaman dilimlerinde tekrarlanarak boylamsal araştırmaların gerçekleştirilmesi ile öğretmenlik mesleğini tercih olgusunun zaman içindeki gelişimi belirlenebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada, ilahiyat fakültesi mezunlarının öğretmenlik mesleğine yönelmesine etki eden unsurların çoğunlukla maddi unsurlar olduğu (iş garantisi, istihdam olanaklarının çeşitliliği, kolay iş bulma vb.), manevi unsurların (çocukları sevmeye, İslam davasına hizmet etme, topluma katkı sunma vb.) ise göz ardı edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlik mesleğini daha çok Kadınların ve toplumun alt ve orta sosyoekonomik düzeyinden gelen mezunların tercih ettiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Acemoglu, D. ve Robinson, J. A. (2005). *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge University Press.
- Akyürek, S. (2012). İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersi İle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliklerine İlişkin Algıları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(23), 7-47.
- Aşıkoğlu, N. Y. (1998). Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 45-49.
- Aşlamacı, İ. (2017). İmam hatip liselerindeki din eğitiminin niteliği ile ilgili sorunlar: okul yöneticilerinin görüşlerine dayalı nitel bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 12(10), 49-80.
- Ayhan, H. (1999). *Türkiye’de din eğitimi, 1920-1998*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Bağcı, H. F. (2012). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlikleri (Beykoz örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Balcı, E. (1991). Öğretmenlerin sosyal statüsü ve ödüllendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(6), 12-35.

- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. ve Coşkun, M. K. (2018). Din Dersi Öğretmenlerine Yönelik Öğretmen Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1450-1473.
- Barton, L. ve Walker, S. (2017). *Education and social change*. New York: Routledge.
- Batar, Y. (2011). *Empatik din eğitimi*. Elips Kitap.
- Bayrakdar, N. (2014). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleklerinden Beklentileri ve Mesleki Tükenmişlik Algıları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(37), 40-60.
- Bek, Y. (2007). *Öğretmenin toplumsal/mesleki rolleri ve statüsü*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bernard, H. R. (2012). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. New York: Sage.
- Bilgin, B. (1981). Din eğitiminin genel eğitimdeki yeri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 469-483.
- Bilir, A. (2011). Türkiye’de öğretmen yetiştirme tarihsel evrimi ve istihdam politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223-246.
- Blackmore, P. (2015). *Prestige in academic life: Excellence and exclusion*. New York: Routledge.
- Boz, Y. ve Boz, N. (2008). Kimya ve matematik öğretmen adaylarının öğretmen olma nedenleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(1), 137-144.
- Bozdoğan, A. E., Aydın, D. ve Yıldırım, K. (2007). ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE İLİŞKİN TUTUMLARI. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 83-97.
- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: How is it done? *Qualitative research*, 6(1), 97-113.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Cemaloğlu, N. ve Erdemoğlu Şahin, D. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 465-484.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin Görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.
- Cooper, C. ve Travers, C. (2012). *Teachers under pressure: Stress in the teaching profession*. New York: Routledge.
- Çelikten, M. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 207-237.
- Çermik, H. ve Şahin, B. D. A. (2010). Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih sebepleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 201-212.
- Çetinkaya, Z. (2009). Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *İlköğretim Online*, 8(2).
- Çınar, F. (2015). DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ VE İMAM HATİP LİSESİ MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLERİNİN TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMU DÜZEYLERİNİN

- FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 235-282.
- Çınar, F. (2016). DİN ÖĞRETİMİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SORUNU. *Journal of International Social Research*, 9(46), 493-513.
- Doğan, R. ve Altaş, N. (2002). İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Yeterlik Ölçeği Üzerine Bir Ön Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 109-122.
- Doğan, R. ve Altaş, N. (2004). Din Öğretiminde Yeni Yöntem Tartışmalarında Kuramdan Uygulamaya: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları (Ankara Modeli). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(5), 23-38.
- Eskicumalı, A. (2002). *Eğitim, öğretim ve öğretmenlik mesleği*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gönülaçar, Ş. (2016). *Türkiye’de Öğretmen İmajı ve İtibarı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara.
- Gürbüz, H. ve Sülün, A. (2004). Türkiye’de biyoloji öğretmenleri ve biyoloji öğretmen adaylarının nitelikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 161(31), 192-204.
- Hargreaves, L. (2009). The status and prestige of teachers and teaching. *International handbook of research on teachers and teaching* içinde (ss. 217-229). Springer.
- Herzig, A., Lorini, E., Hübner, J. F. ve Vercouter, L. (2010). A logic of trust and reputation. *Logic Journal of the IGPL*, 18(1), 214-244.
- Honey, G. (2017). *A short guide to reputation risk*. New York: Routledge.
- Jackson, R. (2013). *Rethinking religious education and plurality: Issues in diversity and pedagogy*. New York: Routledge.
- Ling, M. (2015). “Bad students go to vocational schools!”: Education, social reproduction and migrant youth in urban China. *The China Journal*, (73), 108-131.
- O’meara, J. ve MacDonald, D. (2004). Power, prestige and pedagogic identity: A tale of two programs recontextualizing teacher standards. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 32(2), 111-127.
- Önder, Ç. ve Wasti, A. S. (2002). İş güvencesi endeksi ve iş güvencesi memnuniyeti ölçeği: Güvenirlilik ve geçerlik analizi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 23-47.
- Övet, O. (2006). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Özder, H., Konedraı, G. ve Zeki, C. P. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 16(2), 253-275.
- Özsoy, G., Özsoy, S., Özkara, Y. ve Memiş, A. D. (2010). Factors affecting pre-service teachers’ choice of teaching as a profession. *İlköğretim Online*, 9(3), 910-921.
- Pehlivan, K. B. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2).
- Sperber, D. ve Baumard, N. (2012). Moral reputation: An evolutionary and cognitive perspective. *Mind & Language*, 27(5), 495-518.
- Şahin, İ. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmen istihdamı ve mesleki geleceklerine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1167-1184.

- Şimşek, E. (2012). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 211-230.
- Tatar, M. (1995). The potential impact of counsellors on school prestige. *British Journal of Guidance & Counselling*, 23(2), 267-274.
- Tataroğlu, B., Özgen, K. ve Alkan, H. (2011). Matematik öğretmen adaylarının öğretmenliği tercih nedenleri ve beklentileri. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications* içinde (ss. 27-29).
- Teddle, C. ve Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of mixed methods research*, 1(1), 77-100.
- Tosun, C. (2009). Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (1), 293-303.
- Tosun, C. (2017). *Din eğitimi bilimine giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yaman, E., Yaman, H. ve Eskicumalı, A. (2001). Öğretmenlik mesleğinin sosyo-ekonomik statüsü/bu mesleğin bir bayan mesleği haline dönüşmesi durumu ve eğitim fakültesi üzerine bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 53-68.
- Yurdakul, S., Gür, B. S., Çelik, Z., Kurt, T. ve Olçum, A. (2016). Öğretmenlik mesleği ve mesleğin statüsü. *Ankara, Eğitim Bir-Sen Yayınları*, (70).
- Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effect: How Good People Turn Evil*. London: Random House.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu

Tarih:12/02/2020

No:02/25

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Tarihi Konuların Öğretiminde Kullanılan Tarihsel Empatinin Felsefi Açısından Temellendirilmesi

The Foundations of Historical Empathy Used in Teaching Subjects in History in terms of Philosophical

Dr. Sezgin ELBAY ¹

Öz

Tarihsel empati, tarihsel kişilik ve olayları dönemin şartlarına uygun olarak anlama yetisinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda birey, tarihsel empati aracılığıyla, tarihsel dönemlerde meydana gelen olay ve olgular ile kendisi arasındaki psikolojik ve tarihsel uzaklığı azaltmaya çalışmaktadır. Bunun bir sonucu olarak birey, tarihsel kişilikleri, dönemin bağlamsal koşullarına göre yargılamaktadır. Bu durum bireyin, zaman ve mekân bağlamında daha önce deneyimlemediği tarihsel bir dönemi var kılma ve duyumsama adına felsefi bir irdelemenin içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla felsefi yansıma/ların tarihe içkin kılınması, tarih felsefeleri aracılığıyla olanaklı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarihsel empatinin tarih felsefeleri içerisindeki köklerini incelemek ve tarihsel empatiyi tarih felsefeleri açısından temellendirmektir. Buna dayalı olarak yaklaşık bir yüzyıldır incelenen, tartışılan ve kurgulanmaya çalışılan tarihsel empatinin felsefi temelinde hangi varsayımların yer aldığı sorusuna alanyazın bağlamında yanıt verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefeci/ekollerinin “Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey ve Collingwood” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tarihsel empati de doğabilimsel yöntemle insani-toplumsal olayların anlaşılmasına karşı, insani-toplumsal olayların anlaşılmasında yorum-anlama-etkileşim, bir yöntem olarak benimsenmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak da bu insani-toplumsal olayların (kültür bilimleri ya da sosyal bilimler) arka planının dilbilimsel çalışmalarla çözümlenmesi önerilmiştir. Bu yöntemi Collingwood da izlemiştir. O, tarihsel kişilikleri duygusal yoldan da anlama ve hissetmeye çalışmış; bunun da adının tarihsel empati olduğunu ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel empati, tarih felsefeleri, zaman ve mekân, tarihsel bağlam, tarihsel kişilik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Historical empathy is considered as a product of the ability to understand historical figure and events in accordance with the conditions of the period. In this context, the individual tries to reduce the psychological and historical distance between himself and the events and facts that occurred in historical periods through historical empathy. As a result, the individual judges historical figures according to the contextual conditions of the period. This situation shows that the individual is in a philosophical investigation in order to create and sense a historical period that he has not experienced before in the context of time and space. At this point, it is possible to make philosophical reflections immanent in history through philosophies of history. Therefore, the aim of the study is to examine the roots of historical empathy in historical philosophies and to base historical empathy in terms of philosophies of history. Based on this, what assumptions are in the philosophical basis of historical empathy, which has been studied, discussed and tried to construct for about a century? The question is tried to be answered in the context of the literature. In this context, it has been concluded that the philosophers/schools of history that form the philosophical foundations of historical empathy are “Herder, German Historical School, Dilthey and Collingwood”. In addition, historical empathy has been adopted as a method of interpretation-understanding-interaction in

¹T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, sezgin_elbay@hotmail.com

Atf için (to cite): Elbay, S. (2024). Tarihi Konuların Öğretiminde Kullanılan Tarihsel Empatinin Felsefi Açısından Temellendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 434-449

understanding human-social events, against the understanding of human-social events with the natural scientific method. In accordance with the spirit of the time, it has been proposed to analyze the background of these human-social events (cultural sciences or social sciences) with linguistic studies. This method was followed by Collingwood. He tried to understand and feel historical figures emotionally. He also stated that his name is historical empathy.

Keywords: Historical empathy, philosophies of history, time and space, historical context, historical figure

Paper Type: Research

Giriş

Tarih teriminin, birisi geçmişteki olaylara diğeri ise geçmişteki bu olayların araştırılmasına tekabül eden çifte bir anlamının olduğu bilinmektedir. Tarih yapmadaki bu çifte anlamlılığa paralel olarak, tarih felsefesi de iki anlamı içermektedir. Birinci anlamıyla tarih felsefesine, yaşanmış geçmişin felsefesi olarak tarih gözüyle bakılabilir. Bu, yaşanmış olayların anlamını sorgulamaktan başlayıp, giderek insanlığın tüm yaşanmış geçmişini; yani dünya tarihini kapsamına alan felsefi bir girişim olmaktadır. Aynı girişim, zaman içerisinde, tüm insanlık tarihine yönelen bir üst-bakış edinmeye; hatta tüm insanlık tarihi hakkında kapsayıcılık iddiasında olan bir felsefe sistemi kurmaya kadar gitmekte ve tüm insanlık tarihi, bu türden felsefi sistemlerin yansımada açıklanmaya çalışılmaktadır. İkinci anlamıyla tarih biliminin felsefesi ise, “tarih bilimi ve tarihinin bilgi elde etme faaliyetini sorgulayan, tarih biliminin dayandığı ilke ve yöntemleri eleştiren ve giderek tarihsel bilginin nitelik; hatta olabilirliğini analiz eden bir tarihsel bilgi” eleştirisi olmaktadır (Özlem, 1996, s. 11).

Tarihe anlam verme girişimleri her çağda belli değer, norm ve düşünceler çerçevesinde olmaktadır. Yani tarih felsefelerinin bir yönü de metodolojik çalışmalardır. Bu çalışmada hangi çağlara hangi değer, norm ve idelerin egemen olduğu Bauer’in (2015) sistemine uygun olarak “Antik Çağ, Orta Çağ ile Yeni Çağ ve Sonrası” tarih felsefeleri alt başlıklarında açıklanmaktadır. Ardından tarihsel empati, tarih felsefeleri açısından temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Tarihsel empatinin tarih felsefeleri açısından temellendirilmesinin birkaç gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tarihsel empati alanında yapılan önceki araştırmalardır. Tarihsel empati üzerinde yapılan önceki araştırmalar, birkaç kritik konuya odaklanmıştır. Öncelikle geçmiş bir dönem hakkında yazılan tarihsel anlatıların tarihsel empatinin boyutlarına (bilişsel ve duyuşsal) yansımaları incelenmiştir (Aktın, 2021; Brooks, 2011; De Leur, Van Boxtel ve Wilschut, 2017; Elbay, 2020; Endacott, 2014; Perikleous, 2019). Aynı zamanda tarihsel empati becerilerinin kazandırılmasına yönelik çeşitli strateji, yöntem, teknik ve araçların etkileri araştırılmıştır (Endacott ve Brooks, 2013; Kosti, Kondoyianni ve Tsiaras, 2015; Lydon, 2018; Savenije ve De Bruijn, 2017; Sweeney, Newbill, Ogle ve Terry, 2018). Bazı araştırmalarda tarihsel empatinin akademik başarıya ve derse karşı tutuma etkileri incelenmiştir (Elbay ve Kaya, 2021). Bunlara ek olarak öğretmenlerin tarihsel empatiye ilişkin görüşleri ve uyguladıkları stratejiler ortaya çıkarılmıştır (Harris, 2016; Yılmaz ve Koca, 2012). Sonuç olarak tarihsel empatinin kazandırılmasına yönelik stratejiler ve tarihsel empatinin etkileri üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, tarihsel empatinin felsefi temellerine ilişkin bir çalışmanın yapılmamış olduğu görülmektedir. İkinci olarak tarihsel empati adına yapılan çalışmaların felsefi bir temelden yoksun olmasıdır. Bu yoksunluk bazı çalışmaların literatür kısmında tarihsel empatinin felsefi temellerine yeterince değinilmemesi, bazı çalışmaların ise bütünüyle ilişkilidir. Özellikle çalışmaların bütünüyle ilgili yoksunluk, tarihsel empatinin “psikolojik empati ve sempati” gibi algılanarak kullanılmasına neden olmaktadır. Bu durum tarihsel empatinin işlevsel ve kavramsal olarak kullanılmasının önünde bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun, çalışmalarda tarihsel empatinin felsefi dayanaklarına uygun olarak kullanılması ile çözülebilir. Belirtilen gerekçelerle bu çalışmada, tarihsel empatinin felsefi temelleri ortaya koyularak tarihsel empati alanyazınına dikkate değer ve farklı bir bakış açısı kazandıracak değerli bilgiler katılacağı umulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarihsel empatinin felsefi temellerini ortaya çıkarmaktır.

1. Antik Çağ Tarih Felsefesi

Bu bölüm, M.Ö. VIII. yüzyıldan Hıristiyanlıkla ilk temaslarına kadar klasik Yunan ve Roma felsefelerinin düşünür ve doktrinlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda şiirsel mitolojinin ve kodlanmış yasal normların egemen olduğu bir kültürel dünyada Antik Çağ Tarih Felsefesinin neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamak için antik dünyanın coğrafi, edebi, sosyal, politik, dini ve bilimsel bağlamlarını hesaba katmak gerekmektedir.

Antik dünya; felsefe, edebiyat ve tüm yaratıcı zekâ unsurlarıyla birlikte, aklın olumsuzluğun ötesine sonsuza doğru hareket etme kapasitesiyle başlayan evrensel insan arzusu ve Tanrı arayışını tanımış ve ifade etmiştir (Bauer, 2015). Bu durum dönemin sosyo-politik yapısıyla² ilişkili hale gelerek, bilim adına yapılan tüm etkinliklerin Antik Çağ'da teorinin (felsefe) konusu kılınmasına yol açmıştır. Bu anlamda Antik Çağ filozofları, tarihi, belli bir disiplin alanı olarak görmekten uzak bir şekilde yorumlama girişiminde bulunmuşlardır. Özellikle tarihin çifte anlamlılığı üzerine dikkat çekerek, yorumlarını bu temel üzerinde sürdürmüşlerdir (Akarsu, 1975, s. 159). Bu anlamda tarih ve felsefe etkinliği ayrı iki alan olarak görülmekle beraber sadece bu ayrılıkla yetinilmediğini de söylemek gerekmektedir. Kısaca, bu dönemde felsefenin konumuna göre tarih biçimlendirilmiştir.

Antik Çağ felsefesinde tarih gibi diğer bilimler de inşa edilmiştir. Bu çağda, bugün bilim olarak ifade edilen tüm alanlar neredeyse felsefenin egemenliği altında olmuştur. Felsefe kendi kurulumunu düşünsel (ideolojik) ve bilgikuramsal (epistemolojik) açıdan yaparken, diğer alanları da kendi açısından yorumlamıştır. Bu yorumlama, tarihin felsefeden aşağı olarak görülmesine neden olmuş ve tarih, felsefenin güdümünde, şiirin altında yerini almıştır (Kenny, 2007). Buna dayanarak Aristoteles (2018) Poetika adlı eserinde şiirin tarihten üstün olduğunu ileri sürmüştür. Felsefe tüm diğer alanlardan üstünlüğünü varlık, ilk temel neden, arkhe ve töz gibi metafiziksel koyutlamalarla ortaya koymuştur. Örneğin varlık değişmez, öncesiz, sonrasızdır. Bu durumda akılla bu ideallerin yokluğu kanıtlanamamıştır. Oysa tarih, bir oluş bilgisi olarak, düzensizliklerin, tekilliklerin, dönüp duran olayların, tekrar bilgisinden başka bir anlam taşımamıştır. Hatta şiirde bile varlık alanı bulunmuştur: Fantasya (Özlem, 2015). Ancak tarihte, bu genel geçer ve düzenlikleri yansıtabilecek temeller bulunamamıştır.

Tarihin, felsefenin güdümünde olması ve şiirin bile tarihten daha üstte yer alması tarih yazıcılığına (historiyografi), edebi bir tür yazıcılık olarak bakılmasına neden olmuştur (Baird, 2018). Tarih yazıcılığının edebi bir tür yazıcılık olması, edebi yazıcılığın objektif bir şekilde gerçekleri, olgu ve olayları çarpıtmadan bildirmesini gerektirmiş midir? Antik Çağ filozofları, hikâyeci tarih anlayışını bir anlamda benimseyerek, tarihten, geçmiş olaylar bilgisini objektif bir şekilde ortaya çıkarmasının beklenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Bauer, 2015). Özetle, döngüsel tarih anlayışı ve oluşların, çoklukların bilgisi olarak tarih, felsefenin vesayeti ve emrinde kabul edilmiştir. Bu bağlamda döngüsel tarih anlayışının nasıl olduğu, Şekil 1'de şu şekilde gösterilebilir:

² Dönemin sosyo-politik yapısı, kabaca birbirinden farklı üç kültür dairesi dâhilinde serimlenebilir: Mezopotamya, Grek ve Roma. Mezopotamya uygarlığının sosyo-politik yapısı görece gelişmiş bir bürokratik sistem (su kanalları yapmak için işbölümü yapmak), Hammurabi döneminde tanık olunan bir hukuk anlayışına (kısasa kısas) dayalı olmuştur. Grek uygarlığında sosyo-politik yapı ise kent devletleri halinde örgütlenmiş ilkel bir demokratik sisteme göre biçimlendirilmiştir. Bu durum Grek uygarlığında, özgür düşünce sisteminin kök salmasını sağlamış ve ilk bilimsel buluşlar (gölgelerinden piramitlerin yüksekliğini hesaplayan Thales, ilk deneyi yapan, mevsimlerin ve yılın uzunluğunu hesaplayan Anaksimandres gibi) ortaya çıkmıştır. Böylece evrenin bilinebileceği; çünkü bir iç düzene sahip olduğu anlayışı felsefi düşünce sisteme girmiştir. Roma uygarlığında ise, imparatorluk içerisindeki tüm özgür insanlar "yurttaş" olma statüsünü kazanmışlardır. Bu durum "adalet, yasaların üstünlüğü" anlayışlarını toplumsal sistemin başat öğeleri durumuna getirmiştir (Sander, 2013, s. 34-44).

Şekil 1. Döngüsel tarih anlayışı

Şekil 1’de görüldüğü gibi döngüsel tarih anlayışı, olayların birbiri ardınca sıralanışını konu almaktadır. Bu anlayışa göre tarih tekrardan ibarettir. Deviniş duran olaylar tarihe bir süreklilik kazandırmamaktadır. Belli dönemlerin kendi içkin değeri, inançları vb. olabileceği düşüncesi, değerlerin mutlak ve sonsuz olduğu, insanın özde değışmediğı ve hep aynı kaldığı anlayışıyla yer değıştirmektedir. Bu bağlamda döngüsellik, tarihin doğa ile ilişkisinin bir sonucu olarak geliştirilen bir anlayışın ürünü olmaktadır (Nebati, 2019). Bunun bir yansıması olarak Antik Çağ filozofları doğanın değışmeyen bir düzenlilik ile devindiğı anlayışını tarihe aktarmışlar, tarihi sonsuz bir döngüsel süreç olarak değeriendirmişlerdir (Aysevener ve Barutca, 2003, s. 18). Örneğın Aristoteles zamanın döngüsellğine değinerek insanların yapıp etmelerinin çembersel olarak düşünölebileceğini belirtmiştir (Aristoteles, 1996, s. 37-38). Wartenburg da (1956, s. 11-17), Antik Çağ filozoflarının tarihi rastlantısal olarak tekerrür eden bir süreç olarak algıladıklarını ifade etmektedir.

2. Orta Çağ Tarih Felsefesi

Tek tanrılı dinlerin etkisiyle bu dönemde toplumda birtakım köklü değışiklikler olmuştur. Özellikle kilise ve din adamları gibi yeni bir sınıfın Avrupa tarihinde belirmesi, egemenlik mücadelesini genişletmiştir. Kilise, kendi mallarına ve ordusuna sahip olunca, bu durum siyasi gücü de beraberinde getirmiştir. Kilise, bu gücü devam ettirmek için gelecek nesilleri kendi resmi tarih tezine göre yetiştirmek istemiştir.

Kilise babaları, Augustinus’un (ilk tarih filozofu) benimsediğı tarihi, teolojinin emrine verme projesini aynen devam ettirmiş ve kilisenin resmi tarih tezi, bu filozof ve din adamının öğretilerine göre olmuştur. Bu gelişmeden sonra tarih, felsefenin değil; teolojinin vesayetine geçmiştir. Tarih, kilisenin, kendi ideolojik ve dinsel bakış açısını halka yaymak için kurgulandığı bir alan olmuştur. Başka bir deyişle tarih teolojiye dayanmadan var olamaz gerçeğı, bu dönemde işlenmiştir. Kısaca tarih, teolojinin öğretilerini yasallaştırmak için araç olarak kullanılmıştır. Özlem’in (1996, s. 10-12) de belirttiğı gibi, bu dönemde tarih, Antik Çağ’da olduğu gibi, ancak bir farkla, şiirin bile altında konumlanan, edebi bir yazıcılık türü olarak algılanmaya devam etmiştir. Bu fark teolojik anlayışın tarihe içkin kılınması olmuştur.

“Orta Çağ’da tek tanrılı dinlerin etkisi ne olmuştur, bu dönemin Antik Çağ’dan farkı nedir?” gibi sorgulamalar yapıldığında, belli yargılara varılabilir. İlk önce döngüsel tarih anlayışından, çizgisel tarih anlayışına bir değışim yaşanmıştır. Çizgisel tarih anlayışına göre tarihteki “erek” Tanrıya ulaşmaktır. Bu durum, Hz. Âdem’in dünyaya gelmesi ve dünyanın Tanrı tarafından yaratılması, sonra Hz. İsa’nın cisimsel görünüşü ve bilinmeyen bir gelecekte yeniden yeryüzüne gelecek olması -çünkü Hz. İsa çarmıha gerilmeden önce Tanrı katına yükseltilmiştir- en sonunda da Eskatona; yani Tanrı mahkemesine ulaşma, şeklinde ifade edilebilir (Geréby, 2013). “Tanrı, en yüksek güç olarak, tüm insanları, bu tarihsel sürecin sonunda yargılayacak”

anlayışı, bu dönemin ayırt edici bir düşünsel özelliğidir. Bu konuyu biraz daha açıklamak gerekirse, Antik Çağ'da "logos" yani aşkın veya mutlak akıl, doğayı düzenlemekte ve varlık bilgisini de ortaya koymaktaydı. Şimdi ise, Tanrısal güç, logosun yerini bir anlamda alarak, Antik Çağ'da akla, ideale göre tasavvur edilen insanı; Tanrı ve imana göre biçimlenen ve bu yolla kurtuluşa erecek insan kılığına büründürmüştür. Yani Orta Çağ da insan, teolojik yönden şekillendirilmiştir.

Antik Çağ'ın logosu, insan yapımı bir soyutlamanın ürünü olduğu için kutsallık adına bir yargılama yapmamıştır. Orta Çağ'daki Tanrı idealiyse, yargılama yapmış ve insanüstülük; yani kutsallık taşımıştır. Bu yüzden; yani dünyanın sonunda yargılama yapılacak düşüncesi, çizgisel tarih anlayışına geçişi mümkün kılmıştır. Tanrısal iradeye ulaşma, bu erek ve süreklilik kipi, Eskatolojik bir ilerlemeye teolojik yoldan ulaşan bir düşünce olarak, kilisenin işlediği resmi tarih tezi olmuştur (Özlem, 1996). Sonuç olarak, bu anlayışta gelecek bile tarihselleştirilmiştir.

3. Yeni Çağ ve Sonrasındaki Tarih Felsefeleri

Yeni Çağ, kendi temellerini yasa-olgu ve belirlenimcilik olarak kurarken, her türlü bilimsel girişimi engellemek veya desteklemek için bunları ölçüt olarak değerlendirmiştir. Artık bilimsel olduğu iddiasını taşıyan her disiplin, doğabilimsel yöntemlerin gerekliliklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. İnsani-toplumsal olayların bilgisi olan tarih de ancak yasa-olgu ve neden-sonuç çerçevesinde kurulabilmiştir. Başka bir ifadeyle doğa bilimleri, insani-toplumsal olayları kendi yöntemleriyle araştırmak istemiştir. Gittikçe güçlenerek de insani-toplumsal olayları kendi bakış açısından incelemeye başlamıştır. İnsani-toplumsal olayları, bilimsel bir çatı altında toplamak ve bu bilmi yasa-olgu ilişkisi içinde çalışan belirlenimci bir tarzda kurmak ise Comte'a düşmüştür (Özlem, 2015).

Comte, insani-toplumsal olayların incelenmesinde, konu ve yöntemsel birlikten yana olmuştur. Bu bağlamda sosyoloji, hem diğer sosyal bilim disiplinlerine model olmuş hem de kullandığı yöntemle, insani-toplumsal olayların doğabilimsel yoldan araştırılabileceğini göstermiştir (Jaroszyński, 2007). Bu girişimi sadece Comte'a bağlamamak gerekmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ya da insani-toplumsal olayların doğabilimsel yöntemle araştırılmasının arka planında aydınlanmacı gelenek bulunmaktadır. Bu gelenek, Bacon ve Descartes gibi düşünürleri de kapsamaktadır (Küçükalp, 2011, s. 78). Yani Realist felsefeye dayanan materyalist bir dünya görüşü, bu girişimlere dayanak oluşturmuştur. Özetle, Comte temel sosyal bilim olarak adlandırdığı sosyolojiyi kurduktan sonra, hemen konu ve yöntem tartışmalarını başlatmış ve konu olarak da tüm insani yapıp etmeleri bu disipline dâhil etmiştir. Yöntem olarak da doğa biliminin yöntemini benimsemiştir. Bu yöntem, tümevarımsal bir akıl yürütme sonucunda denence kurup, bunları test etmeye yönelik olmuştur. Sürecin sonucunda kuram veya yasalarla çelişen bir gözlem olursa da, kuram hemen terk edilmemiş, ad hoc denenceleriyle kuram ya da yasanın kurtarılmasına çalışılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2016). Popper'in yanlışlama üzerine geliştirdiği bilimsel kurama kadar, ad hoc denencelerin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Lakatos örneğinde görüldüğü gibi ad hoc denenceler Popper sonrası da bilimin açıklanışı ve tarihini yorumlarken de kullanılmıştır. Bu süreçler sonucunda Comte, üç hal yasanını ileri sürerek, insani-toplumsal olayları belirli dönemlere ayırmış, böylece olgucu ve belirlenimci sistemi, sosyal bilimlere dayatmıştır (Özlem, 2015).

Orta Çağ'da benimsenen, insanüstü güçlerin insani-toplumsal olayları belirlediği anlayışı, Yeni Çağ ve sonrasında yerini deneysel bilmeye bırakmıştır. Orta Çağ'da, Tanrının mimarlığında ve bir kesinlik çizgisinde ilerleyen tarih, belli bir ereklilik olarak Eskatona varmayı kendisine hedef belirlemiştir. Yeni Çağ ve sonrasında ise, egemen olan iki düşünce, teolojinin tarihten dışlanması ve tarihsel ilerleme fikri olmuştur.

Aydınlanmacı tarih anlayışı, her çağ ve dönemin kendisinden önceki çağ ve döneme dayalı, kendisinden sonraki çağ ve döneme de hazırlayıcı olduğunu içermektedir. Bu düşünce çağlar arasında gelişimsel ayrımlar yapmaktadır. Yine aynı düşünceye göre, her çağ kendisinden önceki çağdan daha ileri bir aşamada yer almaktadır. Bu anlayış, tarih yazımını da etkilemektedir.

Belirlenimcilik ve olgu-yasa ilişkisi, tarih yazımında ölçüt kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre tarih yazıcılığı, her dönemin kendi ayrılık ve bireyselliklerini bir yana bırakarak, ilerleme düşüncesiyle desenlenmektedir. Artık ne Antik Çağ'ın logosu ne de Orta Çağ'ın Tanrı anlayışı tarihe egemen olmaktadır. Yeni Çağ'da tarih, gözlem yoluyla objektif yasalar bulma amacıyla kurulmaktadır.

Sonuç olarak tarih felsefeleri Yeni Çağ ve sonrasında Aydınlanma felsefesi ile bitmemiştir. Tarihsel bilgiye bakış bu dönemde sadece çizgisel olmamış, döngüsel tarih anlayışını kabul eden filozoflar da olmuştur. Üstelik tarihi açıklamak sonraki yüzyıllarda da çok daha karmaşık yöntem ve öncü birçok filozofla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üstelik tarih felsefesi ve tarihin felsefesi (theoria-historia) ayrımı öz bir bakışla irdelenmiştir. Ayrıca tarih felsefeleri “tarihsel yöntem (tarihsel olayları anlamada metodolojik yaklaşım)” bağlamında ele alınmıştır. Yani tarih felsefeleri araştırmacının amaç ve kapsamı çerçevesinde incelenmiştir.

Özetle tarih felsefeleri tarihin, bağımsız bir bilim dalı olarak hangi süreçlerden geçerek kurulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu felsefeler, her çağda tarih eğitiminin farklı bir doğaya sahip olmasına neden olmuştur. Konuya bu açıdan bakıldığında tarihi olay ve kişilikleri anlama becerilerinden biri olan tarihsel empatinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü tarihsel konuların öğretiminde esaslı bir beceri olarak işe koşulan tarihsel empatinin hangi felsefi temelden kaynaklandığını bilmek, bu becerinin tarih öğretiminde doğru bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, tarih felsefeleri bağlamında tarihsel empatinin temellendirilmesi hedeflenmiş ve konuyla ilgilenen araştırmacılarda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için konuyla ilgili erişilebilen birincil kaynakların yanı sıra, bu kaynaklar hakkında yapılan çalışmalardan da yararlanılmış, ulusal ve uluslararası alanyazın incelenmiştir. Tarih felsefelerinin ortaya çıkmasından günümüze kadar geçirdiği süreç, tarih çağları bağlamında özlü bir şekilde ele alınmıştır. Tarihi, Herder ve Alman Tarih Okuluna dayanan tarihsel empatinin felsefi temeli alanyazın doğrultusunda, karşılaştırmalı olarak incelenerek irdelenmiştir.

3. Tarihsel Empati: Kavramsal Çerçeve

Tarihsel empati, “kendi bağlamlarındaki belirli insan, olay ve durumlar hakkında düşünmeye aktif katılımdan gelişen” tarihsel düşüncenin entelektüel ve duyuşsal boyutlarını içeren bir kavramdır (Davis, 2001, s. 3). Yılmaz'a (2007) göre ise tarihsel empati, “tarihsel bir fail düşüncesini zihninde canlandırma becerisidir ya da dünyayı geçmişte insanların gördüğü gibi, geçmişe bugünün değerlerini empoze etmeden yeniden canlandırma becerisidir.” (s. 331). Tarihsel empati, sadece bir başkasının yerine geçiyormuş gibi tutum ve tavır almak değildir. Bunun ötesinde tarihsel empati:

- Tarihsel bağlamı ve önemi değerlendirme,
- Bakış açılarını tanımlama ve
- Duygusal bağlantılar kurma sürecidir (Brooks, 2011).

Endacott (2014), bakış açısı almayı, tarihsel dönemin koşullarına uygun olarak tarihsel kişiliklerin değer, ide, niyet ve amaç gibi duyuşsal ve plan yapma, kurgulama gibi bilişsel unsurlarını algılamaya çalışmak olarak tanımlamaktadır. Bunu yaparken kişinin kendi ve tarihsel kişilikler arasındaki bakış açıları arasındaki farklılıklara duyarlı olması gerekmektedir. Sonuç olarak, tarihsel çalışma yoluyla tarihsel empatinin gösterilmesi, tarihsel bağlama uygun olarak tarihsel kişiliklerle duyuşsal ve bilişsel olarak diyalog kurmayı zorunlu kılmaktadır. Ek olarak, bu çerçeve, öğrencileri tarihsel empatinin entelektüel ve duygusal eylemlerine dâhil etmek için birden fazla metin kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Marcus, Metzger, Paxton ve Stoddard (2010), öğretmenlerin geçmişten insanların ve grupların bakış açılarını tanıma ve

açıklama pratiği yapmaları için öğrencilere film tabanlı eğitim vererek tarihsel empatiyi teşvik edebileceklerini saptamışlardır.

Tarihsel empati, öğrencileri, olayları, kendileri ve geçmişteki insanların belirli tarihsel ve sosyal bağlamlarda nasıl düşündükleri, hissettikleri, davrandıkları, kararlar aldıkları ve sonuçlarla nasıl yüzleştikleri hakkında derinlemesine ve incelikli anlayışlara ulaşmada düşünmelerini yeniden yapılandırılmaları için geçmişe girmeye teşvik etmektedir (Endacott ve Brooks, 2018; Foster, 2001). Sonuç olarak tarihsel empati, geçmiş olayların ve tarihi kişiliklerin anlaşılması ve değerlendirilmesini sağlayabilecek nesnel bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Elbay ve Kaya, 2021). Bu anlamda Foster (2001), sosyo-politik ve kültürel takdirin, tarihsel bağlamların ve tarihsel kanıtlarla desteklenen tarihsel analizin önemini vurgulamıştır. Dahası nesnel analiz temel alınırken, “incelenen dönemin kilit olay, kişilik ve kültürünün farkında olunur” (Foster, 1999, s. 19). Tüm bu saptamalar ışığında tarihsel empati okul öğrenmelerinde bir öğretim yöntemi olarak da kullanılmıştır.

Endacott ve Brooks (2013), tarihi konuların öğretiminde tarihsel empatinin bir yöntem dâhilinde kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda onlar tarihi kişiliklerle ilişki kurma ve bu anlayışı günümüze uygulama süreci boyunca öğrenci düşüncesini geliştiren tarihsel empatinin desteklenmesi için güncellenmiş bir öğretim yöntemi sunmuşlardır. Sınıf-içi öğrenmelere entegre edilmesi gereken bu öğretim yönteminin aşamaları (bu aşamalar birbirini izlemek zorunda değildir; yani aralarında hiyerarşik bir bağlantı yoktur) kısaca şunları içermektedir:

- Öğrencilerin tarihsel empati kuracağı tarihsel durum ve/veya tarihi kişilikleri tanıtmak için tasarlanmış bir *giriş aşaması*,
- Öğrencilerin tarihsel bağlam, tarihsel perspektif ve ilgili duyuşsal düşünceler hakkında daha derin bir anlayış geliştirmek için derinlemesine kaynak materyalleri inceledikleri bir *araştırma aşaması*,
- Öğrencilerin geliştirdikleri anlayışı gösterdikleri bir *sergileme aşaması* ve
- Öğrencilerin yaptıkları tüm etkinlikleri değerlendirdikleri bir *yansıtma aşaması*dır.

Tarihsel empatiyi bu öğretim yöntemi aracılığıyla yapmanın bir sonucu olarak öğrenciler kişisel görüşlerinin nasıl değişebileceğini düşünürken geçmiş ve şimdi arasında bağlantılar kurmaktadır. Tek başına dört aşamadan herhangi biri öğrencinin gelişimi için değerli olabilir; ancak bu yöntemde kavramsallaştırıldığı gibi tarihsel empatinin dört aşamalı bir süreç dâhilinde öğrencilere kazandırılması beklenmektedir (Endacott ve Brooks, 2013). Dahası bu yöntem tarihsel empatinin hem entelektüel (bilişsel) hem de duyuşsal boyutlarını kapsamaktadır.

Tarihsel empatinin hem entelektüel hem de duygusal alanlarıyla kapsamlı, eleştirel, felsefi ve anlamlı değerlendirmelerle ilgilenerken, geçmiş olaylar hakkında bir dizi zenginleştirilmiş argümana ulaşılabilir (Barton ve Levstik 2004). Bu bakış açısı, entelektüel ve duygusal tarihsel anlayışı geliştirmek için duygunun eşit önemini kabul ederken, tarihsel empatinin de önemini de dikkate almaktadır (Endacott ve Brooks, 2018). Bu bakış açısı, Maclean, Harvey ve Clegg (2016) tarafından desteklenen “çoğulcu bir anlayış” kavramına uymaktadır. Aynı zamanda bu çoğulcu anlayışın tarihsel empati üzerinde yürütülen felsefi tartışmaların odak noktasında olduğu da bilinmektedir.

4. Tarihsel Empatinin Felsefi Temelleri

Tarih felsefesi, tarihin felsefi yoldan irdelenmesi anlamına gelmektedir. Bu, bir yöntem olarak felsefi yansımanın, tarihsel olay, olgu ve kişilikleri anlarken kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak bu durum, felsefenin tarihe içkin kılınarak, tarihsel olay, olgu ve kişiliklerin felsefenin güdümünde açıklandığı anlamına gelmemektedir. Bir bütün olarak insani-toplumsal olayların akışı, yönü, amacı, anlamı irdelenmeye çalışılmaktadır. Çünkü tarihsel bilgi, anlama ve düşünme olmadan, felsefi yansıma insani-toplumsal olayları anlamaya yetmeyebilir.

Tarih felsefeleri, birçok yönden tarihe veya daha bütünsel olarak bakıldığında insani-toplumsal olayları anlamaya katkı sağlamaktadır. Her şeyden önce, tarihin bir disiplin olarak ortaya çıkması tarih felsefelerinde tartışılmıştır. Daha sonra tarihsel yöntemi ortaya koyma girişimleri başlamıştır. Bu şekilde tarih, metafizik ve pozitivist hegemonyadan kurtarılmaya çalışılmıştır.

Tarihi, konu ve yöntem olarak, metafiziksel (Orta Çağ düşünürleri, Hegel vb.), pozitivist (D. Hume, A. Comte, P. Taine vb.) ve ekonomik (K. Marx ve ardılları) yönlerden irdeleyen ekol ve kişilerde olmuştur. Bunlar genel olarak, katı bir belirlemci-mekanistik tarzı benimseyerek, neden-sonuç bağlamında tarihte bir ilerleme olduğu fikrinde birleşmişlerdir (Özlem, 1996). Böylece tarih, belli bir mantığa göre anlaşılması gereken olayların bütünü olarak görülmüştür. Bu durum konu ve yöntem olarak tarihin bağımsız bir şekilde kurulmasını geciktirdiği gibi çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tartışmalar hem tarihsel olayların biricikliği hem de bağlam üzerine olmuştur. Konu bu haliyle tarihsel empati alanyazını ile ilişkidir. Bu bağlamda tartışmaların öncüleri olan Herder, Dilthey ve Collingwood'un görüşleri, tarihsel empatiyle ilişkileri bağlamında izleyen paragraflarda açıklanmaya çalışılmıştır.

Tarihin yöntem olarak sorgulanması İbn-i Haldun'a kadar geriye gitse de insani-toplumsal olayların bilgisi olan tarih, konu ve yöntem olarak Herder ile inşa edilmeye başlanmıştır. Herder, tarihte belli ilerlemeler olduğu kadar gerilemelerin de olduğunu ifade ederek, deterministik, ilerlemeci tarihsel anlayışa karşı çıkmıştır. Tarihteki ilerlemeleri özgürlüğün genişlediği durumlar olarak değerlendiren Herder, bu anlamda belli çağ ya da dönemlere özgü hümaniteler öngörmüş, bu hümanitelerin özgürlüğün genişlediği alanlar ve belli temalarla çağ, dönem ya da topluluklara atfedilecek özelliklere karşılık geldiğini ifade etmiştir (Özlem, 2015). Örnek olarak, Sparta güç ve askerliğin, Yunan siteleri, estetik ile düşünmenin odağında yer almaktadır. Ancak insani-toplumsal olayları böyle verili değer ve inançlara göre temalaştırma girişimleri belli kategorik anlayışları da türetebilmektedir. Bu yüzden Herder, bu dönem ve çağların, aynı zamanda toplumların değer ve inançlarına yönelik, olasılıklı bir bilme etkinliğine yol açtığı uyarısında bulunmuştur.

Herder, matematiksel kesinlikle, belli bir çağ ya da dönemin, tüm yorumları dışta bırakacak şekilde anlaşılamayacağını ifade etmiştir. Zaten kanıt ile kaynakların eksik ve tahrif edilmiş olması ve bazı tarih yazıcılarının devletin güdümünde tarih "yazmaları" tarihsel kişiliklerin (tarihsel figür veya tarih yapanlar) doğru bir şekilde irdelenmesine izin vermemiştir (Herder, 1880). Bu yüzden tarih, olsa olsa olasılıklı bir bilme etkinliği olabilirdi (Berlin, 1976). Herder'in bu açıklamalarıyla tarihsel empatinin çoklu bakış açısı alma ve tarihsel bağlamsallaştırma yönleri arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, eğer tüm çağ ve dönemlere damgasını vuran belli değer ve inançlar olsaydı, bunları bilmekle tarihsel olay, olgu ve kişilikler anlaşılabilirdi. Anlama etkinliği de, bağlama, çoklu bakış açılarına ve ortak bir insanlık yaşamını paylaşmaya gerek olmadan, objektif bilmeye göre olurdu. Bu bağlamda Herder her çağ ve dönemde belli hümaniteler gördüğü gibi, o çağların kendi içinde bireysel ayrılıkları olduğunu da ifade etmiştir.

Çağların, genel kategori ve yasalar çerçevesinde meydana geldiğini kabul edip tarihsel olayları anlamaya çalışmak, tarihsel kişiliklerin bakış açısını almayı gereksiz kılacak bir girişim olabilir. Zaten bu görüş, kurulu bir yasa-olgu ilişkisi içerisinde anlaşılacak insani-toplumsal olaylar dizisini kapsamaktadır. Bu görüş benimsendiğinde, tarihsel kişiliklerin değer ve inanç bağlamının sorgulamasına ihtiyaç duyulmayabilir. Tarihsel yorum, dönemlere ait kalıpyargılar tespit edilerek, bu kalıpyargıların tarihsel kişiliklere aktarılması şeklinde yapılabilir. Tarihsel empatide ise, her tarihsel kişiliğin kendi inanç ve değer setine sahip olduğu kabul edilmektedir (Barton ve Levstik, 2014). Tarihsel kişilikler, kendi kurulu iktidar ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin bağlamına aittirler. Ancak kendi niyet ve beklentilere göre de eylemde bulunmaktadırlar.

Herder'i izleyen Alman Tarih Okulu ve Yeni Kantçılık, tarihsel olayları dönemin bağlamında incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar tarafından özellikle akılcı olduğu kadar, akılcı olmayan durumlara göre de insan eylemlerinin olabileceği ifade edilmiştir (Economakis ve Millios, 2001). Aynı görüşün tarihsel empati yöntemi için de geçerli olduğu söylenebilir. Genel olarak tarihsel empatinin -alanyazında bu konuda tam bir uzlaşma olmasa da- bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki boyuttan oluşan bir kavram olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz, 2011). Bu bağlamda insan hem akıllı hem de duygularıyla eylemde bulunduğuna göre, gelişim alanları birbirinden yalıtık bir şekilde hareket etmez; dolayısıyla insan organizması bir bütündür (Senemoğlu, 2012).

Descartes'tan beri pozitivistin koruduğu özne-nesne ayrımı, insani-toplumsal olayları yorumlarken nereye koyulabilir? Descartes'a göre özne, salt bilen değil, bilgisini kuran ve kurduğu bilgiyi uygulayandır. Özne, düşünme yetisi aracılığıyla düşünen bir varlık olduğunu kavramaktadır. İnsanı, nesne üzerinde etkin kılacak olan insanın bu düşünen yanındır. Descartes felsefesinde insanın düşünen, bu düşünmesiyle bilen ve etkileyen varlık olduğunu kavraması için de ilk önce düşünen özne olarak konumlandırılması gerekmektedir. Bu kapsamda özneyi etkisiz bilen olmaktan çıkarıp aktif özne konumuna getiren öznenin düşünme edimidir. Dolayısıyla öznenin bu araçla etkinleşmesi, nesneyi kendisinden ayrı, düşünemeyen bir varlık olarak kabul etmesine neden olmaktadır (Timuçin 2000, s. 76). Sonuç olarak insani-toplumsal olayların öznesi de nesnesi de insandır. İnsan da makine gibi eylemde bulunmadığına göre, kararlarının duygusal faktörlere de dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda nörofizyolojik ayırık beyin çalışmaları, beyin yapı ve işlevlerini daha net ortaya koymuştur (Senemoğlu, 2012). Çalışmalar sonucunda, beyin bir bölümü olan amigdalanın, duygusal hafızadan temel olarak sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır. De Bonoda, altı şapkalı düşünme tekniğinde, duyguları çeşitli şapkalarla simgeleştirerek, beyin duygu üretici rolüne göndermede bulunmuştur. Bu bağlamda kırmızı şapka duyguları, sarı şapka iyimserliği, siyah şapka da kötümserliği temsil etmektedir (Gözütok, 2007). Yani duygular düşünceleri etkilemektedir. Başka bir anlatımla bu teknikte, karar verirken duyguların rolüne vurgu yapılmıştır.

Tüm bu durumlar, duyguların insan hayatının vazgeçilmez bir boyutu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla esas vurgu, insanların duygusuz olduğunu, duygudan arınmış bir bilişsel zeminde karar verip eylemde bulunduğunu kanıtlama üzerine değil; duyguların tarihsel kişiliklerin belli eylemleri yaparken nasıl rol aldığını ortaya koyma üzerine olmalıdır. Öyle ki tarihsel empati araştırmalarını kuşatan alanyazında bu eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Yeri gelmişken şunun da ifade edilmesi gerekebilir. Tarihsel empatide, tarihsel kişiliklerin duygularıyla özdeşleşme aranmamaktadır. Tarihsel empatide duyguların rolü, tarihsel kişiliklerin karar ve eylemlerinin motive edici unsurlarından biri olan duyguları anlamaktır. Aksi takdirde Barton ve Levstik'in (2004) kavramsallaştırdığı; önemseme, aldırış etme gibi duygular yerine, özdeşleşme, sempati ve empati gibi duygular açığa çıkabilir. Asıl amaç, tarihsel kişiliklerin karar ve eylemlerini anlamaya çalışırken, duygusal faktörlerin rolünü tanımlamaktır. İşte Alman Tarih Okulu bu akıl dışı alanı, insani-toplumsal olayları anlamak üzere tanımlamaya çalışırken, tarihsel olayların konu ve yöntem olarak kurulmasına da aracılık etmiştir. Bu durum aynı zamanda tarihsel empatide duyguların rolüne yönelik felsefi bir dayanak noktası olmuştur.

Dilthey, insani-toplumsal olayları konu ve yöntem olarak belirleyen kişi olarak, Herder ve diğerlerini izlemiştir. Dilthey; Herder, Alman Tarih Okulu ve Yeni Kantçıları izlese de onları aşmış bir kişidir (Özlem, 1996). Konu ve yöntem olarak insani-toplumsal olayları metafiziksel ve doğabilimsel baskılardan kurtarmaya çalışmıştır. Bunun için anlama ve yorumlamayı bir yöntem olarak önermiştir (Dilthey, 1999). Anlama ve yorum, tarihsel ya da daha genel olarak insani-toplumsal olayları anlamak için kilit kavramlardır (Topakkaya, 2016). Yorum öznellik içereceği için, özne-nesne ayrımını da ihmal etmiştir. Tarihsel empati de bir anlama-yorumlama etkinliği olarak tarihsel olay ve kişiliklerin analiz edilmesinde kullanılabilir. Her anlama-yorumlama girişimi, kanıt ve kaynaklara (Foster, 1999) ve o dönemde yapılan dilbilimsel çalışmalara dayalı olarak yapılmalıdır. Dilthey de bu noktanın altını çizmiştir.

Dilthey'e göre, belli bir dönemde yazılmış eserlerle, o dönemin dilini anlamak yorumlamayı kolaylaştırmaktadır (Becermen, 2004; Dilthey, 1999). Tarihsel empatide de bu konu işlenmektedir. Çünkü belli çağlara damgasını vuran ortak ya da özel diller analiz edildikten sonra o dönemin yapısal analizi yapılabilir. Mekanik bir anlama ve belirlenimci bir akıl ise bu yorumlama girişimlerini kabul etmeyip tarihte bazı genel yasalar bulma üzerine dilbilimsel çalışmalar yapılabilir ve herkesin bu dönem ve çağlardan aynı anlamı elde etmesi gerektiğini savunabilir. Yani tarihsel olaylar neden-sonuç bağlamında anlaşılmalıdır. Oysa Dilthey, amaç-etki bağlamında tarihsel olaylara yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır (Dilthey, 1999).

Tarihsel kişiliklerin amaç, niyet ve eylemlerinin arkasındaki güdüsel etken çözümlenmelidir (Endacott ve Brooks, 2018). Bu bağlamda tarihsel kişiliklerin eylemleri, arka planda işleyen bilişsel ve duyuşsal unsurlar göz önünde bulundurularak anlaşılmalıdır. Zaten tarihsel olayları anlamada duyuşsal (irrasyonel) alanı hesaba katmakla Herder, Alman Tarih Okulu ve Dilthey, tarihsel empatinin duygusal boyutuna bir anlamda değinmektedirler. Endacott ve Brooks'un (2013) tartıştıkları gibi, tarihsel olayların arkasındaki güdüsel etmenlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ancak pozitivizmin nesnel anlayışı, özne-nesne ayrımını içerdiği için nesneye ağırlık vermektedir. Bu yüzden akılcı insan duygusal (akıl dışı) konularla uğraşmamalıdır. Öte yandan geçmişin bağlamına odaklanma ve geçmişteki olayların bireysel ayrılık ve tekilliklerini kabul etme, Dilthey ve tarihsel empatiyi savunanlar tarafından vurgulanmıştır.

Özetle Herder, Alman Tarih Okulu ve Dilthey'in izlediği yollar, tarihsel empatinin; tarihsel bağlamsallaştırma, çoklu bakış açısı alma ve duygusal bağlantı (Endacott ve Brooks, 2013) yönleri ile kesişmektedir. Daha yakın zamanda yapılan çalışmalarda bu kesişimin izleri daha net görülmektedir (Elbay ve Kaya, 2021). Bu konuda özellikle İngiliz tarihçi ve filozof Collingwood'un da çeşitli görüşleri bulunmaktadır.

Collingwood, Herder'den beri devam eden ve aydınlanmanın rasyonalist-mekanistik bilim anlayışına karşı, tarihin "anlama"³ yöntemini kullanarak işlemesi gerektiği düşüncesini savunanlardan biridir. Buna göre tarihçi, öncelikle başka bir yere ulaşabilmek amacıyla kaynak ve kanıtları oluşturanların bilişsel dünyalarına erişim sağlamalıdır (Tosh, 1997). Tarihsel kişiliklerin amaçları ile belli olayların kesişmesi, bu olayları analiz etmeden önce, anlama faaliyetine başvurmayı gerektirmektedir. Bu anlama, kaynakların sahiplerinin düşünce dünyasına girmekle olabilir. Olay-zihin ilişkisi de neden-sonuç bağlamından çok daha ötede bir bakış açısını gerektirebilir. Tarihsel kişiliklerin zihnine girmek de hem olayı hem bu olaya neden olan zihniyetlerin kapalı doğasını çözümlenmekle olabilir.

Collingwood, olayların kapalı zincirini, iç ve dış yanlar arasında ayırım yaparak çözümlenmiştir. Olayın dış yanına Sezar'ın kanının belirsiz bir zamanda senato binasına akıtılması örnek olarak verilebilir. Olayın iç yanına ancak düşünce aracılığıyla tanımlanabilir (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Bu düşünce, Sezar'ın cumhuriyet kanunlarına meydan okuması veya anayasa politikasına ilişkin kendisiyle katilleri arasındaki uyumsuzluk olabilir. Dolayısıyla tarihçi salt olayı (dış boyut) aydınlığa kavuşturmaya çalışmamalı, olayın gerek iç gerekse de dış yanları (boyut) ile ilgilenmelidir (Collingwood, 1996a). Bu, olayların kurgusal bir yeniden yaratımını da gerektirebilir. Tarihsel empatide de olayların bir imgeyle beraber düşünülmesi istenmektedir. Olayın yapısını kurmada bu tarihsel hayal etme temel bir parçadır.

Collingwood, tarihsel imgelemi açıklarken, kendisinden önceki dönemlerde tarih yazıcılığında belirlenen eksikliklerden yola çıkmıştır. O, öncelikle "ortak duyu kuramı"nın

³ Almanya'da Droysen ile Dilthey, tarihin tin bilimleri alanına ait olduğunu, bu alanda genel yasalar açıklamalar yapılamayacağını, bu alanın bir deneysel olgular alanı değil, anlaşılmayı bekleyen bir im, simge, düşünce, tasarım, norm ve kurallar alanı, tinsel bir anlam dünyası olduğunu belirtiyorlardı. Bu filozoflar ilk kez "açıklama" ve "anlama" kavramları arasında ayırım yapıyorlardı. Onlara göre "açıklama" doğa biliminin işiydi; tarihin işi ise "anlama" olmalıydı. Bu bağlamda her tarihsel olay tekti ve tekliliğiyle ele alınması gerekiyordu (Dinçer, 2016, s. 3).

tarihteki temel fenomenin “anı ve otorite” olduğu yönündeki varsayımını geçersiz kılmaya çalışmıştır. Bu anlayışa göre tarih, başkası, bir durumu hatırladığı an, ona güvenmektir. Başka bir anlatımla inanan tarihçi, güvenilen de tarihinin otoritesidir. Bu anlayışın bir adım ötesinde, otoritelerin savundukları görüşleri eleştirel bir şekilde irdelemek, kabul veya reddetmek bulunmaktadır (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Oysaki belli tarihsel olaylar ve bu olayların kahramanlarının yaptığı tarih ile bu tarihi yazanlar arasındaki varlıkbilimsel (ontolojik) bir açıklık (Jenkins, 1997), okuyucuların tarihsel algılarını yanlış yönlendirilebilir. Bu nedenle kaynak ve kanıtların güvenilirliğini bir şekilde sorgulayanlar imgelerine de güvenmek zorundadırlar.

Tarihçedeki otoriteyi, bireylerin kabul veya reddetme olasılıkları, tarihçilerin yetkesini aşmalıdır. Tarihçi de otoritelerin kendisine anlattıklarının ötesine geçmelidir (Collingwood, 1996a). Bu da boşlukları doldurmayla mümkün olabilir. Tarihçi, geçmişe yönelik resmi, boşlukları doldurarak çizebilir. Dolayısıyla tarihçi, kendi otoritesinden kaynaklanan öğelerle yapılandırılmış olan resimdeki boşlukları, bütünleştirme yöntemiyle doldurabilir.

Tarih, eni sonunda bir bütünleme yöntemi aracılığıyla tarihçi tarafından yapılandırılmaktadır (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Yılmaz (2011) bu boşlukların tarihsel empatiyle doldurulabileceği görüşündedir. Çünkü, tarihsel empati araştırmalarında öğrencilerin, bu bütünsel anlatıya ulaşmakta zorlandıkları ve parça parça bağlamsal bilgiye kapıldıkları ortaya çıkmıştır (Endacott ve Brooks, 2013). Bu durum öğrencilerdeki tarihsel imgelem eksikliğinden kaynaklanmış da olabilir. Çünkü tarihçi, parça parça olan tarihsel olaylar arasındaki köprüyü bütünsel olarak kurmak için tarihsel imgeye başvurmaktadır. Öte yandan tarihçi tarafından yapılandırılan geçmişin bir imgelemin ürünü olduğunu belirtmek, tarihin tıpkı bir öykü gibi, kurgu olduğunu ima etmek anlamına gelmemelidir. Çünkü bütünleme/bütünleştirme davranışının iki ögesi, tarihi kurgudan ayırmaktadır:

- i. Bütünleme davranışı hiçbir şekilde iradi bir eylem olarak düşünülemez. Bu bütünleme eyleminin zorunluluktan kaynaklandığını göstermektedir. Yani bu durum ismarlama olamaz.
- ii. Çıkarılanlar imgelerden oluşmaktadır. Collingwood, bu iki ögeyi içeren faaliyete öncesel imgeleme adını vermektedir (Aysevener, 2001). Collingwood’a (1996a) göre, otoritelerin anlatıları (narrative) arasındaki boşluklara köprü kuran ve anlatılara süreklilik katan bu faaliyettir. Bu bağlamda, tarihsel imgelemin, tarihsel anlama ve yorumlamada kullanılabileceği düşünülmektedir.

Tarihsel empatide anlama-yorumlama, geçmişin imgelemine oluşturma ve o dönemin zihniyetini açığa çıkarmak için kaynak ve kanıtlara soru sorma etkinlikleri, Collingwood için tarihsel anlamada önceliklidir. Collingwood’un idealist görüşlerine uygun olarak yapılandığı tarih felsefesinin başka bir varsayımı, 1928 yılında ortaya koyduğu tarihsel olayların yeniden canlandırılmasına⁴ yönelik olanıdır (Dray, 1995). Böylece Collingwood, tarihteki olayları yeniden canlandırma kavramıyla da tarihsel empatinin kuruluşuna hizmet etmiştir.

⁴ Collingwood, “özgün yazarın sorduğu soru ancak tarihsel olarak yeniden kurulabilir, bu da çoğunlukla hatırı sayılır derecede tarihsel beceri ister” derken tarihsel soruşturmanın özgün soruyu araştırmacının zihninde yeniden canlandırılmasına yönelik yöntemlerin gerekliliğine değinmektedir (Collingwood, 1996b, s. 36). O halde tarihsel bir olgu üzerine düşünmüş veya yazmış tarihinin düşünüşünü yeniden canlandırmak suretiyle onun yanıt aradığı özgün soruya ulaşabilmek tarihsel düşünme için en temel meseledir (Büyüktuncay, 2014, s. 52). Bu doğrultuda yöntemsel olarak tarihsel soruşturma, Aysevener’in de belirttiği gibi, “henüz yorumlanmamış ham olguları düşünmek ve toplamak değildir; ama bir soruyu yanıtlamaya yardımcı olabilecek olan olguları aramaya yönelik taleptir” (2001, s. 130). O halde tarihsel düşünme, ham verilerin toplanıp yorumlanmasıyla değil, varsayılan bir soruna ilişkin verilerin toplanıp yorumlanmasıyla ilerlemektedir. Tarihsel bir eyleyenin düşüncelerini tarihinin zihninde yeniden canlandırma yöntemiyle tarihsel bilgi edinmenin zayıf yönü ise yeniden canlandırılan düşüncenin özgün düşünce ile özdeş olup olmayacağı benzeri bir dizi tartışmadan doğmakta; bununla birlikte bir miktar belirsizlik de taşımaktadır (Büyüktuncay, 2014, s. 52-57).

Collingwood, tarihsel anlama için sorgulama ya da tarihsel olay ve kişiliklere soru sorup onlardan yanıt alma girişimlerinin önemli olduğunu düşünmüştür. Eğer bir tarihçi, tarihsel verileri eleştirel bir şekilde irdeleyip, bunlar üzerinde tarihsel sorgulama yapabilirse, tarihsel olay ve kişiliklere ilişkin daha doğru ve tutarlı açıklamalara ulaşabilir. Bu yönüyle soru-yanıt süreci, tarihsel bilme ve anlamının felsefi bir değerlendirmeye gerçekleşebileceğini ileri süren tarihsel bir yöntemdir (Aysevener, 2001). Tarihsel empati etkinliklerinde, soru-yanıt ve tartışmalar ışığında tarihsel bir kişiliğin karar verme süreci öğrencilere yaşatılabilir. Böylece tarihsel karar verme, geçmişte olup bitenler hakkında daha tutarlı bir çizgiye taşınabilir.

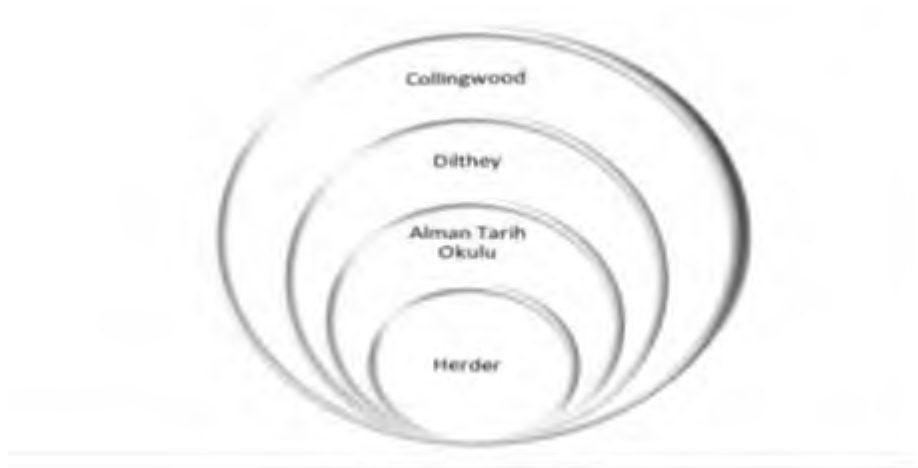
Sonuç

Sonuç olarak tarihsel empati araştırmaları yeni olmasına rağmen kuramsal arka planı uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Kuramsal çerçeve tarih felsefelerine kadar geri götürülebilir. Tarihin bir bilim dalı olmasında uğraş verenler -Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey gibi- tarihsel empatinin tarihsel düşünme ve anlamada, bir yöntem olarak kullanılması gerektiğini de örtük olarak ifade etmişlerdir. Bunlar birçok noktada tarihsel empatiyle ilişkili görüşler ileri sürmüşlerdir. Öncelikle tarihsel olayların mekanistik olmadığını ifade ederek, her çağ ve dönemde belli yasaların bulunduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Bunlara göre eğer her dönem ve çağda belli yasalar olsaydı, o zaman geçmişteki insanların inanç, eylem ve kararlarını; yani niyetlerini analiz etmek gereksiz olurdu.

İkinci olarak, bunların -Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey gibi- geçmişteki olayların insan yapımı olduğu noktasında uzlaştıkları görülmektedir. Yani tarihsel olayları insanlar yapmaktadırlar. İnsan da psiko-fiziksel özellikleri olan sosyal bir canlıdır. Başka bir deyişle insan bedeni, doğa kanunlarına göre çalışsa da düşünce ve duygu çok farklı değişkenlerin güdümünde çalışmaktadır. Bu insanın akılcı olduğu kadar akıldışı (duygusal) bir varlık olduğunu da göstermektedir.

Üçüncü olarak, günümüzün bakış açısıyla geçmişe bakılmasının, günümüzün değer ve inançlarını geçmişe aktarma girişimi olduğunu, bunun da tarihsel anlamayı yanlış kılabileceğini, her iki anlayışın savunucuları kabul etmektedirler. Her iki anlayışın savunucularına göre, dönemin şartlarının anlaşılması gerekmektedir. Bakış açısı alırken, sadece kendi ve döneminin arka planına göre bunu yapanlar, tarihsel yorumda yanlı epistemolojilere dayalı olarak görüş geliştirebilirler. Bu bağlamda Şekil 2’de tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefecileri sunulmuştur.

Şekil 2. Tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefeci/ekolleri

Şekil 2’den anlaşılacağı gibi, tarihsel empatinin felsefi temellerine yönelik katkı, zaman içerisinde gittikçe artan bir şekilde olmuştur. Tarihsel empatiyi kavramsal olarak ilk kez kullanan kişi ise Collingwood’dur. Öyle ki tarihsel empati onun adıyla anılmaktadır. Ancak ona

gelene kadar, belli bir zemin üzerinde temellenen, adı konulmamış bir tarihsel empati yöntemi alttan alta işlemiştir. Collingwood dışındakilerin tek sorunu tarihsel empati ya da dönemin şartlarına göre tarihsel olay, olgu ve temsilcileri anlamak da olmamıştır. Bunların öncelikle yapmak istedikleri, tarihi bir bilim olarak ortaya koymak olmuştur. Bunun için tüm bir aydınlanmacı zihniyetle, Hegel İdealizmiyle, aydınlanmacılığı izleyen doğabilimsel pozitivist bilim ve felsefi görüşle mücadele etmişlerdir. Doğabilimsel yöntemle kurgulanan tarihi, bu alandan çıkarıp, ona bir bilim statüsü vermek en temel amaç olmuştur. Bunun için konu ve yöntem olarak, tarihsel (insani-toplumsal) olaylara eğilmişlerdir. Tarihsel anlama ve yorum da kültür bilimlerinin (sosyal bilimler) yöntemi olmuştur. Yani, doğabilimsel yöntemle insani-toplumsal olayların anlaşılmasına karşı, insani-toplumsal olayların anlaşılmasında yorum-anlama-etkileşim, bir yöntem olarak benimsenmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak da bu insani-toplumsal olayların (kültür bilimleri ya da sosyal bilimler) arka planının dilbilimsel çalışmalarla çözümlenmesi önerilmiştir. Bu yöntemi Collingwood da izlemiştir. O, tarihsel kişilikleri duygusal yoldan da anlama ve hissetmeye çalışmış; bunun da adının tarihsel empati olduğunu ifade etmiştir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktın, K. (2021). Bir tarihsel empati çalışması: Sarıkamış'ta asker olmak. *Milli Eğitim*, 50(229), 157-178.
- Aristoteles. (1996). *Fizik. Zaman kavramı*. (Çev. S. Babür). Ankara: İmge.
- Aristoteles. (2018). *Poetika-şiir sanatı üzerine*. İstanbul: Can Yayınları.
- Aysevener, K. (2001). *Collingwood'un tarih felsefesi*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Aysevener, K. ve Barutca E. M. (2003). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Baird, F. E. (2018). *Ancient philosophy*. New York: Routledge.
- Barton, K. C. ve Levstik, L. (2004). *Teaching history for the common good*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Bauer, W. (2015). *Antik dünya* (Ed. H. Hatipoğlu). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Becermen, M. (2004). Dilthey, Heidegger ve Gadamer'de anlama sorunu. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 35-66.
- Berlin, I. (1976). *Vico and Herder: Two studies in the history of ideas*. London: Chatto and Windus Ltd.
- Brooks, S. (2011). Historical empathy as perspective recognition and care in one secondary social studies classroom. *Theory and Research in Social Studies Education*, 39(2), 166-202.
- Büyüktuncay, M. (2014). İmgelemden anlatıya tarihsel düşünmenin formları. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 23, 49-74.
- Collingwood, R. G. (1996a). *Tarih tasarımı* (Çev. K. Dinçer). Ankara: Gündoğan Yayıncılık.
- Collingwood, R. G. (1996b). *Bir yaşamöyküsü* (Çev. A. N. Akbulut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davis, O. L., Jr. (2001). Pursuit of historical empathy. In (Eds. O. L. Davis, E. A. Yeager, & : J. Foster), *Historical empathy and perspective taking in the social studies*. Maryland: Roman and Littlefield.
- De Leur, T., Van Boxtel, C. ve Wilschut, A. (2017). 'I saw angry people and broken statues': Historical empathy in secondary history education. *British Journal of Educational Studies*, 65(3), 331-352.

- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve tin bilimleri* (Çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dinçer, K. (2016). Tarihte açıklama ve anlama. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1-7.
- Dray, W. H. (1995). *History as re-enactment – R. G. Collingwood's idea of history*. Oxford: Clarendon.
- Economakis, G. E. ve Millios, J. (2001). *Historical School, German, encyclopedia of international political economy*. II. New York: Routledge.
- Elbay, S. (2020). T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretiminde duyuşsal ve bilişsel öğrenme etkinliklerinin tarihsel empatiye yansımalarının incelenmesi. *Turkish History Education Journal*, 9(1), 46-65. DOI: 10.17497/tuhed.641817
- Elbay, S. ve Kaya, E. (2021). Understanding the multiple effects of historical empathy: A study explanatory mixed method. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(2), 329-356. DOI: 10.17569/tojqi.851525
- Endacott, J. L. (2014). Negotiating the process of historical empathy. *Theory and Research in Social Studies Education*, 42(1), 4–34.
- Endacott, J. L. ve Brooks, S. (2013). An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy. *Social Studies Research and Practice*, 8(1), 41–58.
- Endacott, J. L. ve Brooks, S. (2018). Historical empathy: Perspectives and responding to the past. In (Eds. A. Metzger and L. M. Harris), *The Wiley international handbook of history teaching and learning* (pp. 203–225). New York: John Wiley.
- Foster, J. (1999). Using historical empathy to excite students about the study of history: Can you empathize with Neville Chamberlain? *The Social Studies*, 290, 18–24.
- Foster, J. (2001). Historical empathy in theory and practice: Some final thought: In (Eds. O. Davis, E. A. Yeager, & J. Foster), *Historical empathy and perspective taking in the social studies* (pp. 167-182). New York, NY: Rowman and Littlefield.
- Geréby, G. (2013). Medieval philosophies what are they, and why? *Philosophy Today*, 57(2), 170-181.
- Gözütok, F. D. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Ekinoks Kitabevi.
- Harris, B. K. (2016). *Teacher strategies for developing historical empathy* (Unpublished Doctoral Thesis). Walden University, Minnesota.
- Herder, J. G. (1880). *İnsanlık tarihi felsefesi üzerine düşünceler* (Çev. D. Özlem). Ankara: Doğu Batı.
- Jaroszynski, P. (2007). Auguste Comte: Towards a new age. In (Ed. P. Jaroszynski), *Science in culture* (pp. 199-203). Netherlands: Value Inquiry Book Series.
- Jenkins, K. (1997). *Tarihi yeniden düşünmek* (Çev. B. Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayını.
- Kenny, A. (2007). *Ancient philosophy: A new history of western philosophy Volume 1*. USA: Oxford University Press.
- Kosti, K., Kondoyianni A. ve Tsiaras A. (2015). Fostering historical empathy through drama-ineducation: A pilot study on secondary school students in Greece. *Drama Research*, 6(1), 1-23.
- Küçükkalp, D. (2011). *Siyaset felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Lydon, J. (2018). Feeling for the deep past: archaeological analogy and historical empathy. *Australian Archaeology Journal*, 85(1), 2-14.

- Maclean, M., Harvey, C. ve Clegg, S. (2016) Conceptualizing historical organization studies. *Academy of Management Review*, 41(4), 609–632.
- Marcus, A., Metzger, A., Paxton, R. J. ve Stoddard, J., D. (2010). *Teaching history with film, strategies for secondary social studies*. New York: Routledge.
- Nebati, N. (2019). İbn Haldun düşüncesinde tarih, zaman ve döngüsellik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 141-158. Doi: 10.17218/hititsosbil.474714
- Özlem, D. (1996). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özlem, D. (2015). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Perikleous, L. (2019). 'Because they believed': Students' ideas of historical empathy in Greek Cypriot primary education. *History Education Research Journal*, 16(2), 195-208.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih (İlkçağlardan 1918'e)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayını.
- Savenije, G. M. ve De Bruijn, P. (2017). Historical empathy in a museum: Uniting contextualisation and emotional engagement. *International Journal of Heritage Studies*, 23(9), 832-845. DOI: 10.1080/13527258.2017.1339108
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sweeney, K., Newbill, P., Ogle, T. ve Terry, K. (2018). Using augmented reality and virtual environments in historic places to scaffold historical empathy. *TechTrends*, 62, 114–118. <https://doi.org/10.1007/s11528-017-0234-9>
- Timuçin, A. (2000) *Descartes'çı bilgi kuramının temellendirilişi*. İstanbul: Bulut Yayınlar.
- Topakkaya, A. (2016). *Wilhem Dilthey ve felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Yapıcı, U. ve Yapıcı, M. İ. (2015). Robin George Collingwood'un tarih tasarımı: Tarih felsefesi ve tarihyazımı süreçleri üzerine bir tartışma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 149-160. DOI: 10.18037/ausbd.82865
- Yılmaz, K. (2007). Historical empathy and its implications for classroom practices in schools. *The History Teacher*, 40(3), 331–337.
- Yılmaz, K. (2011). Sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde tarihsel empati: Geçmişe geçmişteki insanların gözüyle bakabilme becerisi. İçinde (Ed. T. Refik, A. M. ve H. Akdağ) *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-II* (s: 12- 33). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yılmaz, K. ve Koca, F. (2012). Tarihsel empati üzerine nitel bir araştırma: Tarih öğretmenlerinin algı, görüş ve deneyimlerinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 855 -879.
- Wartenburg, P. Y. (1956). *Bewusstseinsstellung und Geschichte*, hrsg, von J. Fetcher, Max Niemeyer. Tübingen.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACININ MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

4. Sınıf Öğrencilerinin İnsan ve Çevre Konusunu REACT Stratejisi ile Öğrenme Deneyimi

The Experience of 4th Grade Students to Learn the Subject of Human and Environment with the REACT Strategy

Doç. Dr. Neslihan ÜLTAY¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Alperen TANRIVERDİ², Yüksek Lisans Öğrencisi Gökhan EREN³

Öz

Çalışmanın amacı 4. sınıf öğrencilerinin İnsan ve Çevre ünitesinin REACT stratejisiyle öğretiminin öğrencilerin başarılarına ve REACT stratejisine yönelik düşüncelerine etkisini tespit etmektir. Çalışmada ön test-son test tek gruplu deneysel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini, Giresun il merkezinden uygun örnekleme ile belirlenmiş bir ilköğretim kurumunun 4. sınıfında öğrenim gören 20 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada nicel veri toplama aracı olarak İnsan ve Çevre Başarı Testi uygulanmıştır. Çalışmada nitel veri toplama aracı olarak Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, ön ve son testten elde edilen puanlar karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı fark çıkmasa da ortalama puan yükseldiği için, 4. sınıf öğrencilerinin REACT stratejisine dayalı olarak hazırlanan “İnsan ve Çevre” ünitesini anlamalarına pozitif yönde etki ettiği söylenebilir. Öğrencilerin görüşmede yer alan sorulara verdikleri cevaplar ilgili ünitenin kazanımları göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleştirilen öğretim faaliyetinin başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte görüşmelerde öğrencilerin dersin REACT stratejisi ile işlenmesinden memnun oldukları ancak not tutmadıkları için de kaygılı oldukları görülmüştür. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin konuyu etkili bir şekilde öğrendikleri ve bu deneyimden zevk aldıkları görülmüştür. İlkokul seviyesinde diğer konuların öğretiminde de REACT stratejisinin kullanımı önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan ve Çevre, REACT Stratejisi, 4.sınıf öğrencileri, Çöp yığınları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of the study is to determine the effect of teaching 4th grade students on Human and Environment with the REACT strategy on their success and their thoughts on the REACT strategy. In the study, a pretest-posttest single-group experimental research design was used. The sample of the study consists of 20 students studying in the 4th grade of a primary school determined by convenient sampling from the city center of Giresun. In the study, Human and Environment Achievement Test was applied as a quantitative data collection tool. Semi-structured interview form was used as a qualitative data collection tool in the study. As a result of the research, it can be said that when the scores obtained from the pre-test and post-test are compared, since the average score increased even though there was no statistically significant difference, it could be said that the 4th grade students had a positive effect on their understanding of the "Human and Environment" unit prepared based on the REACT strategy. The answers given by the students to the questions in the interview reveal that the teaching activity was successful, considering the objectives

¹ Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, neslihanultay@gmail.com

² Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tanriverdialperen@outlook.com

³ Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gkeren1999@gmail.com

of the relevant unit. When the answers to the questions in the second part of the interview were examined, it was seen that the students were satisfied with the REACT strategy, but they were also worried because they did not take notes.

Keywords: Human and Environment, REACT Strategy, 4th grade students, Garbage

Paper Type: Research

Giriş

İnsanoğlunun çevresine ve çevresinde meydana gelen olaylara merak duyması, bu olaylara anlam verebilmesi fen bilimlerinin doğmasına sebep olmuştur. Böylece insanoğlu hayatının her döneminde fen ile ilgilenmiş ve onun gelişimine farkında olarak veya olmadan katkıda bulunmuştur. Günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olan doğa olayları da fen bilimlerinin temelinde olduğu için insanoğlu bu doğa olaylarını anlamak için temel fen prensiplerine de ilgi duymuştur. Örneğin yağmur yağması, şimşek çakması, gökkuşağının oluşumu gibi doğa olayları hemen hemen bütün insanların merak ettiği doğa olayları arasındadır. Buna ek olarak çocukluk dönemi insanoğlunun en meraklı, en araştırmacı olduğu yaşlardır ve çocukların en çok merak ettikleri, soru sordukları konular fen konularıdır (Gürdal, 1992). Geceyle gündüzün nasıl oluştuğu, güneş ve gezegenlerin hareketleri, ayın nasıl görüldüğü gibi sorular çocuklar için gizemli ve merak uyandırıcı sorulardır (Kallery, 2011; Ültay & Ültay, 2022).

Fen eğitimi bilgiyi ezberlemeyi değil onu günlük hayatta kullanmayı, eğer bilgi yetersiz kalıyorsa da onu yorumlayıp üretmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin, fen eğitimindeki bilgileri yorumlamaları ve gerekirse üretebilmeleri için bilimsel süreç becerileri ve günlük yaşam becerilerine ihtiyaçları vardır. Bilimsel süreç becerileri bir problemin ortaya çıkması durumunda veya bir doğa olayının merak edildiği durumlarda gözlem yapılması, veri toplanması, verilerin yorumlanması ve sonuca ulaşmada öğrenciye yol gösteren becerilerdir (Lind, 1998). Bu beceriler aynı zamanda öğrencilerin günlük yaşamda karşılaştıkları problemleri çözmelerinde de yardımcı olacağı gibi öğrencilerin yaratıcılıklarını da olumlu yönde etkilemektedir (Gürdal, 1992).

Fen öğretiminin çocukların gerek günlük yaşamlarında gerekse öğrenim hayatlarındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda fen eğitimine verilen önemin artması da beklenen bir sonuçtur. Verilen bu önemin sonucu olarak öne sürülen yeni yaklaşımlar dönem dönem uygulamaya konmakta olup, etkili olan yöntemler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri de yapılandırmacı yaklaşımdan sonra öne sürülen ama kökeninde yapılandırmacılığa dayanan bağlam temelli öğrenmedir (Bennett & Lubben, 2006, Gilbert, 2006). Uluslararası kaynaklarda “context-based learning” olarak geçen yaklaşım ülkemizdeki çalışmalarda “yaşam temelli öğrenme yaklaşımı” veya “bağlam temelli öğrenme” olarak geçmektedir.

Yapılandırmacı yaklaşımda olduğu gibi bağlam temelli öğrenmede de konu veya kavram öğretiminde günlük yaşamla ilişki kurma ve öğrenci merkezli öğretim faaliyetleri ön plandadır. Bağlam temelli öğrenme, öğrencilerin öğrendikleri yeni bilgileri günlük yaşamlarında yer alan örneklerle ilişkilendirebilmelerini bir bağlam dahilinde sağlamaktadır (Rayner, 2005). Gerçek yaşam ilişkilerinin yer aldığı bağlam temelli öğrenmede genel olarak iki hedef olduğu söylenebilir: Bir yandan öğrencilerin motivasyonu ve öğrenmeye karşı istekleri artırılırken bir yandan da öğrendikleri konuları günlük yaşamla ilişkilendirmeleri hedeflenmektedir (Sözbilir, Sadi, Kutu & Yıldırım 2007). Souders (1999) da bağlam temelli yaklaşımın amacını öğrendiği yeni bilgi ile eski bilgi arasında ilişki kurabilen fen okuyazarı bireyler yetiştirmek olarak açıklamıştır. Bağlam temelli yaklaşımla birlikte bu bilgi günlük hayatta ne işime yarayacak sorusu cevaplanmış olacaktır (Gilbert, 2006). Gilbert’a göre bağlam temelli yaklaşımın ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden biri bundan önceki öğretim yaklaşımlarının fen bilimlerindeki içerik bilgisini bir bağlamdan yoksun öğretmeye çalışmasıdır. Bu da öğrenilen bilgi ile gerçek yaşamın birbirinden kopuk olması sonucunu doğurmaktadır. Bağlam dahilinde

öğretilen fen içeriği öğrenciye tanıdık gelerek, öğrenme daha anlamlı ve kalıcı hale gelebilecektir. Aynı zamanda bu durum onların motivasyonlarını da olumlu etkileyecektir. Örneğin Çıldır'da yaşayan bir öğrenci maddenin halleri konusunu, çevresinde bulunan Çıldır gölünün neden kış ayında donduğunu, ilkbahar aylarında tekrar eridiğini ve yaz ayında bir kısmının buharlaştığını anlamlandırabilir.

Bağlam temelli öğrenme yaklaşımının öğretim ortamlarında kullanılması için önerilen stratejilerden biri REACT stratejisidir (Crawford, 2001). REACT stratejisi, ismini İngilizce'deki baş harflerinden aldığı ilişkilendirme (Relating), tecrübe etme (Experiencing), uygulama (Applying), işbirliği (Cooperating) ve transfer etme (Transferring) olmak üzere 5 aşamadan oluşmaktadır (Crawford, 2001). Bu aşamalar öğrenme ortamlarında sıralı olarak kullanılabilir gibi döngüsel olarak da kullanılabilir (Navarra, 2006). REACT stratejisi öğrenme ortamlarında alternatif kavramların oluşmasını önlemek ve etkili ve kalıcı öğrenmeyi sağlamak için planlanmış verimli bir öğrenme sürecini kapsayan bir öğretim stratejisidir (Crawford, 2001; Tatlı & Bilir, 2019; Ültay, 2012). REACT stratejisinin bütün aşamalarında kullanılan ortak bir bağlam öğretilen konunun gerçek yaşamla olan bağını ortaya koymasına zemin hazırlar ve böylece öğrencilerin gerçek hayatta karşılaştıkları problemlere bu bilgileri transfer etmeleri beklenmektedir (Ültay & Alev, 2017).

REACT stratejisinin aşamalarına bakılacak olursa,

İlişkilendirme aşaması (Relating); en güçlü bağlamsal öğrenmenin gerçekleştiği aşamadır. Yeni öğrenilen konu ile öğrencilerin önceden bildikleri konular arasında bağlantı kurularak öğrenmenin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Kurulan bağlantının başarılı olması durumunda öğrencilerin konuyu kavramaları kolaylaşmaktadır (Gül, 2016; Ültay, Durukan & Ültay, 2015).

Tecrübe etme aşaması (Experiencing); keşfetme, buluş ve araştırma bağlamında öğrenmenin gerçekleşmesini sağlar. Tanımlama ve verilerin toplanması aşamasıdır (Navarra, 2006). Bu aşamadaki amaç öğrencilerin yaparak, yaşayarak, araştırarak ve keşfederek öğrenmelerini sağlamaktır. İlişkilendirme ve tecrübe etme aşaması kavrama, anlama ve anlamayı hissetme aşamasıdır (Crawford & Witte, 1999; Keskin & Çam, 2019).

Uygulama aşaması (Applying); bireyin konulara, problemlere günlük hayattan tatmin edici örnekler aradığı aşamadır. Daha derin bir anlama duygusunun olduğu aşamadır. Bu aşamadaki amaç temel kavramlar etrafında öğrenmedir. (Crawford & Witte, 1999).

İşbirliği aşaması (Cooperating); çevresindekilerle paylaşım ve etkileşim yaparak öğrenme sağlar. Günlük hayattan verilen gerçekçi problemleri öğrenciler bireysel olarak çözmekte zorlanabilir. Öğrencilerin bu gibi durumlarda gruplar halinde hareket etmeleri onlar için daha faydalı olacaktır. Böylece öğrencilerin günlük hayattan verilen gerçekçi problemleri işbirliği yaparak çözmeleri amaçlanmaktadır (Çelik, Pektaş, Karşahin & Karamustafaoğlu, 2023; Karamustafaoğlu & Tutar, 2018; Ültay, 2012).

Transfer etme aşaması (Transferring); sınıf dışı durumlarda bilginin uygulanması açısından öğrenme sağlar. Karşılaştığı problemlerde var olan bilginin karşılaşılan yeni problemlere göre adapte edip çözüm önerileri getirmeye çalışmasıdır.

REACT stratejisi ile yürütülmüş çalışmalara bakıldığında, REACT stratejisinin 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları ve fen okuryazarlığı üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada, stratejinin öğrencilerin akademik başarıları ve fen okuryazarlığını artırdığı gözlemlenmiştir (Keskin & Çam, 2019). Yine kimya dersinde yapılan benzeri bir çalışmada, REACT stratejisinin öğrencilerin başarıları ve motivasyonlarını artırdığı ortaya konmuştur (Demircioğlu, Demircioğlu & Çalık, 2019). Benzer bir çalışma da 7. sınıflar üzerinde "Saf Maddeler, Karışımlar ve Karışımların Ayrılması" konularında yapılmıştır. REACT stratejisine dayalı olarak işlenen ve bunun üzerinde yapılan çalışmanın sonucuna göre öğrenci başarılarının arttığı gözlemlenmiştir. (Keleş & Dede, 2020). REACT stratejisinin, kavramsal anlama

üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada ise stratejinin kavramsal öğrenme üzerinde olumlu etkiler sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Ültay & Alev, 2017). Özetle yapılan bu ve benzeri pek çok araştırmanın sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, REACT stratejisinin öğretim faaliyetleri üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu söylenebilir (Tatlı & Bilir, 2021). Bununla beraber REACT stratejisinin etkisinin incelendiği araştırmalara bakıldığında biyoloji dersinin daha sınırlı olduğu görülmektedir. Biyoloji konularının öğretimi üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmalar, ilkökul düzeyinde daha seyrek ve sınırlı sayıda yapılmaktadır (Erdoğan-Karaş & Gül, 2020). Bu açıdan bu çalışmanın var olan bu eksikliği bir yönden de olsa giderileceğine inanılmaktadır.

Çalışmanın problem cümlesi “4. sınıf öğrencilerinin İnsan ve Çevre konusunun REACT stratejisiyle öğretiminin öğrenci başarısına ve REACT stratejisine yönelik düşüncelerine etkisi nasıldır?” biçiminde oluşturulmuştur.

1. Yöntem

Bu çalışmada ön test-son test tek gruplu basit deneysel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bu deneysel model, karşılaştırılabilir işlemlerin uygulandığı ve daha sonra onların etkilerinin incelendiği araştırmalar için bilimsel yöntemler içerisinde en etkili sonuçların elde edildiği araştırmalardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012; McMillan & Schumacher, 2010).

Araştırma için Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulundan 1 Haziran 2022 tarihli ve 23/08 sayılı Etik kurul toplantısında izin alınmıştır.

1.1. Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini, Giresun il merkezinden uygun örnekleme ile belirlenmiş bir ilkokulun 4. sınıfında öğrenim gören toplam 20 öğrenci oluşturmaktadır. Söz konusu okulda rastgele belirlenen bir sınıfta yaşları 9-10 arasında değişen 12 erkek, 8 kız olup, çalışmanın uygulaması 2021-2022 öğretim dönemi bahar yarısında yapılmıştır. Bu çalışmada yer alan öğrenciler, Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, ..., Ö20 olarak kodlanmıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada deneysel yöntem kapsamında hem nicel hem de nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılarak birden fazla veri toplama aracı kullanılmıştır. Böylece elde edilen verilerin geçerlik ve güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada nicel veri toplama aracı olarak İnsan ve Çevre Başarı Testi uygulanmıştır. Çalışmada öğrencilerin “İnsan ve Çevre” ünitesindeki başarılarını belirlemek amacıyla, geçerlik ve güvenilirliği test edilerek geliştirilen ve toplam 24 çoktan seçmeli sorudan oluşan İnsan ve Çevre Başarı Testi hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular pilot uygulama olarak, deneysel uygulamanın yapıldığı okulda uygulamaya dahil olmayan bir başka sınıfta uygulamadan 2 hafta önce 32 öğrenciye uygulanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Yapılan analizlerde 1 sorunun ayırt edicilik düzeyinin 0,20'nin altında olması nedeni ile testten çıkarılmasına karar verilmiştir. 4 sorunun da düzeltilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Uzmanlar çıkan sorunun kapsam geçerliğini düşürmediği yönünde görüş bildirmişlerdir. Kalan 23 sorunun ayırt edicilik düzeylerinin 0.40'ın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Soruların güçlük düzeylerinin ise 0.85 ile 0.25 arasında değiştiği ve sınavın ortalama güçlük düzeyinin 0.61 olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada kullanılacak olan İnsan ve Çevre Başarı Testi, 40 dakikalık sürede uygulama grubuna ön-test ve son-test olarak uygulanmıştır (Teste yönelik örnek sorular Ek-1'de verilmiştir).

Çalışmada nitel veri toplama aracı olarak “Yarı yapılandırılmış görüşme formu”, REACT'a dayalı öğretim materyalleri ve ön-son test uygulamasından sonra uygulanmıştır. Uygulanan görüşme formunda 10 soru yer almakta ve ilk 5 soru öğrencilerin İnsan ve Çevre konusuyla ilgili bilgilerini ölçmekte; kalan 5 soru ise dersin işlenişi ve buna ilişkin öğrencilerin

kişisel görüşleriyle ilgilidir. Görüşme formundaki sorular araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup, sınıf eğitiminde uzman bir öğretim üyesi ve bir ilköğretim öğretmenin görüşleri doğrultusunda geçerlik ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşme formu, öğrencilere uygulanan İnsan ve Çevre Başarı Testinden elde edilen nicel verileri destekleme adına, öğrencilerin uygulanan yöntem ve etkinliklerde ilgilerini çeken ve etkili buldukları noktaları ya da aksi görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Uygulama grubundan gönüllü seçilen rastgele 5 öğrenciyle yaklaşık 15-20 dakika süren yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeyi, gözlemleyemediğimiz davranışlar, duygular veya insanların etraflarındaki dünyayı nasıl ifade ettiklerini öğrenmek için gerekli bir yöntem olarak tanımlayan Merriam ve Tisdell (2015), yarı yapılandırılmış görüşmenin ise konuşma süresince farklı sorularla konunun açılmasına ve konu hakkında yeni fikirlere ulaşılmasına yardım eden bir yöntem olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılması uygun görülmüştür.

1.3. Verilerin analizi

İnsan ve Çevre Başarı Testinde her doğru cevap için “1” puan, yanlış cevaplar için ise “0” puan verilmiştir. Buna göre testten elde edilebilecek en yüksek puan 23 olmuştur. Uygulama yapılan örneklem büyüklüğünün 30’dan küçük olması sebebiyle analiz için parametrik olmayan testler tercih edilmiştir. Veriler SPSS paket programı yardımıyla Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış mülakat verileri ise içerik analizi yoluyla analiz edilmiş olup, buna göre öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar ortaya çıkan temalara uygun olarak ortak kategoriler altında toplanarak gruplanmıştır (Çalık & Sözbilir, 2004; Ültay, Akyurt & Ültay, 2021). Buna göre öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar okuyucu için özetlenmiştir.

1.4. REACT stratejisine yönelik ders planı

Dersin öğretmeni ile yapılan görüşme neticesinde normalde öğretmenin ders işleme şeklinin tahtada konu ile ilgili içerik bilgisini aktarmak ve sonrasında konu ile ilgili varsa video gibi görsellerle desteklemek şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Yapılan bu araştırma kapsamında ise 4. sınıf Fen Bilimleri dersi Canlılar ve Yaşam konu alanının İnsan ve Çevre ünitesinin “Kaynakların kullanımında tasarruflu davranmaya özen gösterir.” ile “Yaşam için gerekli olan kaynakların ve geri dönüşümün önemini fark eder.” kazanımlarına yönelik ve REACT stratejisine uygun olarak bir ders planı hazırlanmıştır. REACT stratejisinde temel olarak uygulama şu şekildedir: Fen bilimlerinde yer alan konu ve kavramlar; bir durum, hikâye veya olay aracılığıyla günlük yaşamla ilişkilendirilir. Burada ilişkilendirme için ana noktayı konuya uygun bir bağlam seçimi oluşturmaktadır. Çünkü bu bağlamdan yola çıkılarak ders planı işe koşulacaktır. **Çöp yığınları**, işlenecek ünite kapsamında seçilen bağlamdır. Başından sonuna kadar ders planının hazırlanmasında uzman görüşüne başvurulmuş plan son şekli verilmiştir. REACT stratejisine dayalı olarak geliştirilen ders planı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. REACT stratejisine yönelik ders planı

REACT Stratejisinin Aşamaları	Basamaklarda yapılanlar uygulamalar <i>Bağlam: Çöp yığınları</i>
-------------------------------	---

İlişkilendirme / 40 Dakika	<ul style="list-style-type: none">➤ Öğrencilere Türkiye ve Giresun ilindeki çöp yığınlarının görselleri gösterilir. Bu görsellerin onlara ne çağrıştırdığı, bu tür yığınlarla daha önce karşılaşmış ve karşılaşmadıkları, bu tür çöp yığınlarının nasıl değerlendirilebileceği gibi sorular yönlendirilir.➤ Dersin devamında geri dönüşüm, kaynak kullanımı ile ilgili video izletilir (URL-1, 2022).➤ Videoda geçen anahtar kelimeler sorulur ve bu kelimeler hakkında sohbet edilir.➤ Videoda öğrencilerin dikkatini çeken yerler sorulur ve öğrencilerin görüşleri alınır.
Tezrübe etme / 40+20 Dakika	<ul style="list-style-type: none">➤ Çocuklara dersten önce evlerinden atık malzemeler getirmeleri istenir.➤ Öğrencilerden geri dönüştürülebilir atık malzemelerle bir materyal tasarımları istenir.➤ Böylece öğrencilerin sınıfta uygulama yapmaları sağlanır.➤ Uygulama sonunda öğrencilere “Çöp yığınlarından daha fazla verim alınabilmesi için neler yapılabilir?” sorusu yöneltilir.
Uygulama / 20 Dakika	<ul style="list-style-type: none">➤ Konuyla ilgili öğrencilerin soru çözmeleri sağlanır.➤ Örnek sorular şu şekildedir: 5) “Elektrik yaşamımız için önemli bir kaynaktır. Elektrik üretimi çok masraflıdır ve elektrik sınırlı bir kaynaktır. Bu yüzden elektriği tasarruflu kullanmalıyız.” Yukarıdaki metin ile ilgili hangi davranışı uygularsak elektrik tasarrufu sağlamış <u>olmayız</u>? A) Kullanılmayan elektrikli aletlerin fişlerini prizde bırakmamalıyız. B) İşimiz bittikten sonra bilgisayarı açık bırakarak gitmeliyiz. C) Buzdolabının kapısını uzun süre açık bırakmamalıyız. D) Televizyonu izlemiyorsak açık bırakmamalıyız. Kapatırken fişini çekmeliyiz. 7) “Su insan yaşamının devamlılığı için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu kaynağımızı hiç bitmeyecekmiş gibi kullanmamalı ve sınırlı kaynaklardan biri olduğunun farkına varmalıyız.” Yukarıdaki metin ile ilgili hangi davranışı uygularsak su tasarrufu sağlamış <u>olmayız</u>? A) Dişlerimizi fırçalarken, elimizi ve yüzümüzü yıkarken musluğu açık bırakmamalıyız. B) Bahçede, çiçekleri sularken günün serin saatlerini seçmeliyiz. Yağmur sularını biriktirerek bahçe sulamada kullanabiliriz. C) Makarna ve sebze haşlama sularını lavaboya dökmek yerine çorbalarımızda kullanabiliriz. D) Yumurta haşlarken kullandığımız su ile çiçeklerimizi sulayabiliriz.
İş birliği / 40 Dakika	<p>Öğrenciler dörderli gruplara ayrılır.</p> <ul style="list-style-type: none">➤ “Çöp yığınları ile geri dönüşüm, kaynak kullanımı, tasarruf ve tutumluluk kavramları ne demektir? Detaylı araştırın. Ders kitaplarınızdan ve sözlüklerinizden yararlanabilirsiniz.” yönergesi verilir.➤ Ardından; “Çöp yığınları, geri dönüşüm ve kaynakları kullanma arasında nasıl bir ilişki vardır? Grupça tartışarak vardığınız sonucu not ediniz.” denir.➤ Daha sonra öğrencilerden hazırlamış oldukları cevapları sınıfta diğer arkadaşlarıyla paylaşmaları istenir.
Transfer etme / 40 Dakika	<ul style="list-style-type: none">➤ Öğrencilerden “Çöp yığınlarını nasıl bir uygulama ile değerlendirilerek geri dönüşüme kazandırabiliriz?”➤ Kaynakları tasarruflu kullanmak bireyi, aileyi ve ülkeyi nasıl etkiler?” sorularına cevap verebilecek nitelikte bir kompozisyon yazmaları istenir.

2. Bulgular

Bu bölümde uygulama grubundan araştırmanın bağımlı değişkenlerine yönelik toplanan veriler karşılaştırılmış ve tablolar halinde sunulmuştur. Uygulama grubu öğrencilerinin İnsan ve Çevre Başarı Testinden almış oldukları ön ve son test puanları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Uygulama Grubu Öğrencilerinin Ön test ve Son test Puanlarına İlişkin Veriler

	N	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Ön test	20	14,25	4,89	6,00	20,00
Son test	20	15,35	4,65	4,00	22,00

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğrencilerin uygulama öncesi İnsan ve Çevre Başarı testi puanları 14,25 iken uygulama sonrasında 15,35 olmuştur. Ön testin standart sapması 4,89 iken son testte 4,65 olmuştur. Ön testte 23 soruluk testten en az yapan öğrencinin doğru sayısı 4 iken son testte en az doğru yapan öğrencinin doğru sayısı 6 tür. Ön testte 23 soruluk testten en yüksek yapan öğrencinin doğru sayısı 20 iken son testte en yüksek doğru yapan öğrencinin doğru sayısı 22’dir. Ön test ve son test puanları arasında anlamlı farkın var olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Wilcoxon sıralı işaretler testinin sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

	N	Ortalama	Toplam	Z	p	
Son test – on test	Negatif sıralama	7 ^a	8,21	57,50	-,902	,367
	Pozitif sıralama	10 ^b	9,55	95,50		
	Eşit	3 ^c				
	Total	20				

a. son test < on test

b. son test > on test

c. son test = on test

Tablo 3’ten görüldüğü gibi ön test ve son test verileri ışığında İnsan ve Çevre konusunda REACT stratejisine dayalı yapılan etkinliğin öğrencilerin üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya koyamadığı görülmektedir. Tablo 4 REACT stratejisine dayalı olarak gerçekleştirilen İnsan ve Çevre konusu ile ilgili öğrencilerin bilgilerine yönelik gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme sorularının verilerini özetlemektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin İnsan ve Çevre konusunda bilgilerinin ölçen yarı yapılandırılmış görüşme formu analiz tablosu

Soru 1. Su kaynaklarının tükenmemesi için ne gibi önlemler alınabilir?	
Bireysel önlem	Devletin alacağı önlemler
Duğa kullanıma dikkat (Ö1, 3, 4, 5)	Devlet halkı bilinçlendirmeli (Ö5)
Açık sular kapatılmalı (Ö2, 5)	
İçeceğimiz kadar su kullanılmalı (Ö1)	
Çamaşır ve bulaşık makinesi kullanmak (Ö2, 3, 4)	
Soru 2. Gün içerisinde işlerimizi yapmak ve yaşamımızı sürdürmek için elektrik, su, besin gibi pek çok kaynağa ihtiyaç duyarız. Eğer bu kaynaklar olmasaydı yaşamımız nasıl olurdu?	
Canlı yaşamı sona ererdi (Ö3, 4, 5)	
Günlük yaşam olumsuz etkilenirdi (Ö1, 2)	
Sağlığımız olumsuz etkilenirdi (Ö3, 4, 5)	
Soru 3. Ev, okul gibi yaşam alanlarınızda nasıl tasarruf yapıyorsunuz?	
Işıkları gerekli durumlarda kullanmak (Ö1, 2, 3, 4, 5)	
Suyun yerinde kullanılma durumu (Ö1, 2, 3, 5)	
Isınma araçlarını gerekli durumlarda kullanmak (Ö4)	

Soru 4. Çevrede ortaya çıkan bazı değişiklikler ya da bozulmalar canlıların yaşamını nasıl etkiler?

Canlıların yaşamı zorlaşır veya ölümüyle sonuçlanır (Ö2, 4, 5)

Çevre kirliliği meydana gelir (Ö2, 3, 4)

Ağaçların kesilmesinin kötü sonuçları olur (Ö1, 5)

Soru 5. Biz bireyler bilinçli bir tüketici olarak yapabileceklerimizin farkındayız, peki yetkili birimler çevrenin korunması için ne gibi önlemler alabilir?

Ağaçlandırılma yapılmalıdır (Ö1, 2, 5)

Devlet halkı bilinçlendirmeli (Ö3, 5)

Belediyeler uygun aydınlatma ve geri dönüşüm kutuları koyabilir (Ö4, 5)

Tablo 4'ü inceleyecek olursak, birinci soru "Su kaynaklarının tükenmemesi için ne gibi önlemler alınabilir?" sorusunda en fazla ortak verilen yanıt, "Duşta su kullanımına dikkat" diyen dört öğrenci (Ö1, 3, 4, 5) vardır. "Çamaşır ve bulaşık makinesi kullanmak" diyen 3 öğrenci (Ö2, 3, 4) vardır. "Açık sular kapatılmalı" diyen iki öğrenci (Ö2, 5) vardır. "İçeceğimiz kadar su kullanılmalı" diyen bir öğrenci (Ö1) vardır. "Devlet halkı bilinçlendirmeli" diyen bir öğrenci (Ö5) vardır. İkinci soru "Gün içerisinde işlerimizi yapmak ve yaşamımızı sürdürmek için elektrik, su, besin gibi pek çok kaynağa ihtiyaç duyarız. Eğer bu kaynaklar olmasaydı yaşamımız nasıl olurdu?" sorusunda en fazla ortak verilen yanıtlar iki tane olup bunlar "Canlı yaşamı sona ererdi" ve "Sağlığımız olumsuz etkilenirdi" diyen üç öğrenci (Ö3, 4, 5) vardır. "Günlük yaşam olumsuz etkilenirdi" diyen iki öğrenci (Ö1, 2) vardır. Üçüncü soru "Ev, okul gibi yaşam alanlarınızda nasıl tasarruf yapıyorsunuz?" sorusuna en fazla ortak verilen yanıt, "Işıkları gerekli durumlarda kullanmak" diyen beş öğrenci (Ö1, 2, 3, 4, 5) vardır. "Suyun yerinde kullanılma durumu" diyen dört öğrenci (Ö1, 2, 3, 5) vardır. "Isınma araçlarını gerekli durumlarda kullanmak" diyen bir öğrenci (Ö4) vardır. Dördüncü soru "Çevrede ortaya çıkan bazı değişiklikler ya da bozulmalar canlıların yaşamını nasıl etkiler?" soruna en fazla verilen yanıt iki tane olup bunlar "Canlıların yaşamı zorlaşır veya ölümüyle sonuçlanır" diyen üç öğrenci (Ö2, 4, 5), "Çevre kirliliği meydana gelir" diyen üç öğrenci (Ö2, 3, 4) vardır. "Ağaçların kesilmesinin kötü sonuçları olur" diyen iki öğrenci (Ö1, 5) vardır. Beşinci soru "Biz bireyler bilinçli bir tüketici olarak yapabileceklerimizin farkındayız, peki yetkili birimler çevrenin korunması için ne gibi önlemler alabilir?" sorusuna en fazla ortak verilen yanıt "Ağaçlandırma yapılmalıdır" diye üç öğrenci (Ö1, 2, 5) vardır. "Devlet halkı bilinçlendirmeli" diyen iki öğrenci (Ö3, 5) vardır. "Belediyeler uygun aydınlatma ve geri dönüşüm kutuları koyabilir" diyen iki öğrenci (Ö4, 5) vardır. Tablo 5 ise öğrencilerin REACT stratejisi ile işlenen ders ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır.

Tablo 5. Öğrencilerin REACT stratejisi ile işlenen ders ile ilgili görüş tablosu

Soru 6. Bu ünitenin diğer konulardan farklı bir şekilde işlenmesinin size ne gibi bir etkisi oldu?

Daha fazla bilgi sahibi olmamı sağladı. (Ö3, 4, 5)

Çok etkisi olmadı. (Ö1, 2)

Soru 7. Bu ders tasarruf ve çevreyi korumada eksik olduğunuz bir yönünüzü fark etmenizi sağladı mı, sağladıysa onu tamamlamaya nasıl fırsat verdi?

Elektriği artık tasarruflu kullanıyorum (Ö1, 2)

Suyu artık idareli kullanıyorum (Ö1, 4)

Geri dönüşümü olan atıkları artık çöpe atmıyorum (Ö3, 5)

Soru 8. Bu dersten önce bilmediğiniz ve bu ders sayesinde öğrendikleriniz nelerdir?

Geri dönüşüm hakkında bilgi sahibi oldum (Ö1, 5)

İnsanların atıklarla birlikte çevreye zarar vermesi (Ö2, 4)

Çoğu şeyi biliyordum bu dersten önce. (Ö3)

Soru 9. Öğretmeninizin yerinde olsaydınız bu dersi öğrencilerinize anlatırken başka neler yapardınız?

Yazı yazdırırdım (Ö1, 3, 4, 5)

Oyun veya yarışma yapardım (Ö2, 5)

Tekrar ve araştırma yaptırırdım (Ö3, 4)

Soru 10. Dersin beğendiğiniz ve beğenmediğiniz yönleri nelerdir? Neden?

Beğenilen	Beğenilmeyen
Dersi güzel ve neşeli hale getirdiniz (Ö1, 2, 3) Bize test çözdürüp, video izletip sorular sormanızı beğendim. (Ö4) Her şeyi beğendim (Ö5)	Çok test yapıldı (Ö2)

Tablo 5'ten de görüldüğü gibi, altıncı soru "Bu ünitenin diğer konulardan farklı bir şekilde işlenmesinin size ne gibi etkisi oldu?" en fazla ortak verilen yanıt, "Daha fazla bilgi sahibi olmamı sağladı." diyen üç öğrenci (Ö3, 4, 5) vardır. "Çok etkisi olmadı" diyen iki öğrenci (Ö1, 2) vardır. Yedinci soru "Bu ders tasarruf ve çevreyi korumada eksik olduğunuz bir yönünüzü fark etmenizi sağladı mı, sağladıysa onu tamamlamaya nasıl fırsat verdi?" en fazla ortak verilen yanıtlar üç tane olup bunlar; "Elektriği artık tasarruflu kullanıyorum" diyen iki öğrenci (Ö1, 2), "Suyu artık idareli kullanıyorum" diyen iki öğrenci (Ö1, 4), "Geri dönüşümü olan atıkları artık çöpe atmıyorum" diyen iki öğrenci (Ö3, 5) vardır. Sekizinci soru "Bu dersten önce bilmediğiniz ve bu ders sayesinde öğrendikleriniz nelerdir?" en fazla ortak verilen yanıt iki tane olup bunlar; "Geri dönüşüm hakkında bilgi sahibi oldum" diyen iki öğrenci (Ö1, 5), "İnsanların atıklarla birlikte çevreye zarar vermesi" diyen iki öğrenci (Ö2, 4) vardır. "Çoğu şeyi biliyordum bu dersten önce" diyen bir öğrenci (Ö3) vardır. Dokuzuncu soru "Öğretmeninizin yerinde olsaydınız bu dersi öğrencilerinize anlatırken başka neler yapardınız?" en fazla ortak verilen yanıt, "Yazı yazdırırdım" diyen dört öğrenci (Ö1, 3, 4, 5) vardır. "Oyun veya yarışma yapardım" diyen iki öğrenci (Ö2, 5) vardır, "Tekrar ve araştırma yaptırırdım" (Ö3, 4) vardır. Onuncu soru "Dersin beğendiğiniz ve beğenmediğiniz yönleri nelerdir? Neden?" sorusunda beğenilen özellikler üç tane olup bunlar; "Dersi güzel ve neşeli hale getirdiniz" diyen üç öğrenci (Ö1, 2, 3), "Bize test çözdürüp, video izletip sorular sormanızı beğendim." diyen bir öğrenci (Ö4), "Her şeyi beğendim" diyen bir öğrenci (Ö5) vardır. Beğenilmeyen bölümünde "Çok test yapıldı" diyen bir öğrenci (Ö2) vardır.

Tartışma ve Sonuç

Yapılan araştırma sonunda, ön ve son testten elde edilen puanlar karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı fark çıkmasa da ortalama puan yükseldiği için, 4. sınıf öğrencilerinin REACT stratejisine dayalı olarak hazırlanan "İnsan ve Çevre" ünitesini anlamalarına pozitif yönde etki ettiği söylenebilir. Bu sonucun elde edilmesinde REACT stratejisinin konuları günlük yaşamda yer alan bir bağlamla ilişkilendirmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir (Gilbert, Bulte & Pilot, 2011; Ültay, 2012). Çünkü günlük yaşamdan seçilen bu bağlam, öğrencinin dikkatini konuya çekmesinin yanında, anlamlı öğrenme için de ilk basamağı oluşturmada ve öğrencinin bilgiyi yapılandırması daha kolay hale gelmektedir (Scott, Asoko & Leach, 2007). Dolayısıyla bağlam olarak seçilen **çöp yığınlarının**, öğrencilerin günlük hayatlarında yer aldığı için konuyla ilişkilendirmeyi kolay hale getirip, öğrencinin somut bilgi elde etmesini sağladığı söylenebilir. Bu bağlamla birlikte öğrenciler derste yer alan teorik bilgileri kendi günlük yaşam problemlerine aktarma fırsatı bulmuş ve bunun doğal bir sonucu olarak öğrenciler, işlenen dersi kendi yaşamlarının bir parçası olarak görmüş ve bu da öğrencilerin konuyu daha kolay kavramalarında etkili olmuştur. Kısaca söylemek gerekirse, seçilen bağlam öğrencilerin konuyu yapılandırmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim literatürde yer alan bazı çalışmalar ortaya çıkan bu sonucu destekler niteliktedir (Cığdemoğlu & Geban, 2015; Gül, 2016; Sadi- Yılmaz, Othan & Cantimur, 2014). Çünkü günlük yaşamla ilişkilendirilmeyen konular öğrencilerin konuyu anlamalarını güçleştirmekle beraber, öğrenciler için anlamlı bir öğrenme gerçekleşmediğinden dolayı zaman geçtikçe konunun unutulması da daha kolay olabilmektedir (Burbules & Linn, 1991). Bununla beraber REACT stratejisine dayalı olarak hazırlanan ders planıyla yapılan öğretim faaliyetinin öğrencilerin konuyu anlamalarına pozitif yönde etki etmesinde, öğretim sürecinde öğrencilerin daha aktif olarak rol almasını sağlamasından kaynaklı olduğu söylenebilir (Tatlı & Bilir, 2019). Çünkü yapılan bazı çalışmalar REACT stratejisini de içinde bulunduran bağlamsal öğrenmenin,

süreç içerisinde öğrencilerin daha istekli hareket etmelerini ve bunun sonucunda da öğrencilerin süreçte aktif bir şekilde katılım göstermelerini desteklediğini belirtmektedir (Markic & Eilks, 2006; Bennett, Gräsel, Parchmann & Waddington, 2005).

Öğretim faaliyetleri esnasında öğrencilerin REACT stratejisinin en fazla *Tecrübe etme* ve *İş birliği* basamaklarında rol aldıkları gözlemlenmiştir. Bu duruma ürün tasarımları için kendilerine fırsat tanınan öğrencilerin kendilerini sürecin bir parçasıymış gibi görmeleri ve bunun sonucunda ise aktif katılım göstermelerine neden olmuş olabilir. Dolayısıyla REACT stratejisine dayalı olarak hazırlanan bir ders planında *Tecrübe etme* ve *İş birliği* basamaklarında yapılacak etkinlikler özenle hazırlanmalıdır.

Öğrencilerle yapılan görüşmeden elde edilen bulgulara bakıldığında, konu içeriğiyle ilgili soruların yer aldığı ilk bölümle ilgili öğrencilerin tamamının konuyla ilişkili cevaplar verebildikleri görülmüştür. Genel anlamda sorulara gelen yanıtlar benzer olsa da sorulara farklı yanıt veren öğrenciler de olmuştur. Öğrencilerin sorulan sorulara verdikleri cevaplar ilgili ünitenin kazanımları göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleştirilen öğretim faaliyetinin başarılı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Görüşmenin ikinci ve derse dair öğrencilerin görüşlerinin sorulduğu bölüme gelen yanıtlar incelendiğinde yine öğrencilerin genel olarak konu ile ilgili yeni bilgiler edindikleri ve eksik yönlerini fark ettikleri görülmüştür. Bununla beraber gerçekleştirilen öğretim faaliyetiyle ilgili öğrencilerin dersi beğenmeleriyle ilgili son soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin tamamının dersin işlenişini beğendiği sonucuna ulaşılmıştır. Yalnızca öğrencilerden Ö2 dersi beğendiğini belirtmekle beraber, fazla test yapılmasını beğenmediğini belirtmiştir (Öğrenci bu duruma gerekçe olarak ön test ve son test uygulamasını göstermiştir.). Dolayısıyla öğrencilerin dersi beğenmesi; derse karşı ilgilerini artırmış ve derse karşı olumlu duygular hissetmelerini sağlamıştır. Bu durum öğrencilerin aktif katılımını desteklemiş ve öğrencilerin süreçte daha fazla rol alması için önemli bir etken olmuştur. Dikkat çeken bir diğer bulgu da 9. soruya verilen cevaplar olmuştur. Dört öğrenci öğretmenlerinin yerinde olsalardı derste yazı yazdıracaklarını ifade etmişlerdir. Bu durum aslında öğrencilerin geleneksel ya da öğretmenin aktif olduğu öğrencilere not tutturduğu sisteme olan alışkanlık ve bağlılıklarını göstermektedir. Öğrenciler REACT stratejisi ile işlenen dersi güzel ve eğlenceli bulmalarına rağmen, içten içe sınav kaygısıyla not tutmak istemişlerdir. REACT stratejisi ile işlenen derslerde bu tür sıkıntılara daha önce de rastlanmış olup (Ültay, 2012), öğrencileri sınav kaygısından uzak tutmak daha zevkli bir öğrenmeye sebep olabilecektir.

Çalışmanın öğrencilerin öğrenmelerine olumlu yönde etki etmesinin yanı sıra dikkat çekici olan bir diğer nokta istatistiksel olarak anlamlı farkın çıkmamasıdır. Bu noktada seçilen bağlamın bütün öğrencilere hitap edip etmediği tartışılabilir. Çöp yığınları bağlamının günlük yaşamda yer almasına rağmen çok pozitif bir çağrışım yaratmadığı da ortadadır. Bunun haricinde öğretimde kullanılan içerikler (soru çözme, kompozisyon yazma, sunum yapma, araştırma yapma vb) daha da zenginleştirilip öğrencilerin konuya daha fazla ilgi duymaları sağlanabilirdi. Öğrencilerin çoğunluğunun dersin işleyiş şeklini beğenmelerine rağmen bazı öğrencilerin çok fazla teste maruz kaldıklarından şikayet etmeleri bunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: REACT stratejisinin ilkokul 4.sınıf öğrencilerinin İnsan ve Çevre ünitesini öğrenmede etkili bir yöntem olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin bu yöntemle işlenen derslerden zevk aldıkları ve eğlendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Öğrencilerin kavramada ve zihinlerinde yapılandırmada zorluk yaşadıkları konuların kendi günlük yaşamlarından çeşitli bağlamlar eşliğinde ele alınarak öğretilmesi, öğrenciler için konu ve kavramları somutlaştırıp bu bilgileri yapılandırmalarını kolay hale getirmektedir (Gilbert ve diğ., 2011). Bu nedenle öğretilecek konuya uygun bağlamlar eşliğinde bir öğretim süreci planlanmalıdır. Seçilen bağlamın öğrencilerin tamamına veya büyük çoğunluğuna hitap etmesi önerilir.

Yapılan bu araştırma 4. sınıf Fen Bilimleri “İnsan ve Çevre” ünitesine yönelik olarak yapılmıştır. Literatür taraması yapıldığında, ilkokul seviyesinde bu bağlamda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bundan dolayı başka konuların öğretiminde de REACT stratejisinin kullanılması önerilebilir.

Kaynakça

- Bennett, J., & Lubben, F. (2006). Context-based chemistry: The Salters approach. *International Journal of Science Education*, 28(9), 999-1015. DOI: 10.1080/09500690500153808
- Bennett, J., Gräsel, C., Parchmann, I., & Waddington, D. (2005). “Context-based and conventional approaches to teaching chemistry: Comparing teachers’ views.” *International Journal of Science Education*, 27(13), 1521–1547. DOI: 10.1080/09500690600702496
- Burbules, N. C., & Linn, M. C. (1991). Science education and philosophy of science: congruence or contradiction? *International Journal of Science Education*, 13(3), 227- 241. DOI: 10.1080/0950069910130302
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (Geliştirilmiş 12. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Cigdemoglu, C., & Geban, O. (2015). Improving students’ chemical literacy levels on thermochemical and thermodynamics concepts through a context-based approach. *Chemistry Education Research and Practice*, 16(2), 302-317.
- Crawford, M. L. (2001). *Teaching contextually: Research, rationale, and techniques for improving student motivation and achievement in mathematics and science*. Waco, Texas: CCI Publishing.
- Crawford, M., & Witte, M. (1999). Strategies for mathematics: Teaching in context. *Educational Leadership*, 57(3), 34-38.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). Parameters of content analysis. *Education and Science*, 39(174), 33-38. DOI: 10.15390/EB.2014.3412
- Çelik, H., Pektaş, H. M., Karaşahin, A., & Karamustafaoğlu, O. (2023). Teacher candidates' proficiency in utilising the REACT strategy through experimental activities. *International Journal of Knowledge and Learning*, 16(1), 1-16.
- Cigdemoglu, C., & Geban, O. (2015). Improving students’ chemical literacy levels on thermochemical and thermodynamics concepts through a context-based approach. *Chemistry Education Research and Practice*, 16(2), 302-317. DOI: 10.1039/C5RP00007F
- Demircioğlu, H., Demircioğlu, G., & Çalık, M. (2009). Investigating effectiveness of storylines embedded within context based approach: The case for the periodic table. *Chemistry Education: Research and Practice*, 10, 241-249. DOI: 10.1039/B914505M

- Erdoğan-Karaş, Ö. E., & Gül, Ş. (2020). The effect of teaching of the 7th grade ‘the cell and divisions’ unit through REACT strategy on learning. *Elementary Education Online*, 19(3), 1688-1702. DOI:10.17051/ilkonline.2020.734721
- Erkuş, A. (2009). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci (İkinci Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gilbert, J. K. (2006). On the nature of “context” in chemical education. *International Journal of Science Education*, 28(9), 957-976. DOI: 10.1080/09500690600702470
- Gilbert, J. K., Bulte, A. M., & Pilot, A. (2011). Concept development and transfer in context-based science education. *International Journal of Science Education*, 33(6), 817-837. DOI: 10.1080/09500693.2010.493185
- Gül, Ş. (2016). Yaşam temelli öğretim modeliyle “Fotosentez” konusunun öğretimi: REACT stratejine dayalı bir uygulama. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 10(2), 21-45. DOI: 10.17522/balikesirnef.273962
- Gürdal, A. (1992). İlköğretim okullarında fen bilgisinin önemi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 185-188.
- Kallery, M. (2011). Astronomical concepts and events aware-ness for young children. *International Journal of Science Education*, 33(3), 341-369. <https://doi.org/10.1080/09500690903469082>
- Karamustafaoğlu, O., & Tutar, M. (2018). REACT stratejisine dayalı bağlam temelli fen öğretimi. (O. Karamustafaoğlu, Ö. Tezel ve U. Sarı) İçinden *Güncel Yaklaşım ve Yöntemlerle Etkinlik Destekli Fen Öğretimi* (s. 197-217). Ankara: Pegem Akademi.
- Keleş, İ. H., & Dede, H. (2020). REACT stratejisiyle “saf maddeler, karışımlar ve karışımların ayrılması” konularının öğretimi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1657-1675. DOI: 10.17240/aibuefd.2020.20.58249-618735
- Keskin, F., & Çam, A. (2019). Yaşam temelli REACT stratejisinin altıncı sınıf öğrencilerinin akademik başarısına ve fen okuryazarlığına etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 38-59. DOI: 10.21764/maeuefd.375043
- Lind, K. (1998). Science Process Skills: Preparing for the future. Monroe 2-Orleans Board of Cooperative Education Services, <http://www.monroe2boces.org/shared/instruct/sciencek6/process.htm> (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2022)
- Markic, S., & I. Eilks. (2006). Cooperative and context-based learning on electrochemical cells in lower secondary science lessons- a project of participatory action research. *Science Education International*, 4(17), 253–273.
- McMillan, J.H., & Schumacher, S. (2010). *Research in education: Evidence-based inquiry (7th Edition)*. New York: Pearson Publishing.

- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Navarra, A. (2006). *Achieving pedagogical equity in the classroom*. CORD Publishing.
- Rayner, A. (2005). Reflections on context based science teaching: A case study of physics students for physiotherapy. Poster presented at the annual UniServe Science Blended Learning Symposium Proceedings, Sydney, Australia, 169-172.
- Sadi Yılmaz, S., Othan, O., & Cantimur, E. (2014). Yaşam temelli öğrenme yaklaşımına (YTÖY) göre elektrik, madde ve ısı konularının işlenmesinin öğrenci başarısına etkisi. *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 41-49.
- Scott, P., Asoko, H., & Leach, J. (2007). Student conceptions and conceptual learning. *Handbook of research on science education*, 31-56.
- Souders, J. (1999). Contextually based learning: Fad or proven practice. *American Youth Policy Forum*, July 9, Capitol, Hill
- Sözbilir, M., Sadi, S., Kutu, H., & Yıldırım, A. (2007). Kimya eğitiminde içeriğe/bağlama dayalı (context-based) öğretim yaklaşımı ve dünyadaki uygulamaları. I. Ulusal Kimya Eğitimi Kongresi, 108, 20-22 Haziran 2007, İstanbul.
- Tatlı, A., & Bilir, V. (2019). 2018 Fen bilimleri dersi öğretim programına REACT modelinin uygunluğunun incelenmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 7(2), 114-138.
- Tatlı, A., & Bilir, V. (2021). Ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerine REACT stratejisinin etkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 120-144 . DOI: 10.33418/ataunikkefd.824326
- URL-1, (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=tUNqmImea6M> (Erişim tarihi: 24 Şubat 2022)
- Ültay, E. (2012). Implementing REACT strategy in a context-based physics class: Impulse and momentum example. *Energy Education Science and Technology Part B: Social and Educational Studies*, 4(1), 233- 240.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 188- 201. DOI: 10.21733/ibad.871703
- Ültay, E., & Alev, N. (2017). Investigating the effect of the activities based on explanation assisted REACT strategy on learning impulse, momentum and collisions topics. *Journal of Education and Practice*, 8(7), 174-186.
- Ültay, N., Durukan, Ü. G., & Ültay, E. (2015). Evaluation of the effectiveness of conceptual change texts in the REACT strategy. *Chemistry Education Research and Practice*, 16(1), 22-38. DOI: 10.1039/C4RP00182F

Ültay, E., & Ültay, N. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin astronomi eğitimine yönelik deneyimleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 892-909. DOI: 10.17679/inuefd.1085678

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 01/06/2022

No: 23/08

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %34
2. yazar katkı oranı : %33
3. yazar katkı oranı : %33

Ek – 1

İnsan ve Çevre Başarı Testi

- I. Çöpleri çöp kutusuna çöp poşeti içinde atmak
- II. Geri dönüşüme uygun kâğıt, cam, plastik gibi atıkları geri dönüşüm kumbaralarında biriktirmek
- III. Kanalizasyon şebekelerine arıtma tesisi kurmak

1) Çevreyi korumak için yukarıdakilerden hangilerini yapmak gerekir?

- a) I ve II b) I ve III c) II ve III d) I, II ve III

- I. Çevreyi korumak sadece çocukların görevidir.
- II. Uygun yerlere ağaç ve çiçek dikmek çevreyi güzelleştirir.
- III. Çevre kirliliği insan sağlığını olumsuz etkileyebilir.

2) Yukarıdaki ifadelerden hangileri doğrudur?

- a) I ve II b) I ve III c) II ve III d) I, II ve II

- I. Alışverişe çıkmadan önce liste hazırlamalıyız.
- II. İndirimdeki gıdaları fırsatı kaçırmamak için ihtiyacımızdan fazla almalıyız.
- III. Besin maddelerini uygun koşullarda saklamalıyız.
- IV. Çabuk bozulabilecek besinleri gerektiğinden fazla almamalıyız.

3) Besin tasarrufuyla ilgili yukarıdaki ifadelerden hangisi veya hangileri doğrudur?

- a) I ve II b) I, II ve III c) II, III ve IV d) I, III ve IV

- I.** Makarna veya sebze haşlama suyunu çorba yapımında kullanmak
II. Meyve ve sebze yıkama suyunu çiçeklerimizi sulamak için kullanmak
III. Bayatlamış ekmekleri yumurtalı ekmeğin yapımında kullanmak

4) Yukarıdaki ifadelerden hangisi kaynakların yeniden kullanımıyla ilgilidir?

- a) I ve III b) I ve II c) I, II ve III d) II ve III

- I.** Hızlı nüfus artışı, küresel ısınma ve suyun bilinçsizce kullanımı sonucu su kaynakları azalmaktadır.
II. Besin kaynaklarımızı dikkatli kullanmazsak ileride açlık sorunuyla karşılaşabiliriz.
III. Elektrik üretmek için kömür, doğal gaz ve su gibi kaynakları kullanıyoruz.
Elektriği bilinçli kullanmazsak bu kaynakları tüketmiş oluruz.
IV. Kış ve bahar mevsimlerinde yağmur yağdığı için su kaynaklarımız hiçbir zaman tükenmez.

5) Kaynakların önemini bilen Fatma, yukarıdaki ifadelerden hangisini söylemiş olamaz?

- a) I ve II b) II ve III c) IV d) III ve IV

Possible Language Teacher Selves and Their Contribution to Foreign Language Speaking Anxiety: A Study Over English Language Teaching and English Language and Literature Departments

Olası Yabancı Dil Öğretmen Benlikleri ve Yabancı Dil Konuşma Kaygısına Katkıları; İngiliz Dili Eğitimi ve İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümleri Üzerine Bir Çalışma

Dr. Öğr. Üyesi Haldun VURAL ¹

Öz

Yabancı bir dilde söyleşiye başlamak için kanıksanmış iki engel vardır; incelik ve utangaçlık. Bu gerçekte üniversite seviyesindeki öğrencilerde de karşılaşmak mümkündür. Üniversite öğrencilerinin iletişim edimi eksikliği bu utangaçlık ve yüksek konuşma kaygısı ile açıklanabilir. Bir topluluk önünde konuşmak kişinin kendi dilinde olsa bile zordur. Bu yüzden, öğretmenler öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygı nedenlerinden haberdar olurlarsa, derslerinde daha verimli olabilirler ve o ders için en etkin öğretim teknik ve yöntemlerini belirleyebilirler. Konuşma kaygısı ve konuşma öz-yeterliliği yabancı dil öğreniminin en genel problemleridir denebilir. Bu çalışmanın hedefleri İngiliz Dili Eğitimi ile İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı (YDKK) seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının araştırılması, iki bölüm arasında YDKK değişkenleri arasındaki korelasyonun derecesinin ve çeşidinin saptanması ve YDKK derecesinin bölümlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir. Bu çalışma karşılaştırmalı ve korelasyonel özellikler taşıyan nicel bir araştırmadır. Veriler İngiliz Dili Eğitimi ile İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin doldurduğu üç anket ile toplanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre İngiliz Dili Eğitimi ile İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır ve İngiliz Dili Eğitimi bölümü öğrencileri İngilizce konuşurken İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinden daha az kaygı yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz dili eğitimi, İngiliz dili ve edebiyatı, yabancı dil konuşma kaygısı, öğretmen benlikleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Even in one's native language, speaking in front of others might be difficult. Therefore, it may be said that if teachers are aware of the reasons for their students' English-speaking anxiety, they can choose the best teaching strategies and techniques to use in their lessons. The current study's objective is to determine whether students in the English Language Teaching (ELT) and English Language and Literature (ELL) departments have significantly different degrees of anxiety when speaking in a foreign language.; to investigate the degree and type of relations between these FLSA variables of two departments; and to find out how much FLSA the students have and whether their level of apprehension when speaking a foreign language varies depending on the departments they are in. The study has the features of quantitative research design. Data are collected from fourth-year students in the departments of English Language Teaching and English Language and Literature. The results demonstrate that there is a substantial difference between ELL and ELT students' levels of anxiety while speaking English.

Keywords: English Language Teaching (ELT); English Language and Literature; foreign language speaking anxiety; language teacher selves

¹Kapadokya University, Faculty of Humanities, haldun.vural@kapadokya.edu.tr

Atf için (to cite): Vural, H. (2024). Possible Language Teacher Selves and Their Contribution to Foreign Language Speaking Anxiety: A Study Over English Language Teaching and English Language and Literature Departments. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 465-475.

Paper Type: Research

Introduction

Foreign language learners encounter a variety of issues, including nervousness, worry, and anxiety regarding academic tasks like speaking, listening, text reading, and writing composition. Most Turkish students frequently struggle with speaking exercises in class. One of the emotional elements that negatively impacts students' views of learning a foreign language is foreign language anxiety (FLA). The construct of anxiety has received a lot of attention in the past few decades as one of the most crucial affective factors in foreign language learning.

Ide (1989) lists politeness and shyness as conflict-avoidance strategies as well as ways to maintain a congenial atmosphere and prevent disturbances in literature about fluent interactions (Leech, 2016). Shyness is one of the communication confidence factors since it is strictly connected with strong oral performance (Park and Lee, 2005). Perhaps because they do not personally know them well enough or feel comfortable among them, Turkish people appear to find it difficult to communicate with foreigners. Another theory holds that Turkish individuals frequently lack the will to talk because they feel insecure, uneasy, and incapable of speaking adequately on their own. In a survey conducted in Turkey, respondents identified themselves as being "somewhat talkative" (Alishah, 2016).

This truth is evidently seen when university students study English as well. This timidity and excessive anxiety while speaking in front of groups can be used to explain why Turkish university students lack effective communication skills because public speaking is difficult in any language. Some individuals speak more English than others in similar settings and situations. Depending on their degrees of foreign language speaking anxiety (FLSA), some people enjoy speaking freely and frequently, while others choose to remain silent. People with low levels of English can speak more freely than those with high levels, which makes this a potentially fascinating point. Therefore, it may be inferred that a speaker's knowledge level does not always determine how well they communicate in English with others. It is apparent that levels of anxiety when speaking a foreign language also influence the preferences of speakers.

According to MacIntyre and Gardner (2011), foreign language speaking anxiety is the likelihood of experiencing anxiety arousal in a foreign language context, such as in a language classroom or when communicating in a foreign language. Researchers suggest that the idea of foreign language speaking anxiety has some significance in the learning process since speaking elicits greater anxiety than other language skills and has a negative impact on anxiety.

Since Turkish is the official language, English language learners cannot directly interact with English language in Turkey. This statement also applies to English language teaching at Turkish universities and to English language and literature departments. These students with English as their major have the chance to communicate and perfect their English. These chances consist of in-class activities as well as various events hosted by the departments or institutions, as well as English-speaking international students from other countries studying in Turkey. However, not all students take advantage of these chances and attempt to speak English in every situation. Despite having a lower English proficiency than others, some students have less anxiety, engage in more activities, and speak English more than others; some students, while having a good level of English, experience more anxiety when speaking it, which prevents them from taking part in activities and speaking English. Regardless of how well they can communicate in English, it's critical to investigate why certain students experience anxiety at higher or lower levels.

Ample theoretical material on generic language anxiety is available in the literature. Speaking anxiety's effects on other domains, such as gender, language attainment, learners' real competency and productivity, self-evaluation, negative appraisal, and previous knowledge of any

foreign language have also been noted by research. To further explain, anxiety is one of the most significant factors that negatively affect language learning among the individual differences. In actuality, the majority of Turkish EFL students voice their displeasure and discontent with foreign language learning. Students and teachers agree that anxiety is closely correlated with the context in which the language is spoken (Horwitz et al., 1986). In light of this, there is enough theoretical research on general language anxiety in the literature.

Therefore, there have been numerous research and analyses on FLSA in L1 circumstances, but there haven't been many of these for learning foreign languages. It is believed that examining the FLSA differences between two departments will enhance literature and supply information about how FLSA levels of students are affected by their departments. Two significant departments, English Language Teaching (ELT) and English Language and Literature (ELL), are chosen for the study, because these two departments teach English intensely. Beside of the fact that both departments teach English, ELT prepares English teachers and ELL students may be English teachers after having additional teaching formation educational courses. To put it another way, the relationships between FLSA, ELT, and ELL departments may aid researchers and educators in discovering strategies to lessen learners' anxiety when speaking a foreign language. In this study, it is examined to what extent and what kind of link these FLSA factors from two departments exist. Additionally, it looks into the students' FLSA levels and determines whether their degrees of anxiety about speaking a foreign language vary depending on the departments in which they are studying.

Therefore, this study investigates the relations between FLSA levels of students in ELT and ELL Departments and the correlations between FLSA components among 4th year students at Turkish institutions.

The following research question is investigated in line with the aforementioned objectives:

Are there any significant differences in the means of the foreign language speaking anxiety scores between ELL and ELT students?

1. Review of Literature

Despite the fact that anxiety is one of many affective variables studied in FLL, it might be argued that anxiety is the most intriguing and one of the hardest concepts to explain. One of the terms in psychology that is particularly challenging to define in a few sentences is anxiety. Both the affective and cognitive parts of the brain are accepted as significant in the learning process (Gardner, 2011). Teaching efficacy may be impacted by emotion as an affective element. As other affective aspects in their teaching process, teachers may be most aware of anxiety, attitudes, imagination, inhibition, extroversion, self-esteem, and empathy (Brown, 2000). According to studies, among the other affective components, anxiety has the greatest negative consequences on students (Brown, 2000; Horwitz et al., 1986; Young, 1992). Even though there are many different definitions of anxiety, they all relate it to a troublesome sentimental circumstance marked by feelings of tension and fear. According to these unfavorable implications, anxiety has a crippling impact on all learning processes, including the learning of a second or foreign language, which is greatly influenced by many emotional factors.

According to earlier studies, foreign language anxiety is a significant factor that should be considered in language courses. Speaking in the target language, such as English, is typically one of the situations that causes students the most anxiety in language classes. Throughout their foreign language classes, language learners may experience any kind of anxiety, regardless of their age, competence level, gender, or place of origin. This fact might also have an impact on how well foreign language learners are doing. As it was previously said, anxiety plays a significant and critical role in all learning styles. Because learning a foreign language involves so many emotional components, anxiety is nuanced, multidimensional, and essential as well (Young,

1990). Stress and dread are feelings that are not objective but rather subjective, and they are most prevalent when learning a second or foreign language and involve activities like speaking, writing, studying, and listening (MacIntyre and Gardner, 1994). The likelihood of having anxiety in a foreign language environment, such as in a language school or when speaking in a foreign language, is how they describe foreign language anxiety (MacIntyre and Gardner, 1994).

There has long been debate on how anxiety affects learning. According to some researchers (Bailey, 1983), learning is negatively impacted by anxiety and anxiety makes anxious people less successful learners. Student could feel anxious if they must respond to a question in a foreign language class; cognitive performance worsens as a result of stress and rumination brought on by anxiety; this, in turn, leads to negative self-evaluations and more self-deprecating cognition, which further hinders performance and so forth (MacIntyre, 1995). For example, according to Pertaub et al., (2001), anxiety is increased when speakers are required to give a speech in a foreign language or converse with foreigners because they worry about being judged or embarrassed by others. Besides, Price (1991) said that speaking before a group of peers causes anxiety among foreign language learners because they are worried about making mistakes and getting teased. Some students develop relationships between anxiety and learning a foreign language, and this association causes an anxiety reaction in them that may make it difficult for them to learn a foreign language or communicate. Additionally, it is possible that some students may feel uneasy about learning a foreign language. Some academics also look into the significance of affective, cognitive, and meta-cognitive aspects on foreign language proficiency as learner variables (Olivares-Cuhat, 2013; Vural, 2019). Their findings demonstrate once more that FLL is significantly influenced by language learning anxiety.

However, studies on language learners show that, among other affective factors, foreign language anxiety best predicts how well foreign language learners perform (Liu and Huang, 2011; Vural, 2020). It is widely acknowledged that anxiety hinders learning a foreign language, although it is unclear exactly how this occurs. However, it is generally acknowledged that anxiety's negative impacts outweigh its beneficial advantages. This fact suggests that anxiety typically appears to have crippling effects on language learners' performance across all linguistic domains. Anxiety has a detrimental effect on pupils' skills in reading, learning, listening speaking and repetition (MacIntyre, 1995). Because of this, there can be peculiar differences between students who are highly anxious and those who are not. Thus, it is anticipated that more anxious students may perform poorly on numerous tasks in their foreign language classes.

Speaking and other oral activities in learning a new language cause greater anxiety than writing, listening, and reading according to a large body of research on the topic. This is the activity that raises the most concerns. Anxiety affects speaking negatively, and these negative impacts are significant (MacIntyre and Gardner, 1994; Horwitz, 2001; Woodrow, 2006; Vural, 2013; Öztürk and Gürbüz, 2014), and anxiety in learning a new language may affect success of learners (Capan and Simsek, 2012; Vural, 2019).

Taking into account the Turkish EFL setting, Ay (2010) notes that when compelled to speak in front of others without preparation, students experience increased anxiety. Dalkılıç (2001) looks into how Turkish first-year EFL students' performance in their speaking classes is related to their FL fear and finds out that there is a direct link between the anxiety levels of the participants and their academic accomplishment. Another factor that appeared to be important in FL anxiety is gender. For example, as compared to their female counterparts, male learners show higher levels of anxiousness, according to Bozavlı and Gülmez (2012). Contrarily, a study conducted in Turkey in 2012 by Öztürk and Gürbüz finds that gender has an impact on speaking anxiety while using a foreign language, with females in particular experiencing higher levels of worry. Besides, Tercan and Dikilitas (2015) reports that if female students do not prepare for the classes ahead, they feel more anxiety than male students do. Güngör and Yaylı (2012) finds that

while self-efficacy among pre-service teachers is above average, their speaking-listening comprehension anxiety is high.

The identity of foreign language teachers is a subject that is heavily discussed in the most recent academic literature, especially after 2010. The early studies are rarely related to language teacher identities but mostly to language learners. Language teacher identity is significantly impacted by post structural approaches, and these approaches have shown how diverse and composite language teacher identities are, especially when they are present in contexts with conflicting discourses and ideologies. Most investigations define language teacher identities as varied, complicated, and changeable. However, new research has been dedicated to exploring new concepts such as agency, emotions, and language teacher identities (De Costa and Norton, 2017; Tao and Gao, 2017).

It is essential to comprehend the nuanced identity formations of foreign language instructors. The way teachers view themselves as professionals affects how foreign language instruction is supported or undermined (Varghese et al., 2016), as well as teacher growth (Kanno and Stuart, 2011), power access, and language ownership (Varghese et al., 2016; De Costa and Norton, 2017).

Since the subject of this current study is two departments which prepare English teachers, it is necessary to mention about self-identities of foreign language teachers as well. These self-identities and their components may help understand the differences between FLSA levels of students from two departments. Higgins (1987) and Markus and Nurius (1986) both defined and acknowledged possible selves to inspire and guide foreign language teachers' actions. The ideal teacher-self, the feared language teacher-self, and the ought-to language teacher-self are these potential language teacher-selves (Higgins et al., 1994; Kubanyiova, 2009).

The ideal teacher-self is a reference to identification, and it represents the teacher's future objectives and identity aims. The term "ought-to language teacher-self" describes how a person's intellectual and empirical thinking reflect the attributes that person believes s/he ought to have. It concerns the standards that should be upheld by community, government, inspection, institutions, and professional ethics (Higgins, 1987). Ought-to language teacher-self and ideal language teacher-self collide when there is insufficient training and experience, and this is the feared language teacher-self, that is what an English teacher would like to avoid anyway (Carver et al., 1994).

In addition to the teacher-selves mentioned above, there is also the professional teacher-self; this is a potential second-language self that is developed over the course of a teacher's entire teaching career (Demirezen, 2015k). Ought-to language teacher-self and ideal language teacher-self are the two selves that are necessary for the professional teacher-self. Here, the feared language teacher-self is avoided. Because they are proficient in English like a native speaker and have clear, correct, and fluent pronunciation and intonation, English teachers who are also professional language teachers are knowledgeable and assured (Demirezen, 2015k).

2. Methodology

The present investigation comprises characteristics of a quantitative research design with comparative and correlational character to determine the FLSA levels of participants.

The current study was carried out without any interventions; data were gathered once, and participants underwent a single measurement. Convenience sampling was used for the current study because participants were selected based on their presence at the time of the application of the questionnaires and on how easily and nearby, they could be reached. Around 2000 students from 31 different universities in Turkey participated in this study. Data were divided into two categories: one for ELL students and one for ELT students. All questionnaires should have had complete responses to every question. As a result, cases with any missing data were presumed to be from false participants and were eliminated. Final n-size was 1845 (923 fourth-year students

in English language teaching departments and 922 fourth-year students in English language and literature departments) after missing responses were removed.

Foreign Language Classroom Anxiety Scale: Developed by Horwitz et al. (1986), the Foreign Language Classroom Anxiety Scale is a common test used by researchers to assess how much anxiety students experience when learning a foreign language in their classes. A questionnaire was used to gather information from 4th-year students studying in the ELT and ELL departments. The FLCAS's items reflect how anxious foreign language learners are when communicating, when taking tests, and when they might get bad grades. Foreign language anxiety is intimately linked to performance evaluation in various situations, such as social or academic, and is consequently linked to several performance anxieties, such as communication apprehension, test anxiety, and fear of unfavorable evaluation (Horwitz et al., 1986).

The Cronbach's Alpha coefficient for 33 items was determined to be .92 in accordance with the table above. In light of this, it may be inferred that the questionnaire items utilized in the current study have very high internal consistency.

In the current investigation, an independent sample t-test was used. It was utilized to compare the means of two separate groups, which represented the foreign language speaking anxiety scores of the ELT and ELL groups in the current study (Anderson, 1998; Cramer, 1998; Field, 2009). The objective was to determine whether significantly different related population means existed.

3. Results and Discussion

Using independent samples t-tests, inferential statistics were used for the analysis of the data obtained for the research question. To compare the two means (ELT-ELL) and see if there were any variations in the groups' levels of anxiety when speaking a foreign language, an independent samples t-test was used.

The mean scores of ELT-ELL students' speaking anxiety in a foreign language, along with their significance percentages, are shown in the table below.

Tablo 1. Foreign Language Speaking Anxiety T-test results of ELT-ELL groups

	n	M	SD	t
ELT	923	2.60	.66	9.73*
ELL	922	2.89	.62	

*P < .001

The FLSA mean scores for ELT and ELL students are displayed in the table above. The results of the participant analysis show that the ELT group has a lower mean score for speaking anxiety on average than the ELL group. To put it another way, ELL students appear more nervous when speaking a foreign language than ELT students. The t-test results show a significant difference between ELT (M = 2.60, SD = .66) and ELL (M = 2.89, SD = .62) with regard to the aforementioned variable, $t(1844) = 9.73$, $p < .001$.

The difference between the means of FLSA scores for ELT and ELL students is the topic of the current study's investigation. The two FLSA means (ELT-ELL) were compared by independent samples t-test, and differences between the ELT and ELL groups in terms of FLSA were looked at. According to the results of the t-test, there is a significant difference in the FLSA scores of ELT and ELL $t(1844) = 9.73$, $p < .001$.

This result demonstrates that the FLSA mean score of ELT group (M = 2.60) is lower than the FLSA mean score of ELL group (M = 2.89). In other words, ELT group members are less anxious about speaking a foreign language than ELL group members and so, ELL students

are more anxious about speaking English than ELT group members. The results show that both ELT and ELL groups have English speaking anxiety at some degrees and this outcome is consistent with research on Turkish students, where participants reported that speaking English increases their anxiety (Öztürk and Gürbüz, 2014).

The various sorts of selves and self-identities (Markus and Nurius, 1986; Higgins, 1987) and their reflections on ELT and ELL groups can be used to explain this; since ELT students are expected to become English language teachers from the very beginning of their university careers, the ideal teacher self is crucial for them. English instructors are encouraged to have ideal teaching selves rather than their real teaching selves by this ideal teacher-self, which shapes their future aspirations and identity goals (Higgins et al., 1994; Kubanyiova, 2009). Additionally, the ideal teacher-self is meant to inspire ELT students to work hard to become their ideal teachers. In contrast to ELL students, ELT students may have less anxiety when speaking a foreign language because, according to the nature of being an English teacher, English teachers are required to talk in class a lot. Since ELL students are not essentially expected to become English language instructors due to their educational specialty, there may not be such a duty or demand for them.

The second factor that could lessen ELT students' anxiety of public speaking in a foreign language is possibly ought-to language teacher self (Higgins, 1987). One of the main responsibilities placed on English teachers during their training is the ability to speak the language. English teachers have certain responsibilities and obligations related to their profession. These obligations, responsibilities, and duties, which are typically predicated on someone else's point of view, are represented by the ought-to language teacher self. Every English teacher must feel that in order to be an ideal teacher, s/he must possess a certain set of qualities and traits. These expectations are typically placed on her/him extrinsically by institutions, people in her/his immediate vicinity, professional ethics, administration, or inspection. These depictions of obligations and standards for others all make reference to the ought-to language teacher self, which can be accepted as additional motivator for English teachers to use English while instructing and to lessen their anxiety about speaking a foreign language. ELL students, however, could not feel these commitments, which could limit their willingness and ability to talk and raise their anxiety while speaking English.

The third factor that can help ELT students and reduce their anxiety about speaking in a foreign language is possibly avoiding the feared language teacher self (Higgins et al., 1994; Kubanyiova, 2009). It alludes to the lack of professional talents and ideal and ought-to language teacher selves as a result of insufficient experiences in education and training. Speaking English fluently is the primary competency required of an English teacher, and the opposite of this is being unable to speak English well. Furthermore, being unable to speak English is a future self that an English instructor would rather not have and should be prevented at all circumstances. Since ELT students are candidates for English teachers and are aware that they must talk at work, they may avoid their feared language teacher selves and must develop their English language skills during their education in order to prevent unpleasant situations in their future careers.

The duty to prepare for a career as a teacher may be the fourth factor that could lessen ELT students' anxiety about speaking in a foreign language (Demirezen, 2015j). Careers in teaching foreign languages are now recognized as among the most difficult jobs since they require one to be both a teacher and a student at the same time, such as an English teacher. In addition, English teachers require a variety of skills to do their duties well. A professional teacher self is developed over the course of a teacher's career and requires knowledge and confidence. It does, however, begin during college. ELT students should prepare for professional teacher self by reaching the ideal and ought-to language teacher selves rather than the feared language teacher self since professional teacher-self demands nearly native-like English speaking with clear pronunciation, and ELT students will need speaking capability during their teaching.

The desire to become a teacher is ingrained in ELT students from the very beginning of their studies. Their curriculum is aligned with this objective. They must talk and present in front of their classmates during most of their classes. Speaking is therefore heavily emphasized in addition to the other skills. During their in-school teaching experience, ELT students assist other English teachers, observe them, and spend some time teaching in actual classrooms. All these chances may enhance the English language proficiency of ELT students and lessen their anxiety when speaking a foreign language. However, ELL students do not have these responsibilities or as many chances to use their English.

Conclusion

The analysis reveals a substantial difference between ELL and ELT students' mean scores for speaking anxiety in a foreign language. Compared to ELL students, ELT students appear to experience less anxiety when speaking a foreign language. This study suggests that ELL students experience higher levels of anxiety than ELT students since the FLSA mean score of the ELT group is lower than the FLSA mean score of the ELL group. In other words, the FLSA level of the ELT group is lower than that of the ELL group, and the ELT students are less anxious when speaking English than the ELL students. This variation in speaking anxiety between the two groups could be explained by self and self-identity types mentioned above. Additionally, ideal teacher self, ought-to language teacher self, and avoidance of feared language teacher self can all be used to explain why ELT students have little anxiety when speaking a foreign language in class because an English teacher is expected to speak well while instructing.

This study reveals that English speaking anxiety is a dominant issue among ELT and ELL departments' students. Students' English-speaking anxiety shows a significant difference according to the department variable. All students have anxiety in speaking English at various levels. Among the four fundamental skills, speaking is the most important, the most used and effective communication tool in daily life not only in a mother tongue but also in a foreign language. There are many factors that affect and prevent speaking a foreign language. One of these factors is anxiety.

It should be noted that speaking anxiety is a very contentious topic. In actuality, no one is compelled to assert that they acquire all the answers given the ELT-ELL speaking anxiety controversy's fundamental nature. This study merely attempts to provide a justification for including anxiety related to speaking foreign languages in two departments. ELT and ELL are two distinct disciplines of knowledge that only tangentially complement one another and cannot be replaced by any reasonable parallel. The findings of the current study can indicate a gap in the Turkish ELT and ELL agenda for English speaking that is currently minor but could grow significantly. The findings also indicate the differences between the FLSA levels of ELT and ELL departments' students. Although it is certainly up to the ELT and ELL students to decide whether this difference may have positive or bad effects, the matter nevertheless merits more research.

References

- Alishah, A.R. (2016). Is willingness-to-speak more of a context-sensitive nature or personality? *ELT Research Journal*, 3 (4), 169-180. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/eltrj/issue/5484/74464>
- Ay, S. (2010). Young adolescent students' foreign language anxiety in relation to language skills at different levels. *Journal of International Social Research*, 3(11), 83-91.
- Bailey, K.M. (1983). Competitiveness and anxiety in adult second language learning: Looking at and through the diary studies. In H. W. Seliger & M. H. Long (Eds.), *Classroom oriented research in second language acquisition* (pp. 67-102). Rowley, MA: Newbury House.

- Bozavlı, E., & Gülmez, R. (2012). Turkish students' perspectives on speaking anxiety in native and non-native English speaker classes, *US-China Education Review B* 12,1034-1043.
- Brown, H.D. (2000). *Principles of language learning and teaching (4th edition)*. WhitePlains, N.Y.: Pearson Education (Longman).
- Capan, S.A., & Simsek, H. (2012). General foreign language anxiety among EFL learners: A survey study. *Frontiers of Language and Teaching*, 3(11) 116-124.
- Carver, C.S., Reynolds, S.L., & Scheier, M.F. (1994). The possible selves of optimists and pessimists. *Journal of Research in Personality*, 28(2), 133-141.
- Dalkılıç, N. (2001). The role of foreign language classroom anxiety in English speaking courses. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8), 70-82.
- De Costa, P. I., & Norton, B. (2017). Introduction: Identity, transdisciplinarity, and the good language teacher. *Modern Language Journal*, 101(s1), 3–14.
- Demirezen, M. (2015j, September). *The establishment of self in pronunciation and intonation in teacher training: A demonstration by computer via the PRAATS program*. Paper presented in The Self in Language Learning International Conference, Adana.
- Demirezen, M. (2015k, September). *The perception of pitch phonemes by prospective students: A difficulty in developing intonation in ideal self*. Paper presented in The Self in Language Learning International Conference, Adana.
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Güngör, F., & Yaylı, D. (2012). Self-efficacy and anxiety perceptions of pre-service EFL teachers. In A. Akbarov & V. Cook (Eds.), *Approaches and methods in second and foreign language teaching* (pp. 227-236). Sarajevo: IBU Publications. Retrieved from <http://fatihgungor.com/wp-content/uploads/2013/02/Self-Efficacy-and-AnxietyPerceptions-of-Pre-service-EFL-Teachers.pdf>
- Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Higgins, E.T., Roney, C.J., Crowe, E., & Hymes, C. (1994). Ideal versus ought predilections for approach and avoidance: Distinct self-regulatory systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(2), 276-286.
- Horwitz, E.K., Horwitz, M.B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132.
- Ide, S. (1989). Formal forms and discernment: Two neglected aspects of universals of linguistic politeness. *Multilingua-journal of Cross-cultural and Interlanguage Communication*, 8(2-3), 223-248.
- Kanno, Y., & Stuart, C. (2011). Learning to become a second language teacher: Identities-in-practice. *Modern Language Journal*, 95(2), 236–252.
- Kubanyiova, M. (2009). Possible selves in language teacher development. *Motivation, Language Identity and the L2 Self*, 314-332.

- Leech, G. N. (2016). *Principles of pragmatics*. Routledge.
- Liu, M., & Huang, W. (2011). An exploration of foreign language anxiety and English learning motivation. *Education Research International*, 1-8.
- MacIntyre, P.D. (1995). How does anxiety affect second language learning? A reply to Sparks and Ganschow. *The Modern Language Journal*, 79(1), 90-99.
- MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language learning*, 44(2), 283-305.
- MacIntyre, P.D., & Gardner, R. C. (1994). The effects of induced anxiety on three stages of cognitive processing in computerized vocabulary learning. *Studies in Second Language Acquisition*, 16(01), 1-17.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41(9), 954.
- Olivares-Cuhat, G. (2013). Relative importance of learning variables on L2 performance. *Linguistik online*, 43(3), 99-116.
- Öztürk, G., & Gürbüz, N. (2012). The impact of gender on foreign language speaking anxiety and motivation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 70, 654 – 665.
- Öztürk, G., & Gürbüz, N. (2014). Speaking anxiety among Turkish EFL learners: The case at a state university. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 1-17.
- Park, H., & Lee, A.R. (2005). L2 learners' anxiety, self-confidence and oral performance. *Proceedings of Panpacific Association of Applied Linguistics, 10th Conference, Edinburgh*, 197-208.
- Pertaub, D. P., Slater, M., & Barker, C. (2001). An experiment on public speaking anxiety in response to three different types of virtual audience. *Teleoperators and Virtual Environments*, 11(1), 68-78.
- Price, M.L. (1991). The subjective experience of foreign language anxiety: interviews with anxiety students. In: Horwitz, E., Young, D. (Eds.), *Language Anxiety: From Theory to Research to Classroom Practices*. Prentice-Hall, New York, pp. 101- 108.
- Tercan, G., & Dikilitas, K. (2015). EFL students' speaking anxiety: A case from tertiary level students, *ELT Research Journal*, 4(1), 16-27.
- Tao, J., & Gao X. (2017). Teacher agency and identity commitment in curricular reform. *Teaching and Teacher Education*, 63, 346–355.
- Varghese, M. M., Motha, S., Trent, J., Park, G., & Reeves, J. (2016). Language teacher identity in multilingual settings *TESOL Quarterly*, 49(1), sI, 219–220.
- Vural, H. (2013). Use of Literature to enhance motivation in ELT classes. *Mevlana International Journal of Education (MIJE)* 3 (4), 15-23.
- Vural, H. (2019). The relationship of personality traits with English speaking anxiety: A study on Turkish University students. *Research in Educational Policy and Management*, 1(1), 55-74.
- Vural, H. (2020). English speaking self-efficacy and its relations with personality traits. *Konin Language Studies* 8 (1), 31-52.

- Woodrow, L. (2006). Anxiety and speaking English as a second language. *Regional Language Centre Journal*, 37(3), 308-328.
- Young, D.J. (1990). An investigation of students' perspectives on anxiety and speaking. *Foreign Language Annals*, 23(6), 539-553.
- Young, D.J. (1992). Language anxiety from the foreign language specialist's perspective: Interviews with Krashen, Omaggio Hadley, Terrell, and Rardin. *Foreign Language Annals*, 25(2), 157-172.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Sadeleştirme Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Studies on Text Simplification in Teaching Turkish as a Foreign Language

Dr. Öğr. Üyesi Musa KAYA ¹, Abdulvahap AVŞAR ²

Öz

Bu çalışma yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmalarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırmalarda 2011- 2021 yılları arasında metin sadeleştirme üzerine 33 lisansüstü tez ve 2 makale tespit edilmiştir. Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmalar; yapıldığı yıl, yapıldığı üniversite, sadeleştirilen düzey, sadeleştirilen tür, sadeleştirmede ölçüt olarak belirlenen kaynak, etkinlik hazırlama, sözlük hazırlama, uzman görüşü alınma, uygulanma ve hangi boyutta sadeleştirildiği başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine 20 farklı üniversitede lisansüstü tez hazırlandığı; Gazi Üniversitesi toplam 6 teze 1. sırada yer alırken Necmettin Erbakan Üniversitesinin 4 teze 2. sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca A1 ile C1 arasında tüm düzeyler için sadeleştirme yapıldığı ve bazı çalışmaların A1-A2 ve B1-B2 gibi birden fazla düzeye yönelik olarak yapıldığı belirlenmiştir. B1 düzeyinde 40 sadeleştirme yüksek lisans, 10 sadeleştirme doktora tezi ve 1 sadeleştirme ise makale çalışması olarak yapılmış ve toplam 51 çalışmayla en fazla B1 düzeyinde sadeleştirme işlemi yapılmıştır. Sadeleştirme işlemi yapılan edebi türlere bakıldığında, hikâye türünde 76, fıkra türünde 15, destan ve masal türlerinde 10, roman türünde 5, mektup türünde 2 gezi yazısı, anı ve deneme türlerinde 1 (birer) adet sadeleştirme işleminin yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, metin sadeleştirme, bilimsel çalışmalar, metin türleri.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study was conducted to examine the studies on text-simplification in teaching Turkish as a foreign language. Document analysis method was used in this study being qualitative research. 33 postgraduate theses and 2 articles on text-simplification were determined between 2011 and 2021 in the conducted studies. The studies conducted on text-simplification in teaching Turkish as a foreign language were examined in this study under the titles of the year conducted, the university conducted, simplification level, simplification types, the resources determined as measure in the simplification, activity design, compiling a dictionary, getting an expert opinion, practice, and to what extent it was simplified. As a result of the research, it is determined that there are 20 universities where postgraduate theses were prepared on text-simplification on teaching Turkish as a foreign language, Gazi University is at the top of the list with 6 theses, and Necmettin Erbakan University is the second with 4 theses. Also, it is determined that simplification was conducted at all levels from A1 to C1, some studies were conducted at more than one levels like A1-A2 and B1-B2. 40 master's theses, 10 doctoral theses, and 1 article on simplification, totally 51 studies, were conducted at B1 level at most. When the literary genres which

¹Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, musakaya@bayburt.edu.tr

²Bayburt Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, vahapvsr@gmail.com

Atıf için (to cite): Soyad, A. (2024). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Sadeleştirme Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 476-492.

simplification was conducted are examined, it is determined that simplification was carried out in 76 stories, 15 anecdotes, 10 tales and epics, 5 novels, 2 letters, 2 travel writing, 1 memoir, and 1 essay.

Keywords: Teaching Turkish as a Foreign Language, text-simplification, scientific studies, text types.

Paper Type: Research

Giriş

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlaması itibariyle insanları birleştiren, toplulukları millet yapan en önemli unsur; gelişip değişmesiyle canlı bir varlık, kökeni ve oluşumunun çözümlenememiş olması yönüyle sırları bilinmeyen bir sistem niteliği taşımaktadır. Dilin birey ve toplum açısından önemini ifade etmek için yine dili ve dilin geniş imkânlarını kullanmanın gerekliliği konuyu özetlemektedir. Dil kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Bir kültürü tanıtmamızın en etkili yollarından biri de kültürü besleyen ve kültürden beslenen dilin aracı kılınmasıdır (Kaplan, 2008; Nurlu, 2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Türk kültürünü ve Türk dilinin zenginliğini tanıtmada en etkili ve önemli araçtır. Türkçe öğrenen bireyler, yalnızca bu dilde iletişim kurabilme niteliğine sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda binlerce yıllık Türk tarih ve kültürünün taşıyıcısı olan Türkçeyi de öğrenirler (İşcan, 2017). Doğal olarak dil öğretimini kültür aktarımından ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tam olarak ne zaman başladığı konusunda herhangi bir görüş birliği olmasa da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi Orhun Abidelerinin bir yüzünün Türkçe diğer yüzünün ise Çince olması dolayısıyla Orhun Abidelerine dayandırılır (Durmuş ve Okur, 2013). Bu alanda en önemli ve eski yazılı kaynaklardan biri Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't- Türk adlı eseridir. Türkçe-Arapça Sözlük niteliği öne çıksa da Kaşgarlı'nın Türkistan coğrafyasından hareketle Türkçe kelimelerin anlamlarını bağlam içerisinde vermesi bu eseri sözlük olmanın çok ötesine taşımaktadır. Sonraki dönemlerde de yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik özellikle yabancı ülke ve elçiliklerin çalışmaları olsa da bu öğretimin planlı, programlı ve geniş kitleler için yapıldığını söylemek mümkün değildir (Nurlu, 2019). Türkiye'de yabancılarla Türkçe öğretimi tarihi ise daha yenidir. İlk olarak 1984 yılında kurulan Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÖMER) kurulmuş, daha sonra 1992 yılında Ege Üniversitesi TÖMER ve 1994 yılında Gazi Üniversitesi TÖMER kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise, YÖK' e bağlı üniversiteler bünyesinde birçok TÖMER kurulmuştur. Bu alanda hizmet veren diğer kurumlar ise Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Maarif Vakfı, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve Yunus Emre Enstitüsüdür (Arslan, 2012).

1. Metin

Sözcüklerin, cümlelerin ve noktalama işaretlerinin bir araya gelerek oluşturduğu bütüncül parça metin olarak tanımlanır (TDK, 2021). Başka bir ifadeyle metin, çok farklı düzeylerde dili kullanarak ve çok farklı yönlerle iletişimde bulunmak amacıyla oluşturulan, cümlelerle örülmüş bir uzlaşma ve anlatma aracıdır (Aktaş, 2009). Türkçenin yabancı dil öğretiminde edebî metinlerden faydalanmak oldukça önemlidir. Zira edebî metinler kültür aktarımı ve kelime öğretimini daha verimli hale getirmekle kalmayıp metni anlayan öğrencinin kendisine güveni artacak, dili öğrenme isteği ve ilerlemesi de aynı seyri takip edecektir. Edebî metinlerin ana dili ya da yabancı dil öğretiminde kullanılması elzemdir. Kelime hazinesi açısından zengin olan edebî metinler, öğrencilerin düşüncelerini, yorum güçlerini ve zihinsel becerilerini geliştirir (Gökşen, 2021).

Yabancı dil öğretiminde edebî metinler sadeleştirme ya da uyarılama işlemi ile kullanılabilir. Yabancı bir dilin öğrenimi sürecinde öğrenci dil bilgisi ve kullanılan cümlelerin karmaşıklığı öğrencinin anlayamayacağı düzeyde metinlerle karşılaşır ve kelimelerin anlamlarını öğrenmek için çok sık sözlük kullanmak zorunda kalırsa öğrencinin kendine olan güveninin azalması ve motivasyon kaybı kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle sadeleştirilmiş

metinlerin kullanımı daha uygun olacaktır (Ahmet, 2021). Sadeleştirilmiş metinler kolay anlaşılacağı için okuma isteğini arttırarak öğrencinin ilerlemesini hızlandıracaktır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine birçok çalışmanın yapıldığı ancak bu çalışmaların incelenmediği görülmüştür. Metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmaların farklı yönlerle incelendiği bu çalışmanın, metin sadeleştirme ve metin uyarlama üzerine çalışan araştırmacılara ve alana mevcut durumun ortaya konulması, çalışmaların hangi alanlarda yoğunlaşırken hangi alanlarda ihtiyaç olduğunun değerlendirilmesi bakımından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Metin Sadeleştirme

Sadeleştirme, bir metinde anlaşılması zor olan kelimelerin metinden çıkartılması ya da bilinen bir anlamıyla değiştirilmesi veya öğrenci seviyesinin üstünde olan dil bilgisi yapılarının öğrencilerin anlayacağı şekilde uyarlanmasıdır. Sadeleştirilmiş metinler, okumada zorluk çeken öğrenciler ve Türkçe öğrenen yabancılar için özgün metinlerden daha işlevseldir. Metin sadeleştirme, bir metinde anlaşılması zor olan kelime gruplarının, dil bilgisi yapılarının mecazlı anlatımların hedef öğrenci grubuna göre değiştirilmesi veya sadeleştirilmesini kapsar (Kaya, 2018, s. 25). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireyler, ana dili Türkçe olan bireyler gibi her metni, her yapıyı ve mecazlı anlatımı tam anlayamadığı için öğrenci düzeyine uygun metinler üretmek ya da var olan metni sadeleştirmek gerekmektedir. Bir metindeki anlaşılması güç olan bütün kelimeleri ve düzey üstünde olan bütün dil bilgisi yapılarını çıkarıp öğrenci grubunun bildiği kelime ve dil bilgisi yapılarını metinde bırakmak ve bunu okuyucuya sadeleştirilmiş metin diye sunmak yanlış bir davranıştır (Eroğlu, 2015, s. 33).

Metin sadeleştirme genel olarak iki ana yaklaşıma göre yapılmaktadır: “Yapısalcı yaklaşımla sadeleştirme seviyelendirilmiş okur gruplarına, kelimelerin kullanım sıklıklarına, cümle ve metin uzunluğuna, dayanırken sezgisel yaklaşımda yazar kendi duygu, inanç ve tecrübesine dayanarak hareket eder (Kaya, 2018, s. 26). Bazı çalışmalarda farklı yöntem ve tekniklere başvurulsa da temelde yapılan öğrencinin düzeyine uygun olarak metni daha anlaşılabilir hale getirmek olduğu için sadeleştirilmiş eserlerin, alanında yetkin kişilerin yapması kaydıyla, yöntem ve tekniğe göre büyük farklılıklar taşıdığı söylenemez. Farklılıklar bu işlemi yapan kişinin deneyim ve bakış açısına göre ortaya çıkmaktadır.

Metin sadeleştirmenin ciddi bir emek istediği için alanında uzman kişilerce yapılması ve işin ticarî boyutunun nitelik boyutunu etkilememesi gerekmektedir. Yabancı dil öğretiminde sadeleştirilmiş metinlerin kullanımını doğru kabul eden görüşlere göre uyarlanmış metinler, kavramsal ve kültürel olarak yoğun olmadıkları için öğretime daha uygundur (Süner, 2018). Özgün metinler, sadeleştirme veya uyarlama yapılmadan öğretimde kullanıldığında öğrenciler okuduğunu anlama konusunda zorluk yaşayacaklardır. Bununla birlikte metin sadeleştirilirken hedef kitlenin bilmediği dil yapılarına da yer verilmesi metni öğretici kılacaktır (Kaya, 2018).

Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (YDOTÖ) alanındaki gelişmelere uygun biçimde metin sadeleştirme çalışmalarında da ciddi bir artış gözlemlenmiştir. 2015- 2020 yılları arasında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılan lisansüstü tezlerde sırasıyla en fazla çalışılan konular söz varlığı, yazma eğitimi ve dil bilgisi öğretimi olurken metin sadeleştirme konusu ise bu yıllar arasında çalışılan 8. konu olmuştur (Maden ve Önal 2021). Metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmalarda sadeleştirmenin daha çok hikâye türünde yapıldığı tespit edilmiştir. Sadeleştirmelerin hikâye türünde yapılması Türkçe öğrenenlerin ders dışında da seviyelerine uygun okuma materyali bulacaklarını gösterir. Bu da sadeleştirme alanının önemli olduğunu gösterir. Bu çalışmanın amacına uygun olarak yapılan araştırmalarda, yabancılar Türkçe öğretimi metin sadeleştirme üzerine 29 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi ve 2 makale tespit edilmiş ve bu çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Literatür tarandığında hikâye türünde; Ömer Seyfettin'e ait "Kaşağı ve Perili Köşk" hikâyeleri A1- A2, A1, A2 ve B1 düzeylerine göre; "Pembe İncili Kaftan" hikâyesi B1 düzeyine göre; "Üç Nasihat" adlı hikâye B2 düzeyine göre; "Gurultu, Türbe ve Bir Hayır" hikâyeleri B1 düzeyine göre; "Forsa, Eleğimsağma, Çakmak, Mermer Tezgâh, İlk Cinayet, Ant, Kurumuş Ağaçlar ve Üç Nasihat" hikâyeleri A1-A2 düzeylerine göre; "Rüşvet" hikâyesi A1-A2 ve B1 düzeylerine göre; "Gizli Mabet" bütün düzeylere göre, Sait Faik Abasıyanık'a ait "Meserret Oteli" B1 düzeyine göre; "Fındık" hikâyesi A1, A2 ve B1 düzeylerine göre; "Eskici" hikâyesi B1 düzeyine ve 2 defa A2 düzeyine göre; "Asfalt Yol" hikâyesi A2 düzeyine göre; "Testi" hikâyesi A2 düzeyine göre; "Semaver" hikâyesi B1 düzeyine göre; "Birtakım İnsanlar" hikâyesi B1 düzeyine göre; "Bir İlkbahar Hikâyesi, Ben Ne Yapayım, Zemberek, Son Kuşlar ve Hişt Hişt" A1-A2 düzeylerine göre, Dede Korkut Hikâyelerinden 12 hikâye B1 düzeyine göre; "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı" B1 düzeyine göre, Mustafa Kutlu'nun "Ya Tahammül Ya Sefer" ve "Hayat Güzeldir" adlı hikâyeleri B1 düzeyine göre; "Caney ve Çiçek Tefsiri" hikâyeleri A2 düzeyine göre, Sabahattin Ali'nin "Apartman ve Köpek" hikâyeleri A1- A2 düzeylerine göre; "Kırlangıçlar" adlı hikâyesi A2 düzeyine göre, Murat Gülsoy'un "Kayıp Eşyalar Bürosu" adlı hikâyesi A1, A2 ve B1 düzeylerine göre, Haldun Taner'e ait "Heykel" hikâyesi A1, A2 ve B1 düzeylerine göre; "Sahibi Seyf-ü Kalem, Bir Motorda Dört Kişi, Konçınalar, On ikiye Bir Var, Neden Sonra ve Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" hikâyeleri B1 düzeyine göre, Yaşar Kemal'e ait "Kalemler" hikâyesi A1, A2 ve B1 düzeylerine göre, Cemil Kavukçu'ya ait "O Bakış" hikâyesi A1, A2 ve B1 düzeylerine göre, Memduh Şevket Esendal'ın "Pazarlık" hikâyesi A2 düzeyine göre, Halide Edip Adıvar'ın "Himmat Çocuk" hikâyesi B1-B2 düzeylerine göre, Yavuz Bahadıroğlu'na ait "Orada Bir Köy Var Uzakta" adlı hikâye bütün düzeylere göre, Kemalettin Çalık'ın "Piri Reis" adlı hikâye kitabı B1 düzeyine göre, Aytül Akal'ın "Kızım, Ben Çocukken..." adlı hikâye kitabı A1- A2 düzeylerine göre, Peyami Safa'nın "Mişon'un Definesi, Esrarlı Köşk, Elmaslar İçinde ve Kaybolan Adam" hikâyeleri A2 düzeyine göre, Tarık Buğra'nın "Hayat Böyledir" hikâyesi A2 düzeyine göre ve Refik Halit Karay'ın "Şeftali Bahçeleri" hikâyesi A1-A2 düzeylerine göre sadeleştirildiği tespit edilmiştir (Ahmet, 2021; Aktan, 2019; Akıncılar, 2018; Atalay, 2021; Ay, 2020; Bakan, 2012; Bilgiç, 2021; Bozkurt, 2011; Demirel, 2019; Eroğlu, 2015; Ghaffarı, 2020; Güdek, 2021; Gürler, 2017; Harmandar, 2020; İpek, 2018; Kaymaz, 2018; Kutlu, 2015; Kutlu, Kökçü, 2020; 2021; Nurlu, 2021; Oğuztürk, 2019; Özmen, 2019; Süner, 2018; Tuğrul, 2021; Yaşar, 2019; Yazok, 2020; Yılmaz, 2021).

Destan türünde "Altay Yaratılış Destanı", "Alper Tunga Destanı", "Bozkurt Destanı", "Ergenekon Destanı", "Uygur Türeyiş Destanı", "Uygur Göç Destanı", "Kara Yorga Destanı", "Battal Gazi Destanı", "Sarı Saltuk Destanı" ve "Koroğlu Destanı" A1-A2 düzeylerine göre sadeleştirilmiştir (Kaya, 2019). Masal türünde "Usta Nazar", "Köylü ile Sultan Mahmut", "Sabır Taşı", "Dülger Kızı" ve "Sedef Bacı" masalları B1 düzeyine; "Menekşe Yaprından İncinen Kızım", "Yedi Kardeşler", "Oduncunun Kızı", "Yıldırım Padişahı" ve "Perili El" masalları ise B2 düzeyine göre sadeleştirilmiştir (Özden, 2020).

Fıkra türünde Nasreddin Hoca fıkralarından "Yorgan Gitti Kavga Bitti", "Nasreddin Hoca İle Cimri Komutan", "Nasreddin Hoca'nın Kırk Yıllık Sirkesi", "Nasreddin Hoca İle Hırsız" ve "Nasreddin Hoca İle Hırsız Karga" fıkraları A2 düzeyine; "İpe Un Serdim", "Ağaçtan Öte Yol", "Parayı Veren Düdüğü Çalar", "Biraz da Biz Ölelim" ve "Hırsızın Hiç Suçu Yok Mu" fıkraları B1 düzeyine; "Dünyanın Ortası Neresidir", "Al Hiçini Git", "El Elin Eşğini Türkü Çağırarak Arar", "Halkın Dili" ve "Tavşanın Suyunun Suyu" fıkraları ise B2 düzeyine göre sadeleştirilmiştir (Özet, 2019). Gezi yazısı türünde Hayri Bostan'ın "İstanbul'u Düşünmek, Yaşamak, Düşlerde Gezmek Şimdi" adlı gezi yazısı B1 düzeyine göre sadeleştirme yapılırken deneme türünde ise Mustafa Kutlu'nun "Çocuklar ve Bisikletler" adlı denemesi B1 düzeyine göre sadeleştirilmiştir (Ghaffarı, 2020).

Mektup türünde Memduh Şevket Esendal'ın "Kızım Canım" adlı mektubu B1 düzeyine göre; Aziz Nesin'in "İlk Mektup" adlı mektubu A2 düzeyine göre sadeleştirilirken anı türünde

ise Halide Nusret Zorlutuna'nın "Mefharet ve Arkadaşları" adlı anı yazısı A2 düzeyine göre sadeleştirilmiştir. (Ghaffarı, 2020). Roman türünde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç" adlı eseri A1-A2 düzeylerine göre, Peyami Safa'nın "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu" adlı eseri A1-A2 ve A2 düzeylerine göre, Reşat Nuri Güntekin'in "Çalikuşu" adlı eseri A1-A2 düzeylerine göre ve Abbas Sayar'ın "Yılıkı Atı" adlı eserinin A2 düzeyine göre sadeleştirildiği görülmüştür (Kaya, 2018; Mazlum, 2014; Yıldırım, 2013).

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olarak yapılan metin sadeleştirme çalışmaları incelenmiş ve araştırmanın amacı doğrultusunda problem cümleleri aşağıda verilmiştir:

1. Metin sadeleştirme çalışmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Metin sadeleştirme çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
3. Metin sadeleştirme çalışmalarının dil düzeylerine göre dağılımı nasıldır?
4. Metin sadeleştirme çalışmalarının edebî türlere göre dağılımı nasıldır?
5. Metin sadeleştirme çalışmalarının sadeleştirmede ölçü olarak belirlenen kaynaklar, etkinlik, uzman görüşü, sözlük ve uygulamalara göre dağılımı nasıldır?
6. Metin sadeleştirme çalışmalarının kitap ve metin boyutuna göre dağılımı nasıldır?

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile desenlenmiştir. Doküman incelemesi, araştırılan hedef hakkında bilgi sunan bütün dokümanların içeriğinin incelenmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 218). Bu çalışmada basılı veya elektronik kaynakların belirlenen ölçüt ve amaçlar doğrultusunda sistemli bir biçimde incelenmesini gerektirmesi sebebiyle doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmaların incelenmesinde iki araştırmacı ayrı ayrı tarama ve değerlendirme yapmıştır. Değerlendiricilerin yaptıkları taramaya ilişkin görüş birliği sağlanması esas alınmıştır.

4.2. Veri Kaynağı

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine yapılan çalışmalar ve bu alana yönelik ortaya konulmuş eserler bu çalışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Araştırmanın kaynağı belirlenirken ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması olup bu ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İlgili kaynakları elde etmek için Google akademik, YÖK tez merkezi ve DergiPark veri tabanlarında aramalar gerçekleştirilmiştir. Veri taraması yapılırken çalışmalarda sadeleştirilmiş eser ya da metin var mı, buna dikkat edilerek ortaya ürün koyulmuş olan çalışmalar ele alınmıştır. Bu işlemin sonucunda 28 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi ve 2 makale tespit edilmiştir. Ayrıca aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır.

Ankara Üniversitesi TÖMER Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı

Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe

Maarif Vakfı Yabancılar Türkçe Öğretimi Programı

Turkofonı Türkçe Öğren

Murat Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi

Gökhan Ölker Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü

Dokuz Eylül Üniversitesi DEDAM Yabancılar İçin Türkçe

Gökkuşluğu Türkçe Ders Kitabı

Türkçeye Yolculuk

İlyas Göz Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü

4.3. Veri Toplanması ve Analizi

Bu araştırmanın verileri YÖK Ulusal Tez Merkezi, Google akademik ve DergiPark veri tabanlarında yayımlanmış bilimsel çalışmalardan yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine yapılan bilimsel çalışmaların taranmasıyla elde edilmiştir. Taramalar “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yabancılar Türkçe öğretimi, metin sadeleştirme, metin uyarlama” anahtar kelimeleriyle yapılarak araştırma alanına ilişkin çalışmalar derlenmiş ve yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve makaleler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Daha sonra bu çalışmalar incelenerek araştırmanın amacına uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada metin sadeleştirme yapılarak ortaya ürün konulan çalışmalar alt problemlere göre incelenmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 259). Buradan hareketle içerik analizinin bir alanda yapılan araştırmaları bir araya getirip farklı açılardan inceleme çalışmaları için uygun olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada tezler ve makaleler aşağıdaki alt problemlere göre sınıflandırılıp tablolarla gösterilmiştir.

Metin sadeleştirme çalışmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?

Metin sadeleştirme çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

Metin sadeleştirme çalışmalarının dil düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

Metin sadeleştirme çalışmalarının edebî türlere göre dağılımı nasıldır?

Metin sadeleştirme çalışmalarının sadeleştirmede ölçü olarak belirlenen kaynaklar, etkinlik, uzman görüşü, sözlük ve uygulamalara göre dağılımı nasıldır?

Metin sadeleştirme çalışmalarının metin ve eser boyutuna göre dağılımı nasıldır?

Araştırmada tez ve makalelerin analizinde betimsel bir analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, verilerin belirli bir temaya göre özetlenmesine, yorumlanmasına dayanır ve dört aşamadan oluşur: çerçeve oluşturma, tematik bir çerçeveye göre verileri işleme, bulguları

tanımlama ve bulguları yorumlama (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256). Bu aşamalara göre tez ve makalelerin hangi açıdan incelenmesi gerektiği belirlenmiş ve ardından tablolarla gösterilmiştir.

4.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla oluşturulan formların yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında doktora ve bilimsel çalışma yapan üç alan uzmanıyla birlikte değerlendirilmesi yapılmıştır. Huberman (1994)'ın görüş birliği+görüş ayrılığı formülü kullanılarak kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesine bakılmış, 0,80 olarak uyum yüzdesi tespit edilmiştir. Uyumun sağlanmadığı kodlamalarda araştırmacı ile alan uzmanları ilgili kodları tartışılarak karara bağlanmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme ve uyarlama üzerine yapılan yüksek lisans, doktora ve makaleler alt problemler açısından incelenmiş ve elde edilen sonuçlar tablolar şeklinde gösterilmiştir.

5.1. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?” Sorusuna Yönelik Elde Edilen Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 1. Yabancı dil Olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme yıllara göre dağılımı.

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Toplam
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
2011	1	-	-	1
2012	1	-	-	1
2013	1	-	-	1
2014	1	-	-	1
2015	2	-	-	2
2016	-	-	-	-
2017	2	-	-	2
2018	4	1	-	5
2019	7	1	-	8
2020	4	1	2	7
2021	6	1	-	7
Toplam	29	4	2	35

Tablo 1'e göre, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirmeyle ilgili tespit edilen ilk çalışma 2011 yılında yapılırken 2011-2021 yılları arasında çalışmanın tespit edilmediği tek yıl 2016 yılıdır. 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında her yıl 1 yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2015 ve 2017 yıllarında ise her 2 yılda 2 yüksek lisans tezi, 2018 yılında 4 yüksek lisans ve 1 doktora tezi, 2019 yılında 7 yüksek lisans ve 1 doktora tezi, 2020 yılında 4 yüksek lisans tezi, 1 doktora tezi ve 2 makale, 2021 yılında 6 yüksek lisans tezi ve 1 doktora tezi yazılmıştır. En fazla çalışma: 7 çalışmayla 2019 yılında yapılırken, doktora çalışması 2018 yılından 2021 yılına kadar her yıl 1 çalışma olarak yapılmıştır. Bu alanda sadece 2020 yılında makale yazılmıştır. Toplamda 35 çalışma yapılmış olan bu alanda 29 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi ve 2 makale yazıldığı tespit edilmiştir.

4.4. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı nasıldır?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı

Üniversiteler	Yüksek lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam
1. Gazi Üniversitesi	3	3	6
2. Necmettin Erbakan Üniversitesi	4	-	4
3. Hacettepe Üniversitesi	1	1	2
4. İnönü Üniversitesi	2	-	2
5. Yıldız Teknik Üniversitesi	2	-	2
6. İstanbul Kültür Üniversitesi	2	-	2
7. Fatih Sultan Mehmet Vakıf	2	-	2
8. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	-	1
9. Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1	-	1
10. Anadolu Üniversitesi	1	-	1
11. Ankara Üniversitesi	1	-	1
12. Nevşehir Hacı Bektaş Veli	1	-	1
13. İstanbul Üniversitesi	1	-	1
14. Mersin Üniversitesi	1	-	1
15. Selçuk Üniversitesi	1	-	1
16. Dumlupınar Üniversitesi	1	-	1
17. Kırıkkale Üniversitesi	1	-	1
18. Akdeniz Üniversitesi	1	-	1
19. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	-	1
20. Dicle Üniversitesi	1	-	1

Tablo 2’ye göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme üzerine 20 farklı üniversitede tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Gazi Üniversitesi, 3 yüksek lisans, 3 doktora tezi olmak üzere toplam 6 teze 1. sırada yer alırken, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 4 yüksek lisans teziyle 2. sırada yer almaktadır. Yine Tablo 2’de görüleceği üzere, Hacettepe, İnönü, Yıldız Teknik, İstanbul Kültür ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitelerinde 2 (ikişer) tez hazırlanırken Çanakkale Onsekiz Mart, Kilis 7 Aralık, Anadolu, Ankara, Nevşehir Hacı Bektaş Veli, İstanbul, Mersin, Selçuk, Dumlupınar, Yıldırım Beyazıt ve Dicle Üniversitelerinde 1 (birişer) tez hazırlanmıştır.

a. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının düzeylere göre dağılımı nasıldır?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 3. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının düzeylere göre dağılımı

Düzye	Yüksek lisans	Doktora	Makale	Toplam
A1	2	6	-	8
A2	15	15	1	31
A1-A2	33	-	-	33
B1	40	10	1	51

B2	13	-	-	13
B1- B2	1	-	-	1
C1	2	-	-	2

Tablo 3'e göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının A1, A2, B1, B2 ve C1 düzeylerinde yapıldığı ve bazı çalışmaların, A1-A2 ve B1-B2 gibi iki düzeyi kapsadığı tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise birden fazla düzeyde sadeleştirme yapıldığı tespit edilmiştir. A1 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 2, doktora tezlerinde 6 toplamda ise 8 metin, A2 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 15, doktora tezlerinde 15 ve makalelerde 1 toplamda ise 31 metin, A1-A2 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 33 metin, B1 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 40, doktora tezlerinde 10 ve makalelerde 1 toplamda ise 51 metin, B2 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 13 metin, B1-B2 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 1 metin ve C1 düzeyine göre yüksek lisans tezlerinde 2 metin sadeleştirilmiştir. En fazla sadeleştirme işleminin 51 sadeleştirme işlemi ile B1 düzeyinde yapılmıştır.

b. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının edebi türlere göre dağılımı nasıldır? Sorusuna İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 4. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının edebi türlere göre dağılımı

Edebi Tür	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Toplam
Hikâye	62	12	2	76
Roman	3	2	-	5
Fıkra	15	-	-	15
Destan	10	-	-	10
Masal	10	-	-	10
Anı	-	1	-	1
Mektup	-	2	-	2
Deneme	-	1	-	1
Gezi Yazısı	-	1	-	1

Tablo 4'e göre 9 farklı edebi türde sadeleştirme işlemi yapıldığı ve bazı çalışmalarda birden fazla türe yönelik sadeleştirme işlemi yapıldığı tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise aynı türde birden fazla eserin sadeleştirildiği tespit edilmiştir. Tablo 4'e bakıldığında, yüksek lisans tezlerinde 62 doktora tezlerinde 12 ve makalelerde 2 olmak üzere toplamda 76 hikâyenin; yüksek lisans tezlerinde 3, doktora tezlerinde 2 olmak üzere toplamda 5 romanın; yüksek lisans tezlerinde 15 fıkranın; yüksek lisans tezlerinde 10 destan ve masalın; doktora tezlerinde 2 mektubun ve doktora tezlerinde 1 anı, deneme ve gezi yazısının sadeleştirildiği tespit edilmiştir. En fazla sadeleştirme işlemi de 76 ile hikâye türünde yapılmıştır.

c. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının sadeleştirmede ölçü olarak belirlenen kaynaklar, etkinlik, uzman görüşü, sözlük ve uygulamalara göre dağılımı nasıldır? Sorusuna İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 5. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirmede ölçü olarak belirlenen kaynaklar, etkinlik, uzman görüşü, sözlük ve uygulamalara göre dağılımı.

Çalışma Alanı	Ölçü Kaynaklar	Olarak Belirlenen	Etkinlik	Uzman Görüşü	Sözlük	Uygulama
Yüksek Lisans	1.Yeni Hitit Türkçe: 15 2. İstanbul Yabancılar İçin Türkçe: 8 3.Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı: 7 4. Gazi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe: 4 5. Maarif Vakfı Y.T.Ö Programı: 3 6. Turkofoni Türkçe Öğren: 2 7. M. Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi: 2 8.G. Ölker Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü: 2 9.Dokuz Eylül Üni. DEDAM Yabancılar İçin Türkçe: 1 10. Gökkuşluğu Türkçe Ders Kitabı: 1 11. Türkçeye Yolculuk: 1	Yabancılar İçin	21	3	6	6
Doktora	1. Yeni Hitit Türkçe: 3 2. Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı: 2 3. İ. Göz Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü: 2 4. Gazi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe: 1 5. M. Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi:1	Yabancılar İçin	1	2	2	1
Makale	1. Yeni Hitit Türkçe: 2 2. Gazi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe: 1 3. İstanbul Yabancılar İçin Türkçe: 1	Yabancılar İçin	-	-	-	-

Tablo 5'e göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme ve metin uyarlamada ölçü olarak bazı çalışmalarda birden fazla kaynağın ölçü alındığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans tezlerinde, Ankara Üniversitesi TÖMER Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 15 defa, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe 8 defa, Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı 7 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe 4 defa, Maarif Vakfı Yabancılar Türkçe Öğretimi Programı 3 defa, Turkofoni Türkçe Öğren, Murat Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi ve Gökhan Ölker Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü 2 defa, Dokuz Eylül Üniversitesi DEDAM Yabancılar İçin Türkçe, Gökkuşluğu Türkçe Ders Kitabı ve Türkçeye Yolculuk 1 defa ölçü alınmıştır.

Doktora tezlerinde, Ankara Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 3 defa, Yunus Emre Üniversitesi Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı ve İlyas Göz Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü 2 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe ve Murat Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi 1 defa ölçü olarak alınmıştır. Makalelerde ise, Ankara Üniversitesi TÖMER Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 2 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe ve İstanbul Yabancılar İçin Türkçe 1 defa ölçü alınmıştır. Tüm alanlarda en fazla Ankara Üniversitesi TÖMER tarafından hazırlanan Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarından faydalanılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde 11 farklı kaynaktan, doktora tezlerinde 5 farklı kaynaktan, makalelerde ise 3 farklı kaynaktan faydalanılmıştır.

Etkinlik boyutuna bakıldığında, yüksek lisans tezlerinde 21 çalışmada, doktora tezlerinde 1 çalışmada etkinliklere yer verilirken makalelerde ise etkinliklere yer verilmemiştir. Uzman görüşü boyutuna bakıldığında, yüksek lisans tezlerinde 3 çalışmada, doktora tezlerinde 2 çalışmada uzman görüşü alınırken, makalelerde ise uzman görüşü alınmamıştır. Sözlük boyutuna bakıldığında, yüksek lisans tezlerinde, 6 çalışmada, doktora tezlerinde 2 çalışmada sadeleştirilmiş metinle ilgili sözlük hazırlanırken, makalelerde ise sözlük hazırlanmamıştır. Uygulama boyutuna bakıldığında ise, yüksek lisans tezlerinde 6 çalışma, doktora tezlerinde 1 çalışma öğrencilere uygulanırken, makalelerde ise uygulama yapılmamıştır.

d. Araştırmanın “Metin sadeleştirme çalışmalarının hacim özelliklerine göre dağılımı nasıldır?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 6. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının hacim özelliklerine göre dağılımı.

Çalışma Alanı	Metin Olarak Sadeleştirme	Kitap Olarak Sadeleştirme
Yüksek Lisans	82	6
Doktora	17	2
Makale	2	-

Tablo 6’ya göre yüksek lisans tezlerinde sadeleştirme işleminin 82 tanesi metin boyutta iken 6 tanesi kitap boyutunda, doktora tezlerinde sadeleştirme işleminin 23 tanesi metin boyutunda 2 tanesi ise kitap boyutunda yapılmıştır. Makalelerde ise sadece metin boyutunda 2 sadeleştirme işlemi yapılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme; bir metnin anlamının korunarak olay örgüsüne, şahıs kadrosuna ve metnin bütünlüğüne bağlı kalarak hedef öğrenci grubunun bilmediği dil bilgisi yapılarının ve kelimelerin hedeflenen düzeye uygun olarak yeniden düzenlenmesidir. Sadeleştirmede asıl amaç sadece öğrencilerin bildiği kelime ve dil bilgisi yapılarının korunması ve bilinmeyenlerin çıkarılması değil, öğrencinin bildiği kelime ve yapıardan hareketle bilmediği kelime ve yapıları anlayabileceği metinlerin hazırlanmasıdır (Oh, 2001). Uzmanlık gerektiren bir çalışma olması ve yoğun bir araştırma ve uğraş gerektirmesi bakımından metin sadeleştirme işlemi üzerinde durulması gereken konulardandır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin sadeleştirme çalışmalarının incelendiği bu araştırmada ele alınan eserler çeşitli özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Metin sadeleştirme çalışmalarının YDOTÖ gibi oldukça geç başladığı, ancak akademik düzeyde yapılan lisansüstü tez ve makale çalışmalarının son yıllarda giderek arttığı görülmüştür. Ne var ki yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olarak yapılan çalışmaların incelendiği bir

araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. Bununla birlikte yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılan lisansüstü çalışmaların üniversitelere, yıllara, enstitülere, konu alanlarına, örneklem büyüklüklerine, yöntem ve tekniklerin, verilerin toplanma ve analiz tekniklerine göre yapılmış çalışmada Türkbek (2018), YDOTÖ alanında 316 tezden erişime açık olmayan 36 tez dışındakileri incelemiştir. Çalışmada Gazi Üniversitesinin en fazla çalışmanın yapıldığı, İstanbul, Dokuz Eylül ve Ankara Üniversitelerinin de sırasıyla en çok lisansüstü çalışmanın yapıldığı üniversiteler olduğu tespit edilmiştir. YDOTÖ alanında yapılan çalışmaların incelendiği diğer çalışmalarda da lisansüstü çalışmalar yöntem, teknik, üniversite ve konular bakımından incelenmiştir (Büyükkiz, 2014; Ercan, 2014; İşcan, 2014; Biçer, 2017). Maden ve Önal (2021) çalışmasında, 2015-2020 yılları arasında hazırlanmış yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma eğilimleri doğrultusunda 456 yüksek lisans, 84 doktora tezi olmak üzere toplam 540 tez incelenmiş ve tezlerin en fazla 2019 yılında yazıldığı, tezlerin 64 farklı üniversitelerde yazıldığı, bu alandaki tezlerin daha çok nitel araştırma yöntemleriyle yazıldığı, nitel yöntemlerle yazılan tezlerde veri toplama aracı olarak doküman ve görüşme formunun daha fazla kullanıldığı, nicel araştırma yöntemiyle yapılan tezlerde duyuşsal ölçekler ve başarı testlerinin tercih edildiği ve örnekleme için daha çok TÖMER'deki öğrencilerin seçildiği tespit edilmiştir.

Araştırmada incelenen çalışmalara yöneltilen sorulara göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Alanda çalışmaların son yıllarda arttığı ve 2011- 2021 yılları arasında toplam 35 lisansüstü tez ve makale hazırlandığı tespit edilmiştir. Araştırmanın yıllara göre dağılımı bakıldığında 2011- 2021 yılları arasında 29 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi ve 2 makale tespit edilmiş ve en fazla sadeleştirme 8 çalışmayla 2019 yılında yapılmıştır. İkinci sırada ise 7 çalışmayla 2020 ve 2021 yılları yer almaktadır.

Araştırmada lisansüstü tezlerin dağılımına bakıldığında 20 farklı üniversitede sadeleştirme alanında tez yazıldığı ve ilk sırada, 3 yüksek lisans ve 3 doktora tezi olmak üzere toplam 6 tez ile Gazi Üniversitesi yer alırken, ikinci sırada ise 4 yüksek lisans tezi ile Necmettin Erbakan Üniversitesi yer almaktadır.

A1 ile C1 arasında tüm düzeylere göre sadeleştirme yapıldığı ve bazı çalışmaların A1-A2 ve B1-B2 gibi iki düzeyi kapsadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda aynı düzeyde birden fazla sadeleştirme işlemi yapıldığı, bazı çalışmalarda ise birden fazla düzeyde sadeleştirme çalışması yapıldığı görülmüştür. B1 düzeyinde, 40 sadeleştirme yüksek lisans olarak, 10 sadeleştirme doktora tezi olarak 1 sadeleştirme ise makale çalışması olarak yapılmış ve toplam 51 çalışmayla en fazla B1 düzeyinde sadeleştirme işlemi yapılırken ikinci olarak 33 yüksek lisans tezi ile A1-A2 düzeyinde yapıldığı tespit edilmiştir.

Sadeleştirme çalışmaları 9 farklı edebi türde yapıldığı ve bazı çalışmalarda birden fazla türde yapıldığı, bazı çalışmalarda ise aynı türde birden fazla sadeleştirme işlemi yapıldığı görülmüştür. Sadeleştirme işlemi yapılan edebi türlere bakıldığında, hikâye türünde 76, fıkra türünde 15, destan ve masal türlerinde 10, roman türünde 5, mektup türünde 2 gezi yazısı, anı ve deneme türlerinde 1 (biri) adet sadeleştirme işleminin yapıldığı tespit edilmiştir.

Sadeleştirme işlemlerinde dil bilgisi yapıları için en fazla ölçüt alınan eser 20 kez ile Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe kitabı olmuştur. Yüksek lisans tezlerinde, Ankara Üniversitesi TÖMER Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 15 defa, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe 8 defa, Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı 7 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe 4 defa, Maarif Vakfı Yabancılar İçin Türkçe Öğretimi Programı 3 defa, Turkofonî Türkçe Öğren, Murat Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi ve Gökhan Ölker Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü 2 defa, Dokuz Eylül Üniversitesi DEDAM Yabancılar İçin Türkçe, Gökkuşuğu Türkçe Ders Kitabı ve Türkçeye Yolculuk 1 defa ölçü alınmıştır.

Metin sadeleştirme üzerine yapılan doktora tezlerinde, Ankara Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 3 defa, Yunus Emre Üniversitesi Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı ve İlyas Göz Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü 2 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe ve Murat Aydın Seviyelere Göre Kelime Listesi 1 defa ölçü olarak alınmıştır. Makalelerde ise, Ankara Üniversitesi TÖMER Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 2 defa, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe ve İstanbul Yabancılar İçin Türkçe 1 defa ölçü alınmıştır. Tüm alanlarda en fazla Ankara Üniversitesi TÖMER tarafından hazırlanan Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarından faydalanılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde 11 farklı kaynaktan, doktora tezlerinde 5 farklı kaynaktan, makalelerde ise 3 farklı kaynaktan faydalanılmıştır.

Yapılan sadeleştirme çalışmalarında yüksek lisans tezlerinde 21, doktora tezlerinde ise 1 çalışmada etkinlikler eklenmiştir. Uzman görüşü alt başlığında bakıldığında, yüksek lisans tezlerinde 3 doktora tezlerinde ise 2 çalışmada uzman görüşü alınmıştır. Yapılan sadeleştirme metni ile ilgili yüksek lisans tezlerinde 6 doktora tezlerinde 2 çalışmada sözlük eklenmiştir. Uygulama boyutunda, yüksek lisans tezlerinde 6 doktora tezlerinde ise 1 çalışma uygulanmıştır. Makalelerde ise uzman görüşü alınan, etkinlik eklenen, sözlük eklenen ve uygulanan çalışma yoktur.

Bazı çalışmalar metin boyutunda sadeleştirilirken bazı çalışmalar ise kitap boyutunda sadeleştirilmiştir. Metin boyutunda, yüksek lisans tezlerinde 82, doktora tezlerinde 17 ve makalelerde 2 metin sadeleştirilmiştir. Kitap boyutunda ise yüksek lisans tezlerinde 6, doktora tezlerinde 2 eser sadeleştirilirken makalelerde kitap boyutunda sadeleştirme yapılmamıştır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların nicelik ve nitelik açısından arttığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi metin sadeleştirme alanında da benzer bir yükseliş olduğu tespit edilmiştir. Farklı üniversitelerde açılan yabancı dil olarak Türkçe öğretimi lisansüstü programları bu çalışmaların artmasında önemli bir etkidir. Bununla birlikte metin sadeleştirme çalışmalarının daha nitelikli ve standart hâle getirilmesi için herhangi bir sadeleştirme ölçütü ve programın olmayışı önemli bir sorun olarak çözülmeyi beklemektedir. Kitap veya metin boyutunda yapılan çalışmalarda sadeleştirilen metinler için etkinliklere yer verilmesi, çalışmanın uygulanma amacına göre değişiklik gösterebilir; ancak bu çalışmaların hangi düzeyde hangi kelime ve dil bilgisi yapılarının kullanılacağını gösteren sadeleştirme ölçütlerine göre yapılmaması bir eksiklik olarak görülmelidir. Yine hangi düzeyde ve hangi edebi türlerde sadeleştirilmiş metinlere ihtiyaç duyulduğu tespit edilerek alanında uzman kişiler tarafından gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin başarılı bir şekilde yürütülmesi dilin zenginliğini yansıtan ve estetik bir şekilde kullanıldığı edebi metinlerin kullanılması çok önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda öncelikle Türk edebiyatının klasik eserleri her düzey için sadeleştirilmelidir. Sadeleştirilecek metinler Türk kültürünün yanında evrensel kültür öğelerini de içermelidir. Her düzey için kelime listeleri yapılmalı ve sadeleştirmede mümkün olduğunca bu listeler ölçüt alınmalı. Sadeleştirilmiş metinler daha kolay anlaşılabilmesi için metinle ilgili Türkçe sözlük eklenmelidir. Böylece öğrenci metni okurken hangi kelimenin hangi anlamda kullanıldığını daha rahat anlayacaktır. Metnin sınıf ortamında uygulanabilmesi için de metin altı soruları ve eğlenceli etkinlikler hazırlanmalıdır. Etkinlikler hazırlanırken 4 temel dil becerilerini kapsayacak şekilde hazırlanmalı ve eğitsel oyunlara da yer verilmelidir. Ders içinde ve dışında kullanılmak üzere düzeylere göre sadeleştirilmiş zengin bir kitaplık hazırlanarak öğrencilerin ilgi ve isteklerine göre okuyabilecekleri farklı türlerde metinlere yer verilmelidir.

Kaynakça

Ahmet, S. (2021). *Yabancılar Türkçe öğretiminde Ömer Seyfettin'in "Pembe İncili Kaftan" hikâyesinin B1 seviyesine uyarılma çalışması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.

- Akıncılar, A. (2018). *Türkçe öğrenen yabancılar için Dede Korkut Hikâyeleri'nin B1 düzeyinde sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Aktan, F. (2019). *Yabancılar Türkçe öğretiminde Halide Edip Adıvar'ın Himmet Çocuk hikâyesinin B1-B2 düzeyinde sadeleştirilmesi ve etkinlik hazırlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Aktaş, Ş. (2009). Edebî metin ve özellikleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 187- 200.
- Arslan, M. (2012). Tarihi süreçte Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi-öğrenimi çalışmaları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 167-188.
- Atalay, A. (2021). *Aytül Akal'ın "Kızım, Ben Çocukken..." Adlı kitabının yabancılar Türkçe öğretimi A1-A2 seviyesi bağlamında sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Ay, S. (2020). *Yabancılar Türkçe öğretimi için Sait Faik Abasıyanık'ın "Birtakım İnsanlar" adlı hikâyesinin B1 seviyesine sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Bakan, H. (2012). *Yabancılar Türkçe öğretiminde metindilbilimsel ölçütler çerçevesinde bir sadeleştirme denemesi: Sait Faik Abasıyanık, Meserret Oteli* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Biçer, N. (2017). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 236- 248.
- Bilgiç, B. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin değiştirme teknikleri çerçevesinde Tarık Buğra'nın 'Hayat Böyledir' adlı hikâyesinin A2 düzeyine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Bozkurt, F. (2011). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir metin yöntemi çalışması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Büyükkız, K. K. (2014). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- Demirel, İ.F. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde uyarlanmış metinlerin okuduğunu anlama başarısına etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Durmuş, M. ve Okur, A. (2013), *Yabancılar Türkçe öğretimi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercan, A. N. (2014). *Yabancılar Türkçe öğretimi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından analizi*. 7. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı, Muğla.
- Eroğlu, S. (2015). *Metindilbilimsel ölçütler çerçevesinde Ömer Seyfettin'in Üç Nasihat hikâyesinin yabancılar Türkçe öğretimi için sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ghaffari, R. (2020). *Yabancılar Türkçe öğretiminde dil yeterliliklerine uygun edebî metin uyarlama* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Gökşen, E. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında edebî metin kullanımı* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Güdek, G. (2021). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde metin değiştirimi: Mustafa Kutlu'nun "Hayat Güzeldir" hikâyesi örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Gürler, H. (2017). *Yabancılar Türkçe öğretiminde Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyelerinin A1-A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Gürler, S. (2017). *Ömer Seyfettin'in hikâyelerinin yabancılar Türkçe öğretiminde A1-A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Harmandar, M. (2020). *Haldun Taner öykülerinin temel dil becerileri bağlamında B1 düzeyine ilişkin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- İpek, M.E. (2018). *Yabancılar Türkçe öğretiminde metindilbilimsel ölçütler çerçevesinde Mustafa Kutlu'nun Ya Tahammül Ya Sefer isimli hikâyesinin sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İşcan, A. (2014). Yabancı dil öğretimi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi. A. Şahin (Ed.), *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kuramlar- yaklaşımlar- etkinlikler içinde* (s. 3- 28). Ankara: Pegem Akademi.
- İşcan, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 437-452.
- Kaya, M. (2018). *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu ve Yılkı Atı adlı eserlerin yabancılar için A2 düzeyine uyarlanması* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, N. N. (2019). *Türk destanlarının yabancılar Türkçe öğretiminde kullanılacak metne uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kaplan, M. (2008). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaymaz, Z. (2018). *Yabancılar Türkçe öğretiminde Sabahattin Ali'nin Apartman ve Köpek isimli hikâyelerinin A1-A2 seviyesine uygun sadeleştirme çalışması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Kökçü, Ş. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin değiştirimine Ömer Seyfettin'in "Rüşvet" hikâyesi örneği. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, (22) 213-246.
- Kutlu, A. (2015). *Yabancılar Türkçe öğretiminde Ömer Seyfettin'in Kaşağı ve Perili Köşk adlı hikâyelerinin A1-A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kutlu, A. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde Peyami Safa'nın öykülerinin A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.

- Mazlum, D.E. (2014). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç romanı ve Peyami Safa'nın "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu" romanının Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için A1-A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Nurlu, M. (2019). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi*, Ankara: Kalemkitap Yayıncılık.
- Nurlu, M. (2020). Yabancılara Türk kültürü öğretimi'nde Ömer Seyfettin. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / EducationAndSocietyInThe 21(9)*, 23-60.
- Oğuztürk, O. (2019). *Tarihsel metinlerin yabancılara Türkçe öğretiminde materyal geliştirme açısından incelenmesi (Dede Korkut Örneği)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Oh, S.Y. (2001). Two types of input modification and efl reading comprehension: simplification versus elaboration. *Tesol Quarterly*, 35(1), 69-96.
- Özet, A.T. (2019). *Nasreddin Hoca fıkralarının yabancılara Türkçe öğretiminde okuma metni olarak düzenlenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Özdin, A. (2020). *Türk masallarının yabancılara Türkçe öğretiminde okuma metni olarak uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Özmen, C. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin değiştirim teknikleriyle öykülerin yeniden oluşturulması* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Süner, R. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazınsal metinlerin B1 düzeyine uyarlanması: Eskici örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tuğrul, F. (2021). *Yabancılara Türkçe öğretiminde metindilbilimsel ölçütler çerçevesinde Refik Halit Karay'ın "Şeftali Bahçeleri" adlı hikâyesinin A1-A2 düzeyine göre sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis.
- Türkben, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7 (4) , 2464-2479.
- Türkçe Sözlük (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21/05/2022).
- Yaşar, S. A. (2019). *Yabancılara Türkçe öğretiminde metin uyarlama ve Memduh Şevket Esendal'ın Pazarlık hikâyesinin A2 seviyesine göre uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yayan, H. (2019). *Yabancılara Türkçe öğretiminde Refik Halit Karay'ın Eskici ve Testi adlı hikâyelerinin A2 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Yazok, Z. (2020). *Yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında Kemalettin Çalık'ın Piri Reis adlı eserinin B1 seviyesinde sadeleştirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, O. (2013). *Yeni Türk edebiyatı metinlerinin A1-A2 düzeyine uyarlanması ve Çalığışu örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, Y. (2021). *Yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında Ömer Seyfettin'in bazı hikâyelerinin B1 seviyesine uyarlanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60
2. yazar katkı oranı : %40

Sosyal Medyanın Muhasebe Eğitiminde Kullanımına İlişkin Bir Araştırma: Kafkas Üniversitesi Örneği

A Research On The Use Of Social Media In Accounting Education

Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN¹, Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK², Osman Nuri AKARSU³

Öz

Bilişim teknolojilerinin hızla büyümesi ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dijital devrimi beraberinde getirmiştir. Sosyal medya platformlarını ziyaret etmek, faydalı etkileri olabilecek popüler bir küresel aktivitedir. Yapılan araştırmada; muhasebe eğitimi alan öğrencilerin, sosyal medya araçlarını hangi amaçla kullandıkları, derste aktif hale gelme durumları, sağladığı faydalar, kullanma sıklıkları gibi birtakım durumların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada muhasebe eğitimi alan ve sosyal medyayı aktif olarak kullanan öğrencilerin bakış açılarının değerlendirilmesi için anket çalışması yapılmış ve analizde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamında Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi muhasebe eğitimi alan ve anketlere eksiksiz dönüş yapan 246 kişi ile bu çalışma yürütülmüştür. Çalışmada en çok kullanılan sosyal medya uygulaması "WhatsApp", sosyal medyada geçen süre "2 saat", kullanım amacı olarak "Eğitim" ve sağladığı fayda açısından ise "Derslerle ilgili değişiklikler ve yenilikler hakkında bilgi sahibi oluyorum" seçenekleri olarak gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre muhasebe dersi alan öğrencilerin sosyal medya araçlarını kullanarak derslerle ilgili değişiklikler ve yenilikler üzerinde fayda sağladıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe eğitimi, sosyal medya, internet teknolojisi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The rapid growth of information technologies has brought along the digital revolution in economic, social and cultural fields. Visiting social media platforms is a popular global activity that can have beneficial effects. In the research conducted; It is aimed to determine some situations such as the purpose of using social media tools, the status of being active in the lesson, the benefits it provides, the frequency of use by students who receive accounting education. In this study, a survey was conducted to evaluate the perspectives of students who receive accounting education and actively use social media, and the SPSS program was used in the analysis. Within the scope of the research, this study was carried out with 246 people who received accounting education from the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kafkas University and who returned to the questionnaires completely. In the study, the most used social media application "WhatsApp" was observed as "2 hours" for the time spent in social media, "Education" as the purpose of use, and "I am getting information about changes and innovations in lessons" in terms of the benefit it provides. According to the findings, it was seen that the students who took accounting courses benefited from the changes and innovations related to the courses by using social media tools.

Keywords: Accounting education, social media, internet technology.

Paper Type: Research

¹Kafkas Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, filizaslan79@gmail.com.

²Kafkas Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, seyhan87ozturk@gmail.com.

³Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, osmannuriakarsu@gmail.com.

Giriş

Sosyal medya, insanların zamansal ve mekânsal sınırlar boyunca birbirleriyle iletişim kurmaları için yeni yollar sağlayan bir araçtır. Günümüzde, sosyal medya insanların kişisel imajlarını ve ağlarını başkalarıyla oluşturmaları için birincil kaynak haline gelmiştir. Sosyal medya, eğitim, eğlence, bilgi erişimi ve kolaylık gibi faydaları nedeniyle ortaya çıkışından bu yana birçok ülkede büyük bir yaygınlık kazanmıştır (Zheng & Ling, 2021, s. 1).

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, sosyal medyanın kullanım sıklığı, kullanım süresi ve kullanım zamanlaması ölçütleri incelenmiştir. Bilgilendirici olmakla birlikte, bu yaklaşım bir bireyin sosyal medya kullanımını birçok yönden basitleştirmiştir. Sosyal medya kullanımını tek bir değişken olarak ölçmek veya sosyal medya platformlarından sadece birini baz alarak sosyal medya uygulamaları için genel bir yargıya varmak, farklı sosyal medya uygulamalarının birbirleriyle olan etkileşimini göz ardı etmektedir (Bergfeld & Van den Bulck, 2021, s. 1-2).

Genel olarak, Facebook, YouTube, WhatsApp, LinkedIn, Twitter, Snapchat ve diğer platformlar gibi sosyal medya uygulamaları, bireylerin kişisel ve profesyonel bilgi, düşünce, resim, video alışverişine izin veren internet tabanlı araçları kullanarak bağlantı kurmasına ve insanların ekip olarak birlikte çalışmasına yardımcı olmaktadır (Alzain vd., 2021, s. 1).

Sosyal medya kullanımı ve öğrencilerin bu sitelere yönelik tutumları hakkında pek çok çalışma tartışılmıştır ve bunların çoğu olumludur. Teknolojinin eğitim için benimsenmesi, araştırmacılar tarafından çeşitli teoriler ve modeller dâhil edilerek geniş çapta tartışılmaktadır. Yapılan bir çalışmada, öğrencilerin sosyal ağların kullanımını e-öğrenme etkinliklerinin bir parçası olarak makul derecede olumlu gördüklerini göstermiştir. Farklı bir çalışmaya göre ise, öğrenciler sosyal medyayı bir öğrenme aracı olarak olumlu görmektedirler (Othman & Zamb, 2021, s. 39-40).

Muhasebe eğitiminin yetersiz olduğunun belirtildiği alanlardan biri de teknoloji kullanımınıdır. 2012 yılında, Muhasebe Yüksek Öğrenim Yolları Komisyonu, muhasebede yükseköğrenimin gelecekteki yapısı için tavsiyeler hakkındaki raporunu yayınlamıştır. Komisyonun tavsiyeleri arasında, yine, muhasebe müfredatı boyunca teknolojilerin daha fazla kullanılması önerilmiştir (Blankley vd., 2018, s. 76).

Bu çalışma, muhasebe dersi alan ve sosyal medyayı aktif olarak kullanan öğrencilerin görüş ve bakış açılarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde muhasebe dersi alan öğrencilere anket uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara ilişkin değerlendirmeler SPSS programı ile analiz edilerek sunulmuştur. Bunun sonucunda görüş ve önerilere yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

1.1. Sosyal Medya Kavramına Genel Bakış

İnternet bünyesinde en hızlı gelişim gösteren teknolojilerden biri olan sosyal medya, çevreden siyasete, teknolojiye kadar kamuoyunun eğilimlerinin ve gündeminin belirlenmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Bu etki, sosyal medyanın hızlı, ulaşılabilir ve kolay olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte sosyal medyanın sürekli güncellenebilir olması da en uygun mecralardan biri olmasını tetiklemektedir. İnsanlar bu mecra sayesinde düşüncelerini dile getirebilmekte, başkaları ile tartışabilmekte ve yeni fikirler ortaya çıkarabilmektedir. Bu açıdan sosyal medya gerek toplum gerek akademi açısından önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Ayrıca sosyal medyanın eşi görülmemiş bir şekilde büyüme gösterdiği ve artık yaşamın bir parçası olduğu da hatırlanmalıdır (Erol & Hassan 2014, s. 805).

Bu bağlamda sosyal medya basit olarak ele alındığında internet kullanan bireylerin anlık iletişim kurmalarına ve içerik paylaşmalarına imkân tanıyan sosyal ağ unsurları olarak düşünülmektedir. Bu paylaşım bilgi, düşünce, ilgi ve görsel formatta olabilmektedir. Aslında

kavramı tanımlarken, sosyal medyanın temel amacının insanlar arasında var olan etkileşimi kolaylaştırarak yeni iş biçimleri, teknolojik araçlar ve sosyal yapıları teşvik etmek olduğu vurgulanmaktadır (Özdemir vd., 2014, s. 59).

Asıl olarak insanların günlük yaşamlarındaki birçok ihtiyacı dijital uygulamalar sayesinde gerçekleştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Dijital araçların çoğu kişinin elinde veya cebinde kullanılıyor olması sosyal medya araçlarının da çoğalarak hızlı bir şekilde kullanıcılara sunulmasına sebep olmaktadır. Bireylerle birlikte birçok kurum ve kuruluş da geleneksel medyadan yeni medyaya doğru bir eğilim gösterdiği ve sosyal medyadaki kitlelere ulaşmaya çabalamaktadır. Sosyal medya mecralarının etkin ve şeffaf bir şekilde kullanıldığında paylaşılan içeriklerin bireyler üzerinde daha etkili olduğu gözlemlenmektedir (Sarı & Öztunç, 2021, s. 804).

Öncelikle sosyal medyanın en önemli amaçlarından biri bireylerin zaman ve mekân kısıtları olmadan iletişim kurabilmeleri ve farkındalıklarının artmasıdır. Bu platformlar, fotoğraf, video, metin, karikatür, haber ya da dedikodu gibi argümanlar paylaşılan çevrimiçi kaynaklardır. Bu kaynaklar içerisinde bloglar, vloglar, mesaj panoları, podcastler ve wikiler bulunmaktadır. En yaygın örnekler; fotoğraf paylaşmak için Instagram ve Flickr, mikro blog için Twitter, bireylerle iletişim kurmak için Facebook ve Myspace ve bilgiye ulaşmak için Wikipedia'dır. Sivil toplum kuruluşlarından kamu ve özel kuruluşlara ve bireylere kadar kullanılan bu platformlar pek çok amaca ulaşmakta bir yol olarak kullanılmaktadır (Barutçu & Tomaş, 2013, s.7).

Mobil ve internet teknolojisindeki ilerlemeler, sosyal ağlarda, bloglarda ve web sitelerinde iletişim ve konuşma özgürlüğünü geliştirmiştir. Sosyal medya, genel çevre ile olduğu kadar birbirimizle de bağlantı kurmak için hayatımızı önemli ölçüde değiştirmiştir (Trivedi vd., 2021, s. 892). Teknoloji, sosyal yapıları hızla değiştirir ve bireyleri özgürleştirmek için çoklu platformlar sağlamaktadır. Facebook, Twitter, podcast'ler, bloglar ve diğerleri dahil olmak üzere çeşitli ağ siteleri aracılığıyla sosyal medya, sanal dünyada katılımcı ve işbirlikçi bir kültür uygulayarak küresel topluluğun üyeleri arasında geniş bir ağ oluşturmuştur. Kullanıcı grupları arasında bağlantı, katılım, iş birliği ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Erişimi, kullanılabilirliği ve kalıcılığı nedeniyle diğer geleneksel medyaya göre avantajlara sahiptir. Ayrıca aktif sosyal medya kullanımının her geçen gün artmasıyla en güçlü kamusal iletişim ve bilgi paylaşımı aracı haline gelmiştir (Malik vd., 2022, s. 165).

Son zamanlarda artan sosyal medya kullanımı özellikle son Covid19 pandemisinin ortasında, tüketicilerin bilgi edinme, iletişim uygulamaları ve yaşam tarzlarını değiştirmiştir. Kuşkusuz, sosyal medya bir iletişim ortamı sağlamaktadır. Bu durumda firmalar, coğrafi ve zaman engelleri olmaksızın kullanıcılar arasında bazı davranışsal katılımı teşvik etmek için kullanabilmektedir. Bununla birlikte, sosyal medya marka bağlılığının bütünsel olarak anlaşılmasını engelleyen sosyal davranışsal bakış açısı literatürde yeterince araştırılmamıştır (Osei-Frimpong vd., 2022, s. 288).

Özünde, "sosyal medya", iletişimi etkileşimli diyaloga dönüştürmek için web tabanlı, mobil teknolojiler gibi yüksek erişilebilir ve ölçeklenebilir iletişim tekniklerini kullanan sosyal etkileşim araçları olarak tanımlanmıştır (Lim ve Rasul, 2022, s. 326).

Sosyal medya sürekli gelişen dinamik bir yapıya sahiptir, bu sebeple sosyal medyadaki eğilimleri takip etmenin en iyi yolu sosyal medya platformları ile ilgili istatistiklerin incelenmesidir. 2020 yılının sosyal medya kullanım istatistiklerine bakıldığında özellikle şu maddeler dikkat çekmektedir (<https://www.socialbusinessstr.com>, 25.01.2020);

- 2020 yılında dünya üzerinde 3,81 milyar kişi sosyal medya kullanmaktadır.
- 2020 yılındaki dünya nüfusunun 7,77 milyar insan olduğu düşünüldüğünde bu kişilerin %49,03'ünün sosyal medya kullandığı ortaya çıkmaktadır. 13 yaş üzerindeki kullanıcıların %63'ü aktiftir.
- İnternet kullanımı baz alındığında kullanıcıların %83,36'sının sosyal medyada etkin olduğu görülmektedir.

- Bir bireyin ortalama olarak sosyal medyada geçirdiği süre 2 saat 24 dakika olarak ölçümlenmiştir.
- Facebook 2,6 milyar aktif kullanıcıya sahip olan lider sosyal medya platformudur.
- YouTube 2 milyar ve WhatsApp 1,6 milyar kullanıcı ile Facebook'u takip etmektedir.
- 2020 yılında birey başına hesaplanan sosyal medya hesabı sayısı ortalama olarak 8,6'dır.

1.2. Sosyal Medya ve Muhasebe Eğitimi İlişkisi

Sosyal medyanın farklı kavramlarına rağmen, sosyal medya; bireylerin ve kurumların dijital ortamda çeşitli şekillerde iletişim kurmasına, kullanıcı tarafından oluşturulan yeni veya mevcut içeriği oluşturmasına, katılmasına ve paylaşmasına olanak tanıyan web tabanlı ve mobil uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medya, mobil ve her yerde bulunan teknolojiler arasında ölçeklenebilen, yalnızca cihazlar arasında değil, kullanıcılar arasında da bağlantıları genişletebilen belirli bir Web 2.0 teknolojileri grubunun esnekliğini de ima etmektedir. Değişen öğrenci demografisi, birçok eğitimciyi yeni öğretim yöntemleri ve teknikleri aramaya yöneltmiştir. Sosyal medya, öğrencilerin ve öğretmenlerin farklı şekillerde birbirleriyle iletişim kurmalarına, bilgi paylaşım faaliyetlerine katılmalarına ve öğrenme toplulukları oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Yapılmış bir çalışmada, YouTube projelerinin dâhil edilmesinin güdüleme, katılım, ekip yönetimi ve iletişim ile viral bankacılık ve finans bilgilerini geliştirdiği sonucuna varılmıştır. Twitter'in işletme sınıflarında kullanımı da araştırılmış ve öğrencilerin deneysel öğrenmeye katılmaları için faydalarını savunmuştur. Yazarlar, öğrencilerin Twitter' da profesörlerle etkileşime girdiği durumlarda, aracın eğitim hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olduğunu ve belirli faydalar sağladığını bulmuşlardır. Ayrıca uzaktan eğitim bağlamında sosyal medya ve diğer işbirlikçi araçların kullanımı incelenmiş ve erkeklerin ve genç öğrencilerin teknolojiye karşı daha olumlu tutumlara ve sosyal medya ile daha fazla deneyime sahip oldukları belirtilmektedir (Manu vd., 2021, s. 5-6).

Twitter kullanımıyla ilgili araştırma bulguları, öğrenciler tarafından sosyal medyanın akademik kullanımını anlamak için faydalı bir referans görevi görmektedir. Twitter kullanımının gelişmiş öğrenme ve daha fazla dersten keyif alma ile pozitif bir ilişkisi olduğu kanıtlanmıştır. Kanıtlar, Twitter iletişimlerini kullanan öğrencilerin sınıf içinde ve dışında akademik katılımında önemli ölçüde daha fazla artışa sahip olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda sosyal medya ve ağ siteleri, öğrenme ve öğretme kaynakları olarak giderek daha popüler hale gelmiştir. Sosyal medya sitelerinin sınıf tartışmalarını destekleme, eğitim kaynaklarını paylaşma ve kendi kendini yöneten öğrenme şeklinde eğitimsel kullanımlar sağladığı bulunmuştur. 2020'den itibaren COVID-19 pandemi krizi sırasında sosyal mesafenin uygulanmasıyla önemleri artmıştır. Yeni medya teknolojilerinin özellikle sosyal medya öğrenciler arasında artan bu eğilim, öğretim üyeleri için bir avantaj sağlamaktadır.

Yapılan bir çalışmada muhasebe öğrencilerinin akademik faaliyetler için sosyal medyayı kullanmalarına neden olan birkaç önemli faktör bulunmuştur. Bu faktörler; düşük bir nota sahip olan öğrenciler, diğer öğrencilerden öğrenme materyalleri elde etmek için sosyal medyaya güvenirliler. Bir diğer faktör ise, grupla ilgili faaliyetler ve grup tartışmalarını üstlenmek için sosyal medyanın kullanımıyla ilgili olmasıdır. Daha yüksek not aralığında olan öğrenciler, grup ödevlerini üstlenmek için sosyal medyayı faydalı bulmuşlardır (Khan vd., 2022, s. 1-16).

Sosyal medya kullanımı o kadar yaygın hale geldi ki insanların nasıl, ne zaman ve kiminle öğrendiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Sosyal medyadaki 610 dergi makalesinin yakın tarihli bir meta-analizi, makalelerin en büyük yüzdesinin eğitimle ilgili olduğunu ortaya koymuştur (Greenhow vd., 2020, s. 342).

Çevrimiçi öğrenci desteği, dünya çapında uzaktan eğitim kurumları tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Güney Afrika'da, tüm öğrencilerin düzenli olarak internete erişimi olmadığı veya interneti kullanmaya gücü yetmediği için eğitimciler için zorluk olmaya devam etmektedir.

Ancak bir uzaktan eğitim kurumu olan University of South Africa (Unisa) öğrencilerinin çoğunun cep telefonuna sahip olması nedeniyle akademisyenlerin sosyal medyayı kullanmaları için fırsatlar doğmuştur. Muhasebe öğretimini uygulayan öğretim görevlileri, bir dizi sosyal medya uygulamasını ikinci yıl dâhil etmişler ve sağlanan kanıtlara dayanarak, sosyal medyayı kullanmanın muhasebe öğretimini ve öğrenimini geliştirebileceğini ileri sürmektedirler (Rooyen, 2015, s. 444-445).

Yayınlanmış çalışmalarda; sosyal medya platformlarında, bu platformların iletişim, öğretme ve öğrenme için kullanılabilirliği konusunda bazı boşluklar olduğunu göstermektedir. Facebook'un etkililiğini destekleyen yalnızca sınırlı kanıt olduğunu ve Facebook'un eğitimsel değerinin çok az olduğunu söylemektedir. Facebook'un bir öğrenme ortamı olarak belgelenmiş eğitimsel kullanımına ilişkin sistematik incelemelerin eksik olduğu belirtilmektedir. Farklı bir nitel çalışmada ise, üç öğretim görevlisi ve yaklaşık 36 öğrenci ile odak grup görüşmeleri kullanılmıştır. Facebook'un öğrencilerin öğrenmeye katılımını artırma potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca, sosyal medyanın eğitimde kullanımı hakkında çok fazla çalışma olmasına rağmen, sosyal medyanın bir muhasebe ders ortamında kullanımını araştıran çok fazla çalışma yoktur. Dolayısıyla bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Stainbank & Gurr, 2016, s. 319-320).

Sosyal medya, son 30 yılda artan bir oranda gelişmektedir. Günümüzde sosyal medya genellikle yüz milyonlarca kullanıcısı olan Facebook, Twitter ve MySpace gibi sosyal ağlar şeklinde temsil edilmektedir. Sosyal medya, benzer ilgi alanlarına sahip insanların birbirleriyle iletişim kurmak, fotoğraf paylaşmak ve fikirleri tartışmak için bir araya geldikleri sanal alanlardır. Sosyal medyanın kendini sunmaya, başkalarının kişisel bilgilerini görüntülemeye ve iletişim ve değişim için birden fazla araç sunmaya yönelik yönelimi, lise, kolej ve üniversite ortamlarındaki öğrenciler için çekici olduğunu kanıtlanmıştır. ABD'deki üniversite öğrencilerinin %90'ından fazlası sosyal medyayı kullanmaktadır. Kullanıcıların büyük çoğunluğu her gün sosyal ağları kullandıklarını bildirmişlerdir (Lambic, 2016, s. 315). Dijital kültürün pek çok avantajı olmasına rağmen, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve akademik performans ile ilgili endişeler vardır. Bu alandaki farklı çalışmaların sonuçları karşılaştırılmıştır. Birçok araştırmacı, aşırı sosyal medya kullanımı ile akademik performans arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit ederken, diğerleri akademik başarı ile bu mecraların kullanımı arasında negatif bir ilişki olmadığını öne sürmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada muhasebe öğrencilerinin genel not ortalaması ile sosyal medyanın aşırı kullanımı yoluyla çoklu görev yapma arasındaki ilişki, algılanan stresin muhasebe öğrencilerinin akademi performansı üzerindeki etki incelenmiştir. Sonuç olarak, muhasebe öğrencilerinin algıladıkları stres ile akademik performansları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonucun nedenlerinden biri, algılanan stres ile performans arasındaki ilişkinin eğrisel olması, yani "insanların orta düzeyde stres altında en iyi performansı gösterecekleri" olabilmesidir (Kumar & Gabre, 2012, s. 87-93).

Yeni teknolojik yenilikler, yüksek öğrenim için görüntülü iletişimin kullanılmasında bir Rönesans'a yol açmıştır. İnternet, çeşitli muhasebe kursları için zamanında ve ilgili videolardan oluşan geniş havuzlara sahiptir. Video görüntülemenin birincil kaynakları ve yerleri, profesyonel muhasebe kurumlarının, muhasebe firmalarının, üniversitelerin ve video barındırma sosyal medya sitelerini içermektedir. Bu video görüntüleme ekleri, özellikle muhasebede güncel ve gelişmekte olan konular için ise değerlidir. Bu nedenle, video teknolojisi inovasyonunun hızının hızla arttığı ve videonun muhasebe eğitimi de dâhil olmak üzere tüm akademik dünya için büyük umutlar taşıdığı açıktır (Holtzblatt & Tschakert, 2011, s. 101-104).

2. Yöntem

Yapılan bilimsel çalışma aşamasında izlenen yöntem, araştırmada elde edilen bulguların ve sonuçların anlamlı ve etkin bir biçimde ortaya konulabilmesi bakımından önemlidir. Bu yüzden araştırma yöntemi başlığı altında; araştırmanın anakütlesi, bu anakütleden yapılan

örneklem seçimi, veri toplama aracı ve yöntemi, verilerin analizinde kullanılan yöntemlerle anketlerin güvenilirliği ve geçerliliği hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Etik İzinleri

Araştırma için etik kurul izni yapılmasına Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 27.05.2021 tarih ve 2021/20 toplantı karar sayısı ile alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; öğrencilerin almış oldukları muhasebe eğitimi ile sosyal medya araçlarını kullanımının ilişkisinin tespit etmektir. Aynı zamanda sosyal medya araçlarının kullanımında hangi sosyal medya araçlarının daha sık kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H_{0a}: Katılımcıların cinsiyetleri ile günlük sosyal medyada kalma süresi arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1a}: Katılımcıların cinsiyetleri ile günlük sosyal medyada kalma süresi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H_{0b}: Katılımcıların yaşları ile kullandıkları sosyal medya araçları arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1b}: Katılımcıların yaşları ile kullandıkları sosyal medya araçları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H_{0c}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medyanın kullanımının dersi aktif hale getirmesi sorusu arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1c}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medyanın kullanımının dersi aktif hale getirmesi sorusu arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H_{0d}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medya araçları arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1d}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medya araçları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

2.4. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Çalışma kapsamında bu araştırmanın ulaşılabilir anakütlesini (evren), Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde muhasebe dersi almış ve almakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Burada amaç; öğrencilerin muhasebe dersleri almış olmaları olup ve sosyal medya araçlarını kullanma gibi durumlar açısından değerlendirebilmelerine imkân sağlamaktır. Anket çalışmasına katılan öğrenciler anakütleyi oluşturmakta ve neticede ana kütle 305 kişi olmaktadır.

Araştırmanın örneklem büyüklüğünün tespit edilmesinde, örneklem hesaplama programından faydalanılmış ve örneklem büyüklüğü buna göre belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için;

$$n = (NPQZ^2) / (N - 1 d^2 + PQZ)$$

oran için örnek büyüklüğünün tahmini formülünden yararlanılmıştır (Akarsu, 2019, s. 83). Örneklem büyüklüğü;

$$n = (246 (0,5) (0,5) (1,96)^2) / ((246-1) 0,05^2 + (0,5)(0,5)(1,96)^2) = 170$$

Örnekleme temel ilke evreni temsil niteliğine sahip bir örneklem seçmektir. Araştırma örnekleminin tespit edilmesinde, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfî örnekleme

metodu seçilmiştir. Örneklem hesaplamaya göre %95 güven aralığında ulaşılması yeterli olan örneklem sayısı 150 olup, bu araştırmada ulaşılan örneklem sayısı ise 246 olmuştur. Dolayısıyla ulaşılan örneklem sayısı (246), olması gereken örneklem sayısının (170) üstünde olması bakımından, bu araştırmadan elde edilecek bulguların ve sonuçların geçerli ve güvenilir olacağı şeklinde yorumlanmaktadır.

2.5. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu araştırmada, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan, anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi seçilen veri toplama aracı Google Formlarından oluşmaktadır. Araştırmada anket soruları Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 2020-2021 bahar dönemindeki muhasebe dersi alan öğrenciler tarafından cevaplandırılmıştır.

Araştırmanın gönüllülük esasına dayanması, sadece bulunduğu zaman dilimi için sonuçların değerlendirilmesi diğer dönemlere genelleştirilmemesi gereği araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

2.6. Anketlerin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Geçerlilik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellik ile karıştırmadan, doğru olarak ölçebilme derecesini ifade etmektedir. Kapsam, ölçüt ve yapı geçerliliği olmak üzere üç tür geçerlilik bulunmaktadır (Akarsu, 2019, s. 85).

Araştırmanın anket soruları Güney (2020) çalışmasından yararlanılarak düzenlenmiştir. Araştırmada kullanılan anket iki ana bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, demografik özelliklerine yönelik 5 soru; ikinci bölümde ise sosyal medya kullanımına ilişkin 7 soru bulunmaktadır.

Ölçme aracı olarak bir anket formunda bulunması gereken önemli bir özelliklerinden biri ise anketteki soruların güvenilir olmasıdır. Çünkü güvenilirlik; bir anket formunda bulunan ifadelerin birbirleriyle olan tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgilenilen sorunu ne derece yansıttığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda anket verilerinin içsel tutarlılığını belirlemek için yapılan güvenilirlik analizinde, Cronbach's Alpha katsayısı testi yapılmıştır. Araştırma için Cronbach's Alpha katsayısı 0,83 olarak elde edilmiş olması, Akarsu (2019)'a göre bu katsayının $0.80 \leq \alpha < 1.00$ aralığında bulunması ölçeğin oldukça güvenilir olduğu, ulaşılan araştırma bulgularının da güvenilirlik seviyesinin yüksek olacağı yargısına ulaşılmaktadır.

Anket sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS 23 (Statistical Package for Social Sciences) istatistik paket programı kullanılmıştır. Demografik bulguların frekansları bulunduktan sonra; araştırma kapsamında yer alan sorulara çapraz tablo ve ki kare analizleri uygulanmıştır.

3. Bulgular

Araştırma bulgularının değerlendirilmesinde ilk olarak demografik bulgular ele alınmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	118	48,0
	Erkek	128	52,0
		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	17-21 yaş arası	104	42,3

	22-26 yaş arası	118	48,0
	27-31 yaş arası	24	9,8
		Frekans	Yüzde (%)
Bölüm	İşletme	74	30,1
	İktisat	25	10,2
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	82	33,3
	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	6	2,4
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	22	8,9
	Sosyal Hizmet	33	13,4
	Yönetim Bilişim Hizmetleri	4	1,6
		Frekans	Yüzde (%)
Sınıf	1. Sınıf	71	28,9
	2. Sınıf	33	13,4
	3. Sınıf	56	22,8
	4. Sınıf	86	35,0
		Frekans	Yüzde (%)
Yaşamakta Olduğunuz Yer	Köy	48	19,5
	Kasaba	4	1,6
	İlçe	51	20,7
	İl	77	31,3
	Büyükşehir	66	26,8
		Frekans	Yüzde (%)
Alınan Muhasebe Ders Sayısı	Bir ve İki	179	72,8
	İkiden Fazla	67	27,2

Toplam **246** **100**

Demografik özelliklere bakıldığında; katılımcıların çoğunun “erkek” olduğu (%52) görülmektedir. Aynı zamanda özellikle %48,0 ile “22-26 yaş” aralığının yüksek olduğu görülmektedir. Bölüm olarak %33,3 ile “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi” olduğu görülmektedir. Katılımcıların sınıf dereceleri olarak %35,0 ile “4. Sınıf” olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşadıkları yer olarak 77’si %31,3’ü “İl” olarak en yüksek olduğu görülmektedir. Katılımların öğrenim görmüş oldukları bölümlerde almış oldukları muhasebe ders sayıları %72,8 ile “Bir ve İki” olarak cevaplandırılanların yüksek olduğu görülmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerine bakıldıktan sonra sosyal medya kullanımına ilişkin sorunun yanıtları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal medya kullanım durumu

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	236	95,9
Hayır	10	4,1
Toplam	246	100

Görüldüğü üzere Tablo 2’de ankete katılan öğrencilerin %95,9 (236 kişi) sosyal medyayı kullandıklarını, %4,1 (10 kişi) ise sosyal medyayı kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3. Kullanılan sosyal medya araçları

Sosyal Medya Araçları	Frekans	Yüzde (%)
Facebook	89	9,0
Instagram	214	21,6
Twitter	109	11,0
YouTube	201	20,3
Udemy	23	2,3
LinkedIn	27	2,7
Pinterest	32	3,2
Tumblr	12	1,2
Flickr	2	0,2
WhatsApp	220	22,2
TikTok	29	2,9
Slideshare	5	0,5
MySpace	5	0,5
Diğer	21	2,1
Toplam	989	100

Tablo 3’te görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin sosyal medya aracı olarak en çok tercih ettikleri araçlar; %22,2 (220 kişi) “WhatsApp”, %21,6 (214 kişi) “Instagram” ve %20,3 (201 kişi) ise “YouTube” olarak görülmektedir. Katılımcıların sosyal medya aracı olarak en az tercih ettikleri araçlar ise; %0,2 (2 kişi) “Flickr”, %0,5 (5 kişi) ise “Slideshare” ve “MySpace” olarak görülmektedir.

Tablo 4. Günlük sosyal medya kullanım süresi

Süre	Frekans	Yüzde (%)
1 saat	55	22,4
2 saat	68	27,6
3 saat	49	19,9
4 saat	36	14,6
Daha fazla	38	15,4
Toplam	246	100

Tablo 4’te görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin sosyal medyada günlük olarak ne kadar süre kaldıkları durumuna göre; en çok %27,6 (68 kişi) “2 saat”, en az olarak ise %14,6 (36 kişi) “4 saat” süre ile kaldıkları görülmektedir.

Tablo 5. Sosyal medya kullanım amacına ilişkin dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Eğitim	61	24,8
Eğlence	46	18,7
Boş zaman değerlendirme	52	21,1
Yeni kişilerle bağlantı kurma	8	3,3
Konuşma ve diyalog kurma	17	6,9
İş	8	3,3
Alışveriş yapma	3	1,2
Bilgi ve haber paylaşma	51	20,7
Toplam	246	100

Ankete katılan öğrencilerin sosyal medyayı en çok %24,8 oranda eğitim amaçlı olarak kullandığını belirttiği Tablo 5’te görülmektedir. Sosyal medyayı hangi amaçla kullandıkları en az olarak %1,2 (3 kişi) “Alışveriş yapma” olarak cevaplandıkları görülmektedir.

Tablo 6. Sosyal medyanın kullanımının derse katılımına ilişkin dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	93	37,8
Hayır	69	28,0
Kararsızım	84	34,1
Toplam	246	100

Tablo 6’da görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin sosyal medyanın kullanımı derste daha aktif hale getiriyor mu sorusuna en çoktan en aza doğru sırasıyla %37,8 (93 kişi) “Evet”, %34,1 (84 kişi) “Kararsızım” ve %28,0 (69 kişi) ise “Hayır” olarak cevaplandıkları görülmektedir.

Tablo 7. Sosyal medyanın faydalarına ilişkin dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Ödevleri daha rahat paylaşıyorum	23	9,3
Ders alan arkadaşım ile daha kolay iletişim kuruyorum	49	19,9
Dersi veren öğretim elemanı ile daha rahat iletişim kuruyorum	28	11,4
Dersle ilgili değişiklikler ve yenilikler hakkında bilgi sahibi oluyorum	146	59,3
Toplam	246	100

Tablo 7’de görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin sosyal medyanın sağladığı fayda durumu olarak en çok %59,3 (146 kişi) “Dersle ilgili değişiklikler ve yenilikler hakkında bilgi sahibi oluyorum” olarak cevaplandıkları görülmektedir. Katılımcıların sosyal medyanın sağladığı fayda durumu olarak en az %9,3 (23 kişi) “Ödevleri daha rahat paylaşıyorum” cevaplandıkları görülmektedir.

Demografik bulgular incelendikten sonra; araştırma kapsamında yer alan sorulara çapraz tablo ve ki kare analizleri uygulanmıştır.

H_{0a}: Katılımcıların cinsiyetleri ile günlük sosyal medyada kalma süresi arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1a}: Katılımcıların cinsiyetleri ile günlük sosyal medyada kalma süresi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların cinsiyeti ile günlük sosyal medyada kalma süresi arasındaki ilişki

Günlük sosyal medyada kalma süresi

		1 saat	2 saat	3 saat	4 saat	Daha fazla	Toplam
Cinsiyet	Kadın	25	31	25	12	25	118
	Erkek	30	37	24	24	13	128
Toplam		55	68	49	36	38	246
		Değer		df	p		
X ²		8,401		4	0,078		

Yapılan çalışmada söz konusu iki değişkene ait sonuca göre H_{0a} hipotezi kabul edilmektedir. Bu yüzden Ki-Kare ilişki katsayısı sonucunun 0,05'ten büyük olmasıyla 0.078 oranı ile açıklamak mümkündür. Analiz sonucunda p= 0,05 <0,078 olduğundan istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Çapraz tablo sonucuna bakıldığında katılımcıların cinsiyetlerine göre en çok günlük sosyal medyada kalma süresi 68 kişi "2 saat" olarak görülmektedir.

H_{0b}: Katılımcıların yaşları ile hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1b}: Katılımcıların yaşları ile hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların yaşları ile kullandıkları sosyal medya araçları arasındaki ilişki

		Sosyal Medya Araçları						
		Facebook	Instagram	Twitter	YouTube	Udemy	LinkedIn	Pinterest
Yaş	17-21 yaş arası	38	94	39	84	6	6	11
	22-26 yaş arası	44	106	62	97	14	14	16
	27-31 yaş arası	7	14	8	20	3	7	5
Toplam		89	214	109	201	23	27	32
		Sosyal Medya Araçları						
		Tumblr	Flickr	WhatsApp	TikTok	Slideshare	MySpace	Diğer
Yaş	17-21 yaş arası	3	1	96	12	2	3	6
	22-26 yaş arası	6	-	104	12	1	1	13

yaş arası							
27-31 yaş arası	3	1	20	5	2	1	2
Toplam	12	2	220	29	5	5	21
	Değer		df			p	
X²	63,945		28			0,000	

Yapılan çalışmada söz konusu iki değişkene ait sonuca göre H_{1b} hipotezi kabul edilmektedir. Bu durum Ki-Kare ilişki katsayısı sonucunun 0,05'ten küçük olmasıyla 0.000 oranı ile açıklamak mümkündür. Analiz sonucunda p= 0,000 olduğundan istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Çapraz tablo sonucuna bakıldığında katılımcıların yaşlarına göre en çok kullanılan sosyal medya aracı 220 kişi "WhatsApp" ve yaşa aralığı ise 104 kişi "22-26 yaş arası" olarak görülmektedir.

H_{0c}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medyanın kullanımının dersi aktif hale getiriyor mu sorusu arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1c}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile sosyal medyanın kullanımının dersi aktif hale getiriyor mu sorusu arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayıları ile sosyal medya kullanımının dersi aktif hale getirme durumu arasındaki ilişki

Sosyal medya kullanımının dersi aktif hale getirme durumu					
		Evet	Hayır	Kararsızım	Toplam
Muhasebe Ders Sayısı	Bir ve İki	68	47	64	179
	İkiden Fazla	25	22	20	67
Toplam		93	69	84	246
	Değer		df		p
X²	1,256		2		0,534

Yapılan çalışmada söz konusu iki değişkene ait sonuca göre H_{1c} hipotezi reddedilmektedir. Analiz sonucunda p= 0,05 <0,534 olduğundan istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Çapraz tablo sonucuna bakıldığında katılımcıların alınan muhasebe ders sayısına göre en çok "Bir ve İki" ders alan 68 kişi "Evet" olarak cevaplandığı görülmektedir. Bu noktada ders sayısı ile sosyal medya kullanımının dersi aktif hale

H_{0d}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

H_{1d}: Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayısı ile hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayıları ile sosyal medya araçları arasındaki ilişki

		Sosyal Medya Araçları						
		Facebook	Instagram	Twitter	YouTube	Udemy	LinkedIn	Pinterest
Muhasebe D.S	Bir ve İki	62	153	82	144	12	17	23
	İkiden Fazla	27	61	27	57	11	10	9
Toplam		89	214	109	201	23	27	32
		Sosyal Medya Araçları						
		Tumblr	Flickr	WhatsApp	TikTok	Slideshare	MySpace	Diğer
Muhasebe D.S	Bir ve İki	10	2	160	22	4	4	14
	İkiden Fazla	2	-	60	7	1	1	7
Toplam		12	2	220	29	5	5	21
		Değer		df		p		
X ²		12,552		14		0,562		

Yapılan çalışmada söz konusu iki değişkene ait sonuca göre H_{1d} hipotezi reddedilmektedir. Analiz sonucunda $p=0,05 < 0,562$ olduğundan istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Çapraz tablo sonucuna bakıldığında katılımcıların alınan muhasebe ders sayısına göre en çok “Bir ve İki” ders alan 160 kişi “WhatsApp” olarak cevaplandığı görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

20. yüzyılın sonlarına doğru internetin ortaya çıkmasıyla birlikte bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, iletişim ve günlük yaşam biçimlerinde birçok değişikliğe yol açmıştır. İnsanlar arasındaki etkileşim, yüz yüze iletişim değil de yerini teknoloji almıştır. Bu durumu sosyal medyada vakit geçirme süresinden de anlayabiliriz. Sosyal medya, modern toplum üzerinde bir teknolojinin gelişmesidir ve aynı zamanda sosyal ağ ve kişilerarası iletişim ilişkisinde sosyal araştırmaların önemli bir temasıdır. Sosyal medya bu teknoloji platformunun merkezinde yer almaktadır. Sosyal medya, kullanıcıların kendi aralarında iletişim kurmasını sağlayan hizmetleri ve araçları, tüm uygulamaları kapsamaktadır.

Sosyal medya platformları “iletişim akışkanlığının” temel işlevini sağlar. Kullanıcılar görüşlerini ifade etmek için birden fazla kanal kullanabildiklerinden, çevrimiçi sosyal topluluk etkileşiminin amacına ulaşmak için iletişim daha sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Bu çalışma, sosyal medyanın öğrenme ve sonraki akademik performans üzerindeki etkileri ile üniversitede muhasebe dersi alan öğrenciler tarafından sosyal medya kullanımını ve ilişkisini araştırmak için yola çıkılmıştır. Muhasebe dersi alan öğrencilerin sosyal medyayı akademik ve birçok yararlı amaçla kullandıklarını bulgularda elde edilmiştir. Bu durum katılımcıların aldıkları muhasebe ders sayıları ile sosyal medya kullanımının derste aktif hale getirme durumu arasındaki ilişki analizinde de görülebilir. Muhasebe dersi alan öğrencilerin sosyal medyayı daha çok 22-26 yaş aralığında olan, 4. sınıfta eğitim gören erkek öğrencileri

oluşturmaktadır. Sosyal medyayı kullanmayan çok az öğrenci tespit edildiği gibi, bu platformları eğitim amaçlı kullanan ve bu kullanımların onları derste daha aktif hale getirdiğini bildiren birçok öğrenci vardır. Ayrıca birtakım sosyal medya araçları kullanılmaktadır. Kullanıcıların yaşları ile kullanmış oldukları sosyal medya araçları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ise analiz sonucunda tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, şüphesiz öğrencilerin eğitim materyali olarak kullanabileceği birçok araç vardır. Bu öğretici materyallerin yanında televizyon, radyo, kitap gibi basılı yayınlar, dergi gibi medya araçları eğitimin farklı aşamalarında destekleyici unsurlardır. Ancak bu medya araçların erişimi, kullanımı ve eğitimi verecek olanlar açısından sürekli değişim yaşamaktadır. Bu yüzden önemli olan sosyal medyanın olumlu etkilerini görebilmek için sağlıklı eğitim/öğretim aracı olarak kullanabilme potansiyeli yaratmaktır. Ayrıca genel bir değerlendirme yapıldığında sosyal medya araçlarının gerek eğitimde gerekse de özel olarak muhasebe eğitiminde kullanılması zaman tasarrufu, bazı konuların görselleştirildiğinde daha anlamlı ve kalıcı hale gelmesine yardımcı olması bağlamında avantaj yarattığı yadsınamaz bir gerçektir.

Hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin, derslerin verilmesi ve değerlendirilmesinde sosyal medyayı dahil etmenin önemini kabul ettiğini ve öğrencilerin derin öğrenme deneyimi ve katılımı üzerindeki olumlu etkisini vurguladığını gösteriyor. Ayrıca işbirlikçi ve organizasyon becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak öğretim üyelerinin sosyal medya kullanımının uygunluğu, kontrolü ve sosyal medya platformlarının kullanım düzeyi açısından bir denge kurmaları tavsiye edilmektedir.

Muhasebe eğitiminde öğrenci katılımını sağlamak için sosyal medyadan nasıl yararlanılması gerektiği konusunda muhasebe öğrencileri ve eğitimciler için yol gösterici ilkeler başlığında bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Akarsu, O. N. (2019). *Turizm sektöründe iç denetim: erzurum ilinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Alzain, Z., Alfayez, A., Alsalman, D., Alanezi, F., Hariri, B., Al-Rayes, S., Alhodaib, H. & Alanzi, T. (2021). The role of social media in the training and continuing education of healthcare professionals in eastern saudi arabia. *Informatics In Medicine Unlocked*, 24 (1). <https://doi.org/10.1016/J.IMU.2021.100587>.
- Barutçu, S. & Tomaş, M. (2013). Sürdürülebilir sosyal medya pazarlaması ve sosyal medya pazarlaması etkinliğinin ölçümü. *Journal of Internet Applications and Management*, 4 (1), 5-24. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.12580>.
- Bergfeld, N., & Van den Bulck, J. (2021). It's not all about the likes: social media affordances with nighttime, problematic, and adverse use as predictors of adolescent sleep indicators. *Sleep Health*, July. <https://doi.org/10.1016/J.SLEH.2021.05.009>.
- Blankley, A., Kerr, D., & Wiggins, C. (2018). An examination and analysis of technologies employed by accounting educators. *The Accounting Educators' Journal*, 28, 75-98.
- Erol, G., & Hassan, A. (2014). Gençlerin sosyal medya kullanımı ve sosyal medya kullanımının tatil tercihlerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 804-812.
- Güney, A. (2020). Sosyal ağların muhasebe eğitiminde kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (88), 23-38. <https://doi.org/10.25095/mufad.801096>.
- Greenhow, C., Chapman, A. J. I., & Sciences, L. (2020). Social distancing meet social media: digital tools for connecting students, teachers, and citizens in an emergency. *Information and Learning Sciences*, 121 (5/6), 341-352. <https://doi.org/10.1108/ils-04-2020-0134>.

- Holtzblatt, M. & Tschakert, N. (2011). Expanding your accounting classroom with digital video technology. *Journal of Accounting Education*, 29 (2-3), 100-121. <https://doi.org/10.1016/j.jaccedu.2011.10.003>.
- <https://www.socialbusinessstr.com/2020/11/13/2020-sosyal-medyaistatistikleri/#:~:text=Facebook%2C%20ayl%C4%B1k%20%2C6%20milyar,hesap%20say%C4%B1s%C4%B1%208%2C6%20oldu> (Erişim Tarihi: 25.01.2020).
- Khan, T., Kend, M., & Nguyen, L. A. (2022). Social media academic networking—insights from first-year accounting university students’ experiences. *Higher Education Research & Development*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/07294360.2022.2057449>.
- Kumar, G., & Gabre, H. (2012). The effects of perceived stress and facebook on accounting students’ academic performance need to cite this paper? want more papers like this? the effects of perceived stress and facebook on accounting students’ academic performance. *Accounting and Finance Research*, 1 (2), 87-100. <https://doi.org/10.5430/afr.v1n2p87>.
- Lambić, D. (2016). Correlation between facebook use for educational purposes and academic performance of students. *Computers in Human Behavior*, 61 (August), 313-320. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2016.03.052>.
- Lim, W. M., & Rasul, T. (2022). Customer engagement and social media: revisiting the past to inform the future. *Journal of Business Research*, 148, 325-342. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.04.068>.
- Malik, A., Sinha, S., & Goel, S. (2022). Coping with workplace sexual harassment: social media as an empowered outcome. *Journal of Business Research*, 150, 165-178. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.06.018>.
- Manu, B. D., Ying, F., Oduro, D. & Boateng, S. A. (2021). Student engagement and social media in tertiary education: the perception and experience from the ghanaian public university. *Social Sciences & Humanities Open*, 3 (1), 1-12. <https://doi.org/10.1016/J.SSAHO.2020.100100>.
- Osei-Frimpong, K., McLean, G., Islam, N., & Otoo, B. A. (2022). What drives me there? The interplay of socio-psychological gratification and consumer values in social media brand engagement. *Journal Of Business Research*, 146, 288-307. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.03.057>.
- Othman, R., & Zambani, N. M. (2021). Social media as learning tool in cost and management accounting. *ANP Journal of Social Science and Humanities*, 2 (2), 39-46. <https://doi.org/10.53797/ANPJSSH.V2I2.5.2021>.
- Özdemir, S.S., Özdemir, M., Polat, E., & Aksoy, R. (2014). Sosyal medya kavramı ve sosyal ağ sitelerinde yer alan online reklam uygulamalarının incelenmesi. *Electronic Journal Of Vocational Colleges*, 4 (4), 58-64. <https://doi.org/10.17339/Ejovoc.96993>.
- Rooyen, A.V. (2015). Distance education accounting students’ perceptions of social media integration. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 176 (February), 444-450. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2015.01.495>.
- Sarı, A., & Öztunç, M. (2021). Kriz iletişimde sosyal medya: koronavirüs krizinde fahrettin koca’nın twitter kullanımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 801-818. <https://doi.org/10.15869/itobiad.817698>.
- Trivedi, S. K., & Singh, A. (2021). Twitter sentiment analysis of app based online food delivery companies. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 70 (8/9), 891-910. <https://doi.org/10.1108/gkmc-04-2020-0056>.
- Zheng, H., & Ling, R. (2021). Drivers of social media fatigue: a systematic review. *Telematics and Informatics*, 64 (November), 101696. <https://doi.org/10.1016/J.TELE.2021.101696>.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 10.06.2021

No: E-66323135-900.99-19276/ 20

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %35
2. yazar katkı oranı: %35
3. yazar katkı oranı: %30

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): June/Haziran-2022 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): October/Ekim-2023

Mutfak Departmanında İşgören Seçimi: Baş Aşçılar Üzerine Nitel Bir Çalışma

Employee Selection in the Kitchen Department: A Qualitative Study on Head Chefs

Dr. Öğr. Üyesi Filiz DEMİR¹, Öğr. Gör. Mustafa AKTURFAN²

Öz

Otel ve restoranların mutfak departmanlarına yapılan hatalı işgücü alımları bu işletmeler için verimsiz çalışma, kazalar ve yüksek işgücü devir oranı gibi maliyet yüküne sebep olmaktadır. İşletmelerin bu tür zararlardan kaçınabilmeleri için çalışanlarında belli niteliklerin bulunması gerekmektedir. Mutfak çalışanlarında bulunması gereken özelliklerin ortaya konulması açısından önem taşıyan bu çalışma, otel ve restoranlarda görev yapan baş aşçıların işgören seçimlerinde aradıkları nitelikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini Karaman il merkezinde 9 restoran ve 4 otel işletmesinde görev yapan baş aşçılar oluşturmaktadır. Araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Literatürden faydalanılarak görüşme formu oluşturulmuş ve baş aşçılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, baş aşçıların işe alacakları personelde bireysel ve mesleki nitelikler aradıkları görülmektedir. Genel anlamda bireysel nitelikler meslek etiği, çalışma disiplini, mesleki hedef, ekip çalışmasına uyum, kişisel bakım, beşerî ilişkiler, sabır ve sadakattir. Mesleki nitelikler ise eğitim durumu, mesleki hiyerarşi, mutfak planlama ve mutfak yönetimi, mutfak araç-gereçleri bilgisi ve kullanımı, ön hazırlık, pişirme yöntemleri, iş sağlığı ve güvenliği, HACCP bilgisi, gıda muhafaza yöntemleri, yemek stili, iş sağlığı ve güvenliği belgesi ile ilkyardım ve yemek reçetesi hazırlayabilme bilgisinden oluşmaktadır. Ek olarak çalışmanın sonucunda baş aşçıların işgören seçimi konusunda kendi aralarında iletişim halinde olmaları ve insan kaynakları yönetimi ile iş birliği yapmaları gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgören seçimi, işgören niteliği, baş aşçılar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Erroneous labor recruitment to kitchen departments of hotels and restaurants causes cost burdens such as inefficient work, accidents, and high turnover rates for these businesses. To avoid such damages, businesses have to hire employees with certain qualifications. This study, which is important in terms of revealing the characteristics kitchen workers should own, aims to determine the qualifications that head chefs working in hotels and restaurants look for in their employee selection. The sample of this study consists of head chefs working in 9 restaurants and 4 hotels in the Karaman city center. Data were obtained by the interview technique, which is one of the qualitative research methods. In conducting the research, a question form was created by using the literature, and interviews were performed with head chefs. As a result, it has been seen that head chefs look for individual and professional qualifications in the personnel they will hire. In general, individual qualities include professional ethics, work discipline, professional goal, adaptability to teamwork, personal care, human relations, patience, and loyalty. Professional qualifications consist of the educational status and the knowledge of professional hierarchy, kitchen management, use of utensils,

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, filizdemir@kmu.edu.tr

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, mustafaakturfan@kmu.edu.tr

preparation, cooking methods, occupational health, safety, HACCP, food preservation methods, food styling, first aid, and preparing recipes. In addition, as a result of the study, it is suggested that head chefs should be in contact with each other and cooperate with the human resources management regarding employee selection.

Keywords: Employee selection, employee qualification, head chefs

Paper Type: Research

Giriş

Benzer teknolojik donanım ve fiziksel altyapıya sahip işletmelerin rekabet ortamında müşterilerine kaliteli hizmet sunmak için en temel unsurun işgören niteliği olduğu belirtilmektedir. İşgören niteliği müşteri memnuniyetini ve çalışanlar arası iletişimi yakından ilgilendirmektedir. Yanlış bir işgören seçimi müşteri ve çalışanlar arasında istenmeyen durumları meydana getirmektedir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetimi son yıllarda işletmelerin hedeflerine ulaşmalarında en etkin rol oynayan birim olarak dikkat çekmektedir. Nitelikli işgören seçimi ve işgörenlerden elde edilecek verimin en üst seviyede olmasını sağlamak insan kaynakları biriminin en önemli görevleri arasında yer almaktadır. İnsan kaynakları biriminin işgören seçiminde birim amirleri ile beraber hareket etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda otel ve restoran işletmelerinde insan kaynakları birimi ve baş aşçıların işgören seçiminde aranan nitelikleri beraber belirlemesi gerekmektedir (Benli ve Şahin, 2004, s. 114; Kolu, 2006, s. 19; Daylar, 2015, s. 16).

Yiyecek içecek sektöründe meydana gelen hızlı gelişim kayda değer oranda istihdamı beraberinde getirmiştir. Kurulan işletmelerin en önemli varlıkları içerisinde işgörenler gelmektedir. İşletmenin sektörde tutunabilmesi ve rekabet şartlarında başarılı olabilmesi için çalıştırdığı işgörenlerin nitelikleri önem arz etmekte, turizm işletmelerinde kaliteyi belirleyen en önemli unsurlar arasında insan ve insan kaynakları yönetimi gelmektedir (Alleyne vd., 2006, s. 95). Günümüzde turizm işletmelerinde nitelikli personel ihtiyacının en fazla olduğu bölümlerden birisinin de mutfak olduğu bilinmektedir. Mutfakta çalışacak işgörenlerin ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri kazanmış, eğitime açık ve hedefi olan bireyler arasından seçilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde birçok değerli malzeme ile donatılan mutfaklar nitelikli işgören eksikliği yüzünden verimsiz olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2010, s. 2). Mutfakları yöneten baş aşçıların işgören bulma yöntemleri ve seçme kriterleri ise personel tedarik süreçlerinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Zira seçilen yanlış bir işgören işletmeye maddi zarar verebildiği gibi personeller arasında huzursuzluk da meydana getirebilmektedir. Oluşan bu huzursuzluk personelde verimi düşürmekte ve işletme prestijini olumsuz etkilemektedir (Benli ve Şahin, 2004, s.114; Kurnaz, vd., 2014, s. 42).

İşgören seçimi ile ilgili literatür incelendiğinde konunun daha çok eğitim, strateji, kalite, sağlık ve işletme büyüklüğü gibi kavramlarla çalışıldığı görülmektedir (Akbaba ve Günlü, 2011; Ruth ve Alexander, 2022; Abbasi vd., 2022). Örneğin; Akbaba ve Günlü (2011, s. 222), otel işletmelerinin önemli bir bölümünde stratejik planlama uygulandığı ancak işgören bulma, seçme ve eğitim uygulamaları yaklaşımlarının insan kaynakları yönetim süreci ile tam uyummadığını belirtmişlerdir. Benli ve Şahin (2004, s. 123) işletmelerde insan kaynağını bulma ve seçme görevinin çok önemli olduğunu, sürecin tarafsız ve doğru yürütülmesinin işletme ve işgören verimini arttıracaklarını, işletmedeki insan kaynakları biriminin temel amacının bu olduğunu ve doğru işgörenin doru yerde istihdam edilmesinin önemini vurgulamışlardır. Ruth ve Alexander (2022), işe alım ve seçim sürecinin kalite ve sağlık hizmeti sunumu üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu tespit ederken, Abbasi vd. (2022) daha yetenekli ve nitelikli bireylerin organizasyonun büyümesinde önemli bir rol oynadığını bulmuşlardır.

Bununla birlikte literatürde işgören niteliklerini inceleyen sınırlı sayıda araştırmalara rastlanmıştır (Aslan ve Dinçer, 2017; Çavdar ve Çavdar, 2010). Bu araştırmalar işgörende bulunması gereken ve istenen niteliklerin cinsiyet ve çalışılacak olan işe yönelik spesifik veya

spesifik olmayan donanım şeklindedir. Aslan ve Dinçer (2017) araştırma yapılan otel işletmelerinde insan kaynakları bölümünün olmadığını, işgören seçimine dair stratejik planlarının bulunmadığını, kadın çalışanlar yerine erkek çalışanların tercih edildiği ve spesifik bir alanda uzman işgören yerine her işten anlayan işgörenlerin işe alındığı sonucuna ulaşmışlardır. Yine Çavdar ve Çavdar (2010), işletmenin prensiplerine uygun, kurum kültürüyle uyumlu, spesifik işi başarı ile yürütecek işgöreni bulma yöntemlerinin bulunmasının insan kaynaklarının temel çalışma konuları arasında olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca işgören bulma ve seçme süreçleriyle ilgili işgörenlerin niteliklerinin yer aldığı bir veri tabanının oluşturulmasının işletmeye güçlü bir rekabet avantajı sağlayacağını vurgulamışlardır.

Konu ile ilgili yapılan literatür incelemesi ışığında mutfaklarda çalışan aşçıların işgören seçimi uygulamalarında aradığı nitelikler kapsamında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu husus göz önüne alındığında mutfak çalışanlarında bulunması gereken niteliklerin baş aşçıların işgören seçme kriterlerine göre açıklanması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Mutfak çalışanlarında bulunması gereken özelliklerin ortaya konulması açısından önem taşıyan bu çalışma, Karaman il merkezindeki otel ve restoranlarda görev yapan baş aşçıların işgören seçimlerinde aradıkları nitelikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bulgularının dikkate alınması neticesinde mutfak departmanlarına yapılan hatalı işgücü alımlarının vereceği zararın en aza indirileceği düşünülmektedir. Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan bu düşünceden hareketle nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniğiyle veriler elde edilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde, baş aşçıların işe alacakları personelde aradıkları belirli bireysel ve mesleki nitelikler ortaya konulmuştur.

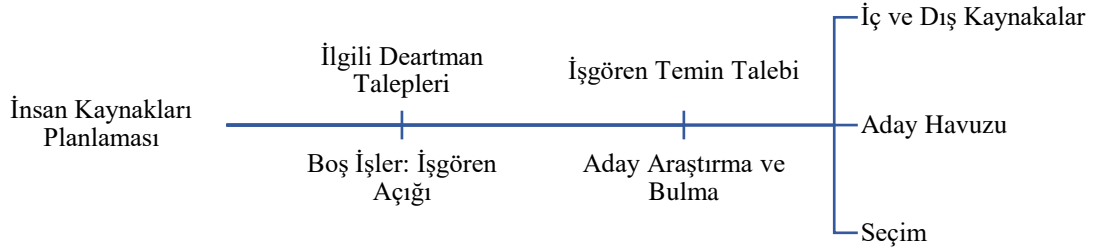
1. Literatür Taraması

Çalışmanın bu kısmında işgören bulma ve seçme, kişi-meslek uyumu, meslek algısı ve aşçılık mesleği kavramları açıklanacaktır. Ayrıca literatür taraması ile daha önce yapılmış çalışmalarda ulaşılan bilgiler neticesinde mutfak departmanında çalışacak işgörenlerin sahip olması gereken bireysel ve mesleki nitelikler hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. İşgören Bulma ve Seçme

İşletmelerin insan kaynakları departmanının en önemli görevleri arasında işgören bulma ve seçme yer almaktadır. Farklı departmanlara göre ihtiyacı karşılayacak farklı düzey ve beceride iş gören bulunması gerekmektedir. İnsan kaynakları birimi departman amirleri ile iletişim kurarak alınacak personelin nitelikleri ve miktarı hakkında görüş alışverişinde bulunur. Bazı işletmelerde insan kaynakları birimine bağlı olarak işe alma birimi ya da departman şefleri işgören bulma ve seçme görevini yerine getirir (Sabuncuoğlu, 2000, s.144). İşgören bulma; insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından personel planlaması sonucunda işgören ihtiyacını gidermek için deneyim, bilgi, beceri ve motivasyonu olan işgören adaylarını işletmeye dâhil etme işlemidir (Konaklıoğlu ve Atar, 2017, s. 8). İşgören bulma sürecinde ilk olarak departman amirleri personel istek formunu ve ihtiyaç duyulan işgören niteliklerini insan kaynakları bölümüne iletir. Gelen bu talep doğrultusunda insan kaynakları bölümü gerekli işlemleri başlatır. Böylelikle işgören bulma ve seçme süreci başlamış olur. İnsan kaynakları bölümü tespit edilen niteliklere uygun ve yeterli miktarda işgöreni bulduğu zaman talep eden birim amirine yönlendirir. Birim amiri işgöreni uygun bulursa personel istek formu tekrar insan kaynakları birimine gönderilir ve üst birim onaylarsa işgören bulma süreci tamamlanmış olur (Çavdar ve Çavdar, 2010, s. 82). Aşağıda şekil 1'de işgören bulma süreci gösterilmektedir.

Şekil 1. İşgören bulma süreci

Kaynak: Can ve Kavuncubaşı (2005, s. 168).

Personel bulma süreci ön görüşme, başvuru formunun doldurulması, personel seçim sınavı ve psikoteknik testler, görüşme, sağlık kontrolü, sabıka kaydı, işe alım kararı ve işe yerleştirme faaliyetlerini içerir (Kolu, 2006, s. 83). Bir sonraki adım işgören seçimidir. İşgören seçimi yapılmadan önce iş analizi yapılarak işin nitelikleri belirlenmelidir. Daha sonra işe göre işgören seçimi yapmak için işin gereklilikleri ve işin kişiden ne beklediği belirlenmelidir. İşin nitelikleri ve işgören nitelikleri uygun olmazsa hem işletme hem işgören mutsuz, huzursuz ve verimsiz olacaktır. Bu yüzden nitelikli iş gören seçimi için hangi kaynaklardan seçim yapılacağı tespit edilmelidir. İşletmeler işgören temini için iç kaynak ve dış kaynak olmak üzere iki kaynaktan yararlanmaktadır (Kolu, 2006, s. 62). İşgören bulma sürecinde iç ve dış kaynak unsurları Tablo 1’ de belirtilmiştir.

Tablo 1. İşgören bulma sürecinde iç ve dış kaynak unsurları

İç Kaynaklar	Dış Kaynaklar
Terfi	İlan ve Duyurular
İç Transferler	Kişisel Başvuru ya da Özgeçmiş Gönderme
	Referans
	Eğitim Kurumları
	İnternet
	İşgören Kiralama
	İnsan Kaynakları Danışmanlık Firmaları

Kaynak: Kolu, 2006, s. 62; Aslan, 2012, s. 48.

1.2. İşgören Seçiminde Önemli Kavramlar

İnsan kaynakları yönetimi bakımından işletmedeki departmanlarda farklı iş ve pozisyonlarda nitelikli, yetenekli ve karakteri mesleğe uygun bireylerin istihdam edilmesi önem arz etmektedir. İşletmenin sürdürülebilir olması işe uygun nitelikli işgören bulma ve seçmesine bağlıdır (Çavdar ve Çavdar, 2010, s. 8). Aşağıda işgören seçiminde sürdürülebilirlik açısından stratejik öneme sahip olabilecek kriterlerden bahsedilmektedir.

1.2.1. Kişi-Meslek Uyumu

Bireysel bilgi, beceri, ilgi ve yatkınlık gibi farklılıklara göre insanlara bazı meslekler daha çekici gelmektedir. Kişi kendi ilgi ve becerisine göre meslek seçerse mesleğini isteyerek ve severek yapacağı için verimi yüksek iş ve işgören ortaya çıkacaktır. Meslek uyumu olarak tanımlanan olgu, “işin niteliklerine göre işgören ya da işgörenin niteliklerine göre iş” olarak tanımlanmaktadır. Meslekle uyumlu işgörenler mesleğinde unvan alma, mesleği sürdürme ve kendini yenileme gibi davranışlar gösteren motivasyonu yüksek kişilerdir (Yılmaz ve Tanrıverdi,

2017, s. 623). Bireyin ekonomik geliri, hayata bakış açısı, toplumsal statüsü ve yaşam tarzı meslek uyumuna göre değişmektedir (İlhan, 2008, s. 314).

1.2.2. Meslek Algısı

Meslekler toplumda sosyal statüyü belirleyen bir unsur olarak algılanmakta ve birey kendisini bu algıya göre konumlandırmaktadır. Meslek seçiminde seçilecek mesleğin toplumda itibar görmesi ve benimsenmesi önemli etkenlerden birisidir (Arınç, 2013, s. 139). Mesleğini bilerek seçen bireyler olumlu meslek algısı geliştirmekte, daha mutlu ve huzurlu çalışmaktadır. Meslek algısına göre bireyde mesleğine devam etme veya meslekten uzaklaşıp mesleği bırakma eğilimi arasında ilişki bulunmaktadır. Bu açıdan mesleki bağlılık ve meslek algısı birbiri ile yakından ilişkilidir (Kuşluvan ve Kuşluvan, 2000, s. 254; Wildes, 2004, s. 2).

1.3. Aşçılık Mesleği

Aşçılık bilgi, beceri ve planlı çalışmayı gerektiren, fedakârlık isteyen bir meslek dalıdır. Son yıllarda artan ilgi ve tercih aşçılık mesleğini popüler hale getirirse de sektörde nitelikli işgören ihtiyacı artarak devam etmektedir (Kurnaz vd., 2014, s. 43). Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi (MEGEP), aşçıyı; “*Kendi başına ve belirli bir süre içerisinde kahvaltıları, çorbaları, zeytinyağlı yemekleri, mezeleri, hamur işi yemeklerini, salataları, sıcak ve soğuk sosları, kırmızı et, kümes hayvanları, sakatat ve av hayvanları yemeklerini, su ve deniz ürünleri yemeklerini, sebze ve kurubaklagil yemeklerini, pilav ve makarna yemeklerini, tatlıları ve içecekleri kendi başına hazırlama bilgi ve becerisine sahip nitelikli kişi*” şeklinde tanımlamaktadır (MEGEP, 2007, s. 12). Aşçılık gıda maddelerini tarlada hasat etme sürecinden başlayarak satın alma, teslim alma, depolama ve ürünleri hazırlayarak tabakta servis etme sürecine kadar geçen bir sanat dalı olarak tanımlanmaktadır. Kaliteli gıda malzemesinin seçimi, hijyen kuralları, stok yönetimi, üretim yönetimi ve insan kaynakları yönetimi gibi birçok konu aşçılık mesleğinin içerisinde yer almaktadır (Santich, 2007, s. 55). Gıda bilimine ilgi duyan ve duyusal analiz yapabilen, temiz ve düzenli çalışan, iş disiplini olan, el becerisi olup pratik uygulama ve planlama yapabilen bireyler aşçılık mesleğini yapabilecek kişiler olarak tanımlanmaktadır (Denk, 2017, s. 96). Nitelikli aşçıların turizm işletmelerinde maliyet kontrolünü yaparak verimliliği artırıp kâr oranını yükseltmesi gibi faydalarının olduğu bilinmektedir. Bu faydalara istihdam edilecek pozisyonlara uygun işgören seçimi dahildir.

Turizm işletmelerinin ve mutfak departmanının organizasyonel yapısına göre baş aşçıları mutfak departmanlarında eksik olan işgören miktarını tespit ederek insan kaynakları birimine personel istek formu ile bildirir. İnsan kaynakları birimi gerekli duyuruları ve gelen başvurularla ilgili ön görüşme ve ön değerlendirmeleri yaparak aşçıbaşına bilgi verir. Daha sonra aşçıbaşı yüz yüze yapılan görüşmeden sonra aday işgörenin niteliklerinin işin niteliklerini karşılayıp karşılamadığını değerlendirir. Değerlendirme sonunda uygun görülürse aday işgören işe alınır. Süreç sonunda aşçıbaşı personel istek formunda gerekli yerleri doldurup formu tekrar insan kaynakları birimine teslim eder. İnsan kaynakları birimi işe başlatma süreçlerini yönetir (Kolu, 2006, s. 90; Erdoğan, 2017, s. 61; Daylar, 2015, s. 69).

Turizm işletmelerinde aşçılık mesleğini istekli yapmak çok önemlidir. Aşçılık mesleğinin gereklerine göre işgörenler seçilirse kişinin meslek uyumu ve verimi artacaktır. Aşçılık mesleğinde pratik uygulama ve deneyimin işgörende bulunması gereken en önemli özelliklerden olduğu bilinmektedir (Daylar, 2015, s. 69).

1.4. İşgören Seçimi ile İlgili Çalışmalar

Yürütülen araştırma kapsamında konuyla ilgili ulusal ve uluslararası alanda yapılmış çalışmalar gözden geçirilmiştir. Ulusal boyutta ve turizm işletmeleri açısından yapılan literatür incelemeleri neticesinde mutfak işgöreni seçme tercihlerinin genel anlamda benzer nitelikler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Örnek verilecek olursa, Aslan (2012) İstanbul’da küçük ve

orta ölçekli otel işletmelerinde yaptığı bir çalışmada işgören bulma ve seçme yöntemini doğru ve başarılı uygulayan işletmelerin, ihtiyaçlarına göre en doğru işgöreni seçmiş olacağını bulgulamıştır. Buna karşılık Akbaba ve Günlü (2011, s. 222) stratejik insan kaynakları yönetimi ile ilgili yürüttükleri bir araştırmanın sonucunda otel işletmelerinin işgören bulma ve seçme yöntemleri ile uygulamaları arasında çelişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Benli ve Şahin (2004), yine bir otel işletmesinde işgören seçimi üzerine yaptıkları çalışmada işletmede performansı ve verimliliği arttırmanın ancak doğru işgörenin doğru işte istihdam edilmesine bağlı olduğu sonucuna varmışlardır. Benligiray (2006) çalışmada insan kaynaklarının ve yönetiminin önemi ile kalitenin de nitelikli insanlarla elde edildiğini vurgulamıştır. Yılmaz vd. (2018) şef adaylarının niteliklerine ilişkin mutfak şeflerinin görüşlerini incelerken şeflerin işgörende aradıkları niteliklerin iki ana kategori ve sekiz alt kategoriden oluştuğunu ortaya koymuşlardır. Bu nitelikler; mesleki nitelikler (hijyen ve sanitasyon, gıda güvenliği, ekipman ve ekipman kullanımı, ürün bilgisi, hazırlama, pişirme, sunum yöntem ve teknikleri) ve bireysel nitelikler (mesleki ilgi, çalışma disiplini, ekip çalışması) olarak açıklanmıştır. Kurnaz vd. (2014) ise önlisans düzeyinde eğitim alan aşçılık programı öğrencileri üzerinde yürüttüğü bir çalışmada aşçılık mesleğinin bilgi, beceri ve karakter mesleği olduğunu, işgörenlerin kendilerini bu yönde geliştirmeleri ve yenilemelerine yönelik teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Uluslararası literatür incelendiğinde mutfak çalışanları ve aşçılar ile ilgili doğrudan işgören niteliklerini araştıran çalışmalara rastlanmamıştır; ancak sektörde benzer çalışma ve sonuçların elde edildiği görülmektedir. Örneğin, Jeon vd. (2015) Güney Kore restoranlarında mutfak çalışanları üzerine uyguladıkları bir çalışmada, gıda hazırlama ve pişirme sırasında sanitasyonun öneminin bilindiğine; ancak kişisel hijyenin yeteri kadar önemsenmediğine dikkat çekmiştir. Attipoe (2014) Gana'nın Kwawu Doğu Bölgesi'nde okullarda çalışan mutfak personelinin çalışmaya yönelik motivasyon ve tutumunu incelemiş, çalışanların motivasyon kaynağını başta gelir olmak üzere, iş güvenliği, kariyer gelişimi, sosyal yardımlar ve eğitim olarak açıklamıştır. Zaki ve Helmy (2014) Kahire ve Giza'daki ekonomik otellerde mutfak personelinin gıda güvenliği ile ilgili bilgi, tutum ve uygulamalarını değerlendirmişlerdir. Elde ettikleri bulgular, mutfak personelinin gıda güvenliğine ilişkin genel değerlendirmelerinin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Ko ve Lu (2021) ise mutfak personeli için gıda profesyonel yetkinlik ölçeği geliştirme çalışması yürütmüşlerdir. Yazarların çalışmanın sonucunda mutfak çalışanlarında bilgi yeterliliği, tutum yeterliliği ve beceri yeterliliği kapsamlarında temizlik bilgisi ve mutfak bilgisi olmak üzere iki kategoriye öne çıkardıkları görülmektedir.

İlgili literatür incelemeleri sonucunda mutfak işgörenlerinde aranan niteliklerin genel anlamıyla bireysel ve mesleki nitelikler olarak iki bölümde incelendiği görülmektedir. Bu manada yapılan çalışmaların insan kaynakları yönetiminde işgören bulma ve seçme, meslek algısı ve meslek uyumu, baş aşçıların işgören adaylarının nitelikleri üzerine görüşleri, mutfak yönetimi, mutfak işgörenlerinin eğitim seviyeleri ve kariyer hedefleri üzerine gerçekleştiği tespit edilmektedir (Daylar, 2015, s. 69; Aslan ve Dinçer, 2017, s. 347; Yılmaz vd., 2018, s. 278). İşgören seçimi üzerine ilgili literatür incelemelerinde yapılan çalışmalarda mutfak çalışanlarında aranan bireysel ve mesleki nitelikler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Mutfak işgörenlerinde aranan genel nitelikler

Bireysel Nitelikler	Mesleki Nitelikler
---------------------	--------------------

Ekip çalışmasına uyum	Hijyen ve sanitasyon
Mesleki hedef	HACCP bilgisi ve gıda güvenliği
Meslek etiği	Araç-gereç bilgisi
Sabır	Pişirme yöntemleri
İşyerine sadakat	Sunum teknikleri
Fedakârlık	Ön hazırlık
Saygı	Mesleki hiyerarşi
Kişisel bakım	Gıda muhafaza yöntemleri
Beşerî ilişkiler	İş sağlığı ve güvenliği
Deneyim	İlk yardım

Kaynak: Daylar, 2015; Aslan ve Dinçer, 2017; Yılmaz, vd. 2018; Ko ve Lu, 2021.

2. Yöntem

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın konusu ve yöntemi, evren ve örnekleme, verilerin toplanması için kullanılan teknik ve verilerin yorumlanması konuları açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Çalışmada Karaman il merkezindeki otel ve restoranlarda görev alan baş aşçıların işgören seçiminde aradıkları nitelikler araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Mutfak çalışanlarında bulunması gereken özelliklerin ortaya konulması açısından önem taşıyan çalışma, otel ve restoranlarda görev yapan baş aşçıların işgören seçimlerinde aradıkları nitelikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bununla beraber, bu çalışma Karaman ilinin turistik gelişimine dolaylı katkı sağlaması açısından da önem taşımaktadır. Turizm endüstrisi, ekonomide çarpan etki oluşturan hizmet sektörünün bir kolu olarak, sanayi yatırımlarına nazaran daha az maliyet gerektirmesi, istihdam ve döviz girdisi sağlaması, ithalat açığı giderici etkisinin yanında diğer sektörlerin çıktılarını kullanması, dolayısıyla ekonomiye olumlu etkisi sebebiyle ideal bir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Karaman ili de çok eski tarihlere kadar uzanan geçmişi ve farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan birçok tarihi, kültürel ve arkeolojik turistik ürünü bünyesinde barındırması nedeniyle turistik gelişime açık ve araştırılmaya değer bir lokasyon olarak görülmektedir (karaman.ktb.gov.tr, 2022). Bu bağlamda bu araştırmanın ekonomik yapısı ve sosyal durumu halihazırda gelişmiş olan Karaman'da yapılmasının, ilin turistik gelişimi açısından artı bir değer oluşturacağı, artan kalite ile birlikte artan turizm faaliyetlerinin turizm girdilerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. İlin turistik potansiyelinin değerlendirilmesi açısından Karaman ilini ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayıları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. Karaman ilini ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayıları

Ziyaretçi Türü	Bakanlık Konaklama Verileri	
	2021	2022 (İlk 6 Ay)
Yabancı Ziyaretçi Sayısı	3.621	2.307
Yerli Ziyaretçi Sayısı	81.432	43.546

Kaynak: karamankulturturizm.gov.tr, 2022.

Ayrıca istihdam edilen personelin kalitesi turizm faaliyetinin niteliğini etkilemektedir. Bu nedenle nitelikli personel istihdam etmek önemlidir. Nitelikli personel seçme kriterleri belirlemek baş aşçı ve insan kaynakları ofisinin doğru işgören tespit etmesinde yönlendirici olmaktadır. Alan yazında bahsi geçen niteliklerin turizm işletmeleri tarafından daha iyi algılanabilmesi için konunun daha spesifik hale indirgenerek incelenmesinin konuya yeni bir bakış açısı kazandıracığı düşüncesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

2.2. Örneklem Belirleme

Nitel araştırmalarda birim elemanlardan oluşan örnekler ve örnek olaylar ile küçük çokluklar için araştırma kümesi tanımları kullanılmaktadır (Karasar, 2003, s. 110). Bu araştırmanın konusunu baş aşçılar ve mutfak departmanı çalışanları oluşturduğundan çalışmanın kapsamını en iyi temsil edebileceği düşüncesiyle araştırma kümesi olarak mevcut bir turizm potansiyeline sahip ve o yönde gelişmekte olan bir ilin ağırlama tesislerinden faydalanılması uygun görülmüştür. Nitekim, araştırmanın örneklemini Karaman il merkezinde yer alan 9 restoran ve 4 otel işletmesinde görev yapan baş aşçılar oluşturmaktadır. Ekonomik yapısı ve sosyal durumu gelişmiş olan Karaman, işsizlik oranı sıfır olan nadir şehirler arasında yer almaktadır. Geçmiş çok eski tarihlere kadar uzanan şehir farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin izlerini yansıtan birçok tarihi, kültürel ve arkeolojik turistik ürünü içerisinde barındırmaktadır (karaman.ktb.gov.tr, 2022). Buna istinaden turistik gelişim planı ve programlamasına dahil edilmiş olan Karaman'ın örnekleme seçimi için uygun bir alan olacağı düşünülmüştür.

Görüşme yapılacak bireylerin araştırma konusu ile doğrudan ilgili olması istendiği durumlarda araştırmacılar genellikle amaçlı örnekleme yöntemini kullanma eğilimindedirler (Karataş, 2015, s. 70-71). Bu yüzden örnekleme olarak araştırmaya gönüllü katılım sağlayan baş aşçılar seçilmiştir. Çalışmaya, Karaman il merkezinde yer alan turizm işletme belgesi 7, belediye belgesi 5 konaklama tesisi ve 31 restoran işletmesinde görev yapan, sektörde tanınmış gönüllü 14 baş aşçı katılmıştır. Baş aşçıların çalışmış olduğu işletmeler Karaman'da yerel halk ve turistlerin sıklıkla tercih ettiği mekanlar olduğu için tercih edilmiştir.

2.3. Yöntem

Nitel araştırma yönteminde veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu; veri analizi olarak ise betimleyici analiz kullanılmaktadır (Karasar, 2001, s. 34; Karasar, 2003, s. 197). Çalışmada nitel araştırma yöntemi içinde yer alan yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme, kişilerin araştırma hakkındaki bilgi ve deneyimlerinin öğrenilmesini sağlayan yöntemi ifade etmektedir (Karasar, 2003, s. 165; Karataş, 2015, s. 71; Yılmaz vd., 2018, s. 275). Araştırmada sorulara verilen yanıtların geçerli ve güvenilir olması için ilgili literatür ayrıntılı bir şekilde araştırılmış ve elde edilen verilerden yola çıkarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırmada görüşme formunda kullanılan soruların oluşturulmasında Yılmaz vd. (2018) ile Üzümcü'nün (2015) çalışmalarından yararlanılmıştır. Oluşturulan görüşme formu alanında uzman üç farklı araştırmacı tarafından incelenmiştir. Görüşme formu; demografik bilgilerin ve araştırmanın amacına yönelik hazırlanan soruların yer aldığı iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formu kapsamında görüşmelerin yapılabilmesi ve çalışmanın amacı doğrultusunda Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 21.03.2022 tarih ve 02-2022/27 sayılı kararı ile gerekli etik onay alınmıştır.

Örnekleme kapsamında seçilen baş aşçılar Ş1, Ş2, Ş3 olarak sıralanmış ve Ş1 ile Ş14 arasında kodlanmışlardır. Seçilen örnekleme grubuyla 15 Mart-15 Nisan 2022 tarihlerinde görev yaptıkları işletmelerde gönüllü katılım formu onayı alınarak yüz yüze görüşülmüştür. Örnekleme grubuna araştırmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra görüşme formunda yer alan sorular görüşme yapılan baş aşçılara yöneltilmiş ve cevaplar görüşme formunda yer alan cevap kısmına not edilmiştir. Katılımcılar görüşme esnasında ses kaydı istemedikleri için görüşmeler gönüllü katılım onay formu doldurulduktan sonra sadece yazılı kayıt altına alınmıştır. Katılımcılara yöneltilen sorular tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcılara yöneltilen sorular

İşletmenin Fiziksel Özellikleri ile İlgili Sorular	Mutfak Departmanında İşgören Seçimi ile İlgili Sorular
İşletme Türü	İşe alacağımız kişilerde aradığımız bireysel nitelikler nelerdir?
İşletmenin sınıfı (Kaç yıldızlı)	İşe alacağımız kişilerde aradığımız mesleki nitelikler nelerdir?

İşletmenin sahiplik durumu
İşletmenin hizmet süresi
İşletme mutfaklarında çalışan sayısı
İşletmedeki mutfak sayısı
Personel seçmede kullanılan yöntem

Nitel araştırma yöntemlerinde verilerin analizi için içerik ve betimsel analiz en çok kullanılan teknikler arasındadır. İçerik analizi ayrıntılı inceleme, yorumlama ve tanımlama gerektirirken; betimsel analizde ise derinlemesine incelemeye gerek olmadan yorumlama yapılmaktadır (Karataş, 2015, s. 72-73). Verilerin analizi için yapılan literatür incelemesinden çıkan sonuçların ışığında görüşmelerden elde edilen veriler soru sırasına göre tablolştırılıp betimsel ve içerik analiz yönteminden yararlanılarak yorumlanmıştır.

2.4. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında Karaman il merkezinde yer alan 14 işletmede halen görev yapan 14 baş aşçı ile yüz yüze görüşme yapılmış ve yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler görüşme formuna kaydedilmiştir. Görüşme yapılan baş aşçıların görüşme sırasında ses kaydı alınmasına olumlu bakmadıkları için ses kaydı alınmamıştır. Yüz yüze görüşme yapılan 14 baş aşçıya ilişkin demografik bilgiler incelendiğinde 13 baş aşçının erkek 1 baş aşçının ise bayan olduğu görülmektedir. Baş aşçıların yaş profili incelendiğinde 24 ve 71 yaş aralığında olduğu göze çarpmaktadır. Baş aşçıların eğitim durumları incelendiğinde 3 kişinin ilkököl, 7 kişinin ortaokul, 1 kişinin lise, 2 kişinin lisans ve 1 kişinin ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Baş aşçılara sahip oldukları mesleki eğitim belgeleri sorulduğunda 1 kişinin kalfalık, 1 kişinin ustalık, 10 kişinin usta öğretici belgesine sahip olduğu ve 2 kişinin ise mesleki eğitim belgesinin olmadığı cevabı alınmıştır. Baş aşçıların sektördeki görev süreleri incelendiğinde 10 ile 50 yıl arasında değiştiği; araştırma esnasında çalışmış oldukları işletmelerdeki görev süreleri sorulduğunda ise 4 ay ile 50 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Araştırmaya katılan baş aşçıların demografik bilgilerine ilişkin bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Baş aşçıların demografik bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Mesleki Eğitim Belgesi	Sektördeki Görev Süresi	İşletmedeki Görev Süresi
Ş1	Erkek	38	Ortaokul	Usta Öğretici	28 yıl	10 yıl
Ş2	Erkek	48	Lisans	Usta Öğretici	28 yıl	4 ay
Ş3	Kadın	36	Lise	Usta Öğretici	11 yıl	11 yıl
Ş4	Erkek	38	Ön Lisans	Usta Öğretici	17 yıl	3 yıl
Ş5	Erkek	51	İlkokul	Usta Öğretici	37 yıl	1 yıl
Ş6	Erkek	71	Ortaokul	Usta Öğretici	50 yıl	50 yıl
Ş7	Erkek	24	Ortaokul	Kalfalık	10 yıl	3 yıl
Ş8	Erkek	57	Ortaokul	Usta Öğretici	43 yıl	43 yıl
Ş9	Erkek	37	Ortaokul	-	20 yıl	1 yıl
Ş10	Erkek	51	Ortaokul	-	17 yıl	7 yıl
Ş11	Erkek	56	İlkokul	Ustalık	45 yıl	10 ay
Ş12	Erkek	37	Ortaokul	Usta Öğretici	21 yıl	10 yıl
Ş13	Erkek	52	İlkokul	Usta Öğretici	30 yıl	15 yıl
Ş14	Erkek	52	Lisans	Usta Öğretici	20 yıl	20 yıl

Baş aşçıların mesai harcadıkları işletmelerin özellikleri incelendiğinde; işletmelerin tamamının aile işletmesi olduğu, 4 işletmenin otel, 2 işletmenin esnaf lokantası ve 8 işletmenin restoran olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. İşletmelerin hizmet süreleri incelendiğinde 1 yıl ile 68 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Mutfakta çalışan işgören sayısı incelendiğinde 3 ile 17 işgören arasında değiştiği görülmektedir. İşletmelerin türlerine göre mutfak sayısının değiştiği görülürken 2 işletmede 2 adet mutfak, 2 işletmede 4 adet mutfak ve 10 işletmede ise 1 adet mutfağın yer aldığı bilgisine ulaşılmıştır. Baş aşçılara mutfakta çalışacak işgöreni hangi yöntemle

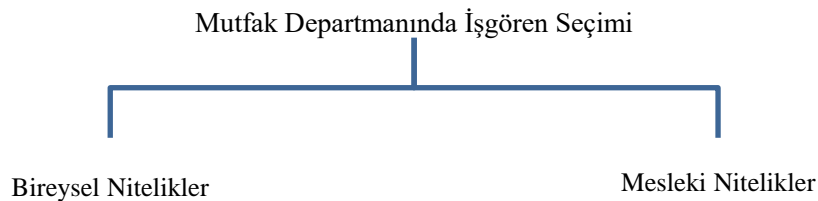
belirlersiniz sorusuna 11 baş aşçının görüşme cevabını verdiği; 3 baş aşçının ise görüşme ve referans yöntemi kullanırım cevabını verdiği görülmektedir. Araştırma kapsamında ziyaret edilen işletmelerin özellikleri Tablo 6’de belirtilmiştir.

Tablo 6. İşletmelerin özellikleri

Sıra	İşletme Türü	İşletme Sahiplik Durumu	İşletme Hizmet Süresi	Mutfakta İşgören Sayısı	Mutfak Sayısı	İşgören Seçiminde Kullanılan Yöntem
İ1	Otel	Aile İşletmesi	10 yıl	14	4	Görüşme ve referans
İ2	Otel	Aile İşletmesi	3 yıl	17	2	Görüşme
İ3	Otel	Aile İşletmesi	7 yıl	7	1	Görüşme
İ4	Otel	Aile İşletmesi	11 yıl	4	2	Görüşme ve referans
İ5	Restoran	Aile İşletmesi	1 yıl	8	1	Görüşme
İ6	Restoran	Aile İşletmesi	50 yıl	8	1	Görüşme
İ7	Restoran	Aile İşletmesi	3 yıl	4	1	Görüşme ve referans
İ8	Lokanta	Aile İşletmesi	68 yıl	9	1	Görüşme
İ9	Restoran	Aile İşletmesi	6 yıl	9	1	Görüşme
İ10	Restoran	Aile İşletmesi	7 yıl	13	1	Görüşme
İ11	Restoran	Aile İşletmesi	8 yıl	3	1	Görüşme
İ12	Restoran	Aile İşletmesi	10 yıl	5	4	Görüşme
İ13	Restoran	Aile İşletmesi	15 yıl	3	1	Görüşme
İ14	Lokanta	Aile İşletmesi	55 yıl	3	1	Görüşme

Çalışma çerçevesinde araştırmaya katılan baş aşçılar ve görev yaptıkları işletmelerin bilgileri incelendiğinde Karaman il merkezinde dikkat çeken köklü işletmelerin olmasının yanında Karaman’ın gastronomi potansiyelinin farkedilerek yeni işletmelerin açıldığı ve bu işletmelerin istihdam potansiyeli oluşturduğu görülmektedir. Yapılan istihdamın niteliği işletmelerin ve sunulan hizmetin kalitesi doğrultusunda şehrin imajını etkilemektedir. Bu bağlamda araştırma kapsamında belirlenen sorulara göre yapılan görüşmeler neticesinde her bir sorudan elde edilen veriler tema ve kodlara ayrılarak yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında iki farklı tema belirlenmiştir. Bunlar; bireysel ve mesleki niteliklerdir. Belirlenen temalar katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Araştırma sonunda belirlenen temalara ait bilgiler Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Çalışma kapsamında oluşturulan tema ve kategoriler

Şekil 2 incelendiğinde araştırma kapsamında iki ana temanın belirlendiği görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde araştırmanın sonuçlarıyla benzerlik gösteren çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar arasında Yılmaz vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, şef adaylarının niteliklerine ilişkin mutfak şeflerinin görüşlerinin de mesleki nitelikler ve bireysel nitelikler olmak üzere iki farklı temada yorumlandığı görülmektedir. Aynı şekilde Pelit vd. (2017) de, işletmelerin personel bulma, seçme ve personeli işe yerleştirme süreçlerinin belirlenmesinde iki kategori belirledikleri görülmektedir.

Bireysel nitelikler ana teması çerçevesinde katılımcılara yöneltilen “İşe alacağınız kişilerde aradığınız bireysel nitelikler nelerdir?” sorusuna verilen cevaplara ilişkin doğrudan ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

Ş1: “İşine saygısı olan, zaman kavramını önemseyen, iş disiplini olan, kişisel temizliğine dikkat eden, üniformasını düzgün kullanan, meslek ile ilgili hedefi olan, ekip çalışmasına uyum gösteren, yeniliklere ve öğrenmeye açık, bilgiçlik yapmayan, sabırlı ve görgü kurallarına bilen ve benim sistemime uyan işgören ile çalışmak isterim.”

Ş2: “Sabırlı, gülümsemeyi bilen, işyeri sadakati olan, işine zamanında gelip giden, kıyafet, saç ve sakal gibi kişisel temizliğine dikkat eden, mesleki amacı olan, sicili temiz, güvenilir, ekip arkadaşlarıyla uyumlu çalışan, öğrenmede sınır tanımayan, yeniliklere açık, mesleki heyecanını kaybetmeyen takım arkadaşını yanımda görmek isterim.”

Ş3: “Çalışma disiplini olan, kişisel bakımına dikkat eden ve üslubu düzgün olan, ekip çalışmasına uyumlu, deneyimli bayan personel ile çalışmak isterim.”

Ş4: “İşgören seçiminde eğitim görmüş adayları daha çok tercih etmekteyiz. Eğitim görmüş personelin disiplinli, yeniliklere açık ve ekip çalışmasına uyumlu olduğunu gözlemledim.”

Ş5: “Ahlaklı, mesleğini seven, kişisel temizliğine dikkat eden, işletmenin sırrına sahip çıkan, sır tutmasını bilen, işini yarıda bırakmayan, işyerinin zaman çizelgesine uyan ve işe gelmeyeceğinde haber veren özelliklere sahip işgören ile çalışmak istediğini.”

Ş6: “Sabıka kaydı olmayan, kişisel temizliğine dikkat eden ve daha önce çalıştığı iş yerinin referans mektubunu getirebilen kişiler ile çalışmak isterim.”

Ş7: “Özverili, titiz, trnak, saç, sakal ve üniforma gibi kişisel temizliğine dikkat eden, işine sadık, işini seven ve aşkla yapan, güvenilir, sabırlı, çözüm odaklı, hedef sahibi, ast-üst ilişkisini bilen saygılı, kolay pes etmeyen, ekip arkadaşlarıyla uyumlu çalışabilen, disiplinli ve girişimci nitelikte işgören tercih ederim.”

Ş8: “Mutfak işgöreninde müşteriye karşı davranışları iyi olan, ustalarına ve çalışma arkadaşlarına karşı gelmeyen, arkadaşlarıyla iyi geçinen, dikkatli çalışan, temizliğine dikkat eden ve dürüst kişileri işe almaya özen gösteririm.”

Ş9: “Kişiliği oturmuş, yardımsever, kurumun bilgilerini sır olarak saklamasını bilen, temizliğe önem veren, hedefi olan, uyumlu ve tecrübeli kişileri işgören olarak işe almayı tercih ederim.”

Ş10: “Kişisel temizliğine dikkat eden, saygılı ve özgüvenli, sabır ve sadakatli, mesleki amacı olan, ekip arkadaşlarıyla uyumlu, insani ilişkileri iyi olan, disiplinli ve dürüst personel seçmeye çalışırım.”

Ş11: “Personeli işe alacağımızda patron ve insan kaynakları ile beraber istişare yaparak karar veriyoruz. İşgörenin sabırlı, girişimci, ahlaklı, disiplinli, uyumlu, yetenekli, kişisel temizliğine dikkat eden ve mesleğine âşık olmasına dikkat ederim.”

Ş12: “İşinden önce ahlakına bakarım. Kişiliği iyiye mesleğinin de iyi olacağını düşünürüm. Mesleğini severek yapması ve ekip arkadaşları ile uyumlu, iletişimi güçlü sabırlı işgörenleri işe almaya çalışırım.”

Ş13: “Kişilik bozukluğu olmayan, saygılı, sabırlı, girişimci, sadakatli, işyerinde devamlılığı olan, ekip çalışmasına uyumlu, misafirlerle diyalogu iyi olan, öğrenmeye istekli olan bireyler olmasını isterim.”

Ş14: “Ahlaklı, sabırlı kişisel temizliğine dikkat eden, kurum içerisindeki sırları dışarıya vermeyen, ekip çalışmasına uyumlu hem misafirlere hem de çalışma arkadaşlarına karşı ilişkilerinde saygı kültürünü bilen kişiler olmasını isterim.”

Baş aşçıların işgörenlerin bireysel niteliklerine ilişkin görüşlerinin tespit edilmesine yönelik verilen cevaplar bağlamında kodlar belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların kodlara vermiş oldukları cevapların tekrar edilme sıklığı sayılar ile belirtilmiştir. Baş aşçıların işgörenlerin bireysel niteliklerine ilişkin görüşleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Baş aşçıların işgörenlerde aradıkları bireysel niteliklere ilişkin görüşleri

Tema 1	Kodlar	Kodların Tekrar Sıklığı
Bireysel Nitelikler	Kişisel hijyen	12
	Meslek etiği	14
	Karakter	14
	Beşerî ilişkiler	14
	Girişimcilik	13
	Deneyim	8
	Kariyer hedefi	10

Tablo 7’ye göre baş aşçıların işgörenlerde aradıkları bireysel niteliklerine ilişkin görüşleri kapsamında kişisel hijyen, meslek etiği, karakter, beşerî ilişkiler, girişimcilik, deneyim ve kariyer hedefi çerçevesinde sabır, saygı, iletişim, kişisel bakım, disiplin, uyum ve ahlak kavramları odak noktalar olarak belirlenmektedir. Elde edilen bu bulgular, Yılmaz vd. (2018)’nin bulgularıyla örtüşmektedir. Yazarların bulgularına göre işgören kişisel temizliğine ve sağlığına dikkat etmelidir, aksi takdirde işletmede işgörenler arasında ve misafirlerde ciddi sağlık sorunları görülebilmektedir. Ayrıca personelin dürüst, güvenilir, hoşgörülü, saygılı ve ahlaklı olması işletmede işveren ve işçiler arasında pozitif enerji oluşturacağı ve işlerin sorunsuz olarak sürdürülmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Yine işgören zaman kavramını dikkate alarak çalışma saatlerine uyar ve yaptığı işleri zamanında tamamlarsa üretkenlik artmaktadır. Tecrübeli, fedakâr, ekip arkadaşlarıyla uyumlu, araştıran ve öğrenmeye istekli işgörenlerin işletmeye değer kattığı düşünülmektedir.

Baş aşçıların işgörenlerin mesleki niteliklerine ilişkin görüşlerinin tespit edilmesine yönelik soruya verdikleri cevaplara ilişkin doğrudan ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

Ş1: “Ast-üst ilişkisini bilerek bilgiçlik yapmadan mutfakta yardıma ihtiyacı olan ekip arkadaşına yardım eden, gerektiğinde tezgâh silen gerektiğinde bulaşık yıkayan, ön hazırlığı doğrama ve pişirme yöntemlerini bilen (örneğin dana etinin bölümlerinin hangi pişirme yöntemine göre hazırlanması gerektiğini bilmesi gerekmektedir), yemeğin tabakta sunumu bilen (bütün misafirlere aynı görsel ve gramajda yemek göndermeli), besin gruplarını, dolap derecelerini ve gıda muhafaza yöntemlerini, hijyen ve sanitasyon kurallarını, ilkyardım, iş sağlığı ve güvenliği kurallarını bilen kişileri tercih ederim.”

Ş2: “Öncelikle daha önce çalıştığı işyerindeki süreye bakarım çünkü işyeri devamlılığı sürdürülebilir kalite için günümüzde çok önemli hale geldi. Menü bilgisi, mesleği seçme nedeni ve meslekteki amacı aradığım en önemli niteliklerdir. İlk görüşmedeki kılık-kıyafet ve kişisel bakım işgören hakkında ilk izlenim aldığım konudur. Ön hazırlık, hijyen ve sanitasyon, pişirme yöntemleri ve gıda muhafaza yöntemleri işgörende aradığım en önemli mesleki özelliklerdir.”

Ş3: “Mesleki eğitim almış, deneyimli, mutfak araç gereçlerini tanıyan, yemek sunumunu bilen, ön hazırlık, hijyen ve sanitasyon, gıda muhafaza yöntemleri, yiyecek kayıplarının önlenmesi için yapılması gerekenleri bilen, ilkyardım, iş sağlığı ve kurallarını bilen işgörenleri ekip arkadaşı olarak görmek isterim.”

Ş4: “Şehir otelciliğinde mesleki eğitim durumuna bakmıyoruz kendimiz kurumda hizmet içi eğitim veriyoruz. Mesleki yönden ahlaklı, yeniliklere açık, ön hazırlığı bilen, mutfakta bütçe planlamasına dikkat eden kişileri tercih ediyoruz.”

Ş5: “Aday personelin işi bilip bilmemesi önemli değil; öncelikle mutfakta çalışacak hevesi var mı bakarım ona göre işi ben öğretirim. Eğitim durumu önemli ama bir şey bildiğini sanması değil gerçekten bilmesi gerekir. Teorik bilen bazen uygulama yapamaz. Kurumda benim bilgilerime benim istediklerime göre hareket etmelidir. Pişirme yöntemlerini bilmesi önemli (tava ısınmadan, yağ ısınmadan herhangi bir yiyeceği tavaya koymaması gerektiğini bilmelidir), yiyeceklerin nasıl depolanması gerektiğini bilmelidir. Yiyecek içecek sektöründe çalışan kişi cenazesinde ağlamaz; düğününde gülmez diye bir söz var bunun nedeni de öncelikle işine sahip çıkması gerektiğini bilmesi gerektiğidir.”

Ş6: “Deneyimli olmalı, iş sağlığı ve güvenliği kurallarını bilmeli, sıcak yemekleri ve ızgara çeşitlerini bilmeli, tatlı ve hamur işlerinin %50’sini bilmeli, ayrıca bir hafta deneme süresi verip işletmedeki uyumuna ve çalışmasına bakarak ya hizmet içi eğitim veririz ya da olmayacağını düşünürsek işine son veririz.”

Ş7: “Ön hazırlık safhalarını bilmeli, kömür ızgarasını hazırlamasını ve yakmasını bilmeli, doğrama tahtalarının renklerini ve doğrama yöntemlerini bilmeli, pişirme yöntem ve derecelerini bilmeli, hijyen ve sanitasyon kurallarına uymalı, kullanılan araç-gereçleri bilmeli ve ona göre hazırlık yapmalı, içeride yapılan salata ve meze çeşitlerini yapmasını bilmeli, eti bilmesi gerekir ve etin bölümlerine göre pişirme yöntemlerini uygulaması gerekir, iş takibini bilmesi gerekir yarın yapılacak yemeğin eti şoklu ise bunu şoktan çıkarması gerektiğini yada sipariş verilmesi gerektiğini bilmeli, iş sağlığı ve güvenliği kurallarını bilmeli, yemek tabak dekorunu ve yiyecek kayıplarının önlenmesi için yapılması gerekenleri bilmeli, eğitimi olması önemli ama uygulama yapmış olması daha önemli yani çekirdekten uygulama yaparak yetiştiyse daha verimli olur, dolap derecelerini bilmeli, yabancı dil ve bilgisayar sektörde çok önemli ama bizim işletmemizin lokasyonu gereği bizde olmasa da olur.”

Ş8: “Mutfakta kullanılan araç-gereçleri, ön hazırlığı, pişirme yöntemlerini, gıda muhafaza yöntemlerini, yöresel yemekleri, hijyen ve sanitasyon kurallarını, ilkyardıma, iş sağlığı ve güvenliği kurallarını, doğrama yöntemlerini ve ast-üst ilişkisini bilmelidir.”

Ş9: “Ast-üst ilişkisini ve sorumluluklarını bilmeli, işe alacağımız pozisyona göre mesleki nitelik değişebilir ama kişilik özelliği değişmez, eğitimi olması iyi olur ama eğitimini mesleki eğitim üzerine aldıysa daha verimli olur, besin gruplarını, kullanılan araç-gereçleri ve dolap derecelerini bilmeli, dolaba ilk iren malzemenin ilk çıkacağı prensibini bilmeli, eli bıçak tutmuş olup doğrama yöntemlerini bilmelidir.”

Ş10: “Benim sistemime uymasını, pişirme yöntemlerini bilmesini ama özellikle fırın bilgisini bilmesini isterim. Ön hazırlık ve gıda muhafaza yöntemlerini bilmesini, araç-gereçleri tanınmasını, hijyen ve sanitasyon kurallarını bilmesini, iş sağlığı ve güvenliği ile ilkyardım konularında bilgisinin olmasını isterim. En önemlisi meslek bilgisinin olmasını ve kesinlikle telefon ile oynamasına onun yerine işine motive olmasını isterim. Telefona bakarak misafire tabak götüren insanlarla karşılaştım, bu işletmeye zarar veriyor.”

Ş11: “Mutfakta temizlik nasıl yapılmalı (hijyen ve sanitasyon kuralları), ön hazırlık, doğrama yöntemleri, araç-gereçleri ve dolaplara malzeme nasıl yerleştirilir bilmeli. Dolaplara ilk giren malzemenin ilk çıkacağını bilmeli, ast-üst ilişkisini bilmeli, mutfakta yapılan yemeklerin ve pişirme yöntemlerinin %30’unu bilmeli, iş sağlığı ve güvenliği ile ilk yardım kurallarını bilmelidir.”

Ş12: “Hijyen ve sanitasyon kurallarını, ön hazırlık yapmayı, ürünleri (baharatları, eti, sebzeyi, meyveyi, vb.) gıda muhafaza yöntemlerini, tabakta yemek sunumunu, doğrama ve pişirme yöntemlerini, araç-gereçleri, iş sağlığı ve güvenliği ile ilkyardım kurallarını bilmelidir.”

Ş13: “İlk olarak işgörenin işletmede gerekli durumlarda benim işim değil demeden çalışma arkadaşlarına yardımcı olmasını beklerim. Ön hazırlık nasıl yapılır ve mutfakta kullanılan araç gereçler nelerdir bilmesini isterim. Doğrama yöntemlerini, gıda muhafaza yöntemlerini, hijyen ve sanitasyon kurallarını bilmesi faydalı olur. Mutfakta kullanılan ekipmanların ne ile ve nasıl temizlenmesi gerektiğini bilmelidir. İşletmede kullanılan malzemelerin nerede olduğunu hızlı bir şekilde öğrenmesini ve uyum sağlamasını isterim. İş sevmesini ve istekli olması önemlidir.”

Ş14: “Ürün bilgisi (yapılacak yemeğin malzemelerini bilmesi), araç-gereçleri, doğrama yöntemlerini (piyazlık, kuşbaşı, vb., pişirme yöntemlerini ve yemek sunumunu bilmesini isterim. İşgören işe başladıktan iki gün sonra uygulamalı çalışmaya başladığında bunları bilip bilmediği ve deneyimli olup olmadığı ortaya çıkmaktadır.”

Baş aşçıların işgörenlerde bulunmasını istedikleri mesleki niteliklere ilişkin görüşlerin kodları ve tekrar sıklıkları aşağıda tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 8. Baş aşçıların işgörenlerde bulunmasını istedikleri mesleki nitelikler

Tema 2	Kodlar	Kodların Tekrar Sıklığı
Mesleki Nitelikler	Hijyen ve sanitasyon	9
	Araç ve gereçleri tanıma	11
	Pişirme yöntemleri	9
	Gıda muhafaza yöntemleri	11
	Maliyet kontrolü	5
	Doğrama yöntemleri	6
	Çırak-kalfa ve ustalık belgesi	4
	Ön hazırlık	14
	Gıda güvenliği ve ilgili sistemler	3
	Yemek reçetesi-tarifi	4
	İş sağlığı ve güvenliği	9
	Mesleki hiyerarşi	12
	Sunum teknikleri	6
	Yabancı dil	2
	Bilgisayar	3

Verilerin analizi neticesinde baş aşçıların işgörenlerde bulunmasını istedikleri mesleki nitelikler sıklık sırasına göre ön hazırlık, mesleki hiyerarşi, mutfak araç-gereçleri bilgisi ve kullanımı, pişirme yöntemleri, iş sağlığı ve güvenliği, hijyen ve sanitasyon, eğitim durumu, mutfak planlama ve mutfak yönetimi, HACCP bilgisi, gıda muhafaza yöntemleri, yemek stilistliği ile ilkyardım ve yemek reçetesi hazırlayabilme bilgisinden oluşmaktadır.

Elde edilen bulgular literatürdeki bilgi ve benzer çalışmalar ile örtüşmektedir. Literatürden örnekler verilecek olursa, baş aşçıların işgören seçiminde aradıkları mesleki niteliklere ilişkin görüşleri kapsamında ön hazırlık, ürün bilgisi, gıda muhafaza yöntemleri, doğrama ve pişirme yöntemleri gibi konular odak noktalar olarak belirlenmektedir. Ön hazırlık ne kadar iyi olursa yapılacak iş o kadar sorunsuz ve hızlı olacaktır (unileverfoodsolutions.com.tr, 2022). Ayrıca İşletmelerde hijyen ve sanitasyon temiz, güvenilir ve sağlıklı ortamlarda kaliteli gıdaların üretimi için önemlidir. Hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulmadan yapılan gıda üretimlerinde fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik etkilerle insanlarda gıda zehirlenmeleri ve enfeksiyon hastalıkları görülebilmektedir. Bu çerçevede yiyeceklerin hazırlanması, muhafazası ve tüketilmesi süreçlerinde gerekli hijyen kullarına uyulmalıdır (Nazlı ve İzgi, 1997, s. 2). Yiyeceklerin uygun koşullarda muhafaza edilmesi yiyeceklerin bulunmadığı zamanlarda ve yerlerde ulaşılmasına imkân sağlamakta, yiyeceklerin ömrünü uzatmakta ve uzun süre tüketme kolaylığı sağlamaktadır. Yiyecekleri muhafaza yöntemleri arasında dondurma, kurutma, soğukta muhafaza vb. bulunmaktadır (gidanotlari.com, 2022). İşgören kullanacak olduğu ürünleri tanıyarak ve özelliklerine göre hazırlama, pişirme ve muhafaza yöntemlerini uygularsa yiyeceklerin kaybı ve kalitesi korunmuş olacaktır (megep.meb.gov.tr, 2022).

3. Sonuç ve Öneriler

Bir işletmenin insan kaynakları birimi işletmenin amacına ulaşmasında etkin rol oynamaktadır. İnsan kaynakları yöneticileri aday iş görenlerin niteliklerini belirlemekte ve ilgili birim amirleri ile birlikte işgören seçimine karar vermektedirler. Toplumda dile getirilen “*Ne iş olsa yaparım*” görüşünün artık terk edildiği ve işin ya da işgörenin niteliğine göre iş bulma yaklaşımının benimsendiği bir anlayış işletmeler için sürdürülebilirliğin ve rekabet edebilirliğin önemli bir noktasıdır. Bu çerçevede nitelikli personeli bulmak ve onları hizmet içi eğitim ile geliştirerek kurumun amaçları doğrultusunda çalıştırmak insan kaynakları ve birim amirlerinin görevleri arasında yer almaktadır. İlgili literatür incelemeleri ve çalışmada elde edilen bilgilerin benzerlik gösterdiği ve bu bağlamda genel olarak baş aşçıların işgören seçiminde görüşme yöntemini kullandıkları, eğitime değil deneyime önem verdikleri ve öncelikli olarak bireysel nitelikler arasında yer alan ahlaklı, hijyenik ve sabırlı personel aradıkları; daha sonra ise mesleki nitelikler arasında yer alan araç-gereç bilgisi, doğru saklama, doğrama ve pişirme yöntemlerini işgören seçim kriterleri olarak belirledikleri söylenebilir. Bu niteliklerin yanında işgörenlerin zaman kavramını dikkate alarak çalışma saatlerine uyumaları gerektiği ve tecrübeli, fedakâr, ekip arkadaşlarıyla uyumlu, araştıran ve öğrenmeye istekli işgörenlerin işletmeye değer kattığı düşüncesi araştırmaya katılan baş aşçıların görüşleri arasında yer almaktadır. Ayrıca paydaşlarla yapılacak iş birliğinin, oryantasyonun ve mesleki eğitimin önemi de çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Literatür incelendiğinde, Akın’ın (2018) gastronomi eğitimi veren eğitim kurumları ile iş birliğine gidilmesi gerektiğini ve stajların mesleki teorik eğitimlerin ayrılmaz bir parçası olup öğrenciyi bilgi ve beceri yönünden mesleğe hazırladığı sonucunu ortaya koyduğu görülmektedir. Yılmaz vd. (2018), şef adaylarının niteliklerine ilişkin mutfak şeflerinin görüşlerini incelediği çalışmasında öğrencilerin teorik bilgide yeterli olduğunu ancak uygulamada sorun yaşadıklarını ve gastronomi ile ilgili eğitim müfredatı hazırlanırken otel yöneticileri ve mutfak şefleri gibi sektör temsilcilerinin görüşlerinin alınması gerektiğini savunmaktadır. Konaklıoğlu ve Atar (2017) ise işgören seçimi, işe alım, işgören eğitimi, iş gücünün değerlendirilmesi ve işletmeye uyum sağlayabilmesi kriterlerini değerlendirmiş ve insan kaynakları biriminin geliştirilmesinin işe uygun insan kaynağının işletmelerin amaçlarına ulaşmasını mümkün kılacağı sonucunu elde etmişlerdir. Literatürden elde edilen bu bilgiler bu çalışmanın sonucunu destekleyen niteliktedir.

Çalışma planlanırken sınırlılığının en aza indirilmesine özen gösterilmiş ancak bulguları değerlendirme sırasında göz önüne alınacak bazı kısıtlar görülmektedir. Araştırma için seçilen örneklem grubunun sadece Karaman il merkezindeki 14 otel ve restoranların baş aşçıları ile sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede işletme sayısı ve görüşme yapılan baş aşçı sayısı artırılabilir veya çalışma farklı bölge ve sektörlerde görev yapan baş aşçıları ile tekrarlanabilir. Bu bağlamda seçilen işletmelerin fiziki yapısı, nitelikleri ve personel sayısında değişme olacağı; görüşme yapılan baş aşçıların personelde aradığı niteliklerin değişim göstereceği düşünülmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Daha sonra yapılacak benzer çalışmalarda nicel araştırma yöntemine bağlı anket teknikleri kullanılarak veri toplanabilir. Araştırmada örneklem grubu olarak sadece baş aşçıları tercih edilmiştir. Bu bağlamda örneklem grubu olarak baş aşçıların yardımcıları ya da mutfak kısım şefleri veya insan kaynakları birim amirleri de tercih edilebilir.

Baş aşçıların işgören seçiminde günü kurtarmak, işgöreni maliyet unsuru olarak görmek, nitelikli işgören yerine aile üyelerini veya tanıdıkları çalıştırmak, cinsiyet ayrımı yapmak ve “ne iş olsa yaparım” diyen işgöreni tercih etmek gibi hataları yapmaktan kaçınarak işin gereklerine göre nitelikli işgören seçmeleri işletme ve baş aşçıların amacına olumlu etki edebilir. Bu çerçevede insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarının iyi analiz edilmesi ve işletme yapısına uygun bir şekilde uyarlanması, yöneticilerin ve işletme içerisindeki çeşitli departmanlardaki birim amirlerinin rakipler karşısında optimum performans gösterebilmek adına son derece önem arz eden insan kaynaklarını mesleğe özendirilmesi, onlara rol model olması, işleri kolaydan zora doğru

sıralayarak öğretmesi, işgörenin sosyal haklarını önemsemesi ve birimler arasında güçlü iletişim bağı kurmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Abbasi, S. G., Tahir, M. S., Abbas, M. ve Shabbir, M. S. (2022). Examining the relationship between recruitment & selection practices and business growth: An exploratory study. *Journal of Public Affairs*, 22(2), 24-38. doi: 10.1002/pa.2438J.
- Akbaba, A. ve Günlü, E. (2011). Otel işletmelerinde işgören bulma, seçme ve eğitim sürecinin stratejik insan kaynakları bakış açısıyla değerlendirilmesi: Beş yıldızlı otellerde bir araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 199- 228.
- Akın, A. (2018). Gastronomi turizminde staj eğitiminin önemi: Gaziantep Üniversitesi örneği. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 483-518.
- Alleyne, P., Doherty, L. ve Greenidge, D. (2006). Approaches to HRM in the Barbados hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18 (2), 94-109. doi: 10.1108/09596110610646655.
- Arınc, Ü. D. (2013). *Meslek seçiminde, meslek standartları ve personel belgelendirmenin rolü*. Uluslararası İş ve Meslek Danışmanlığı Kongresi, 28 - 29 Kasım 2013, Ankara.
- Aslan, S. ve Dinçer, M. Z. (2017). İstanbul'daki küçük ve orta ölçekli otel işletmelerinde işgören seçimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 342-350.
- Aslan, G. (2012). *İnsan kaynakları yönetiminde işe alma ve eğitimin kariyer yönetimi ile ilişkisi, bir şirketin kariyer yönetimi üzerine inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Attipoe, C. Y. (2014). *Motivation and attitude among kitchen staff in SHSS in the Kwaku east district* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Cape Coast.
- Benli, A. ve Şahin, L. (2004). İnsan kaynakları yönetiminde işgören bulma ve seçme: Çınar Hotel Uygulaması. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 113-124.
- Benligiray, S. (2006). İşletmelerimizde insan kaynakları bölümlerinin ve yöneticilerinin önemi. *Öneri Dergisi*, 7(25), 69-81.
- Can, H. ve Kavuncubaşı, Ş. (2005). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çakır, M. (2010). *Otel işletmelerinin mutfak bölümünde istihdam edilen personelin eğitim sürecinin değerlendirilmesi: İstanbul'daki 5 yıldızlı zincir otellere yönelik bir alan çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çavdar, H. ve Çavdar, M. (2010). İşletmelerde işgören bulma ve seçme aşamaları. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, 6(1), 79-93.
- Daylar, Ş. (2015). *Otel mutfak yöneticilerinin işgörenlerin yeterlilik düzeyi hakkındaki alguları: Karşılaştırılmalı Bir Uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Denk, E. (2017). *Otel mutfak çalışanlarının eğitim seviyeleri ve kariyer hedeflerinin ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Erdoğan, G. (2017). *Otel işletmelerinde mutfak yönetiminde baş aşçının hizmet kalitesine olan etkisi: Ankara'da Bir Uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Gıda Notları (2022). Gıdaları muhafaza yöntemleri. (<https://www.gidanotlari.com/gida-muhafaza-nedir-yontemleri-nelerdir/>) (Erişim tarihi: 11.04.2022).
- İlhan, S. (2008). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21: 313-328.
- Jeon, M. S., Park, S. J., Jang, H. J., Choi, Y. S. ve Hong, W. S. (2015). Evaluation of sanitation knowledge and practices of restaurant kitchen staff in South Korea. *British Food Journal*, 117(1), 62-77.
- Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Karaman. <https://karaman.ktb.gov.tr/TR-129637/karaman.html> (Erişim tarihi:22.09.2022).
- Karasar, N. (2001). *Araştırmalarda rapor hazırlama*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62-80.
- Ko, W. H. ve Lu, M. Y. (2021). Developing a professional competence scale for kitchen staff: Food value and availability for surplus food. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 102926.
- Kolu, N. (2006). *Otel İşletmelerinde insan kaynakları seçim yöntemleri personel bulma ve seçme süreci (Örnek Bir Uygulama)* (Yüksek lisan tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Konaklıoğlu, E. ve Atar, A. (2017). Stratejik insan kaynakları uygulamaları ile otel işletmelerinin finansal olmayan örgüt performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management*, 14 (2), 2017, 6-19.
- Kurnaz, A., Kurnaz, H.A. ve Kılıç, B. (2014). Önlisans düzeyinde eğitim alan aşçılık programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 41-61.
- Kuşlivan, S. ve Kuşlivan, Z. (2000). Perceptions and attitudes of undergraduate tourism students towards working in the tourism industry in Turkey. *Tourism management*, 21(3), 251-269.
- Mesleki Eğitimi Güçlendirme Projesi (MEGEP) (2007). *Yiyecek İçecek Hizmetleri-Aşçı*, Ankara.
- Nazlı, B. ve İzgi, Ş. (1997). Gıda işletmelerinde hijyen ve sanitasyon. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 23(1), 73-89, 1997.
- Pelit, E., Soybalı, H. H. ve Serkan, A. K. (2017). Termal otel işletmelerinde personel bulma, seçme ve personeli işe yerleştirme sürecindeki uygulamalar ve sorunlar üzerine bir araştırma: Afyonkarahisar örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 53-73.
- Ruth, K. L. ve Alexander, K. (2022). Effect of employee recruitment and selection on quality healthcare service in Narok County. *Journal of Human Resource Management*, 1(1), 1-15.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*, Bursa: Ezgi.
- Santich, B. (2007). The study of gastronomy: A catalyst for cultural understanding. *The International Journal of the Humanities*, 5(6), 53-58.
- Unileverfoodsolutions (UFS) (2022). Mutfakta ön hazırlık (unileverfoodsolutions.com.tr) (Erişim tarihi: 11.04.2022).
- Üzümcü, T. P. (2015). Otel yöneticilerinin turizm eğitime yönelik algıları: Kocaeli ili otel yöneticileri üzerinde bir araştırma. *KOSBED*, (30), 123-150.
- Yılmaz, G., Erdem, Ö. ve Arman, A. (2018). Şef adaylarının niteliklerine ilişkin mutfak şeflerinin görüşleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 273-294.

Yılmaz, A. ve Tanrıverdi, H. (2017). Aşçıların meslek uyumu ve meslek algısı düzeyleri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 621-639.

Yiyecek içecek hizmetleri mutfak üniteleri (2022). Ürün Bilgisi. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Mutfak%20%20%C3%9Cniteleri.pdf (Erişim tarihi: 11.04.2022).

Wildes J. V. (2004). Stigma in food service work: How it affects restaurant servers' intention to stay in the business or recommend a job to another. *Tourism and Hospitality Research*, 5(3), 213-233.

Zaki, M. M. ve Helmy, N. M. (2014). Evaluating the food safety knowledge, attitudes, and practices (KAP) of kitchen staff in economy hotels in Cairo and Giza. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality*, 11(1), 137-153.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 21.03.2022

No: 02-2022/27

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

KOBİ'lerde Girişimci Pazarlama Stratejisinin Pazarlama Kararlarına Etkisi The Effect of Entrepreneur Marketing Strategy on Marketing Decisions in SMEs

Metin İNCE¹, Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ²

Öz

Bu araştırmada KOBİ'lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahiplik düzeylerinin ortaya konulması ve girişimci pazarlama stratejisinin pazarlama kararlarındaki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de faaliyet gösteren KOBİ statüsündeki işletmelerden anket yöntemi ile veriler elde edilmiş ve elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği; ancak eğitim ve yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Yine literatür bilgisine paralel olarak, ölçek olarak daha küçük ve mikro ölçekli işletmelerin daha fazla girişimci pazarlama stratejisi izledikleri tespit edilmiştir. Pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasında ise girişimci pazarlama boyutlarının anlamlı bir etkisinin olduğu ve özellikle proaktif olma, risk alma ve kaynak dengelemenin daha fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimci Pazarlama; KOBİ; Pazarlama Kararları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research is aimed to reveal the level of ownership of entrepreneurial marketing dimensions of SMEs and to determine the effect of entrepreneurial marketing strategy on marketing decisions. For this purpose, data were obtained from the enterprises in the status of SMEs operating in Turkey with the survey method and the obtained data were analyzed with the SPSS program. The results showed that the level of enterprises having entrepreneurial marketing dimensions did not differ significantly according to gender; however, it showed a significant difference according to education and age level. Again, in parallel with the literature, it has been determined that smaller and micro-sized enterprises follow more entrepreneurial marketing strategies. It has been determined that entrepreneurial marketing dimensions significantly affect making marketing decisions based on knowledge, especially being proactive, risk-taking, and resource balancing have more impact.

Keywords: Entrepreneurial Marketing; SME; Marketing Decisions

Paper Type: Research

Giriş

İşletmelerin kuruluş amaçlarını yerine getirebilmek ve varlıklarını devam ettirebilmek için bazı temel fonksiyonları gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu fonksiyonlardan önemli bir tanesi de *pazarlama* fonksiyonudur (Koçel, 2020, s. 75). Ancak işletmelerdeki bu pazarlama fonksiyonu da "pazarlama" kavramının ortaya çıkması ve literatüre girmesinden itibaren bazı değişim ve dönüşümlere uğrayarak farklı anlam ve içeriğe bürünmüştür. Pazarlama 1900'lü yılların başlarında ve rekabetin olmadığı dönemlerde "ne üretirsem onu satarım" sloganlı "üretim" anlayışından günümüzdeki müşteri odaklılık, toplumsal ve çevreye duyarlı pazarlama anlayışı olan "global pazarlama" anlayışına kadar bazı evrelerden geçmiştir (İslamoğlu, 2017, s.

¹Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, metinince050@gmail.com

²Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, agurbuz@karabuk.edu.tr

11). Pazarlama kavramı kendisine yüklenen misyon kapsamında nihayetinde pazarlama karması bileşenleri, geleneksel pazarlama yöntemi veya pazarlama yönetim süreci gibi disiplin içeriği ile genel çerçevesini çizmiştir. Bu sayede işletmelerin pazar fırsatlarını nasıl analiz edecekleri, hedef pazarlarını nasıl belirleyecekleri ve bu hedef pazarlara yönelik nasıl bir pazarlama karması stratejisi ortaya koymaları gerektiği temel olarak pazarlama disiplini belirlenmiştir.

Pazarlama kavramı veya pazarlama stratejisinin ders kitaplarında ya da literatürde genel olarak çerçevesi çizilmesine rağmen, son zamanlarda küçük ölçekli işletmeler için ayrı bir pazarlama stratejisinin gerekliliği akademik çalışmalarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Mikro ve küçük ölçekli işletmelerin, özellikle ölçek ekonomisinden kaynaklı sorunlar, kaynak kısıtları, profesyonel yönetim anlayışının olmayışı veya iş ve kişisel hedeflerin karışması sebepleri ile ayrı bir pazarlama stratejisine ihtiyaç duydukları ifade edilmektedir (Morris, Schindehutte ve LaForge, 2002, s. 9). Bu vb. kısıtlamalar ve küçük ölçekli işletmelerin kendine özgü yönetim, girişimcilik ve pazarlama stratejileri çerçevesinde “girişimcilik” ve “pazarlama” disiplinlerinin bir araya getirilerek bu disiplinlerin harmanlanması ve birbirini desteklemesi sonucu bir ara yüz olarak ifade edilen “girişimci pazarlama” stratejisi zamanla literatürde yerini almıştır. Bu çerçevede özellikle KOBİ'ler (Küçük ve Orta Ölçekli İşletme) için uygulama alanı olduğu ifade edilen, ancak büyük işletmelerinde bir pazarlama stratejisi olarak kullanabildikleri “girişimci pazarlama” kavramı, pazarlama disiplini içerisinde güncel bir strateji olarak yerini almaya başlamıştır.

Bu çalışmada Türkiye KOBİ'lerinin girişimci pazarlama boyutlarına ne düzeyde sahip oldukları ve bu çerçevede girişimci pazarlama profillerinin ortaya konulması ve ayrıca KOBİ'lerdeki girişimci pazarlama sahiplik düzeyi ile pazarlama kararlarında bilgiye dayalı olarak alınması ve bilginin daha fazla ön plana çıkarılması arasında nasıl ilişki olduğu da incelenmiştir.

1. Girişimci Pazarlama

Temelde birbirinden ayrı iki farklı disiplin olan “girişimcilik” ve “pazarlama” 1982 yılında gerçekleştirilen bir konferansta ilk defa bir arada, bir ara yüz olarak ele alınmış ve zamanla üzerinde yapılan akademik çalışmalar neticesinde, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin uyguladığı bir strateji olarak ifade edilen “girişimci pazarlama” kavramı ortaya çıkmıştır (Kılıçer, 2011, s. 35). Girişimci pazarlamanın temelinde de hem “pazarlama” hem de “girişimcilik” ile ilgili faaliyetlerin bir bütün olarak ve birbirini destekler bir şekilde gerçekleştirilerek, kısıtlı olan kaynaklar ile belirsizlik ortamında işletmelerin iyi bir pazarlama fırsatı yakalayabilmelerini sağlamaları yatmaktadır (Becherer, Haynes ve Helms, 2008, s. 46). Bu bağlamda işletmelerin pazarlama stratejisi ortaya koymalarında, satış taktikleri belirlemelerinde ve yeni ürün ve hizmet geliştirme gibi pazarlama faaliyetlerinde girişimcilik disiplininin nasıl istifade edileceğine *girişimci pazarlama* stratejisi odaklanmaktadır (Fink, Koller, Gartner, Floh ve Harms, 2020, s. 153).

Girişimci pazarlamanın tanım ve çerçevesinin oluşturulmasında araştırmacıların odak noktaları temel olarak belirleyici olmuştur. Morris ve arkadaşları tarafından yapılan akademik araştırmalarda girişimci pazarlama perspektifinin odak noktası işletmelerin büyüklük ölçeği ve girişimcilik olmuştur. Bu araştırmalarda girişimci pazarlamanın çerçevesinin belirlenmesinde özellikle *girişimci odaklılık* ve küçük işletmelerde görülen kaynak kısıtı, yönetim sorunları ve ölçek ekonomisi ön plana çıkmıştır (Morris vd., 2002, s. 9-10). Yani işletmelerin pazarlama stratejisi belirlemelerinde girişimcilik disiplininin nasıl istifade edileceği ve girişimcilik disiplininin pazarlama faaliyetlerine nasıl kanalize edileceği ele alınmıştır. Bu odak nokta kapsamında girişimci pazarlama ile ilgili yapılan akademik çalışma ve yazınlarda günümüzde kabul görmüş tanımlardan biri olan ve Morris ve arkadaşları (2002) tarafından yapılan tanım ortaya çıkmıştır. Buna göre girişimci pazarlama; “*riskin yönetilmesi, kaynaklardan istifade edilmesi ve yenilikçilik perspektifi ile daha kârlı müşteri kitlesinin kazanılması ve elde tutulması amacıyla fırsatların proaktif olarak değerlendirilmesi ve kullanılması*” olarak (Morris vd., 2002, s. 10) tanımlanmaktadır.

Girişimci pazarlamanın tanım ve çerçevesinin belirlenmesinde diğer bir odak grup çalışma ise Hills ve arkadaşları (2007) tarafından ortaya konulan ve *pazarlama odaklı* olan bir çalışma grubudur. Bu çalışma perspektifinde ise işletmelerin girişimcilik faaliyetlerinde pazarlama disiplininin nasıl istifade edileceği ön plana çıkarılmıştır. Pazarlama odaklı yapılan çalışmalarda, işletme sahip ve yöneticilerinin farklı kabiliyet, misyon ve vizyonlara sahip oldukları ve doğal olarak bu farklılıkların her işletmede farklı pazarlama stratejilerini ortaya çıkaracağı vurgulanmaktadır (Hills, Hultman ve Miles, 2007, s. 105). Bu çerçevede Hills ve arkadaşlarının çalışmalarında, her işletmenin kendine özgü bir pazarlama stratejisinin olacağı ve bununla girişimci pazarlama kavramı ile tanımlanabileceği ifade edilmiştir.

Diğer bir grup çalışma ise Stokes tarafından yapılan ve geleneksel pazarlama yönetim süreci içerisinde yer alan adımları, girişimci işletmeler üzerinde araştırarak, geleneksel pazarlama ile farklarını ortaya koyan çalışmadır. Bu araştırmalar neticesinde, pazarlama yönetim sürecinin ilk aşaması olan *pazar fırsatlarının analizinde* girişimci işletmelerin, geleneksel pazarlamadan farklı olarak, pazar ihtiyaç ve fırsatlarını sezgi yolu ile değerlendirdikleri ve daha sonra kademeli olarak yeniliklere odaklandıkları tespit edilmiştir. Yine pazarlama yönetim stratejisinin ikinci adımı olan *hedef pazarların belirlenmesi* aşamasının, girişimci işletmelerde yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru olduğu gözlemlenmiştir. Yani girişimci işletmelerin, pazarı analiz ederek ve bölümlendirerek pazar seçimi yapmadıkları; girişimcilerin, ihtiyaçlarını önceden tespit ettiği ve belirli bir ilişkinin olduğu müşteri gruplarına odaklandıkları ve bu müşterileri de hedef pazar olarak belirledikleri tespit edilmiştir. Pazarlama yönetim sürecinin üçüncü aşaması olan *pazarlama karmasının oluşturulması* aşamasının ise girişimci işletmelerde, 4P kavramından ziyade sadece “tutundurma” odaklı olduğu ifade edilmiştir. Son aşama olan *pazarlama çabalarının belirlenmesi* aşamasında ise, pazar ile ilgili bilgi toplama sürecinin tamamen girişimcinin kendine bağlı ve resmi olmayan gözlem ve ikili ilişkiler yöntemi ile elde edildiği öne sürülmüştür (Stokes ve Wilson, 2006, s. 98).

Girişimci pazarlama ile ilgili günümüze kadar yapılan akademik çalışmalarda özellikle Morris ve arkadaşları tarafından yapılan tanım kabul görmüş ve bu tanım çerçevesinde girişimci pazarlamanın boyutları belirlenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde girişimci pazarlamanın *proaktiflik, müşteri odaklılık, yenilikçilik, risk alma, fırsat odaklılık, değer yaratma ve kaynakları dengeleme* (Morris vd., 2002, s. 10) olarak yedi boyutunun olduğu günümüzde kabul görmektedir.

Proaktiflik: Proaktif olmak işletmelerde, rakiplerden önce harekete geçmek, önceden sezmek ve belirli öngörüler çerçevesinde ilk önce adım atmak olarak tanımlanabilmektedir. Girişimci pazarlama boyutu kapsamında proaktiflik işletmelerin, rakiplerine kıyasla daha girişken ve cesur olmaları ve belirli riskleri alarak rakiplerden önce fırsatları tespit etme ve bu fırsatlar için cesurca adımlar atarak harekete geçmelerini ifade etmektedir (Antoncic ve Hisrich, 2001, s. 506). Başka bir tanıma göre ise proaktif olma, *işletmelerin pazara sunmuş oldukları yeni ürün ve hizmetlerle, pazarlama faaliyetleriyle, teknolojilerle veya yönetim teknikleri ile çevresinde değişim ve dönüşüm yapma kabiliyeti* olarak ifade edilmektedir (Lumpkin ve Dess, 1996, s. 146). Bu tanım çerçevesinde proaktif olma, işletmelerin pazar ve sektörde değişime öncülük etmeleri ve değişimi rakiplere göre ilk önce kabullenmeleri olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlara benzer şekilde Miller tarafından yapılan çalışmalarda ise proaktif olmak, *işletmelerin yenilikler yaparak pazara veya sektöre ilk veya ikinci firma olarak girmeleri* olarak tanımlanmıştır (Miller, 1983, s. 775). Bu tanımda da işletmelerin yenilikçilik kabiliyeti ön plana çıkarılmakta ve bu kabiliyet sayesinde ilk önce harekete geçerek rakiplere üstünlük sağlanması hedeflenmektedir. Morris ve arkadaşları tarafından da girişimci pazarlamanın proaktif olma özelliği, *önemli ölçüde azimli olmak, değişen şartlara ve çevreye uymak ve başarısızlık sorumluluğunu üstlenmek* olarak tanımlanmaktadır (Morris vd., 2002, s. 12).

Müşteri Odaklılık: Pazarlama stratejisi açısından özellikle son yıllarda artan rekabet ortamında işletmelerin olmazsa olmaz bir rekabet stratejisi olan müşteri odaklılık ön plana çıkmaktadır. Rakip işletmelerin çoğalması, müşteri istek ve arzularının sürekli değişmesi ve

yenilenmesi, e-ticaret gibi alışveriş kolaylığı ile müşterilerin istenilen ürünlere istediği zaman ulaşma imkânının olması gibi gerekçeler, artık müşteriyi ve müşteri memnuniyetini her zamankinden daha fazla önemli hale getirmiştir. Bu sebeple işletmelerde müşteri odaklı olmak, müşteriler için değer oluşturmanın sürekli hale getirilmesi, müşterilere geniş bir ürün ve hizmet yelpazesinin sunulması ve bunun bir işletme kültürü haline getirilmesi olarak ifade edilmektedir (Narver ve Slater, 1990, s. 24). Girişimci pazarlamada müşteri odaklı olmak da benzer şekilde işletmenin pazarlama stratejisinde müşteriyi merkez kabul etmesi ile başlamaktadır. Bu çerçevede müşteri odaklılık, işletmeler açısından müşterilerin tanınması, istek ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi süreci ile başlayan ve müşterileri memnun etme çabası ile devam eden ve işletmenin bütün birim, çalışan ve yetkililerince benimsenen bir süreç olarak da ifade edilmektedir (Özmen, 2003, s. 60). Aynı zamanda müşteri odaklı ve müşteri yönlü olmak, pazarın değişen koşullarına karşı daha hassas olmayı ve değişen pazar ve müşteri koşullarına karşı yenilikleri de ortaya koymayı gerekli kılmaktadır. Bu açıdan müşteri odaklılık aynı zamanda yenilikçilik olarak da karşımıza çıkmaktadır (Jaworski ve Kohli, 1993, s. 25). Girişimci pazarlamada müşteri odaklı yaklaşımının, geleneksel pazarlama odaklı yaklaşımdan en temel farkı ise, müşteriler ile daha yakın ilişkiler kurulması, müşterilerin de işletmeyi daha iyi tanıması ve bu samimi ilişki çerçevesinde bilgi akışının sağlanarak müşteri istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Morris vd., 2002, s. 11).

Yenilikçilik: Yenilikçilik kavramı özellikle girişimcilik disiplinine Shumpeter tarafından yüklenmiş önemli stratejidir (Schumpeter, 1947). İşletmelerin ve girişimcilerin farklılıklar ortaya koyabilmeleri, bu farklılıkları bir disiplin olarak sürdürebilmeleri ve bunları uygulama yetenekleri, yenilikçilik veya Latince karşılığı *İnovasyon* olarak tanımlanmaktadır. İnovasyon kelimesinin Türkçe karşılığı TDK tarafından, “*yenileşim*” olarak ifade edilmekte ve yenileşim terimi de, “*değişen koşullara uyabilmek için toplumsal, kültürel ve yönetsel ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020).

Yenilikçilik veya yenilik odaklı olmak girişimcilikte olduğu gibi girişimci pazarlamada daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda girişimci pazarlama, yenilikler sayesinde, müşterilere yeni değerler yaratarak işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamalarına yardımcı olmaktadır (Hills vd., 2007, s. 107). Bu sebeple hızla değişen pazarlarda ve pazarlama şartlarında değer yaratmak kavramı da sürekli olarak yeniden ele alınmaktadır. Bu açıdan işletmelerin ve pazarlamacıların, müşteri değerini ve bunun içinde yeni kaynakları araştırmaları ve pazarlama bileşenlerini sürekli göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Hills, vd., s. 107). Yenilikçilik kavramının bu önemine binaen, Hills ve Hultman (2006) tarafından girişimci pazarlamanın temel unsurunun yenilik olduğu değerlendirilmiş ve girişimci pazarlama, yenilik, pazarlama ve girişimcilik bileşiminden oluşan bir kavram olarak ele alınmıştır (Hills ve Hultman, 2006, s. 223). İlerleyen teknolojik değişimler ve müşteri istek ve ihtiyaçlarının değişmesi ile birlikte, yaklaşık son yirmi yıllık süreçte hem işletmeler hem de girişimciler için yenilik giderek önem kazanmış ve yenilik ve yenilikçilik ile ilgili akademik çalışmalar da giderek artmaya başlamıştır.

Risk Alma: Girişimci pazarlama boyutlarından olan risk alma boyutunda, belirli hedefler doğrultusunda sadece riski almak değil, riski yönetebilmek ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan risk ile ilgili faktörlerin ortaya konulması ve sonrasında bu faktörlerin paylaşılması veya etkisinin minimize edilmesi amacı ile hareket edilmektedir. Bu durumda, işletmenin pazarlama çabaları içerisinde risk profilini yönetmesi ön plana çıkmaktadır (Sirivastava, Shervani ve Fahey, 1998, s. 8). Bu anlamda risk almak, işletmenin belirlemiş olduğu amaç ve hedeflere ulaşmak için riskli faaliyetlere girmesi ve işletme yönetiminin de cesaret gerektiren faaliyet ve projelere öncülük etmesidir (Miller, 1983, s. 779).

Girişimci pazarlama için risk alma boyutu, Morris ve arkadaşları tarafından, riskin ve risk ile ilgili faktörlerin ortaya konulduğu ve bu risk faktörlerini azaltma gayretlerini içerisine alan hesaplanmış risk olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan girişimci pazarlamada risk alma olarak ifade edilen boyutta, alınan riskin anlamlı ve mantıklı olması ve risk faktörlerinin yönetilebilmesi esastır. İşletme tarafından alınan bu riskler, kaynakların kullanımı ve dağıtımı, pazar ve pazarlama

kararlarının alınması ve ürün seçimi gibi hususlarda alınan risklerdir. Bu sebeple pazarlama, işletmenin belirlediği bu risk profilini yansıtacak şekilde riskleri yönetmek ile sorumludur (Morris vd., 2002, s. 8).

Fırsat Odaklılık: Girişimci pazarlamanın diğer önemli bir boyutu da, yine girişimci odaklılıktan kaynaklı olan fırsat odaklılıktır. Morris ve arkadaşları tarafından fırsat odaklı olmak ve fırsatların farkına vararak onları izlemek, daha önceden fark edilmemiş olan ve potansiyel olarak bir kâr kaynağı olarak görülen pazar veya pazar potansiyelleri olarak ifade edilmektedir (Morris vd., 2002, s. 9). Bu açıdan girişimcilikte olduğu gibi girişimci pazarlamada da, işletmelerin hem mevcut pazarlardaki fırsatları tespit etmeleri, hem de sürekli kâr potansiyeli olan pazarları araştırarak bu pazarlara girme çabaları fırsat odaklılığın gereği olmaktadır.

Girişimci pazarlamada fırsat odaklılık, özellikle dış çevrede meydana gelen değişimlerden dolayı ortaya çıkacak olan fırsatları belirlemek ile ilgilidir. Dış çevrede meydana gelen değişimin fazla olması, daha çok fırsatın ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Örneğin günümüzde tüketiciler tarafından e-ticaret üzerinden ürün ve hizmetler satın alma isteğinin arttığı görülmektedir (Gürbüz, Ayaz ve Albayrak, 2015, s. 382). Bu durum işletmelere yeni fırsatlar ve yeni pazarlama kapıları açmaktadır. Bu fırsatları değerlendiren işletmeler diğer işletmelere kıyasla daha fazla fırsat odaklı pazarlama stratejisi izleyebilmektedirler. Ancak bu durumda ortaya çıkan fırsatlar ile birlikte risk oranı da artabilmektedir. Bu sebeple, girişimci pazarlamada önemli olan dış çevrenin değişiminden elde edilen fırsatlara odaklanırken, riskleri de göz önüne alarak, yaratıcı ve yenilikçi bir bakış açısı ile hareket edilmesi esas olmaktadır (Morris vd., s. 10).

Değer Yaratma: Değer yaratma, girişimci pazarlamanın müşteri odaklılık boyutunun bir cihette tamamlayıcısı ve destekleyicisi olarak ifade edilebilmektedir. Bu bakımdan müşteri odaklılığın temelinde, işletmeler tarafından müşterilerin elde etmiş oldukları değer ve tatmin düzeyinin artırılması ve bu sayede müşteri sürekliliğinin sağlanması yatmaktadır. Müşteri tatmin düzeyi ya da müşterinin elde ettiği değer ise, müşterinin ürün ve hizmetleri satın almadan önceki ürün ve hizmete ilişkin performans beklentisi ile satın alma sonrası gerçekleşen performans arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Tse ve Wilton, 1988, s. 207). Bu kapsamda işletmeler, müşterilerin elde edecekleri bu değeri, müşterilerin ürün ve hizmetler için katlanmış oldukları maliyetleri düşürerek veya müşterinin katlanmış olduğu maliyetlere kıyasla elde ettiği yararı artırarak müşteri tatminini artırabilmektedirler (Kotler, 2003, s. 70). Bu sayede müşterilerin tatmin düzeyini artırabilen işletmeler sadece kısa vadede değil, uzun vadede de pazara hâkim olabilecek ve müşteri istek ve beklentilerine cevap verebileceklerdir. Girişimci pazarlamanın temel yaklaşımında müşteriler ile samimi ilişkiler kurmak yattığı için, bu ilişkilerin sağlanması ve devamı için de değer yaratmak ön koşul olmakta ve özellikle yenilikçi değer yaratma da girişimci pazarlama kavramının önemli bir boyutu olmaktadır (Morris vd., s. 11).

Son zamanlarda artan rekabet ortamı ile birlikte işletmelerin, müşteriler için sadece değer yaratmaları değil, yenilikçi değer yaratmaları da ön plana çıkmaktadır. Çünkü müşteriler, yeni bir değer yaratıldığında, bu değerden daha fazla istifade edebileceğini düşündükleri veya yeni bir yarar elde edebileceğini düşündükleri için daha fazla ödeme yapabilir ya da önceden elde etmiş olduğu yararı daha az maliyetle elde etmek isteyebilirler (Priem, 2007, s. 225). Bu sebeple de işletmelerin, hedef müşterilerinin, gelecekte satın almayı düşündükleri ürün ve hizmetleri önceden belirleyip, bu beklentilere göre yeni ürün ve hizmetler sunmaları, hem sürdürülebilir bir rekabet elde etmelerine, hem de müşteri değerini artırmalarına katkı sağlayabilmektedir (Slater ve Narver, 1995, s. 68). Bu bağlamda hem küçük hem de büyük işletmeler açısından değer yaratma ve değer odaklı olma, kendi işletmelerini rakip işletmelerden farklı kılmak için önemli bir unsur haline gelmiştir (Weinstein ve Barrett, 2007, s. 330).

Kaynakları Dengeleme: Girişimci pazarlamanın diğer bir boyutu ise girişimcilik literatüründe daha fazla yer alan ve girişimci odaklılıktan kaynaklı olan kaynak kullanımıdır. Kaynak kullanımı literatürde kaynak dengeleme olarak da kullanılmakla birlikte özetle, az kaynaklar ile daha fazlasını yapabilmeyi ifade etmektedir. Bu açıdan da işletmeler, mevcut olan

kıt kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanarak müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değer yaratarak rekabette üstünlük sağlayabilmektedirler. Girişimci pazarlamada kaynak kullanımı, işletmenin sadece kendi kaynaklarını kullanımını kapsamamaktadır. İşletmenin kendi kaynakları ile birlikte başka işletmelerin kaynaklarını kullanması da kaynak kullanımında sağlanacak büyük avantajlardan bir tanesidir. Örneğin diğer işletme kaynaklarının kiralanması veya başka kaynaklar ile değiştirilmesi ya da diğer işletmelerden kaynakların alınması şeklinde yararlanılabilmektedir (Morris vd., 2002, s. 10).

KOBİ'lerdeki Girişimci Pazarlama stratejisi ve işletmelerin bu stratejiyi kullanmalarına yönelik Türkiye'de çok fazla çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar özellikle Girişimci Pazarlamanın tanım ve çerçevesi üzerine yoğunlaşmış; ancak işletmelerin veya KOBİ'lerin Girişimci Pazarlama stratejisi izlemeleri sonucu ortaya koydukları avantaj ve dezavantajlara çok fazla değinilmemiştir. Örneğin Marangoz ve Erboy (2013) tarafından yapılan çalışmada literatür taraması ile girişimci pazarlama ve geleneksel pazarlamanın farkları ortaya konulmuş ve girişimci pazarlamanın literatüre katkısının artırılması amaçlanmıştır. Yine Azizağaoğlu (2019) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da girişimci pazarlama kavramsal olarak ortaya konulmuş ve girişimci pazarlamanın diğer pazarlama yaklaşımlarından farkları incelenmiştir. Benzer şekilde Eti ve Küçüköksel (2021) tarafından yapılan çalışmada ise girişimci pazarlamanın boyutları tek tek el alınmış ve her bir boyutun geleneksel pazarlama yöntemleri içerisindeki benzerlik ve farklılıkları literatür taraması ile karşılaştırılmıştır. Bu açıdan bu çalışmada özellikle KOBİ'ler tarafından uygulanan girişimci pazarlama stratejisinin pazarlama kararları üzerinde ne düzeyde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemli görülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren ve 18.11.2005 tarih ve 25997 sayılı resmi gazetede yayınlanan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik kapsamında KOBİ statüsünde yer alan işletmelerin Girişimci Pazarlama profillerinin belirlenmesi ve bu çerçevede de girişimci pazarlama stratejisinin pazarlama kararları üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada referans alınan ve yönetmelikte tanımlanan KOBİ sınıflandırması Tablo 1'de özetlenmiştir (KOBİ Tanımı Yönetmeliği, 2005).

Tablo 1. Türkiye'de KOBİ ölçek sınıflandırması³

KOBİ Sınıfı	Çalışan		Net Satış Hasılatı		Mali Bilanço Toplamı
Mikro İşletme	10'dan az	ve	3 milyondan az	veya	3 milyondan az
Küçük İşletme	50'den az		25 milyondan az		25 milyondan az
Orta Büyüklükte İşletme	250'den az		125 milyondan az		125 milyondan az

Anket üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde işletme sahip ve yöneticilerinin demografik değişkenleri ve temsil etmiş oldukları işletmelere ilişkin değişkenlere yer verilmiştir. İkinci bölümde işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarının tespitine ilişkin likert ölçekli sorulara yer verilmiştir. Girişimci pazarlama boyutlarının belirlenmesine ilişkin ölçekte Kılıçer'in (2011) çalışmasından yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde ise işletmelerin pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almalarını veya pazarlama kararlarında bilgiden ne düzeyde yararlandıklarını ölçen likert ölçekli sorular yer almaktadır. Pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasına ilişkin ölçekte ise Keh, Mai Nguyen ve Ng (2007) çalışmasından yararlanılmıştır. Anketin uygulaması gerçekleştirilmeden önce Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 04.08.2021 tarih ve 49368 sayılı yazı ile Etik Kurulu Kararı alınarak anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

2.1. Veri Toplama Süreci

³ Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik kapsamında, 2018 yılında yapılan değişikliğe göre hazırlanmış ve araştırmaya katılan işletmelerde bu ölçek kullanılmıştır.

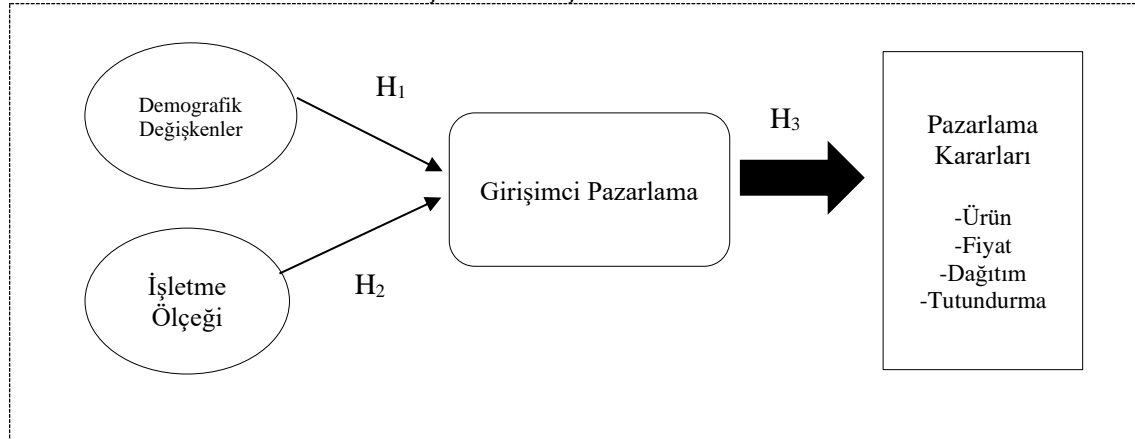
Araştırmanın evreni, Türkiye’de faaliyet gösteren bütün KOBİ’ler olarak belirlenmiştir. Türkiye’de TÜİK verilerine göre yaklaşık 3,5 milyon KOBİ bulunmaktadır (TÜİK, 2021). Bu kapsamda da anketin uygulanma sürecinde KOBİ’lere destek ve hizmet veren ve veri tabanında KOBİ’lerin kaydını tutan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı’ndan (KOSGEB) yardım alınmıştır. KOSGEB veri tabanına kayıtlı ve bilgilerini güncel tutan toplam 60.000 KOBİ’ye KOSGEB Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı aracılığı ile anketin online olarak gönderilmesi sağlanmıştır. 2021 yılı Eylül ayı içerisinde farklı günlerde üç grup halinde gönderilen anket linklerinin işletmeler tarafından doldurulmasını sağlamak amacı ile bir aylık bir süre için beklenmiştir. 2021 Ekim ayı sonunda online anket cevaplama kapatılmış ve toplam 3.380 adet işletmenin ankete dönüş yaptığı tespit edilmiştir. Anket sorularının kapalı uçlu olması ve bir soru cevaplanmadan diğer soruya geçilmesine izin verilmemesi gibi nedenlerle anketlerin tam olarak doldurulması sağlanmış ve bu sebeple boş bırakılmış veya geçersiz olarak sayılmış anket bulunmamıştır. Ancak işletme statüsü olarak dernek veya kooperatif gibi statülerinden dolayı altı işletmenin anketi bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu çerçevede araştırmanın örneklemi 3.374 işletme olarak belirlenmiştir. İşletmelerin ankete dönüş oranı da %5,5 olarak gerçekleşmiştir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmada temel olarak işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına ilişkin profillerinin ve işletmelerin KOBİ ölçeklerinin belirlenmesi ve bu çerçevede girişimci pazarlamanın pazarlama kararları üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Oluşturulan araştırma modeli çerçevesinde girişimci pazarlamanın özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin izledikleri bir strateji olarak ifade edilmesi ve yine işletme sahip ve yöneticilerinin kendi misyon ve vizyonlarına bağlı olması sebepleri ile işletme sahip ve yöneticilerinin demografik değişkenleri ve işletme ölçeğinin hangilerinin ne düzeyde girişimci pazarlama boyutlarına etkisinin olduğu ve bunlar arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeylerinin pazarlama kararları üzerindeki etkisi de incelenmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Bu araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₁: KOBİ’lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları, işletme sahip ve yöneticilerinin demografik değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Bu hipotezde KOBİ sahip ve yöneticilerinin cinsiyet, yaş ve eğitim gibi demografik değişkenleri ile işletmenin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Literatürde girişimci pazarlamanın işletme sahip ve yöneticilerinin kendi misyon, vizyon ve gayretleri ile doğrudan ilişkisinin olduğunun ifade

edilmesi sebebi ile demografik değişkenler ile girişimci pazarlama arasında anlamlı bir farklılık olduğu bilgisi bu hipotez test edilmiştir.

H₂: KOBİ'lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri, işletmelerin ölçeğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Yine literatürde girişimci pazarlama stratejisinin özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından uygulanan bir strateji olması sebebi ile bu hipotezde de işletmelerin KOBİ Tanımı Yönetmeliği kapsamında mikro, küçük ve orta ölçekli sınıfları ile girişimci pazarlama boyutları arasındaki farklılık analiz edilmiştir. Birinci ve ikinci hipotezler ile birlikte Türkiye KOBİ'lerinin girişimci pazarlama boyutları ile ölçek ve demografik değişkenler arasındaki anlamlı farklılık literatürde yer alan bilgiler kapsamında test edilmiş olacaktır.

H₃: KOBİ'lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları ile pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almaları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bu hipotez ile de girişimci pazarlama boyutlarına sahip ve girişimci pazarlama stratejisi izleyen KOBİ'lerin almış oldukları pazarlama kararlarında daha çok bilgiye ihtiyaç duymaları ve bilgiyi pazarlama kararlarında daha fazla kullanıp kullanmadıkları ile ilgili ilişki test edilmiştir. Bu hipotez sayesinde KOBİ'lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmalarının pazarlama kararlarında ne düzeyde etkisinin olduğu da analiz edilmiş olacaktır.

2.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Gerçekleştirilen araştırmaların bilimsel olarak kabul görebilmesi için araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının geçerlilik ve güvenilirliklerinin test edilmesi ve ölçülmesi gerekmektedir. Yapılan ölçümlerin iyi bir ölçüm olduğunu geçerlilik ve güvenilirlik sonuçları ortaya koymaktadır (Christensen, Johnson ve Turner, 2014, s. 25). Geçerlilik, ölçme aracının ölçmek istenilen şeyi gerçekten ölçüp ölçmediğini ifade etmektedir. Güvenilirlik ise ölçme aracının örneklem üzerinde tekrarlanarak uygulanması halinde sonucun değişip değişmediğini ortaya koymakta, yani ölçme aracını oluşturan ifadelerin kendi arasında tutarlı olup olmadığını test etmektedir (Ural ve Kılıç, 2013, s. 280). Faktör analizinin yapılması ve ölçüm aracının geçerliliğinin ortaya konulması için faktör yük değerleri dikkate alınmaktadır. Her bir maddenin ve ölçek sorularının yük değerinin yüksek olması beklenen ve arzulanan bir sonuçtur. Bununla birlikte her bir faktör yük değerinin 0,50'nin altında olmaması ve yine faktör yükünün diğer faktörlerdeki yük değeri ile arasında en az 0,10 fark olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu maddeler ölçekten çıkartılarak tekrar analiz gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Tavçancıl, 2006, s. 45).

Araştırma kapsamında girişimci pazarlama ve pazarlama kararlarının alınmasına yönelik oluşturulan her bir ölçeğin bu kriterler çerçevesinde doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda girişimci pazarlamaya ilişkin ölçek sorularının KMO değerinin ,945 olduğu ve anlamlılık düzeyinin p: ,000 olduğu tespit edilmiştir. Yine pazarlama kararlarının alınmasına yönelik ölçek sorularının KMO değerinin ,954 ve anlamlılık düzeyinin ise p: ,000 olduğu tespit edilmiştir. Yine girişimci pazarlama ve pazarlama kararlarına ilişkin ölçek sorularının güvenilirliğinin test edilmesi sonucunda girişimci pazarlamaya ilişkin ölçek sorularının Cronbach's Alpha değeri ,909; pazarlama kararlarına ilişkin ölçek sorularının Cronbach's Alpha değeri ise ,914 olarak tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizinde soru grupları ayrı ayrı analize tabi tutulmuş ve her bir gruptaki sorunun Cronbach's Alpha değerinin güvenilirlik istatistik değerinin de üstünde olmadığı da görülmüştür. Bu kapsamda her bir sorunun da güvenilirliği ayrı ayrı test edilmiştir. Güvenilirlik analizlerinin Cronbach's Alpha değerinin 0,70 ve üzeri olduğu durumlarda ölçek güvenilir olarak kabul edilmektedir (Durmuş, Yurtkoru, ve Çinko, 2011, s. 89). Bu testler neticesinde ölçek sorularının hem güvenilir hem de geçerli olduğu tespit edilmiş ve analizlere geçilmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde likert ölçekli sorulardan oluşan ve sürekli değişkenlik gösteren girişimci pazarlama ve pazarlama kararlarına ilişkin soru

ölçekleri normallik analizine tabi tutulmuştur. Böylelikle parametrik veya parametrik olmayan veri dağılımına göre hangi testin uygulanacağına karar verilmiştir. Normallik testi ile ilgili olarak literatürde, basıklık ve çarpıklık değerlerinin kimi kaynaklara göre -1,5 ile +1,5 değerleri arasında olması gerektiği (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 24), kimi kaynaklara göre ise -2,0 ile +2,0 arasında olması gerektiği (George ve Mallry, 2010, s. 42) belirtilmektedir. Ölçeklerin normallik analizine tabi tutulması neticesinde -2,0 ila +2,0 değerleri üzerinde bir değer çıkmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte gruplar arası yapılacak testlere ilişkin Levene İstatistik değerleri girişimci pazarlama boyutları için $p=,716$ ve pazarlama kararları için ise $p= ,699$ olarak tespit edilmiş ve her bir değişkenin homojen dağılım ($p>0,05$) gösterdiği belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma kapsamında işletme sahip ve yöneticilerinin demografik değişkenlerine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir. Araştırmaya sadece bir işletme ve işletmenin de sahip, ortak veya yöneticisi katılmış ve işletme çalışanları ankete katılmamıştır.

Tablo 2. Demografik değişkenlere ilişkin bulgular

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	855	25,3
Erkek	2519	74,7
Yaş	Frekans	%
18-29	634	18,8
30-40	1243	36,8
41-50	1045	31,0
51-60	363	10,8
61 ve üzeri	89	2,6
Eğitim	Frekans	%
İlköğretim	635	18,8
Lise	1075	31,9
Ön Lisans	388	11,5
Lisans	1007	29,8
Lisansüstü	269	8,0
Toplam	3374	100,0

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere araştırmaya %74,7’lik bir oran ile en fazla erkek işletme sahip ve yöneticilerinin katılım sağladığı, yine yaş düzeyi olarak özellikle 30 ila 50 yaş arası orta yaşlar olarak tanımlanabilecek yaş düzeyinin %67,8 oranında katılım sağladığı görülmektedir. Ayrıca eğitim düzeyi olarak da en fazla lise eğitim düzeyinde ve sonrasında da lisans düzeyinde eğitime sahip olan işletmelerin katılım sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 3’te ise araştırmaya katılan KOBİ’lere ilişkin değişkenlere yer verilmiştir. Tablo 3’ten KOBİ’lerin yarısından fazlasının şahıs işletmesi statüsünde olduğu, tüzel kişi işletme statüsünde ise özellikle limited şirket statüsünün daha fazla olduğu görülmektedir. KOBİ tanımı yönetmeliği kapsamında işletmelerin ölçekleri sınıflandırıldığında ise %78,1 oranla en fazla mikro ölçekli işletmenin araştırmaya katıldığı ve onu sırası ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin takip ettiği görülmüştür. Araştırmaya katılan KOBİ’lere işletmelerinde pazarlama departmanı veya pazarlama departmanı olmasa dahi sadece pazarlama faaliyetlerinde istihdam edilen bir pazarlama personelinin istihdam edilip edilmediği sorulmuştur. Bu kapsamda da KOBİ’lerin %69,2 sinde pazarlama departmanı veya pazarlama personelinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. KOBİ bilgilerine ilişkin bulgular

İşletme Türü	Frekans	%
Sahıs	1898	56,3
Limited Şirket	1188	35,2
Anonim Şirket	288	8,5
İşletme Ölçeği	Frekans	%
Mikro	2635	78,1

Küçük	554	16,4
Orta	185	5,5
Pazarlama Departmanı veya Pazarlama	Frekans	%
Var	1040	30,8
Yok	2334	69,2
Faaliyet Süresi	Frekans	%
5 yıl ve daha az	1953	57,9
6-10 yıl	492	14,6
10-15 yıl	321	9,5
16-20 yıl	193	5,7
20 yıl ve üzeri	415	12,3
Toplam	3374	100,0

Araştırma kapsamında ortaya konulan bulgular sonucu hipotezlerin test edilmesi sürecine geçilmiştir. Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerden H₁ hipotezinin test edilmesi sürecinde, verilerin normal dağılım gösterdiği ve parametrik analizlere uyumlu olduğu test edildiği için bu hipotezin test edilmesinde parametrik analiz yöntemlerinden *Bağımsız Örneklem T Testi* ve *Bağımsız Örneklem Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)* uygulanarak hipotez test edilmiştir. Hipotez kapsamında işletme sahip ve yöneticilerinin cinsiyet değişkenine göre girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları ile ilgili test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. H₁ hipotezinin test sonuçları (cinsiyet değişkeni)

Girişimci Pazarlama Boyutu	Cinsiyet	N	Ortalama	Anlamlılık
Müşteri Odaklılık	Kadın	855	3,3319	,186
	Erkek	2519	3,2491	
Değer Yaratma	Kadın	855	2,9982	,085
	Erkek	2519	2,8948	
Yenilikçilik	Kadın	855	2,8827	,756
	Erkek	2519	2,8651	
Risk Alma	Kadın	855	2,5675	,986
	Erkek	2519	2,5666	
Fırsat Odaklılık	Kadın	855	2,7374	,256
	Erkek	2519	2,6780	
Kaynak Dengeleme	Kadın	855	2,6173	,310
	Erkek	2519	2,5634	
Proaktiflik	Kadın	855	2,6164	,885
	Erkek	2519	2,6089	

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere işletme sahip/yöneticilerinin cinsiyet değişkenine göre girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmıştır. Girişimci pazarlama boyutlarından her biri ayrı ayrı analiz edilmiş ve herhangi birinde işletme sahibinin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık olmadığı da tespit edilmiştir. Ayrıca girişimci pazarlama boyutlarından en fazla müşteri odaklılığın KOBİ'lerde daha hâkim olduğu yine Tablo 4'ten anlaşılmaktadır.

Tablo 5'te ise işletme sahip ve yöneticilerinin yaş değişkenine göre girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı gösterilmiştir.

Tablo 5. H₁ hipotezinin test sonuçları (yaş değişkeni)

Boyutlar/Değişkenler	N	Ortalama	St. Sapma	Anlamlılık
Müşteri Odaklılık	18-29	634	3,6952	,000
	30-40	1243	3,2808	
	41-50	1045	3,1522	
	51-60	363	3,0076	
	61 ve üzeri	89	2,5478	
	Total	3374	3,2701	
Değer Yaratma	18-29	634	3,2681	,000

Boyutlar/Değişkenler	N	Ortalama	St. Sapma	Anlamlılık	
30-40	1243	3,0004	1,5093		
41-50	1045	2,8237	1,4900		
51-60	363	2,5303	1,3965		
61 ve üzeri	89	2,0758	1,3123		
Total	3374	2,9210	1,5154		
Yenilikçilik	18-29	634	3,2535	1,4561	,000
	30-40	1243	2,8910	1,3995	
	41-50	1045	2,7687	1,4282	
	51-60	363	2,5427	1,3775	
	61 ve üzeri	89	2,3539	1,2972	
	Total	3374	2,8696	1,4309	
Risk Alma	18-29	634	2,9428	1,5013	,000
	30-40	1243	2,6219	1,3463	
	41-50	1045	2,3794	1,2418	
	51-60	363	2,3554	1,2236	
	61 ve üzeri	89	2,1826	1,1442	
	Total	3374	2,5668	1,3453	
Fırsat Odaklılık	18-29	634	3,0564	1,4240	,000
	30-40	1243	2,7468	1,3228	
	41-50	1045	2,5330	1,2572	
	51-60	363	2,4256	1,1814	
	61 ve üzeri	89	2,3258	1,2045	
	Total	3374	2,6931	1,3216	
Kaynak Dengeleme	18-29	634	2,9763	1,5033	,000
	30-40	1243	2,6046	1,3469	
	41-50	1045	2,4483	1,2126	
	51-60	363	2,2507	1,2075	
	61 ve üzeri	89	2,1910	1,1882	
	Total	3374	2,5771	1,3384	
Proaktiflik	18-29	634	2,9334	1,4491	,000
	30-40	1243	2,6108	1,2895	
	41-50	1045	2,5022	1,2501	
	51-60	363	2,4215	1,1695	
	61 ve üzeri	89	2,3596	1,1971	
	Total	3374	2,6108	1,3050	

Tablo incelendiğinde girişimci pazarlamanın her bir boyutunun işletme sahip ve yöneticisinin yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Özellikle girişimci pazarlama boyutlarına ilişkin ortalamalar incelendiğinde yaş düzeyi arttıkça girişimci pazarlama boyutuna ilişkin ortalamaların düştüğü görülmektedir. Yani bu durum daha genç yaştaki işletme sahiplerinin, yaş düzeyi daha yüksek olan işletme sahiplerine göre girişimci pazarlama boyutlarına daha fazla hâkim olduklarını göstermektedir. *Bağımsız Örneklem Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)* ile elde edilen bu sonuçlarda gruplar arası farklılığın (*Tukey sonuçları*) anlamlı olup olmadığı da incelenmiş ve gruplar arası farklılığında anlamlı olduğu tespit edilmiş, sadece 51-60 yaş grubu ile 61 ve üzeri yaş grubu arasındaki farklılığın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

İşletme sahip ve yöneticilerinin eğitim düzeyine göre farklılıkları ise Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere işletme sahip ve yöneticilerinin eğitim düzeyleri ile girişimci pazarlama boyutlarına sahiplik durumları arasından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Test sonucunda ortaya çıkan bu sonuçların gruplar arasında da anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği ve hangi gruplar arası anlamlı farklılıklar olduğu da incelenmiştir. Özellikle ön lisans mezunlarının ortalama değer olarak her bir boyutta ilk sıralarda yer almalarına rağmen müşteri odaklılıkta ilköğretim ve lise mezunlarının, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; yani ilköğretim ve lise mezunlarının lisans ve lisansüstü eğitim mezunlarına göre daha fazla müşteri odaklı oldukları tespit edilmiştir. Değer yaratma boyutu ile

İlgili sadece ilköğretim mezunlarının lisans mezunlarına göre ve ön lisans mezunlarının da lisans mezunlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Fırsat odaklı olmada da yine ilköğretim mezunlarının lisans mezunlarına göre anlamlı ve pozitif farklılık ortaya koydukları tespit edilmiştir. Diğer boyutlarda gruplar arası anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 6. H₁ hipotezinin test sonuçları (eğitim değişkeni)

Boyutlar/Değişkenler	N	Ortalama	St. Sapma	Anlamlılık	
Müşteri Odaklılık	İlköğretim	635	3,4945	1,5633	,000
	Lise	1075	3,3747	1,5875	
	Ön Lisans	388	3,5103	1,5393	
	Lisans	1007	3,0070	1,5765	
	Lisansüstü	269	2,9610	1,5041	
	Total	3374	3,2701	1,5820	
Değer Yaratma	İlköğretim	635	3,0650	1,5273	,000
	Lise	1075	2,9560	1,5419	
	Ön Lisans	388	3,0986	1,5466	
	Lisans	1007	2,7530	1,4817	
	Lisansüstü	269	2,8141	1,3947	
	Total	3374	2,9210	1,5154	
Yenilikçilik	İlköğretim	635	2,9744	1,4771	,000
	Lise	1075	2,8170	1,4240	
	Ön Lisans	388	3,0567	1,4120	
	Lisans	1007	2,7416	1,3966	
	Lisansüstü	269	3,0418	1,4496	
	Total	3374	2,8696	1,4309	
Risk Alma	İlköğretim	635	2,6953	1,4209	,001
	Lise	1075	2,6012	1,3888	
	Ön Lisans	388	2,6476	1,3380	
	Lisans	1007	2,4422	1,2794	
	Lisansüstü	269	2,4768	1,1931	
	Total	3374	2,5668	1,3453	
Fırsat Odaklılık	İlköğretim	635	2,8256	1,3963	,000
	Lise	1075	2,7316	1,3574	
	Ön Lisans	388	2,8351	1,3151	
	Lisans	1007	2,5350	1,2541	
	Lisansüstü	269	2,6134	1,1873	
	Total	3374	2,6931	1,3216	
Kaynak Dengeleme	İlköğretim	635	2,6724	1,4050	,004
	Lise	1075	2,6256	1,3867	
	Ön Lisans	388	2,6579	1,3491	
	Lisans	1007	2,4719	1,2586	
	Lisansüstü	269	2,4349	1,2216	
	Total	3374	2,5771	1,3384	
Proaktiflik	İlköğretim	635	2,6622	1,3893	,030
	Lise	1075	2,6221	1,3747	
	Ön Lisans	388	2,7345	1,2911	
	Lisans	1007	2,5099	1,1896	
	Lisansüstü	269	2,6431	1,2272	
	Total	3374	2,6108	1,3050	

H₁ hipotezi ile ilgili Tablo 4, 5 ve 6 birlikte incelendiğinden, işletme sahip ve yöneticilerinin cinsiyetlerine göre girişimci pazarlama boyutları ile ilgili anlamlı bir farklılık olmadığı; ancak eğitim seviyesi ve yaş düzeyi ile ilgili anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler kapsamında H₁ hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan ve “KOBİ’lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri, işletmelerin ölçeğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” olarak belirlenen

H₂ hipotezinin test edilmesinde de *Bağımsız Örneklem Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)* kullanılmıştır. Gerçekleştirilen test sonucunda elde edilen veriler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. H₂ hipotezinin test sonuçları

Boyutlar/Değişkenler	N	Ortalama	St. Sapma	Anlamlılık
Müşteri Odaklılık	Mikro Ölçek	2635	3.3736	1.5740
	Küçük Ölçek	554	2.9354	1.5432
	Orta Ölçek	185	2.7972	1.5925
Değer Yaratma	Mikro Ölçek	2635	2.9962	1.5320
	Küçük Ölçek	554	2.6547	1.4365
	Orta Ölçek	185	2.6459	1.3893
Yenilikçilik	Mikro Ölçek	2635	2.9181	1.4377
	Küçük Ölçek	554	2.7120	1.3981
	Orta Ölçek	185	2.6500	1.3836
Risk Alma	Mikro Ölçek	2635	2.6340	1.3757
	Küçük Ölçek	554	2.3515	1.2124
	Orta Ölçek	185	2.2540	1.1680
Fırsat Odaklılık	Mikro Ölçek	2635	2.7618	1.3376
	Küçük Ölçek	554	2.4864	1.2432
	Orta Ölçek	185	2.3324	1.1979
Kaynak Dengeleme	Mikro Ölçek	2635	2.6493	1.3773
	Küçük Ölçek	554	2.3555	1.1669
	Orta Ölçek	185	2.2108	1.1104
Proaktiflik	Mikro Ölçek	2635	2.6414	1.3190
	Küçük Ölçek	554	2.5582	1.2572
	Orta Ölçek	185	2.3310	1.2094

Tablo 7’de görüldüğü üzere işletmelerin KOBİ ölçek sınıfları ile girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan girişimci pazarlama boyutlarına ilişkin ortalama değer ve anlamlılık değerleri dikkate alındığında, işletmelerin ölçek düzeyleri büyüdükçe girişimci pazarlama boyutlarına sahiplik düzeylerinin de azaldığı söylenebilmektedir. Yani daha küçük ve özellikle mikro ölçek düzeyinde olan işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına, diğer işletme ölçeklerine göre daha fazla sahip oldukları ifade edilebilmektedir. Bu sonuç girişimci pazarlamanın özellikle ölçek ekonomisinden kaynaklı olarak küçük işletmelerde uygulandığını ifade eden Morris ve arkadaşlarının (2002) literatür bilgisi ile de uyumaktadır. Elde edilen bu sonuçlar da gruplar arası farklılığın (*Tukey sonuçları*) anlamlı olup olmadığı da incelenmiş ve mikro ölçekli işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarında küçük ve orta ölçekli işletmelere göre proaktiflik boyutu hariç bütün boyutlarında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Proaktiflik boyutunda ise mikro ölçekli işletmelerin sadece orta ölçekli işletmelere göre anlamlı ve pozitif farklılık göstermesine rağmen, küçük ölçekli işletmelere kıyasla anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer tüm girişimci pazarlama boyutlarında küçük ölçekli işletmeler ile orta ölçekli işletmeler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Bu veriler ve değerlendirmeler çerçevesinde işletmelerin KOBİ ölçeği ile girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu ve özellikle mikro ölçekli işletmelerin küçük ve orta ölçekli işletmelerden anlamlı ve pozitif yönde farklılık gösterdiği tespit edilmiş ve H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamında ortaya konulan diğer bir hipotez ise; “H₃: KOBİ’lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları ile pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almaları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezidir. Bu hipotezde işletmelerin yedi boyuttan oluşan girişimci pazarlamanın her bir boyutuna sahip olmaları (bağımsız değişken) ile pazarlama bileşenlerine yönelik kararlarını (bağımlı değişken) bilgiye dayalı olarak almaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Hipotezde girişimci pazarlamanın her bir boyutunun, pazarlama kararlarına ilişkin etkileri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu kapsamda bu

hipotezin test edilmesinde *çoklu doğrusal regresyon analizi* kullanılmıştır. Regresyon analizi, bir bağımlı değişkenin diğer bağımsız değişken(ler) tarafından nasıl açıklandığı ve değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini anlamamızı sağlamaktadır (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2011, s. 154). H₃ hipotezinin test edilmesi sonucu elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 8. H₃ hipotezi tanımlayıcı istatistik sonuçları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Örneklem Sayısı
Pazarlama Kararlarının Bilgiye Dayalı Olarak Alınması	2.3402	1.1864	3374
Müşteri Odaklılık	3.2700	1.5820	3374
Değer Yaratma	2.9210	1.5154	3374
Yenilikçilik	2.8695	1.4309	3374
Risk Alma	2.5668	1.3453	3374
Fırsat Odaklı	2.6930	1.3216	3374
Kaynak Dengeleme	2.5770	1.33843	3374
Proaktif Olma	2.6107	1.30501	3374

Tablo 8'de H₃ hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilmiştir. Ortaya konulan bu tablo ile araştırmaya katılan KOBİ'lerin hem girişimci pazarlamaya ilişkin genel sahiplik düzeylerini, hem de pazarlama kararlarında ne düzeyde bilgiyi kullandıklarını görebilmek amaçlanmıştır. Tablo 8 incelendiğinde, KOBİ'lerin girişimci pazarlama boyutlarından ilk sırada ve en yüksek ortalama ile *müşteri odaklılığı* benimsedikleri görülmektedir. Yine KOBİ'lerde, girişimci pazarlama boyutlarından en düşük ortalama ile de risk almanın son sırada yer aldığı tespit edilmiştir. İşletmelerin 5'li likert ölçekli sorular kapsamında, pazarlama kararlarında bilgiden ne düzeyde istifade ettikleri sorulmuş ve yine Tablo 8'de görüldüğü üzere ortalamanın altında bir düzey (2,3402) ile işletmelerin pazarlama kararlarından bilgiden istifade ettikleri tespit edilmiştir.

Regresyon analizlerinin gerçekleştirilebilmesi için önemli olan varsayımlardan biri, değişkenler arasında çoklu doğrusallık probleminin olmaması gerektiğidir. Bu verinin tespiti için regresyon analizi gerçekleştirilirken değişkenler arasındaki korelasyon dağılımına bakmak gerekmektedir. Eğer değerler arasındaki dağılımda korelasyon kat sayısı ,800'den büyük ise değişkenler arasında çoklu doğrusallık probleminin olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2013, s. 249). Tablo 9'da değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık verilerine ilişkin değerlere yer verilmiştir.

Tablo 9. H₃ hipotezi korelasyon sonuçları

Değişkenler	Pazarlama Kararları	Müşteri Odaklılık	Değer Yaratma	Yenilikçilik	Risk Alma	Fırsat Odaklı	Kaynak Dengeleme	Proaktif Olma
Pazarlama Kararları	1,000							
Müşteri Odaklılık	,385	1,000						
Değer Yaratma	,461	,680	1,000					
Yenilikçilik	,475	,567	,693	1,000				
Risk Alma	,525	,485	,593	,646	1,000			
Fırsat Odaklılık	,527	,523	,601	,655	,687	1,000		
Kaynak Dengeleme	,547	,481	,571	,592	,659	,720	1,000	
Proaktif Olma	,549	,421	,496	,545	,561	,620	,638	1,000

Tablo 9'dan anlaşılacağı üzere değişkenler arasında çoklu doğrusallık probleminin olmadığı ve değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 10. H₃ hipotezi model sonuçları

Model	R	R Kare	Düzeltilmiş R	Tahmini Standart
1	,635	,403	,402	,91790

ANOVA; Anlamlılık Değeri: ,000

Tablo 10’da ise H₃ hipotezinin model ve anlamlılık sonuçları gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde Düzeltilmiş R Kare değerinin (çoklu regresyon analizinde Düzeltilmiş R Kare değeri dikkate alınmaktadır) ,402 olduğu görülmektedir. Düzeltilmiş R Kare değeri, oluşturulan hipotezde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyans değişiminin yüzde kaçını açıkladığını göstermektedir. Bu veri H₃ hipotezi kapsamında işletmelerin pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almalarında, girişimci pazarlama boyutlarının varyans değişimindeki etkisinin %40,2 olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin, oluşturulan modeldeki bağımlı değişkenler üzerinde varyans değişimindeki etkinin anlamlı olduğu da tablodan anlaşılmaktadır. Ancak model sonucu Anova tablosunda bağımsız değişkenlerden hangilerinin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülememektedir. Bu sebeple bağımsız değişkenlerin kat sayıları ve anlamlılık değerlerine ayrı ayrı bakmak gerekmektedir. Bağımsız değişkenlerden hangisinin anlamlı ve varyans üzerinde etkili olduğu ise Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. H₃ Hipotezi bağımsız değişken kat sayıları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayıları		Standart Katsayıları	t	Anlamlılık	Doğrusallık İstatistikleri	
	B	St. Sapma	Beta			Hata Payı	VIF
Sabit (Constant)	,554	,043		12,943	,000		
Müşteri Odaklılık	,016	,014	,021	1,152	,250	,510	1,962
Değer Yaratma	,055	,017	,070	3,227	,001	,374	2,672
Yenilikçilik	,028	,018	,034	1,619	,106	,394	2,536
Risk Alma	,134	,018	,152	7,381	,000	,418	2,393
Fırsat Odaklı	0,67	,020	,074	3,300	,001	,350	2,856
Kaynak Dengeleme	,143	,019	,161	7,495	,000	,384	2,604
Proaktif Olma	,230	0,17	,252	13,655	,000	,519	1,926

Tablo 11 incelendiğinde girişimci pazarlama boyutlarında müşteri odaklılık ve yenilikçilik boyutları hariç diğer dört boyutun pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasında anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında da en fazla varyans değişim etkisine sahip olan boyutun ise proaktif olma olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar kapsamında, KOBİ’lerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olmaları ile pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almaları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma düzeylerine göre pazarlama kararlarını bilgiye dayalı olarak almaları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar kapsamında H₃ hipotezi de kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya üzerindeki ekonomik ve küresel değişimlere paralel olarak insan ihtiyaç ve beklentileri de değişmekte ve bu değişime de doğal olarak işletmeler ve pazarlamacılar ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Böyle bir değişime, işletmeler açısından ayak uydurabilmenin ve müşteri istek ve ihtiyaçlarını takip ederek karşılayabilmenin temel ayağını da *pazarlama* faaliyeti oluşturmaktadır. Bu sebeple hem ekonomik değişimlere, hem müşterilere ilişkin değişimlere paralel olarak işletmelerdeki pazarlama kavramı da yenilikler ve değişimlerle kendini sürekli dinamik tutmaya çalışmaktadır. Bu değişim çerçevesinde son zamanlarda girişimcilik ve pazarlama kavramlarının bir arada kullanılarak ve ayrı bir disiplin ve ayrı bir pazarlama stratejisi olarak ele alınan *girişimci pazarlama* karşımıza çıkmaktadır. Bu pazarlama stratejisi de özellikle ölçek olarak daha küçük ve mikro ölçekli işletmelerde daha fazla uygulanmaktadır.

Bu araştırma sayesinde de Türkiye'de faaliyet gösteren KOBİ statüsündeki işletmelerin nasıl bir girişimci pazarlama stratejisi izledikleri, girişimci pazarlama boyutlarından hangilerine daha fazla hâkim oldukları ve bu yeni pazarlama stratejisinin pazarlama kararlarında ne düzeyde bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Böylelikle pazarlama açısından yeni bir strateji olarak ifade edilen girişimci pazarlamanın Türkiye KOBİ'leri açısından profili ve genel bir resmi çıkarılmıştır. Araştırma, toplam 3.374 işletmenin anketi örneklem alınarak gerçekleştirilmiş ve Türkiye genelinde bütün illeri ve sektörleri de içerisine alacak şekilde uygulanmıştır.

Araştırma neticesinde, araştırmaya katılan ve KOBİ statüsünde yer alan işletmelerin %78'inin mikro ölçekli işletme olduğu, %69'unda bir pazarlama departmanı veya pazarlama personelinin olmadığı ve %56'sının tek kişi şahıs işletmesi olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler Türkiye KOBİ'lerinin kurumsallaşmasını tamamlamamış şahıs ve aile işletmesi olduklarını ve işletme yönetim sürecinin ağırlıklı olarak işletme sahibinin kontrolü ve misyonu çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Araştırma neticesinde tespit edilen diğer bir husus ise pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasının oranının KOBİ'lerde ortalamanın altında bir seviyede olduğu ve bu durum KOBİ'lerde pazarlama kararlarında bilginin çok fazla ön plana çıkmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasında girişimci pazarlamanın önemli bir etkisinin olduğu ve girişimci pazarlama düzeyine sahip işletmelerin pazarlama kararlarında daha fazla ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Girişimci pazarlama boyutlarından en fazla etkiye sahip boyutların ise proaktif olmak, kaynak dengelemek ve risk almak olduğu da tespit edilmiştir. Bu veriler de aslında işletmelerin girişimci pazarlama boyutlarına sahip düzeyleri ile pazarlama kararları arasında kısmi de olsa bir ters orantı olduğunu göstermektedir. KOBİ'lerde müşteri odaklılık girişimci pazarlama boyutlarında ilk sırada gelmesine rağmen pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasında anlamlı bir fark ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte risk alma boyutu son sırada yer almasına rağmen, pazarlama kararlarının bilgiye dayalı olarak alınmasında ilk sıralarda ve pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu durum işletmelerin sadece müşteri odaklı olarak ve müşteri istek ve beklentilerini belirleyerek doğrudan karar alamadıklarını, bunun yanında ve özellikle kaynak dengeleme ve risk alma boyutlarını da değerlendirerek kullanılabilecek kaynaklar ile birlikte risk değerlendirmesi sonucu pazarlama kararı verdiklerini göstermektedir.

Yine diğer bir sonuç ise işletme sahiplerinin yaş ve eğitim düzeyleri ile girişimci pazarlama boyutlarına sahip olma durumlarının anlamlılığı ile ilgilidir. Daha genç işletme sahiplerinin girişimci pazarlama boyutlarına daha fazla hâkim oldukları ve eğitim olarak da özellikle ön lisans mezunlarının diğer mezuniyetlere göre pozitif ve anlamlı bir fark ortaya koydukları görülmektedir. Özellikle müşteri odaklılık boyutunda ise ilköğretim ve lise mezunlarının diğer eğitim düzeylerine göre daha fazla müşteri odaklı oldukları tespit edilmiştir.

Girişimci pazarlamanın hem çıkış noktası hem de sonrasında yapılan araştırmalara özellikle ölçek ekonomisinden kaynaklı, daha küçük ölçekli ve kısıtlı kaynaklara sahip işletmeler tarafından uygulanan bir strateji olarak ifade edilmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlarda özellikle en küçük ölçek sınıfında yer alan Türkiye'de *mikro ölçek* olarak ifade edilen işletme sınıfının diğer küçük ve orta ölçekli işletmelere göre daha fazla girişimci pazarlama boyutlarına sahip olduğunu göstermiştir. Bu bilgi Türkiye KOBİ'lerinin de ölçek ekonomisinden kaynaklı sorunlar ve kısıtlı kaynaklar çerçevesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin daha bireysel, işletme sahip ve yöneticisinin misyon ve vizyonu çerçevesinde girişimci pazarlama stratejisi izlediklerini ortaya koymaktadır. İşletmelerin %69'unda bir pazarlama departmanı veya pazarlama personelinin de olmaması ve kurumsallaşmasını tamamlamamış olması bu verileri de teyit etmektedir.

Kaynakça

- Antonic, B. ve Hisrich, R. (2001). Intrapreneurship construct refinement and cross cultural validation. *Journal of Business Venturing*, 495-527.
- Azizağaoğlu, A. (2019). Girişimci pazarlama: pazarlamaya proaktif ve inovatif bir yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 276-288.
- Becherer, R., Haynes, P. ve Helms, M. (2008). An exploratory investigation of entrepreneurial marketing. *Journal of Business and Entrepreneurship*, 44-64.
- Christensen, B., Johnson, R. ve Turner, L. (2014). *Research methods, design and analysis*. England: Pearson Education Limited.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. ve Çinko, M. (2011). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Eti, H. ve Küçüköksel, N. (2021). Girişimsel pazarlamanın "pazarlamada yeni bir yaklaşım" kapsamında değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 52-60.
- Fink, M., Koller, M., Gartner, J., Floh, A. ve Harms, R. (2020). Effective entrepreneurial marketing on Facebook – A longitudinal study. *Journal of Business Research*, 149-157.
- George, D. ve Mallry, P. (2010). *SPSS for windows step-by-step: A simple guide and reference*. Boston: Pearson.
- Gürbüz, A., Ayaz, N. ve Albayrak, M. (2015). E-Ticarette tüketici satınalma karar süreci: salzburg-Ankara örneği. *İşletme Araştırmaları Derneği*, 377-394.
- Hills, G. ve Hultman, M. (2006). Rencontres in St. Gallen Conference, understanding the regulatory climate for entrepreneurship and SMEs. *Entrepreneurial Marketing*, 219-234.
- Hills, G. E., Hultman, C. M. ve Miles, M. P. (2007). The evolution and development of entrepreneurial marketing. *Journal of Small Business Management*, 99-112.
- İslamoğlu, A. (2017). *Pazarlama yönetimi (Stratejik yaklaşım)*. İstanbul: Beta Yayım Dağıtım A.Ş.
- Jaworski, B. ve Kohli, A. (1993). Marketing orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 53-71.
- Kılıçer, T. (2011). KOBİ'lerin girişimci pazarlama yaklaşımı, yenilik yaratma çabaları, performansları ve sahip yöneticilerinin girişimcilik tutumları açısından profilleri. *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Eskişehir.
- KOBİ Tanımı Yönetmeliği. (2005, 11 18). T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete Web Sitesi: <https://www.resmigazete.gov.tr> adresinden alındı
- Koçel, T. (2020). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kotler, P. (2003). *Marketing Management*. Upper Saddle River NJ.: Prentice Hall.
- Lumpkin, G. ve Dess, G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct, and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 135-172.
- Marangoz, M. ve Erboy, N. (2013). Pazarlamada paradigma değişimi: Girişimci Pazarlama. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 67-91.
- Miller, D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management Science*, 770-791.

- Morris, M. H., Schindehutte, M. ve LaForge, R. (2002). Entrepreneurial marketing: A construct for integrating emerging entrepreneurship and marketing perspectives. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 1-19.
- Narver, J. ve Slater, S. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing*, 20-38.
- Özmen, Ş. (2003). *Ağ ekonomisinde yeni ticaret yolu e-ticaret*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Priem, R. (2007). A consumer perspective on value creation. *Academy of Management Review*, 219-235.
- Schumpeter, J. (1947). The creative response in economic history. *The Journal of Economic History*, 149-159.
- Srivastava, K., Shervani, A. ve Fahey, L. (1998). Market-based assets and shareholder value: A framework for analysis. *Journal of Marketing*, 2-18.
- Slater, S. ve Narver, J. (1995). Market orientation and the learning organization. *Journal of Marketing*, 63-74.
- Stokes, D. ve Wilson, N. (2006). *Small business management And entrepreneurship*. Thomson Publishing.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Yeni Uluslararası Baskı .
- Tavçancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS İle veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TDK. (2020, Haziran 22). Türk Dil Kurumu web sitesi: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tse, D. ve Wilton, P. (1988). Models of consumer satisfaction formation an extension. *Journal of Marketing Research*, 204-212.
- TÜİK. (2021, Ekim 5). Türkiye İstatistik Kurumu web sitesi: <https://www.tuik.gov.tr> adresinden alındı
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS İle veri analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Weinstein, A. ve Barrett, H. (2007). Value creation in the business curriculum: A tale of two courses. *Journal of Education for Business*, 329-336.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 04.08.2021

No: 49368

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Solution Approach To P-Median Facility Location Problem With Integer Programming And Genetic Algorithm

P-Medyan Tesis Yeri Seçim Problemine Tam Sayılı Programlama ve Genetik Algoritmasıyla Çözüm Yaklaşımı

Doç. Dr. Emre EKİN ¹

Abstract

In the study, the P-median problem was used and discussed. With this problem, in short, it is ensured that the locations for the supply of n demand points of p facilities with the lowest cost are determined and the demand points to be served are allocated to these locations. The solution of the p-median problem with the integer programming approach is in the NP (Non-Polynomial) difficult class, and the solution time increases exponentially as the size of the problem increases. For this, the use of heuristic approaches in the P-median problem significantly shortens the solution time of large-sized problems. In practice, the P-median is considered as capacity-constrained and unconstrained. Euclidean distances were calculated in Excel. The solution of mixed integer programming is obtained by using the CPLEX program. In addition to mixed integer programming, genetic algorithm, which is a meta-heuristic method, is applied to the capacity-constrained P-median problem. Different solutions were obtained by changing the population size, maximum number of iterations, crossover and mutation probability values. It has been observed that there is more than one optimum solution in repeated studies. When working with larger data sets, this algorithm will be less likely to find the global optimum. However, when compared to mixed integer programming, the genetic algorithm gave results acceptable solutions to the optimum result. The use of heuristic algorithms in real-world complex problems will both shorten the solution time considerably compared to the integer programming method and provide results that are acceptable solutions to the optimum result.

Keywords: Facility Location Problem, Integer Programming, Genetic Algorithm, P-Median.

Paper Type: Research

Öz

Çalışmada P-medyan problemi kullanılmış ve tartışılmıştır. Bu problem ile kısaca p adet tesisin n adet talep noktasının gereksinimlerine en düşük maliyet ile temini hususunda lokasyonların belirlenmesi ve servis edilecek talep noktalarının bu lokasyonlara tahsis edilmesi sağlanmaktadır. P-medyan probleminin tam sayılı programlama yaklaşımı ile çözümü NP (Non-Polynomial) zor sınıfına girmekte ve problemin boyutu arttıkça çözüm süresi de üssel olarak artmaktadır. Bunun için P-medyan probleminde sezgisel yaklaşımların kullanımı büyük boyutlu problemlerin çözüm süresini ciddi manada kısaltmaktadır. Uygulamada P-medyan, kapasite kısıtlı ve kısıtsız olarak ele alınmıştır. Öklid mesafeleri Excel'de hesaplanmıştır. Kapasite kısıtsız P-medyan problemine karışık tam sayılı programlamanın haricinde ilave olarak meta sezgisel bir metot olan genetik algoritması uygulanmıştır. Popülasyon büyüklüğü, maksimum iterasyon sayısı, çapraz geçiş ve mutasyon olasılık değerleri değiştirilerek farklı çözümler elde edilmiştir. Tekrarlı çalışmalarda birden fazla optimum çözüm olduğu görülmüştür. Daha büyük veri setleriyle çalışıldığında bu algoritmanın global optimum sonucu bulma olasılığı daha az olacaktır. Fakat yine de karışık tam sayılı programlama ile kıyaslandığında genetik algoritması, kabul edilebilir çözümler vermiştir. Gerçek dünyadaki karmaşık problemlerde sezgisel algoritmaların kullanılması, hem çözüm süresini tam sayılı programlama yöntemine göre fazlasıyla kısaltacak hem de kabul edilebilir çözümlerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tesis Yeri Seçimi, Tam Sayılı Programlama, Genetik Algoritma, P-Medyan.

Makale Türü: Araştırma

¹ Marmara University, Department of Operational Research, emrenike@hotmail.com

Atf için (to cite): Ekin, E. (2024). Solution Approach To P-Median Facility Location Problem With Integer Programming And Genetic Algorithm. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 547-562.

Introduction

The p-median problem deals with determining the locations of n demand points of p facilities in a way that will meet their needs with minimum cost and assigning the demand points that will receive service to these facilities. The minimum cost does not only include the monetary amount, but also the distance and time between the customer and the facility (Bastı, 2012, s. 49)

This problem was first addressed in 1964 in Hakimi's seminal work. According to Hâkimi, there is at least one optimum solution on the nodes. This problem is applicable where the demand is regular and stable. For example, it can be used to determine the location of supermarkets and administrative offices. In the p-median problem, the solution time varies exponentially depending on the size of the problem, so the problem is in the NP-hard class (Daskin, 2008, s. 290)

Table 1. P-median solution references (CH: constructive heuristic, LS: local search, MP: mathematical programming, MH: meta-heuristic (Mladenovic, 2007, s. 50)

Type	Heuristic	References
CH	Greedy	Kuehn & Hamburger (1963), Whitaker (1983).
	Stingy	Feldman <i>et al.</i> (1966), Moreno-Pérez <i>et al.</i> (1991).
	Dual ascent	Galvão (1977, 1980).
	Hybrids	Moreno-Pérez <i>et al.</i> (1991), Captivo (1991), Pizzolato (1994).
LS	Alternate	Maranzana (1964).
	Interchange	Teitz & Bart (1968), Whitaker (1983), Hansen & Mladenović (1997), Resende & Warneck (2003), Kochetov & Alkseeva (2003).
MP	Dynamic programming	Hribara and Daskin (1997).
	Lagrangian relaxation	Cornuejols <i>et al.</i> (1977), Mulvey & Crowder (1979), Galvão (1980), Beasley (1993), Daskin (1995), Senne & Lorena (2000), Barahona & Anbil (2000), Beltran <i>et al.</i> (2004).
MH	Tabu search	Mladenovic <i>et al.</i> (1995, 1996), Voss (1996), Rolland <i>et al.</i> (1996), Ohlemüller (1997) Salhi (2002), Goncharov & Kochetov (2002).
	Variable neighborhood search	Hansen & Mladenović (1997), Hansen <i>et al.</i> (2001), García-López <i>et al.</i> (2002), Crainic <i>et al.</i> (2004).
	Genetic search	Hosage & Goodchild (1986), Dibble & Densham (1993), Moreno-Perez <i>et al.</i> (1994), Erkut <i>et al.</i> (2001), Alp <i>et al.</i> (2003).
	Scatter search	García-López <i>et al.</i> (2003).
	Simulated Annealing	Murray & Church (1996), Chiyoshi & Galvão (2000), Levanova & Loresh (2004).
	Heuristic concentration	Rosing <i>et al.</i> (1996), Rosing & ReVelle (1997), Rosing <i>et al.</i> , (1999).
	Ant colony	Levanova & Loresh (2004).
	Neural Networks	Domínguez Merino and Muñoz Pérez (2002), Domínguez Merino <i>et al.</i> (2003).
	Hybrids	Resende & Warneck (2004).
	Other	Dai & Cheung (1997), Taillard (2003), Kochetov <i>et al.</i> (2004).

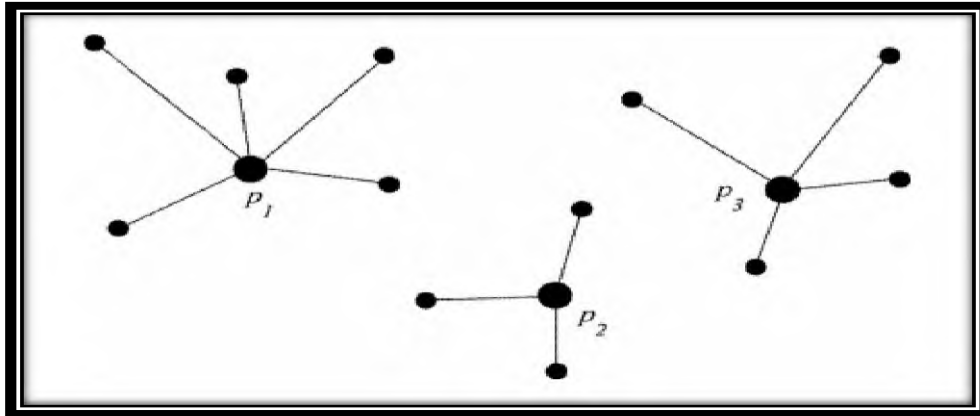
The formulation and solution of the problem with integer programming has been discussed by many in the literature (Mladenovic, 2007, s. 51). Mathematical programming and Lagrangian relaxation methods are exact solutions. Since heuristic approaches generally reach their local optimum values, the use of meta-heuristics that can also obtain global optimum solutions shortens the solution time and produces remarkable results. The most studied meta-heuristic methods in the literature are simulated annealing, genetic algorithm, variable neighborhood search and tabu search (Reese, 2005, s. 2).

1. P-Median

1.1. Features and Assumptions of P-Median

- The general features and assumptions of the p-median problem are as follows (Basti, 2012, s. 49)
- It is a discrete (only on nodes can be opened facility) and multi-source network location selection model.
- From N candidate plants, P are selected. That is, the number of possible solutions is a combination of N with P (Hakimi, 1965, s. 456)
- Optimum solution cannot be reached in standard time (NP-hard)
- In the problem, cost and distance are directly proportional.
- The number of facilities to be opened (p) is determined.
- There is no time limit.
- There is no cost associated with opening a facility. The customer's demand is constant.
- The features of all facilities are the same (Church & ReVelle, 1976, s. 410).

Figure 1. Solution of a typical P-median problem (N=15, p=3)

1.2. P-Median Mathematical Programming

Formulation Objective function:

$$\min \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_i d_{ij} z_{ij}$$

Constraints:

$$\bullet \sum_{j=1}^n z_{ij} = 1 \quad \forall i \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

$$\bullet z_{ij} \leq y_j \quad \forall i, j \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

$$\bullet \sum_{j=1}^n y_j = p \quad (3)$$

$$\bullet \sum_{i=1}^n a_i z_{ij} \leq c_j y_j \quad \forall j \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

$$\bullet z_{ij}, y_j \in \{0, 1\} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

Variable and Parameters:

$$\sum_{j=1}^n z_{ij} = 1 \quad \forall i \quad i = 1, 2, \dots, n$$

$$y_j = \begin{cases} 1 & \text{if facility is established at point } j \\ 0 & \text{In another case} \end{cases}$$

a_i = demand of the customer at point i

d_{ij} = between customer i and facility j short distance (Euclidean)

p = number of facilities to be established (median)

c_j = plant capacity at point j (Durak & Yıldız, 2015, s. 49)

The variable z is the variable associated with the assignment of customer i to facility j , which takes values 0 or 1.

The variable y is the variable that takes the values 0 or 1, equal to 1 if the facility was established at point j , and 0 otherwise

a is the demand parameter of the customer at point i . d is the $n \times n$ matrix parameter giving the shortest distance between all customers and facilities. p is the median number to be selected from a certain number of candidate facilities. The objective function minimizes the weighted distance (demand \times Euclidean distance) of the selected p number of facilities to the customers they will serve. Constraint 1 ensures that any demand point is served from only one facility. The second constraint ensures consistency and not assigning a demand point to the facility that will not be installed. The third constraint ensures that only p medians are selected from n points. The 4th constraint ensures that no more demand than its capacity is assigned to any of the facilities to be selected. There is no 4th constraint in the capacity less p -median problem. The 5th constraint is the constraint that allows the variables y and z to take binary (0,1) values (Kariv & Hakimi, 1979, s. 542).

2. Integer Programming

One of the basic assumptions of the linear programming model is that all the variables are continuous and the values of the decision variables are integer and fractional. In real life problems, the problem of indivisibility of inputs and outputs requires decision variables to be integer values. Number of tools, number of machines, etc. is an example of this situation. If the optimal solution values obtained by linear programming of any problem are not integers and the solution values are desired to be integers, the manager should apply to integer programming, which is another solution technique. The algorithm used to obtain the integer solution of linear programming problems is integer programming. The variables of the integer linear programming model are discrete, and some or all of these variables are integer values. In this state, it is integer programming, that is, linear programming in which some or all of the variables must be integers (Öztürk, 2002, s. 167).

In Integer Programming, the problems in which some or all of the linear and nonlinear variables are defined discretely are called integer optimization problems. Integer linear programming is a linear programming approach where some or all of its variables take positive integer values. In some cases, the values obtained from the problems can be fractional. However, there are issues where the fractional values are meaningless, or the decision variables must be integers. e.g; The number of personnel must be an integer (Yalçiner & Can, 2019, s. 381). Integer Programming is a linear programming problem in which some or all of the variables take integer or discrete values. Despite all the research done in the last ten years, no satisfactory development has been achieved in Integer Programming calculations. Today, there is no computer software that fully solves integer programming (Taha, 2000, s. 361).

Difference between Linear Programming and Integer Linear Programming; In the linear programming model, the condition that the decision variables are zero and greater than zero is sought, while in the integer linear programming, the variable values are required to take integer values equal to and greater than zero. There are more than two types of integer Linear programming. According to the integer values that the variables will take. However, here we will focus on two types of integer programming. These; Mixed integer programming and Pure Integer programming. Problems where all variables must be integers are called "pure integer programming problems". An integer probing problem in which all variables are required to be equal to "0" or "1" is called a "0-1 integer programming problem". solution methods are; branch boundary method and cutting method (Balinski, 1965, s. 257).

2.1. Mixed Integer Programming

Mixed Integer programming, k of n decision variables have the condition of being integer, for n-k of them being positive. While the integer condition of some variables is searched, the integer condition is not searched for in some variables. All variables are real numbers. Mixed integer programming has many applications in industrial production, including job shop modeling. An important example in agricultural production planning involves determining the production yield for various crops that can share resources (eg land, labor, capital, seeds, fertilizer, etc.) (Balinski, 1965, s. 259). One possible goal is to maximize total production without exceeding available resources. In some cases, this can be expressed as a linear program, but the variables must be limited to integers. While there are purely integer problems where all variables are integers, if only some of the variables are integers, the problem is called mixed integer programming (Taha, 2000, s. 362).

3. Genetic Algorithm

Production systems have a dynamic structure. For this reason, problems related to production are often complex and difficult. In addition, decisions regarding these problems; It is the type that needs to use a large number of data to be taken within a certain time period with time constraints. Because; Problems related to production systems are mostly NP-hard (Non-

Polynomial) problems. This type of problems; It covers all problems involving algorithms with exponential time complexity functions. Many methods and mathematical models have been proposed to give optimum or near-optimal results for these problems. Among these methods, the most known and the most preferred method in practice, which gives the acceptable solutions to the optimum, is the Genetic Algorithms method.

Genetic algorithm; It is a search technique based on the coding of parameters that try to find a solution using random search techniques. Genetic algorithms are a method that gives acceptable solutions to optimum results, provided that the correct and appropriate parameters are used for a large number of problem types. The working method of the genetic algorithm is based on the natural selection principle of the scientist and researcher Darwin. The genetic algorithm focuses on the evolutionary process of living things in nature (Pullan, 2008, s. 79). The main purpose here is; It is to monitor natural systems by taking into account the harmonious operation and adaptation characteristics and to ensure the design of artificial systems. Although the genetic algorithm does not guarantee optimum results in theory, it provides solutions that can be considered unqualified and of good quality in practice. It even gives the best solution for some problems. For this reason, the genetic algorithm has been successfully applied on optimization problems (Vural, 2005, s. 2).

The genetic algorithm was first developed by the scientist Bremermann in 1958. It was Bagley who introduced the concept of genetic algorithm to the literature and made its first publication in 1967. But the first study on genetic algorithms was made by John Holland, a computer and psychology specialist at the University of Michigan. He explained the details of this theorem in his book *Harmony of natural and artificial systems* published in 1975. Then, with the book "*Genetic Algorithm's Search Optimization and Machine Learning*" published in 1989, he revealed that genetic algorithms have practical uses in various subjects (Alp, Erkut, & Drezner, 2004, s. 32).

3.1. Features of Genetic Algorithms

Genetic algorithms use probabilistic transition rules, not deterministic rules. The Genetic Algorithm works on the problem's encoded format, not on the parameter set itself. This does not apply to problems in which real-valued individuals are used. The genetic algorithm does not need derived information or other ancillary information, only the objective function and associated fitness levels affect the direction of the search (Vural, 2005, s. 3).

Optimum determination of the plant location ensures the rational operation of the production sites. Today, it has become important to react quickly to the increasing needs with the increasing competitive environment and to establish the optimum location of the supply and demand points. Genetic algorithm provides optimization solution for complex functions. It is widely used in solving multivariate optimization problems, which are seen as very difficult for classical optimization methods. Genetic algorithm is used to find specific result from a data group. With this feature, it is an ideal optimization technique (Tavakkoli & Shayan, 1998, s. 528).

3.2. Application Areas of Genetic Algorithms

Genetic algorithms; It is used to solve various problems encountered in fields such as software, engineering, operations research, medicine, numerical methods, mathematics and social sciences. Genetic algorithms have the opportunity to obtain good results from multi-dimensional and complex problems. Genetic algorithms not only provide alternative methods of problem solving, but also ensure that many of the problems occur in a way that is consistent with other traditional methods. E.g; Real-world tests in practice in obtaining optimal parameters are the hard way for traditional methods, but suitable and solution can be obtained for genetic processes. The situations in which genetic algorithms are used are as follows. In such cases, the use of genetic algorithms is appropriate. It is used in situations such as if the subject is complex and broad, if the data and information obtained about the subject is scarce, if the solution with traditional

methods is unsuccessful and mathematical analysis cannot be done. The genetic algorithm is used for both problem solving and modelling. E.g; It was developed by investigating the adaptation of living things to the environment and their genetic characteristics. The parameters of genetic algorithms are crossover rate, mutation rate, population size, selection, coding, crossover and mutation type (Daskin M. , 1995, s. 105).

3.3 Process Steps of Genetic Algorithm

All possible solutions in the search space are encoded as strings. Usually, a random solution set is chosen and considered as the initial population. The fitness value is calculated for each array, the fitness values found show the solution quality of the arrays. A group of sequences is randomly selected according to a certain probability value and multiplication is performed. The fitness values of the new individuals are calculated and subjected to crossover and mutation processes. The above processes are continued for the predetermined number of generations. When the iteration reaches the specified number of generations, the process is terminated. The most suitable sequence is selected according to the objective function (Gökay & Taşkın, 2002, s. 134).

4. P-Median Solution Application

Before talking about the application part, let's talk about the originality of the study and its difference from other studies. There are various studies in the literature on heuristic approach for P-median and integer programming. However, examples comparing heuristic algorithms and integer programming methods with each other are rarely encountered. For this reason, in the study, p-median has brought a different dimension to the solution of the facility location selection problem. In this aspect of the study, it is evaluated that it differs from other studies and contributes to the literature. The data used in the application were taken from the Operation Research-Library site. In the application, the dataset <pmedcap1> from OR-Library was used. In this set, the number of facilities/customers (N) = 50, the median number (p) = 5, and the facility capacity (c) = 120. The solution of capacity constrained P-median Mixed Integer Programming in CPLEX is given in section 4.1 In section 4.2 the capacity-constrained P-median problem is solved with Mixed Integer Programming in CPLEX and Genetic Algorithm in Matlab and the results are interpreted.

Table 2. The dataset used in the application

Plant/Customer	X	Y	Demand	Capacity
1	2	62	3	120
2	80	25	14	120
3	36	88	1	120
4	57	23	14	120
5	33	17	19	120
6	76	43	2	120
7	77	85	14	120
8	94	6	6	120
9	89	11	7	120
10	59	72	6	120
11	39	82	10	120
12	87	24	18	120
13	44	76	3	120
14	2	83	6	120

15	19	43	20	120
16	5	27	4	120
17	58	72	14	120
18	14	50	11	120
19	43	18	19	120
20	87	7	15	120
21	11	56	15	120
22	31	16	4	120
23	51	94	13	120
24	55	13	13	120
25	84	57	5	120
26	12	2	16	120
27	53	33	3	120
28	53	10	7	120
29	33	32	14	120
30	69	67	17	120
31	43	5	3	120
32	10	75	3	120
33	8	26	12	120
34	3	1	14	120
35	96	22	20	120
36	6	48	13	120
37	59	22	10	120
38	66	69	9	120
39	22	50	6	120
40	75	21	18	120
41	4	81	7	120
42	41	97	20	120
43	92	34	9	120
44	12	64	1	120
45	60	84	8	120
46	35	100	5	120
47	38	2	1	120
48	9	9	7	120
49	54	59	9	120
50	1	58	2	120

4.1. Mixed Integer Programming Solution For Capacity Constrained P-Median

The mathematical programming formulation of the p-median problem is shared in the second part. In this section, the codes in CPLEX are presented and evaluations are made about the solution of the capacity constrained p-median problem.

Figures 2 and 3 show the codes written in CPLEX. Euclidean distances of customers to each other in Excel.

$d = \sqrt{(x_i - x)^2 + (y_i - y)^2}$ calculated with the formula and transferred to the data file of CPLEX.

Figure 2. Variable definitions and objective function for the P-median problem in CPLEX

```
6 //Data
7 int P = ...;
8 int NCustomers = ...;
9 int NWarehouses = ...;
10 range Customers = 1..NCustomers;
11 range Warehouses = 1..NWarehouses;
12 int Demand[Customers] = ...;
13 int Capacity[Warehouses] = ...;
14 float Distance[Customers][Warehouses] = ...;
15
16 //Variables
17 dvar boolean OpenWarehouse[Warehouses];
18 dvar boolean ShipToCustomer[Customers][Warehouses];
19
20 //Objective
21 minimize
22     sum( c in Customers , w in Warehouses )
23         Demand[c]*Distance[c][w]*ShipToCustomer[c][w];
24
```

Figure 3. Constraints for the P-median problem in CPLEX

```
25 //Constraints
26 subject to {
27     forall( c in Customers )
28         ctShip:
29             sum( w in Warehouses )
30                 ShipToCustomer[c][w] == 1;
31
32     ctOpen:
33         sum( w in Warehouses )
34             OpenWarehouse[w] == P;
35
36     forall( c in Customers , w in Warehouses )
37         ctShipOpen:
38             ShipToCustomer[c][w] <= OpenWarehouse[w];
39
40     forall( w in Warehouses )
41         ctCapacity:
42             sum( c in Customers )
43                 Demand[c]*ShipToCustomer[c][w] <= Capacity[w]*OpenWarehouse[w];
44 }
```


The optimum result obtained with the above model and the data set used is given below. The objective function value was found to be 6444.75. There are a total of 2500 z-variables and 50 y-variables. The total number of constraints is 2600.

Table 3. Solution statistics and values (capacity constrained KTP)

Statistics	Value
* Cplex	Solution optimal with objective 6444.75
Constraints	2601
* Variables	2551
Dual	2550
Another	1
Nonzero Coefficients	10100
* MIP	
Aim	6.444,75
Settled	6.444,75
Knots	0
The Remaining Nodes	0
Iterations	596
* Solution Pool	
Number	7
Average Purpose	11.159,34

The optimum result was achieved in 596 iterations. There are 7 solutions together with the optimum in the solution pool and the average objective value is 11159.34. The following table shows how the model reaches the optimum result with iterations. 7 cuts were applied in the solution and the optimum solution was found in 0.73 seconds.

Table 4. Improvements with iterations

Nodes		Objective	IInf	Best Integer	Cuts/ Best Bound	ItCnt	Gap
Node	Left						
*	0+			29292.5300	0.0000	509	100.00%
*	0+			13061.1500	0.0000	509	100.00%
*	0+			9259.4600	0.0000	509	100.00%
	0	6330.6573	45	9259.4600	6330.6573	509	31.63%
*	0+			6954.1900	6330.6573	509	8.97%
	0	6382.0901	66	6954.1900	Cuts: 4	565	8.23%
*	0+			6658.0800	6382.0901	565	4.15%
*	0+			6445.2200	6382.0901	596	0.98%
	0	6390.7295	68	6445.2200	Cuts: 5	596	0.85%
*	0+			6444.7500	6390.7295	596	0.84%
	0	cutoff		6444.7500	6444.7500	596	0.00%

Elapsed time = 0.73 sec. (126.90 ticks, tree = 0.00 MB, solutions = 7)

In the optimum solution, y variable values are 1 for y10, y12, y19, y21 and y48. In otherwords, facilities will be established here

The customers who will receive service from these facilities are as follows.y10→ 7, 10, 11, 17, 23, 30, 38, 42, 45 ve 49 numbered customers

y12→ 2, 6, 8, 9, 12, 20 ,25, 35, 40 ve 43 numbered customers

y19→ 4, 5, 19, 22, 24, 27, 28, 29, 31, 37 ve 47 numbered customers

y21→ 1, 3, 13, 14, 15, 18, 21, 32, 36, 39, 41, 44, 46 ve 50 numbered customers

y48→ 16, 26, 33, 34 ve 48 numbered customers

4.2. Mixed Integer Programming and Genetics Algorithm Solution for Capacity Unconstrained P-Median

In this section, the solutions of the p-median problem without capacity constraint will be discussed with both mixed integer programming and genetic algorithm.

4.2.1 Mixed Integer Programming Solution

As mentioned earlier in the second section, there is no capacity constraint in this problem.

Again, the results obtained using the same dataset are as follows

Table 5. Solution statistics and values (capacity unconstrained KTP)

Statistics	Value
* Cplex	Solution optimal with objective 6265.53
Constraints	2551
* Variables	2551
Dual	2550
Another	1
Nonzero Coefficients	7550
* MIP	
Aim	6.265,53
Settled	6.265,53
Knots	0
The Remaining Nodes	0
Iterations	406
* Solution Pool	
Number	3
Average Purpose	14.526,58

The objective value was found to be 6265.53 at the optimum solution. A better result was obtained than the result in section 4.1 due to the lack of capacity constraints. Since the capacity constraint has been removed, there is a total of 2550 constraints and a constraint that ensures that the y,z variables are binary values. The best result was achieved in 406 iterations. There are 3 solutions in the solution pool.

Table 6. Improvements with iterations

	Nodes				Cuts/			
	Node	Left	Objective	IInf	Best Integer	Best Bound	ItCnt	Gap
*	0+	0			28896.7500	0.0000	406	100.00%
*	0+	0			8417.4600	0.0000	406	100.00%
*	0	0	integral	0	6265.5300	6265.5300	406	0.00%

Elapsed time = 0.27 sec. (40.68 ticks, tree = 0.00 MB, solutions = 3)

It is concluded that $y_{12}, y_{17}, y_{18}, y_{19}$ ve $y_{48} = 1$ in the optimum solution. In other words, facilities will be opened at points 12, 17, 18, 19 and 48.

These facilities will meet the demand of the following customers. $y_{12} \rightarrow 2, 6, 8, 9, 12, 20, 35, 40$ ve 43 numbered customers

$y_{17} \rightarrow 3, 7, 10, 11, 13, 17, 23, 25, 30, 38, 42, 45, 46$ ve 49 numbered customers

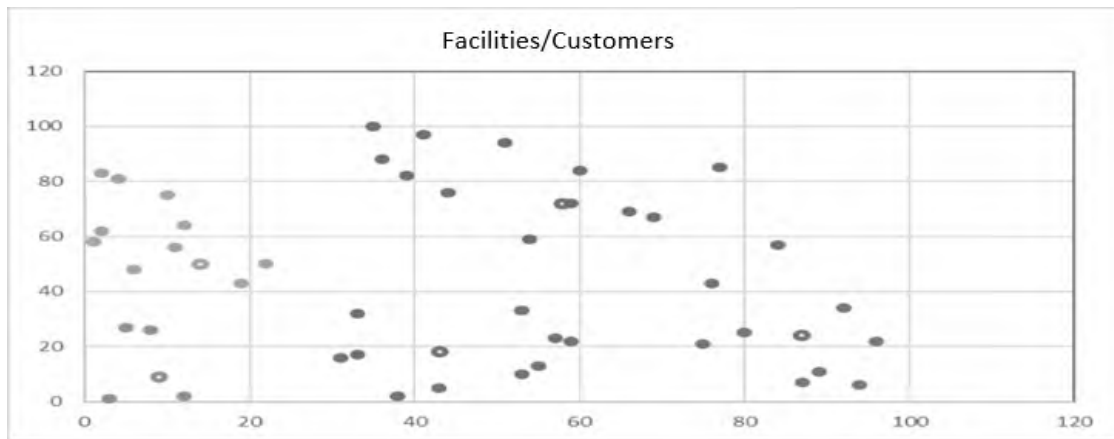
$y_{18} \rightarrow 1, 14, 15, 18, 21, 32, 36, 39, 41, 44$ ve 50 numbered customers

$y_{19} \rightarrow 4, 5, 19, 22, 24, 27, 28, 29, 31, 37$ ve 47 numbered customers

$y_{48} \rightarrow 16, 26, 33, 34$ ve 48 numbered customers

The graph below shows the 5 medians obtained with the optimum result and the clustered customers who will receive service from these medians. The hollow circles (circles) represent the medians and are painted in the same color as the customers receiving service from these medians

Figure 4. Clustering of facilities and customers in problem solving

4.2.2 Genetic Algorithm Solution

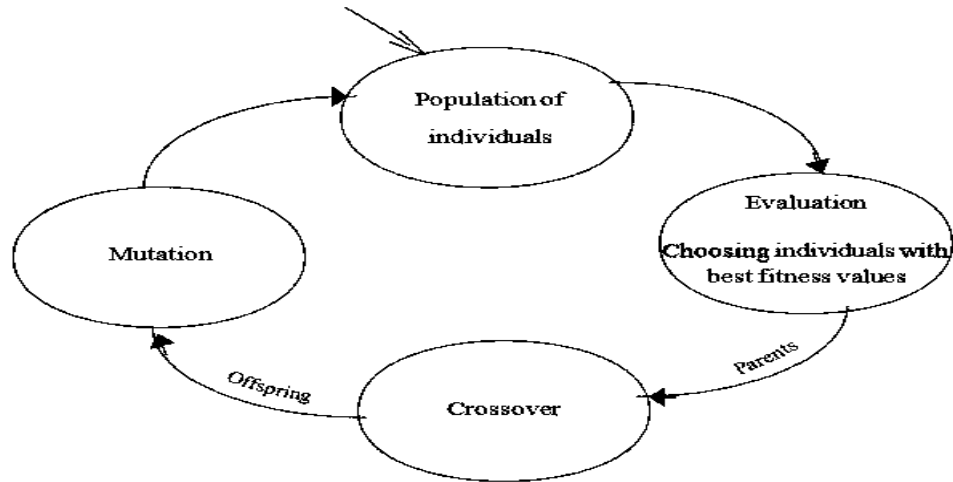
It is an adaptive and global search technique that uses the concepts of genetic algorithm, natural adaptation and selective breeding. In this algorithm, there is a population of individuals and each individual represents a possible solution to a given problem.

Considering for the p-median problem, each individual (chromosome) consists of p number of genes. The allele of each gene represents the index of one of the selected medians. The genetic algorithm creates the starting population in the current population and runs iteratively with various operators until it reaches the termination criterion.

After the initial population is randomly selected, each individual is assigned a fitness value that measures its relative quality within the population. The selection operator favors (favors) individuals with higher fitness values. The crossover operator combines the genetic codes of the parents to form the offspring (individual). The crossover process makes it possible to produce better than good solutions by providing a shaped and random exchange of genetic material between individuals. The mutation operator repairs the missing subregions of the search space by making minor changes to the offspring's genes and prevents the algorithm from converging prematurely. Genetic operators (selection, crossover, mutation) run iteratively until certain criteria are met, which stops the algorithm. In general, when a certain number of generations (occurrences) is reached, the algorithm stops and the last individual obtained is accepted as the solution. Also, if the solution cannot be improved in a certain number of iterations, the algorithm can be stopped.

The steps of the genetic algorithm are shown in the diagram below.

Figure 5. Genetic algorithm steps

After a short description of the genetic algorithm, we can move on to the Matlab application on the <pmedcap1> dataset. This genetic algorithm code for p-median problem is acquired from Code Bus website. Parameters are adapted from <pmedcap1> dataset. The initial parameters used in solving the problem are given below. The solutions were tested by playing with the population size, maximum number of iterations, crossover and mutation probability values.

Maximum number of iterations is set to 10 since more iterations doesn't provide enough marginal improvement for global optimum solution.

Parameter pm ALLD is part of fitness function and initially set to 1. It is used for weighted distance accumulation.

Crossover probability is selected as 0.9 since we would like the offspring to have best traits combination of the parents according to genetic algorithm.

Mutation probability is set to 0.05 since this parameter is usually taking low values which prevents genetic algorithm to be stuck in suboptimal solutions and also limit genetic mutation to a certain extent.

Figure 6. Genetic algorithm parameter

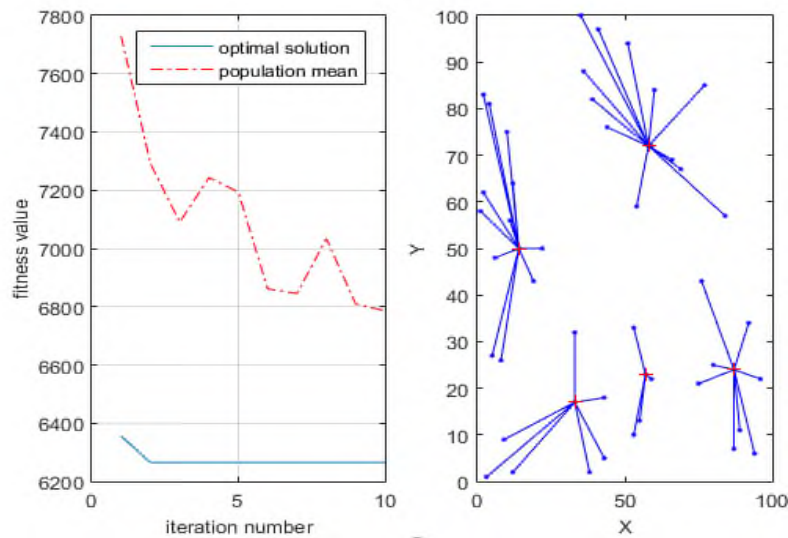
```

%% step 0 %% Setting parameters
pm_Chorm_size = 20;      GMAX = 10;      pm_best_val = 6265.5724;
%Population size        %Max iteration num    %Reference optimal soln
pm_p_size = 5;          pm_ALLD = 1;      gen = 0;
%p value                %Dist. mediation param %iteration counter
GGAP = 1;                Pc=0.9;           Pm=0.05;
%Generation gap        %Crossover probability %Mutation probability
    
```

When the algorithm was run many times with the above settings, a solution other than 6265.5724 could not be reached. Although the optimum solution remained constant in these repeated runs, it was observed that the individuals (median points) changed. This shows that there is a result that provides more than one optimum solution. Below are some of these solutions.

[19;12;38;18;42], [38;15;40;49;42], [12;18;17;41;19], [22;40;38;18;42]

Figure 7. Genetic algorithm results

In the first graph above, it is seen that the population fitness value and the solution values decrease with iterations. The second graph represents the 5 selected medians and their assignment to customers. When the chromosome (population) size and the number of iterations are reduced, the algorithm may not find the global optimum, albeit with a low probability. When working with datasets with larger N and p values, the probability of finding the global optimum result of the algorithm will decrease even more. Some of the other solutions the algorithm found are 6453.0891, 6593.4698 and 6854.8411.

5. Conclusion

In this study, the P-median in facility location problems was mentioned, its mathematical formulation was made, and the problem was solved with mixed integer programming and genetic algorithm. Genetic algorithm, which is a meta-heuristic method, gave very close results to the integer programming method for the dataset we used. While the optimum solution value in integer programming was 6265.53, the best value was found as 6265.5724 as a result of iterative operations with the genetic algorithm. The slight difference was due to the calculation of the Euclidean distance matrix in Excel and rounding in integer programming. Genetic algorithm will give more variable and worse results in large size P-median problems. However, since the solution time will not increase exponentially as in integer programming, using this algorithm in real world problems will be a great advantage and the difference between the solutions will not be large. In addition, the weaknesses of the genetic algorithm can be compensated by increasing the number of iterations and developing hybrid algorithms by using other methods in the selection of the initial population

References

- Alp, O., Erkut, E., & Drezner, Z. (2004). An Efficient Genetic Algorithm for the p-Median Problem. *Annals of Operations Research*, 122(1), s. 21-42.
- Balinski, M. (1965). Integer Programming, Methods, Uses and Computation. *Manage Science*, 12(3), s. 253-313.
- Bastı, D. M. (2012). P-median Facility Site Selection Problem and Solution Approaches. *Online Academic Journal of Information Technology*, 3(7), s. 49.
- Church, R. L., & ReVelle, C. S. (1976). Theoretical and Computational Links between the p-Median, Location Set-covering, and the Maximal Covering Location Problem. *Geographical Analysis*, 8(4), s. 406-415.
- Daskin, M. (1995). *Network and Discrete Location: Models, Algorithms and Applications*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Daskin, M. S. (2008). What you should know about location modeling. *Naval Research Logistics (NRL)*, 55(4), s. 283-294.
- Durak, İ., & Yıldız, M. S. (2015). P- Median Facility Site Selection Problem: An Application. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, 7(2), s. 43-64.
- Gökay, E. G., & Taşkın, Ç. (2002). Bibliography genetic algorithms and their application areas. *Uludağ University journal of Economics and Administrative Sciences*, s. 129-152.
- Hakimi, S. (1965). Optimum Distribution of Switching Centers in a Communication Network and Some Related Graph Theoretic Problems. *Operations Research*, 13, s. 462-475.
- Kariv, O., & Hakimi, S. L. (1979). An Algorithmic Approach to Network Location Problems. II: The P-Medians. *SIAM Journal on Applied Mathematics*, 37(3), s. 539-560.
- Mladenovic, N. (2007). *The p-median problem: A survey of metaheuristic approaches*. Elsevier.
- Öztürk, A. (2002). *Operations Research*. Bursa: Ekin Published.
- Pullan, W. (2008). A Population Based Hybrid Metaheuristic for the p-median Problem. *IEEE Congress on Evolutionary Computation*, s. 76-82.
- Reese, J. (2005). Methods for Solving the p-Median Problem: An Annotated Bibliography. *Networks Vol 48*.
- Taha, H. A. (2000). *Operations Research*. İstanbul.
- Tavakkoli, R., & Shayan, E. (1998). Facilities Layout Design by Genetic Algorithms. *Computers and Industrial Engineering*, 35(3), s. 527-530.
- Vural, M. (2005). Mass Production Planning with Genetic Algorithm Method. *ITU Institute of Sciences*, s. 2-3.
- Yalçın, A. Y., & Can, B. (2019). Shelf Space Optimization with Integer Programming and Simulation: Application in a Packaging Company. *European Journal of Science and Technology*, s. 375-388.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

ARAŞTIRMACININ MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : % 100

Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz*

The Effect of Human Capital on Economic Growth: An Econometric Analysis for EU Countries and Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Suzan OĞUZ¹, Dr. Deniz YALÇINTAŞ²

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1999-2019 dönem verileri ile Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de beşeri sermayenin ekonomik büyüme ile ilişkisini panel veri analizi yöntemi ile incelemektir. Çalışma kapsamında kurulan model için gerekli olan tüm testler “Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi” modelinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermiştir. Yapılan analizler sonrası bulgular, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Eğitim harcamalarındaki meydana gelen 1 birimlik bir artış ekonomik büyüme üzerinde 0.5 birimlik artışa neden olurken; sağlık harcamalarında meydana gelen 1 birimlik bir artış ekonomik büyümede 0.15 birimlik bir artış meydana getirmektedir. Çalışmanın bulguları, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve bu yönde ülkelere örnek olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between human capital and economic growth in the European Union countries and Turkey, with the data for the period 1999-2019, using the panel data analysis method. All tests required for the model established within the scope of the study showed that the "Arellano, Froot and Rogers Estimator" model was appropriate to use. Findings after the analysis show that there is a positive and significant relationship between human capital and economic growth. While a 1 unit increase in education expenditures causes an increase of 0.5 units on economic growth; an increase of 1 unit in health expenditures creates an increase of 0.15 units in economic growth. The findings of the study are important in terms of the effect of human capital on economic growth and being an example for countries in this direction.

Keywords: European Union, Human Capital, Economic Growth, Panel Data Analysis.

Paper Type: Research

Giriş

Ekonomik büyüme, dünya genelinde tüm gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için büyük önem teşkil etmektedir. Literatürde yer alan birçok ekonomik büyüme teorisinde beşeri sermayeye verilen önem dikkat çekmektedir. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve üretimde, fiziksel sermaye kadar kritik bir rolü olduğu varsayılmaktadır.

Teknolojide meydana gelen hızlı gelişmeler, üretim biçimlerinin değişmesine yol açarak istihdamda aranan nitelikleri etkilemiştir. Geçmiş zamanlarda nicel olarak değerlendirilen emek faktörü, daha sonraları nitel olarak öne çıkmıştır. Bu durum, ülkelerin beşeri sermayeyi etkin

* Bu çalışmanın ilk hali 25.05.2022 tarihinde Ege Üniversitesi’nin düzenlediği 24. Uluslararası İktisat Öğrencileri kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, suzanoguz@cag.edu.tr

²Bağımsız Araştırmacı, denizyalcintas91@gmail.com

Atf için (to cite): Oğuz, S. ve Yalçıntaş, D. (2024). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 563-578

kullanmalarına neden olmuştur. Böylelikle fiziki sermayeyle birlikte beşeri sermaye de üretim sürecinde üretim faktörlerinden biri olarak ele alınmış, dahası ekonomik büyümenin temel göstergelerinden bir tanesi haline gelmiştir (Balmumcu ve Bozkurt, 2018, s. 392). Ekonomik büyümenin itici güçlerinden olan beşeri sermaye, içsel büyüme teorisi ile birlikte büyüme unsurları arasında yer almıştır. İçsel büyüme modelleri, insan sermayesinin içsel teknik ilerlemeye katkıda bulunduğunu ve ekonomik büyümeye hız kazandırdığını ortaya koymaktadır (Cohen ve Soto, 2007, s. 52; Maitra, 2016, s. 425). Beşeri sermaye işgücünün toplam verimlilik düzeyini ve potansiyel kazancı arttırmaktadır. Aynı zamanda kişilere nitelik, yeni ürün yaratma yeteneği ve işgücü deneyimi kazandırmaktadır (Intisar vd., 2020, s. 1). Üretim üzerindeki etkilerinin giderek arttığı eğitim, bilgi, beceri, tecrübe, teknolojik gelişme, motivasyon faktörleri sermaye başlığı altında değerlendirilmektedir. Kişinin niteliği ve üretim üzerindeki katkısı gibi rolleri ile ilgili olduğundan bu faktörler beşeri sermaye olarak nitelendirilmiştir (Şimşek ve Kadılar, 2010, s. 118).

Teorik ve ampirik olarak ekonomik büyüme, çeşitli yatırımlarla belirlenmektedir. Beşeri sermaye kapasitesinin artırılması, fiziksel olmayan yatırım türleri arasında yer almaktadır. İnsan sermayesi yatırım teorisi, eğitilmiş ve yetenekli bireylerin neredeyse her zaman diğerlerinden daha iyi üretme eğiliminde olduğuna dair bir dizi ampirik kanıtı dayanmaktadır (Prasetyo ve Kistanti, 2020, s. 2577). Ayrıca yönetim literatürü, işletmelerdeki yüksek vasıflı insan sermayesini inovasyon süreçlerinin önemli bir boyutu olarak tanımlamıştır (Fonseca vd., 2019, s. 616).

Beşeri sermaye olarak kabul edilen eğitim, teknolojik ve bilimsel alanlarda ilerleme sürecinde kilit rol oynamaktadır. Beşeri sermayeye yönelik yapılan harcamalar genellikle eğitim ile ilgili değişkenler tarafından temsil edilmekte ve geleceğe yönelik yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir (Asteriou ve Agiomirgianakis, 2001, s. 482). Sağlık harcamaları ise yine beşeri sermayenin diğer önemli göstergelerinden biridir. Sağlık da eğitim gibi ekonomik ilerleme sürecinde rol oynayan önemli bir bileşendir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişim ve değişimlerle birlikte dünya genelinde sağlık sektörüne verilen önem ve bu alanda gerçekleşen yatırımlar artmıştır (Wang, 2011, s. 1536).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden oluşan 28 ülkenin 1999-2019 dönemine ait verileri kullanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu kapsamda panel veri yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilen veriler Dünya Bankası'nın, OECD'nin ve Federal Rezerv Bankası'nın veri tabanlarından alınmış ve Stata 14 paket programıyla analizler yapılmıştır. Çalışmada ele alınan ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ayrıştırılmıştır. Bu çalışmanın, beşeri sermayenin ilgili ülkelere ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ve diğer ülkelere bu yönde örnek olması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Literatür Özeti

Literatürde beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisini inceleyen çeşitli mevcuttur. Bu çalışmalarda beşeri sermayeyi temsil etmek üzere, eğitim ve sağlık harcamalarının çalışma kapsamındaki modellere değişken olarak dahil edildiği gözlemlenmiştir. Çünkü bu yatırımlar, iş gücü verimliliğinin ve üretkenliğin artırılması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu bölümde ilgili literatür özetine yer verilmiştir.

Çakmak ve Gümüş (2005) Türkiye'yi ele aldıkları çalışmada 1960-2002 dönem verilerini kullanarak, eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Analiz bulguları, fiziki ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Fiziki sermayenin beşeri sermayeye göre ekonomik büyüme üzerinde daha büyük oranda bir etkisi olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır.

Oketch (2006) çalışmasında 47 Afrika ülkesinin 1960-1998 dönem periyodunu beşer yıllık dilimlere bölerek iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile incelemiştir. Çalışma

sonucunda, beşeri sermaye birikimindeki artışların fiziki sermaye birikimine yol açtığı bu durumun da kişi başı gelir seviyesini artırdığı tespit edilmiştir.

Vinod ve Kaushik (2007) yaptıkları çalışmada, 18 gelişmekte olan ülkenin 1982-2001 dönem verilerinden yararlanarak panel veri analizi yöntemi ile ele almıştır. Çalışma sonucunda, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Abbas ve Foreman-Peck (2008) çalışmalarında Pakistan'ın 1961-2003 dönem verilerini kullanarak zaman serisi yöntemleri gerçekleştirmiştir. Çalışmanın bulguları, Pakistan'da yapılan beşeri sermaye harcamalarının, kişi başına düşen GSYİH'daki artışın beşte birinden daha az olduğunu göstermektedir. 1990'lardan çalışmanın yapıldığı döneme kadar geçen sürede, yetersiz beşeri sermaye politikalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yarattığı gözlemlenmiştir.

Şimşek ve Kadılar (2010) yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin 1960-2004 dönem verilerini nedensel ilişki modeli, eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda bulgular; uzun dönemde Türkiye'nin ihracatında meydana gelen artışın ve beşeri sermaye birikiminin uzun dönemli büyümeyi desteklediğini ve GSYİH'deki artışın da beşeri sermaye birikimini desteklediğini göstermektedir.

Zhang ve Zhuang (2011) yaptıkları çalışmada Çin'in 1997-2006 dönem verilerini GMM yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmalarında beşeri sermayenin göstergeleri olarak ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim değişkenlerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda ekonomik büyüme üzerinde ilköğretim ve ortaöğretime kıyasla yükseköğretimin daha yüksek oranda bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Koç (2013) çalışmasında 27 AB üyesinin 2012 yılı verilerini yatay kesit veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Sonuç olarak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi çıkmıştır.

Mekdad vd. (2014) çalışmalarında Cezayir'de beşeri sermaye faktörlerinden biri olan eğitim harcamalarını ele alarak ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1974-2012 dönem verilerini kullanarak panel veri analizi ile araştırmıştır. Analiz bulgularına göre, Cezayir'de eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Manga vd. (2015) Türkiye ve BRICS ülkelerinde, 1995-2011 dönem verilerinden yararlanarak nedensellik ilişkisini panel veri analizi ile araştırmıştır. Bulgularda, ele alınan ülkelerde beşeri sermayeyle ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi olduğu görülmüştür.

Maitra (2016) Singapur için yaptığı çalışmada, 1981-2010 dönem verilerini VEC yöntemi ile incelemiştir. Analiz bulgularında beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir nedensel etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Hanif ve Arshed (2016) 1960-2013 dönem verilerini kullanarak Güney Asya İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerin eğitim harcamalarıyla ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle araştırmıştır. Araştırma sonuçları özellikle yükseköğrenimin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Siddiqui ve Rehman (2017) seçilmiş dokuz Asya ülkesini ele alarak yaptıkları çalışmada, 1972-2014 dönem verilerini kullanarak panel veri analizi uygulamıştır. Bulgularında beşeri sermayeyi temsil eden değişkenler ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki görülmüştür.

Balmumcu ve Bozkurt (2018) içinde Türkiye dahil gelişmekte olan 30 ülke için yapmış oldukları çalışmada 1970-2014 dönemini kapsayan verileri panel eşbütünleşme analizi ile

araştırmıştır. Bulgularda beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Yılmaz vd. (2019) Türkiye'nin 1978-2014 dönem verilerini ele alarak yaptıkları çalışmada, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımı kullanmıştır. Analiz bulguları beşeri sermayeyle ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Söylemez ve Yurttañıkırmaz (2020) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de 1980-2017 dönemine ait veriler kapsamında Granger nedensellik testi, Johansen eşbütünlüşme testi ve VEC yöntemlerini kullanmıştır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, beşeri sermayeyle ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki görülmüştür.

Kurt ve Güvenek (2021) AB üyelerini ele alarak yaptıkları çalışmada, 2000-2010 dönemi verilerini kullanarak dinamik panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmalarında beşeri sermayeyi temsil etmek üzere çeşitli eğitim göstergelerini kullanmışlardır. Bulgularda, genel olarak eğitime yapılan harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Abille ve Obiero (2021) yaptıkları çalışmada, Sahraaltı Afrika ülkelerinde yapılan beşeri sermaye ile savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2014-2017 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmanın bulguları, beşeri sermayeyi temsil etmek üzere kullanılan eğitim harcamaları ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu gösterirken sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Oğuz ve Yaşar (2021) eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla OECD ülkelerinin 2000-2018 dönem verileri ile panel veri analizi yapmışlardır. Bulgularda OECD ülkelerinde yapılan bu harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur.

İlgili literatür incelendiğinde, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin geçmişten günümüze kadar farklı açılardan ele alındığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda dönem aralığı, kullanılan yöntem, temsili değişkenler ve ele alınan ülkeler farklılık göstermesine rağmen bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, beşeri sermaye ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği söylenebilir.

2. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisini ölçmek üzere 27 AB üyesi ülke ve Türkiye'nin 1999-2019 dönemine ait verileri ile bir panel veri seti oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında ele alınan değişkenler aşağıda gösterilen regresyon modeli ile incelenmiştir.

$$\text{Model: } \ln\text{KBG}_{it} = \beta_0 + \beta_1\text{EH}_{it} + \beta_2\text{SH}_{it} + \beta_3\text{ARGEH}_{it} + \beta_4\ln\text{DK}_{it} + \varepsilon_{it}$$

Burada;

β_0	:Sabit değeri,
$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$:Tahmin edilecek katsayıları,
it	:Hata terimini,
i	:Ülke grubunu,
t	:Zamanı temsil etmektedir.

Modelde yer alan $\ln\text{KBG}$; ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere ülkelerdeki kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılayı (Cari US\$), EH ile SH; eğitime ve sağlığa yönelik yapılan harcamaları (%GSYİH), ARGEH; Ar-Ge faaliyetleri kapsamındaki harcamaları (Ar-Ge/GSYİH), $\ln\text{DK}$ ise reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir.

Ekonomik büyüme, ülkelerin ekonomik olarak gelişimini gösteren temel bir ölçüttür. Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) belirli bir ekonomide ve dönemde üretilen ürün ve hizmetlerin

parasal değerini göstermekte ve ekonomik büyümenin en temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Söylemez ve Yurttaçıkılmaz, 2020, s. 176). GSYİH'nın toplam nüfusa oranı olan kişi başı GSYİH ise yine ekonomik büyümenin göstergelerinden olan bir ölçüttür.

Eğitim ve sağlık harcamaları beşeri sermayenin oluşumuna fayda sağlayan en önemli yatırımlar arasında yer almaktadır. Eğitim yoluyla bireyler, kendi yaşam süreçleri boyunca etkili araçlar olma becerisi kazanmaktadır. Eğitim kişisel kontrol hissini de geliştirdiği için sağlıklı bir yaşam tarzını da teşvik etmekte ve mümkün kılmaktadır (Mirowsky ve Ross, 1998, s. 415, Herd, 210, s. 479). Beşeri sermaye aynı zamanda sınırlı kaynakları verimli bir şekilde kullanabilen yüksek vasıflı ve yenilikçi bir işgücünün sağlanmasına yardımcı olarak kişi başına gelirin artmasına katkıda bulunmaktadır (Intisar vd., 2020, s. 1).

Araştırma Geliştirme (Ar-Ge), giderek artan bilimsel bilgiye dair yapılan sistemli çalışmalardır. İşletmelerin yeni ürünler ve yeni üretim süreçleri geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Çetin ve Işık, 2014, s. 76). Ar-Ge kapsamındaki faaliyetler, üretkenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır (Jones ve Williams, 2000, s. 65). Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve bu büyümenin sürdürülebilir kılınması için Ar-Ge'ye yönelik yapılan harcamalara önem verilmelidir. İçsel büyüme modellerinde, Ar-Ge harcamalarının dışsallık yaratarak ekonomik büyümeye ve dolayısıyla kişi başı gelirin artmasına pozitif yönde etki sağladığı vurgulanmaktadır (Özkan ve Yılmaz, 2017, s. 1).

Döviz kuru, bir ülkenin parasının yabancı ülke para cinsinden fiyatı olarak tanımlanmaktadır. İki ülke parasının nispi fiyatı nominal döviz kuru iken, bu iki ülkedeki malların nispi fiyatı ise reel döviz kuru ile ifade edilmektedir (Şahin ve Durmuş, 2019, s. 211). Reel döviz kuru, uluslararası ticareti ve her ülkenin reel ekonomisini etkileyen önemli bir makroekonomik faktördür. Dış ticaretin temel unsurları olan ihracat ve ithalat fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir unsur olmakta ve milli geliri dolaylı olarak etkilemektedir (Çelik vd., 2017, s. 881, Morina vd., 2020, s. 1).

2.1. Çalışmanın Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Avrupa Birliği (AB), üye ülkelerin problemlerini ortak kararlar alarak çözdükleri, kaynakları ile bilgi ve teknolojilerini birlikte değerlendiren, sürekli gelişmeyi amaçlayan ve 27 Avrupa ülkesinden oluşan bölgesel bir bütünleşmedir (Sağlam vd., 2011, s. 87). Bu çalışma kapsamında AB ülkeleri ve Türkiye analiz kapsamında ele alınmış ve veri seti oluşturulurken ele alınan tüm ülkeleri kapsayacak şekilde veri aralığı incelenmiştir. Modelde yer alan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de sunulduğu gibidir.

Tablo 1: Çalışmanın veri seti

Değişken İsmi	Kodu	Kullanım Şekli	Kaynak
Kişi Başı Milli Gelir	lnKBG	Kişi başı milli gelirin doğal logaritması (Cari US\$)	Dünya Bankası
Eğitim Harcamaları	EH	Eğitim için yapılan harcamalar (%GSYİH)	Dünya Bankası
Sağlık Harcamaları	SH	Sağlık için yapılan harcamalar (%GSYİH)	Dünya Bankası
Ar-Ge Harcamaları	ARGEH	Ar-Ge harcamaları'nın GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası/OECD Veri Tabanı
Döviz Kuru	lnDK	Reel efektif döviz kurunun logaritması(dolar)	Dünya Bankası/Federal Rezerv Bankası

Analiz kapsamında kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de yer alırken, korelasyon matrisi ise Tablo 3’te yer almaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan verilerle belirtilen zaman aralığında olabildiği kadar ülke ve yıl sayısı ile analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LnKBG	560	9.9411	.8211	7.3776	11.6854
EH	560	4.7402	1.1166	2.1974	8.07
SH	560	5.6270	1.5972	2.0102	9.7737
ARGEH	568	1.4459	.8866	.2180	3.9078
LnDK	564	4.5600	.1000	3.9564	4.7345

Tablo 2’de analiz kapsamında ele alınan değişkenlere ait özet bilgilere yer verilmiştir. Değişkenlere ait istatistik değerlere bakıldığında reel efektif döviz kuru en düşük standart sapmaya sahiptir. En yüksek standart sapma ise sağlık harcamalarıdır. Gözlem sayıları incelendiğinde kişi başı GSYİH, eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları değişkenlerinin 560 gözlem sayısı değerine sahip olduğu, en yüksek gözlem sayısının 568 gözlem ile Ar-Ge harcamalarına ait olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Korelasyon matrisi

Değişkenler	lnKBG	EH	SH	ARGEH	lnDK
lnKBG	1.0000				
EH	0.5111	1.0000			
SH	0.6616	0.4372	1.0000		
ARGEH	0.6547	0.5425	0.7950	1.0000	
lnDK	0.5582	0.3377	0.3482	0.3287	1.0000

Korelasyon, çalışma kapsamında kurulan modeldeki değişkenler arasında var olan ilişkinin yönünü ve kuvvetini göstermekte kullanılan bir yöntemdir. Tablo 3’teki değerlere göre, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Değişkenlere ait korelasyon katsayılarına göre, kişi başı GSYİH’nın eğitim harcamaları ile 0.51, sağlık harcamaları ile 0.66, Ar-Ge harcamaları ile 0.65 ve reel efektif döviz kuru ile 0.55 korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Korelasyon analizinden sonra çalışma kapsamında kurulan modelde, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespit etmek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) testi gerçekleştirilmiştir. VIF testi çoklu doğrusal bağlantı problemini tespit etmek için en sık uygulanan yöntemlerden bir tanesidir (Gómez vd., 2020, s. 21). Bu doğrultuda yapılan VIF testi bulguları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: VIF testi sonuçları

Değişken İsmi	VIF Test Değeri	1/VIF Değeri
EH	1.48	0.6769
SH	2.78	0.3594
ARGEH	3.12	0.3210
lnDK	1.20	0.8360
Ortalama VIF Değeri	2.14	

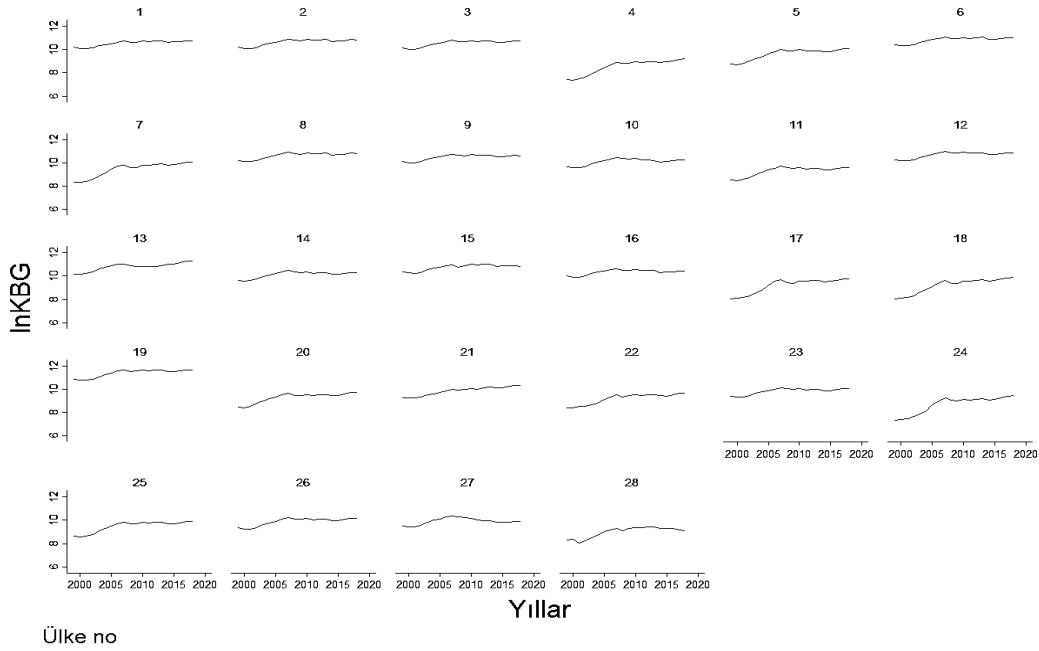
Tablo 4'teki VIF testi sonuçlarına göre bağımsız değişkenler (EH, SH, ARGEH, lnDK) arasındaki VIF değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Literatür incelendiğinde bu değerlerin bazı çalışmalarda 5'ten bazı çalışmalarda ise 10'dan küçük olması durumunda bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunun olmadığı şeklinde ifadelerle rastlanmıştır. Bu çalışma kapsamında elde edilen tüm VIF istatistik değerleri 5'ten küçük olduğu için söz konusu sorun olmadığı söylenebilmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Analiz kapsamında ele alınan ülkeler

Ülke No	Ülke İsmi	Ülke No	Ülke İsmi
1	Almanya	15	İsveç
2	Avusturya	16	İtalya
3	Belçika	17	Letonya
4	Bulgaristan	18	Litvanya
5	Çek Cumhuriyeti	19	Lüksemburg
6	Danimarka	20	Macaristan
7	Estonya	21	Malta
8	Finlandiya	22	Polonya
9	Fransa	23	Portekiz
10	Kıbrıs	24	Romanya
11	Hırvatistan	25	Slovak Cumhuriyeti
12	Hollanda	26	Slovenya
13	İrlanda	27	Yunanistan
14	İspanya	28	Türkiye

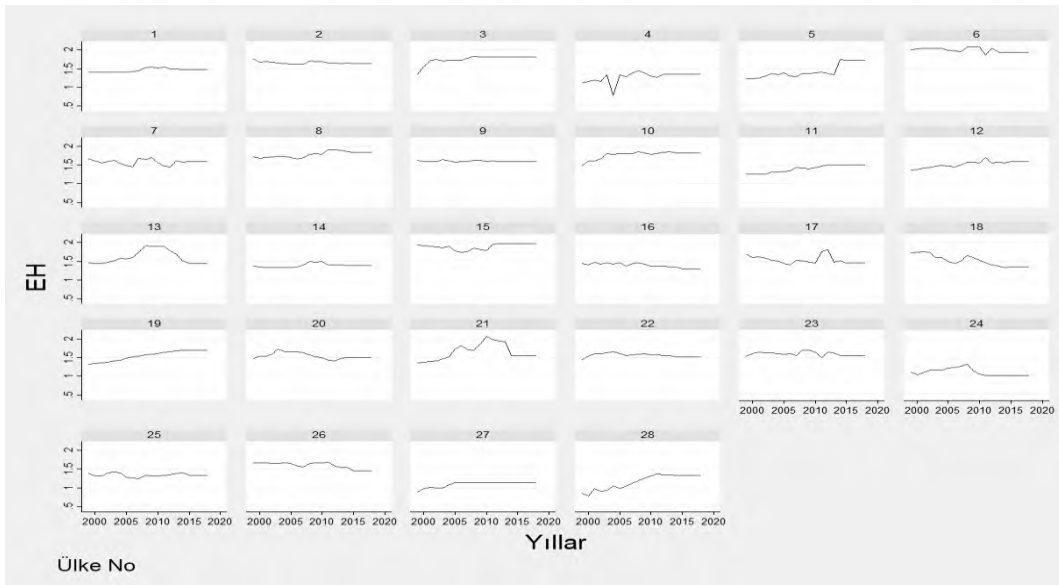
Çalışmada kullanılan değişkenlere ve ülkeler ait grafikler sırasıyla Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4, ve Şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 1: Analize dahil edilen ülkelerin kişi başı GSYİH'larına ait zaman serisi grafikleri

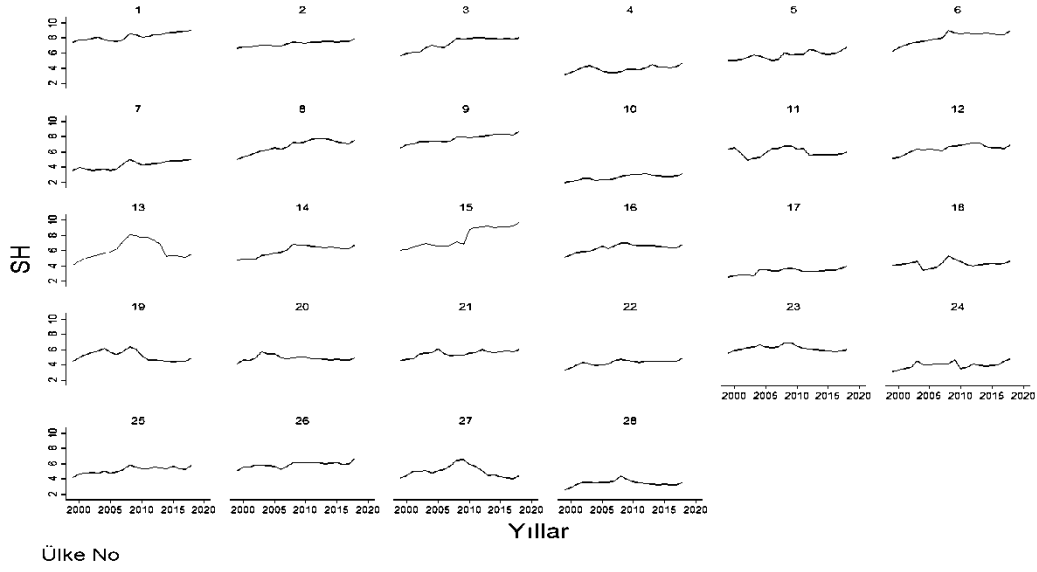
Analiz kapsamında ele alınan ülkelerin kişi başı GSYİH'larına dair zaman serisi grafikleri değerlendirildiğinde yıllar içerisinde artış görülmektedir. Kişi başı GSYİH'nın en yüksek olduğu ülkeler ise; Lüksemburg, Danimarka ve Hollanda'dır. Türkiye'nin kişi başı GSYİH'sı ise AB üye ülkelerine göre daha düşük bir değere sahiptir.

Şekil 2: Analize dahil edilen ülkelerin eğitim harcamalarına ait zaman serisi grafikleri

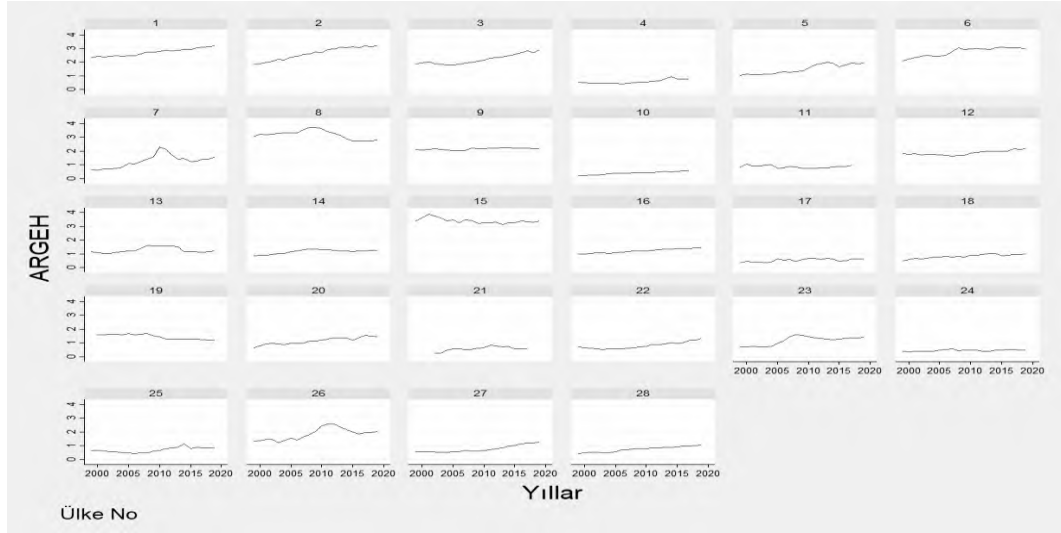
Analiz kapsamında ele alınan ülkelerde yapılan eğitim harcamalarına ilişkin zaman serisi grafikleri Şekil 2'de gösterildiği gibidir. Şekil genel olarak değerlendirildiğinde, yıllar itibarıyla bu harcamalarda iniş ve çıkışlar olduğu gözlemlenmektedir. Eğitim harcamalarının en yüksek olduğu ülkeler; Danimarka, İsveç, Belçika ve Finlandiya'dır. Türkiye'de eğitime yönelik yapılan harcamalar AB üye ülkeleri ile kıyaslandığında ortalama bir değere sahiptir.

Şekil 3: Analize dahil edilen ülkelerin sağlık harcamalarına ait zaman serisi grafikleri

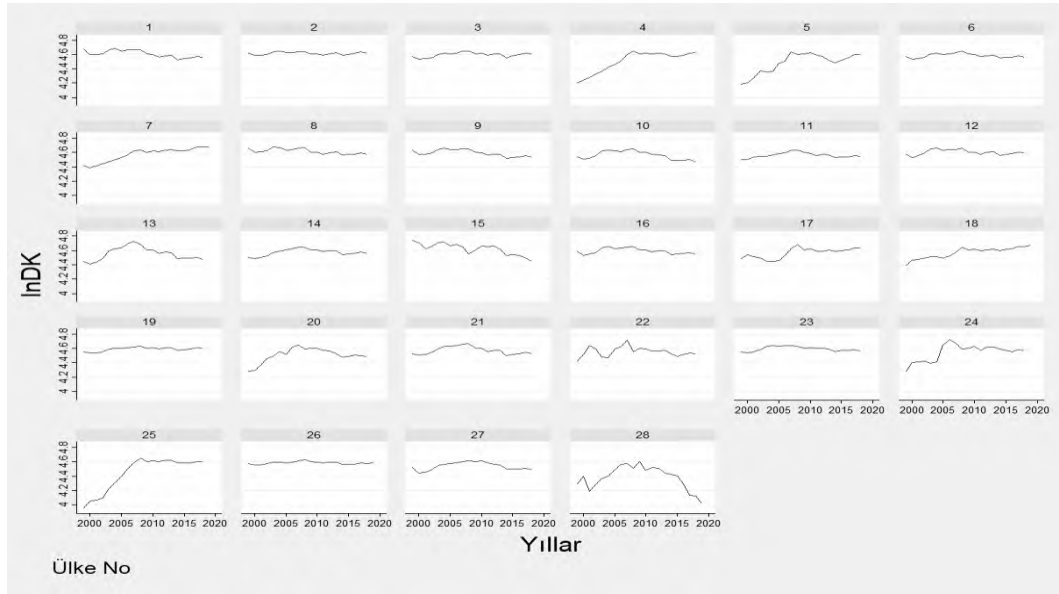
Analiz kapsamında ele alınan ülkelerde yapılan sağlık harcamalarına ilişkin zaman serisi grafikleri Şekil 3'te sunulduğu gibidir. Şekil genel olarak değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle bu harcamalarda artışın olduğu görülmüştür. Sağlık harcamalarının en yüksek olduğu ülkeler; Almanya, Danimarka, Belçika, Fransa ve İsveç'tir. AB üye ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'de yapılan sağlık harcamalarının daha düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Analize dahil edilen ülkelerin Ar-Ge harcamalarına ait zaman serisi grafikleri

Şekil 4 genel olarak değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle ülkelerde Ar-Ge'ye yönelik yapılan harcamalarda denge ya da artış olduğu gözlemlenmektedir. Ar-Ge harcamalarının en yüksek olduğu ülkeler; Almanya, Danimarka, Avusturya ve İsveç'tir. AB üye ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'de bu oranın daha düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 5: Analize dahil edilen ülkelerin reel efektif döviz kuruna ait zaman serisi grafikleri

Şekil 5 incelendiğinde reel efektif döviz kuru değerinin en yüksek olduğu ülkeler Estonya, Litvanya ve Letonya olarak gözlemlenmiştir. AB üye ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye’de reel efektif döviz kurunun özellikle son yıllarda düşerek ortalamanın altında kaldığı görülmektedir.

2.2. Analiz ve Bulgular

Değişkenlere ait veri toplama süreci ekonometrik olarak yapılan çalışmalarda en önemli aşamalardan bir tanesidir. Bu tür analizlerde zaman serisi, yatay kesit ve panel veriler olarak üç tür veri kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016, s.1). Panel veri modelinde, N adet birim bulunmaktadır ve her birime karşı gelen T adet gözlem yer almaktadır. Bu boyutların birlikte yer alması bilgi kullanımında ve serbestlik derecesinde artışa katkıda bulunmaktadır. Gözlem sayısındaki meydana gelen artış, modellerde ölçülen ilişkinin daha fazla değişkenlik göstermesine ve çoklu doğrusal bağlantı sorunun çözülmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla panel veri yöntemi daha güvenilir ekonometrik tahminlerin yapılabilmesine yardımcı olmaktadır (Hsiao, 2007, s. 3).

Panel regresyon analizlerinde kullanılan çeşitli modeller bulunmaktadır. Literatürde en sık kullanılan yöntemler; havuzlanmış en küçük kareler modeli, tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modelidir. Bu modellerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için bir takım testlerin yapılması gerekmektedir. Bu testler Breusch-Pagan ve Hausman testleridir (Hatam vd., 2016; Onali vd., 2017; Sapuan ve Roly, 2021). Bu çalışma için uygun modelin seçilmesine yönelik yapılan Breusch-Pagan ve Hausman testi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Breusch-Pagan ve Hausman testi sonuçları

Test Adı	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan	2339.09	0.0000
Hausman	4.62	0.3280

Öncelikle, havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tesadüfi etkiler panel veri modellerinden birini seçmek için Breusch Pagan testi uygulanmıştır. Tablo 6’da gösterilen test bulguları havuzlanmış en küçük kareler modelinin bu çalışma için uygun olmadığını göstermektedir. Ardından sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinden seçim yapmak için

Hausman testi uygulanmıştır. Hausman test istatistiklerine göre olasılık değerinin 0.05'ten büyüktür dolayısıyla tesadüfi etkiler modelinin tutarlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çalışma kapsamında tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri modelleri çeşitli varsayımları temel almaktadır. Bunlar; hata teriminin birim içerisinde olması, birimlere göre eşit varyanslı olması, otokorelasyonsuz olması ve birimler arası korelasyonsuz olmasıdır. Nitekim panel veri modellerinde genel olarak değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının olmadığı varsayılr. Bu sorunlardan bir ya da birden fazlasının modelde bulunması durumunda, tahmin edilen parametrelerin etkinliği düşmekte ve standart hatalar yanlış tahmin edilebilmektedir (Gürüş, 2015, s. 71; Keskin ve Gökalp, 2016, s. 22). Bu yüzden çalışma kapsamında kullanılacak model seçiminden sonra bu varsayımların geçerliliğini kontrol etmek ve bu doğrultuda istatistiksel olarak birtakım testler uygulamak gerekmektedir.

Tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğu modellerde, değişen varyans sorununu test etmek amacıyla Levene Brown ve Forsythe testi uygulanmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen testin sonuçları Tablo 7'de gösterildiği gibidir.

Tablo 7: Levene, Brown ve Forsythe değişen varyans test sonuçları

$W0 = 7.4508$	$df(27, 532)$	$Pr > F = 0.0000$
$W50 = 2.0746$	$df(27, 532)$	$Pr > F = 0.0013$
$W10 = 5.5675$	$df(27, 532)$	$Pr > F = 0.0000$

Tablo 7'de 28 birim için kalıntıların ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Levene, Brown ve Forsythe testine dair bulgular, birimlerin varyanslarının eşit olduğu sıfır hipotezini reddetmektedir. Bu sonuç tesadüfi etkiler modeli için değişen varyans sorununun mevcut olduğunu göstermektedir. Değişen varyans sonrası sınanması gereken bir diğer istatistiksel sorun, otokorelasyon sorunudur. Çalışma kapsamında kurulan modelde otokorelasyon sorununu sınamak amacıyla Durbin-Watson ile Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez testleri gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Durbin-Watson, Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez otokorelasyon testi sonuçları

Durbin-Watson	= .2849
Baltagi-Wu LBI	= .4903

Tablo 8'de yer alan iki değer de ikiden oldukça küçük olması kurulan modelin otokorelasyon sorununun olduğunu göstermektedir. Son olarak, analiz öncesi kurulan modelde birimler arası korelasyonun test edilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda birimler arası korelasyonu sınamak üzere uygulanan Pesaran test sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Birimler Arası Korelasyon testi

Pesaran	= 36.564	$Pr = 0.0000$
---------	----------	---------------

Tablo 9'da Pesaran test sonucunda olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinde olduğu gözlenmektedir. Bu sonuca göre, tesadüfi etkiler modeli için birimler arası korelasyonun olmadığı hipotezi reddedilmekte ve birimler arası korelasyonun mevcut olduğu görülmektedir.

Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi, literatürde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerine karşı dirençli bir tahmin yöntemi olarak sıkça kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılacak uygun regresyon yöntemini belirlemek amacıyla Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi kullanılmış olup sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi sonuçları

lnKBG	Katsayılar	Robust Standart Hata	t	Olasılık Değeri
EH	.5051	.1175	4.30	0.0000*
SH	.1554	.0216	7.17	0.0000*
ARGEH	.2118	.0341	6.20	0.0000*
lnDK	2.7660	.2835	9.75	0.0000*

R²: 0.6068

Rho Katsayısı: .5194

Olasılık Değeri: 0.0000*

Gözlem Sayısı: 544

Açıklamalar: * işareti ilgili katsayının istatistiksel açıdan %1 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Rho katsayısı, birim etkinin toplam içindeki payını göstermektedir.

R² bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki anlamlılık düzeyini, yani modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 10'a göre analiz kapsamında ele alınan AB ülkeleri ve Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyüme üzerinde 0.5 birimlik artışa neden olurken sağlık harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış ekonomik büyümede 0.15 birimlik bir artış meydana getirmektedir. Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme üzerinde 0.2 birimlik bir artışa yol açtığı görülmüştür. Reel efektif döviz kurundaki %1'lik bir artış sonucu da ekonomik büyüme üzerinde 2.76 birimlik bir artış gerçekleşmektedir. Son olarak R² değeri tahmin edilen modelin açıklama gücünü temsil etmekte olup bu değer %60.6'dır.

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda rekabetin de artmasıyla birlikte teknoloji yoğun ürünlerin üretimi ve ihracatı, ülkelerin uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik etmeleri için gereklilik haline gelmiştir. Eğitim ve sağlık düzeyi gibi beşeri unsurlar, ülke içindeki teknolojinin yerel koşullara adaptasyonunu sağlayan teknik ilerleme yoluyla ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Literatür incelendiğinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların birçoğunun bulgularında bu ilişki pozitif yönlü olarak ortaya konmuştur.

Çalışmada, 1999-2019 periyodunu kapsayan 21 yıllık dönem için AB ülkelerinde ve Türkiye'deki beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla panel veri analizi yöntemi gerçekleştirilmiş ve analizler Stata 14 paket programı aracılığıyla yapılmıştır. Analiz kapsamında kurulan modele, açıklanan değişken yani bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere ele alınan ülkelerdeki kişi başı GSYİH eklenmiştir. Açıklayıcı değişkenler olarak ise beşeri sermayeyi temsil etmek üzere eğitim ve sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payları eklenmiştir. Bu değişkenlere ek olarak ekonomik büyümenin itici güçlerinden bir tanesi olan Ar-Ge faaliyetlerinin GSYİH içindeki payı da modele dahil edilmiştir. Yine literatürde ekonomik büyümenin bir başka belirleyicisi olarak kabul edilen reel efektif döviz kuru modele kontrol değişken olarak eklenmiştir. Analizlerde öncelikle korelasyon analizi gerçekleştirilerek değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında pozitif bir ilişki görülmüştür. Daha sonra değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemini incelemek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamıştır. Regresyon analizinden önce uygun modeli belirlemek amacıyla Breusch Pagan ve Hausman testleri yapılmış ve bu çalışma için tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Bu modelin seçimi sonrasında değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonlar problemleri olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda mevcut problemlere karşı dirençli bir yöntem olan "Arellano, Froot ve Rogers

Tahmincisi” yöntemi kullanılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Eğitim harcamalarındaki %1’lik bir artış ekonomik büyüme üzerinde 0.5 birimlik artışa neden olurken; sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış ekonomik büyümede 0.15 birimlik bir artış meydana getirmektedir. Ar-Ge harcamalarındaki %1’lik bir artışın ekonomik büyüme üzerinde 0.2 birimlik bir artışa yol açtığı görülmüştür. Reel efektif döviz kurundaki %1’lik bir artış sonucu da ekonomik büyüme üzerinde 2.76 birimlik bir artma gerçekleşmektedir. Modelin açıklama gücünü temsil eden R2 değerinin ise %60.6 olduğu görülmüştür.

Beşeri sermaye yatırımlarının ülkelere önemli getirileri bulunmaktadır. Bu etkiler verimliliği, bilgiyi ve buluşu teşvik etmeye yardımcı olmakta dolayısıyla üretkenlik artmakta ve büyüme hızlanmaktadır. Bu nedenle ülkeler ekonomik büyümeyi sağlamak için eğitime ve sağlığa öncelik vermeli ve bu alanlarda yatırım yapmalıdır. Ayrıca bulgular, Ar-Ge yoluyla gerçekleşen yenilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ülkeler sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlama yolunda katma değeri yüksek ürünler üretmek ve ihraç edebilmek için Ar-Ge harcamalarına milli gelirlerinden daha fazla pay ayırmalıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalar için araştırmacılara, ekonomik büyümeye etki eden diğer değişkenleri kullanmaları, farklı ülke grupları ve farklı analiz yöntemleri ile bu ilişkiyi inceleyerek karşılaştırma yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Abbas, Q. & Foreman-Peck, J. S. (2008). Human capital and economic growth: Pakistan 1960-2003, *Lahore Journal of Economics*, 13(1), 1-27.
- Abille, A. B. & Obiero, W. L. (2021). The impact of human capital and defense expenditures on economic growth: Panel analysis for selected SSA countries, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(1), 14-26.
- Asteriou, D. & Agiomirgianakis, G. M. (2001). Human capital and economic growth: Time series evidence from Greece, *Journal of Policy Modeling*, 23, 481-489.
- Balmumcu, Ö. & Bozkurt, K. (2018). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için bir panel veri analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 391-406.
- Çakmak, E. & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960-2002), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çelik, T., Çelik, B. & Barak, D. (2017). Geçiş ekonomilerinde reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 877-890.
- Çetin, M. & Işık, H. (2014). Türkiye ve Avrupa birliği ekonomilerinde yenilikler ve Ar-Ge’nin teşviki: Karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Maliye Dergisi*, 166(1), 75-94.
- Cohen, D. & Soto, M. (2007). Growth and human capital: Good Data, good Results, *Journal of Economic Growth*, 12(1), 51-76.
- Federal Reserve Board (2021). Home data, www.federalreserve.gov, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- Fonseca, T., De Faria, P. & Lima, F. (2019). Human capital and innovation: The Importance of the optimal organizational task structure, *Research Policy*, 4(3), 616-627.
- Gómez, S. R., Sánchez, R. A., García, C. G., & Pérez, G. J. (2020). The VIF and MSE in raise regression, *Mathematics*, 8(4), 605.

- Güriş, S. (2015). *Stata ile panel veri modelleri*, İstanbul: Der Yayınları.
- Hanif, N. & Arshed, N. (2016). Relationship between education and economic growth: SAARC countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), 294-300.
- Hatam, N., Tourani, S., Rad, E. H., & Bastani, P. (2016). Estimating the relationship between economic growth and health expenditures in ECO countries using Panel cointegration approach, *Acta Medica Iranica*, 54(2), 102-106.
- Herd, P. (2010). Education and health In late-life among high school graduates: cognitive versus psychological aspects of human capital, *Journal of Health and Social Behavior*, 51(4), 478-496.
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis-advantages and challenges, *Test*, 16(1), 1-22.
- Intisar, A. R., Yaseen, M. R., Kousar, R., Usman, M., & Makhdam, M. S. A. (2020). Impact of trade openness and human capital on economic growth: A comparative investigation of Asian countries, *Sustainability*, 12(7), 2930.
- Jones, C. I. & Williams, J. C. (2000). Too much of a good thing? The economics of investment in R&D, *Journal of Economic Growth*, 5(1), 65-85.
- Keskin, R. & Gökalp, F. (2016). Çalışma sermaye yönetiminin firma karlılığı üzerine etkisi: Panel veri analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 15-25.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme, *Maliye Dergisi*, 165, 241-285.
- Kurt, D. B. & Güvenek, B. (2021). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi: eğitim göstergeleri ile Avrupa Birliği ülkeleri Örneği, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17-39.
- Maitra, B. (2016). Investment in human capital and economic growth in Singapore, *Global Business Review*, 17(2), 425-437.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N. & Kandır, E. D. (2015). Beşeri Sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Brics ülkeleri ve Türkiye Örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- Mekdad, Y., Dahmani, A. & Louraj, M. (2014). Public spending on education and economic growth in algeria: causality test, *International Journal of Business and Management*, 2(3), 55-77.
- Mirowsky, J. & Ross, C. E. (1998). Education, personal control, lifestyle and health: A human capital hypothesis, *Research on Aging*, 20(4), 415-449.
- Morina, F., Hysa, E., Ergün, U., Panait, M., & Voica, M. C. (2020). The effect of exchange rate volatility on economic growth: Case of the CEE countries, *Journal of Risk and Financial Management*, 13(8), 177.
- OECD. (2021). Oecd Data, www.data.oecd.org, (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- Oğuz, S. & Yaşar, Dinçer, F. C. (2021). OECD ülkelerinde eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 47-62.
- Oketch, M. O. (2006). Determinants of human capital formation and economic growth of African countries, *Economics of Education Review*, 25(5), 554-564.
- Onalı, E., Gınceti, G., & Vasilakis, C. (2017). How should we estimate value-relevance models? Insights from european data, *The British Accounting Review*, 49(5), 460-473.

- Özkan, G. & Yılmaz, H. (2017). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı ve kişi başı gelir üzerindeki etkileri: 12 AB ülkesi ve Türkiye İçin uygulama (1996-2015), *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 121(1), 1-12.
- Prasetyo, P. E., & Kistanti, N. R. (2020). Human Capital, Institutional Economics and Entrepreneurship as a Driver for Quality & Sustainable Economic Growth, *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2575.
- Sağlam, M., Özüdoğru, O. F. & Çiray, F. (2011). Avrupa birliği eğitim politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne etkileri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 87-109.
- Şahin, D. & Durmuş, S. (2019). Türkiye'de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 210-223.
- Sapuan, N. M. & Roly, M. R. (2021). The impact of ICT and FDI as drivers to economic growth In ASEAN-8 countries: A Panel regression analysis, *International Journal of Industrial Management*, 9, 91-98.
- Siddiqui, A. & Rehman, A. U. (2017). The human capital and economic growth nexus: In east and south Asia, *Applied Economics*, 49(28), 2697-2710.
- Şimşek, M. & Kadılar, C. (2010). Türkiye'de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi, *ÇÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Söylemez, A. & Yurttañıkımaz, Z. Ç. (2020). Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 175-195.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel veri Ekonometrisi: Stata uygulamalı*. Beta Yayınevi: İstanbul.
- The World Bank. (2021). World bank open data, www.databank.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- Vinod, H. D. & Kaushik, S. K. (2007). Human capital and economic growth: Evidence from developing countries, *The American Economist*, 51(1), 29-39.
- Wang, K. M. (2011). Health care expenditure and economic growth: Ouantile Panel-type analysis, *Economic Modelling*, 28, 1536-1549.
- Yılmaz, Z., Pınar, Ö. & Gümüşsoy, F. G. (2019). Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Gecikmesi dağıtılmış otoregresif yaklaşımı, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Zhang, C. & Zhuang, L. (2011). The composition of human capital and economic growth: Evidence from China using dynamic Panel data analysis, *China Economic Review*, 22(1), 165-171.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Insider Trading Crime in the Turkish Capital Market: A Qualitative Research on the Profiles of Perpetrators

Türk Sermaye Piyasasında Bilgi Suistimali Suçu: Faillerin Profillerine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Alişan BALTACI¹, Öğr. Gör. Dr. Aslı VURAL²

Abstract

Asymmetric information causes problems in the functioning of capital markets. Insider Trading Crime is a market disruptive action that allows certain individuals or groups to gain an unfair advantage by using the specific information only they have, which shakes the trust of investors in the market and institutions. For this reason, while states are making various legal arrangements to struggle with that issue, international organizations are also trying to gain a broader collaboration opportunity for an "Insider Trading Clean" financial market. In the study, qualitative research was conducted on the profiles of those who committed the crime of Insider Trading, which is one of the asymmetric information problems. Data was obtained from Capital Markets Board bulletins, newspapers, and other media. Thus, it is aimed to draw a profile for the insider trading perpetrators.

Keywords: Capital Market, Insider Trading, Asymmetric Information, Crime, Security Studies

Paper Type: Research

Öz

Sermaye piyasalarında asimetrik bilgi nedeniyle piyasaların işleyiş seyrinde problemler oluşmaktadır. Asimetrik bilgi sorununu ortaya çıkaran nedenlerden birisi de bilgi suistimali suçudur. Bilgi Suistimali Suçu; belirli kişi veya grupların sadece kendilerinin sahip oldukları bilgiyi kullanarak haksız kazanç sağlamasına olanak tanıyan, yatırımcıların piyasaya ve kurumlara olan güvenini sarsan, piyasa bozucu bir eylemdir. Bu sebeptendir ki konuyla mücadele için devletler çeşitli yasal düzenlemeler yapmakta; uluslararası kuruluşlar ise daha geniş kapsamlı bir iş birliği ile "Bilgi Suistimali Suçundan Arındırılmış" sermaye piyasalarına ulaşmak için ortak zeminde çaba göstermektedir. Bu çalışmada asimetrik bilgi problemlerinden biri olan Bilgi Suistimali suçunu işleyenlerin profilleri; SPK bültenleri, yazılı basın ve diğer çeşitli kaynaklardan ulaşılabilen veriler üzerinden nitel yöntemle incelenmektedir. Böylece suçta iştirak edenlerin kimler olduğuna dair bir tespitin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Piyasası, Bilgi Suistimali, Asimetrik Bilgi, Suç, Güvenlik Çalışmaları

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The capital market, which has securities, derivative instruments, investment contracts, and other instruments determined by the capital market board, is one of the most critical dynamics of the country's economy and investment volume. The capital market in Turkey gained an organized structure with the Istanbul Stock Exchange Market (ISE) in 1986, and with the law enacted in 2014, it was named Borsa Istanbul and gathered all sub-capital markets.

¹ Yüksek İhtisas Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, alisanbaltaci@yiu.edu.tr.

² Başkent Üniversitesi, Kahramankazan MYO, avural@baskent.edu.tr.

Atf için (to cite): Baltacı, A., & Vural, A. (2024). Insider trading crime in the Turkish capital market: A qualitative research on the profiles of perpetrators. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 579-594.

Information is an issue with various essential consequences for all markets and the economy. Asymmetric information is a piece of valuable information known by one of the parties regarding any situation, event, or transaction but not by the other parties (Çetinkaya, 2012, p. 48). As a result of asymmetric information, many problems arise in the markets, and many financial and economic actors are affected. Asymmetric information prevents investors from making suitable investments in the markets and leads to implementing wrong regulations and policies, causing financial instability, economic failures, reduced growth, and crises. While this situation creates transaction costs for economic actors, it causes opportunism for financial actors.

Information is among the most important issues determining the value of the elements traded in the capital market. As the level of accessibility of information by stakeholders in an equal, timely, and homogeneous manner increases, the opportunity and reliability of the market also increase. Furthermore, the buying and selling transactions in the capital market are critical in terms of both the exchange of values among those in need and the conversion of savings into investments. For this reason, the transactions in the market must be carried out fairly so that no one will be disadvantaged. From this perspective, access to information also emerges as an equal opportunity element (Okuyucu Ergün, 2021, p. 7).

The concept of the crime of insider trading, which is one of the reasons that reveals the problem of asymmetric information, generally refers to the actions taken against the law in order to gain personal benefit by people who have information that is important enough to affect the values of the instruments traded in the capital market and that has not been announced to the public (Okuyucu Ergün, 2021, p. 8). For the protection of the interests of the actors in the capital market and the security of the system, sufficient and correct information flow should be provided. Insider trading crime is a situation that harms this information flow (Usluadam, 2019, p. 231). Because the investment relationship between the parties in the capital markets is built on mutual trust, the environment of insecurity negatively affects the market.

Although it is thought that the roots of the regulations made for capital market instruments started with the license given to stockbrokers in 1285 during the reign of Edward I in England, the first concrete law on Information Misconduct was the US Securities Exchange Act of 1934, and the first application of this was in a lawsuit in 1980. It is stated that it has been recorded (Uğraş, 2021, p. 465-466). When Europe is examined on the subject, it is seen that some regulations were made in Germany in 1970 and England in 1985, but concrete penal sanctions came to the fore in 1994 with the Securities Trade Act in the European Economic Community (Usluadam, 2019, p. 230-231; Uğraş, 2021, p. 465-466). In Turkey, it is seen that the concept was first enacted in 1992 (Uğraş, 2021).

This study examines insider trading crime through the current legislation in Turkey and the Capital Markets Board activity reports. In addition, an inference is made on the profiles of those who commit insider trading crimes. The findings will contribute to the literature since no study has been found on insider traders' profiles.

1. Literature Review

1.1. Asymmetric Information

For capital markets to be effective, information on capital market instruments must be known accurately and entirely by all parties in the market. The existence of asymmetric information in modern finance is hitting efficiency in the markets.

Asymmetric information; occurs when the information possessed by financial information users is not equivalent in terms of quality and quantity (Sa and Alves, 2020, p. 394). Asymmetric information, which can be diversified as lack of complete information, different information, private information, confidential information, and information influence;

adverse selection may bring problems called moral risk and agency problems (Bergh, Ketchen Jr., Orlandi, Heugens and Boyd., 2019, p. 128-131; Brown and Hillegeist, 2007, p. 443-444).

Asymmetric information causes adverse selection for goods, services, shares, etc., when one party in the transaction does not have enough information (Mankiw, 2008, p. 485). Adverse selection occurs before the transaction takes place. On the other hand, moral risk co-occurs in the transaction process. Moral risk is a result of a misjudgment of one of the parties of the other one during the transaction process. The moral risk may cause a loss for the one who misjudges the other (Fidan, 2011, p. 45-46).

The proxy problem is another asymmetric information problem that occurs when a representative begins to act for only his/her benefit instead of the represented one (Sözen and Basım, 2012, p. 165). To prevent this problem, a contract can be made between the attorney and the representative (Eisenhardt, 1989, p. 65).

While the parties are protected, and suitable investments can be made with the correct information in the capital markets, with asymmetric information, efficiency in the market may deteriorate, and one of the parties may be adversely affected by this situation. One of the reasons for this situation is the crime of information misuse.

1.2. Insider Trading Crime

Insider trading crime is considered one of the actions that disrupt the market order. That is because that crime uses implicit/asymmetric information, which has the power to affect the values of capital market instruments and has not been shared with the public, to gain an unfair advantage or avoid a possible loss (Esen, 2016, p. 161).

The definition of insider trading as a crime in the law is to prevent inequality of opportunity among investors due to the asymmetrical distribution of information since this inequality causes unfair profits (Usluadam, 2019, p. 230). Asymmetric information emerges when at least one of the capital market's actors has more qualified information than the other party(s), which undermines the confidence in the market as it can mislead other investors (Esen, 2015, p. 701).

When the legislator imposes a ban on any action, it undoubtedly does so to protect a legal value and make a criminal threat against the possible risk (Usluadam, 2019, p. 232). Legislator protects the investors and the order of the market with the penal measures taken for the crime of insider trading. In other words, the legislator aims to protect the trust in the country's economy and capital market by criminalizing insider trading actions (Aksoy, 2018, p. 90). Thus, it is aimed to maintain market transactions in the most transparent way possible.

Although it is debatable whether the element that constitutes the crime is the information itself or the capital market instruments used with the information obtained, when viewed from the perpetrator's point of view, it is considered a crime that anyone can commit. According to the findings regarding the perpetrators in global reports, it is said that the perpetrators are generally white-collar, and the number of those who are partners in this crime has increased rapidly in recent years (Esen, Acar and Kocabas, 2019). If there is a crime, there is undoubtedly a victim. In general, it is possible to talk about the victimization of the person whose legal interests are violated (Usluadam, 2019).

Ultimately, insider trading crime has legal and economic dimensions, requiring an interdisciplinary approach to the issue. The spread of this type of crime can undoubtedly damage both the investors and the country by undermining confidence in the capital markets. Another problem is that investors' tendency to evaluate their capital in the informal markets due to emerging insecurity may adversely affect the level of savings and investment opportunities. For this reason, insider trading actions emerge as a problem that states try to fight through legal means and even seek common methods of struggle on international platforms.

1.3. Overview of Insider Trading Crime in the Turkish Legal System

It is seen that the insider trading crime was defined in Capital Market Law No. 2499, which was first enacted in the Turkish Legal System in 1981, with the amendment made with Law No. 3794 in 1992 and came to the fore under the name of “*Insider Trading Crime*” (Uğraş, 2021, p. 465). The State expresses the purpose of the Capital Market Law as follows: “*It is the regulation and supervision of the capital market in order to ensure the functioning and development of the capital market in a reliable, transparent, efficient, stable, fair, and competitive environment and to protect the rights and interests of investors*” (Capital Market Law, 2012). Therefore, as it can be understood, the legislator has designed the relevant law to use its control and regulation authority for the healthy functioning of the capital market.

In the second part of the Turkish Capital Markets Law, the insider trading crime, which is mentioned among the Capital Market Crimes, is defined as follows according to Article 106:

“(1) The persons mentioned below who give purchase or sale orders for capital market instruments or change the orders they have given or cancel them and thus provide a benefit to themselves or someone else based on information concerning directly or indirectly capital market instruments or issuers which can affect the prices of the related capital market instruments, their values or the decisions of investors and which have not been declared to the public yet, shall be sentenced to imprisonment from 2 years up to five years or be punished with judicial fine:

- a) Managers of issuers or those of their subsidiaries or their controlling corporations,*
- b) Persons who possess this information by holding a share in issuers’ corporation or their subsidiaries or their controlling corporations,*
- c) Persons who possess this information due to the performing of their jobs, professions, and tasks,*
- ç) Persons who obtained this information by committing crimes,*
- d) Persons who know that the information they possess is of the nature mentioned in this paragraph or that should know it in case when demonstrated.*

However, if a judicial fine has been imposed due to this crime, the fine to be imposed cannot be less than twice of the benefit obtained.” (Capital Market Law, 2012).

When Article 106 is examined, the prominent elements are;

- The information which may affect the investors' decisions is not announced to the public yet,
- The information is important enough to affect the decisions of the investors,
- The person with that information uses that advantage to gain unfair profit in the capital market by making transactions.

In addition, the sub-commas define which persons may be the perpetrator of this crime.

It should also be noted that the concepts are defined and framed in the Communiqué on Market Distorting Actions as the information, issuer, etc., subject to that article. In Communiqué, the most central concept of insider trading is “*insider information.*” It is defined as “*Information, events and developments which may affect the value and price of capital market instruments or the investment decision of investors*” in Article 15. According to the Communiqué, predatory practices occur where;

- Insider information is shared with third parties to trade in capital markets directly or indirectly,
- Obtaining and using the information in the financial reports before they are publicly announced,

- In cases where financial benefits are obtained through these actions (Communiqué on Market Distorting Actions, 2014).

On the other hand, Article 101 of the Capital Markets Law authorizes the Capital Markets Board to take all necessary measures to ensure the effective and healthy functioning of the market, in addition to taking the following actions, in case of detection of insider trading:

- a) Temporarily or permanently prohibiting the trading activities in the exchanges,*
b) Changing the methods of clearing,
c) Putting restrictions at the transactions of margin trading, short selling, borrowing and lending,
ç) Imposing a guarantee obligation or changing the obligation,
d) Being traded in different market or markets or determining different transaction principles,
e) Restricting the extent of the distribution of the market data,
f) Imposing a transaction or position limit.” (Capital Market Law, 2012).

As it can be understood from the article's content, the law emphasizes the importance of the transactions carried out in the market to the interests of the investors. It even allows the Board to impose a transaction ban if necessary. Furthermore, the Capital Markets Board can take measures regarding insider trading crime were announced in the "*Communiqué on Measures to be Applied in Insider Trading and Market Fraud Investigation*" in 2014.

Article 108 of the Capital Markets Law defines exceptional situations that cannot be considered insider trading.

“Article 108 –

(1) The following cases shall not be considered as abuse of information or market fraud: a) Applying policies of money, foreign exchange rate, public debt management or realising transactions aimed at providing the financial stability by the Central Bank of the Republic of Turkey or another authorised official institution or persons acting on behalf of them.

b) Repurchase programs applied according to the Board regulations, share acquisition programs directed to workers or allocation of other shares directed to the workers of the issuer or his/her subsidiary

c) Making the purchase and sale of capital market instruments or giving or cancelling orders for the purpose of supporting exclusively the market price of these instruments for a pre-determined period, provided that these operations are performed in conformity with the regulations of the Board in the context of this Law regarding the price stabilising operations and market maker, Improper public offer and unauthorised capital market activity.” (Capital Market Law, 2012).

When the relevant article is examined, it is understood that the Board takes public actions for the benefit of society and the market to maintain the functioning of the market healthily as exceptions.

Regarding the elements defined as crimes in Article 115 of Capital Markets Law, it is stated that the investigation should begin following the written application made by the Board to the Office of the Chief Public Prosecutor, and the Board is a natural implead to the investigation. Therefore, insider trading crime is also not exempt from this procedure. Furthermore, the competent tribunal is indicated in Article 116, and it is stated that "*The criminal courts of first instance to be tasked as specialised court by the High Council of Judges*

and Prosecutors is authorised to judge due to the crimes defined or referred to in this Law” (Capital Market Law, 2012).

Another medium in the Turkish Legal System where the insider trading crime is defined is Article 7 of Law No. 4046 on Privatization Practices enacted in 1994:

“As for organizations in the privatization program which are subject to the provisions of the Capital Market Law and whose stocks are traded on the stock exchange, the Chairman and members of the Board of Directors, the internal auditors and other personnel, the personnel of the Administration, the President and members of the Council may not disclose any non-public information or dates they learn during their function on accounts, operations, and enterprises of their organizations. They are not allowed to use such information for their own benefit or for the benefit of third parties or to trade securities of such organizations on or off the stock exchange for pecuniary benefits or in such manner so as to disrupt the equality of opportunities among traders. They may not further be beneficiaries of transactions realized through methods of privatization under this Law as or in the capacity of a buyer or a lessee. This prohibition shall be applicable also to the spouses and children of persons mentioned herein. The President and the members of the Privatization High Council and the President of the Privatization Administration, Vice Presidents, Heads of the Departments and Legal Consultants to the Administration and the Head and members of the Value Assessment Commissions, may not take office in privatized organizations for two years following their date of privatization. Persons who violate these prohibitions will be sentenced to six month to two years' imprisonment and a fine equal to three times the unjust enrichment, jointly or separately, depending on the nature and importance of the act.” (Law on Privatization Practices, 1994). Although insider trading is not conceptually mentioned in the law, when the content of the article is examined, it is seen that the situation to be expressed clearly bears the characteristics of this crime.

It should be noted that the legislator takes the 48th article of the Constitution as a basis while making these regulations. This article states, *“The State shall take measures to ensure that private enterprises operate by the requirements of the national economy and social objectives, and work in safety and determination.”* (Turkish Constitution, 1982).

2. Method

The research aims to draw the general framework of the companies involved in the crime of information fraud and the companies that are the subject of the crime. Since no research in this context has been found in the literature, the subject of this study is considered original.

In this study, the population is insider trading crimes committed in Turkey between January 1, 2012, and March 31, 2022. The research sample comprises 38 cases accessible in terms of the parameters subject to the research in the population. Data were compiled from the Capital Markets Board of Türkiye (CMB) and newspaper reports to analyze these cases. The most important limitation of the study emerges at this point. Because, apart from the two sources mentioned above, there is no other reliable medium from which the data can be obtained. However, there is no standard and detailed data in these two sources. Under these circumstances, the type of insider trading action in 11 cases and the official duties of the perpetrators in 6 cases could not be obtained.

The reason for using content analysis in this research is that accessible data is found qualitatively in CMB reports and newspaper news. Content analysis analyzes the messages given over the meanings, concepts, and expressions in the texts. It is a research technique applied to explain content objectively, systematically, and quantitatively (Prasad, 2008). Therefore, it was decided that content analysis would be the most practical method to quantify the collected data during the research process.

The coding book used in the research was designed over five parameters, including;

- Gender,
- The perpetrator's role in the institution,
- The main field of activity of the company that is the subject of the crime,
- Number of people involved in crime and
- Type of action.

The coding process was carried out through these parameters.

The MAXQDA 2020 qualitative analysis package program was used to code the quantitative data and create the frequency tables since various researchers state that MAXQDA is helpful software in such studies (Racilla, 2020; Hargrove-Scott, 2020; Streissl, 2022).

This research was conducted within the framework of ethical principles lawfully.

3. Findings

The Capital Markets Board also shares the number of inspections it has carried out in the relevant year regarding insider trading crime in its annual reports. The number of inspections carried out by the institution between 2012 and 2020 is given in Table 1.

Table 1. Insider Trading Inspections Performed by CMB between 2012 and 2020

Year	Number of Inspection
2012	11
2013	13
2014	16
2015	8
2016	5
2017	5
2018	22
2019	33
2020	46
Total	159
Avg. Inspection Per Year	17,66

A total of 159 inspections were carried out in the eight years between 2012 and 2020. Approximately 18 inspections were made per year. On the other hand, it should be considered that the number of inspections increased from 11 to 46 in that phase. Figure 1 visualizes the increased number of inspections by year. As can be seen from Figure-1, the acceleration has increased considerably after 2017.

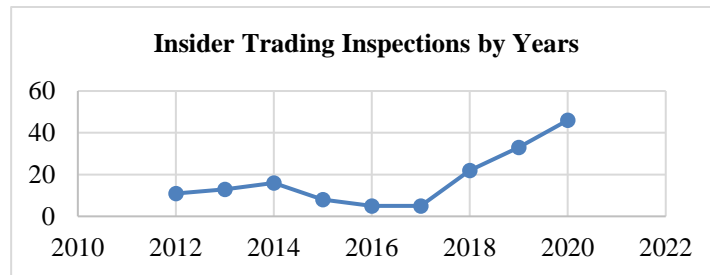

Figure 1- Insider Trading Inspections Performed by CMB between 2012 and 2020

Reference: CMB 2012-2020 Annual Reports

The findings obtained as a result of the research are shown in Table 2. According to the research findings, 70.45% of the perpetrators are shareholders, managing partners, founding partners, chairman of the board of directors, vice chairman of the board, members of the board of directors, general managers, and assistant general managers. Since the board of directors represents the company, they might know its institutional secrets (Aydın, 2013, p. 239). Likewise, other titles given above in the companies also participate in the strategic decision mechanisms at the macro level, and they can reach the information that has not been announced to the public yet. However, companies should treat all beneficiaries equally (Bahtiyar, 2019, p. 24).

Table 2. Profile Analysis of Perpetrators of Insider Trading Crimes Between January 1, 2012, and March 31, 2022, in Turkey

Subject	Finding	
Gender of the perpetrator	76,19% are males	
Position of the perpetrator	Senior Executive	%18,18
	Chairman of the Board	%15,91
	Board Member	%13,64
	Controlling Shareholder	%13,64
	Shareholder	%9,09
	Total	%70,45
Field of the companies subject to the insider trading activities	Acting in more than one industry	%13,51
	Food, agriculture, and livestock	%13,51
	Bank	%13,51
	Electric-Electronic	%8,11
	Textile	%8,11
	Chemistry	%8,11
	Investment company	%8,11
	Manufacturing industry	%8,11
	Total	%81,08
Number of perpetrators involved in committing the crime	1 perpetrator	52,63%
	2 perpetrators	28,95%
	4 perpetrators	10,53%
	Total	92,11%
Type of the Action	*Transactions before and after the financial statements are made public.	59,26%
	*Transactions carried out before and after the public announcement of the particular situation.	40,74%
	Total	100,00%

In addition, it has been observed that some people who were found guilty of insider trading in the inspections carried out by the CMB were members of the affiliate companies. Although they are not members of the same company, these people can access information that has not yet been announced to the public since they are part of companies affiliated with the same group. Furthermore, it is seen that some of the people who were found to be involved in the insider trading crime are in senior management positions in various departments in their companies or other companies they will soon acquire shares. Even though people in senior

positions in the institutions are not into strategic decision mechanisms, they can access corporate information that has not yet been announced to the public due to their duties.

On the other hand, it is found that some of the perpetrators are excepted by the groups mentioned above. These people have information about the shares thanks to their jobs and professions. These perpetrators were also detected in the inspections within the scope of this crime. It is understood that these people participate in professions related to the stock market, judicial duties such as prosecutors, and positions closely related to politicians. Although they are not in charge of the company, they can access information that has not yet been announced to the public due to their professions, positions, and connections. Our findings through the news show that terrorist organizations may also be involved in insider trading crimes. In the same news content, it was determined that there were blood ties among the perpetrators of the crime.

As a result of the analysis;

- Those involved in crime are mostly men (76.19%),
- In terms of committing the crime, it is generally committed by a single person (52.63%),
- In terms of sectors, areas such as banking, food, agriculture, and animal husbandry are prominent (27.02%),
- The most common way of insider trading is transactions carried out before or after the announcement of the financial statements to the public (59.26%).

When the decisions made by the CMB regarding the identified actions are examined, it has been observed that the following decisions were predominantly given to the offenders, depending on the content of the incident, regarding the crime imputed by the CMB (CMB art. 106):

- A 2-year temporary ban on trading in stock exchanges is applied under Article 115 of the CMB Law,
- Temporary trading ban on stock exchanges for six months,
- Administrative fines of various amounts and a temporary ban on trading in stock exchanges for two years,
- Cancellation of license certificate for two years.

Article 115 of the CMB Law states that prosecutors can open a case for "*opposing the Capital Market Law No. 6362*". That article defines up to five years of a prison sentence. Therefore, these cases should be heard in Heavy Penal Courts. However, no information on the news websites and CMB reports regarding the finalized penalties could be found.

In addition, between January 1, 2012, and March 31, 2022, regarding the crime imputed by the CMB (Communiqué on Market Disruptive Actions VI-104.1 Article 4), the following decisions were predominantly given to the offenders, depending on the content of the event:

- Administrative fines in various amounts,
- Prohibition of trading on stock exchanges for two years.

According to the findings from the analysis based on the CMB reports, the persons involved in the crime were mainly shareholders or managers from within the institution. Therefore, in terms of the number of people involved in the crime, it can be said that it is usually committed by one or two people. In addition, those crimes can be committed in different sectors.

Discussion and Conclusion

The capital market is one of the most critical systems for the country's economy, investors, and issuers. While the capital market, which is one of the dynamics of the country's economy, plays an essential role in terms of the stability of the country and protection from

crises, it also enables companies to procure funds thanks to the flow of hot money and investors to evaluate their capital.

The number of instruments traded in the capital markets is increasing day by day. This increasing diversity is becoming attractive to investors due to the diversity it offers. Undoubtedly, the point that every investor wants to reach is to get the most return with the minimum investment. In capital markets, the information flow is very rapid. Instant decisions significantly affect returns, and drawing both gains and losses' upper and lower limits is challenging. Under these circumstances, it is unsurprising that asymmetric information is attractive to investors because of the ambition to earn in this environment.

When insider trading occurs, the reputation of the capital market, individuals, and institutions at the micro-level is damaged. In other words, that crime may have both micro and macro impacts on the market. That brings a loss of mutual trust between the investors and issuers. Because of these trust issues, individuals and institutions may seek different channels to evaluate their capital. That may negatively affect economic life as it will prevent the capital market from fulfilling its function.

This study examines the profiles of the perpetrators of insider trading crimes between January 1, 2012, and March 31, 2022, in Turkey. As a result of the data analysis, it is understood that the majority of the criminals are men, the crime is committed together with at least one or two people, and shareholders or senior employees mostly carry it out. It is seen that these people who are involved in the crime of information misuse commit the crime sectorally in critical areas such as banking, food, agriculture, and animal husbandry, in terms of economy and capital market. Furthermore, it is understood that insider trading is mostly committed with the transactions carried out before and after the financial statements are made public, which leads to the deterioration of the confidence environment in the market. In addition to all these, we could not find any data showing that crime has an international dimension. Therefore, at least for Turkey, it can be said that local actors commit the crime of insider trading. The characteristics of white-collar crimes can be expressed as obtaining financial benefits, misconducting the position in the company, and using the information to create opportunities for one's own advantage (Karatay and Kapusuzoğlu, 2011). Upon this definition, it is possible to say that insider trading is a typical white-collar crime, according to the research findings.

No crime or criminal organization can survive using similar methods indefinitely. Therefore, those who commit insider trading continue to evolve crime with new methods to maintain their interests by escaping from authority. At this point, the public authority should follow up-to-date methods with strict follow-up and examination and take the necessary precautions. It is complicated to obtain evidence to prove insider trading crimes. Therefore, training specialized and competent elements in the field is crucial to illuminate such crimes (Dursun Özdemir, 2021, p. 221). At this point, the audit activities of the CMB appear as an essential critical control point for the healthy progress of economic activities (Kağitoğlu, 2016). As the number of audits increases by each year, it can be said that the Turkish Capital Markets Board takes the issue more seriously with each passing year.

References

- Aksoy, Z. (2018). *Türk sermaye piyasası hukukunda içerden öğrenenlerin ticareti suçu*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aydın, F. (2013). *En son değişiklikler ile yeni Ticaret Kanununda anonim şirketler*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Bahtiyar, M. (2019). *Sermaye piyasası hukukuna giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Bergh, D. D., Ketchen Jr, D. J., Orlandi, I., Heugens, P. P., & Boyd, B. K. (2019). Information asymmetry in management research: Past accomplishments and future opportunities, *Journal of Management*, 45(1), 122-158.
- Brown, S., & Hillegeist, S.A. (2007). How disclosure quality affects the level of information asymmetry. *Review of Accounting Studies*, 12(2), 443-477.
- Çetinkaya, Ş. (2012). Asimetrik bilginin piyasalara etkileri ve finansal krizlerdeki rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(2), 60-82.
- Dursun Özdemir, G. (2021). *6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nda düzenlenen bilgi suistimali ve piyasa dolandırıcılığı suçları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Eisenhardt, K. (1989). Agency theory: An assessment and review. *Academy of Management Review*, 14(1), 57-74.
- Esen, F. M. (2015). Finansal piyasalarda bilgi asimetrisi kaynakları ve içerideki bilgi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 700-708.
- Esen, F. M. (2016). Vakalarla içeriden öğrenenler ticareti tarihi ve düzenlemeleri. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(3), 158-184.
- Esen, M. F., Acar, A., & Kocabaş, E. (2019). Turizm işletmelerinde içeriden öğrenenlerin işlemleri: New York Borsası örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 943-958. doi:10.16953/deusosbil.490985.
- Fidan, M. M. (2011). KOBİ kredi piyasasında asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike: Laleli örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(90), 41-57.
- Hargrove-Scott, S. (2020). *Influence of spiritual leadership theory and spiritual well-being on clinical social workers burnout* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Grand Canyon University: USA.
- Kağitoğlu, M. (2016). İdarenin ekonomik kolluk faaliyetinin bir görünümü: Sermaye Piyasası Kanununda idari tedbirler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi- Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 3323-3351.
- Karatay, Ö., & Kapusizoğlu, M. (2011). Mali ve ekonomik suçların terörün finansmanı bağlamında değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 115-121.
- Kesici, E., & Nacakçı, M. B. (2014). Piyasa bozucu eylemler. *Capital Markets Journal*, 15, 1-13.
- Okuyucu Ergün, G. (2021). Bilgi suistimali yasağının muhatabı. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, XXXVII, 5-33.
- Prasad, D. (2008). *Content analysis: A method in social science research*. In Research methods for social work (Eds. Lal Das, D.K and Bhaskaran, V). p. 173-193). New Delhi: Rawat.
- Racilla, A-M. (2020). *Providers and patients as activists: Bureaucratic encorpmnt in two midwest gender affirming health clinics* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Iowa: USA.
- Sá, C., & Alves, H. (2020). *The relation between information asymmetry, disclosure policy and corporate tax planning*. Proceedings of the Third Economics, Business and Organization Research (EBOR) Conference, 393-408.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2012). *2012 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2013). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2014). *2014 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2015). *2015 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2016). *2016 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2017). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2018). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2019). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2020). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Streissl, S. (2022). *Who will care about and for the teachers?: Austrian EFL teachers' experiences during the COVID-19 pandemic* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Universität Graz: Germany.

- Sözen, H., & Basım, H. (2012). *Örgüt kuramları*. İstanbul: Beta.
- Uğraş, D. Ö. (2021). Bilgi suistimali suçu (İçerden öğrenenlerin ticareti suçu). *TAAD*, 47, 463-500.
- Usluadam, A. K. (2019). Bilgi suistimali suçu. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 5(1), 229-254.

Internet References

- AHaber (2016). *Bir numaralı imamın Bank Asya oyunu*. <https://www.ahaber.com.tr/ekonomi/2016/03/06/bir-numarali-imamin-bank-asya-oyunu> (Erişim tarihi: 24.03.2022).
- Bakırköy Gazetesi (2020). *Uyanık genel müdür! haberden önce borsada hisse aldı*. <https://www.bakirkoygazetesi.com/mustafa-parapan-uyanik-genel-mudur-haberden-once-borsada-hisse-aldi/10427/> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- Bilgi Suistimali ve Piyasa Dolandırıcılığı İncelemelerinde Uygulanacak Tedbirler Tebliği (2014). <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19315&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Borsa Zamanı (2019). *Asya Katılım Bankası'nda 2 kişiye idari para cezası*. <https://www.borsazamani.com/haber-asya-kat-l-m-bankas-sharp039-nda-2-ki-iye-dari-para-cezas-5731> (Erişim tarihi: 30.03.2022).
- Borsa Zamanı (2019). *Işıklar Holding'e ceza*. <https://borsazamani.com/haber-spk-dan-isklar-holding-039-e-ceza-6802> (Erişim tarihi: 28.03.2022).
- Borsa Zamanı (2019). *Metro hissesi için SPK'dan ceza*. <https://www.borsazamani.com/haber-metro-hissesi-icin-spk-039-dan-ceza-13803> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- Borsa Zamanı (2019). *SPK o hissede işlem yapanlara rekor ceza verdi*. <https://borsazamani.com/haber-spk-o-hissede-islem-yapanlara-rekor-ceza-verdi-7069> (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- BorsaGündem (2020). *Anel Telekom'daki bir kişiye suç duyurusu ve işlem yasağı*. <https://www.borsagundem.com/haber/anel-telekomdaki-bir-kisiye-suc-duyurusu-ve-islem-yasagi/1502881> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *Diriliş Tekstil uyarısı! hisseleri de iki isim pazarlıyor*. <https://www.borsagundem.com/haber/dirilis-tekstil-uyarisi-hisseleri-de-iki-isim-pazarliyor/1392825> (Erişim tarihi: 12.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *Fetocu firari savcı Muammer Akkaş'a manipülasyon suçlaması*. <https://www.borsagundem.com/haber/fetocu-firari-savci-muammer-akkasa-manipulasyon-suclamasi/1335998> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *Izta hissesinde SPK'dan 2 ceza kararı*. <https://www.borsagundem.com/haber/izta-hissesinde-spkdan-2-ceza-karari/1411469> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *Kardemir'deki o işlemlere SPK'dan ceza*. <https://www.borsagundem.com/haber/kardemirdeki-o-islemlere-spkdan-ceza/1289317> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *Kendi hissesinde işlem yapan patrona suç duyurusu*. <https://www.borsagundem.com/haber/kendi-hissesinde-islem-yapan-patrona-suc-duyurusu/1297321> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- BorsaGündem (2015). *SPK haftalık bülteni'nde Net Holding'in patrona piyasa bozucu işlemler nedeniyle ceza çıktı*. <https://www.borsagundem.com/haber/spk-besim-tibukuyakaladi/228361> (Erişim tarihi: 18.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *SPK o hissede bir kişiyi yakaladı*. <https://www.borsagundem.com/haber/spk-o-hissede-bir-kisiyi-yakaladi/1400743> (Erişim tarihi: 02.04.2022).

- BorsaGündem (2017). *SPK o hisselerdeki usulsüz işlemlere cezayı kesti.* <https://www.borsagundem.com/foto-haber/cezayi-kesti/1259202> (Erişim tarihi: 10.04.2022).
- BorsaGündem (2015). *SPK Tüpraş yöneticilerini yakaladı.* <https://www.borsagundem.com/haber/spk-tupras-yoneticilerini-yakaladi/228360> (Erişim tarihi: 18.04.2022).
- BorsaGündem (2020). *SPK, Denge Holding'de bir kişiyi yakaladı.* <https://www.borsagundem.com/haber/spk-denge-holdingde-bir-kisiyi-yakaladi/1502875> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *SPK, Sanel hissesindeki usulsüz işlemlere karşı harekete geçti.* <https://www.borsagundem.com/haber/spk-sanel-hissesindeki-usulsuz-islemlere-karsi-harekete-gecti/1450542> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *SPK'dan bir şirkete insider trading cezası.* <https://www.borsagundem.com/haber/spkdan-bir-sirkete-insider-trading-cezasi/1400742> (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *SPK'dan Escort'un sahibine ceza.* <https://www.borsagundem.com/haber/spkdan-escortun-sahibi-halil-ibrahim-ozere-ceza/1317398> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *SPK'dan o şirket yöneticilerine insider trading cezası.* <https://www.borsagundem.com/haber/spkdan-o-sirket-yoneticilerine-insider-trading-cezasi/1374091> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- BorsaGündem (2019). *SPK'dan Plaspark'ta bir kişiye suç duyurusu ve işlem yasağı.* <https://www.borsagundem.com/haber/spkdan-plaspakta-bir-kisiye-suc-duyurusu-ve-islem-yasagi-karari/1440881> (Erişim tarihi: 20.04.2022).
- BorsaGündem (2018). *Vestel'in eski icra kurulu üyesi'ne insider trading cezası.* <https://www.borsagundem.com/haber/vestelin-eski-icra-kurulu-uyesine-insider-trading-cezasi/1367782#:~:text=SPK%20haftal%C4%B1k%20b%C3%BClteninde%20ceza%20ile,li ra%20idari%20para%20cezas%C4%B1%20kesildi> (Erişim tarihi: 11.04.2022).
- BorsaMatik (2014). *SPK, Bank Asya'daki işlemleri affetmedi.* <https://www.borsamatik.com.tr/spk-bank-asyadaki-islemleri-affetmedi-haber-4453> (Erişim tarihi: 07.04.2022).
- EkonomiDünyası (2018). *SPK'dan Global Yatırım Holding'e ceza.* <https://www.ekonomidunya.com/spkdan-global-yatirim-holdinge-ceza/19781/> (Erişim tarihi: 01.04.2022).
- Finanskop (2020). *SPK piyasa dolandırıcılarını yakaladı.* <https://www.finanskop.com/spk-piyasa-dolandiricilarini-yakaladi/235/> (Erişim tarihi:20.04.2022).
- Gazetevatan (2014). *Alternatif kazanç.* <https://www.gazetevatan.com/ekonomi/alternatif-kazanc-613420> (Erişim tarihi: 09.04.2022).
- Haberin Yüzü (2021). *Borsa tarihinde görülmemiş rezalet.* <https://www.haberinyuzu.com/borsa-tarihinde-gorulmemis-rezalet/2839/> (Erişim tarihi:10.04.2022).
- Haberin Yüzü (2022). *SPK, Yüksel Kardeş'e rekor para cezası kesti.* <https://www.haberinyuzu.com/spk-yuksel-kardes-e-rekor-para-cezasi-kesti/3217/> (Erişim tarihi:25.04.2022).
- Hürriyet (2018). *SPK'dan eski Bank Asya yöneticilerine suç duyurusu.* <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/spkdan-eski-bank-asya-yoneticilerine-suc-duyurusu-40703807> (Erişim tarihi:25.04.2022).
- IGC News (2020). *FETÖ'cü Zekeriya Özün ile Burak Başlılar ortaklığı.* <https://www.igcnews.tv/haberler/fetocu-zekeriya-ozun-ile-burak-baslilar-ortakligi> (Erişim tarihi: 20.04.2022).
- Inforceed (2014). *SPK' dan Garanti Yatırım'a idari para cezası.* <https://inforceed.com/tr/Haber/120-spkdan-garanti-yatirim-a-idari-para-cezasi> (Erişim tarihi: 30.03.2022).

- Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun (1994).
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4046&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
(Erişim tarihi: 05.04.2022).
- ParaMedya (2021). *Olan yine borsa yatırımcısına oldu dev gıda şirketinin patronu hisseleri önce kendi almış.* <https://www.paramedya.com.tr/devami/67841/olan-yine-borsa-yatirimcisina-oldu-dev-gida-sirketinin-patronu-hisseleri-once-kendi-almis/> (Erişim tarihi:26.04.2022).
- Piyasa Bozucu Eylemler Tebliği (2014).
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19317&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Sabah (2019). *Muammer Akkaş 17 aralık öncesi paralarını güvence altına almış.* <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/03/15/muammer-akkas-17-araliktan-once-paralarini-guvence-altina-almis> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kanunu (2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6362.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2013). *Sermaye piyasası bülteni* 28.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2013&no=28> (Erişim tarihi: 30.03.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2014). *Sermaye piyasası bülteni* 12.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2014&no=12> (Erişim tarihi: 08.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2014). *Sermaye piyasası bülteni* 24.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2014&no=24> (Erişim tarihi: 07.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2014). *Sermaye piyasası bülteni* 6.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2014&no=6> (Erişim tarihi: 09.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2015). *Sermaye piyasası bülteni* 15.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2014&no=15> (Erişim tarihi: 30.03.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2015). *Sermaye piyasası bülteni* 18.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2015&no=18> (Erişim tarihi: 18.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2015). *Sermaye piyasası bülteni* 6.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2015&no=6&year=2015&no=6> (Erişim tarihi: 12.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2016). *Sermaye piyasası bülteni* 33.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2016&no=33> (Erişim tarihi: 01.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2016). *Sermaye piyasası bülteni* 7.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2016&no=7> (Erişim tarihi: 24.03.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2017). *Sermaye piyasası bülteni* 42.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2017&no=42> (Erişim tarihi: 10.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 1.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=1> (Erişim tarihi: 25.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 12.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=12> (Erişim tarihi: 01.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 14.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=14> (Erişim tarihi: 22.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 18.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=18> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 26.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=26> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 37.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=37> (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 47.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=47> (Erişim tarihi: 18.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 54.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=54> (Erişim tarihi: 11.04.2022).

- Sermaye Piyasası Kurulu (2018). *Sermaye piyasası bülteni* 59.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=59> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 17.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2019&no=17> (Erişim tarihi: 28.03.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 19.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goruntule/2019-19> (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 29.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2019&no=29> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 51.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2019&no=51> (Erişim tarihi: 20.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 60.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2019&no=60> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). *Sermaye piyasası bülteni* 7.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2019&no=7> (Erişim tarihi: 30.03.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2020). *Sermaye piyasası bülteni* 32.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=32> (Erişim tarihi: 19.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2020). *Sermaye piyasası bülteni* 35.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=35> (Erişim tarihi: 20.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2020). *Sermaye piyasası bülteni* 38.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=38> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2020). *Sermaye piyasası bülteni* 41.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=41> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2020). *Sermaye piyasası bülteni* 63.
<https://spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=63> (Erişim tarihi: 21.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2021). *Sermaye piyasası bülteni* 62.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2021&no=62> (Erişim tarihi: 26.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2021). *Sermaye piyasası bülteni* 64.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2021&no=64> (Erişim tarihi: 10.04.2022).
- Sermaye Piyasası Kurulu (2022). *Sermaye piyasası bülteni* 13.
<https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2022&no=13> (Erişim tarihi: 25.04.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Uzman Para (2022). *SPK tarafından yapılan suç duyuruları*.
<https://uzmanpara.milliyet.com.tr/kap-haberi/spk-tarafindan-yapilan-suc-duyurulari---3/245373/> (Erişim tarihi:08.04.2022).
- Uzman Para (2018). *SPK, Akın Tekstil pay piyasasında gerçekleşen işlemlerle ilgili bir kişiye idari para cezası verdi*. <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/kap-haberi/spk--akin-tekstil-pay-piyasasinda-gerceklesen-islemlerle-igili-bir-kisiye-idari-para-cezasi-verdi/1206399/> (Erişim tarihi:18.04.2022).
- Uzman Para (2016). *SPK, Flap kongre pay piyasasında 6 ay süre ile brüt takas uygulanmasına karar verildi*. <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/kap-haberi/spk--flap-kongre-pay-piyasasinda-6-ay-sure-ile-brut-takas-uygulanmasına-karar-verildi/762479/>(Erişim tarihi:01.04.2022).
- Uzman Para (2020). *SPK, Pengd kamu aydınlatma platformu kararı*.
<https://uzmanpara.milliyet.com.tr/kap-haberi/pengd-kamuyu-aydinlatma-platformu-sermaye-piyasasi-kurulu-tedbir-karari/1608203/> (Erişim tarihi:21.04.2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Örgüt Kültürü Tipinin Zorunlu Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü: Türkiye'deki En Büyük 500 Şirket Üzerinde Bir Araştırma*

The Mediating Role of Perception of Organizational Justice in the Effect of Organizational Culture Type on Compulsory Citizenship Behavior: A Research on Top 500 Companies in Turkey.

Dr. Öğr. Üyesi Şerif DURMUŞ¹, Prof. Dr. Ali ERBAŞI²

Öz

Bu araştırmanın amacı, örgüt kültürü tipinin zorunlu vatandaşlık davranışına etkisinde örgütsel adalet algısının aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın evrenini, "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" (İSO-500) listesindeki firmaların çalışanları (N=430132) oluşturmaktadır. Araştırmada tam sayım yöntemi kullanılmış, ancak 100 firma yöneticisinden geri dönüş alınmıştır. Her firmaya 5'er anket gönderilmiş ve geri dönen 414 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 25.0 ve AMOS 23.0 programları kullanılarak çözümlenmiştir. Elde edilen bulgularda katılımcıların ölçeklere verdiği cevapların ortalamalarına bakıldığında; katılımcıların örgüt kültür tipini algılama düzeylerinin (ort: 3,37) orta düzeyde olduğu, örgütsel adalet algılarının (ort: 3,14) orta düzeyde olduğu ve zorunlu vatandaşlık davranışını (ort: 2,63) orta düzeyde sergiledikleri tespit edilmiştir. Araştırmanın bir başka bulgusu, örgüt kültürü tipinin zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu ve bu etkide örgütsel adalet algısının kısmi aracı rolüne sahip olduğudur. Elde edilen bulguların örgüt kültürü ve tipleri, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet ile ilgilenen örgütsel davranış alan yazınına katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü Tipi, Zorunlu Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Adalet Algısı, İSO-500.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this research is to examine the mediating role of organizational justice perception in the effect of organizational culture type on compulsory citizenship behavior. The universe of the research consists of the employees (N=430132) of the companies in the list of "Turkey's Top 500 Industrial Enterprises" (ISO-500). The full count method was used in the study, but feedback was received from 100 company managers. 5 questionnaires were sent to each company and 414 returning questionnaires were evaluated. The obtained data were analyzed using SPSS 25.0 and AMOS 23.0 programs. According to the findings, when the average of the answers given by the participants to the scales; It was determined that the participants' level of perception of organizational culture type (mean: 3.37) was at a medium level, their perception of organizational justice was at a moderate level (mean: 3.14) and they exhibited compulsory citizenship behavior (mean: 2.63) at a moderate level. Another finding of the study is that the type of organizational culture has a statistically significant and negative effect on compulsory citizenship behavior and the perception of organizational justice has a partial mediator role in this effect. It is hoped

*Bu çalışma 22.05.2022 tarihinde Hindistan'da düzenlenen CEO Sosyal Bilimler kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti yayınlanmıştır. / Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (BAP) tarafından 20213004 nolu Doktora Tez Projesi olarak desteklenmiştir. / Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalında 22.03.2022 tarihinde kabul edilen Doktora Tezinden üretilmiştir.

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir MYO, serifdurmus@kmu.edu.tr.

²Selçuk Üniversitesi, İİBF, aerbasi@selcuk.edu.tr.

Atf için (to cite): Durmuş, Ş. ve Erbaşı, A. (2024). Örgüt Kültürü Tipinin Zorunlu Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü: Türkiye'deki En Büyük 500 Şirket Üzerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 595-617.

that the findings will contribute to the organizational behavior literature dealing with organizational culture and types, compulsory citizenship behavior and organizational justice.

Keywords: Organizational Culture Type, Compulsory Citizenship Behavior, Perception of Organizational Justice, ISO-500.

Paper Type: Research

Giriş

Kültür; bir topluluğa mensup bireylerin birbiriyle olan bağlarını güçlendiren, duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendiren güçtür. Kültür kavramının örgütlerdeki yansıması, örgüt kültürü kavramını oluşturmaktadır. Örgüt kültürü örgütlerin hareket tarzını, yaşamını, yönetici ve çalışanların algı, tutum ve davranışlarını etkileyebilen önemli unsurlardan biridir. Örgüt kültürü, örgütteki bireyler tarafından benimsenen, paylaşılan ve yeni üyelere aktarılan değerler bütünü, çalışanların nasıl davranması gerektiğini gösteren bir yol haritasıdır.

Örgütlerdeki kültürleri tespit etmek, birbiri arasında kıyas yapmak ve yöneticilere tavsiyeler sunulabilmek amacıyla pek çok örgüt kültürü tipi (ÖKT) ortaya konulmuştur. Tüm bu örgüt kültürü tipleri, örgütlerin kültürel yapısını anlamayı ve bu yapıların ne gibi etkilerinin olduğunu tespit edebilmeyi amaçlamaktadır (Şeşen, 2013, s. 555). Literatürde çok sayıda örgüt kültürü modeli ve tipi ile ilgili sınıflandırmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmada literatürde yer alan örgüt kültürü tiplerinden Wallach’ın (bürokratik örgüt kültürü tipi, destekleyici örgüt kültürü tipi ve yenilikçi örgüt kültürü tipi) sınıflandırmasına yer verilmiştir.

Çalışanlar, içinde bulunduğu örgüt kültürünün ortaya koymuş olduğu ilke, norm ve teamüllere göre tutum ve davranış sergileme eğiliminde olmaktadır. Bu tutum ve davranışlar örgüte katkı sağlayan tutum ve davranışlar olabildiği gibi örgütlerde istenmeyen tutum ve davranışlar da olabilmektedir. Bireylerin tutum ve davranışlarının oluşumunda algılarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Örneğin birey, örgütte herhangi bir adaletsizlik algılaması durumunda istenmeyen davranışlar sergileyebilirken, adalet algılaması durumunda örgüte daha fazla katkı sağlamakta gönüllü olabilmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın konusunu örgüt kültürü tipi, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet algısı ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ortaya konan araştırma modelinde; bağımsız değişkeni örgüt kültürü tipi (ÖKT) ve alt boyutları (bürokratik örgüt kültürü, yenilikçi örgüt kültürü, destekleyici örgüt kültürü), bağımlı değişkeni zorunlu vatandaşlık davranışı (ZVD) ve aracı değişkeni örgütsel adalet algısı (ÖAA) oluşturmaktadır. Literatür taraması sonucunda ÖKT, ZVD ve ÖAA değişkenlerinin bir arada incelendiği ve ÖKT ile ZVD ve ÖAA ile ZVD arasındaki ilişkilerin doğrudan incelendiği bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın özgün tarafını oluşturmaktadır. Elde edilen bulguların, örgüt kültürü ve tipleri, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet ile ilgili örgütsel davranış alan yazınına katkı sağlaması umulmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgüt Kültürü ve Tipleri

Örgüt kültürü çok çeşitli unsurun etkileşimiyle meydana gelen, çalışanları etkileyen, bireylere neler yapması gerektiğine dair standartlar oluşturan ve bu sayede örgütü bir arada tutan güçtür. Diğer bir deyişle örgüt kültürü, örgütteki işlerin nasıl yapılacağına yönelik ortak anlayış, bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendiren bir güçtür (Güçlü, 2003, s. 148; Robbins, 1996, s. 687; Şeşen, 2013, s. 547; Wallach, 1983, s. 29). Örgüt kültürü; örgütte nasıl karar alındığı, bu kararların kimler tarafından alındığı, kimlerin ödüllendirildiği, örgütteki bireylerin ne hissettiği, çalışanlara nasıl davranıldığı gibi birçok konuyu etkileyen, çalışanların davranışlarını ve örgütteki işleyişi biçimlendiren değerler, normlar, inançlar, tutumlar ve

varsayımlar bütünüdür (Armstrong, 1999, s. 118; Omerzel, 2016, s. 97). Literatürde, örgüt kültürü kavramını farklı bakış açısıyla ele alan ve örgüt kültürü ile ilgili çok sayıda farklı sınıflandırma yapan çalışmalara rastlanmaktadır. Wallach (1983) tarafından ortaya konulan model, örgüt kültürü tiplerini bürokratik örgüt kültürü, yenilikçi örgüt kültürü ve destekleyici örgüt kültürü şeklindeki üç boyutta ele almıştır.

1.2. Zorunlu Vatandaşlık Davranışı

Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütün formel ödül sistemi içinde tanımlanmayan fakat örgütün işleyişine olumlu katkıları olan, gönüllülük çerçevesinde ortaya çıkan davranışlardır (Organ, 1988, s. 4). Pek çok araştırmacı tarafından ÖVD kavramı çalışmalara konu edilmiştir. Çalışmaların genelinde, ÖVD'nin örgüt için olumlu bir durum olduğundan bahsedilmesine rağmen bu kavramın karanlık taraflarının olabileceği ve kavrama farklı açılardan da bakılması gerektiğine dair düşüncelerin ileri sürüldüğü çalışmalara rastlanmaktadır (Bolino, Turnley ve Niehoff, 2004; Bolino, Turnley ve Gilstrap, 2010; Bolino, Klotz, Turnley ve Harvey, 2013; Peng ve Zhao, 2012; Salamon ve Deutsch, 2006; Shu, Chiang ve Lu, 2018; Vigoda-Gadot, 2006; Vigoda-Gadot, 2007; Zhao, Peng, Han, Sheard ve Hudson, 2013; Zhao, Peng ve Chen, 2014). Çalışanlar kendi aileleri, örgütteki başarılı çalışanlar, yöneticiler, örgüt iklimi veya sosyal baskılar gibi nedenlerle istekleri dışında ve iş tanımının ötesinde ekstra çaba sarf etmek durumunda kalmaktadır (Alkan ve Turgut, 2015, s. 185; Vigoda-Gadot, 2006, s. 85). Bu durumda ZVD ortaya çıkmaktadır. ZVD, ÖVD'den ayrı bir kavram gibi görülse de ZVD'nin bir ÖVD çeşidi olduğu söylenmektedir (Zhang, Liao ve Zhao, 2011, s. 371). ZVD ve ÖVD kavramlarını birbirinden ayıran husus; rol ötesi davranışın sergilenmesindeki gönüllülük durumudur. ZVD sergileyen çalışan, baskı ve zorlama yoluyla ekstra rol davranışı sergileyen yöneticisine ve örgütüne karşı kızgınlık hissedebilmektedir. Dolayısıyla ZVD'nin örgüt ve bireyler için yıkıcı ve olumsuz etkileri olabilmektedir (Bolino vd., 2010, s. 851; Doğan, 2019, s. 5).

1.3. Örgütsel Adalet Algısı

Örgütsel adalet, bireylerin örgütte sergilenen davranışların adil olup olmadığını tespit etme çabalarını ve bu tespitlerin örgütteki diğer değişkenlere ne gibi etkilerinin olduğuna dair bir kavramdır (Moorman, 1991, s. 845). Örgütsel adalet, örgüt çalışanlarının güven ve güvensizliğe dair ne hissettiğini açıklayan bir çerçevedir (Saunders ve Thornhill, 2003, s. 361). Örgütsel adalet, çalışanların örgütteki ücret, terfi ve disiplin uygulamalarının işletilmesinde ve kararların alınmasında nasıl hareket edildiği ve bu süreçleri çalışanların ne şekilde algılandığıyla ilgili bir kavramdır (İçerli, 2010, s. 69). Çalışan, örgütte karşılaştığı durumları "bu adil miydi?" sorusuna yanıt arayarak yorumlama yoluna gider (Colquitt, 2001, s. 386). Çalışanın bu soru karşısında kendine verdiği cevaplar, örgüte dair adalet algısını oluşturmaktadır. Çalışan, örgütte kendisine saygı duyulduğunda, alınan kararların neden ve nasıl alındığını anladığında, kendisini dinletebildiğinde ve kendisine adil davranıldığına inandığında örgüte çok daha faydalı olabilmektedir (Brockner, 2006, s. 122). Örgütsel adalet, çalışanların örgüte dair adalet algılarının örgütsel sonuçlara olan etkileri ile ilgili bir kavramdır (Folger ve Konovsky, 1989, s. 125; Fryxell ve Gordon, 1989, s. 851). Örgütte adaletsizlik algısının varlığı, çalışanlarda olumsuz duyguların ortaya çıkmasına ve istenmeyen davranışların sergilenmesine neden olmaktadır (Cropanzano, Byrne, Bobocel ve Rupp, 2001, s. 168).

1.4. Örgüt Kültürü Tipi ve Zorunlu Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

Literatür taraması sonucunda ÖKT ve ZVD'nin birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmaması nedeniyle çalışma sonuçlarını karşılaştırma imkânı bulunamamıştır. Fakat ZVD'nin bir ÖVD türü olması (Zhang vd., 2011, s. 371), ZVD ve ÖVD arasında negatif yönlü bir ilişkinin olması (Şeşen ve Soran, 2013; Vigoda-Gadot, 2006; Vigoda-Gadot, 2007; Zhao vd., 2014) bu çalışma için kılavuz niteliğindedir. Literatürde yapılan araştırmalar ÖK ile ÖVD arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir (Desselle vd., 2018; Genel ve İyigün, 2020; Ghashghaeinia ve Hafezi, 2015; Harwiki, 2016; Jeong, Kim, Kim,

ve Zhang, 2019; Khalifa ve Awad, 2018; Kittikunchotiwut, 2017; Mohanty ve Rath, 2012; Nakış, 2018; Nisa ve Fayaz, 2018; Örucü, Korkmaz ve Kırboğa, 2020; Setyaningrum, 2017; Soelton, Noermijati, Vizano, Parmariza, Abadi ve Zulfriadi, 2020; Wulansari, Ranihusna, Putri ve Wijayanto, 2017; Zehtab, 2018). Yapılan araştırmaların sonuçlarına bakıldığında güçlü bir örgüt kültürünün, çalışanların örgüt yararına ve gönüllü olarak, iş tanımları dışında ekstra rol üstlenmelerini artırdığı anlaşılmaktadır.

Buraya kadarki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Örgüt kültürü tipinin zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{1a}: Bürokratik örgüt kültürünün zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{1b}: Destekleyici örgüt kültürünün zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{1c}: Yenilikçi örgüt kültürünün zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

1.5. Örgüt Kültürü Tipi ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisi

Örgüt kültürü, örgütlerde kararların alınması, alınan kararların çalışanlara iletilmesi ve bu kararların uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte çalışanların tutum ve davranışlarının şekillenmesinde ve çalışanların ÖAA'larının oluşmasında belirleyici bir unsurdur (Köksal, 2018, s. 480; O'Leary-Kelly, Griffin ve Glew, 1996, s. 243). Örgüt kültürü, çalışanların tutum, davranış ve adalete dair algılarının oluşumunda ve adaleti sağlamada kullanılan kurallar, uygulamalar, süreçler ve sonuçlarının ortaya çıkmasında önemli bir unsurdur (Colquitt vd., 2005, s. 5).

Yapılan çalışmalarda ÖK ile ÖAA arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu görülmüş ve güçlü bir örgüt kültürünün, çalışanların ÖAA'larını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir (Kaçan, 2020; Kara, 2020; Köksal, 2018; Sharoni, Tziner, Fein, Shultz, Shaul ve Zilberman, 2012; Şentürk ve Carman, 2019; Ogwuche, Urama ve Nyam., 2019; Örucü vd., 2020; Özdere, 2018; Uludağ, Aktaş ve Özdoğaç Özgüt, 2019). Örgüt kültürü, örgütte kararların alınmasından uygulanmasına kadar tüm süreçleri etkilemektedir. Dolayısıyla örgüt kültürünün çalışanların örgüte dair adalet algılarını da şekillendireceği öngörülmektedir.

Buraya kadarki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₂: Örgüt kültürü tipinin örgütsel adalet algısı üzerinde etkisi vardır.

H_{2a}: Bürokratik örgüt kültürünün dağıtımsal adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2b}: Bürokratik örgüt kültürünün prosedürel adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2c}: Bürokratik örgüt kültürünün etkileşimsel adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2d}: Yenilikçi örgüt kültürünün dağıtımsal adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2e}: Yenilikçi örgüt kültürünün prosedürel adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2f}: Yenilikçi örgüt kültürünün etkileşimsel adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2g}: Destekleyici örgüt kültürünün dağıtımsal adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2h}: Destekleyici örgüt kültürünün prosedürel adalet üzerinde etkisi vardır.

H_{2i}: Destekleyici örgüt kültürünün etkileşimsel adalet üzerinde etkisi vardır.

1.6. Örgütsel Adalet Algısı ve Zorunlu Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

Alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamalarda adaletli bir yönetim sergileyen örgütlerde, çalışanlar daha iyi performans göstermekte ve olumlu tutum ve davranış

sergilemektedir (Ogwuche vd., 2018, s. 35). Örgütsel adalet, çalışanların güven düzeyini artırarak, örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemesini desteklemektedir (Farh, Earley ve Lin, 1997, s. 422). Çalışanların tutum ve davranışlarını etkileyen örgütsel adalet algısı, örgütteki uygulamaları ve verimliliği de etkilemektedir (Shao vd., 2013, s. 264). Çalışan, örgütteki kaynakların dağıtımının ve bu dağıtım kararlarının alınma sürecinin adaletli olduğunu algılaması durumunda, resmi rol tanımının ötesinde davranışlar sergileyerek örgüte katkı sağlamaktadır (Niehoff ve Moorman, 1993, s. 533). Literatürde, doğrudan ÖAA ile ZVD değişkenlerini bir arada inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yapılan bir çalışmada, ZVD'nin örgütsel kimliği bozarak ÖVD'yi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca ZVD'nin ÖVD üzerindeki bu etkisinin, etkileşimsel adalet algısının düşük olması durumunda örgütsel özdeşleşme yoluyla dolaylı bir şekilde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır (Zhao vd., 2014). Bir başka çalışmada, kötü niyetli denetimin, çalışanın ÖVD sergileme düzeyini düşürdüğü görülmüştür. Ayrıca kötü niyetli denetim ve ÖVD arasındaki bu ilişkide prosedürel adaletin aracı rolü olduğu tespit edilmiştir (Zellars, Tepper ve Duffy, 2002). Çalışanın, örgütte adaletsizlik algılaması durumunda ÖVD sergilemeyi azaltarak tepki verdiği, tam tersi adaletli yönetim ve uygulamalar olduğunu algılaması durumunda ise çalışanın daha fazla ÖVD sergilediği görülmektedir (Greenberg, 1993, s. 249; Karaca ve Özmen, 2018, s. 15; Moorman vd., 1993, s. 223; Niehoff ve Moorman, 1993, s. 533). Literatürdeki diğer çalışma sonuçlarına göre de ÖAA'nın, ÖVD'yi pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Ehrhart ve Naumann, 2004; Demirkiran, Taskaya ve Dinç, 2016; Donglong, Taejun, Julie ve Sanghun, 2020; Dizer, 2018; Güneş ve Küçüksüleymanoğlu, 2020; Karaca ve Özmen, 2018; Lepine, Erez ve Johnson, 2002; Mardiyanti ve Suharnomo, 2018; Moorman, 1991; Niehoff ve Moorman, 1993; Samancı ve Basım, 2018; Sujonoa, Tunas ve Sudiardithab, 2020; Örucü vd., 2020; Trisnawati, Ardana ve Suwandana, 2020).

Buraya kadarki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₃: Örgütsel adalet algısının zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{3a}: Dağıtımsal adalet algısının zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{3b}: Prosedürel adalet algısının zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

H_{3c}: Etkileşimsel adalet algısının zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi vardır.

1.7. Örgüt Kültürü Tipi, Zorunlu Vatandaşlık Davranışı ve Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki İlişki

Örgütsel adalet algısı, çalışanın örgüte bağlılığı ve işe dair motivasyonunu artırmakta, buna bağlı olarak çalışanın rol tanımında bulunmayan, örgüt yararına ekstra davranış sergilemesini sağlamaktadır. Bu durumun aksine, örgütte adaletsizlik algılayan çalışan, ekstra rol davranışı sergilemekten ziyade rol tanımı içinde bulunan görevleri bile aksatma, yapmama eğiliminde olabilmektedir. Buradan yola çıkarak ÖKT'nin ZVD üzerinde etkisinin olduğu ve bu etkiye ÖAA'nın katkı sağladığı öngörülmektedir. Bu amaçla H₄ hipotezi oluşturulmuştur.

H₄: Örgüt kültürü tipinin zorunlu vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adalet algısının aracı rolü vardır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı ÖKT'nin, ZVD'ye etkisinde ÖAA'nın aracı rolünün incelenmesidir. Yapılan literatür taraması sonucunda ÖVD'nin ele alındığı çok sayıda araştırmanın olduğu fakat ÖVD'nin karanlık yüzü olan ZVD'ye yönelik yeterli sayıda araştırmanın olmadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde ÖKT ile ÖAA ilişkisini inceleyen çok az sayıda araştırmanın olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra literatürde ZVD ile ÖKT ve ÖAA ilişkilerini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın, örgüt

kültürü ve tipleri, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet ile ilgili örgütsel davranış literatürüne katkı sağlaması umulmaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, İstanbul Sanayi Odası’nın 2019 yılında kamuoyu ile paylaşmış olduğu “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” (İSO-500) listesindeki firmaların çalışanları (N=430132) oluşturmaktadır. İSO-500 listesinin yayımlandığı internet sitesinde, 500 sanayi kuruluşundan 271’inin çalışan sayılarının verildiği, geri kalan 229 kuruluşun çalışan sayılarının vermediği görülmüştür. Çalışan sayıları ilan edilen 271 kuruluşun toplam çalışan sayısının (araştırma evreninin) N=430132 olduğu görülmektedir. Araştırmada büyük ölçekli işletmelerin örgüt yapıları ve örgüt kültürlerinin daha belirgin olacağı düşüncesi ile Türkiye’nin en büyük 500 kuruluşu evren olarak tercih edilmiştir. Bu evrenden, araştırma için ulaşılabilecek gereken örneklem sayısı aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır (Saruhan ve Özdemirci, 2005, s. 119).

$$n = Nt^2 pq / \alpha^2 (N-1) + t^2 pq$$

Formülde yer alan;

n: gerekli olan örneklem sayısını,

N: evreni,

t: anlamlılık düzeyine göre t tablosunda karşılık gelen değeri, (%5 hata payı kabulü için t= 1,96)

p ve q: evrenin homojenlik seviyesini, (araştırma için p=0,75 ve q=0,25 baz alınmıştır)

α : araştırma için kabul edilen hata payını ($\alpha=0,05$ hata payı alınmıştır) ifade etmektedir.

Formüle göre;

$$n = 430132 * (1,96)^2 (0,75 * 0,25) / (0,05)^2 (430132 - 1) + (1,96)^2 (0,75 * 0,25)$$

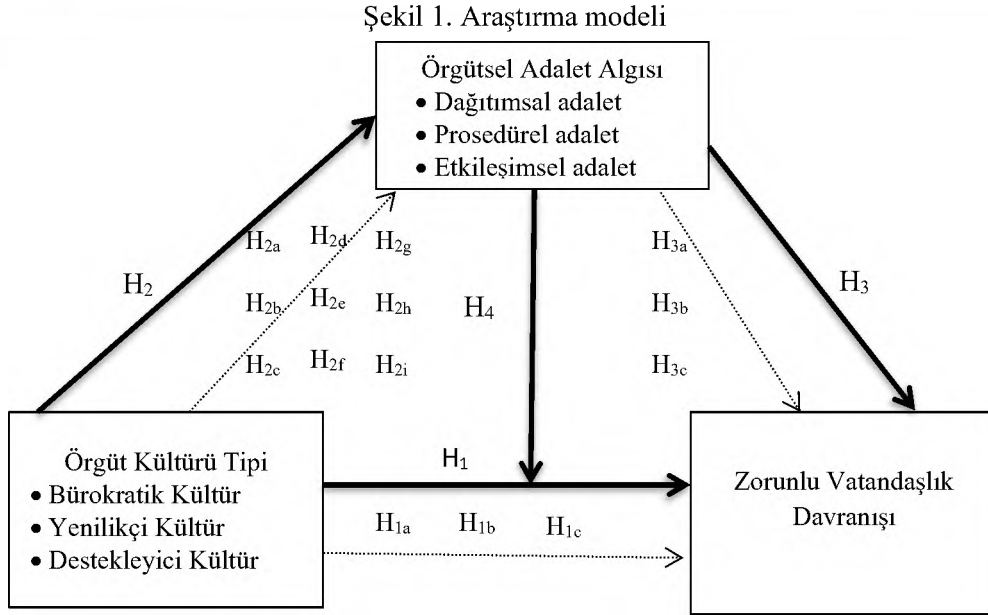
n= 287,92 yaklaşık 288 kişiye ulaşılması gerekmektedir.

Yapılan hesaplama sonucunda yaklaşık 288 kişiye ulaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Evrende yer alan firmaların hepsine ulaşılmaya çalışılmış fakat bu firmaların 100’ünün yöneticisinden geri dönüş alınmıştır. Olumlu geri dönüş alınan bu firmalarda görev yapmakta olan üst ve orta düzey yöneticilerin dışında kalan (büro elemanı, uzman, uzman yardımcısı, tekniker, mühendis) beyaz yakalı çalışanlara ulaştırılmak üzere her firmaya 5’er anket gönderilmiş ve geri dönen 414 anket değerlendirmeye alınmıştır. Ulaşılan katılımcı sayısının hedeflenen sayının üzerinde olduğu, dolayısıyla örneklem sayısının evreni temsil ve araştırma sonuçlarını genelleme açısından yeterli olduğu görülmüştür.

Çalışmada kullanılan anket formu için Etik Kurul izin başvurusu yapılmıştır. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 13.10.2020 tarih 49979045-663.05/82099 sayılı izin yazısına istinaden veri toplama işlemine başlanmıştır.

2.3. Araştırmanın Model ve Hipotezleri

Yukarıda verilen literatür özeti ve kurulan hipotezlere uygun olarak geliştirilen kavramsal model Şekil 1’de gösterilmiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Veri toplamak için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan anket formu dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Wallach (1983) tarafından geliştirilen, Türkçe'ye Yahyagil (2004) tarafından uyarlanan örgüt kültürü tipi ölçeği yer almaktadır. Ölçek, örgüt kültürünü bürokratik kültür tipi, yenilikçi kültür tipi ve destekleyici kültür tipi olmak üzere üç alt boyutta, her boyutta sekiz madde olmak üzere toplam 24 madde ile değerlendirmektedir. Anketin ikinci bölümünde, Vigoda-Gadot (2007) tarafından geliştirilen, Surucu vd. (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmış, tek boyutlu 5 maddeli zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeği bulunmaktadır. Anketin üçüncü bölümünde, Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen, Yıldırım (2002) tarafından Türkçeye uyarlanmış, dağıtımsal adalet boyutu, prosedürel adalet boyutu ve etkileşimsel adalet boyutu olarak üç alt boyut ve 20 maddeden oluşan örgütsel adalet algısı ölçeği yer almaktadır. Anketin son ve dördüncü bölümünde ise katılımcıların demografik bilgilerini elde etmeye yönelik 5 soru bulunmaktadır.

3. Bulgular

3.1. Normallik Testi

Anket verilerinin normal dağılım göstermesi için çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin -3 ve +3 arasında olması beklenmektedir (Ak, 2009, s. 6-7; Gliner vd., 2015, s. 135). Araştırmada kullanılan ölçeklere uygulanan normallik analizi sonucu ulaşılan bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik analizi sonuçları

	Çarpıklık	Basıklık
Örgüt Kültürü Tipi Ölçeği	-0,866	1,083
Zorunlu Vatandaşlık Davranışı Ölçeği	0,311	-0,801
Örgütsel Adalet Algısı Ölçeği	-0,493	-0,082

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamının normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırma verilerinin analizinde parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir.

3.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın değişkenleri olan ÖKT, ZVD ve ÖAA'nın ve bunların alt boyutlarının güvenilirliğini ölçmek için Cronbach α katsayısına bakılmıştır. Ayrıca araştırmada kullanılan tüm ölçeklere YEM vasıtasıyla DFA uygulanmıştır. ZVD'nin nispeten yeni bir kavram olması ve literatürde ZVD ölçeğinin kullanıldığı az sayıda çalışmanın olduğu göz önünde bulundurularak sadece ZVD ölçeğine DFA'ya ek olarak AFA da uygulanmıştır. ZVD ölçeğine AFA analizinin yapılabilmesi için KMO ve Barlett küresellik testleri uygulanarak ilgili başlık altında sunulmuştur.

3.2.1. Doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizi

Daha önceki çalışmalarda geçerlik ve güvenilirliği test edilmesi nedeniyle bu çalışmada ÖKT ölçeğine DFA uygulanmış ve elde edilen model Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Örgüt kültürü tipi ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Sunulan ölçüm modelinin güvenilirliği, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerlerine bakılarak sınanmıştır. ÖKT ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model sonuçlarına göre ölçeğin yapısal denklem model sonucunun $p=0,000$ değerinde ve anlamlı olduğu, ölçek ve alt boyutlarına ait CR değerlerinin eşik değer olan 0,70 ve AVE değerleri eşik değer olan 0,40 değerinin üstünde olduğu tespit edilmiştir. Maddelere ait faktör yükleri incelendiğinde ölçekteki 24 maddeden, 2 madde faktör yükünün düşük olmasından dolayı ölçekten çıkmış (6, 11) ve geriye kalan 22 madde ortaya çıkan üç boyut ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

ZVD'nin nispeten yeni bir kavram olması ve literatürde ZVD ölçeğinin kullanıldığı az sayıda çalışmanın olduğu göz önünde bulundurularak ZVD ölçeğine DFA'ya ek olarak AFA

uygulanmıştır. ZVD ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla AFA uygulanmış ve elde edilen bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Zorunlu vatandaşlık davranışı
ZVD1	0,799
ZVD2	0,877
ZVD3	0,854
ZVD4	0,897
ZVD5	0,876
Açıklanan Varyans (%)	74,223
Özdeğer	3,711
KMO=0,873; $\chi^2(10)=1403,590$; Bartlett Küresellik Testi (p)=0,000	

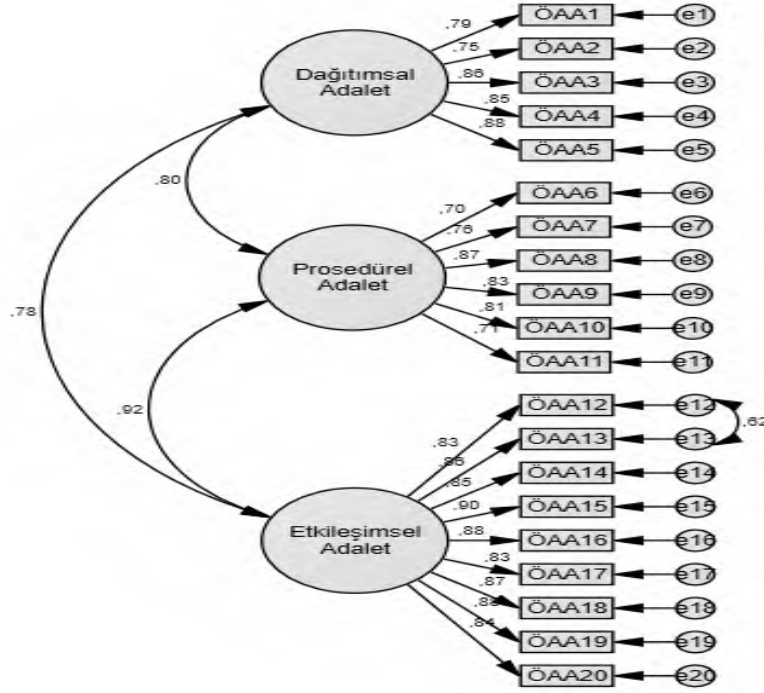
Buna göre verilerin 5 madde ve tek boyutta toplandığı görülmüştür. Bu faktör toplam varyansın %74,223’ünü açıklamaktadır. Faktör analizi bulgularının kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür. ZVD ölçeğine DFA uygulanmış ve elde edilen model Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeğinin birinci düzey tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Sunulan ölçüm modelinin, ölçeğin yapısal denklem model sonucunun anlamlı olduğu ve faktör yüklerinin 0,30 oranının üstünde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ZVD ölçeğinin CR değerlerinin eşik değer olan 0,70 ve AVE değerleri eşik değer olan 0,40 değerinin üstünde olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4. Örgütsel adalet algısı ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Sunulan ölçüm modelinin, ölçeğin yapısal denklem model sonucunun anlamlı olduğu ve faktör yüklerinin 0,30 oranının üstünde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ZVD ölçeğinin CR değerlerinin eşik değer olan 0,70 ve AVE değerleri eşik değer olan 0,40 değerinin üstünde olduğu tespit edilmiştir.

Yapısal eşitlik modellemesinde, analizi yapılan modelin desteklenip desteklenmediğine, uyum iyiliği indekslerine bakarak yorum yapılabilir. Bu indekslerden en popülerleri Ki kare (χ^2) değeridir. Bunun yanı sıra, farklı uyum indekslerinden de yararlanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 342). Bireysel modellerin değerlendirilmesinde uyarlanmış uyum iyiliği indeksi (AGFI), ki-kare, uyum iyiliği indeksi (GFI), kök ortalama kare kalıntı indeksi (RMSR) gibi uyum iyiliği indekslerine başvurulmaktadır (Doll vd., 1994, s. 456). Araştırmacılara göre Ki-karenin serbestlik derecesine oranının ($0 \leq \chi^2/df \leq 3$) olması mükemmel uyum, ($3 \leq \chi^2/df \leq 5$) olması ise kabul edilebilir değer (Gürbüz ve Şahin, 2017; Meydan ve Şeşen, 2015, s. 37; Simon vd., 2010, s. 239), (GFI) $\geq 0,90$ mükemmel uyum, $\geq 0,80$ olması kabul edilebilir değer (Simon vd., 2010, s. 239), (AGFI) 0,80-0,95 arası kabul edilebilir, 0,95-1,00 arası mükemmel uyum olarak görülür (Shevlin vd., 2000, s. 182; Simon vd., 2010, s. 239).

Modele dair varyans/kovaryans matrisleri arasındaki kalıntı kovaryansları ifade eden (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 343), (SRMR) 0-0,5 arası mükemmel uyum 0,5-0,10 arası kabul edilebilir (Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003, s. 52), (TLI) değeri $\geq 0,95$ mükemmel uyum, $\geq 0,80$ arası değer kabul edilebilir (Simon vd., 2010, s. 239), (CFI) 0,80-0,90 arası orta, 0,90-0,95 iyi, 0,95 ve üstü ise mükemmel uyum (Dehon vd., 2005, s. 803), (RMSEA) 0-0,5 arasının mükemmel uyum, 0,05-0,08 arasındaki değer kabul edilebilir (Simon vd., 2010, s. 239), (NFI) değerinin $\geq 0,90$ mükemmel uyum, $\geq 0,80$ olması modelin kabul edilebilir değerde olduğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999, s. 4; Hooper vd., 2008, s. 55; Simon vd., 2010, s. 239).

ÖKT ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin kurulan modelin CFI (0,837), NFI (0,811), TLI (0,817) uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu fakat χ^2/df (5,850), GFI (0,765), SRMR (0,154) uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olmadığı tespit edilmiştir. Modele iyileştirme yapılarak analiz

tekrarlanmış ve tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (χ^2/df : 4,894, GFI: 0,816, CFI: 0,872, NFI: 0,845, TLI: 0,853, SRMR: 0,097).

ZVD ölçeğinin birinci düzey tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin kurulan modelin GFI (0,964), CFI (0,976), NFI (0,972), TLI (0,951), SRMR (0,026) uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu fakat χ^2/df (7,821) uyum iyiliği değerinin kabul edilebilir sınırlarda olmadığı tespit edilmiştir. Modele iyileştirme yapılarak analiz tekrarlanmış ve tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (χ^2/df : 4,003, GFI: 0,985, CFI: 0,991, NFI: 0,989, TLI: 0,979, SRMR: 0,015). ZVD ölçeğine uygulanan AFA sonucunda verilerin 5 madde ve tek boyutta toplandığı görülmüştür. Bu faktör toplam varyansın %74,223'ünü açıklamaktadır. Genel olarak tek faktörlü desenlerde, faktörlerin açıkladığı toplam varyansın %30'un üzerinde olması yeterli olarak görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 318). Bu sonuçlara göre faktör analizinin kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmektedir.

ÖAA ölçeğine daha önceki araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapıldığından bu çalışmada ölçeğe DFA uygulanmıştır. ÖAA ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin kurulan modelin GFI (0,802), CFI (0,909), NFI (0,891), TLI (0,897), SRMR (0,041) uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu fakat χ^2/df (5,453) uyum iyiliği değerinin kabul edilebilir sınırlarda olmadığı tespit edilmiştir. Modele iyileştirme yapılarak analiz tekrarlanmış ve tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (χ^2/df : 4,411, GFI: 0,836, CFI: 0,931, NFI: 0,912, TLI: 0,921, SRMR: 0,040).

3.2.2. Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek amacıyla yapılan Cronbach's α katsayı değerlerine bakılmıştır. Araştırmanın ölçek ve alt boyutlarının Cronbach's α katsayı değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin cronbach alfa değerleri

Ölçekler	Cronbach Alpha Değerleri
Örgüt Kültürü Tipi	$\alpha=0,916$
Bürokratik Kültür	$\alpha=0,844$
Yenilikçi Kültür	$\alpha=0,877$
Destekleyici Kültür	$\alpha=0,937$
Zorunlu Vatandaşlık Davranışı	$\alpha=0,913$
Örgütsel Adalet Algısı	$\alpha=0,969$
Dağıtımsal Adalet	$\alpha=0,913$
Prosedürel Adalet	$\alpha=0,902$
Etkileşimsel Adalet	$\alpha=0,963$

Güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeklerin tamamının kabul edilebilir düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür (Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s. 19).

3.3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'de verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere katılımcıların verdiği cevapların min, max, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve bu yolla katılımcıların algıladıkları ÖKT ve ÖAA ile sergiledikleri ZVD düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri

	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma
Örgüt Kültürü Tipi	1,17	5,00	3,37	0,64
Zorunlu Vatandaşlık Davranışı	1,00	5,00	2,63	1,09

Örgütsel Adalet Algısı	1,00	5,00	3,14	0,93
------------------------	------	------	------	------

Beşli likert tipi ölçeklerde 4,20-5,00 arası ortalamının “çok yüksek”, 3,40-4,19 arası ortalamının “yüksek”, 2,60-3,39 arası ortalamının “orta”, 1,80-2,59 arası ortalamının “düşük”, 1-1,79 arası ortalamının da “çok düşük” olduğu şeklinde yorumlanır (Özdamar, 2003, s. 32). Tablo 4’e bakıldığında katılımcıların ölçeklere verdiği cevapların ortalamalarına göre; katılımcıların ÖKT (ort: 3,37), ZVD (ort: 2,63) ve ÖAA (ort: 3,14) düzeylerinin orta seviyede olduğu görülmektedir.

3.4. Korelasyon Analizi

Pearson korelasyon testi bulgularına göre ÖKT ile ÖAA arasında ($r=0,582$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. ZVD ile ÖKT arasında ($r=-0,224$, $p<0,05$) ve ÖAA arasında ($r=-0,582$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Değişkenler arasındaki korelasyon bulguları

	Örgüt kültürü tipi	Zorunlu vatandaşlık davranışı	Örgütsel adalet algısı
Örgüt kültürü tipi	1,000	-0,224	0,582
Zorunlu vatandaşlık davranışı		1,000	-0,582
Örgütsel adalet algısı			1,000

3.5. Hipotez Testleri

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi amacıyla yapısal eşitlik modeli (YEM) ile yol analizi uygulanmıştır. Aracı etkinin tespiti için Hayes (2013) tarafından geliştirilen SPSS Macro Process eklentisinden yararlanılmış ve bootstrap analizi yapılmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için uygulanan yol analizi ve YEM analizi tahminleri sonuçlarına göre:

ÖKT’nin ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=-0,339$, $p<0,05$). Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bürokratik örgüt kültürünün ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin ($\beta=0,302$, $p<0,05$), yenilikçi örgüt kültürünün ($\beta=-0,269$, $p<0,05$) ve destekleyici örgüt kültürünün ($\beta=-0,436$, $p<0,05$) ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır. Kurulan modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeyde olup bu sonuçlarla H_{1a} , H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri kabul edilmiştir.

ÖKT’nin ÖAA üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=0,748$, $p<0,05$). Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bürokratik örgüt kültürünün dağıtımsal adalet ($\beta=-0,096$, $p>0,05$), prosedürel adalet ($\beta=-0,080$, $p>0,05$) ve etkileşimsel adalet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır ($\beta=-0,068$, $p>0,05$). Oluşturulan H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} hipotezleri reddedilmiştir. Yenilikçi örgüt kültürünün dağıtımsal adalet ($\beta=0,516$, $p<0,05$), prosedürel adalet ($\beta=0,570$, $p<0,05$) ve etkileşimsel adalet üzerinde ($\beta=0,535$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır (Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_{2d} , H_{2e} , H_{2f} hipotezleri kabul edilmiştir. Destekleyici örgüt kültürünün dağıtımsal adalet ($\beta=0,687$, $p<0,05$), prosedürel adalet ($\beta=0,764$, $p<0,05$) ve etkileşimsel adalet ($\beta=0,687$, $p<0,05$) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_{2g} , H_{2h} , H_{2i} hipotezi kabul edilmiştir.

ÖAA'nın ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=-0.611$, $p<0.05$). Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Dağıtımsal adalet algısının ($\beta=-0.665$, $p<0.05$), prosedürel adalet algısının ($\beta=-0.529$, $p<0.05$) ve etkileşimsel adalet algısının zorunlu vatandaşlık davranışı üzerinde ($\beta=-0.564$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilerinin olduğu saptanmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Oluşturulan H_{3a} , H_{3b} , H_{3c} hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmanın H_4 hipotezini test etmek için bootstrap testi ile analiz yapılmış ve elde edilen model sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Örgüt kültürü tipinin zorunlu vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolüne ilişkin sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Örgüt kültürü tipi → Zorunlu vatandaşlık davranışı	-0,224	0,017	-4,665	***	Anlamlı
Örgüt kültürü tipi → Örgütsel adalet algısı	0,582	0,049	14,533	***	Anlamlı
Örgütsel adalet algısı → Zorunlu vatandaşlık davranışı	-0,683	0,014	-14,088	***	Anlamlı
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Örgüt kültürü tipi → Örgütsel adalet algısı → Zorunlu vatandaşlık davranışı	0,173	0,017	3,578	***	Anlamlı
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Örgüt kültürü tipi → Örgütsel adalet algısı → Zorunlu vatandaşlık davranışı	-0,397	(-0,489, -0,314)			Anlamlı

Bağımsız değişken ÖKT'nin bağımlı değişken ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta=-0,224$, $p<0,05$). Bağımsız değişken ÖKT'nin aracı değişken ÖAA üzerinde pozitif yönde ($\beta=0,582$, $p<0,05$) ve ÖAA'nın ZVD üzerinde negatif yönde ($\beta=-0,683$, $p<0,05$) bir etkisi olduğu görülmüştür. Bağımsız değişken ÖKT'nin, bağımlı değişken olan ZVD üzerindeki anlamlı etkisinde aracı rolün olup olmadığını incelemiştir. Model sonuçlarına göre %95 güven aralığı arasındaki değerlerde sıfırın (0) oluşmaması araştırma modelindeki aracı rolün varlığını ve anlamlı olduğunu göstermektedir (-0,489, -0,314). Aracı rolün varlığının anlaşılmasının ardından aracılığın türünün tespiti amacıyla doğrudan etkinin anlamlılığına bakılmış, aracı varken bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin devam ettiği bu yüzden kısmi aracı rolü olduğu kararı verilmiştir ($\beta=0,173$, $p<0,05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu çalışanlarının örgüt kültürü tipi algıları, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre katılımcıların ölçeklere verdiği cevapların ortalamalarına bakıldığında; katılımcıların örgüt kültür tipini algılama düzeylerinin (ort: 3,37) orta düzeyde olduğu, örgütsel adalet algılarının (ort: 3,14) orta düzeyde olduğu ve zorunlu vatandaşlık davranışının (ort: 2,63) orta düzeyde sergiledikleri tespit edilmiştir.

Elde edilen bir başka bulguya göre ÖKT'nin ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,339$, $p<0,05$). Literatürde ÖKT ile ZVD değişkenlerini bir arada inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat ZVD'nin bir ÖVD türü olması (Zhang vd., 2011, s. 371), ZVD ve ÖVD arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunması (Şeşen ve Soran, 2013; Zhao vd., 2014; Vigoda-Gadot, 2006; Vigoda-Gadot, 2007) göz önünde bulundurulduğunda, örgüt kültürü ile ÖVD arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalarda, örgüt kültürünün ÖVD'yi pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Desselle vd., 2018; Genel ve İyigün, 2020; Harwiki, 2016; Jeong vd., 2019; Nisa ve Fayaz, 2018; Örcü vd., 2020; Setyaningrum, 2017; Zehtab, 2018). ÖVD'yi pozitif yönlü etkileyen ÖK'nin, ZVD'yi negatif yönlü etkileyeceği beklenen bir sonuçtur. Yapılan araştırma sonuçlarından, örgüt kültürünün belirgin bir şekilde hissedildiği ve yaşandığı örgütlerde ZVD'nin daha az görüldüğü, net bir örgüt kültürünün var olmadığı, belirsizliğin hüküm sürdüğü örgütlerde ise ZVD'nin görülme ihtimalinin arttığı anlaşılmaktadır. Örneğin yapılan bir çalışmada ÖK'nin ÖVD'yi negatif yönde etkilediği (Nakış, 2018), bunun nedeninin ise yerleşik ve güçlü bir örgüt kültürünün var olmamasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Literatürdeki çalışma sonuçlarının vurguladığı ZVD ve ÖVD arasındaki ters yöndeki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, elde ettiğimiz hipotez testi sonucunun desteklendiği görülmektedir.

Bürokratik örgüt kültürünün ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=0,302$, $p<0,05$). Bürokratik kültüre sahip örgütlerde, çalışanların ZVD sergileme düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Bürokratik kültür tipinin var olduğu örgütlerde güç, otorite ve denetim ön plandadır. Bu örgütlerde kurallar katı bir şekilde uygulanırken, inisiyatif kullanma, yenilikçi ve yaratıcı fikirlere pek yer verilmemektedir (Wallach, 1983, s. 32). ZVD'nin öncülleri arasında yönetici ve yönetim tarzlarının oluşturduğu baskıların (Vigoda-Gadot, 2007, s. 378), kötü niyetli denetimin (Doğan, 2019; Pradhan ve Gupta, 2021; Zellars vd., 2002; Zhao vd., 2013), liderlik tarzları, ve yönetici davranışlarının (Bolino vd., 2010; Gürsoy ve Köksal, 2019; Koçak, 2018; Liu vd., 2017; Shu vd., 2018), örgüt ortamından kaynaklı baskıların (Alkan ve Turgut, 2015) olduğu göz önünde bulundurulduğunda bürokratik örgüt kültürünün hâkim olduğu örgütlerde ZVD'nin yüksek çıkması beklenen bir sonuçtur. Yapılan bazı çalışmalarda, hiyerarşi kültürünün çalışanların ÖVD sergilemesini azalttığı görülmüştür (Jeong vd., 2019; Özdevecioğlu, 2003). Literatürdeki benzer çalışmalar ve yapılan analiz sonuçları, araştırmanın H_{1a} hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Yenilikçi örgüt kültürünün ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,269$, $p<0,05$). Yenilikçi örgüt kültürüne sahip örgütlerde, durağanlığın aksine dinamik ve değişken bir yapı mevcuttur (Wallach, 1983, s. 33). Bu kültür tipi, insan odaklı ve değişim, girişim, yaratıcılık ve risk almayı teşvik eden bir yapıdadır (Leibowitz vd., 1986, s. 47; Williams vd., 1993, s. 35). Bu kültür tipinde yöneticiler baskı ve dayatmadan ziyade çalışanı teşvik eden, yol gösteren, cesaretlendiren bir tarz benimsemektedir. Yenilikçi örgüt kültürüne sahip örgütlerde, çalışanların rol ötesi davranışları gönüllü bir şekilde sergilemesi, dolayısıyla ÖVD'nin yüksek, ZVD'nin düşük çıkması öngörülen bir sonuçtur. Yapılan çalışmalarda ZVD'nin yenilikçi davranışı olumsuz etkilediği saptanmıştır (Ahmadian vd., 2017; Şeşen ve Soran, 2013; Vigoda-Gadot, 2007). Bir başka çalışma sonucuna göre ise ZVD'nin çalışan yaratıcılığına negatif yönde etki ettiği tespit edilmiştir (He vd., 2020). Literatürdeki benzer çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu olarak H_{1b} hipotezi desteklenmiştir.

Destekleyici örgüt kültürünün ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,436$, $p<0,05$). Bu kültürün hâkim olduğu örgütler, bir aile ortamı gibi sıcak ve kucaklayıcıdır. Yöneticiler ile çalışanlar ve çalışanların birbiri ile olan ilişkilerinde yakınlık ve dayanışma söz konusudur. Örgütte, yönetici ve çalışan arasında bir güven bağı bulunmakta, çalışan sorumluluklarını bilerek hareket etmekte, dolayısıyla yönetici çalışanına baskı veya yönlendirme yapmak yerine teşvik edici ve çalışanın gelişimini destekleyici tarzda

hareket etmektedir. Bu kültür tipinde örgüt, şeffaf, güvenilir, adaletli, teşvik eden, insancıl, yardımsever ve destekleyici bir yapıdadır (Leibowitz vd., 1986, s. 48; Wallach, 1983, s. 33). Gerek çalışma arkadaşları gerekse yöneticileri tarafından yapılan baskı ve dayatmalar sonucunda ortaya çıkan ZVD'nin (Alkan ve Turgut, 2015; Bolino vd., 2010; Doğan, 2019; Gürsoy ve Köksal, 2019; Koçak, 2018; Liu vd., 2017; Pradhan ve Gupta, 2021; Shu vd., 2018, Zhao vd., 2013; Zellars vd., 2002; Vigoda-Gadot, 2007), destekleyici örgüt kültürüne sahip örgütlerde görülmeyeceğine dair beklentiyi içeren H_{1c} hipotezi kabul edilmiştir.

ÖKT'nin ÖAA üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=0.748$, $p<0.05$). Bu sonuca göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Elde edilen bu sonuç literatürde yapılmış benzer araştırmaların (Kaçan, 2020; Kara, 2020; Örucü vd., 2020; Uludağ vd., 2019) sonuçlarını desteklemekte fakat bir araştırmacının (Özdere, 2018) sonuçlarını desteklememektedir. Ayrıca Şentürk ve Carman (2019) yaptıkları çalışmada, hiyerarşi kültür tipi ve prosedürel adaletin, bilgi paylaşma niyeti üzerinde pozitif yönlü etkilerinin olduğunu tespit etmiştir.

Bürokratik örgüt kültürünün dağıtımsal adalet üzerinde ($\beta=-0.096$, $p>0.05$), prosedürel adalet üzerinde ($\beta=-0.080$, $p>0.05$) ve etkileşimsel adalet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-0.068$, $p>0.05$). Bürokratik örgüt kültürüne sahip örgütlerde kuralların istikrarlı bir şekilde uygulanması, kişiye göre kuralların değişmemesi, yöneticinin ön yargılardan uzak bir şekilde çalışanlarla iletişim kurduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu örgütlerde dağıtımsal adaletin, prosedürel adaletin ve etkileşimsel adaletin örgüt kültüründen etkileneceği beklense de yapılan analiz sonucunda H_{2a}, H_{2b} ve H_{2c} hipotezleri red edilmiştir.

Yenilikçi örgüt kültürünün dağıtımsal adalet ($\beta=0.516$, $p<0.05$), prosedürel adalet ($\beta=0.570$, $p<0.05$) ve etkileşimsel adalet ($\beta=0.535$, $p<0.05$) üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Yenilikçi örgüt kültürünün hâkim olduğu örgütler rekabetin, yaratıcılığın, girişimin teşvik edildiği buna paralel olarak da çalışanın yaptığı faaliyetlere göre kaynak dağılımından pay aldığı, kaynak dağılımı süreçlerinin açık ve net bir şekilde gerçekleştiği, bu kültürün insan odaklı bir yapıda olması, çalışanlarla etkin bir iletişimin gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, bu kültür tipinin çalışanların dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti konusundaki algılarını etkileyeceği düşünülmüştür. Analiz sonuçlarına bakıldığında bu düşüncenin desteklendiği ve H_{2d}, H_{2e}, H_{2f} hipotezlerinin kabul edildiği görülmektedir.

Destekleyici örgüt kültürünün dağıtımsal adalet ($\beta=0.687$, $p<0.05$), prosedürel adalet ($\beta=0.764$, $p<0.05$) ve etkileşimsel adalet ($\beta=0.687$, $p<0.05$) üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Destekleyici örgüt kültürünün benimsendiği örgütlerde şeffaf, güvenilir, adaletli, teşvik eden, insancıl, yardımsever, destekleyici ve bir aile ortamı gibi samimi ve sıcak bir yapı bulunmaktadır. Destekleyici örgüt kültürü tipinde, özellikle çalışanlara ve yöneticiye güven ön plana çıkmaktadır. Bu tip örgütlerde çalışanların adalet algılarının kültürden etkileneceği düşünülmüştür. Yapılan analiz sonuçlarının bu düşüncüyü desteklediği ve H_{2g}, H_{2h}, H_{2i} hipotezlerinin kabul edildiği görülmektedir.

ÖAA'nın ZVD üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0.611$, $p<0.05$). Literatürde, doğrudan ÖAA ile ZVD'yi bir arada inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan bir çalışmada, ZVD'nin örgütsel kimliği bozarak ÖVD'yi negatif yönde etkilediği tespit edilmiş ve ZVD ve ÖVD arasındaki etkinin, etkileşimsel adalet algısının düşük olması durumunda örgütsel özdeşleşme yoluyla dolaylı bir şekilde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır (Zhao vd., 2014). Bir başka çalışmada, kötü niyetli denetimin, çalışanın ÖVD sergileme düzeyini düşürdüğü, kötü niyetli denetim ve ÖVD arasındaki bu ilişkide prosedürel adaletin aracı rolü olduğu tespit edilmiştir (Zellars vd., 2002). Çalışanın, örgütte adaletsizlik algılaması durumunda ÖVD sergilemeyi azaltarak tepki verdiği, tam tersi adaletli yönetim ve uygulamalar olduğunu algılaması durumunda ise çalışanın daha fazla ÖVD sergilediği görülmektedir (Greenberg, 1993, s. 249; Moorman vd., 1993, s. 223; Niehoff ve Moorman,

1993, s. 533;). Literatürdeki diğer çalışma sonuçlarına göre de ÖAA’nın, ÖVD’yi pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Dizer, 2018; Donglong vd., 2020; Güneş ve Küçüksüleymanoğlu, 2020; Mardiyanti ve Suharnomo, 2018; Moorman, 1991; Niehoff ve Moorman, 1993; Örucü vd., 2020; Sujonoa vd., 2020; Trisnawati vd., 2020). ÖVD’yi pozitif etkileyen ÖAA’nın ZVD’yi negatif etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Yapılan analiz sonuçlarına göre oluşturulan H₃ hipotezi kabul edilmiş ve literatürdeki benzer çalışma sonuçları ile çalışma sonucu desteklenmiştir.

Dağıtımsal adaletin ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,665$, $p<0,05$). Kaynak dağıtımının adaletli bir şekilde yapılmadığı, örgütte bir eşitsizliğin olduğu yönünde algı geliştiren çalışan, örgüt, yönetici ve diğer çalışanlara yönelik olumsuz tutum besleyebilir. Bu olumsuz tutumların ZVD gibi yıkıcı ve olumsuz sonuçları olan davranışlara dönüşebileceği öngörülmüştür. Yapılan analiz sonucu, bu öngörüye desteklenmiş ve H_{3a} hipotezi kabul edilmiştir.

Prosedürel adaletin ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,529$, $p<0,05$). Prosedürel adalet, çalışanların kendilerine yapılan muamele ve karar verme süreçlerinin adilliği konusundaki algılarını ifade etmektedir. Çalışanlar karar verme süreçlerinde herhangi bir adaletsizlik algılaması durumunda, örgüte ve yöneticilere karşı bağlılıkta ve iş performansında düşüş ve daha az vatandaşlık davranışı sergilemek gibi tepkiler göstermektedir. Bunun yanında örgütte hırsızlıkta artış, iş devir hızında artışlar da görülmektedir (Folger ve Cropanzano, 1998, s. 22). Dolayısıyla prosedürel adaletin algılandığı örgütlerde ZVD sergilenme oranının düşmesi olası bir sonuçtur. Analiz sonuçlarına göre de prosedürel adaletin ZVD sergileme düzeyini azalttığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla araştırmanın H_{3b} hipotezi kabul edilmiştir.

Etkileşimsel adaletin ZVD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkisi tespit edilmiştir ($\beta=-0,564$, $p<0,05$). Etkileşimsel adalet, karar alan yöneticinin çalışanlara yönelik davranışlarındaki nezaket, dürüstlük, güven gibi unsurların, çalışanlarda oluşturduğu adalet algılarıdır (Greenberg, 1990, s. 411). Yöneticinin, aldığı kararlar ve uygulama süreçleri ile ilgili çalışanı tatmin edici ve uygun bir şekilde açıklamalar yapması, çalışmada olumlu yönde algı oluşmasını sağlamaktadır. Algılar tutumlara, tutumlar davranışlara dönüşmektedir. Dolayısıyla etkileşimsel adalet algısının varlığının ZVD’nin azalmasına zemin hazırlayacağı öngörülmüştür. Yapılan analiz sonucunda bu öngörünün desteklendiği ve H_{3c} hipotezinin kabul edildiği görülmüştür.

ÖKT’nin ZVD’ye etkisinde ÖAA’nın aracı rolünün olduğu, yapılan analiz sonucunda tespit edilmiştir. Sonrasında aracılığın türünün tespiti amacıyla doğrudan etkinin anlamlılığına bakılmış, aracı değişken varken bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin devam ettiği, bu yüzden kısmi aracı rolü olduğu kararı verilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında ÖKT’nin ZVD üzerindeki etkisinde, ÖAA’nın aracı rolünün bulunduğu görülmektedir. Bu sonuç ile araştırmanın H₄ hipotezi desteklenmiş olup araştırmanın temel amacı olan sorunsal açıklığa kavuşturulmuştur.

Analiz sonuçlarından örgütün sahip olduğu kültürün, çalışanın ZVD sergilemesini etkilediği anlaşılmaktadır. Açık ve net bir şekilde hissedilen ve uygulanan güçlü bir örgüt kültürünün, örgütler için olumsuz ve yıkıcı etkileri olan ZVD’yi azalttığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak günümüz insanının sosyal hayatta ve çalışma yaşamındaki beklenti ve ihtiyaçlarının değişimi, rekabet koşullarının günden güne çetin hâle geldiği göz önünde bulundurulduğunda örgütü ve örgütün en önemli unsuru olan çalışanı etkileyen faktörlerin üzerinde durulması, araştırılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Örgüte katkı sağlayacak tutum ve davranışların artırılması, bunun yanında yıkıcı ve olumsuz etkileri olan

tutum ve davranışların sergilenmesinin önüne geçilmesi, örgütlerin başarı ve istikrarı için hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda ZVD'nin öncülleri arasında yer alan kötü niyetli denetim, baskıcı ve zorlayan yönetim tarzı ve yöneticilerin olumsuz tutumlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çalışmamızın sonuçlarından da anlaşıldığı gibi katı kuralların uygulandığı, hiyerarşik yapının hissedildiği, inisiyatif kullanmanın ve yaratıcı fikirlerin engellendiği bürokratik örgüt kültürü tipinden ziyade inisiyatif alınabilen, girişimci, yenilikçi, dayanışma ve işbirliğinin ön planda olduğu esnek yapıdaki yenilikçi ve destekleyici kültürün tesis edilmesi ve güçlendirilmesi önerilmektedir. Güçlü ve etkin bir örgüt kültürünün oluşturulmasında en önemli uygulayıcılar yöneticilerdir. Yöneticilerin bu noktada çalışanlarına empati ile yaklaşması, zorlayıcı olmaktan çok özendirici ve teşvik edici yönünün ön planda olması faydalı olacaktır. Ayrıca örgütte alınan kararlar ve uygulamaların tamamında, adil bir yaklaşım benimsemek ve çalışanların bunu doğru bir şekilde algılamasını sağlamak önemli bir husustur. Bunun için şeffaf, katılımcı ve iletişime açık bir yönetim tarzının benimsenmesi tavsiye edilmektedir. Çünkü adaletin olmadığı yerde, huzur, verimlilik, aidiyet, fedakârlık ve dayanışmanın da var olması güçleşmektedir.

Sonraki araştırmalarda, örgütlerde birçok tutum ve davranışın şekillenmesinde etkili olan örgüt kültürünün farklı değişkenler üzerindeki etkileri incelenebilir. Bunun yanında ÖKT ve ZVD arasındaki etkiye aracılık edebilecek bir veya birden fazla farklı değişken birlikte incelenerek çalışma genişletilebilir. İleride yapılacak araştırmalarda örneklem sayısı genişletilerek daha kapsamlı bir araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Ahmadian, S., Şeşen, H., ve Soran, S. (2017). Expanding the boundaries of compulsory citizenship behavior: its impact on some organizational outputs. *Business and Economic Horizons*, 13(1), 110-118. doi:http://dx.doi.org/10.15208/beh.2017.08
- Alkan, S., ve Turgut, T. (2015). A Research about the relationship of psychological safety and organizational politics perception with compulsory citizenship behavior and the pressures behind compulsory citizenship behavior. *Research Journal of Business and Management*, 185-203. doi:10.17261/Pressacademia.2015211506
- Armstrong, M. (1999). *Managing activities*. London: CIPD Publishing.
- Bolino, M. C., Klotz, A. C., Turnley, W. H., ve Harvey, J. (2013). Exploring the dark side of organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 542-559. doi:10.1002/job.1847
- Bolino, M. C., Turnley, W. H., ve Gilstrap, J. B. (2010). Citizenship under pressure: what's a "good soldier" to do? *Journal of Organizational Behavior*, 31, 835-855. doi:10.1002/job.635
- Bolino, M. C., Turnley, W. H., ve Niehoff, B. P. (2004). The other side of the story: reexamining prevailing assumptions about organizational citizenship behavior. *Human Resource Management Review*, 14, 229-246. doi:10.1016/j.hrmr.2004.05.004
- Brockner, J. (2006). Why it's so hard to be fair. *Harvard Business Review*, March, 122-129.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: a meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445. doi:10.1037//0021-9010.86.3.425
- Cropanzano, R., Byrne, Z. S., Bobocel, D. R., ve Rupp, D. E. (2001). Moral virtues, fairness heuristics, social entities, and other denizens of organizational justice. *Journal of Vocational Behavior*, 58, 164-209. doi:10.1006/jvbe.2001.1791

- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M., ve Berman, S. L. (2005). A cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810. doi:10.1016/j.brat.2004.06.008
- Demirkiran, M., Taskaya, S., ve Dinç, M. (2016). A study on the relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior in hospitals. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 7(2), 547-554.
- Desselle, S. P., Raja, L., Andrews, B., ve Lui, J. (2018). Perceptions of organizational culture and organizational citizenship by faculty in u.s. colleges and schools of pharmacy. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 10, 403-412. <https://doi.org/10.1016/j.cptl.2017.12.017>
- Dizer, L. B. (2018). *The relationship among organizational justice, trust in manager and organizational citizenship behavior*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, E. (2019). *İstismarcı yönetim algısının zorunlu vatandaşlık davranışlarına etkisinde kariyerizmin moderatör etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi, Gebze.
- Doll, W. J., Xia, W., ve Gholamreza, T. (1994). A confirmatory factor analysis of the end-user computing satisfaction instrument. *Information Systems Research*, 18(4), 453-461.
- Donglong, Z., Taejun, C., Julie, A., ve Sanghun, L. (2020). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior in university faculty in China: the mediating effect of organizational commitment. *Asia Pacific Education Review*, 21, 167-179. <https://doi.org/10.1007/s12564-019-09617-w>
- Ehrhart, M. G., ve Naumann, S. E. (2004). Organizational citizenship behavior in work groups a group norms approach. *Journal of Applied Psychology*, 89, 960-974.
- Farh, J.-L., Earley, P. C., ve Lin, S.-C. (1997). Impetus for action: a cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in chinese society. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 421-444.
- Folger, R., ve Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 115-130.
- Folger, R., ve Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Fryxell, G. E., ve Gordon, M. E. (1989). Workplace justice and job satisfaction as predictors of satisfaction with union and management. *Academy of Management Journal*, 32(4), 851-866.
- Genel, B., ve İyigün, N. Ö. (2020). The role of organizational citizenship behavior on the relationship between organizational culture and organizational deviance. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(3), 1149-1166. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.774719>
- Ghashghaenia, A. R., ve Hafezi, S. (2015). Relationship between organizational culture and organizational citizenship behavior among personnel of Islamic Azad University of Fars. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 5(11), 131-138.
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., ve Leech, N. L. (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri desen ve analizi bütünleştiren yaklaşım*. (S. Turan, Dü., S. A. Bayar, ve V. Bayar, Çev.) Ankara: Nobel Yayın.

- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Greenberg, J. (1993). Justice and organizational citizenship: a commentary on the state of the science. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 6(3), 249-256.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 147-159.
- Güneş, A., ve Küçüksüleymanoğlu, R. (2020). Öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 313-330.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seşkin Yayıncılık.
- Gürsoy, A., ve Köksal, K. (2019). Okul yöneticilerinin iletişim stili, öğretmenlerin zorunlu vatandaşlık davranışı algısını etkiler mi? *Milli Eğitim*, 49(227), 389-404.
- Harwiki, W. (2016). The impact of servant leadership on organization culture, organizational commitment, organizational citizenship behaviour (ocb) and employee performance in women cooperatives. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 219, 283-290.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- He, P., Zhou, Q., Zhao, H., Jiang, C., ve Jim Wu, Y. (2020). Compulsory citizenship behavior and employee creativity: creativeself-efficacy as a mediator and negative affect as a moderator. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-16. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01640
- Hooper, D., Coughlan, J., ve Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L.-t., ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Jeong, Y., Kim, E., Kim, M., ve Zhang, J. J. (2019). Exploring relationships among organizational culture, empowerment, and organizational citizenship behavior in the south korean professional sport industry. *Sustainability*, 11(19), 1-16.
- Kaçan, A. (2020). *Örgüt kültürü ve yenilikçi davranış ilişkisinde örgütsel adalet algısının aracı rolü: bir alan araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Kara, A. İ. (2020). *Algılanan liderlik tarzları, örgüt kültürü ve örgütsel adaletin işgören performansı ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, E., ve Özmen, A. (2018). Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: kamu ve özel sektörde karşılaştırmalı bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 7-30.
- Khalifa, S. M., ve Awad, N. (2018). The relationship between organizational justice and citizenship behavior as perceived by medical-surgical care nurses. *Journal of Nursing and Health Science*, 7(4), 31-37.
- Koçak, D. (2018). Kişi-örgüt uyumu, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ve lider-üye etkileşimi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1487-1508.
- Köksal, K. (2018). Örgüt kültürünün örgütsel adalet algısına etkisinde etik ilkelere ilişkin algıların aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 479-504.

- Leibowitz, Z. B., Farren, C., ve Kaye, B. L. (1986). *Designing career development systems* (Cilt 1). San Francisco: Jossey-Bass.
- Lepine, J. A., Erez, A., ve Johnson, D. E. (2002). The nature and dimensionality of organizational citizenship behavior: a critical review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology, 87*(1), 52-65.
- Liu, Y., Zhao, H., ve Sheard, G. (2017). Organizational citizenship pressure, compulsory citizenship behavior, and work-family conflict. *Social Behavior and Personality, 45*(4), 695-704. <https://doi.org/10.2224/sbp.6064>
- Mardiyanti, I., ve Suharnomo, S. (2018). The moderating role of organizational culture on the effect of organizational justice on organizational citizenship behavior. *Diponegoro International Journal of Business, 1*(1), 49-54.
- Meydan, C. H., ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mohanty, J., ve Rath, B. P. (2012). Influence of organizational culture on organizational citizenship behavior: a three-sector study. *Global Journal of Business Research, 6*(1), 65-76.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology, 76*(6), 845-855.
- Moorman, R. H., Niehoff, B. P., ve Organ, D. W. (1993). Treating employees fairly and organizational citizenship behavior: sorting the effects of job satisfaction, organizational commitment, and procedural justice. *Employee Responsibilities and Rights Journal, 6*(3), 209-225.
- Nakış, O. (2018). *Doğu Anadolu Bölgesinde çalışan akademisyenlerin örgüt kültürünün örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisinin yapısal eşitlik modeli ile analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Munzur Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tunceli.
- Niehoff, B. P., ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal, 36*(3), 527-556.
- Nisa, N. U., ve Fayaz, F. (2018). Role of organizational culture in enhancing the organizational citizenship behavior of employees a review of literature. *International Journal of Management Studies, 3*(4), 64-73.
- Ogwuche, C. H., Urama, D. A., ve Nyam, J. I. (2019). Influence of Organizational Culture and Justice on Employee Job Performance among Private Organizations in Makurdi Metropolis. *Ife Psychologia; Ile-Ife, 27*(1), 36-44.
- Ogwuche, C. H., Musa, M. H., ve Nyam, J. (2018). Influence of perceived organisational justice and organisational climate on job performance among secondary school teachers in makurdi metropolis of benue state. *Management and Organizational Studies, 5*(2), 34-46.
- Omerzel, D. G. (2016). The impact of entrepreneurial characteristics and organisational culture on innovativeness in tourism firms. *Managing Global Transitions, 14*(1), 93-110.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: the good soldier syndrome*. Lexington, England: Lexington Books.
- O'Leary-Kelly, A. M., Griffin, R. W., ve Glew, D. J. (1996). Organization-motivated aggression: a research framework. *Academy of Management Review, 21*(1), 225-253.

- Örücü, E., Korkmaz, E., ve Kırboğa, R. (2020). Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde örgüt kültürünün rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 197-218.
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdere, M. (2018). Örgüt kültür algısı ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(19), 681-689.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 77-96.
- Peng, Z. I., ve Zhao, H. -d. (2012). Does organization citizenship behavior really benefit the organization? study on the compulsory citizenship bbehavior in china. *Nankai Business Review International*, 3(1), 75-92.
- Pradhan, S., ve Gupta, P. (2021). Abusive supervision and work-family conflict: an empirical investigation of indian professionals. *International Journal of Conflict Management*, 1-21.
- Robbins, S. P. (1996). *Organizational behavior: cooncepts, controversies, applications*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Salamon, S. D., ve Deutsch, Y. (2006). OCB as a handicap: an evolutionary psychological perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 185-199.
- Samancı, S., ve Basım, H. N. (2018). Akademisyenlerin örgütsel adalet algıları ve örgütsel vatandaşlık davranışları: psikolojik sermayenin aracılık rolü. *Business and Economics Research Journal*, 9(2), 363-380.
- Saruhan, Ş. C., ve Özdemirci, A. (2005). *Bilim, felsefe ve metodoloji araştırmada yöntem problemi (spss uygulamalı)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Saunders, M. N., ve Thornhill, A. (2003). Organizational justice, trust and the management of change. *Personnel Review*, 32(3), 360-375.
- Schermelleh-Engel, K., ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Setyaningrum, R. P. (2017). Relationship between servant leadership in organizational culture, organizational commitment, organizational citizenship behaviour and customer satisfaction. *European Research Studies Journal*, 20(3), 554-569.
- Shevlin, M., Miles, J. N., ve Lewis, C. A. (2000). Reassessing the fit of the confirmatory factor analysis of the multidimensional students life satisfaction scale: comments on confirmatory factor analysis of the multidimensional students' life satisfaction scale'. *Personality and Individual Differences*, 28, 181-185.
- Sharoni, G., Tziner, A., Fein, E. C., Shultz, T., Shaul, K., ve Zilberman, L. (2012). Organizational citizenship behavior and turnover intentions: do organizational culture and justice moderate their relationship. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(1), 267-294.
- Shao, R., Rupp, D. E., Skarlicki, D. P., ve Jones, K. S. (2013). Employee Justice Across Cultures: A Meta-Analytic Review. *Journal of Management*, 39(1), 263-301.
- Shu, C. -Y., Chiang, Y. -H., ve Lu, C. -H. (2018). Authoritarian leadership supervisor support and workers' compulsory citizenship behavior. *International Journal of Manpower*, 39(3), 468-485.
- Soelton, M., Noermijati , N., Vizano , N. A., Parmariza, Y., Abadi, Y. B., ve Zulfriadi, S. (2020). Recognizing the role of job satisfaction in predicting the relationship between

- political organization, organizational climate, and organizational culture on organizational citizenship behaviour on liquor distributor companies in Indonesia. *European Journal of Business and Management*, 12(13), 72-82.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., et al. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expect*, 13(3), 234-243.
- Sujono, D., Tunas, B., ve Sudiardithab, I. R. (2020). Itality of work involvement in mediation: the effect of organizational justice on organizational citizenship behavior. *Management Science Letters*, 10(5), 1061-1068.
- Surucu, L., Maslakci, A., ve Sesen, H. (2020). Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 571-579.
- Şentürk, F. K., ve Carman, Y. (2019). Örgüt kültürünün ve örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: bir devlet üniversitesi örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 3(1), 1-18
- Şeşen, H. (2013). Örgüt kültürü. Ü. Sığırı, ve S. Gürbüz. (Ed), *Örgütsel davranış* içinde (ss. 545-582). İstanbul: Beta Yayınları.
- Şeşen, H., ve Soran, S. (2013). Örgütsel vatandaşlıktan zorunlu vatandaşlığa: zorunlu vatandaşlık davranışının bazı faktörlerle ilişkisi. *21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı. 1*, s. 407-410. Kütahya: Nobel Yayınevi.
- Trisnawati, N. K., Ardana, I. K., ve Suwandana, I. M. (2020). The effect of organizational justice, organizational commitment and job satisfaction on employees organizational citizenship behavior. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*, 4(8), 371-378.
- Uludağ, O., Aktaş, İ., ve Özdoğaç Özgüt, H. (2019). Eğitim çalışanlarının örgütsel adalet algılarının ve örgüt kültürünün bilgi paylaşımı üzerindeki etkileri: örgüt kültürünün aracı rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 160-181.
- Vigoda-Gadot, E. (2006). Compulsory citizenship behavior: theorizing some dark sides of the good soldier syndrome in organizations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36(1), 77-93.
- Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the boundaries of ocb? an empirical examination of compulsory extra-role behavior in the workplace. *Journal of Business and Psychology*, 21(3), 377-405.
- Wallach, E. J. (1983). Individuals and organizations: the cultural match. *Training and Development Journal*, 29-36.
- Williams, A., Dobson, P., ve Walters, M. (1993). *Changing culture: new organizational approaches* (Cilt 2). London: Institute of Personnel Management.
- Wulansari, N. A., Ranihusna, D., Putri, V. W., ve Wijayanto, G. (2017). the effects of organizational justice on organizational citizenship behavior using perceived organizational support as mediation. *Advanced Science Letters*, 23(3), 7306-7308.
- Yahyagil, M. Y. (2004). Denison örgüt kültürü ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması: ampirik bir uygulama. *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, 47, 53-76.
- Yıldırım, F. (2002). *Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ve örgütsel adalet ilişkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Yıldız, D., ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Zehtab, M. A. (2018). *Örgüt kültürünün iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: antalya sağlık kurumları örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alanya.
- Zellars, K. L., Tepper, B. J., ve Duffy, M. K. (2002). Abusive supervision and subordinates' organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 87(6), 1068-1076.
- Zhang, Y., Liao, J., ve Zhao, J. (2011). Research on the organizational citizenship behavior continuum and its consequences. *Frontiers of Business Research in China*, 5(3), 364-379.
- Zhao, H., Peng, Z., Han, Y., Sheard, G., ve Hudson, A. (2013). Psychological mechanism linking abusive supervision and compulsory citizenship behavior: a moderated mediation study. *The Journal of Psychology*, 147(2), 177-195.
- Zhao, H., Peng, Z., ve Chen, H. -K. (2014). Compulsory citizenship behavior and organizational citizenship behavior: the role of organizational identification and perceived interactional justice. *The Journal of Psychology*, 148(2), 177-196.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 13.10.2020

No: 49979045-663.05/82099

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüđu (BAP) tarafından desteklenmiştir, proje no: 20213004.

Anlamlandırılan Liderliğin Duygusal Bağlılığa Etkisi: Gönüllüler Üzerinde Bir Araştırma

The Effect of Meaning-Making Leadership on Affective Commitment: A Study on Volunteers

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TAŞ¹

Öz

Herhangi bir ücret ve tazminat almayan gönüllüler, Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) gönül bağıyla bağlıdırlar. Onları gönüllü olmaya zorlayan bir güç yoktur. Genellikle gönüllülük motivasyonları içseldir. Gönüllüler, hesap vermek zorunda kalmadan STK'dan ayrılma imkanına da sahiptirler. Bu durum gönüllülerin bağlılıklarının hassas olduğunu göstermektedir. Böyle bir bağlamda gönüllüleri yönetirken makam gücünün kullanılması sakıncalı olabilir. STK'larda insancıl ve iknaya dayalı bir yönetim anlayışına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla liderler, STK'da hem kontrol ve disiplini sağlamak hem de gönüllülerin ayrılmasını engellemek zorunda kalmaktadırlar.

Anlamlandırılan liderlerin tutum ve davranışları; gönüllülerin işi önemli, değerli ve anlamlı olarak algılamalarında rol oynamaktadır. Bu durum, gönüllülerin işi daha fazla benimsemesine ve STK'ya duygusal açıdan bağlanmasına zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla bu çalışmada, anlamlandırılan liderliğin gönüllülerin duygusal bağlılığıyla olan ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla aktif şekilde faaliyet gösteren çeşitli STK'ların 407 gönüllüsünden anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda anlamlandırılan liderliğin ve ilgili tüm boyutlarının duygusal bağlılıkla anlamlı ve pozitif bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında bir bütün olarak anlamlandırılan liderliğin ve ilgili boyutlarından olan diğerkâmlığın, yapıcı ilişkilerin ve demokratik yönetim anlayışının gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkileyerek yükselttiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak liderlerin işi anlamlı kılan pozitif tutum ve davranışlarının gönüllülerin STK'ya duygusal açıdan bağlanmasında ve sadakat göstermesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Anlamlandırılan liderlik, Duygusal Bağlılık, Gönüllüler, Sivil Toplum Kuruluşları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Volunteers, who do not receive any wages or compensation, are commitment to the Non-profit organization (NPOs) with a heartfelt. There is no force that compels them to volunteer. Usually, their motivation to volunteer is internal. Volunteers do not have to give an account to anyone when they leave the NPOs. This shows that the commitment of the volunteers is sensitive. In such a context, it may be inconvenient to use the power of authority when managing volunteers. NPOs need a humane and persuasive management approach. Therefore, leaders have to both maintain control and discipline in the NPOs and prevent volunteers from leaving.

Attitudes and behaviors of meaning-making leaders play a role in volunteers' perception of their work as important, valuable and meaningful. This situation contributes to volunteers' adopting the work and their

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, matas@mehmetakif.edu.tr.

Atf için (to cite): Taş, M. A. (2024). Anlamlandırılan Liderliğin Duygusal Bağlılığa Etkisi: Gönüllüler Üzerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 618-633.

emotional attachment to the NPOs. Therefore, in this study, the relationship between meaning-making leadership and the affective commitment of volunteers was tried to be investigated. For this purpose, data were collected from 407 volunteers of various NPOs actively operating. In the research, data was collected by questionnaire technique. As a result of the analysis, it has been determined that meaning-making leadership and all its dimensions have a significant and positive relationship with affective commitment. In addition, it has been determined that meaning-making leadership and its related dimensions of altruism, constructive relations and democratic management approach positively affect the affective commitment of volunteers. Consequently, it can be said that the positive attitudes and behaviors of the meaning-making leaders play an important role in the affective commitment and loyalty of the volunteers to the NPOs.

Keywords: Leadership, Making-Meaning Leadership, Affective Commitment, Volunteers, Non-profit organization

Paper Type: Research

Giriş

Adanmış gönüllüler, STK'lar için değerli bir işgücü kaynağıdır. Günümüzün istikrarsız ekonomisinde finansal kaynak eksikliğinden muzdarip çoğu kâr amacı gütmeyen kuruluş, büyük ölçüde gönüllü bir işgücüne güvenmek durumundadır. Bu nedenle STK'lar özellikle gönüllü çalışanları çekmek ve elde tutmak için elinden geleni yapmaya çalışmaktadır (Bang, Ross, ve Thomas, 2012). Gönüllü olmak isteyen bireyleri STK'ya çekmek, bu gönüllülerin beceri ve yeteneğini verimli bir şekilde kullanmak ve STK'ya sadık kalmalarını sağlamak önemli bir zorluktur. Çünkü gönüllüleri STK'ya bağlayan bir sözleşme ve ücret bulunmamakta ve memnun kalmadıklarında kolaylıkla STK'dan ayrılmaktadır (Dwyer, Bono, Snyder, Nov ve Berson, 2013). O nedenle STK'ların sürdürülebilir bir iş gücüne sahip olmaması, onlar için önemli bir kaygı sebebidir (Benevene, Buonomo ve West, 2020). Ancak bu zorluğu aşmak da STK liderlerinin önemli bir görevidir (Wisner, Stringfellow, Youngdahl ve Parker, 2005).

Gönüllülerin toplumda önemli bir rol üstelendiği bilinen bir gerçektir. Buna rağmen, gönüllülerin örgütsel bağlılığını güçlendiren ve devam etmelerini sağlayan etmenlerin düzeyine nelerin katkıda bulunduğunu ve bu katkının nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan araştırmaların az olduğu ileri sürülmektedir (Bahat, 2021). Kâr amaçlı örgütlerde liderlik tarzlarının duygusal bağlılığa olan etkisine dair çalışmalar mevcuttur. Fakat kâr amacı gütmeyen STK'lar ve gönüllülerin bağlılıkları ile ilgili yapılmış çalışmaların eksik kaldığı gözlenmiştir (Dwyer vd., 2013; Erdurmazlı, 2019a). Öte yandan yapılan araştırmalarda bireylerin gönüllü olmasına yol açan sebeplere odaklandığı görülmektedir. Çalışmalar, genellikle bireylerin gönüllü olma motivasyonuna odaklanmıştır (Clary, Snyder, Ridge, Copeland, Stukas, Haugen ve Miene, 1998; Wilson, 2012). Ancak bu etmenler gönüllülerin STK'da uzun süre devam etmelerini sağlayan faktörlerden farklıdır (Haski-Leventhal ve Bargal 2008; Millette ve Gagné 2008; Van Schie, Güntert, Oostlander ve Wehner, 2015). Dolayısıyla gönüllülerin duygusal bağlılığına değinmek, literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kâr amaçlı kuruluşlara kıyasla STK'ların gönüllüleri dışarıdan motive etmelerinin zor olabileceği ileri sürülmektedir. Çünkü gönüllü olma güdüsünün içsel olduğu kabul edilmektedir (Erdurmazlı, 2019b). Bu nedenle STK liderlerinin, hiyerarşinin tüm düzeylerinde sergileyecekleri davranışlarında hassas olmaları gerekir. Fakat lider davranışlarının etkisiyle ilgili STK ve gönüllülük bağlamında yeterli sayıda çalışmanın olmadığı görülmektedir (Catano, Pond, ve Kelloway, 2001; Clary vd., 1998; Penner ve Finkelstein, 1998). Liderlik tarzlarının STK'lardaki gönüllülerin memnuniyeti ve bağlılığı üzerindeki etkisine ilişkin yapılmış çalışmalar da yetersizdir. Bu oldukça dikkat çekici bir durumdur, çünkü gönüllülerin memnuniyeti ve sadakati üzerinde liderlik tarzlarının ne kadar etkili olduğuna dair bilginin sınırlılığını göstermektedir. Oysa hassas bir bağlama sahip olan STK'lardaki liderlik davranışlarının en az kâr amaçlı örgütlerde incelendiği kadar irdelenmesi gerekir (Erdurmazlı,

2019b). Bu nedenle gönüllülerin STK'da varlığını devam ettirmesi konusu hem yöneticilerin hem de akademisyenlerin ilgisini çekmektedir (Veres, Eva ve Cavanagh, 2019).

Gönüllülerin liderlik ihtiyaçlarının ücretli çalışanlarından farklı olabileceği ve gönüllüleri yönetirken ilişkisel faktörlerin ücretli çalışanlara kıyasla daha önemli olabileceği öne sürülmektedir (Schreiner, Trent, Prange ve Allen, 2018: 244). Anlamlandırılan liderlik, gönüllülerin STK'ya uyumunda ve bağlılıklarını sürdürmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu liderler, gönüllülerin memnuniyeti için gerekli tutum ve davranışları sergilemektedirler. Demokratik bir yönetim anlayışına sahip olup yapıcı bir ilişki ve iletişim anlayışını benimsemektedirler. Fedakârlık gösterirler, olumlu geri bildirim verirler, motive eder ve yetiştirirler. Sosyal Mücadele Teorisinden (Blau, 1964) hareketle liderlerin bu olumlu tutum ve davranışları da gönüllüler üzerinde olumlu bir etki bırakarak duygusal bağlılıklarına yansımaları beklenmektedir. Gönüllülerin, liderlerinin davranışlarını olumlu algıladıklarında duygusal bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışları gibi olumlu sonuçlarla karşılık verme eğiliminde olduklarına inanılmaktadır (Aboramadan ve Kundi, 2020). Bu durum gönüllülerin örgütsel bağlılığının liderler tarafından desteklenmesi ve sürdürülmesi gerektiğini göstermektedir (Erdurmazlı, 2019b).

Bu çalışmada gönüllülerin STK'ya bağlılığında önemli bir katkısının olduğu düşünülen işi anlamlandırılan liderlerin tutum ve davranışları incelenmektedir. Bunun keşfedilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü STK'ya duygusal açıdan bağlı (Erdurmazlı, 2019; Brimhall, 2019) olan gönüllüler; liderlerinin tutum, davranış, yaklaşım ve yönetim anlayışına karşı duyarlıdırlar. Dolayısıyla bu çalışmada anlamlandırılan liderlik ile gönüllülerin duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Gönüllülerin duygusal açıdan STK'ya bağlı kalmalarında anlamlandırılan liderliğin önemli rol oynadığı varsayılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle gönüllülerin yönetimi ile ilgili önemli çıkarımlar ve öneriler sunulmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Anlamlandırılan Liderlik

Liderlik; yönetmek, öncü olmak, duygu ve düşünceleri olumlu etkilemek suretiyle takipçileri peşinden sürüklemektir (Güney, 2018). Liderlik, çalışanları bir amaç etrafında toplayabilme ve onların verimli şekilde çalışmalarını sağlayabilme sanatının, bilgisinin, yeteneğinin ve kişilik özelliklerinin toplamıdır (Tabak ve Sığırı, 2014). Liderlik, çalışanlara ilham veren bir sanattır. İkna yoluyla amaçları benimsetebilme yeteneğine sahip olması nedeniyle liderler, çalışanların kendi istekleriyle onları takip etmelerini sağlamaktadırlar (Koçel, 2014; Bakan ve Doğan, 2013). Örgütün yönünü belirleme ve karar alma süreçleri üzerinde büyük etkisi olan bu liderler, çalışanları bir organizma şeklinde hedefler doğrultusunda harekete geçirebilmektedirler (Bakan ve Doğan, 2013). Aynı zamanda liderler; güvenilir, rehber ve yol gösterici olmaları beklenmektedir. Çalışanları zorluklar karşısında dirençlerini güçlendirmekte ve örgütte kalmaları için gerekli ortamı sağlamaktadırlar (Varney, 2009).

STK'larda liderler, önemli aktörler olarak kabul edilmektedir. Liderler, STK değerlerinin ve kültürünün temsilcileridir. Liderlerin tutum ve davranışları STK'nın güvenilir ve pozitif olmasında belirleyici bir rol oynar (Erdurmazlı, 2019). Bu bağlamda anlamlandırılan liderliğin işi anlamlı, önemli ve yapılmaya değer kılmada etkili olduğu düşünülmektedir. Başkalarına yardım etmenin, diğerkâmlığın ve elde edilebilecek olumlu geri bildirim önemine vurgu yapmaktadır. Bu liderin öncülüğü ve fedakârlığı önemli bir temsiliyet oluşturmaktadır. Gönüllüler de sosyal öğrenme yoluyla liderlerinin tutum ve davranışlarını öğrenmekte ve bunu davranışa dönüştürebilmektedir. Anlamlandırılan liderliğin gönüllükte hâkim bir duygu olan ötekilerin (insan, hayvan, doğa, bitki vb.) iyiliğini düşünme ile örtüşen yönleri bulunmaktadır. Bu nedenle anlamlandırılan liderler fedakârdır ve alçak gönüllüdür. Empati düzeyi yüksektir. Destek sağlar, yetiştirir, olumlu geri bildirim verir, pozitif bir ilişki ağı yaratır ve çalışanlarına değer vererek yönetimde söz sahibi olmalarını sağlar. İşe anlam yükleyerek çalışanlara işi

benimsetmektedir. Bu da gönüllüler için önemli bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Ayrıca liderin tutum ve davranışları, STK'ların amaçlarıyla uyumluluk ve tutarlılık göstermektedir. Bu özellikleri gönüllülerde güven yaratabilmekte ve gönüllülerin toplum yanlısı sosyal davranışlara daha fazla yönelmesinde etkili olabilmektedir (Taş, 2022).

Anlamlandırıcı liderlik, altı bileşenden oluşmaktadır (Taş, 2022). Birincisi *diğerkâmlıktır*. Liderin herkesten önce işe koyulup çalışmasıdır. Zamanından, ailesinden ve hobilerinden fedakârlık yapmasıdır. STK'nın menfaat ve hedeflerini ön planda tutmasıdır. Diğerlerinin faydası için adanması (Veres vd., 2019) ve örnek bir davranış sergilemesidir. İkincisi *yapıcı ilişkilerdir*. Liderin, gönüllülere karşı saygı, nezaket göstermesi ve onlarla yakından ilgilenmesidir. STK'da dayanışma, işbirliği ve pozitif bir iklim yaratmasıdır (Karakiraz ve Özen Kutanis, 2013; Rosso, Dekas ve Wrzesniewski, 2010). Üçüncüsü *anlam aşılama*dır. Bu bileşen liderin, gönüllülerin harekete geçmesine yardımcı olan tutum ve davranışlarını açıklamaktadır. Gönüllülere ikna yoluyla işi benimsetmesidir. İşe anlam ve coşku katmasıdır (Sunney ve Brian, 2003). Dördüncüsü *olumlu geri bildirimdir*. Liderin, yapılan işlerin sonuçlarını gönüllülerle paylaşmasıdır. Başarılı işler için gönüllülere teşekkür (Ashfaq vd., 2020) ve takdir etmesi ve gurur duyduğunu ifade etmesidir. Beşincisi *demokratik yönetim anlayışdır*. Liderin karar alırken gönüllülerin fikirlerine başvurması ve bunu önemsemesidir. Çoğunluğun önerisini uygulamaya koymasındır. Baskı, denetim ve emir verme gibi katı tutumlardan uzak durmasıdır (Arıkan, 2001). Altıncısı ise *yetiştirmedir*. Liderin; gönüllülere eğitmesi, geliştirmesi (Wisner vd., 2005; Haski-Leventhal vd., 2018) ve onları bir halef olarak görmesidir. Gönüllülere rehber olması ve onlara tecrübelerini aktarmasıdır.

Anlamlandırıcı liderler gibi olumlu tutum ve davranışları sergileyenler, pozitif sonuçlar elde etmektedirler. İşe anlam kazandırmaktadırlar. İnsanlara değerli hissedebilecekleri bir bağlam sağlamaktadırlar. Dolayısıyla gönüllülerin yönetimle olan ilişkilerinden hoşnut oldukları ve liderlerinden destek aldıkları zaman moralleri yükselmektedir. Bu şekilde pozitif bir özelliğe sahip liderlerin; çalışanların performansını, işbirlikçi ve prososyal davranışlarını (Ashfaq, Butt ve Ilyas, 2020) tetikleyebilmektedir. Onların içsel motivasyonunu, özerkliğini ve proaktif davranışlarını arttırmaktadır. Çünkü liderler, onların gelişimlerine ve güçlenmelerine ön ayak olmaktadır. Böylece liderlerin, gönüllülerin bakış açısına saygı duyduğuna ve güvenilir olduğuna dair işaretler vermektedir (Van Schie vd., 2015: 1576). Gönüllüler de işe anlam, değer ve önem vermeye başlamaktadır (Taş, 2022; Arıkan, 2001; Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006; Wisner vd., 2005; Haski-Leventhal, Meijs, Lockstone-Binney, Holmes ve Oppenheimer, 2018; Ashfaq vd., 2020).

1.2. Duygusal Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bireyin işine karşı duygusal tepkisini ifade etmektedir. Örgütün amaçlarını ve değerlerini benimsemektir. Bağlılık, örgüt için gereğinden daha fazla katkı sağlama arzusu ve örgütün bir parçası olma isteğidir. Duygusal bağlılık ise bireyin çalıştığı örgüte duygusal açıdan bağlılığı ve sadakati şeklinde tanımlanmaktadır. Kişinin örgütle özdeşleşmesini ve aidiyet geliştirmesini vurgulamaktadır. Duygusal bağlılık, devam ve normatif bağlılığa nazaran daha fazla etkiye sahiptir. STK'lar için de duygusal bağlılığın en önemli bağlılık biçimi olduğu ifade edilmektedir (Meyer ve Allen 1991; Meyer, Stanley, Herscovitch ve Topolnysky, 2002; Erdurmazlı, 2019a; Erdurmazlı, 2019b; Aboramadan ve Kundi, 2020; Brimhall, 2019). Çünkü duygusal bağlılık işten ve örgütten yüksek bir memnuniyetin yansımasıdır. Zamanla gelişen ve bu nedenle memnuniyetten daha istikrarlı olma eğiliminde olan bir tutumdur (Benevene, Dal Corso, De Carlo, Falco, Carluccio ve Vecina, 2018). Bu açıdan düşünüldüğünde duygusal bağlılık, STK'nın maliyetlerini düşürmekte, gönüllülerin moralini ve memnuniyetini korumaya yardımcı olmaktadır. Nitekim bu da STK'nın önemli amaçları arasında yer almaktadır (Veres vd., 2019). Öyle ki STK'ların, gönüllülerin bağlılık duygusunu beslemek için doğru koşulları oluşturmaya çalışması anlaşılabilir bir çabadır. Çünkü duygusal bağların, insanların sadakati üzerinde nispeten daha fazla etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Meyer ve Allen, 1991).

STK'ya sadakat göstermek, bireylerin gönüllülüğe devam etme niyetini göstermektedir. Fakat işler tatmin edici değilse ayrılmaları söz konusu olmaktadır (Wisner vd., 2005). Gönüllülerin ayrılması ise STK'lar için tartışmasız istenmeyen kritik bir durumdur (Brimhall, 2019). Oysa gönüllülerin duygusal bağlılığı, STK'da önemli bir zaman ve çabayı parasal bir karşılık olmaksızın ayırmaya istekli olmalarını sağlamaktadır. Gönüllülerin STK'ya karşı olumlu bir tutuma sahip olmalarında ve STK'yı sahiplenmelerinde rol oynamaktadır (Bang vd., 2012). Yüksek düzeyde duygusal bağlılığa sahip bireyler, o örgütte kendi istedikleri için severek kalmaya devam etmektedirler. Yaptıkları işten keyif almakta ve tatmin duymaktadırlar (Brimhall, 2019). İş tatmini ise bireylerin vatandaşlık davranışlarını ve örgütte devam etme niyetlerini arttırmaktadır (Aboramadan ve Kundi, 2020). Duygusal bağlılık, örgüt değerlerinin ve normlarının içselleştirilmesinde etkilidir (Brimhall, 2019). İşe adanmışlığı ve sadakatın yanı sıra örgütsel hedefler için uyumlu şekilde çalışmayı beraberinde getirmektedir (Patrick ve Sonia, 2012; Benevene vd., 2018).

1.3. Hipotezlerin Geliştirilmesi

Gönüllülerin özgür iradeleriyle hareket etmesi, baskı altında kalmadan ayrılabilmesi (Erdurmazlı, 2019a; Benevene vd., 2020), hizmet verdikleri kişilere karşı herhangi bir yükümlülüğü bulunmaması nedeniyle benzersiz bir yönetim zorluğuna sebep olmaktadır (Musick ve Wilson, 1997; Clary ve Snyder, 1991). Dolayısıyla gönüllüler ve liderleri arasındaki ilişkiler, gönüllülüğün sürdürülmesi üzerinde kayda değer bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Hassas bir bağla bağlı olan gönüllülerin STK'daki varlığı nispeten liderlerin onları memnun etmesiyle gelişmektedir (Wilson, 2012; Omoto ve Snyder, 1995; Erdurmazlı, 2019a). Gönüllülerin ücretsiz çalışmaları devam (ekonomik) bağlılığı göstermemelerine yol açmaktadır. Bu durum STK'da liderlerin yasal gücünün zayıf olduğunu göstermektedir (Jaeger Kreutzer ve Beyes, 2009).

Liderler, STK ve gönüllüleri arasında olumlu ve verimli bir ilişkinin yaratılmasında etkilidir. Liderler, takipçilerinin işe yönelik algısını ve tutumlarını şekillendirebilmektedirler. Bu nedenle liderlerin, gönüllülerin ayrılma niyetine karşı koyma ve onları teşvik etme açısından etkili bir araç olduğu ifade edilmektedir (Benevene vd., 2018). Nitekim yapılmış araştırmalarda bu durumu destekleyen kanıtlara ulaşılmıştır. Söz gelimi, hizmetkâr liderliğin duygusal bağlılıkla pozitif bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir (Erdurmazlı, 2019a; Veres vd., 2019). Hizmetkâr liderlerin duygusal bağlılığın yanı sıra gönüllülerin motivasyonunu güçlendirdiği kanıtlanmıştır (Erdurmazlı, 2019b). Dönüşümcü liderliğin, lider-üye etkileşiminin (Rowold, Borgmann ve Bormann, 2014) ve etik liderliğin (Benevene vd., 2018) gönüllülerin tatminiyle, kalma niyetleriyle ve duygusal bağlılığıyla pozitif şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Hem dönüşümcü hem de etkileşimci liderliğin, gönüllülerin duygusal bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Aboramadan ve Dahleez, 2020). Bu nedenle bireylerin; ihtiyaçlarını, isteklerini, amaçlarını ve planlarını kısacası gönüllülük motivasyonlarını çabalarının merkezine koyan liderlik davranışlarının; gönüllülüğü cazip kılmada, bireyleri ikna etmede ve bağlılıklarını sağlamada daha başarılı olabileceği öngörülmektedir (Catano vd., 2001; Erdurmazlı, 2019b).

Alan yazındaki kanıtlar göz önünde bulundurulduğunda anlamlandırılan liderliğin bireyleri cezbetmek ve bağlılıklarını sürdürmek için gönüllü bağlamlarda uygun bir liderlik yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü anlamlandırılan liderliğin önemli çabaları arasında gönüllüleri yetiştirmek, yaptıkları işe anlam aşımak, yapıcı ilişkiler geliştirmek, demokratik yönetim anlayışıyla yönetmek, olumlu geri bildirimler vermek ve herkesten önce fedakârlık göstererek diğerkâm olmaktır. Bunlar, gönüllülerin ihtiyaç duyduğu ve liderlerinden beklediği tutum ve davranışlardır. Liderlerin bu davranışları gönüllülerin örgütleriyle duygusal bağlantılar kurmasına neden olacak önemli bir potansiyele sahiptir. Dolayısıyla anlamlandırılan liderliğin gönüllü ortamlar için uygun bir liderlik anlayışı sergilediğini söylemek mümkündür.

Öyle ki liderler, takipçilerine özverili davrandığında, destek verdiğinde ve onların iyiliğini önemseydiğinde (Erdurmazlı, 2019b) bu takipçiler daha güçlü olumlu duygulara sahip olacak ve liderleriyle çalışma arzusu duyacaktır. Onların motivasyonu yükselecektir. Anlamlandırıcı liderliğin davranışları, gönüllülerin psikolojik ihtiyaç ve beklentilerini besleyeceğinden onların duygusal bağlılığını geliştirebilmektedir. Benzer şekilde Sosyal Mücadele Teorisinde (Blau, 1964) gönüllülerin; destek, anlayış, yardım, özveri ve ilgi gibi beklentileri karşılandığında STK'ya karşı bazı ahlaki sorumlulukları hissedebileceklerini öngörmektedir. Sonuç olarak liderin işi anlamlı kılan tutum ve davranışları, gönüllülerin mücadele dengesinde bir kaymanın olduğunu hissetmelerine yol açmaktadır. Gönüllülerin de liderlerinin sergilediği bu erdemli davranışlarına bağlılık göstererek yanıt vermeleri beklenmektedir.

Yukarıda yer alan açıklamalardan ve alan yazındaki araştırmaların kanıtlarından yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Anlamlandırıcı liderlik gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

H2: Diğerkâmlık faktörü gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

H3: Yapıcı ilişkiler faktörü gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

H4: Demokratik yönetim anlayışı faktörü gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

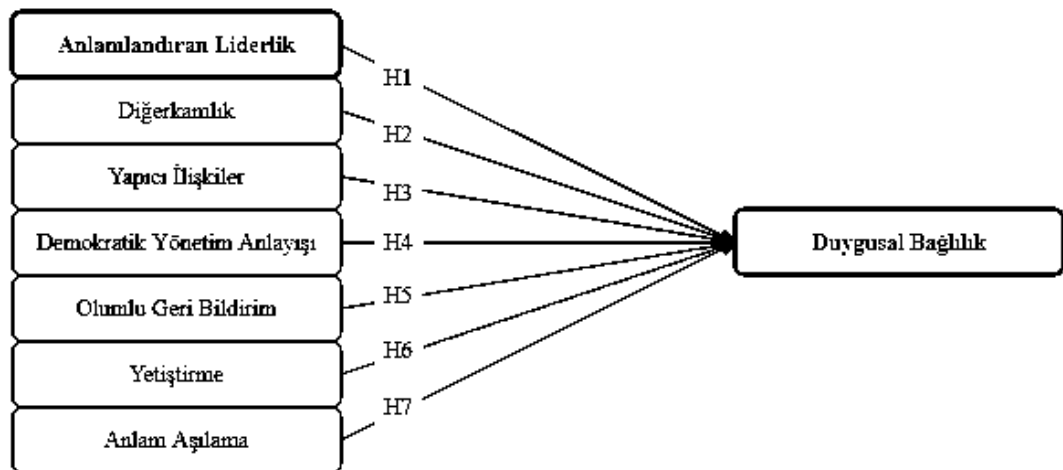
H5: Olumlu geri bildirim faktörü, gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

H6: Yetiştirme faktörü, gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

H7: Anlam aşılama faktörü, gönüllülerin duygusal bağlılığını pozitif şekilde etkilemektedir.

Bu çalışmada anlamlandırıcı liderliğin, gönüllülerin duygusal bağlılığı üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla ve geliştirilen hipotezlere uygun olarak Şekil 1'deki model tasarlanmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde örnekleme, veri toplama araçlarına, analizlere ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan GO 2022/826 no'lu ve 06.07.2022 tarihli etik kurul izni alınmıştır.

2.1. Katılımcılar

Uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde faaliyet gösteren STK'lardaki gönüllüler, bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evren kitlesinden araştırmanın amacına uygun bir şekilde anket tekniği kullanılarak 410 gönüllüden veri toplanmıştır. Ancak 3 adet anketin gerekli şartları taşımaması gerekçesiyle analizin dışında tutulmuştur. Geriye kalan 407 anketle analizler yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan örneklemin sosyo-demografik yapısı şu şekildedir: Katılımcıların 211'i (%51,8) kadın ve 196'sı (%48,2) erkeklerden oluşmaktadır. Kadın katılımcıların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu katılımcıların 243'ü (%59,7) bekâr ve 164'ü (%40,3) ise evli olduğu görülmektedir. Bekâr katılımcıların, evli katılımcılardan daha yoğun olduğu söylenebilir. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde; 68'i (%16,7) 20 yaş ve altı, 151'i (%37,1) 21-30 yaş, 76'sı (%18,7) 31-40 yaş ve son olarak da 112'si (%27,5) 41 yaş ve üstü bir aralıkta yer aldığı tespit edilmiştir. 21-30 yaş, aralığında yer alanların daha yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 56'sı (%13,8) lise ve altı, 276'sı (%67,8) lisans ve ön lisans, 75'i (%18,4) ise lisansüstü bir eğitime düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Burada katılımcıların yarısında fazlası lisans ve ön lisans eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Anlamlandırılan Liderlik Ölçeği (ALÖ): İşin anlamlı hale gelmesinde STK liderlerinin tutum ve davranışlarının etkisini ortaya koymaya çalışan bu ölçek, Taş (2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte; diğerkâmlık, yapıcı ilişkiler, olumlu geri bildirim, demokratik yönetim anlayışı, yetiştirme ve anlam aşılama olmak üzere 6 adet faktör ve 32 madde yer almaktadır. Bu ölçekte 1) *Kesinlikle Katılmıyorum* ile 6) *Kesinlikle Katılıyorum* arasında değişen 6'lı bir Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır.

Duygusal Bağlılık Ölçeği (DBÖ): Bu ölçek, Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılığı ölçeğinin bir boyutunu oluşturmaktadır. Söz konusu ölçek, Baysal ve Paksoy (1999) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması, güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapılmıştır. Ölçekte 1) *Hiç Katılmıyorum* ile 5) *Tamamen Katılıyorum* arasında değişen 5'li bir Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır.

Ölçekler, Amos 23 paket programları kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analiziyle (DFA) faktör yapıları incelenmiştir. Verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle, DFA analizlerinde Maximum Likelihood hesaplama yöntemi kullanılmıştır (Gürbüz, 2019; Meydan ve Şeşen, 2015: 21-25). Yapılan DFA analizleri neticesinde elde edilen uyum indeksleri incelenmiş ve modellerin uyumluluğu yorumlanmıştır.

İlk etapta 6 faktör ve 32 maddeden oluşan anlamlandırılan liderlik ölçeğinin faktöriyel yapısı doğrulanmaya çalışılmıştır. 6 faktörlü anlamlandırılan liderlik ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü DFA analizi uygulanmış ve uyum indeks değerlerinin yazın dünyasında kabul edilen düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yine de uyum indekslerini daha iyi hale getirebilmek adına Yİ5↔Yİ6, YE1↔YE2 ve İS4↔İS5 maddeleri arasında modifikasyon işlemi uygulanmış ve maddeler birbirine bağlanmıştır. Bunun yanında çapraz yüklenme eğilimi göstermesi ve gerekli faktör yüküne sahip olmaması nedeniyle DYA3 maddesi analizin dışında tutulmuştur. Ardından bu ölçeğin ikinci düzey DFA analizi yapılmıştır. Birinci düzey DFA analizinde uygulanan modifikasyonların yanı sıra DYA4↔DYA5 maddeleri birbirine bağlanmıştır. Araştırmada kullanılan duygusal bağlılık ölçeğinin de faktör yapısını tespit etmek amacıyla tek faktörlü DFA analizi yapılmıştır. Bu ölçeğin uyum indekslerini iyileştirmek amacıyla DB1↔DB2 ve

DB5↔DB6 maddeleri arasında modifikasyon işlemi uygulanarak birbirine bağlanmıştır. Gerçekleştirilen DFA analizleri sonucunda elde edilen uyum indeksleri ise Tablo 1’de gösterilmiştir.

Yazın dünyasında hangi uyum indekslerinin daha güvenilir ve makbul görüldüğüne ilişkin tam bir uzlaşma bulunmamakla beraber hem güncel hem de Monte Carlo çalışmalarında genel olarak geniş örneklem ($n>250$) üzerinde yapılan araştırmalarda; X^2 , p , X^2/df , CFI, SRMR ve RMSEA değerlerinin raporlandığı görülmekte ve isteğe bağlı olarak GFI değerlerine de yer verilebileceği ifade edilmektedir (Gürbüz, 2019). Bu araştırmada da sözü edilen kabul edilebilir değerler baz alınarak (Meydan ve Şeşen, 2015; Gürbüz, 2019; Aksu, Eser ve Güzeller, 2017) tespit edilen uyum indeksleri incelenmiş ve ölçeklerin doğrulanıp doğrulanmadığına karar verilmiştir.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modellerine İlişkin Uyum İndeksleri

	X^2	df	p	X^2/df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
Kabul Edilebilir Değerler			$>,05$	<5	$\geq,85$	$\geq,90$	$\leq,08$	$\leq,08$
^a Anlamlandırıcı Liderlik	1056,05	416	,000	2,539	,862	,907	,049	,062
^b Anlamlandırıcı Liderlik	1101,47	424	,000	2,598	,857	,901	,054	,063
^a Duygusal Bağlılık	19,28	7	,007	2,754	,984	,989	,023	,066

^a: Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA
^b: İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA

Tablo 1’de verilen DFA bulgularına göre ölçeklerin faktör yapılarının veri ile uyumlu ve uyum indeksleri değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeklerin kuramsal yapısının doğrulandığı ifade edilebilir. Bu aşamadan sonra ölçeklerin ve faktörlerin güvenilirlikleri test edilmiştir. Elde edilen Cronbach alfa değerleri incelendiğinde değişkenlerin yüksek güvenilirlik düzeyine (İslamoğlu ve Alınacı, 2014) sahip oldukları tespit edilmiştir. Ardından örtük değişkenler oluşturulmuş ve normal dağılım değerleri incelenmiştir. Normal dağılım değerleri incelendiğinde değişkenlerin bir kısmında Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1 ile +1 arasında olduğu (Gürbüz ve Şahin, 2015) ancak bir kısmında ise -1.5 ile +1.5 arasında yer aldığı (Tabachnick ve Fidell, 2013) görülmektedir. Ancak her iki durumda da değişkenlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Bu analizlerin bulguları ise Tablo 2’de ve gösterilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın korelasyon ve regresyon testi bulguları sunulmuştur. Bu sonuçlardan hareketle hipotezler değerlendirilmiştir. Bu noktada ilk önce korelasyon analizi kullanılarak anlamlandırıcı liderliğin duygusal bağlılıkla ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu tabloda ayrıca değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları, güvenilirlik ve normal dağılım değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Ortalamalar, Korelasyon, Güvenirlik ve Normal Dağılım Değerleri

	\bar{X}	S.S.	1	2	3	4	5	6	7	8	S.	K.
1. ALÖ	5,57	,45	,95								-,973	,089
2. Dİ	4,76	,35	,642**	,82							-1,280	,319
3. Yİ	5,64	,49	,795**	,487**	,81						-1,251	,635
4. DYA	5,60	,53	,856**	,507**	,654**	,84					-1,313	1,065
5. OGB	5,53	,59	,825**	,417**	,567**	,671**	,83				-1,163	,490
6. YE	5,42	,70	,841**	,466**	,516**	,658**	,677**	,87			-1,102	,382
7. AA	5,73	,37	,590**	,454**	,408**	,466**	,428**	,492**	,83		-1,187	,047
8. DB	4,74	,35	,441**	,358**	,378**	,412**	,321**	,335**	,308**	,86	-1,280	,368

** : $p < .01$
 Cronbach's alfa güvenirlilik değerleri koyu puntolarla gösterilmiştir.
 S: Skewness
 K: Kurtosis
 ALÖ: Anlamlandırılan Liderlik Ölçeği
 Dİ: Diğerkâmlık
 Yİ: Yapıcı İlişkiler
 DYA: Demokratik Yönetim Anlayışı
 OGB: Olumlu Geri Bildirim
 YE: Yetiştirme
 AA: Anlam Aşılama
 DB: Duygusal Bağlılık

Tablo 2 incelendiğinde en yüksek ortalamanın anlam aşılama ($\bar{X}=5,73$; S.S.=,37) boyutuna ait olduğu görülmektedir. Ardından büyüklüğüne göre sırasıyla yapıcı ilişkiler ($\bar{X}=5,64$; S.S.=,49), demokratik yönetim anlayışı ($\bar{X}=5,60$; S.S.=,53), bir bütün olarak anlamlandırılan liderlik ölçeği ($\bar{X}=5,57$; S.S.=,45), olumlu geri bildirim ($\bar{X}=5,53$; S.S.=,59), yetiştirme ($\bar{X}=5,42$; S.S.=,70), diğerkâmlık ($\bar{X}=4,76$; S.S.=,35) ve son olarak da duygusal bağlılık ($\bar{X}=4,74$; S.S.=,35) gelmektedir.

Tablo 2'de korelasyon değerleri incelendiğinde bir bütün olarak anlamlandırılan liderlik ölçeğinin ve ilgili boyutlarının tümü duygusal bağlılıkla anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğu görülmektedir ($p < .01$).

Korelasyon analizi sonucunda tespit edilen anlamlı bulgulardan sonra regresyon analizine başvurularak bağımsız değişken olan anlamlandırılan liderlik ve ilgili boyutlarının bağımlı değişken olan duygusal bağlılık üzerindeki etkisi test edilmiştir. Bulgular da Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Anlamlandırılan Liderliğin Duygusal Bağlılığa Etkisi

	Duygusal Bağlılık			Regresyon Modelin Özeti
	β	S.H.	p	
Anlamlandırılan Liderlik	,44	,04	,00	$R^2 = ,19$, Adj. $R^2 = ,19$, $p = ,00$, $F = 97,73$, DW = 1,24, Tolerance > 0,2, VIF < 10

	Duygusal Bağlılık			Regresyon Modelin Özeti
	β	S.H.	p	
Diğerkâmlık	,14	,06	,01	$R^2 = ,22$, Adj. $R^2 = ,21$, $p = ,00$, $F = 18,47$, DW = 1,29, Tolerance > 0,2, VIF < 10
Yapıcı İlişkiler	,13	,04	,03	
Demokratik Yönetim Anlayışı	,19	,05	,01	
Olumlu Geri Bildirim	-,02	,04	,99	
Yetiştirme	,03	,03	,61	
Anlam Aşılama	,08	,05	,13	

Tablo 3'ün ilk kısmında yer alan bulgular incelendiğinde bir bütün olarak anlamlandırılan liderlik ölçeğinin duygusal bağlılıkla kurulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F = 97,73$, $p < ,05$). Yapılan analizler sonucunda anlamlandırılan liderliğin

duygusal bağlılığı anlamlı ve pozitif şekilde etkilediği tespit edilmiştir ($\beta=,44$, $p<,05$). Duygusal bağlılık değişkenindeki değişimin %19'u ($Adj.R^2 =,19$) anlamlandırıcı liderlik değişkeni tarafından açıklandığı görülmektedir.

Tablo 3'ün ikinci bölümünde ise anlamlandırıcı liderlik faktörlerinin duygusal bağlılık üzerindeki etkisine dair bulgular yer almaktadır. Buna göre çoklu regresyon analiz bulguları incelendiğinde kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=18,47$, $p<,05$). Duygusal bağlılık değişkenindeki değişimin %21'i ($Adj.R^2 =,21$) anlamlandırıcı liderliğin faktörlerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ancak beta katsayıları incelendiğinde tüm faktörlerin duygusal bağlılığa anlamlı bir katkısının olmadığı görülmektedir. Buna göre sadece diğerkâmlık ($\beta=,14$, $p<,05$), yapıcı ilişkiler ($\beta=,13$, $p<,05$) ve demokratik yönetim anlayışı ($\beta=,19$, $p<,05$) faktörlerinin duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle H1, H2, H3 ve H4 hipotezlerinin desteklendiği ancak H5, H6 ve H7 hipotezlerinin desteklenmediği söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada henüz yeni geliştirilen anlamlandırıcı liderliğin tutum ve davranışlarının, gönüllülerin STK'ya olan duygusal bağlılıkları ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlanmıştır. Anlamlandırıcı liderlik yaklaşımının her bir boyutunun duygusal bağlılığı etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda anlamlandırıcı liderliğin, gönüllülerin duygusal bağlılığıyla anlamlı ve pozitif bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bir bütün olarak anlamlandırıcı liderliğin ve ilgili boyutlarından olan diğerkâmlığın, demokratik yönetim anlayışının ve yapıcı ilişkilerin duygusal bağlılığı arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, STK'larda işi anlamlı kılan liderlerin tutum ve davranışlarının, gönüllülerin STK'ya olan tutumlarını olumlu anlamda etkilediğini göstermektedir. Nitekim Rosso ve diğerleri (2010) yöneticilerin sergiledikleri tutum ve davranışlarının örgütsel desteğin önemli göstergeleri olarak algılandığını ifade etmektedirler. Dolayısıyla liderlerin duyarlı davranışlarının hem kâr amacı güden hem de kâr amacı gütmeyen örgütler için önemsendiği, iş tatmini sağladığı ve işi anlamlı kıldığı tespit edilmiştir (Wang ve Seifert, 2021: 4). Bunun yanında Taylor ve diğerleri (2006), gönüllülerin liderlerinde daha fazla açık iletişim ve iyi yönetim beklentilerinden bahsetmektedirler. Bu bir psikolojik sözleşmenin ürünüdür. Ücretli çalışanlara benzer şekilde gönüllüler de pozisyonları ve görevleri hakkında kendilerine danışılmasını bekledikleri görülmektedir. Takdir görmek ve tanınmak gönüllüler için değerli ve önemlidir. Performansı kayda değer ölçüde etkilemektedir. STK'da devam etmenin bir nedeni de gönüllülüğün içselleştirilerek benliğin bir parçasına dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu gönüllülük zamanla bir rol kimliğine dönüşmektedir. Nitekim bireyler kendilerini belirli bir rolle ne kadar çok ilişkilendirirse rolle o kadar özdeşleşeceği ileri sürülmektedir (Grube ve Piliavin, 2000; Van Vianen, Nijstad ve Voskuil, 2008). Bu durum gönüllülerin örgüte karşı sadakat göstermesini ve gönül bağı kurmasını sağlamaktadır.

Araştırmada anlamlandırıcı liderliğin olumlu geri bildirim, yetiştirme ve anlam aşılama boyutlarının duygusal bağlılığı etkilemediği ortaya çıkmıştır. Bu sonucun önemli sebepleri arasında gönüllülüğün karakteristik yapısı gereği anlam yüklü olmasıyla ilgili olabilir. Gönüllü olmanın temelinde işi önemli, değerli ve faydalı olduğu algısı vardır. Gönüllü faaliyetlerinin taşıdığı amaç gereği, gönüllülerin yaptıkları işten keyif almaları ve içsel olarak motive olmaları söz konusudur. Bireyler zaten işi anlamlı buldukları için zaman, emek, para ve enerji fedakârlığında bulunarak bir STK'da uzun süre boyunca gönüllü olmaktadır. Dolayısıyla işi anlamlı kılan bir liderin, gönüllülerin sadakati üzerinde bir etkisi olamayabilir. Nitekim yapılmış araştırmalarda işlerini anlamlı bulan insanlar daha yüksek işe katılım, örgütsel bağlılık ve iş tatmini deneyimledikleri ortaya çıkmıştır (Geldenhuys, Laba ve Venter, 2014; Steger, Dik ve Duffy, 2012). Gönüllüler yaptıkları işin sonucuyla ilgili geri bildirimleri hızlı şekilde alabilmektedirler. Yaptıkları işin sağladığı fayda ve yarattığı etkiler onlar için somut olmayan ödüle dönüşebilmektedir. Bu durum gönüllülerin içsel motivasyonlarını güçlendirmekte ve

değerlilik hislerini (Pink, 2021) arttırmaktadır. Ashfaq ve diğerlerinin (2020) araştırmasında olumlu geri bildirim alan gönüllülerin mutluluğunun arttığı ve bu sayede STK'da kendilerini önemli bir yere konumlandıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle geri bildirim bizzat alan gönüllülerin, liderlerinin sağladığı olumlu geri bildirimlerinin STK'ya olan duygusal bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmamasına yol açabilmektedir. Son olarak her ne kadar gönüllüler kendilerini gelişen bireyler olarak tanımlasa da (Romaioli, Nencini ve Meneghini, 2016) gönüllü işe başladıkları ilk zamanlarda doğal olarak işin nasıl yapılacağını bilemezler. Bu nedenle rehberliğe ihtiyaç duyabilirler. Bir takım eğitim sürecinden geçmeleri gerekebilir. Fakat liderin bizzat işin nasıl yapılacağını veya nasıl yapılması gerektiğini onlara anlatması ve gerektiğinde müdahale ederek yanlışlarını göstermesi hoş karşılanmayabilir. Bireyselleşmenin önem kazandığı günümüzde özellikle genç bireyler için yakın nezaret özgürlüğün kısıtlanması olarak algılanabilir. Bu sebeple liderin yetiştirici rolü burada gönüllülerin STK'ya olan bağlılığını etkileyebilir veya olumsuz etkilemesine yol açabilir.

Alan yazında ifade edildiği üzere her gönüllünün farklı beklentileri olabilmektedir. Bazıları adanmak bazıları da ön plana çıkmak istemektedir. Onları doğru yönetebilmek için gönüllülerin talep ve beklentilerini doğru okumak gerekir (Ashfaq vd., 2020: 200). Gönüllülerin kişisel güdülerini tatmin edildiğinde örgütü başarılı olarak görme olasılıkları daha yüksek olmaktadır. Gönüllünün memnuniyeti ise daha güçlü bir örgütsel bağlılık duygusuna katkıda bulunmaktadır (Bang vd., 2012). Öte yandan bireyler, işlerinden memnun değilse genellikle örgütte kalma olasılıklarının düşük olacağı ileri sürülmektedir. Çünkü gönüllülerin STK'dan ayrılmaları oldukça kolaydır. Bu durum ise STK için bir tehlike arz etmektedir. Bu noktada STK'yı ve liderlerini zahmetli ve sabır gerektiren bir süreç beklemektedir. Dolayısıyla işi anlamlı kılan liderlerin baskı kurmadan gönüllüleri yönetmelerinin önemli olduğu görülmektedir. Liderlerin, emir vermeden önce kendilerinin fedakârlıkta bulunması, işe koyulması, örnek olması, toplumsal faydayı kendi çıkarlarından önce tutması, duygusal bağlılığa katkı sağladığı söylenebilir. Bu nedenle anlamlandıran liderler, olumlu bir atmosfer yarattığı için duygusal bağlılığı olumlu etkileyebilmektedir. Bunun yanında STK'da liderler, pozitif bir örgüt iklimi yaratması, gönüllülere karşı nazik ve saygılı davranması ve onlarla yakından ilgilenmesi bağlılıklarını perçinleyebilmektedir. STK'lar gibi insan odaklı ortamlarda, anlamlandıran liderliğin gönüllülerde olumlu tutumları ve davranışları tetiklemede önemli bir yaklaşım olabilir. Bu bulgular, Sosyal Mücadele Teorisi (Blau, 1964) doğrultusunda STK gönüllülerinin liderlerinden; yetiştirme, anlam aşılama, demokratik yönetme, olumlu geri bildirim verme, yapıcı bir ilişki kurma ve diğerkâmlık gösterme gibi olumlu yaklaşım ve destek gördüklerinde yüksek düzeyde duygusal bağlılıkla karşılık verdiklerini göstermektedir.

Anlamlandıran liderliğin gönüllülerin duygusal bağlılıklarını güçlendirmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Benzer şekilde mevcut araştırmalarda olumlu özelliklere sahip diğer liderlik tarzlarının da gönüllülerin bağlılığını etkilediği tespit edilmiştir. Sözelimi hizmetkâr liderliğin (Erdurmazlı, 2019a; Erdurmazlı, 2019b; Veres vd., 2019), dönüşümcü liderliğin, lider-üye etkileşiminin (Rowold vd., 2014; Brimhall, 2019), etik liderliğin (Benevene vd., 2018) ve etkileşimci liderliğin (Aboramadan ve Dahleez, 2020) duygusal bağlılığı olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Bu tespitler aynı zamanda bu araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Sonuç olarak bu araştırma, anlamlandıran liderlik ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkiye daha ayrıntılı bir bakış açısı sağlamaktadır. Gönüllülerin örgütsel bağlılığını üst düzeye çıkarmada anlamlandıran liderliğin önemini vurgulamaktadır. Anlamlandıran liderliğin takipçileri için gösterdiği hassasiyetli tutum ve davranışları, STK yönetimi için etkili bir liderlik anlayışı olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Uygulayıcılar İçin Öneriler

Kâr amaçlı kuruluşlarda liderler çalışanlarına emir verebilir ve gerektiğinde çalışanların işine son verebilir. Fakat STK’da liderler, duygularla hareket etmeye daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Çünkü STK’lar hümanist yapılardır. Zorlu ve katı ilişkiler kaldıramayabilir. Bu nedenle liderler, gönüllülere emirle iş yaptırılmayacağını (Jaeger vd., 2009) bilmesi önemlidir. Bu noktada anlamlandırıcı bir lider, etkili bir STK yönetimi için önemli bir rol oynayabilir. Anlamlandırıcı liderler, takipçilerine mentörlük edebilir ve onların güçlü yanlarını geliştirebilir. Bireysel olarak ilgi gösterebilir. Destek olur, ilham verir ve onları yetiştirmeye zaman ayırır. Bu sayede gönüllüler de kendilerini değerli ve önemli hissetmeleri söz konusu olmaktadır. Liderler, onların fikirlerine başvurarak yönetime katılmalarını ve işi sahiplenmelerini sağlayabilir. İşleri başarımlara olumlu ve zamanında geri bildirimler vererek gönüllülerin kendi performansları hakkında onları bilgilendirebilir. Gönüllülerin, STK’nın önemli birer bileşeni olduklarını onlara hatırlatılabilir. Mutluluk ve aidiyet duygularını arttırmaya gayret gösterilebilir. Gönüllüleri takdir etmeye, onlara saygı göstermeye ve değer vermeye daha fazla çalışılabilir. Çünkü destekleyici bir örgüt ortamı, olumlu bir atmosfer, dostane etkileşimler gönüllülerin memnuniyetini arttırabilmektedir. Bu sayede STK’nın ortak amaçlarına ulaşmak için kendilerini sorumlu hisseden gönüllüler, duygusal bağlılık göstererek sosyal bir kimlik oluşturabilir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

Bu çalışma, dikkat çekici bulgular sunsa da genellenebilirlik açısından bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışmanın kesitsel olduğu unutulmamalıdır. Diğer bir kısıt ise bu çalışmanın verileri sadece kâr amacı gütmeyen STK’lardaki aktif şekilde gönüllü olan bireylerden toplanmasıdır. Bu nedenle çalışmanın sadece gönüllüler üzerinde değil, sivil toplum kuruluşlarının ücretli çalışanları üzerinde de tekrarlanması faydalı olacaktır. Ayrıca diğer sektör çalışanları üzerinde uygulanarak anlamlandırıcı liderliğin etkisinin geniş bağlamda incelenmesi önerilmektedir. Çünkü bu çalışma, buzdağının suyun altında kalan sadece küçük bir bölümüne ışık tutmaktadır. Bu bağlamda anlamlandırıcı liderliğin gelecekteki araştırmalarda farklı değişkenlerle ilişkilendirilerek araştırılması, literatür için kayda değer sonuçların tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Gelecekteki araştırmalar, farklı liderlik tarzlarının bağlılıkla ilişkisini bir modelde inceleyerek gönüllülerde hangi liderliğin daha etkili sonuç verdiğini tespit etmeye çalışabilir. Bunun yanı sıra STK’lardan ayrılmış veya gönüllü davranışları bırakmış bireylerin tespit edilip onlarla derinlemesine ve keşfe dayalı araştırmalar yapılabilir. STK’dan ayrılma nedenleri bireysel ve kurumsal düzeyde incelenebilir.

Kaynakça

- Aboramadan, M. ve Dahleez, K. A. (2020). Leadership styles and employees’ work outcomes in nonprofit organizations: The role of work engagement. *Development*, 39(7/8), 869-893.
- Aboramadan, M. ve Kundi, Y. M. (2020). Does transformational leadership better predict work-related outcomes than transactional leadership in the NPO context? Evidence from Italy. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31(6), 1254-1267.
- Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arıkan, S. (2001). Otoriter ve demokratik liderlik tarzları açısından Atatürk’ün liderlik davranışlarının değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 231-257.
- Ashfaq, F., Butt, M. ve Ilyas, S. (2020). Volunteering: What drives and retains it? An analysis of motivational needs together with organizational policies and practices. *Qualitative Research Journal*, 21(2), 189-205.

- Bahat, E. (2021). Person–organization fit and commitment to volunteer organizations. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(6), 1255-1270.
- Bakan, İ. ve Doğan, İ. F. (2013). *Liderlik: Güncel konular ve yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bang, H., Ross, S. ve Thomas Jr, G. R. (2012). From motivation to organizational commitment of volunteers in non-profit sport organizations: The role of job satisfaction. *The Journal of Management Development*, 32(1), 96-112.
- Baysal, A. C. ve Paksoy, M. (1999). Mesleğe ve örgüte bağlılığın çok yönlü incelenmesinde Meyer-Allen modeli. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 7-15.
- Benevene, P., Buonomo, I. ve West, M. (2020). The relationship between leadership behaviors and volunteer commitment: The role of volunteer satisfaction. *Frontiers in psychology*, 1-14.
- Benevene, P., Dal Corso, L., De Carlo, A., Falco, A., Carluccio, F. ve Vecina, M. L. (2018). Ethical leadership as antecedent of job satisfaction, affective organizational commitment and intention to stay among volunteers of non-profit organizations. *Frontiers in psychology*, 1-17.
- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Brimhall, K. C. (2019). Inclusion and commitment as key pathways between leadership and nonprofit performance. *Nonprofit Management and Leadership*, 30(1), 31-49.
- Catano, V. M., Pond, M. ve Kelloway, E. K. (2001). Exploring commitment and leadership in volunteer organizations. *Leadership and Organization Development Journal*, 22, 256–263.
- Clary, E. G. ve Snyder, M. (1991). A functional analysis of altruism and prosocial behavior: The case of volunteerism. M. Clark (Ed), In *Review of personality and social psychology* (pp. 119–148). Newbury Park, CA: Sage.
- Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J. ve Miene, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of personality and social psychology*, 74(6), 1516-1530.
- Dwyer, P. C., Bono, J. E., Snyder, M., Nov, O. ve Berson, Y. (2013). Transformational leadership and personal motives influence volunteer outcomes. *Nonprofit Management and Leadership*, 24(2), 181–205.
- Erdurmazlı, E. (2019a). Satisfaction and commitment in voluntary organizations: a cultural analysis along with servant leadership. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30(1), 129-146.
- Erdurmazlı, E. (2019b). On the servant leadership behaviors perceived in voluntary settings: The influences on volunteers' motivation and organizational commitment. *Sage Open*, 9(3), 1–17.
- Geldenhuis, M., Laba, K. ve Venter, C. M. (2014). Meaningful work, work engagement and organisational commitment. *SA Journal of Industrial Psychology*, 40(1), 01-10.

- Grube, J. ve Piliavin, J. A. (2000). Role identity, organizational experiences, and volunteer experiences. *Pers. Soc. Psychol. Bull.* 26, 1108–1120.
- Güney, S. (2018). *Davranış bilimleri* (11. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi temel ilkeler ve uygulamalı analizler (IBM AMOS uygulamalı, örnek veri setleri)* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Haski-Leventhal, D. ve Bargal, D. (2008). The volunteer stages and transitions model: Organizational socialization of volunteers. *Human relations*, 61(1), 67-102.
- Haski-Leventhal, D., Meijs, L. C., Lockstone-Binney, L., Holmes, K. ve Oppenheimer, M. (2018). Measuring volunteerability and the capacity to volunteer among non-volunteers: Implications for social policy. *Social Policy & Administration*, 52(5), 1139-1167.
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Jaeger, U., Kreutzer, K. ve Beyes, T. (2009). Balancing acts: NPO-leadership and volunteering. *Financial Accountability & Management*, 25(1), 79-97.
- Karakiraz, A. ve Özen Kutanis, R. (2013). Gönüllü kuruluşlarda liderlik. M. Sarıkaya ve S. Bayraktaroğlu (Ed.), *Gönüllü Kuruluşlarda Yönetim ve Strateji* içinde (221-247). Gazi Kitabevi.
- Koçel, T. (2014). *İşletme yöneticiliği* (15. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A Three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61–89.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L. ve Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Millette, V. ve Gagné, M. (2008). Designing volunteers' tasks to maximize motivation, satisfaction and performance: The impact of job characteristics on volunteer engagement. *Motivation and emotion*, 32(1), 11-22.
- Musick, M. ve Wilson, J. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 62 (5), 694–713.
- Omoto, A. M. ve Snyder, M. (1995). Sustained helping without obligation: motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *J. Pers. Soc. Psychol.* 68(4), 671–686.
- Patrick, H. A. ve Sonia, J. (2012). Job satisfaction and affective commitment. *The IUP Journal of Organizational Behavior*, 11(1), 23–36.

- Penner, L. A., Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 525-537.
- Pink, D. H. (2021). *Drive: nasıl motive oluruz? Nasıl motive ederiz?* (L. Göktem, Çev.). İstanbul: MediaCat Yayıncılık.
- Romaioli, D., Nencini, A. ve Meneghini, A. M. (2016). How to foster commitment among volunteers: A social constructionist study in Italian nonprofit organizations. *Journal of Social Service Research*, 42(5), 718-728.
- Rosso, B. D., Dekas, K. H. ve Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: A theoretical integration and review. *Research in Organizational Behavior*, 30, 91-127.
- Rowold, J., Borgmann, L. ve Bormann, K. (2014). Which leadership constructs are important for predicting job satisfaction, affective commitment, and perceived job performance in profit versus nonprofit organizations?. *Nonprofit Management and Leadership*, 25(2), 147-164.
- Schreiner, E., Trent, S. B., Prange, K. A. ve Allen, J. A. (2018). Leading volunteers: Investigating volunteers' perceptions of leaders' behavior and gender. *Nonprofit management and leadership*, 29(2), 241-260.
- Steger, M. F., Dik, B. J. ve Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The work and meaning inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322-337.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. ve Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.
- Sunney, S. ve Brian, H. K. (2003). How to manage unpaid volunteers in organisations. *Management Research News*, 26(2-4), 63-71.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. London: Pearson.
- Tabak, A. ve Sıgır, Ü. (2014). Liderlik. Ü. Sıgır ve S. Gürbüz (Ed) *Örgütsel davranış* (2. baskı) içinde (ss. 374-429). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Taş, M. A. (2022). Sivil toplum kuruluşlarında anlamlandırılan liderlik modeli. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Taylor, T., Darcy, S., Hoye, R. ve Cuskelly, G. (2006). Using psychological contract theory to explore issues in effective volunteer management. *European Sport Management Quarterly*, 6(2), 123-147.
- Van Schie, S., Güntert, S. T., Oostlander, J. ve Wehner, T. (2015). How the organizational context impacts volunteers: A differentiated perspective on self-determined motivation. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(4), 1570-1590.
- Van Vianen, A. E., Nijstad, B. A. ve Voskuil, O. F. (2008). A person-environment fit approach to volunteerism: Volunteer personality fit and culture fit as predictors of affective outcomes. *Basic and Applied Social Psychology*, 30(2), 153-166.
- Varney, J. (2009). Leadership as meaning-making. *Human Resource Management International Digest*, 17(5), 3-5.

- Vecina, M. L., Chacón, F., and Sueiro, M. (2009). Satisfacción en el voluntariado: estructura interna y relación con la permanencia en las organizaciones. *Psichotema* 21, 112–117.
- Veres, J. C., Eva, N. ve Cavanagh, A. (2019). “Dark” student volunteers: Commitment, motivation, and leadership. *Personnel Review*, 49(5), 1176-1193.
- Wang, W. ve Seifert, R. (2021). The end of meaningful work in the not-for-profit sector? A case study of ethics in employee relations under the new business-like operation regime. *Journal of Business Ethics*, 1-14.
- Wilson, J. (2012). Volunteerism research: A review essay. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 41(2), 176-212.
- Wisner, P. S., Stringfellow, A., Youngdahl, W. E. ve Parker, L. (2005). The service volunteer–loyalty chain: an exploratory study of charitable not-for-profit service organizations. *Journal of Operations Management*, 23(2), 143-161.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Kurul adı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 06.07.2022

No: GO 2022/826

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması

The Relationship Between Organizational Identification and Turnover Intention: A Meta-Analysis Study

Dr. Öğr. Üyesi Koray ÇETİNCELİ¹

Öz

Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen meta analiz yöntemi ile ulusal literatürde bu iki değişkenin incelendiği bir yayına rastlanmaması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi meta analiz yöntemi ile incelemektir. Bu amaçla 2010-2020 yılları arasında ulusal alanda yayınlanan örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ilişkisini inceleyen ve araştırmaya dahil edilme ölçütlerine uyan, Pearson korelasyon katsayısına sahip 32 çalışma meta analize dahil edilmiştir. Çalışmada etki büyüklüğü, yayın yanlılığı, heterojenlik testleri ve moderatör rol analizleri CMA 3.0 programı ile gerçekleştirilmiştir. Rastgele etkiler modeline göre elde edilen sonuçta örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki etki büyüklüğü orta düzeyde negatif yönlü bir korelasyon ($r = -0,353$) göstermiştir. Örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde çalışılan sektörün moderatör rol oynadığı ve kamu sektöründe çalışanların örgütsel özdeşleşme durumları ile işten ayrılma niyeti ilişkileri ($r: -0,265$) negatif yönlü ve zayıf düzeyde etki büyüklüğüne sahipken, özel sektör çalışanlarında bu etki büyüklüğü ($r: -0,411$) daha yüksek ve orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak, bulgular, gelecekteki araştırmalara rehberlik etmeye yardımcı olan işten ayrılma niyetini belirlemede örgütsel özdeşleşmenin önemi hakkında ampirik kanıtlar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Özdeşleşme, İşten Ayrılma Niyeti, Meta Analiz, Etki Büyüklüğü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to examine the relationship between organizational identification and turnover intention with the meta-analysis method. For this purpose, 32 studies with Pearson correlation coefficient, which examined the relationship between organizational identification and turnover intention, and met the inclusion criteria of the study, published in the national area between 2010 and 2020, were included in the meta-analysis. In the study, effect size, publication bias, heterogeneity tests and moderator role analyzes were performed with the CMA 3.0 program. As a result of the Random Effects Model, the effect size between organizational identification and turnover intention showed a moderate negative correlation ($r = -0.353$). While the sector played a moderator role in the relationship between organizational identification and turnover intention, and the relationship between organizational identification and turnover intention ($r: -0,265$) in public sector employees, this effect size was negative and weak in the private sector employees ($r: -0,411$) were found to be higher and moderate. The findings provided empirical evidence about the importance of organizational identification in determining turnover intention, which helps guide future research.

Keywords: Organizational Identification, Turnover Intention, Meta-Analysis, Effect Size

Paper Type: Research

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, koraycetinceli@sdu.edu.tr

Atf için (to cite): Çetinceli, K. (2024). Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Bir meta analiz çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 634-653.

Giriş

Örgütsel amaçların gerçekleşmesinde örgütlerin sahip oldukları insan kaynağı oldukça önemlidir. Örgütlerin sürdürülebilir rekabet ortamında ayakta kalmaları, çalışılan örgüte bağlı, özverili ve donanımlı insan kaynağına sahip olmaları ile sağlanmaktadır. Örgütler, çalışanların deneyimlerine yaygın ve çeşitli şekillerde katkıda bulunur. Örgüt, kendini tanımlama ve değerlendirme için önemli bir kaynak olabileceğinden, örgütsel özdeşleşme, çalışanların devamlılığı, başarısı ve refahı gibi sonuçlara bağlıdır.

Örgüt ile kendilerini güçlü bir şekilde özdeşleştiren çalışanlar, örgütsel değerleri etkili bir şekilde kabul edip, bu değerlere uygun ve örgüte duygusal bağ ile bağlı olarak hareket etmektedirler. Çalışanın işten ayrılma davranışı, örgüt için kaçınılmaz olarak belirli kayıplara yol açacağından yönetim çevrelerinde önemli bir konu olmuştur. İşten ayrılma niyeti, çalışanın işten ayrılma davranışının habercisi olarak (Tett ve Meyer, 1993, s. 261), iş değiştirmenin bireysel davranışını etkili bir şekilde tahmin edebilir. Temel bir organizasyon yapısı olarak örgütsel özdeşleşme de işten ayrılma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir.

Örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan elde edilen sonuçları toplamak için bu çalışmada meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak meta analize dahil edilen örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti kavramlarından bahsedilmiştir. Bu iki değişken arasındaki etki büyüklüğünün tespit edilmesi için kullanılan meta analiz yönteminden bahsedilmiş ve araştırma modeli belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara ait yanlılık ve heterojenlik testleri yapılmış olup ayrıca örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkideki alt grupların tespiti için moderatör analizi uygulanmıştır.

1. Örgütsel Özdeşleşme

Örgütler, örgütün misyonuna bağlı kalan ve birimlerinin hedeflerine ulaşmada sorumlu davranan çalışanlara sahip olmayı arzu ederler. Bu nedenle, örgüt yönetiminin öncelikli arayışı sadece kendini adanmış çalışanları değil aynı zamanda örgütün misyonuyla özdeşleşen çalışanları da bünyelerinde bulundurmaktır. Örgüte “bağlı” olan çalışanlar, örgütün çalışmak için iyi bir yer olduğuna inanırlar, yeni bir işveren aramazlar, örgüte karşı olumlu etkiler gösterirler ve ihtiyaçları için daha iyi bir işveren alternatifini bulmadığına inanırlar. Buna karşılık, örgütleriyle “özdeşleşen” çalışanlar, örgütün imajı ve değerlerinde yeniden oluşturulan öz imajlara sahiptir (Miller vd., 2000, s. 626). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel davranış literatüründe hem bireyin memnuniyetini hem de örgütün etkinliğini etkileyen kritik bir yapı olarak kabul edilmektedir (Ashforth ve Mael, 1989, s. 20). Örgütsel özdeşleşme, bilişsel bir yapı olarak özellikle de bireysel ve örgütsel değerlerin uyumu ile kuruluşla birlik veya aidiyet algısı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Riketta, 2005, s. 360). Psikanalitik literatürde belirli bir duygusal bağ belirtmek için kullanılan özdeşleşme, örgütsel anlamda, bireyin örgütsel kararlarını belirleyen değer endeksleri olarak kendi amaçları için örgütsel amaçları (hizmet amaçları veya koruma amaçları) ikame ettiği süreçtir (Simon, 1997, s. 278). Bir başka tanıma göre örgütsel özdeşleşme, örgütün merkezi, kalıcı ve ayırt edici özellikleri hakkında çalışanların ortak inançları olarak tanımlanmaktadır (Dutton ve Dukerich 1991, s. 522).

Örgütsel özdeşleşme, çalışanların amaç ve değerlerdeki benzerlikleri algıladığında, örgütsel amaç ve eylemleri şekillendirme fırsatlarına sahip olduklarında ve diğer alternatifler yerine örgütsel amaç ve değerleri benimseyerek gerilimleri/belirsizliği azalttığına ortaya çıkmaktadır (Miller vd., 2000, s. 628). Örgütsel özdeşleşme, çalışanlar ve örgütü bağlayan ve çalışanlar dağılsa dahi var olmaya devam eden sosyal ve psikolojik bir bağlıdır (Wiesenfeld vd.,1999, s. 778). Wiesenfeld vd. (1999) çalışmalarında örgütsel özdeşleşmenin gücünün bazı

kritik inanç ve davranışları belirlediğini öne sürmüşlerdir. Bunlar arasında, çalışanların kişilerarası güven duyguları, hedef belirleme süreçleri, örgütsel norm ve uygulamaları içselleştirme, örgütte kalma arzusu ve başkalarıyla işbirliği yapma isteği yer almaktadır. Özdeşleşme, bireylerin davranışlarını koordine etmek için kullandıkları normları ve gelenekleri tanımlar ve örgütsel öğrenme için fırsatlar yaratır.

Örgütsel özdeşleşme, bireylerin kendi çevrelerine gösterdikleri arzu edilen bir bağlılık türüdür. Ancak özdeşleşmenin hem bireyler hem de örgütler üzerinde potansiyel olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir. Örneğin aşırı özdeşleşme, bireyin işi ile ilgili tükenme yaşaması ve bundan dolayı örgütte yaşanan yanlışları daha az fark etmesi veya bunları belirtmeye isteksiz olması gibi durumlara neden olabilir (Aksoy-Kürü, 2020a, s. 655). Kreiner ve Ashforth (2004, s. 3-5) çalışmalarında örgütsel özdeşleşmenin karanlık taraflarını şu şekilde sınıflandırmışlardır;

Özdeşleşmeme; bireyin inandığı nitelik ve ilkelere örgütün sahip olmadığını düşündüğünde ortaya çıkmaktadır (Kreiner ve Ashforth, 2004, s. 3). Yani bireyin kendi kimliğini ve itibarını örgütünkünden ayırması, örgüt amaç, vizyon ve kültüründen uzaklaşmasıdır (Kreiner ve Ashforth, 2004, s.3).

Kararsız özdeşleşme; bireyin değerleri, hedefleri ve inançları esnek bir şekilde birbirine bağlı olduğunda, birey aynı anda örgüt ile özdeşleşebilir veya özdeşleşmeyebilir. Bu durum kararsız özdeşleşme olarak adlandırılmaktadır (Kreiner ve Ashforth, 2004, s. 4). Kararsız özdeşleşme yaşayan kişi, örgüt amaçları yararına bilişsel ve duygusal kaynaklarını kullanabilmekte ancak ihtiyaç olan iş performansının üstüne çıkma konusunda isteksiz olabilirler.

Nötr özdeşleşme; bireyin örgütün hedef, değer ve misyonuna karşı kendisini tarafsız hissetmesi sonucunda ekstra bir rol davranışı yoluyla, örgüte bağlı hissetme ve katkıda bulunması durumunun düşük olmasıdır (Kreiner ve Ashforth, 2004, s. 5). Nötr özdeşleşmede bireyin, örgütün sahip olduğu bazı nitelikleri ve değerleri ile bütünleşmesi veya bazıları ile bütünleşmemesi sonucunda ortaya özdeşleşme ya da özdeşleşmeme durumu çıkmaktadır (Aksoy-Kürü, 2020a, s.17).

2. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti her tür ve büyüklükteki örgütlerin her seviyesinde yaygın bir sorundur. İş deneyimine sahip kalifiye ve yüksek maliyetli eğitimler gerektiren iş dalları başta olmak üzere işten ayrılma durumunun örgütü doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği bilinmektedir. Bir çalışanın işten ayrılması kalan çalışanların görevlerini tamamlama durumlarına da etki etmektedir.

Bireyin işini bırakma beklentisi anlamına gelen işten ayrılma niyeti gerçekleştiğinde, kalifiye çalışanın kaybının yanında örgütün sahip olduğu teknik bilgilerinin de rakiplere sızması söz konusu olabilir (Khanin, 2013, s. 63). İşten ayrılan çalışanın yerine alınacak çalışanlar için bir eğitim sürecinin olması önemli bir kaynak tahsisi ihtiyacı doğuracaktır. Bu nedenle örgütler özellikle yetişmiş personellerini zorlu ekonomik koşullar altında elde tutmak istemektedirler. Khanin yapmış olduğu çalışmasında işten ayrılma niyetini azaltacak örgütsel faktörleri tanımlamıştır. Bunlar örgütsel bağlılık olarak da tanımlanan çalışanın örgütle olan kültürel uyumunu içeren kişi-örgüt uyumu ile çalışanın yetenek ve becerilerinin iş ile ne kadar uyumlu olduğunu ölçen kişi-iş uyumudur. İşini iyi yapan insanlar aynı zamanda onları yapmaktan da zevk alırlar bununla birlikte bazıları yaptıkları işte iyi olabilmekte ancak kişiliklerine uygun başka bir iş yapmayı tercih edebilirler. Bu nedenle iş memnuniyeti hem kişi-örgüt hem de kişi-iş uyumu için önemli bir faktördür.

Park ve Min (2020, s.3) çalışmalarında işten ayrılma öncüllerini; iş tutumları, iş yükleri, insan kaynakları yönetimi uygulamaları, rol stresörleri/roller arası çatışmalar, lider davranışları, duygusal emek, çalışan performansı, diğer örgütsel bağlamsal faktörler ve bireysel nitelikler olmak üzere dokuz kategoride incelemiştir.

Ayrıca çalışanların işten ayrılma niyeti kolektivist ve bireyci toplumlarda farklılık gösterebilmektedir (Park ve Min, 2020, s.4). Bireyci toplumlarda bağımsızlık, özerklik ve kişisel başarının ön planda olması çalışma ortamlarında verilecek tepkinin daha sert olmasına sebep olabilmektedir. Bireyci toplumlarda kültürel bağlamda iş yerindeki olumsuz duygusal deneyimin, çalışanın refahını ve kişisel gelişimini tehdit edici olarak algılaması daha fazla işten ayrılma niyetine yol açmasına neden olabilir (Park ve Min, 2020, s. 4). Diğer taraftan kolektivist kültürlerde işveren/yönetimle daha güçlü bağlar oluşması nedeniyle işten ayrılma niyetinin daha düşük olduğu düşünülmektedir.

Bireyci kültürlerdeki insanlar kendi çıkarlarını gözettileri ve öncelikle çevresindekilerin normlarından ziyade kendi tutumlarına göre davrandıkları için, bireyci kültüre sahip insanlarda iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi iş tutumu durumlarının işten ayrılma niyetini kolektivist kültürlerdeki insanlara göre daha güçlü etkilediği söylenebilir (Park ve Min, 2020, s. 5).

3. Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki ve Hipotezler

Yapılan araştırmalar örgütsel özdeşleşmenin, iş ile ilgili tutumlara ve davranışsal sonuçlara yol açtığını göstermektedir. Yapılan çalışmalara göre yüksek örgütsel özdeşleşmeye sahip çalışanların örgütte kalma eğiliminde olduğunu ve çalıştıkları örgüte güçlü bir şekilde bağlı olduklarını göstermektedir (Van Dick vd., 2004; Van Knippenberg ve Sleebos, 2006). Zayıf örgütsel özdeşleşmeye sahip olanlar örgütsel uygulamalara ve talimatlara uygun olmayan bir şekilde davranma eğiliminde olup, kendilerini kuruluşla aynı hedeflere, değerlere ve niteliklere sahip olmadıklarını görebilirler (Dechawatanapaisal, 2018, s. 1383). Bunun sonucunda örgütten ayrılmayı düşünebilmektedirler.

Kumar Mishra ve Bhatnagar (2010, s. 415) Hindistan ilaç endüstrisinde çalışan tıbbi mümessiller üzerine yaptıkları araştırma sonucunda örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Ji- Young ve Huang (2021, s. 517), Güney Kore’de halka açık 467 firmada 10.069 çalışan örnekleminde yapmış oldukları araştırma sonucunda çalışanların örgütsel özdeşleşmelerinin, eğitim ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiklerini raporlamışlardır. O’Neill ve Gaither (2007, s. 439) ABD’de faaliyet gösteren 759 eczacı örnekleminde yapmış oldukları çalışmada, yüksek düzeyde örgütsel özdeşleşme ortamında bulunan eczacıların daha düşük işten ayrılma niyetine sahip olduklarını bulmuşlardır. Cole ve Bruch (2006, s. 585) büyük bir çelik üretim firmasında çalışan 10.948 çalışan üzerinde yapmış oldukları araştırma sonucunda, güçlü bir örgütsel özdeşleşmenin farklı hiyerarşide çalışanlarda işten ayrılma niyetini farklı şekillerde etkilediğini göstermişlerdir. Yönetici pozisyonunda olanların örgüt ile aralarındaki sosyal alışverişin daha fazla olduğunu, özdeşleşmenin de fazla olduğunu ve alt hiyerarşide yer alan çalışanlara göre işten ayrılma niyetlerinin daha az olduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti ile negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışanların değerleri kuruluşların değerleri ile uyumlu olduğunda yani örgüt ve çalışanların uyumlu olarak çalışmaları durumunda çalışanların örgütü kabul etmeleri, özdeşleşmeleri daha kolaydır. Örgüt performansı ve başarısında katkıda bulunmak adına fedakarlık göstererek işten ayrılma niyetinin azalmasına neden olacaktır (Suifan vd. 2020).

Yapılan araştırma sonuçlarına (Aypar vd, 2018; Çınar vd., 2016; Tolukan vd.,2016; Kılıç ve Gülen, 2019; Tuna ve Yeşiltaş, 2014; Turgut vd. 2017; Serinikli (2019); Uzun, 2018; Topçu ve Basım, 2015; Fındıklı, 2014; Kurtulmuş ve Karabıyık, 2016; Turunç ve Çelik, 2010; Başaran, 2017; Güney ve Damar, 2018; Çelik ve Yıldız, 2018; Göktepe vd. 2020; Yavan vd. 2018; Güllüce vd., 2019; Solmaz, 2010; Fındık, 2011; Yaman, 2011; Günalan, 2016; Türkoğlu, 2019; Eryılmaz, 2020; Turunç, 2011; Balcı ve Ağ, 2020; Akyüz ve Yılmaz, 2015; Sezici ve Yıldız, 2017; Sökmen ve Şimşek, 2017; Bulutlar ve Öz, 2010; Uğural, 2016; Erdoğan Morçin ve Coşkun, 2020; Aksoy Kürü, 2020a) bağlı kalınarak yapılan bu meta analiz çalışmasında aşağıdaki hipotezler test edilmek amaçlanmıştır.

H₁: Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a}: Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki negatif ilişkide sektör moderatör rol oynamaktadır.

H_{1b}: Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki negatif ilişkide yayın türü moderatör rol oynamaktadır.

H_{1c}: Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki negatif ilişkide yayın yılı moderatör rol oynamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı son yıllarda örgütsel davranış araştırmalarına konu olan örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin meta analiz yöntemi ile incelenmesidir. Türkiye’de yapılan örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

George Wahsington Üniveristesi, Himmelfarb Library’de yer alan meta analiz kavramı “daha büyük istatistiksel güce sahip tek bir sonuç geliştirmek için seçilen birkaç çalışmanın verilerinin sistematik olarak birleştirilip kullanılmasıyla yeniden istatistiksel analizini yapma ve yorumlama yöntemi” olarak tanımlanmıştır. Bu yöntem ile ortaya çıkan analize dahil edilen çalışmaların toplam etki büyüklüklerinin, tek yapılan çalışma analizinden istatistiksel olarak daha güçlü olduğu bilinmektedir. Yine meta analiz kavramını literatürde ilk kullanan kişi olarak bilinen Glass (1976, s. 6) yaptığı çalışmada meta analizi literatürde bulunan çalışmaların sonuçlarından bilgi çıkararak tek bir veri elde etmeye yarayan karmaşık, metodolojik ve istatistiksel bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Ayrıca meta analizin literatürde yer alan araştırmaların bütünleştirilmesi ve sonuç ölçütlerinin standartlaştırılmasından dolayı okuma hızı, anlama gibi çıktılar ile araştırma entegrasyonu sağladığından bahsetmiştir.

3.1. Verilerin Toplanması ve Dahil Etme Kriterleri

Çalışmada örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti değişkenleri arasındaki ilişkilerin rapor edildiği araştırmalar yer almıştır. Bu ilişkiye, iki sürekli değişken arasındaki ilişkiyi temsil eden ve genellikle “r” olarak gösterilen Pearson korelasyonu değerleri ile bakılmıştır. Meta analizde Pearson korelasyon değeri kolayca yorumlanabilir bir etki büyüklüğünü temsil etmektedir (Card, 2012, s. 87). Bu çalışmaya da konu kapsamına uygun olan yayınların toplanmasında, YÖK ulusal tez merkezi, Üniversite elektronik kütüphanesi, Google Scholar, ULAKBİM, Dergipark, bazı dergilerin (İsarder, Opus) web sayfaları ve SOBİAD veri tabanlarından yararlanılmıştır. Meta analizde kullanılacak verilere ulaşmak için Türkçe ve İngilizce olarak örgütsel özdeşleşme, işten ayrılma niyeti, özdeşleşme, işi bırakma gibi anahtar kelimelerden yararlanılmıştır. Hangi çalışmaların meta analize dahil edileceğinin güvenilir bir şekilde yönlendirilmesi, sonuç çıkan örneklemin tanımlanması, şeffaflık ve analizin tekrarlanabilir olması için belirlenen dahil etme kriterleri şunlardır:

- 2010-2020 Aralık ayını kapsayacak yıllar arasındaki yapılan çalışmalar,
- Türkiye örneklemini ile yapılmış örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi araştıran makale ve lisansüstü tezler,
- Araştırmaya dahil edilen çalışmaların, meta analiz yapılabilmesi ve raporlanabilmesi için gereken Pearson korelasyon katsayısı ve örneklem sayısını içermesi.

Meta analize dahil edilmeme kriterleri aşağıdaki gibidir (Aksoy Kürü, 2020b):

- Aynı örneklem kullanılarak yapılan çalışmalardan bir tanesinin meta analize dahil edilmesi

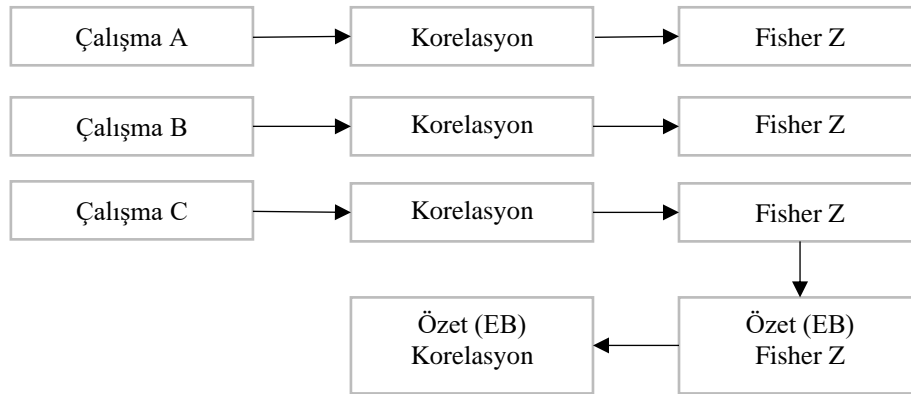
- Tebliğ ve kitap bölümleri objektif bir hakemleme süreçlerine sahip olmadıklarından meta analize dahil edilmemiştir.

Yapılan tarama sonucunda bu kriterlere uygun 32 çalışma araştırmaya dahil edilmiştir.

3.2. Verilerin Analizi

Dahil etme kriterlerine uygun çalışmalar belirlendikten sonra analiz için CMA 3.0 (Comprehensive Meta Analysis 3.0) programından yararlanılmıştır. Toplanan verilerin kodlanmasında Card (2012, s. 161)'in çalışmasında oluşturduğu kodlama formundan yararlanılmıştır. Formda eser sahibi, yayın yılı, değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson korelasyon katsayıları (r), yayın türü, örneklem sayısı (N), çalışmanın örneklemini oluşturan sektör ve kullanılan ölçeklere yer verilmiştir. Çalışmada genel etki büyüklüğünün hesaplanması için korelasyon katsayıları ve örneklem büyüklüklerinden yararlanılmıştır. Korelasyon katsayıları etki büyüklüğü (nokta tahmini) yerine kullanılmakta ve korelasyon katsayıları hassas tahminler yaptığı bilinen Fisher Z değerine dönüştürülmekte, anlamlılık durumları p değerlerine bakılarak raporlanmaktadır. Meta analizde r'nin Fisher Z'ye dönüştürülmesinin nedeni, belirli bir p popülasyonu etrafındaki örnek korelasyon (r) dağılımının çarpık olmasına karşılık Fisher Z örneğinin simetrik olmasıdır (Hedges ve Olkin, 1985). Bu simetri çalışmalar arasındaki etki büyüklüklerini birleştirirken ve karşılaştırırken istenir. Borenstein ve arkadaşları (2009) durumu şekil 1'de gösterildiği gibi şemalaştırmışlardır.

Şekil 1. Fisher Z Biriminde Analiz Edilen Korelasyonlar

Şekil 1'de görüldüğü gibi tipik uygulama her çalışma için r'yi hesaplamak, bunları meta analitik kombinasyon ve karşılaştırma için Fisher Z'ye dönüştürmek ve ardından meta analiz sonuçlarını raporlama için tekrar r'ye dönüştürmektir (Card, 2012, s. 158). Cohen ve arkadaşları (2007, s. 745) korelasyona bağlı etki büyüklüklerini şu şekilde yorumlamışlardır:

$EB < \pm 0.10$ çok zayıf düzeyde etki

$EB < \pm 0.30$ zayıf düzeyde etki

$EB < \pm 0.50$ orta düzeyde etki

$EB < \pm 0.80$ güçlü düzeyde etki

$EB \geq \pm 0.80$ çok güçlü düzeyde etki

Meta analizde etki büyüklükleri hesaplanmasında sabit etkiler ve rastgele etkiler olmak üzere iki model kullanılmaktadır. Sabit etki modelinde, analize dahil edilen tüm çalışmaların altında yatan gerçek bir etki büyüklüğü olduğunu ve gözlemlenen etkilerdeki tüm farklılıkların örnekleme hatasından kaynaklandığını, etki büyüklüğünü etkileyebilecek tüm faktörlerin her çalışmada aynı olduğunu varsaymaktadır. Buna karşılık rastgele etkiler modelinde, analize dahil

edilen tüm çalışmaların altında yatan gerçek etkinin sadece örnekleme hatasından değil çalışmadan çalışmaya değişebildiğini varsayılmaktadır (Borenstein vd. 2009, s. 94). Daha güçlü ve genel sonuçlar vermesi nedeniyle özellikle sosyal bilimler alanında rastgele etkiler modelinin kullanılması önerilmektedir (Cumming, 2013, s. 68). Araştırmanın işlevsellik açısından eşit olmadığına inanılıyorsa ve tahmin edilen etki büyüklüğü üzerinden yapılan genellemeler büyük popülasyonlar için yapılacaksa rastgele etkiler modeli kullanılması uygundur (Karadağ vd., 2015). Araştırmada meta analize konu olan çalışmaların fonksiyonel olarak heterojen olduğu tespit edildiğinden bu çalışmada da rastgele etkiler modeli kullanılmıştır.

Comprehensive Meta Analysis (CMA) programı aracılığı ile korelasyon katsayılarına ilişkin etki büyüklükleri ve yayın yanlılığı kontrolü işlemleri yapılmıştır. Yayın yanlılığı olup olmadığının tespiti için ilk önce huni grafiği incelenmiş sonrasında Classic fail-safe N istatistiği, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu ile Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur sonuçlarından yararlanılmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde meta analize dahil edilen çalışmalara ilişkin tanımlayıcı istatistiklere, yayın yanlılığına ilişkin sonuçlara ve moderatör değişkenler ile ilgili sonuçlara yer verilmiştir. Meta analize dahil edilen çalışmaların yayın türüne göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların yayın türüne göre dağılımı

Yayın Türü	Frekans	Yüzde
Tez (Yüksek Lisans)	5	15,6
Tez (Doktora)	2	6,3
Makale	25	78,1
Toplam	32	100

Tablo 1'e göre meta analize dahil olan, örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların %15,6'sının yüksek lisans tezlerinden, %6,3'ünün doktora tezlerinden ve %78,1'inin makalelerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2. Çalışmaların yayın türüne göre dağılımı

Sektör	Örneklem Sayısı	Frekans	Yüzde
Kamu	3895	13	40,6
Özel	6842	19	59,4
Toplam	10.737	32	100

Meta analizde dahil edilen çalışmaların yapıldığı sektöre göre dağılımını gösteren Tablo 2'ye bakıldığında %40,6'sının kamu sektörü, %59,4'ünün de özel sektör örnekleminde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca kamu örnekleminde 3895, özel sektör örnekleminde 6842 kişi ve toplam örneklem sayısı 10.737 kişidir.

Tablo 3. Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Çalışma Yılı	Frekans	Yüzde
2010	3	9,4
2011	3	9,4
2014	2	6,3
2015	2	6,3
2016	5	15,6

2017	4	12,5
2018	5	15,6
2019	4	12,5
2020	4	12,5
Toplam	32	100

Analize dahil edilen çalışmaların yıllara göre dağılımını gösteren Tablo 3'e bakıldığında 2010-2020 yılları arasında örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi izleyen toplam 32 çalışmanın 2012-2013 yılları hariç yakın dağılımda olduğu görülmektedir.

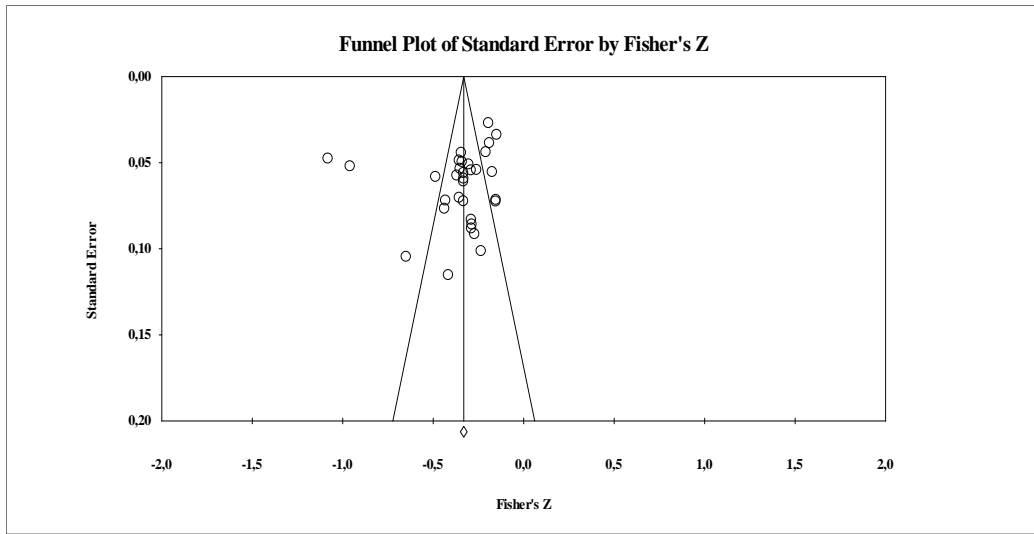
Ayrıca meta analize dahil edilen bireysel çalışmaların tamamında örgütsel özdeşleşmeyi ölçmek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen örgütsel özdeşleşme ölçeği, işten ayrılma niyetini ölçmek için de 7 çalışmada Wayne, Shore ve Lindon (1997) tarafından geliştirilen işten ayrılma niyeti ölçeği en çok tercih edilen ölçeklerdir.

2.1. Yayın Yanlılığı Bulguları

Meta analiz, analize dahil edilen çalışmaların matematiksel olarak doğru bir sentezini sağlarken, bu çalışmaların ilgili tüm çalışmaların yanlı bir örneği olması durumunda hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün olduğundan daha fazla tahmin edilmesine yol açabilmesi söz konusudur. Yapılan araştırmalar sonucunda, nispeten yüksek etki büyüklükleri bildiren çalışmaların, daha düşük etki büyüklükleri bildiren çalışmalara göre yayınlanma olasılığının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yayınlanmış çalışmaların bir meta analiz çalışmasına konu olması olasılığının daha yüksek olması nedeniyle, literatürde oluşan önyargının meta analize de yansması durumu yayın yanlılığı olarak bilinmektedir (Borenstein, vd., 2009).

Bu çalışmada yayın yanlılığı; Huni grafiği (Funnel Plot), Klasik ve Orwin'in güvenli N yöntemi (Classic fail-safe N, Orwin's fail-safe N) ve Egger'in regresyon kesişim (Egger's regression intercept) yöntemleri ile test edilmiştir.

Grafik 1. Yayın yanlılığına ilişkin huni grafiği

Grafik 1'e bakıldığında araştırmaya dahil edilen çalışmaların büyük bir kısmının şeklin üst kısmında ve birleştirilmiş etki büyüklüğüne yakın bir konumda ve simetrik bir dağılım

sergiledikleri görülmektedir. Çalışmaların çizginin iki yanında simetrik bir dağılım göstermesinin yayın yanlılığı olmadığı olarak yorumlanmasına olanak tanısa da tek başına huni grafiğinin yanlılığı açıklamak için yeterli olmadığı bilinmektedir (Borenstein, vd., 2009).

Tablo 4. Yayın yanlılığına ilişkin Classic fail-safe N istatistiği

Gözlenen çalışmalar için Z değeri	-29,47662
Gözlenen çalışmalar için P değeri	0,00000
Alfa	0,05
Kuyruklar	2
Alfa için Z	1,95996
Gözlenen çalışmaların sayısı	28
P> alfa olması için gerekli hatalı çalışma sayısı	6306

Tablo 4'e bakıldığında araştırmaya konu olan çalışmalara ait p değerinin 0,05'den büyük olması için 6306 çalışmaya daha ihtiyaç olduğu görülmektedir. Rosenthal (1979), yayın yanlılığının olmaması için güvenli N değerinin $5k+10$ değerinden yüksek olması gerektiğini belirtmiştir (Rosenthal, 1979, s.640). Tablo 4'e göre hesaplanan N değeri 6306 olup, bu değer en az olması gereken $5 \times 28 + 10 = 150$ değerinden büyük olmasından dolayı meta analize konu olan çalışmalar için yayın yanlılığı olmadığı söylenebilir.

Egger vd. (1997) yapmış oldukları çalışmada meta analizde yayın yanlılığını test etmek amacıyla regresyon yaklaşımı önermişlerdir. Normal regresyon çıktısından $\beta=0$ (huni grafiği asimetrisi olmayan) olan hipotezi test etmek için kullanılmaktadır. Simetrik bir huni grafiği için regresyon çizgisinin orjinden geçmesi gerekmektedir (Üstün ve Eryılmaz, 2014, s. 18). Eğer $\beta=0$ hipotezi kabul edilirse yayın yanlılığı olmadığı varsayılmaktadır. Bu durumun simetrik bir huni grafiğine karşılık gelmesinin sonucudur (Egger, vd., 1997, s. 629). Tablo 5'e bakıldığında t değerinin tek uçlu test için anlamsız ($t=1,08638$; $p=0,14298$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçla $\beta=0$ hipotezi kabul edildiğinden yanlılık olmadığı söylenebilir.

Tablo 5. Egger'in regresyon kesişim yöntemi

Kesim noktası	-2,418
Standart hata	2,22574
%95 alt limit (2-uçlu)	-6,96357
%95 üst limit (2-uçlu)	2,1257
t değeri	1,08638
P değeri (1-uçlu)	0,14298
P değeri (2-uçlu)	0,28596

2.2. Heterojenlik Testi Bulguları

Meta analize konu olan çalışmalar arasındaki farkın tespiti heterojenlik testi ile sağlanmaktadır. Heterojenlik, farklı gruplar için farklı etkilerin gözlemlenmesi durumudur. Dağılımın homojenliğinin tespiti için gözlemlenen ve beklenen etki büyüklükleri arasındaki farkın derecesini ölçmek için bir Q istatistiği hesaplanmaktadır. Sonuçlar meta analize dahil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin sayısına eşit olan serbestlik derecesi (df), k-1 için ki kare dağılımı kullanılarak yorumlanır. Kritik Ki-kare değerini aşan bir Q istatistiği, popülasyon etki büyüklüklerinin heterojen olduğunu ve ek değişkenliği hesaba katan rastgele etki (random) modeli kullanılmasının uygun olduğunu, diğer taraftan etki büyüklüklerinin homojen olduğu durumda ise sabit etki (fixed) modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu belirtilmektedir (Ellis, 2010, s. 144). Kısaca, Q değerinin ki-kare tablosundaki değerden büyük ve $p < 0,05$ olması durumunda meta analize dahil edilen çalışmaların heterojen dağılım gösterdiği varsayılmaktadır.

Q istatistiği dışında heterojenliğin kontrolünde Higgins vd.'nin önerdiği I^2 değeri de kullanılmaktadır. Q istatistiğinin genellikle az sayıdaki çalışmada düşük güce sahip olduğu bilinmektedir. I^2 değeri, çalışmalar arasındaki tesadüften ziyade heterojenlikten kaynaklanan çalışmalar arasındaki toplam varyans yüzdesini tanımlamaktadır (Higgins vd., 2003, s. 558). 0 ile 100 arasında değişen varyansların açıklama yüzdesi olan I^2 değeri %25 düşük, %50 orta ve %75 yüksek düzey olmak üzere heterojenliği göstermektedir (Higgins vd., 2003, s. 559).

Tablo 6. Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki korelasyona ilişkin heterojenlik testi sonuçları

Model	Etki Büyüklüğünün %95 Güven Aralığı				Heterojenlik			
	Çalışma sayısı	Nokta tahmini	Alt sınır	Üst Sınır	Q-değeri(\times^2)	Serbestlik derecesi(df)	P-değeri	I^2
Sabit	32	-0,331	-0,350	-0,312	512,446	31	0,000	93,951
Rastgele	32	-0,353	-0,432	-0,274				

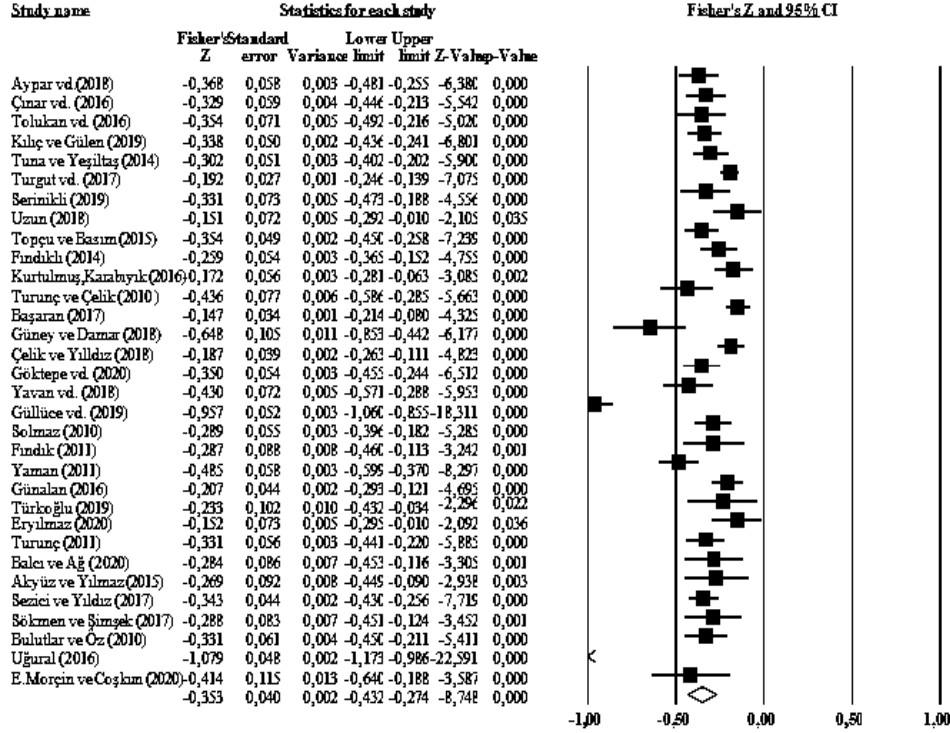
Tablo 6'ya bakıldığında hesaplanan Q değerinin 512,446 olduğu görülmektedir. Ki-kare tablosundan 0,05 anlamlılık düzeyinde 31 serbestlik derecesine karşılık gelen tablo değerinin (43,773) hesaplanan Q değerinden (512,446) oldukça küçük olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre meta analize dahil edilen çalışmaların homojen dağılmadığı söylenebilir. Heterojenlik düzeyini ölçmek için hesaplanan I^2 değerine bakıldığında değer 93,951 olduğu görülmüş ve meta analize dahil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin yüksek düzeyde heterojenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Heterojenlikde tavsiye edilen ve analize dahil edilmeyen veya henüz yapılmamış çalışmalara uygulanan koşulsuz çıkarımlar yapmakta daha etkili olduğu düşünülen rastgele etkiler modeline göre genel etki büyüklüğü hesaplaması ile analize devam edilmiştir (Ellis, 2010, s. 147).

2.3. Etki Büyüklüğü Bulguları

Etki büyüklüğü olarak Pearson korelasyon katsayılarına (r) bakılmış, rastsal etki modeline göre hesaplanmış, korelasyon katsayıları %95 güven aralıkları ve Fisher Z değerleri Grafik 2'deki gibidir. Grafik 2'de araştırmaya konu olan 32 çalışmaya ait ortalama etki büyüklüğü ve orman grafiği (forest plot) gösterilmiştir.

Grafik 2. ÖÖ ve İAN arasındaki ilişki düzeyini gösteren 32 çalışmaya ait orman grafiği

Orman Grafiği

Meta Analysis

Grafik 2'ye bakıldığında örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi Türkiye örnekleminde inceleyen ve meta analize dahil edilen 32 çalışmanın Fisher's Z etki büyüklükleri, güven aralıkları ve orman grafiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki korelasyon değerlerinin tamamının negatif yönlü ve etki büyüklüklerinin (-0,151) ile (-1,079) arasında değiştiği gözlemlenmiştir. 32 çalışmanın rastgele etkiler modeline göre ortalama etki büyüklüğü (-0,353) ve bu etki büyüklüğünün güven aralığı alt sınır değeri (-0,432) ve üst sınır değeri (-0,274) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

2.4. Moderatör Analizi Bulguları

Moderatör analizleri, belirli değişkenlerin genel etki büyüklüğü üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını göstermektedir. Alt gruplar ve değişkenler arasındaki farkların ortalama etki üzerindeki etkilerinin doğrudan test edilmesini sağlayan moderatör analizinde istatistiksel olarak anlamlılığı Qb değeri ile yorumlanmaktadır (Littel vd., 2008, s. 37). Tablo 7'de örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde etki büyüklüklerinin çalışılan sektöre göre moderatör analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 7. Değişkenler arası etki büyüklüğünün moderatör analizi sonuçları

Moderatör	Değişken	k	N	r	CI (Güven Aralığı)		Q _b	df (Q)	p
					Alt sınır	Üst sınır			
Sektör	Kamu	13	3895	-0,265	-0,312	-0,217	4,722	1	0,030
	Özel	19	6842	-0,411	-0,534	-0,288			

Tablo 7'ye bakıldığında örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların 13 tanesinin kamu, 19 tanesinin özel sektör üzerinde uygulandığı ve yapıldığı sektör için hesaplanan etki büyüklüklerinin birbirinden farklı (Kamu: -0,265; Özel: -0,411) olduğu görülmektedir. Hesaplanan Q_b değerinin (4,722; p<0,05) anlamlı olduğu ve kritik ki-kare tablo değerinden ($\times 2=3,841$) büyük olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulguya göre değişkenler arasındaki ilişkide sektörün moderatör rol oynadığı ve kamu sektöründe çalışanların örgütsel özdeşleşme durumları ile işten ayrılma niyeti ilişkileri (r: -0,265) negatif yönlü ve zayıf düzeyde etki büyüklüğüne sahipken, özel sektör çalışanlarında bu etki büyüklüğü (r: -0,411) daha yüksek ve orta düzeydedir. Bu sonuca göre H_{1a} hipotezi kabul edilmiştir.

Ayrıca örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide yayın türü ve yayın yılına göre etki büyüklüklerinin farklılıklarına bakılmış ancak herhangi bir moderatör rol oynamadıkları tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri red edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki meta analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem ile yurtiçinde yapılmış örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulgularının istatistiksel analizi yapılarak, sonuçlardan tek bir veri elde edilmeye çalışılmış ve değişkenler arasında ortak bir yargıya ulaşılmak istenmiştir.

Bu amaçla dahil edilme ölçütlerini sağlayan 32 çalışma meta analize dahil edilmiştir. Bu 32 çalışmanın 25'i makale ve 7'si lisansüstü tezlerden oluşmaktadır. Araştırmaya dahil edilen çalışmalarda toplam örneklem sayısı 10.737 olup bunlardan 3895'i kamu, 6842'si özel sektör çalışanı örnekleminde gerçekleştirilmiştir. 2010-2020 yılları arasında yapılmış olan çalışmaların yıllar itibariyle dağılımları 2012-2013 yılları hariç birbirine yakın şekilde dağıldığı görülmüştür. Bu durum örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ile ilgili Türkiye örnekleminde yapılan çalışmalara yıllar itibariyle ilgi olduğu söylenebilir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların tamamında örgütsel özdeşleşmeyi ölçmek için Mael ve Ashfort (1992) tarafından geliştirilen örgütsel özdeşleşme ölçeği, işten ayrılma niyetini ölçmek için de 7 çalışmada Wayne, Shore ve Lindon (1997) tarafından geliştirilen işten ayrılma niyeti ölçeğinin en çok kullanılan ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada yayın yanlılığı; Huni Grafiği (Funnel Plot), Klasik ve Orwin'in güvenli N yöntemi (Classic fail-safe N) ve Egger'in Regresyon Kesişim Yöntemi (Egger's regression intercept) yöntemleri ile test edilmiştir. Test sonuçlarına göre yayın yanlılığına rastlanmamıştır.

Çalışmanın etki büyüklüğü; özellikle sosyal bilimlerde ve heterojenliğin yüksek olduğu meta analiz çalışmalarında kullanılan rastgele etkiler modeline göre hesaplanmıştır. Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen ve meta analiz yöntemiyle birleştirilen 32 bireysel çalışmanın etki büyüklüğü $r=-0,353$ olarak orta düzeyde hesaplanmıştır. Örgütsel özdeşleşme varlığına bağlı olarak kendini gösteren işten ayrılma niyeti arasındaki orta düzeydeki bu negatif etki literatürde yapılan araştırma sonuçları ile doğrulanmaktadır (Edwards ve Peccei, 2010; Cho vd., 2014; Oguegbe ve Edosomwan, 2021). İşten ayrılma niyeti, örgütlere olan maliyeti düşüldüğünde, azaltmaya yönelik önlemlerin alınması gereken bir sorundur. Bu anlamda yapılan araştırmalar da göstermektedir ki çalışanın örgütü sahiplenmesi, kendini örgütle

birlikte tanımladığı bir bağ olan örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki bu etkisinin önemi özellikle örgüt yönetimine sorumluluklar yüklemektedir. Çalışanın mesleki bilgi ve becerisine göre seçilmesi, şeffaf bir terfi sisteminin varlığına inanması örgütsel aidiyet ve özdeşleşmenin var olmasında etkili olacaktır. Çalışanları örgütte tutmak için güvenin tesis edilmesi özdeşleşmeyi sağlayacak uygulamalarla etkili olacaktır denilebilir.

Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ilişkisine etki edebilecek moderatör değişkenler olarak örneklemin sektörü, yayın türü ve yayın yılları analize dahil edilmiştir. Buna göre analizde dahil edilen çalışmaların yayın türü ve yayın yıllarının etki büyüklükleri arasında anlamlı farklılıklar olmadığı, yani bu değişkenlerin moderatör rol oynamadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan örnekleme dahil edilenlerin çalıştıkları sektöre göre etki büyüklükleri arasındaki farklılığın anlamlı olduğu, çalışılan sektörün örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide moderatör rol oynadığı görülmüştür. Buna göre kamu sektöründe çalışanlarda, örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki etki büyüklüğü zayıf düzeyde iken, özel sektör çalışanlarında bu etkinin orta düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Benzer şekilde Markovits, vd. (2010), çalışmalarında örgütlerin faaliyette buldukları sektöre göre çalışma koşullarının belirlendiğini ve özel sektör çalışanlarının kamu sektörü çalışanlarından farklı örgütsel davranış ve iş tutumlarına sahip olduklarından bahsetmişlerdir. Buradaki farklılığın sektörler arasındaki işe alım ve terfi süreçleri, iş güvencesi, performans dayalı ücretlendirme, esnek çalışma gibi farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir (Aksoy Kürü ve Erdil, 2021, s. 129). Özel sektörde eğitim, bireysel gelişim ve performans dayalı ücretlendirme daha ön plana çıkması, kamu sektöründe performans yerine sabit ücret sisteminin olması, iş güvencesinin daha fazla olması ile kurum değişikliğinin özel sektöre göre daha az görülmesi durumlarının bu farklılıkta rol oynadığı düşünülmektedir. Özel sektör çalışanlarının iş kaygılarından kaynaklanabilecek zorunlu bir örgütsel özdeşleşme durumunun da bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenlerden dolayı örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki etki büyüklüğünün kamu sektörü çalışanlarındaki etki düzeyinin özel sektör çalışanlarına göre daha az olduğu söylenebilir.

Yapılan çalışmalardan tek bir veri elde edilmeye çalışılan bu araştırmada bulgular beraber değerlendirildiğinde, örgütsel özdeşleşmenin çalışanın aidiyetinin yanında performansında da etkili olduğu ve böylelikle örgüt verimliliği açısından avantaj sağladığı, işten ayrılma niyeti gibi olumsuz çıktılar ile negatif yönlü ve yakından bir ilişkisinin olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle sürdürülebilir rekabet ortamında çalışanların ve örgütün performansının devamlılığı için örgütsel özdeşleşmenin sağlandığı bir örgüt ikliminin oluşturulması işten ayrılma niyetinden kaynaklanan olumsuzlukların en aza indirilmesi adına önemlidir. Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti kavramları örgütsel davranış alanında özellikle deneysel birçok çalışmaya konu olmuştur. Olumsuz işyeri davranışlarının azaltılması adına güncelliğini koruyan bu kavramlar arası ilişkileri inceleyen araştırmaları kapsayan bu meta analiz çalışmasında araştırma sonuçları özetlenmiş kavramlar arası ilişkilerin sonuçları açık bir şekilde ortaya konabilmiştir.

Araştırma sonuçları yorumlanırken bazı sınırlılıkların olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Meta analize dahil edilen çalışmalara ait değişkenler arasındaki sadece korelasyon ilişkisine bakılması, nitel çalışmaların göz ardı edilmesi ve yayın aşamasında olan çalışmalara ulaşılamaması gibi sınırlılıkların olduğu söylenebilir. Son olarak meta analiz çalışmalarının artış eğiliminde olduğu ülkemizde bu çalışmanın özellikle sosyal bilimler alanında yapılacak meta analiz çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçları ile yabancı literatürde bu iki değişken ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarının karşılaştırması imkanı sağlanmıştır. Araştırmaya konu edilen iki değişkenle ilgili yeni yapılan çalışmaların bulguları eklenerek çalışmanın tekrarlanması ile elde edilen etki büyüklüğündeki değişiminde gözlemlenmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy Kürü, S. (2020a). *Örgütsel özdeşleşmenin öncülleri ve ardılları üzerine bir meta-analiz çalışması*. (Yayınlanmamış doktora tezi) Gebze Teknik Üniversitesi, Gebze.
- Aksoy Kürü, S. (2020b). Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki: ulusal yazında bir meta-analiz çalışması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 137-172. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=962861>
- Aksoy Kürü, S. & Erdil, O. (2021). İşe adanmışlık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki: Meta-analiz çalışması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58). Erişim adresi: <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.753168>
- Ashforth, B. E., ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of management review*, 14(1), 20-39. Erişim adresi: <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4278999>.
- Aypar, S., Sökmen, A. ve Ekmekçioğlu, E. B. (2018). İş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 116-124. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/470739>
- Başaran, R. (2017). Örgütsel tutum ve davranışların iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi: ilişkisel psikolojik sözleşmelerin aracılık rolü. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (12). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2154214>
- Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T. ve Rothstein, H.R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex-UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Card, N.A. (2012). *Methodology in the social sciences*. The Guilford Press, New York.
- Cole, M. S. ve Bruch, H. (2006). Organizational identity strength, identification, and commitment and their relationships to turnover intention: Does organizational hierarchy matter?. *Journal of Organizational Behavior: The International journal of industrial, occupational and organizational psychology and behavior*, 27(5), 585-605. doi: 10.1002/job.378
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education (6th ed.)* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cho, B., Lee, D. Ve Kim, K. (2014). How does relative deprivation influence employee intention to leave a merged company? The role of organizational identification. *Human resource management*, 53(3), 421-443. doi: <https://doi.org/10.1002/hrm.21580>

- Cumming, G. (2013). *Understanding the new statistics: Effect sizes, confidence intervals, and meta-analysis*. Routledge.
- Çelik, M., & Yıldız, B. (2018). Hemşirelerde mesleki bağlılık, özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Kamu sektörü ve özel sektör karşılaştırması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 47-75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/463737>
- Çınar, O., Karcıoğlu, F. ve Akdaş, K. (2016). İş yaşamında iş tatmini, örgütsel özdeşleme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Erzurum'da bir kamu kurumu örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 121-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1023493>
- Dechawatanapaisal, D. (2018). Nurses' turnover intention: The impact of leader-member exchange, organizational identification and job embeddedness. *Journal of advanced nursing*, 74(6), 1380-1391. doi: <https://doi.org/10.1111/jan.13552>
- Demir, S. (2020). Örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve işe yabancılaşma arasındaki yapısal ilişkiler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 288-300. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1219238>
- Dutton, J. E. ve J. M. Dukerich. (1991). Keeping an eye on the mirror: The role of image and identity in organizational adaptation. *Academy of management journal*, 34, 517-554. doi: <https://doi.org/10.5465/256405>
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M. ve Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *Bmj*, 315(7109), 629-634. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7109.629>
- Edwards, M. R. ve Peccei, R. (2010). Perceived organizational support, organizational identification, and employee outcomes: *Testing a simultaneous multifoci model*. *Journal of Personnel Psychology*, 9(1), 17-26. doi: <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000007>
- Ellis, P., (2010). *The essential guide to effect size: Statistical power, meta-analysis, and the interpretation of research results*. Cambridge University Press, New York.
- Eryılmaz, T. (2020). *Hemşirelerde örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

- Fındık, M. (2011). *Algılanan örgütsel desteğin, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi araştırması: Konya aile hekimleri örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Fındıklı, M. A. (2014). Algılanan lider desteği ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: İstanbul'da kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(77), 136-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/98091>
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5(10), 3-8. doi: <https://doi.org/10.3102/0013189X005010003>
- Göktepe, E. A., Tunç, P., Yıldırım, O., & Çapuk, S. (2020). Hiyerarşik regresyon modeliyle duygusal emek ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(1), 101-116. doi: <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40225>
- Güllüce, A. Ç., Kaygın, E., Zengin, Y., Sağbaş, M. ve Karabal, C. (2019). Stratejik liderlik anlayışının örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi: İstanbul ili örneği. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(7), 30-47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/812842>
- Günalan, M. (2016). *Kıskançlık, güvencesizlik ve alguların ayrılma niyeti ve performans, üzerindeki etkileri: Sağlık sektöründe bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Gebze Teknik Üniversitesi, Gebze.
- Güney, A. ve Damar, R. A. A. (2018). *Etik iklim algısının örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi*. 2nd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 09-11 Kasım 2018, Kapadokya.
- Hedges, L. V. ve Olkin, I. (1985). *Statistical methods for meta-analysis*. San Diego, CA: Academic Press.
- Higgins J. P., Thompson S. G., Deeks J. J. ve Altman D. G. (2003). Measuring inconsistency in meta-analyses. *BMJ: British Medical Journal*, 327(7414), 557-560. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.327.7414.557>
- Ji-Young, A. ve Huang, S. (2021). Types of employee training, organizational identification, and turnover intention: Evidence from Korean employees. *Problems and Perspectives in Management*, 18(4), 517. doi: 10.21511/ppm.18(4).2020.41

- Karadağ, E., Bektaş, F., Çoğaltay, N. ve Yalçın, M. (2015). The effect of educational leadership on students' achievement: a meta-analysis study. *Asia Pasific Education Review*, 16(1), 79-93. doi: <https://doi.org/10.1007/s12564-015-9357-x>
- Khanin, D. (2013). How to reduce turnover intentions in the family business: Managing centripetal and centrifugal forces. *Business horizons*, 56(1), 63-73. doi: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2012.09.005>
- Kılıç, G. ve Gülen, M. (2019). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye ve işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1570-1588. Erişim adresi: <https://www.tutad.org/index.php/tutad/article/view/150>
- Kreiner, G. E. ve Ashforth, B. E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of organizational behavior: The international journal of industrial, Occupational and organizational psychology and behavior*, 25(1), 1-27. doi: <https://doi.org/10.1002/job.234>
- Kumar Mishra, S. ve Bhatnagar, D. (2010). Linking emotional dissonance and organizational identification to turnover intention and emotional well-being: A study of medical representatives in India. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 49(3), 401-419. doi: <https://doi.org/10.1002/hrm.20362>
- Kurtulmuş, M. ve Karabıyık, H. (2016). Farklılıkların yönetiminin öğretmenlerin örgütsel özdeşleşmesine ve işten ayrılma niyetine etkisi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1324-1341. Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/3597>
- Littel, J. H., Corcoran, J. ve Pillai, V. (2008). *Systematic reviews and meta-analysis*. Oxford University Press, New York.
- Mael, F., ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of organizational Behavior*, 13(2), 103-123. doi: <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>
- Markovits, Y., Davis, A. J., Fay, D. ve Dick, R. V. (2010). The link between job satisfaction and organizational commitment: Differences between public and private sector employees. *International public management journal*, 13(2), 177-196. doi: <https://doi.org/10.1080/10967491003756682>

- Miller, V. D., Allen, M., Casey, M. K. ve Johnson, J. R. (2000). Reconsidering the organizational identification questionnaire. *Management communication quarterly*, 13(4), 626-658. doi: <https://doi.org/10.1177/0893318900134003>
- Oguegbe, T. M. ve Edosomwan, H. S. (2021). Organizational-based self-esteem and organizational identification as predictors of turnover intention: Mediating role of organizational trust. *SEISENSE Journal of Management*, 4(2), 56-71. doi: <https://doi.org/10.33215/sjom.v4i2.620>
- O'Neill, J. L. ve Gaither, C. A. (2007). Investigating the relationship between the practice of pharmaceutical care, construed external image, organizational identification, and job turnover intention of community pharmacists. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 3(4), 438-463. doi: <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2006.10.006>
- Öktem, Ş., Kızıltan, B. ve Öztoprak, M. (2016). Örgütsel güven ile örgüt ikliminin örgütsel özdeşleşme, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: otel işletmelerinde bir uygulama. *İşletme araştırmaları dergisi*, 8(4), 162-186. doi: 10.20491/isarder.2016.212
- Park, J. ve Min, H. K. (2020). Turnover intention in the hospitality industry: A meta-analysis. *International journal of hospitality management*, 90, 102599. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102599>
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of vocational behavior*, 66(2), 358-384. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005>.
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86(3), 638-641. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.3.638>
- Simon, H. A. (1997). *Administrative behavior (4th ed.)*. New York: The Free Press.
- Solmaz, H. (2010). *Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Taghrid S. S., Hannah D., Salah A. ve Rateb J. S. (2020). Does ethical leadership reduce turnover intention? The mediating effects of psychological empowerment and organizational identification, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(4), 410-428. doi: <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1690611>
- Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00874.x>

- The George Washington University (2021, 01 Haziran). Erişim adresi <https://himmelfarb.gwu.edu/tutorials/studydesign101/metaanalyses.cfm>
- Tolukan, E., Şahin, M. Y.ve Koç, M. (2016). Cimnastik antrenörlerinin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ve işten ayrılma niyeti ilişkisi. *Electronic Turkish Studies*, 11(8). doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9558>
- Topçu, M. K. ve Basım, H. N. (2015). Kobi'lerde çalışanların kişilik özelliklerinin örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde psikolojik sözleşme algısının rolü. *Turkish Studies*, 10(10), 861-886. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8431>
- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117. doi: <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss110650>
- Turgut, H., Soran, S. ve Ateş, M. F. (2017). Örgütsel özdeşleşme işten ayrılma niyeti ilişkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Uluslararası iktisadi ve idari incelemeler dergisi*, 16, 577-592. doi: 10.18092/ulikidince.324860
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Algılanan örgütsel desteğin çalışanların iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: Savunma sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 14(1), 209-232. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/32206>
- Türkoğlu, G.(2018). *Relationships between organizational identification and work engagement, job satisfaction and turnover intention in family firms*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Uğural, M. N. (2016). *Türk inşaat sektöründe benlik (özerk-ilişkisel), prestij ve özdeşleşme algısının işten ayrılma niyeti üzerine etkileri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Proje ve Yapım Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin algıladığı örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Örgütsel güvenin aracı rolü. *Karadeniz sosyal bilimler dergisi*, 10(18), 133-155. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/506868>
- Üstün, U. ve Eryılmaz, A., (2014) Etkili araştırma sentezleri yapabilmek için bir araştırma yöntemi: Meta-analiz. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(174), 1-32. doi: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3379>

- Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C. ve Tissington, P. A. (2004). Should I stay or should I go?: Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. *British journal of management*, 15(4), 351–360. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2004.00424.x>
- Van Knippenberg, D. ve Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: Self-definition, social exchange and job attitudes. *Journal of organizational behavior*, 27(5), 571–584. doi: <https://doi.org/10.1002/job.359>
- Wayne, S. J., Shore, L. M., ve Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management journal*, 40(1), 82-111. doi: <https://doi.org/10.5465/257021>
- Wiesenfeld, B. M., Raghuram, S. ve Garud, R. (1999). Communication patterns as determinants of organizational identification in a virtual organization. *Organization science*, 10(6), 777-790. doi: <https://doi.org/10.1287/orsc.10.6.777>
- Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin paternalist (babacan) lider davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: Özel sektörde uygulama.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Kara Harp Okulu, Ankara.
- Yavan, A. A., Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2018). Karizmatik liderlik ve örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi. *İşletme araştırmaları dergisi*, 10(1), 898-913. Erişim adresi: <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/552>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

İhracat Yapan İşletmelerin Finansman Kaynaklarının Tespiti: Makina İmalat Sektöründe Bir Uygulama

Determining The Finance Sources Of Exporting Businesses: An Application In The Machinery Manufacturing Sector

Doç. Dr. Nurcan SÜKLÜM ESER¹, İbrahim EKE², Abdulkadir FİLİZ³

Öz

Güçlü ve sürdürülebilir bir ihracatı gerçekleştirmek için işletmelerin finans yapılarının güçlü olması ve teknoloji tabanlı finansal ödeme yöntemlerine de entegre olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada Çorum ili özelinde ihracata yönelik makine imalat alanında faaliyet gösteren işletmeler incelenmiş, dış ticaret ve finansal kaynaklarının yüz yüze anket yolu ile araştırılarak karşılaştıkları sorunlar, kullandıkları finansal yöntemler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.00 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. İşletmelerin büyük çoğunluğu uzman finans yöneticisi istihdam etmediğini, ihracat işlemlerinde profesyonel yardım almadığını, dövizdeki dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilendiklerini, ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı olumsuz etkilediğini, Covid-19 pandemisinin ihracat finansmanlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca işletmelerin yarısı ihracatta finansman kaynağı olarak öz kaynak kullandıklarını, ihracatta Eximbank kredisi kullanmayı tercih etmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların işletmedeki pozisyonu ile işletmede uzman finans yöneticisi bulundurma bulundurmamaları konusu arasında ve eğitim düzeyleri ile işletmenin finansal konuda yardım alma durumu konusu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Katılımcıların işletmedeki pozisyonu ile ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı etkilemesi konusu arasında ve katılımcı işletmelerin hukuki yapısı ile ihracat kredi sigortası kullanıp kullanmamaları konusu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Dış Ticaret, Tedarik Zinciri Finansı, Makine İmalatı, İhracat, Pandemi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In order to realize a strong and sustainable export, businesses must have strong financial structures and integrate technology-based financial payment methods. In this study, enterprises operating in the field of export-oriented machinery manufacturing in the province of Çorum were examined, their foreign trade and financial resources were investigated by face-to-face survey, and the problems they encountered and the financial methods they used were determined. The data obtained were analyzed using the SPSS 22.00 package program. The majority of the enterprises stated that they did not employ expert finance managers, did not receive professional help in export transactions, they were adversely affected by fluctuations in foreign exchange, the instability in the country's economy affected exports negatively, and the Covid-19 pandemic negatively affected export financing. In addition, half of the enterprises stated that they use equity as a source of financing in exports and that they do not prefer to use Eximbank credits in exports. No significant relationship was found between the position of the participants in the business and whether they have a specialist financial manager in the business, and between the level of education and the situation of the business receiving financial assistance. A significant relationship was found between the position of the

¹ Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nuncansuklum@hitit.edu.tr

² Hitit Üniversitesi, Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, ibrahimeke05@gmail.com

³ Hitit Üniversitesi, Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, abdulcadirfiliz64@gmail.com

participants in the business and the instability in the country's economy affecting exports, and the legal structure of the participating businesses and whether they use export credit insurance or not.

Keywords: Foreign Trade, Supply Chain Finance, Machinery Manufacturing, Export, Pandemic.

Paper Type: Research

Giriş

Dünya üzerinde Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte toplumda da değişimler başlamış, insanlar tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru evrilerek tüm sosyal yaşamları ve yaşam biçimleri değişmiştir. Artık sanayi devrimi ile birlikte hayatımıza makineler girmeye başlamış, insan gücü ile gerçekleştirdiğimiz işler, makineler vasıtası ile daha kısa zamanda, daha hızlı ve daha yüksek seviyelerde yapılmaya başlanmıştır. Yeni enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaşması ile beraber makinelerin insan hayatına ve sanayi üretimine katkıları da göz önüne alındığında beyin gücü makine sanayinin gelişimine odaklanarak imalat endüstrisini geliştirmeye odaklanmıştır. Küresel krizlerin ve savaşların da etkisi ile ülke ekonomileri ciddi zarar görmüştür. Ancak krizler ve savaşların acil ihtiyaçlar nedeni ile ülkeleri hızlı toparlanma süreçlerine itmeleri ve iktisadi kalkınmalarını hızlandırmaları konusunda tetikleyici rolü de olmuştur. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan Japonya ve Almanya gibi ülkeler hızlı şekilde sanayileşerek savaşın etkilerini üzerlerinden atmışlardır. Günümüz dünyasında Almanya ve Japonya'nın güçlü ekonomilerine bakıldığında bunun sebepleri arasında imalat sanayii alanında yapmış oldukları girişimler ve uyguladıkları politikalar olduğu göze çarpmaktadır. Tarihi olarak toplum nasıl tarım toplumundan sanayi toplumuna evrildi ise teknolojiye yaşanan gelişmelerin ve internetin de etkisi ile toplumlar hızla bilgi toplumuna dönüşmeye başlamıştır. Bilgi toplumu ile birlikte artık sanayideki üretilen ürün miktarlarının önemi ile birlikte kalite ve bilgi önemli hale gelmeye başlamıştır.

Günümüzde ihracat, ülkelere döviz akışı sağladığı için ülkelerin en önemli gelir kaynaklarından birisi konumuna gelmiş ve ülke ekonomilerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Dünya'da ve Türkiye'deki ihracat verilerinin büyük kısmını imalat sanayisi oluşturmaktadır. Makine imalat sanayinde faaliyet gösteren ve ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının ve bu kaynaklara ulaşmakta yaşadıkları sorunların tespit edilmesi de bu yüzden büyük bir önem arz etmektedir.

Ekonomi içinde lokomotif rol üstlenen bir sektör olmasından dolayı makine imalat sanayiinin imalat sanayi içinde özel ve önemli bir yeri vardır. Makine imalat sanayii imalat sanayiinin hemen hemen tüm sektörlerine girdi vermekte ve bu nedenle itici bir güç olarak görülmektedir. Makine imalat sanayiinin gelişmesi diğer imalat sektörleri ile doğru orantılıdır. Makine imalat teknolojilerinin gelişmişliği diğer imalat sektörlerinin de gelişmişliğini göstermektedir (Bayülken, 2017, s.1).

WTO 2020 verilerine göre dünyadaki toplam ihracat hacmi 17.617 trilyon dolardır. Toplam ihracat içerisinde imalat sanayisinin payı 12.130 trilyon dolar olup imalat sanayisi ihracat hacminin 6.146 trilyon doları makine ve nakliye ekipmanları kategorisindedir. WTO'nun 2020 ülkeler bazında verilerine göre ise, Türkiye'nin ihracat hacmi 169.651milyon dolardır. Toplam ihracat içerisinde imalat sanayisinin payı 131.700 milyon dolar olup makine nakliye ekipmanları kategorisinin ihracat hacmi ise 49.872 milyon dolardır (WTO, 2021).

2020 yılında toplam ihracat 169.637.755 Bin ABD \$ olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içinde en çok ihracatı yapılan sektörler incelendiğinde 159.952.829 Bin ABD \$ rakamı ile imalat sektörü yer almaktadır. İmalat sektörü içinde 49.824.981 Bin ABD \$ ile makine imalat sektörü yer almaktadır. Makine sektörü ihracatı imalat sektörü ihracatı içindeki payı %31,15, imalat sektörünün toplam ihracat içindeki payı %94,29. Makine sektörünün toplam ihracattaki payı %29,37'dir. 2020 yılı rakamlarına göre Çorum ilinin ihracatı 909.396 Bin ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.

2021 yılının Ocak-Kasım dönemini kapsayan 11 aylık dönemde toplam ihracat 203.093.537,979 Bin ABD \$ olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içinde en çok ihracatı yapılan sektörler incelendiğinde 192.033.112,451 Bin ABD \$ rakamı ile imalat sektörü yer almaktadır. İmalat sektörü içinde 18.864.488,99 Bin ABD \$ ile makine imalat sektörü yer almaktadır. Makine sektörü ihracatı imalat sektörü ihracatı içindeki payı %9,82, imalat sektörünün toplam ihracat içindeki payı %94,55. Makine sektörünün toplam ihracattaki payı %9,29'dur. 2021 yılı rakamlarına göre Çorum ilinin ihracatı 2.298.067 Bin ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. TÜİK verilerine göre Türkiye'nin imalat sanayindeki makine imalatı kısmı; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları kategorisinde ele alınmıştır. 2021 yılında en çok ihracat gerçekleştirdiğimiz ülke 15.978 milyon dolar ile Almanya olmuştur (TÜİK, 2021). Çorum ili 2021 TÜİK İhracat verilerine göre 2.298 milyon Dolarlık ihracat rakamıyla Türkiye ihracat verileri içerisinde ilk 20'de olması ve özellikle makine ve imalat sanayinde faaliyet göstermesinden dolayı araştırmanın evreni olarak seçilmiştir.

İşletmelerin ihracatlarını sürdürülebilir kılmaları için güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları ve günümüzün vazgeçilmezi teknolojik tabanlı ödeme yöntemlerine de entegre olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada Çorum ilinde makine imalat alanında ihracat yapan işletmeler incelenmiş, yüz yüze anket yöntemi kullanılarak işletmelerin ihracatta karşılaştıkları sorunların, kullandıkları finansal yöntemlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

1. İhracat ve İhracat Finansmanı

İnsan ihtiyaçlarını karşılama özelliğine sahip mal ve hizmetlerin ülkeler arasında alım satımını içeren işlemlere dış ticaret denir. Tarih boyunca insan ihtiyaçlarının karşılanması ve kazanç elde edilmesine de olanak sağlamıştır. Dış ticaret ithalat ve ihracat şeklinde gerçekleştirilebilir (Anadolu Üniversitesi, 2020, s.3-8). İhracat, bir malın, yürürlükteki ihracat mevzuatı ile gümrük mevzuatına uygun şekilde gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veyahut müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemlere denilmektedir (İhracat Yönetmeliği, 2006). Aynı zamanda dış satım olarak da adlandırılmaktadır.

Sanayi devrimi ile birlikte dünya üzerinde toplumların yaşam biçimleri değişmeye başlayıp sanayinin öneminin ve ekonomideki payının artması ile birlikte ülkeler için mevcut kaynaklar ve pazarlar yetersiz gelmeye başlamış ülkeler farklı kaynak arayışına girmişlerdir. Bu durum da dış ticareti geliştirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında, sanayi mallarının temin edilmesinde yaşanan zorluklardan sonra sanayileşme, az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için en önemli koşullardan biri olmuştur. Sanayileşme, doğurduğu içsel ve dışsal ekonomiler, hızlı teknolojik ilerleme ve eğitici etkileriyle kalkınmada temel itici güçtür (Seyidoğlu, 2017, s.563). Piyasanın ve ticaretin esas amaçlarından birisi de kar etmektir. Bu nedenle; birim değerleri ucuz olan malların farklı ülkelere ithal edilip faaliyette bulunulan ülkeye getirilerek, birim fiyatının yüksek olduğu pazar olarak değerlendirilebilecek farklı ülkelere ihraç edilmesi sureti ile dış ticaretin kapsamı oluşturulmaktadır. Bu işlemler serbest küresel ticaret sayesinde gerçekleştirilebilmektedir. Üretilen mal ve hizmetin kapsam ve kalitesi her ne kadar iyi, ne kadar fazla olursa olsun bu malın değerini talep belirler. Talep miktarı da dış pazarlar vasıtası ile artış gösterir bu da ancak ihracat ile mümkündür. Ülkeler ancak bu sayede birçok malı daha verimli ve düşük maliyetli şekilde üretip pazara sunabilir, ucuza tüketebilir, karşılıklı iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı küresel bir ekonomik yapıya dahil olabilirler. Dış ticaret gelirleri mevcut ekonomi yapıları için önemli girdi kaynaklarıdır. İhracat gelirleri ve ihracatın yol açtığı ekonomik büyüme ile sağlanan finansal kaynaklar yoksulluğu azaltmaya yönelik çabalar için de kullanılarak dünyada yoksulluğun azalmasına da katkı sağlamaktadır (Vijayasrı, 2013, s.113).

Dış ticaret ülkelerin mikro ve makro ekonomik yapıları ile de doğrudan ilişki halindedir. Ülkelerin GSYİH, GSMH gibi ekonomik göstergelerine de direkt etki eder. Dış ticaret açık veya fazla olma durumuna göre ülkeler için önemli ekonomik sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle de etkin bir araçtır. Dış ticaret ülkelerin uluslararası ilişkilerini etkileyen ekonomi politika araçlarından biri olarak da kullanıldığı için önemli bir de sonuçtur. Ülkelerin dış ticaret yapıları

ile ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında karşılıklı ilişki olduğundan ekonomilerin dış ticaretten etkilenme biçimleri ülkelerin dış ticaret yapılarına bağlıdır. Ülkeler ekonomik kalkınmalarını sürdürülebilir hale getirmek için büyük miktarlarda yatırım ve ara malı ithal etmek zorundadırlar. Yeterli tasarruf ve döviz geliri elde etmeyen ülkeler artan dış ticaret açıkları, dış borçlar, azalan döviz rezervleri ve dış finansman kaynaklarının yeterli olmaması veya kesilmesi gibi durumlarda ekonomik krizlere sürüklenebilmektedirler. Ülkelerin kriz durumları artık ulusal olmaktan çok uluslararası bir boyut kazanmıştır (Anadolu Üniversitesi, 2020, s.5). Refah düzeyinin düşük olması, ekonomik gelir düzeyinin az olması ülkelerin vatandaşları açısından göç sebebi olabilmekte çok daha ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (Yapraklı, 2020, s.5). Dış ticaretin bir denge unsuru olduğunu söylemekte ve “İç denge bir ekonomide işsizlik ve enflasyonun çok düşük düzeyde olmasını; dış denge ise ödemeler bilançosunda açık ve fazla olmamasını (dengede olmasını) ifade etmektedir” şeklinde tanımlama yapmaktadır.

Dış ticaret sadece ihracat getirisi sağlamaz aynı zamanda ülke içindeki dinamikleri de harekete geçirir. Kalkınmanın temeli dış ticarettir denebilir (Aslan ve Yörük, 2008, s.41). Dış ticaretin en çok gerçekleştiği sektörler tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Özellikle sanayi sektörünün, istihdama ve dolaylı yoldan etkilediği diğer alanlara yaptığı katkı da göz önünde bulundurulduğunda ekonomik büyümede çok önemli rolü olduğu görülmektedir (Arisoy, 2008, s.11). Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de kalkınma ve dış ticaretleri açısından önemlidir. Az gelişmiş ülkeler sanayi ve yatırım mallarının ihracından gelirler karşılığında ithalat yaparak ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirirler. Bu nedenle kalkınma hızı ihracat mallarından elde ettikleri gelirlere ve ihracat hızına bağlıdır (Serin, 1981, s.36). İhracat rakamlarındaki değişimin yönü GSYİH’da da aynı yönde etki oluşturacağından büyüme ile de doğru orantılıdır. Dolayısıyla ihracat arttıkça hane halkı geliri artar, fakirlik oranında düşüş yaşanır. İhracatın artışına bağlı olarak gelirlerin artmasından dolayı da piyasada dolaşan para miktarı artarak kamunun vergi gelirlerinde artış sağlanır. Bu da büyümeye yine pozitif katkı sunar (Şerefli, 2016, s.141).

İhracat, ihracatçı firmalar açısından ise pazar paylarını genişletme, marka bilinirliğini artırma gibi avantajlar sunar. İhracatçı firma iç pazarda kapasitesini tam kullanamıyor ise ihracat ile üretimini artırır, hem istihdama hem firma gelirlerine pozitif katkı sağlar. Yeni pazarlara açılma ile birlikte iç pazara olan bağımlılığı azalır, rekabet nedeniyle kalite ve yenilikçi politikalara sürüklenir, bağımlılığın ortadan kalkması sonucu iç pazardaki durgunluğu da harekete geçirme fırsatı doğar. İç pazarlarda sattıkları ürünlerin belli bir geçmişi olduğundan müşteri geri dönüş ve talepleri doğrultusunda geliştirilmiş ürünü yeni pazarlara sunmuş olur. Bu sayede pazar araştırma maliyetlerini de azaltmış olur.

Tablo 1’de Türkiye’nin 2020 ve 2021 yılı (Ocak – Kasım dönemi) ihracatta kullanılan ödeme yöntemleri verilmiştir. Bu verilere göre 2020 yılı toplam ihracatta kullanılan ödeme yöntemlerinin %83,34’lük kısmını, 2021 yılı toplam ihracatta kullanılan ödeme yöntemlerinin de %84,26’lık kısmını “Mal Mukabili Ödeme” ve “Peşin Ödeme” oluşturmaktadır. Ülkemizde en yaygın kullanılan ödeme yöntemleri bu iki yöntemdir.

Tablo 1. Dış ticaret istatistikleri, ödeme yöntemlerine göre ihracat

(Değer: Bin ABD \$ / Value: Thousand US \$)	2020	2021 Ocak-Kasım
Toplam	219,516,807	242,443,290
Mal mukabili ödeme	130,148,795	149,506,934
Peşin ödeme	52,792,266	54,785,229
Vesaik mukabili ödeme	5,935,141	6,271,036
Kabul kredili ödeme	1,109,942	1,274,882
Peşin akreditif	37,524	58,723
Vadeli akreditif	9,986,628	14,918,465
Bedelsiz	13,192,176	8,022,524

Ödeme şekli belirsiz	908,135	920,670
Özel takas	130	156
Akreditif	4,797,267	6,078,986
Bağlı muamele	106	486
Kabul kredili akreditif	31,931	13,805
Kabul kredili vesaik mukabili	522,629	530,578
Kabul kredili mal mukabili	36,966	37,317
Özel hesap	17,170	23,498

Kaynak: (TÜİK, 2021)

Peşin ödeme yönteminde ithalatçı malı teslim almadan ihracatçıya malın bedelini öder. İhracatçı malları ödemesini aldıktan sonra ithalatçıya gönderir. Fiili ihracat gerçekleşmeden ödeme yapılır. Bu yöntemde riski ithalatçı üstlenir. İthalatçı teslim alamama, zamanında teslim alamama ve istenilen nitelik ve kalite ile karşılaşmama riski ile karşı karşıyadır. İhracatçı için risk açısından en risksiz yöntem denilebilir. Genellikle ilişkileri uzun yıllara dayanan ithalatçı ve ihracatçı arasında tercih edilir (Öztürk ve Sandalcılar, 2018, s.205).

Mal mukabili ödeme yönteminde, ihracatçı ithalatçıya malları sevk eder ve ithalatçı malları teslim aldıktan sonra ihracatçıya ödemesini yapar. İhracatçı malları sevk ettikten sonra ilgili belgeleri ithalatçıya doğrudan veya bedelsiz teslim şartı ile banka aracılığıyla gönderir. Bu yöntemde de tüm riskin büyük kısmı ihracatçı üzerindedir (Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi, 2022).

2. İhracatta Kullanılan Finansman Yöntemleri

İhracat yapacak işletmeler ürettikleri ürün veya hizmet için katlandıkları maliyetlerin finansmanına ihtiyaç duymaktadırlar. Piyasa işleyişine bakıldığında da kredilerin dış ticaretin ana unsurları haline geldiği gözlemlenmektedir. İhracatçı bir ürün veya hizmet sattığında alacaklarını ancak aradaki sözleşmeye bağlı olarak belirlenen şartlar dahilinde alabilmektedir. Bu nedenle de ihracatçıların bu maliyetleri finanse etmek üzere kullandıkları çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemler şunlardır.

2.1. Özkaynaklar

İşletmeler dönem sonu karlarını dağıtmayarak işletme içerisinde tutarlar. İhtiyaçları halinde, yeni yatırımlarda ve ihracat işlemlerinde finansman kaynağı olarak dış kaynaklara başvurmak yerine ihracat için gerekli finansmanı kendi öz kaynaklarından temin ederler. İhracatı öz kaynaklardan finanse etmek, işletmelerin açısından borçlanmaları ve kredibiliteleri açısından olumludur (Özkılınç, 2014, s.5837). Ancak işletmeler, finansal performanslarının yeterli olduğu, faiz yükü altına girmek istemedikleri ve uzun vadeli borçlanmadan kaçındıkları durumlarda genellikle öz kaynaklara başvururlar (Metin ve Küçükbay, 2019, s.933).

2.2. Banka Kredisi

İşletmeler her zaman bankalar ile iyi ilişkiler tesis etmek zorundadırlar. İşletmelerin her türlü finansal işlemlerinde en yakınında olan ve en seri kaynak tesisi yapan kuruluşlar kamu ve özel bankalardır. İhracat yapan işletmeler de ihracatlarını finanse etmek için faiz oranlarına göre ticari ticari banka kredilerine başvurumaktadırlar. Faiz oranları buradaki belirleyici unsurlardan biridir.

2.3. Satıcı Kredisi

İhracatçı, kredi ile ithalatçının borcunu belirlenen vadeye göre yayararak ödeme yapmasına olanak tanır. İhracatçı ürünleri gönderdikten sonra ithalatçı kambiyo senedini ihracatçıya gönderir. İhracatçı da senetleri bankaya ulaştırır ve bu senetler karşılığında banka ihracatçıya kredi açarak ödeme gerçekleştirir. Bu kredinin faiz ve masrafları ithalatçı tarafından doğrudan ihracatçıya ya da kredi veren bankaya yapılır. Bu krediler genellikle kısa vadeli olarak kullanılır

ancak orta ve uzun vadede de kullanım örneklerine rastlanmaktadır. Bu tür satıcı kredilerinde vade süreleri, faiz miktarları ve para birimleri önem kazanmaktadır (Demirci, 2020, s.173).

2.4. Forfaiting

“Forfaiting, bir ihracatçının yapmış olduğu vadeli satıştan doğan ve bir kambiyo senedi (bono, poliçe), garanti mektubu veya alacağın devrine izin veren başka bir araç ile belgelenmiş alacaklar, ihracatçının kendisine veya anılan belgelerin lehdarına rücu etme şartı olmaksızın bir finansman kuruluşu tarafından satın alınması (iskonto edilmesi) işlemidir” (Özdemir, 2005, s.209). Forfaiting ihracatçı açısından politik, siyasi, ekonomik ve ticari her türlü riski de anlaşma ile forfaiter şirketine devrettiğinden alacağı tahsil edememe riski açısından avantajlıdır. Ayrıca alacakların erken tahsili neticesinde likiditeyi artırır, faiz ve kur farklarının gelecekteki dalgalanmalarından da ihracatçıyı korur. Forfaiting yapabilmek için güçlü bir finansal yapı ve banka ilişkileri gereklidir. Diğer yöntemler ile karşılaştırıldığında risksiz ama maliyetli olarak görülebilir (Aktan ve Şahin, 2020, s.37).

2.5. Faktoring

İşletmenin yurt dışına yaptığı satıştan doğmuş ya da doğacak alacaklarını anlaştığı bir aracı finans kurumu tarafından satın alınmasıdır. Kredilendirme, hizmet ve teminat gibi fonksiyonları vardır. En çok kullanılan finansman tekniklerinden birisidir. İşletme sermayesi finansmanı, kredi risk koruması, alacak hesapları muhasebesi ve tahsilat işlemlerinin tek anlaşmada gerçekleşmesi olarak da görülebilir. Faktoring, ihracatçı firmaların alacaklarını belirli bir indirim (faiz ve masraf) üzerinden satmaları işlemi ile de ifade edilebilir. Fatura tutarının en fazla %80'ini ihracatçıya vadesinden önce ödeme yapar (Tosun, 2007, s.12). İhracat Faktoringinde geri dönülebilir ve geri dönülemez şeklinde iki farklı çeşidi vardır. Geri dönülebilir olanda faktoring firması alacak riskini üstlenmeden finansman ve tahsilat hizmeti verir. Geri dönülemez faktoringde ise borçlunun alacak riskini de üstlenir. Bu durumda faktoring firması sadece ihracatçının alıcıya gönderdiği malların kusurlu olması, sözleşmeye uygun olmaması, hatalı ya da ayıplı mal olması durumunda riskten kurtulur. Aksi takdirde tüm alacağı finanse etmek zorundadır.

2.6. Ters Faktoring (Tedarik Zinciri Finansı)

Ters faktoring ihracatçının alacaklarını hızlı bir şekilde ve sadece kendi işletmesinin alabileceği miktardan daha düşük bir faiz maliyetiyle finanse etmesine yönelik bir finansman tekniğidir. Uzun süreli iş ilişkisi olan ihracatçı ve ithalatçılar tarafından daha çok kullanılır. Faturaların daha kısa sürede nakde çevrilmesi amaçlanır. Faktoringde fatura tutarının en fazla %80'i vadesinden önce ödenebilmekte iken ters faktoring işleminde bu şekilde sınır yoktur. Ters faktoring işleminde ayrıca finansman ücreti de yoktur. İşlemler fatura başına yapılır, genellikle % 4-6 oranlarında finansman ücreti alınır (Aktan ve Şahin, 2020, s.47).

2.7. Eximbank Kredileri

İhracatçı firmaların ve ihracata yönelik üretim yapan imalatçıların uluslararası pazarlardaki payını ve rekabet güçlerini artırmak, vadeli satış işlemlerine teşvik ederek ihracat hacmini artırarak yeni hedef pazarlara girmelerini kolaylaştırmak için kurulan bir resmi destekli ihracat finansman kuruluşudur. Resmi destekli olması nedeni ile de diğer aracı finans kuruluşlarına göre daha uygun faiz oranlarına göre ihracat finansmanı sağlamaktadır. Kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli olmak üzere geniş kredi imkanları sağlamaktadır. Ayrıca alacak sigorta hizmetleri de mevcuttur. İhracatçıların sevk öncesi veya sevk sonrası alacaklarını sigorta ettirme hizmeti de sunmaktadır.

2.8. Akreditif

İthalatçının ihracatçı lehine açtığı banka taahhüdüdür. Akreditiflerde hem ihracatçı hem ithalatçı için bir nevi kefil bankalar vardır. Taahhütler bankalar üzerinden yürür. Akreditifte

ihracatçıya ihracata konu ürünlerin sevkinden sonra bedelinin ödeneceği, ithalatçıya da ürünlerin sevkinden sonra ödeme yapacağı hususunda garanti verilir. Bu yöntemde ithalatçı amir bankaya başvurarak ihracatçı lehine akreditif açılmasını talep eder ve bu aşamada banka ithalatçıdan kredibilitesine göre ön ödeme veya teminat isteyebilmektedir. Sonrasında amir banka ihracatçının muhabir bankası ile irtibat kurarak bu akreditifi muhabir bankaya ulaştırır. Muhabir banka da ihracatçıya ödemek üzere belgelerin kontrolünü yaptıktan sonra amir bankadan tahsilat yapar. Her iki tarafın da riskini azaltması bakımından oldukça güvenli bir yöntemdir (Demirci, 2020, s.174).

2.9. Leasing (Finansal Kiralama)

Leasing yönteminde ihracat yapan firma ihracata konu olan malın mülkiyetini sözleşme ile kendinde tutar ve yine sözleşme ile belirlenen kira miktarına karşılık olarak bu malın kullanım hakkını kiracıya yani ithalatçıya devreder. Toplam kira tutarı genellikle malın bedeli kadar olur ve sözleşme bitiminde de malın mülkiyeti sembolik bir bedel karşılığında ithalatçıya devredilir. Kiralayan taraf dolayısıyla kiraladığı yani ithal ettiği malın ekonomik ömrünün tamamını kullanma yetkisine sahip olabilmekte ve mülkiyet hakkı hariç tüm fayda ve risklerini de üstlenmektedir. Leasing anlaşmaları sözleşme bitmeden sona erdirilemeyeceğinden taraflar arasında çok fazla anlaşmazlıklara da yol açmaz (Şişman ve Şişman, 2017, s.147). İhracatta makine sektöründe ve yatırım ürünlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Metin ve Küçükbay, 2019, s.934).

2.10. İthalatçı Tarafından Sağlanan Fonlar

İthalatçı, ihracatçının ülkesinde bulunan banka ile ihracata konu ürünler üzerinden satın alınmasına dair kredi sözleşmesi imzalar. İhracatçı da ihraca konu ürünleri sevk ettikten sonra sevk vesaiklerini (fatura, konşimento, poliçe v.d.) kendi ülkesindeki ithalatçının anlaştığı bu bankaya sunar. İthalatçının anlaştığı bu banka da krediyi ithalatçı almasına rağmen normal kredilerden farklı olarak evrakları kontrol ettikten sonra ithalatçı adına veya ithalatçının ülkesindeki bir banka üzerinden ihracatçıya yapar. Bu ödeme işleminden sonra ithalatçı sözleşme tutarı ve kredi masraflarını banka ile anlaşmasına göre bankaya ödemeye başlar. Bu yöntem genellikle yüksek tutarlı ve uzun süreli sözleşmelerde kullanılır (Demirci, 2020, s.174).

3.Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesine yönelik çalışmaların sayısının fazla olduğu ancak makine imalat sektöründe ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesine yönelik yapılan çalışma sayısının fazla olmadığı görülmektedir.

Güneş ve Uğur (2007) KOBİ'lerin ihracat finansmanında Eximbank kredilerini kullanım durumlarını tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada, firmaların çoğunluğunun banka kredilerinden yararlandığı, yine çoğunluğun Eximbank kredileri hakkında bilgi sahibi oldukları fakat ihtiyaç duymadıkları için yararlanmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Sakarya (2009) yaptığı çalışmada, işletmelerin en fazla finansman sorunu yaşadığını, işletmelerinde finans uzmanı bulunma oranının birbirine çok yakın olduğunu, finansman kaynaklarının çoğunlukla özkaynaklar, banka kredileri, finansal teknikler olduğunu, peşin, mal mukabili, akreditif ödeme yöntemlerini çoğunlukla kullandıklarını, banka kredisi türlerinden en fazla kefalet karşılığı kredi kullandıklarını, ancak Eximbank kredilerini çoğunlukla kullanmadıklarını ve ihracat finansmanı konusunda uzman bir destek istemediklerini tespit etmiştir.

Değirmen ve Gündoğdu (2010) yaptıkları çalışmada, firmaların ağırlıklı olarak kısa vadeli banka kredilerini kullanarak finansman sağladıklarını, firmaların ikinci sırada uzun vadeli banka kredileriyle, en son olarak da hisse senedi ihraç etmek suretiyle özkaynaklarını arttırarak finansman sağladıklarını tespit etmiştir.

Ulusoy (2011) çalışmasında finansal entegrasyonun artması ile birlikte uluslararası kuruluşlardan finansman olanaklarının da oldukça arttığını, ihracatın tek başına büyüme için finansal güç oluşturabildiğini tespit etmiştir.

Metin ve Küçükbay (2019) çalışmalarında, ihracat yapan işletmelerin en çok kullandıkları ihracat finansman yönteminin bankalar, leasing kredisi, özkaynak finansmanı ve Türk Eximbank kredileri olduğunu tespit etmiştir.

4.Yöntem

Bu bölüm, makina imalat sektöründe ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesine yönelik araştırmanın amacı, yöntemi, araştırmanın bulguları ve yorumlanmasından oluşmaktadır.

4.1.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, makina imalat sektöründe ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesidir.

4.2.Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı makine imalat alanında faaliyet gösteren 167 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerden sadece 64 işletme ihracat yapmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kapsamını Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı makine imalat alanında faaliyet gösteren 167 işletmeden, ihracat yapan 64 işletme oluşturmaktadır.

Zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle çalışmada Çorum ilinde ihracat yapan makine imalatı yapan işletmeler seçilmiştir. Bu açıdan çalışmanın en önemli sınırlılığı evrenin Çorum ili ile sınırlı olmasıdır.

Çalışmanın evrenini Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı makine imalat alanında ihracat yapan toplam 64 işletme oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem büyüklüğü hesaplanırken temel hipotez için F testi (Varyans Analizi (ANOVA)) kullanılarak Power Analizi yapılmıştır. $\alpha=0,05$ hata ile %82 güce ulaşabilmek için Cohen $d=0,47$ etki büyüklüğü kullanılarak hesaplanan Power Analizi sonucunda örneklem sayısı 56 olarak belirlenmiş ve araştırmaya toplam 56 katılımcı alınmasına karar verilmiştir. 09.12.2021 tarih ve 2021- 302 sayılı Etik kurul onayı alınan çalışma kapsamında işletmelerin tamamına yüz yüze anket yapılmış, 58 işletmeden geri dönüş alınmıştır. Anket formu Sakarya (2009) ve Çetinkaya Bozkurt ve Tunç (2018) tarafından yapılan çalışmadan uyarlanarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm çalışmaya dâhil edilen işletmelerin genel özelliklerinin ve ihracat finansmanı konusundaki tercihlerinin tespit edilmesine yönelik 17 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölüm 5'li Likert ölçeğiyle hazırlanmış 15 sorudan oluşmakta ve araştırmaya dâhil edilen işletmelerin ihracat ve ihracat finansmanı konusundaki görüşlerinin tespit edilmesine yönelik hazırlanmıştır. Anket sonuçları SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada katılımcıların demografik özelliklerine, ihracat finansmanında kullandıkları yöntemlere, karşılaştıkları sorunlar konusundaki görüşlerine ilişkin frekans analizi yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların verdikleri cevaplar arasında anlamlı fark olup olmadığını test etmek amacıyla Kruskal- Wallis Analizi yapılmıştır.

5.Analiz ve Bulgular

5.1.Güvenilirlik Analizi

Anket verilerinin değerlendirilmesinde öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış, daha sonra ankete katılanların demografik özelliklerinin, ihracat finansmanında kullandıkları yöntemler ve karşılaştıkları sorunlar konusundaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesine yönelik ise Kruskal- Wallis testi yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle anket verilerine güvenilirlik testi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi ile Likert Q tipi vb. ölçeklerin güvenilirliğini tespit eden katsayılar hesaplanır ve ölçekte yer alan sorular arasındaki ilişkiler hakkında bilgi elde edilir. Güvenilirlik analizinde kullanılan yöntemlerden birisi olan Alfa Modeli Yönteminde, ölçekte yer alan “k” sorunun homojen bir yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmediği incelenir. Ağırlıklı standart değişim ortalamasıdır ve bir ölçekteki “k” sorunun varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile elde edilir. O ile 1 arasında değer alan bu katsayı Cronbach’s Alpha katsayısı olarak adlandırılır. Bu katsayının 1’e yakın değer alması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. (Kalaycı, 2010, s.403).

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
0,855	0,856	15

Güvenilirlik testi sonucunda, makina imalat sektöründe ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesine yönelik hazırlanan anket formunun genel Cronbach’s Alpha katsayısı 0,855 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

5.2.Frekans Analizi

Makina imalat sektöründe ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının tespit edilmesine yönelik yapılan anket çalışmasına dâhil olan katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Frekans Analizi

		Frekans	Yüzde
Anketi cevaplayan kişinin pozisyonu?	İşletme Sahibi	11	19
	Şirket Ortağı	4	6,9
	İşletme / Fabrika Müdürü	5	8,6
	Muhasebe / Finans Müdürü	30	51,7
	İthalat / İhracat Müdürü	4	6,9
	İhracat – Dış Ticaret Sorumlusu	4	6,9
	Diğer	-	-
Anketi Cevaplayan Kişinin Eğitim Düzeyi	İlk – Ortaokul	6	10,3
	Lise – Meslek Lisesi	8	13,8
	Yüksekokul	12	20,7
	Fakülte	29	50
	Lisans Üstü	3	5,2
İşletmenin Hukuki Yapısı	Tek Şahıs İşletmesi	5	8,6
	Limited Şirket	41	70,7
	Anonim Şirket	12	20,7
İşletmenin Faaliyet Süresi	1 – 5 Yıl	1	1,7
	6 – 10 Yıl	11	19
	11 – 20 Yıl	23	39,7
	20 Yılden Fazla	23	39,7

İşletmede İstihdam Edilen Kişi Sayısı	25'den Az	17	29,3
	25 – 50 Kişi	24	41,4
	51 – 100 Kişi	10	17,2
	101 – 250 Kişi	5	8,6
	250'den Fazla	2	3,4
İşletmede Uzman Finansman Yöneticisi İstihdam Edilmektedir	Evet	21	36,2
	Hayır	37	63,8
İhracatta Kredi Sigortası Kullanılıp Kullanılmadığı	Sevk Öncesi Kısa Vadeli İhracat Kredi Sigortası	6	10,3
	Sevk Sonrası Kısa Vadeli İhracat Kredi Sigortası	2	3,4
	Orta ve Uzun Vadeli İhracat Kredi Sigortası	6	10,3
	Hiç Yaptırmadık	25	43,1
	Bilgimiz Yok	16	27,6
İhracat İşlemlerinde Risk Yönetim Tekniklerinden Yararlanıyor Musunuz?	Evet	16	27,6
	Hayır	23	39,7
	Bilgimiz Yok	19	32,8
İhracat İşlemlerinde Profesyonel Yardım Alıyor Musunuz?	Evet	12	20,7
	Hayır	46	79,3

Yapılan anket çalışmasında katılımcıların %19'unun işletme sahibi, %6,9'unun şirket ortağı, %8,6'sının işletme/fabrika müdürü, %51,7'sinin muhasebe/finans müdürü, %6,9'unun ithalat/ihracat müdürü ve %6,9'unun da ihracat-dış ticaret sorumlusu, eğitim düzeylerinin ise %10,3'ünün ilk-ortaokul, %13,8'nin lise-meslek lisesi, %20,7'sinin yüksekokul, %50'sinin fakülte ve %5,2'sinin de lisansüstü mezunu olduğu görülmüştür. Ankete katılım sağlayan işletmelerin hukuki yapılarına bakıldığında %8,6'sının tek şahıs işletmesi, %70,7'sinin limited şirket ve %20,7'sinin de anonim şirket olduğu tespit edilmiştir. İşletmeler faaliyet süreleri açısından incelendiğinde ise %1,7'sinin 1-5 yıl, %19'nun 6-10 yıl, %39,7'sinin 10-20 yıl ve %39,7'sinin de 20 yıldan fazla süredir faaliyette olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerde çalışan sayısı incelendiğinde %29,3'nün 25'den az, %41,4'nün 25-50 kişi, %17,2'sinin 51-100 kişi, %8,6'sının 101-250 kişi ve %3,4'nün ise 250'den fazla çalışanı olduğu görülmektedir. İşletmelerin %36'sında uzman finans yöneticisi varken %63,8'inde yoktur. Ankete katılan işletmelerin ihracat kredi sigortası kullandıklarına bakıldığında ise %10,3'ünün sevk öncesi kısa vadeli ihracat kredi sigortası, %3,4'ünün sevk sonrası kısa vadeli ihracat kredi sigortası, %10,3'ünün orta ve uzun vadeli ihracat kredi sigortası yaptırdığı %43,1'inin hiç yaptırmamış olduğu ve %27,6'sının ise konu hakkında bilgisinin olmadığı tespit edilmiştir. İşletmelerin ihracat işlemlerinde profesyonel yardım alma konusuna bakıldığında %79,3'ü yardım almazken %20,7'si yardım aldığını belirtmiştir.

Tablo 4. Katılımcı İşletmelerin İhracat Finansmanı Durumlarını Belirlemeye Yönelik Frekans Analizi

		Frekans	Yüzde
İşletmede En Çok Sorun Yaşanılan Konu	Finansman	40	48,2
	Pazarlama	14	16,9
	Üretim	12	14,5
	Yönetim	6	7,2
	Lojistik	11	13,3
Genel Olarak Finansman İhtiyacının Sağlandığı Alanlar			
Genel Olarak Finansman İhtiyacının Sağlandığı Alanlar	Öz Kaynak	47	46,1
	Banka Kredisi	39	38,2
	Satıcı Kredisi	2	2
	Forfaiting	-	-
	Faktöring	5	4,9
	Ters Faktöring	-	-
	Leasing (Finansal Kiralama)	3	2,9
Eximbank Kredileri	6	5,9	
İhracat Yapılan Ülke Grubu			
İhracat Yapılan Ülke Grubu	ABD	10	5,8
	Avrupa Birliği Ülkeleri	27	15,7
	Britanya Ülkeleri	9	5,2
	Rusya	15	8,7
	Balkan Ülkeleri	18	10,5
	Ortadoğu Ülkeleri	24	14
	Asya – Pasifik Ülkeleri	18	10,5
	Türki Cumhuriyetler – Kafkas Ülkeleri	24	14
Diğer	27	15,7	
Yapılan İhracat Türü			
Yapılan İhracat Türü	Serbest İhracat	56	65,9
	Konsinye İhracat	6	7,1
	Kredili İhracat	3	3,5
	Transit İhracat	4	4,7
	Kayda Bağlı İhracat	1	1,2
	Bedelsiz İhracat	-	-
	Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat	9	10,6
	İthal Edilmiş Malların İhracı	2	2,4
	Takas Veya Bağlı Muamele Yoluyla Yapılacak İhracat	-	-
	Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat	-	-
	Ön İzne Bağlı İhracat	-	-
Yurtdışı Sergi Ve Fuarlara Katılım Yoluyla İhracat	4	4,7	
İhracatta Kullanılan Ödeme Türü			
İhracatta Kullanılan Ödeme Türü	Peşin Ödeme	47	37,9
	Mal Mukabili Ödeme	37	29,8
	Vesaik Mukabili Ödeme	13	10,5
	Akreditifli Ödeme	26	21
	Alıcı Firma Prefinansmanı	-	-
Kabul Kredili Ödeme	-	-	

	Banka Ödeme Yükümlülüğü	1	0,8
İhracatta Tercih Edilen Finansman Kaynakları	Öz Kaynaklar	50	49,5
	Banka Kredisi	31	30,7
	Satıcı Kredisi	2	2
	Forfaiting	-	-
	Faktöring	2	2
	Ters Faktöring	-	-
	Eximbank Kredileri	2	2
	Akreditif Yoluyla	12	11,9
	Leasing (Finansal Kiralama)	-	-
İthalatçı Tarafından Sağlanan Fonlarla	2	2	
İhracatta Kullanılan Ticari Banka Kredileri	Açık İhracat Kredisi	12	17,9
	Kefalet Karşılığı Kredi	3	4,5
	Senet Karşılığı İhracat Kredisi	-	-
	İhracat Vesaikli Kredi	6	9
	Garantili Vadeli Akreditif	3	4,5
	Garantili Prefinansman	-	-
	Aval / Kabul Kredisi	8	11,9
	İhracat Döviz Kredileri	5	7,5
	İhracata Hazırlık Kredileri	4	6
	İhracatçı Lehine Gelen Akreditif Bağlantılı Kredi	2	3
	İhracattan Doğan Poliçenin İskontosu	1	1,5
Diğer	23	34,3	
İhracatta Kullanılan Eximbank Kredileri	Eximbank Kredilerinden Yararlanılmıyor	36	57,1
	Sevk Öncesi Türk Lirası İhracat Kredisi	5	7,9
	Sevk Öncesi TL Kalkınmada Öncelikli Bölgeler İhracat Kredisi	1	1,6
	Sevk Öncesi Döviz İhracat Kredisi	2	3,2
	Dış Ticaret Şirketleri(DTŞ) Kısa Vadeli Döviz İhracat Kredisi	1	1,6
	İhracata Hazırlık TL Kredisi	1	1,6
	İhracata Hazırlık Döviz Kredisi	4	6,3
	KOBİ İhracata Hazırlık TL Kredisi	3	4,8
	KOBİ İhracata Hazırlık Döviz Kredisi	1	1,6
	Sevk Öncesi Reeskont Kredisi	2	3,2
	Özellikli İhracat Kredisi	1	1,6
	İhracata Yönelik İthalat Finansman Kredisi	1	1,6
Diğer	5	7,9	

Ankete katılan işletmelerde en çok sorun yaşanan konunun, %48,2 finansman, %16,9 pazarlama, %14,5 üretim, %7,2 yönetim, %13,3 lojistik olduğu tespit edilmiştir. Katılımcı firmaların genel olarak finansman kaynaklarının ise %46,1'i öz kaynak %38,2'si banka kredisi,

%2'si satıcı kredisi, %4,9'u faktöring, %2,9'i leasing ve %5,9'u Eximbank kredileri olduğu tespit edilmiştir. Firmalar, ihracat yapılan ülkeler bazında incelendiğinde %5,8'i ABD'ye, %15,7'si Avrupa birliğine, %5,2'si Britanya Ülkelerine, %8,7'si Rusya'ya, %10,5'i Balkan Ülkelerine, %14'ü Ortadoğu Ülkelerine, %10,5'i Asya-Pasifik ülkelerine, %14'ü Türki Cumhuriyetler-Kafkas ülkelerine ve %15,7'si de diğer ülkelere ihracat yaptığını belirtmiştir. Yapılan ihracat türü bakımından incelendiği zaman işletmelerin %65,9'u serbest ihracat, %7,1'i konsinye ihracat, %3,5'i kredili ihracat, %4,7'si transit ihracat, %1,2'si kayda bağlı ihracat, %10,6'sı da serbest bölgelere ihracat %2,4'ü ithal edilmiş malların ihracı, %4,7'si de yurtdışı sergi ve fuar katılım yoluyla ihracat yapmaktadır. İhracatta kullanılan ödeme yöntemleri bakımından katılımcı işletmelerin, %37,9'u peşin ödeme, %29,8'i mal mukabili ödeme, %10,5'i vesaikli ödeme, %21'i akreditifli ödeme ve %0,8'i Banka Ödeme Yükümlülüğü yöntemi (BPO) kullanmaktadır. İhracatta tercih edilen finansman kaynakları bakımından katılımcı işletmelerin, %49,5'i peşin ödeme, %30,7'si banka kredisi, %2'si satıcı kredisi, %2'si faktoring, %2'si Eximbank kredisi, %11,9'u leasing ve %2'si de ithalatçı tarafından sağlanan fonları kullanmaktadır. İhracatta kullanılan ticari banka kredileri bakımından incelendiğinde işletmelerin, %17,9'u açık ihracat kredisi, %4,5'i kefalet karşılığı kredi, %9'u ihracat vesaikli kredi, %4,5'i garantili vadeli kredi, %11,9'u ava/kabul kredisi, %7,5'i ihracat döviz kredisi, %6'sı ihracata hazırlık kredisi, %3'ü ihracatçı lehine gelen akreditifli kredi, %1,5'i ihracattan doğan poliçenin iskontosu ve %34,3 diğer yöntemleri kullanmaktadır. İhracatta kullanılan Eximbank kredilerine bakıldığında işletmelerin, %57,1'i Eximbank kredilerinden yararlanmamakta, %7,9'u Sevk Öncesi Türk Lirası İhracat Kredisini, %1,6'sı Sevk Öncesi TL Kalkınmada Öncelikli Bölgeler İhracat Kredisini, %3,2'si Sevk Öncesi Döviz İhracat Kredisini, %1,6'sı Dış Ticaret Şirketleri(DTŞ) Kısa Vadeli Döviz İhracat Kredisini, %1,6'sı İhracata Hazırlık TL Kredisini, %6,3'ü İhracata Hazırlık Döviz Kredisini, %4,8'i KOBİ İhracata Hazırlık TL Kredisini, %1,6'sı KOBİ İhracata Hazırlık Döviz Kredisini, %3,2'si Sevk Öncesi Reeskont Kredisini, %1,6'sı Özellikli İhracat Kredisini, %1,6'sı İhracata Yönelik İthalat Finansman Kredisini, %7,9'u ise diğer Eximbank kredilerini kullanmaktadır.

Tablo 5. Katılımcı İşletmelerin İhracat Finansmanı Konusundaki İfadelerine Belirlemeye Yönelik Frekans Analizi

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N Yüzde(%)	N Yüzde(%)	N Yüzde(%)	N Yüzde(%)	N Yüzde(%)
Dövizdeki dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilenmekteyiz.	3 5,2	4 6,9	1 1,7	12 20,7	38 65,5
Ülke ekonomisindeki istikrarsızlık ihracatı olumsuz etkilemektedir.	1 1,7	10 17,2	5 8,6	21 36,2	21 36,2
İhracat mevzuatında sürekli yaşanan değişikliklerden olumsuz etkilenmekteyiz	1 1,7	9 15,5	10 17,2	23 39,7	15 25,9
İhracat mevzuatında sürekli yaşanan değişikliklerden olumsuz etkilenmekteyiz.	- -	13 22,4	13 22,4	22 37,9	10 17,2

Ülkelerin uyguladığı kotalar ihracatta olumsuzluklara yol açmaktadır.	4 6,9	12 20,7	12 20,7	16 27,6	14 24,1
Navlun sigorta bedellerinin yüksek olması pazar payımızı etkiliyor.	6 10,3	6 10,3	6 10,3	19 32,8	21 36,2
Navlun bedelinin yüksek olmasından dolayı istediğimiz ülkelere ihracat yapamıyoruz.	5 8,6	15 25,9	6 10,3	17 29,3	15 25,9
İhracata bürokratik engeller yaşamaktayız.	6 10,3	18 31	16 27,6	10 17,2	8 13,8
Uluslararası pazarlarda reklam maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı zorluk çekiyoruz.	3 5,2	12 20,7	17 29,3	19 32,8	7 12,1
Ucuz ve kaliteli hammadde güçlüğü çekmekteyiz.	1 1,7	2 3,4	3 5,2	18 31	34 58,6
İhracat kredileri yetersizdir.	2 3,4	6 10,3	14 24,1	21 36,2	15 25,9
Aracı maliyetlerimizi fiiliyata yansıtmakta zorluk çekiyoruz.	1 1,7	10 17,2	8 13,8	24 41,4	15 25,9
İhracata pazar araştırması finansmanı konusunda zorluk çekiyoruz.	3 5,2	13 22,4	9 15,5	24 41,4	9 15,5
İhraç bedelli tahsilatının zor olmasından dolayı ihracatımızda zorluk çekiyoruz.	7 12,1	22 37,9	14 24,1	9 15,5	6 10,3
Covid-19 pandemisi ihracat finansmanımızı olumsuz etkiledi.	6 10,3	5 8,6	6 10,3	13 22,4	28 48,3

Dövizdeki dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilenme durumuna katılımcıların %12,1'i katılmazken, %86,2'si katılmıştır ve %1,7'si ise konu hakkında çekimser yaklaşmıştır. Ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı olumsuz etkilediğine katılımcıların %18,9'u katılmazken %72,4'ü katılmıştır ve %8,6'sı ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Devlet desteğinin yetersiz olduğuna katılımcıların %17,2'si katılmazken, %65,6'sı katılmış ve %17,2'si ise konuya çekimser yaklaşmıştır. İhracat mevzuatındaki sürekli yaşanan değişikliklerin olumsuz etkilediğine katılımcıların %22,4'ü katılmazken, %55,1'si katılmıştır ve %22,4'ü ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Ülkelerin uyguladığı kotaların ihracatta olumsuzluklara yol açtığına katılımcıların %27,6'sı ise katılmazken, %51,7'si katılmıştır ve %20,7'si konuya çekimser yaklaşmıştır. Navlun sigorta bedellerinin yüksek olmasının pazar payını etkilediğine katılımcıların %20,6'sı katılmazken, %69'u katılmıştır ve %10,3'ü ise konuya çekimser yaklaşmıştır. İhracata bürokratik engeller yaşadıklarına katılımcıların %41,3'ü katılmazken, %31'i katılmıştır ve %27,6'sı ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Uluslararası pazarlarda reklam maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı zorluk yaşadıklarına katılımcıların %25,9'u katılmazken, %44,9'u katılmıştır ve %29,3'ü ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Ucuz ve kaliteli hammadde bulamadıklarına katılımcıların %5,1'i katılmazken, %89,6'sı katılmıştır ve %5,2'si ise konuya çekimser yaklaşmıştır. İhracat kredilerinin yetersiz olduğuna katılımcıların %13,7'si katılmazken, %62,1'i katılmıştır ve %24,1'i ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Aracı maliyetlerini fiiliyata yansıtmakta zorluk çektiklerine katılımcıların %18,9'u katılmazken, %67,3'ü katılmıştır ve %13,8'i ise konuya

çekimser yaklaşmıştır. İhracata pazar araştırması finansmanı konusunda zorluk yaşadıklarına katılımcıların %27,6'sı katılmazken, %56,9'katılmıştır ve %15,5'i ise konuya çekimser yaklaşmıştır. İhraç bedelli tahsilatının zor olmasından dolayı ihracatta zorluk yaşadıklarına katılımcıların %50'si katılmazken, %25,8'si katılmıştır ve %24,1'i ise konuya çekimser yaklaşmıştır. Covid-19 pandemisinin ihracat finansmanını olumsuz etkilediğine katılımcıların %18,9'u katılmazken, %70,7'si katılmıştır ve %10,3'ü ise konuya çekimser yaklaşmıştır.

5.3.Kruskal- Wallis Analizi

Ankete katılım sağlayanların işletmedeki pozisyonları, eğitim düzeyi, işletmenin hukuki yapısı ile ihracatta kredi sigortasının kullanılıp kullanılmadığı, işletmelerinde uzman finansçı bulundurma durumu, ihracat işlemlerinde risk yönetim tekniklerinden yararlanma durumu, ihracat işlemlerinin finansmanı konusunda profesyonel yardım alma durumu arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Araştırmada öncelikle veri setinin normal dağılıma uyup uymadığı test edilmiştir. Çalışmada parametrik analiz uygulanabilmesi için gerekli olan verilerin aralıklı ya da oransal olması, verilerin normal dağılıma uyması (basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 ve + 1 arasında olması) ve grup varyanslarının eşit olması gerekliliğini taşımadığı için hipotezlerin test edilmesi için non-parametrik testlerden Kruskal- Wallis Analizi yapılmıştır (Kalaycı, 2010, s.73).

Katılımcıların İşletmedeki Pozisyonları ile İşletmelerinde Uzman Finansçı Bulundurma Durumları arasındaki İlişki

Katılımcıların işletmedeki pozisyonları ile işletmelerinde uzman finansçı bulundurma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmama durumu analiz edilmiş ve sonuç Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların İşletmedeki Pozisyonları İle İşletmelerinde Uzman Finansçı Bulundurma Durumları Değişkenine İlişkin Kruskal- Wallis Analizi Sonuçları

	Katılımcıların İşletmedeki Pozisyonları	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	P
Katılımcıların işletmelerinde uzman finansçı bulundurma	İşletme Sahibi	12	35,17	9,480	,091
	Şirket Ortağı	4	32,75		
	İşletme / Fabrika Müdürü	5	28,40		
	Muhasebe / Finansman Müdürü	29	30,00		
	İthalat / İhracat Müdürü	4	11,00		
	İhracat - Dış Ticaret Sorumlusu	4	25,50		
	Toplam	58			

Çalışmada katılımcıların işletmedeki pozisyonları ile işletmelerinde uzman finansçı bulundurma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Katılımcıların Eğitim Düzeyi ile İşletmenin Finansal Konuda Profesyonel Yardım Almaması Durumu Arasındaki İlişki

Katılımcıların eğitim durumları ile işletmenin finansal konuda profesyonel yardım alma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmama durumu analiz edilmiş ve sonuç Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Eğitim Düzeyi İle İşletmenin Finansal Konuda Profesyonel Yardım Alıp Almaması Durumu Değişkenine İlişkin Kruskal- Wallis Analizi Sonuçları

	Katılımcının Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	P
İşletmelerin Finansal Konuda Profesyonel Yardım Alma Durumu	İlk - Ortaokul	6	30,67	2,091	,719
	Lise - Meslek Lisesi	8	31,88		
	Yüksekokul	12	30,67		
	Fakülte	29	27,5		
	Lisans Üstü	3	35,5		
	Toplam	58			

Çalışmada katılımcıların eğitim durumları ile işletmelerinde finansal konularda profesyonel yardım alıp almaması durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Katılımcıların işletmedeki pozisyonu ile ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı etkileyip etkilemediği ifadesine katılma durumları arasındaki ilişki

Katılımcıların işletmedeki pozisyonları ile ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı etkileyip etkilemediği ifadesine katılma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmama durumu analiz edilmiş ve sonuç Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. İşletmedeki Pozisyonları ile Ülke Ekonomisindeki İstikrarsızlığın İhracatı Etkileyip Etkilemediği İfadesine Katılma Durumları Değişkenine İlişkin Kruskal- Wallis Analizi Sonuçları

	Katılımcının İşletmedeki Pozisyonu	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	P
Ülke Ekonomisinde ki İstikrarsızlığın İhracatı Etkileme Durumu	İşletme Sahibi	12	35,79	13,832	,017
	Şirket Ortağı	4	16,88		
	İşletme / Fabrika Müdürü	5	18,9		
	Muhasebe / Finansman Müdürü	29	33,17		
	İthalat / İhracat Müdürü	4	10,25		
	İhracat - Dış Ticaret Sorumlusu	4	29,13		
	Toplam	58			

Çalışmada katılımcıların işletmedeki pozisyonu ile ülke ekonomisindeki istikrarsızlığın ihracatı olumsuz etkileyip etkilemediği durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

İşletmenin Hukuki Yapısı İle İhracat Kredisi Kullanıp Kullanmama Durumu Arasındaki İlişki

Katılımcı işletmelerin hukuki yapıları ile işletmelerinde ihracat kredi sigortası kullanıp kullanılmadığı durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmama durumu analiz edilmiş ve sonuç Tablo 9’de gösterilmiştir.

Tablo 9. Katılımcı İşletmelerin Hukuki Yapıları İle İşletmelerinde İhracat Kredi Sigortası Kullanılıp Kullanılmama Durumu Değişkenine İlişkin Kruskal- Wallis Analizi Sonuçları

	İşletmenin Hukuki Yapısı	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	P
İhracat Kredi Sigortası Kullanıp Kullanılmadığı Durumu	Tek Şahıs	5	48,5	8,853	,012
	Limited Şirket	41	26,54		
	Anonim Şirket	11	29,32		
	Toplam	57			

Çalışmada katılımcı işletmelerin hukuki yapıları ile ihracat kredi sigortası kullanıp kullanılmaması durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Sonuç ve Öneriler

Makine imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin yaşadıkları finansal sorunların tespitinin hedeflendiği bu çalışmanın sonucunda çalışmaya katılan katılımcıların çoğunluğunun işletmelerin muhasebe/finans müdürleri olduğu, eğitim düzeylerinin ise çoğunluğunun 4 yıllık fakültelerden mezun kişiler olduğu, işletmelerin çoğunun hukuki yapılarının limited şirket, faaliyet sürelerinin 20 yıldan fazla olduğu ve işletmelerin çoğunluğunda 25-50 kişi çalıştığı tespit edilmiştir.

İşletmelerin uzman finans yöneticisi istihdam etmedikleri, ihracat işlemlerinde profesyonel yardım almadıkları, ihracatta kredi sigortası kullanmadıkları ve ihracatta risk yönetim tekniklerinden yararlanmadıkları da yapılan çalışma sonucunda tespit edilmiştir.

İşletmelerin en çok finansman konusunda sorun yaşadıkları, genel olarak finansman ihtiyacını öz kaynaklardan sağladıkları, ihracatta en çok tercih ettikleri finansman kaynağının öz kaynaklar olduğu, ihracatta en çok peşin ödeme yöntemini kullandıkları ve ihracatta Eximbank kredilerinden yararlanmadıkları yine yapılan çalışmada tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların Sakarya (2009) yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yine işletmelerin Eximbank kredilerinden yararlanmadıkları noktasında elde edilen sonucun Güneş ve Uğur (2007) çalışmalarındaki sonuçla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen, işletmelerin en çok kullandıkları finansman kaynaklarının banka kredileri olduğu yönündeki sonucun Değirmen ve Gündoğdu (2010) yaptıkları çalışmanın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan birisi de işletmelerin ihracat yaptıkları ülkelerin Avrupa Birliği, Ortadoğu Ülkeleri, Türki Cumhuriyetler- Kafkas Ülkeleri olduğu, yapılan ihracat türünün çoğunluğunun serbest ihracat olduğudur.

Çalışmada işletmeler dövizdeki dalgalanmalardan, ülke ekonomisindeki istikrarsızlıktan, ihracat mevzuatındaki sürekli değişimlerden, ülkelerin uyguladığı kotalardan olumsuz yönde etkilenmediklerini, devlet desteklerini yeterli gördüklerini, navlun sigorta bedellerini yüksek bulduklarını, ihracat kredilerini yetersiz bulduklarını, aracı maliyetlerini fiiliyata yansıtmadıklarını ve ihracatta pazar araştırması için finansman kaynağı bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada ayrıca, işletmelerin Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilendikleri, bürokratik engeller yaşamadıkları, uluslararası pazarlarda reklam maliyetlerinin yüksek olmadığı ve ihracatlarında tahsilat sorunu yaşamadıkları tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre işletmelere ihracatta profesyonel yardım almaları konularında destekler sağlanması gerektiği, Eximbank ile aralarında köprüler kurulması ve işletmelerde ihracatta finansal risk yönetimi konularında eğitimler verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ülke ekonomisindeki istikrarsızlık ve döviz dalgalanmaları ihracat yapan işletmelerin avantaj sağlamaları için dengelenmeli, devlet destekleri artırılmalıdır.

İllerde bulunan ticaret ve sanayi odaları, ihracatçılar birliği gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar ihracat yapan işletmelere sağladıkları destekler bakımından önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, gerek ihracat yapan işletmelere yönelik oluşturulan ihracat destek ofisleri ile gerekse ihracatta kullanılan belgelerin temin edilmesi gibi konularda sunduğu hizmetlerle ihracatçılara önemli destek sağlamaktadır. Yine Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri bünyesinde de ihracatçı firmalara yönelik destekler sunulmaktadır.

Türkiye İhracatçılar Meclisi 2021 yılı rakamlarına göre Türkiye ihracatında en büyük paya sahip iller olan İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir gibi illerde de ihracatçı firmalara geniş yelpazeden oluşan ihracat destekleri sağlanmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye'nin en büyük 1000 ihracatçı listesinde 61 firmanın yer aldığı Gaziantep ili, Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde kurulan ihracat destek ofisleri aracılığıyla ihracatçı işletmelere faaliyetlerinde destek sağlanmaktadır(<https://www.gso.org.tr>). Türkiye ihracatında önemli bir payı olan illerden birisi olan Aydın'da faaliyet gösteren ihracatçılara yönelik de gerek Aydın Sanayi Odası gerekse Ege İhracatçı Birlikleri bünyesinde ihracat destekleri sağlanmaktadır.

Zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle çalışmada Çorum ilinde ihracat yapan makine imalatı yapan işletmeler seçilmiştir. Bu açıdan çalışmanın en önemli sınırlılığı evrenin Çorum ili ile sınırlı olmasıdır. Literatür taraması yapıldığında makine imalat alanında faaliyet gösteren işletmelerin finansman kaynaklarının tespitine ve özellikle içinde bulunduğumuz COVID-19 Pandemisinin ihracata ola etkisinin tespit edilmesine yönelik yapılan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlerde yapılacak çalışmalarda araştırmacıların aynı alanda ihracat yapan farklı illerdeki işletmeleri de kapsayacak daha geniş bir evrene sahip çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Aktan, C., ve Şahin, E. E. (2020). *Yeni bir finansman yaklaşımı tedarik zinciri finansı*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Anadolu Üniversitesi. (Ed.). (2020). *Dış ticarete giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arısoy, İ. (2008). *Türkiye'de sanayi sektörü – İktisadi büyüme ilişkisinin kaldor hipotezi çerçevesinde test edilmesi*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2008/1, Ocak 2008, 11. Ankara. (Erişim Adresi: www.tek.org.tr)
- Aslan, N., ve Yörük, D. (2008). Teori ve uygulamada dış ticaret hadleri ve kalkınma ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(2), 33-69.
- Çetinkaya Bozkurt Ö. ve Tunç H. (2018). KOBİ'lerde dış ticaret sorunları: Antalya ili örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 381-398.
- Değirmen S. ve Gündoğdu Y. (2010). Türkiye'de ihracat yapan firmaların finansman stratejileri. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 1-18.
- Demirci, Niyazi Savaş (2020). Dış ticaretin finansmanı. A. Açık Öğretim Fakültesi içinde, *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi* (166-183). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Dünya Ticaret Örgütü (WTO). (2021). *WTO veri tabanı*. WTO: (<https://stats.wto.org>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası, (<https://www.gso.org.tr/tr/haberler/ilk-bin-ihracatci-arasinda-gaziantepten-61-firma-yer-aldi-996.html>, Erişim Tarihi, 08.09.2022).

Güneş, R. ve Uğur, A. (2007). KOBİ'lerin ihracat finansmanında EXİMBANK kredileri: Malatya ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(2), 21-40.

İhracat Yönetmeliği. (2016, 6 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 26190). (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10365&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>)

Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (5. b.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Metin, İ., ve Küçükbay, F. (2019). İhracatta finansman kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik çok kriterli bir yaklaşım: Promethee yöntemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 931-948.

Özdemir, Z. (2005). Dış ticaret finansman tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting işlemleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2005/2), 194-224

Özkılınç, D. N. (2014). Türk KOBİ'leri için alternatif finans bulma yöntemleri ve Sermaye Piyasası. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5837-5838.

Öztürk, A., ve Sandalcılar, A. R. (2018). Dış ticaret işlemlerinde tercih edilen ödeme Yöntemleri: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 202-218.

Sakarya, Ş. (2009). İhracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (42), 117-134.

Serin, N. (1981). *Dış Ticaret ve Kalkınma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası iktisat ve iktisadi kalkınma ilişkileri. *Uluslararası İktisat: Teori, Pratik ve Uygulama* (Geliştirilmiş 21.Baskı, 563). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Şerefli, M. (2016). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.(13), 136-143.

Şişman, D., ve Şişman, M. (2017). Finansal kiralama (Leasing) ve ekonomi için önemi: riskler, avantajlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 144-154.

TMMOB. (2017). *Makine imalat sektör araştırması*. Ankara: Türkiye Makine Mühendisleri Odası Oda Raporu.

Tosun, D. (2007). *Bir ihracat finansman yöntemi olarak faktoring: Dünya ve Türkiye uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). *Dış Ticaret istatistikleri, Kasım 2021*. TÜİK: (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Kasim-2021-37423>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

Uluslararası Ticarete Ödeme Şekilleri. (2022, 30 Ocak). *T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi*. (<https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/uluslararasi%20ticarete-%20odeme-%20sekilleri>).

Ulusoy, T. (2011). Financial power analysis of countries: Transmitters (Adsorbents), setters and unresistants, *African Journal of Business Management* , 5(22), 9087-9105.

Vijayasrı, G. (2013). The importance of international trade in the world. *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 2(9), 111-119.

Yapraklı, S. (2020). Dış ticareti yeniden ele almak. *Dış Ticarete Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 09.12.2021

No: 2021/302

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100
2. yazar katkı oranı : %100
3. yazar katkı oranı: %100

Yetişkin Bağlanma Stillerinin Kişilerarası İletişimdeki Rolü Üzerine Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme

A Study of Graduate Theses on the Role of Adult Attachment Styles in Interpersonal Communication

Arş. Gör. İlayda GİRİTLİ¹

Öz

Geçmişten günümüze süregelen bağlanma faktörü ve bağlanma ihtiyacı, üzerine geliştirilen birçok çalışma sayesinde çeşitli bağlanma stillerinin varlığının keşfedilmesini sağlamıştır. Psikoloji, nöropsikoloji, psikiyatri ve iletişim alanında çalışan birçok araştırmacı ve teorisyen; bağlanma stillerini tanımlamıştır. Bağlanma stilleri, bebeklik ve yetişkinlik dönemi olmak üzere iki farklı gruba ayrılmaktadır. Özellikle yetişkin bağlanma stillerinin, çeşitli değişkenlerle ilişkisi üzerine yapılmış birçok araştırma mevcuttur. Bu çalışmada; Türkiye’de yapılmış olan yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezlerinden elde edilmiş olan veriler kullanılmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın kapsamını 2015-2021 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanmış olan yetişkin bağlanma stillerini işleyen yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezleri oluşturmaktadır. Bu bulgular değerlendirilip demografik değişkenler, duygusal zeka, zihinsel beceriler, benlik algısı, duyguları ifade etme, empati kurma, kıskançlık, anksiyete, depresyon, yas süreci, olumsuzluklarla başa çıkma becerisi, çeşitli ruhsal değişkenler, aile ve ebeveynlerle olan ilişki, romantik ilişki doyumu, cinsellik ve evcil hayvanla olan etkileşim gibi birçok iletişimsel değişkenin; 4 tür yetişkin bağlanma stili üzerinde kişilerarası iletişime nasıl yön verdiği tartışılmıştır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yapılmış olan yüksek öğrenim tezlerine ait yetişkin bağlanma stilleri araştırmalarından elde edilen bulguların, kişilerarası iletişim açısından değerlendirilmesidir. Bağlanma stillerinin çeşitli değişkenler üzerinden incelendiği tez araştırmalarından elde edilen verilerin, kişilerarası iletişime nasıl yön verdiği araştırılmıştır. Bu makalede veri toplama yöntemi olarak tarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: bağlanma, bağlanma stilleri, kişilerarası iletişim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The attachment factor and the need for attachment from the past to the present have led to the discovery of the existence of various attachment styles, thanks to many studies developed on it. Many researchers and theorists working in the fields of psychology, neuropsychology, psychiatry and communication; defined attachment styles. Attachment styles are divided into two different groups as infancy and adulthood. There are many studies on the relationship between adult attachment styles and various variables. In this study; the data obtained from master's, doctoral and medical specialization theses made in Turkey were used. These findings were evaluated and many communicative variables such as demographic variables, emotional intelligence, mental skills, self-perception, expressing emotions, empathy, jealousy, anxiety, depression, grieving process, ability to cope with negativities, suicidal tendency, various psychological variables, relationship with family and parents, eating behavior, body image, substance use, romantic relationship satisfaction, sexuality interaction with the pet; are discussed how they direct interpersonal communication on 4 types of adult attachment styles. The aim of this study is to evaluate the findings

¹ İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklam Anabilim Dalı, ilaydagiritli@istanbul.edu.tr,

Atf için (to cite): Giritli, İ. (2024). Yetişkin Bağlanma Stillerinin Kişilerarası İletişimdeki Rolü Üzerine Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 674-689.

obtained from adult attachment styles researches of higher education theses in Turkey in terms of interpersonal communication. It was investigated how the data obtained from the thesis studies, in which attachment styles were examined through various variables, shape interpersonal communication. In this article, scanning method was used as data collection method.

Keywords: attachment, attachment styles, interpersonal communication

Paper Type: Research

Giriş

Bağlanma, iki özne arasında kurulan duygusal bağıdır. İnsan yaşamının doğumdan sonra gerçekleşen ilk evresi olan bebeklik dönemine göre bakıldığında ise bağlanma; bebek ile bakım vereni arasında gerçekleşen yakınlık arayışıdır (Thompson, 2003, Kesebir & Kavzoğlu & Üstündağ, 2011: 322). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bağlanma kavramı, bebeklik döneminde başlayan ve sürerlilik gösteren bir süreçtir. Her bebeğin bir bakım vereni vardır. Bu bakım verenden kimi zaman bizzat annenin kendisiyken, kimi zaman bakıcı ya da anne görevini üstlenen herhangi bir özne olabilmektedir. Yani bir insanın doğumundan sonra bağlandığı ilk özne, bakım vereni olmaktadır.

Bowlby (1979), Ainsworth (2015) gibi isimlerin çalışmalarına göre bağlanma; güvenli ve güvensiz bağlanma olarak iki ayrı stile ayrılmıştır. Güvensiz bağlanma ise kendi içerisinde kaygılı/kararsız ve kaygılı/kaçıncı olarak ikiye ayrılmıştır. Üç ayrı stilde tanımlanan bu bağlanma teorisi, bebeklik döneminde bağlanma olarak kabul edilmektedir. Bebeklik dönemi bağlanma teorisini geliştirerek yetişkin bağlanma teorisini ortaya koyan Bartholomew ve Horowitz (1991: 227) ise bağlanma stillerini dört ayrı grupta tanımlar: Güvenli, saplantılı/kaygılı, kayıtsız/kaçıncı ve korkulu bağlanma.

Bir insanın bağlanma ilişkisine girdiği ilk kişinin bakım vereni olmasının yanı sıra, bağlandığı tek kişi bakım vereni değildir. Bağlanma, yalnızca bakım verene ya da bir insana karşı gerçekleşmez. Burada bahsedilen, ilk bağlanma ilişkisinin bakım veren ile gerçekleştirilmesidir. Bir insan herhangi bir eşyaya, herhangi bir insana, herhangi bir mekana veyahut bir evcil hayvana bağlanabilir. Çetinkaya'nın (2021: 92) evcil hayvana bağlanma üzerine yapmış olduğu çalışma buna örnektir: Köpek değişkeni üzerinden yapılan çalışmaya göre köpek sahibi olmayanlar, köpek sahibi olanlardan daha fazla saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanmaktadır. Köpek sahibi olanlar, köpek sahibi olmayanlara kıyasla daha fazla güvenli bağlanmaktadır.

Dört ayrı bağlanma stilinin çeşitli değişkenler üzerinden incelendiği bu gibi birçok çalışmaya sonraki bölümlerde yer verilmiştir. Bu çalışmada yer alan araştırma literatürü, dört farklı bağlanma stilinin kişilerarası iletişimde önemli rol oynayan değişkenlerle ilişkisinin incelendiği çalışmalardan seçilmiştir. Bu değişkenlerden bazıları duygusal zeka, zihinsel beceriler, benlik algısı, duyguları ifade etme, empati kurma, kıskançlık, anksiyete, depresyon, yas süreci, olumsuzluklarla başa çıkma becerisi, çeşitli ruhsal değişkenler, aile ve ebeveynlerle olan ilişki, romantik ilişki doyumu, cinsellik ve evcil hayvanla olan etkileşimdir. Bu değişkenlerin seçilme sebebi, her birinin kişilerarası iletişimde rol oynayan etmenler olmasıdır. Cinsel ilişki ve romantik ilişkide karşılıklı iletişim söz konusudur. Depresyon, anksiyete vb.ruhsal değişkenler ve bu ruhsal durumlara olan yatkınlık; kişilerin diğerleriyle olan günlük ilişki ve iletişimlerini etkilemektedir. Duygusal zeka; yaş, cinsiyet vb. çeşitli demografik değişkenler de kişilerin günlük iletişimleri gibi bir çok iletişimsel beceri gerektiren alanda kişilerin iletişimini etkilemektedir. Kişilerarası iletişimde kişilerin iletişimine yön veren bu değişkenlerin, yetişkin bağlanma stilleriyle ilgisinin olup olmadığını ve eğer ilişkisi varsa bu ilişkinin ne yönde olduğunu öğrenmek bu çalışmanın temel amacıdır. Bu çalışma; yukarıda belirtilen kişilerarası iletişimde rol oynayan değişkenlerin bağlanma stilleri ile ilişkilendirildiği araştırmaları gruplayarak kişilerarası iletişim açısından değerlendirmiştir. Çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı; kişilerarası iletişime etki eden faktörlerin yetişkin bağlanma stilleriyle ilişkisini araştırmış olan ve 2015 sonrası yeni verilere

sahip Türkiye’de yazılmış yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezlerinden meydana gelmektedir.

1. Yetişkinlik Döneminde Bağlanma

Son 30 yıl içerisinde bağlanma, evrimleşerek çeşitli güncel iletişim yöntemlerine maruz kalmıştır. Yetişkin bireylerin bağlanma stillerinin, bebeklerin bağlanma stillerinden daha farklı şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bağlanma kuramı içerisinde geliştirilen yetişkin bağlanma stillerini tanımlayanların başında Bartholomew ve Horowitz (1991) gelmektedir: Bartholomew ve Horowitz, bağlanma stillerini pozitif ve negatif kutuplarda değerlendirerek önceki bağlanma kuramlarını geliştirmiştir.

Tablo 1: Yetişkin bağlanma modeli

BENLİK MODELİ (Bağlanma)			
		Pozitif (Düşük)	Negatif (Yüksek)
BAŞ- KALARI MODELİ (Kaçınma)	Pozitif (Düşük)	HÜCRE I GÜVENLİ Yakınlık kurma ve özerklik konusunda rahat	HÜCRE II SAPLANTILI İlişkiler konusunda saplantılı
	Negatif (Yüksek)	HÜCRE IV KAYITSIZ Yakınlığı reddedici Karşı bağımlı	HÜCRE III KORKULU Yakınlıktan korkan Sosyallikten kaçınan

Kaynak: Bartholomew & Horowitz, 1991: s. 227

Tablo 1’de gösterildiği üzere; dikey ekseninde yakınlıktan kaçınma, düşey ekseninde ise bağımlılık ele alınmıştır. Yakınlıktan kaçınma, insanların önceki tecrübelerinden olumsuz etkilenmeleri sonucu başkalarıyla yakın temastan kaçma derecesini ifade etmektedir. Bağımlılık derecesi ise, pozitif benlik saygısının içsel olarak kurulup dış doğrulama gerektirmemesi ya da pozitif benlik saygısının yalnızca diğerlerinin sürekli kabulüyle korunabildiğine göre değişmektedir (Bartholomew & Horowitz, 1991: 228).

Kayıtsız ve korkulu bağlanma stillerinin her ikisi de yakınlıktan kaçınır. Ancak kayıtsız ve korkulu bağlanma stilleri arasındaki fark, kişinin pozitif bir benlik saygısına sahip olmasında başkalarının kabulüne olan ihtiyaçtır. Saplantılı ve korkulu bağlanma stilleri birlikte değerlendirildiğinde ise her ikisinde de pozitif bir benlik saygısına sahip olmak için başkalarına kuvvetli bir bağımlılık sergilemektedir. Ancak saplantılı ve korkulu bağlanma stilleri arasındaki fark ise, bu stillere mensup bireylerin yakın ilişkiye girmeye hazır olup olmamalarına göre ortaya çıkmaktadır (Bartholomew & Horowitz, 1991: 228).

Birinci hücrede yer alan güvenli bağlanma stilinde pozitif benlik algısı ve pozitif diğerleri algısı hakimdir. Güvenli bağlanma stiline mensup kişiler başkalarına güvenmekte problem yaşamamaktadırlar. Diğerlerini iyi niyetli görerek diğerlerine kolayca bağlanabilmektedirler. Güvenli bağlanan kişiler, kendilerini sevmeye değer görmektedirler. Tüm bu özellikler bir araya geldiğinde güvenli bağlanan bireylerin başkalarıyla kolayca yakınlık kurabildiği ve yalnız kalma durumu ile kolayca başa çıkabildiklerini söylemek mümkündür (Bartholomew & Horowitz, Sümer & Güngör, 1999; 1991; Çalışır, 2009; Yerebatan Tüzer, 2017: 30).

İkinci hücrede yer alan saplanma bağlanma stilinde negatif benlik algısı ve pozitif diğerleri algısı hakimdir. Saplantılı bağlanma stiline mensup kişilerin bebekliklerindeki bağlanma özneleri, çelişen ve duyarlılıktan yoksundur. Saplantılı bağlanan kişiler, kendilerini değersiz görmekte ve sevilmedikleri kanısındadırlar. Kendilerine karşı geliştirdikleri bu negatif algı, başkalarına karşı tam tersi şekilde gelişmiştir: Saplantılı bağlanan kişiler, başkalarını sevebilmekte ve başkalarına değer verebilmektedirler. Fakat içinde buldukları ilişki konusunda saplantılı ve takıntılı olup karşılarındaki kişiyle kuvvetli bir yakınlık içine girme ihtiyacındadırlar. Bu ihtiyaç, reddedilme korkusunu ve ilişkiye dair öteki kaygıları tetiklediği için saplantılı bağlanan kişiler yakınlaşma durumundan kaçınmaya gdebilmektedirler (Bartholomew & Horowitz, Sümer & Güngör, 1999; 1991; Çalışır, 2009; Yerebatan Tüzer, 2017: 30).

Üçüncü hücrede yer alan korkulu bağlanma stilinde negatif benlik algısı ve negatif diğerleri algısı hakimdir. Korkulu bağlanma stiline mensup kişilerin bebekliklerindeki bakım verenleri, fazla kritik eden tutuma sahip ve reddetmeye yatkın kişilerdir. Korkulu bağlanan kişiler, kendilerini değersiz bulmakta ve başkaları tarafından sevilmedikleri kanısındadırlar. Kendilerine karşı geliştirdikleri bu negatif algı, başkalarına karşı da gelişmiştir: Korkulu bağlanan kişiler, başkalarını tıpkı bakım verenleri gibi reddedici ve güvenilmez algılamaktadırlar. İlişkilerde reddedilmekten korktukları için yakın ilişkiye girmekten kaçınmaktadırlar (Bartholomew & Horowitz, Sümer & Güngör, 1999; 1991; Çalışır, 2009; Yerebatan Tüzer, 2017: 30).

Dördüncü hücrede yer alan kayıtsız bağlanma stilinde pozitif benlik algısı ve negatif diğerleri algısı hakimdir. Kayıtsız bağlanma stiline mensup kişiler, kendilerine değer vermekte olup özsaygıları yüksektir. Ancak başkalarına karşı geliştirdikleri algılar negatif olmaktadır. Kaygılı bağlanan kişiler, özerkliğe ve yalnızlığa meyillidirler. Bu nedenle başkalarına duydukları ihtiyaç çok sınırlı olup yakın ilişkiler içerisine girmeye karşı kayıtsız bağlanan kişilerde kuvvetli bir ret görülmektedir (Yerebatan Tüzer, 2017: 30).

2. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yapılmış olan yüksek öğrenim tezlerine ait yetişkin bağlanma stilleri araştırmalarından elde edilen bulguların, kişilerarası iletişim açısından değerlendirilmesidir. Çalışmanın ana problemi, yetişkin bağlanma stillerini etkileyen ve yetişkin bağlanma stillerinden etkilenen faktörlerin kişilerarası etkileşimi nasıl yordadığını saptamaktır. Bu doğrultuda; bağlanma stillerinin çeşitli değişkenler üzerinden incelendiği tez araştırmalarından elde edilen verilerin, kişilerarası iletişime nasıl yön verdiği araştırılmıştır.

Yetişkin bağlanma stillerini konu alan tezlerin seçimi yapılırken, kişilerarası iletişime etki eden faktörlerden olan demografik değişkenler, duygusal zeka, zihinsel beceriler, benlik algısı, duyguları ifade etme, empati kurma, kıskançlık, anksiyete, depresyon, yas süreci, olumsuzluklarla başa çıkma becerisi, çeşitli ruhsal değişkenler, aile ve ebeveynlerle olan ilişki, romantik ilişki doyumu, cinsellik ve evcil hayvanla olan etkileşim gibi birçok iletişimsel değişken dikkate alınmıştır. Bu değişkenler demografik veriler, zihinsel beceriler, ruhsal değişkenler, aile ve ebeveyn ilişkileri, romantik ilişki ve cinsellik şeklinde gruplandırılarak yetişkin bağlanma stilleriyle ilişkilendirilmiştir. Kişilerarası iletişime etki eden bu faktörler, yetişkin bağlanma stilleri üzerinden açıklanmıştır. 2015-2021 yılları arasındaki lisansüstü tezlerin araştırmaları baz

alınarak iletişimsel açıdan yorumlamalar yapılan bu çalışma, kişilerarası iletişimin farklı disiplinlerle doğrudan ilişkisinin açığa çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Kişilerarası iletişimin hızlı evrilmeye ve gelişmeye müsait bir disiplin olması, 2015-2021 yılları arasında yazılmış yakın zamanlı tezlerin bu çalışma için seçilmesinde etkili olmuştur.

3. Yöntem

Bu makalede veri toplama yöntemi olarak tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi; Türkiye’de 2015-2021 yılları arasında yetişkin bağlanma stilleri konulu yazılmış olan yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezlerinin incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Taramada kullanılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden elde edilen tezlere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tez Başlığı	Yıl	Tezin Türü
Genç yetişkin bireylerin anne-babalarıyla kurdukları ilişki örüntüsünün romantik ilişkilerindeki kaygı ve kaçınma düzeylerini yordama gücü	2017	Yüksek Lisans
Yetişkin bireylerde erken dönem uyum bozucu şemalar ile bağlanma stilleri ve ayrılık kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi	2020	Yüksek Lisans
Köpek sahibi olan ve olmayan bireylerin bağlanma yalnızlık ve psikolojik iyi oluş açısından incelenmesi	2021	Yüksek Lisans
Yetişkinlerde bağlanma stilleri ile sürekli kaygı düzeyi ve sosyotropik-otonomik kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Bağlanma stilleri ve benlik saygısının obsesif kompulsif semptomlar üzerindeki etkisi	2021	Yüksek Lisans
Ebeveynleri boşanmış 21 yaş ve üzeri yetişkin bireylerin kişilerarası ilişkilerindeki bağlanma modelleri ve ayrılma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi	2017	Yüksek Lisans
Bağlanma stilinin yeme davranışı ve beden imajı ile ilişkisinin incelenmesi	2017	Yüksek Lisans
Yetişkinlerde varoluşsal kaygının, bağlanma stilleri ve umutsuzluk ile olan ilişkisinin incelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Genç yetişkin kadın bireylerin bağlanma stilleri ile cinsel yaşam kalitesi düzeyleri, cinsel özgüven	2018	Doktora

ve psikolojik belirtilerinin incelenmesi		
Obsesif kompulsif bozuklukta zihin kuramı işlevleri ve bağlanma biçimleri arasındaki ilişki	2020	Tıpta Uzmanlık
Yeme tutumlarının bağlanma örüntüleri ve geçmişi kabul etme ile ilişkisinin incelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Narsistik kişilik özellikleri ile affedicilik arasındaki ilişki: bağlanma stillerinin aracı rolü	2019	Yüksek Lisans
Bağlanma stillerinin romantik ilişki doyumu üzerindeki etkisi	2017	Yüksek Lisans
Çocukluk dönemi bağlanma stilleriyle yetişkinlik dönemi iletişim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Yetişkin bireylerde bağlanma stillerinin duyguları ifade etme şekilleri ve empatik eğilim yeteneklerine etkileri	2019	Yüksek Lisans
Bağlanma stillerinin kıskançlık ve anksiyete üzerindeki etkisi	2015	Yüksek Lisans
Üniversite öğrencilerinde cinsel mitlere inanma düzeyi ile bağlanma stilleri arasındaki ilişki	2020	Yüksek Lisans
Öfke ifade tarzlarının travmatik yaşam olayları ve bağlanma stillerine göre değerlendirilmesi	2019	Yüksek Lisans
Bağlanma stillerinin anksiyete ve umutsuzluk düzeyi ile ilişkisi	2019	Yüksek Lisans
Genel psikiyatri polikliniğine başvuran hastalarda cinsel işlev bozukluğu ve beden algısı ilişkisinin bağlanma stilleri açısından araştırılması	2017	Tıpta Uzmanlık
Çocukluk çağı travması ve bağlanma stillerinin flört şiddeti ile ilişkisi	2019	Yüksek Lisans

Tablo 2: Çalışmada kaynak olarak kullanılan tezler

Yetişkin bağlanma stillerini konu alan bu tezlerin seçimi yapılırken, kişilerarası iletişime etki eden faktörlerle yetişkin bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi araştırmış olan tezler kaynak olarak belirlenmiştir. Kişilerarası iletişime etki eden bu değişkenler de demografik veriler, zihinsel beceriler, ruhsal değişkenler, aile ve ebeveyn ilişkileri, romantik ilişki ve cinsellik olarak belirlenmiştir. Bu sebeple kişilerarası iletişime etkisi olan bu faktörlerin yetişkin bağlanma stilleriyle olan ilişkisini incelemiş olan tezler bu çalışma için seçilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu çalışmanın yöntemi ve kapsamı doğrultusunda elde edilen bulgular, aşağıda tartışılmıştır.

5. Değişken Faktörlerin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Kişilerarası iletişimde rol oynayan ve bağlanma stilleriyle kişiler arası iletişimi doğrudan etkileyen faktörlere bu bölümde yer verilmiştir.

5.1. Demografik Değişkenlerin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Cinsiyetler arası bağlanma stilleri incelendiğinde Karaduman (2017: 62), Topkara (2014, akt. Karaduman, 2017: 62), Huprich vd., 2002, akt. Karaduman, 2017: 62), Batur (2005, akt. Kışlak & Çavuşoğlu, 2006, akt. akt. Karaduman, 2017: 62) bağlanma stilleriyle cinsiyet arasında bir ilişki saptamamıştır. Bazı çalışmalar ise yalnızca bazı bağlanma stillerinin cinsiyet ile arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin; Subaşı'ya (2019: 59) göre güvenli bağlanma ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stillerinin cinsiyetle ilişkisi yoktur. Gümüş'e (2017: 91) göreyse kayıtsız/kaçıncı ve korkulu bağlanma stillerinin cinsiyetle ilişkisi yoktur. Bu çalışmalardan elde edilen cinsiyet ile bağlanma stilleri arasındaki nötr korelasyon ilişkisinin aksine, cinsiyet ve bağlanma stilleri arasında ilişki olduğunu kanıtlayan çalışmalar daha yoğunluktadır.

Koskina ve Giovazolias (2010, akt. Ergin, 2009, akt. akt. Karaduman, 2017: 62), Akdağ (2017: 50), Gümüş (2017: 91), Akpınar (2021: 87) ile Ergin (2009, Karaduman, 2017: 62), erkeklerde güvenli bağlanma stiline daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Elgin ve Pritchard (2006, akt. Karaduman, 2017: 62), Akpınar (2021: 87) ile Çelik (2004, akt. Karaduman, 2017: 62) ise kadınlarda korkulu bağlanma stiline daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Akpınar (2012: 65) ise korkulu bağlanma stiline erkeklerde daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Ergin'e (2009, Karaduman, 2017: 62), Gümüş'e (2017: 91), Subaşı'ya (2019: 59) ve Akdağ'a (2017: 50) ve Akpınar'a (2021: 87) göre kadınlarda saplantılı/kaygılı bağlanma stili daha yüksek iken, Soğancı'nın (2017: 72) ve Akpınar'ın (2021: 65) çalışmasına göre erkeklerde daha yüksektir. Çelik'in (2004, akt. Karaduman, 2017: 62) çalışmasına göre erkeklerde saplantılı bağlanma stili daha yüksektir. Onur'un (2006, akt. Soğancı, 2017: 69) çalışmasına göreyse Çelik'in çalışmasının tam tersi olarak kadınlarda saplantılı bağlanma stiline daha yüksek olduğu görülmüştür. Yerebatan Tüzer (2017: 88), Soğancı (2017: 72), Akpınar (2021: 65), Ustaosman (2019: 46) ile Sümer ve Güngör'ün (1999, akt. Soğancı, 2017: 69) çalışmalarına göre, erkeklerde kadınlardan daha yüksek kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili tespit edilmiştir. Akdağ'ın (2017: 50) çalışmasına göreyse tam tersi olarak kadınlarda daha yüksek kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili görülmüştür.

Bağlanmanın bebeklik döneminde başladığı haliyle devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda (Soğancı, 2017: 69), yaş ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkiye yönelik olan Soğancı'nın (2017) ve Subaşı'nın (2019: 59) çalışmalarda da olduğu gibi çoğu çalışmada iki değişken arasında herhangi bir etkileşim olmadığı görülmektedir. Yalnızca Ustaosman'ın (2019: 46-47) yapmış olduğu araştırmada bağlanma stilleri ve yaş arasında ilişki kurulmuştur: Çalışmaya göre 18-22 yaş aralığındaki kişiler 43 yaş ve üzeri kişilerden daha fazla saplantılı/kaygılı bağlanmakta, 38-42 yaş aralığındaki kişiler ise 58 yaş ve üzeri kişilerden daha fazla korkulu bağlanmaktadır.

Aynı şekilde bağlanmanın bebeklikle başladığı ve yetişkinlikte de süregeldiği sebebiyle, bağlanma stillerinin eğitim düzeyi ya da meslek ile ilişkisi bulunamamıştır (Soğancı, 2017: 70). Ancak yine Ustaosman'ın (2019: 47) çalışmasına göre eğitim düzeyi arttıkça güvenli bağlanma düzeyi ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyi de artmakta; korkulu bağlanma düzeyi ve saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyi ise azalmaktadır. Çalışan kişilerde daha yüksek güvenli ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili görülürken, çalışmayan kişilerde daha yüksek saplantılı/kaygılı bağlanma stili görülmektedir (Subaşı, 2019: 60). Ustaosman'a (2019: 47) göre de çalışan kişilerde daha yüksek güvenli ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili görülürken, çalışmayan kişilerde daha yüksek saplantılı/kaygılı ve korkulu bağlanma stili görülmektedir.

Bağlanma stillerinin medeni durum ile arasındaki ilişkiye bakıldığında ise; bekarlarda daha yüksek saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stilleri görülürken, evlilerde daha yüksek güvenli bağlanma stili görülmektedir (Subaşı, 2019: 60). Ustaosman'ın (2019: 47) çalışmasının bir kısmı da Subaşı'yı destekler nitelikte olup bekarlarda daha yüksek kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili görüldüğü tespit edilmiştir. Aynı şekilde Özcan (2019: 48) tarafından yapılan çalışmada da bekar olan bireylerde evli olan bireylere kıyasla daha yüksek düzeyde kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyi gözlemlenmiştir. Demir (2019: 112) ise saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stillerinin yalnızca bekarlarda değil, boşanmış olan bireyler de yüksek düzeyde görüldüğünü söylemektedir. Demir'in (2019: 112), güvenli bağlanma düzeyinin evli bireylerde daha yüksek görüldüğünü gözlemlemiş olması ise önceki çalışmaları destekler niteliktedir.

Kişilerin ekonomik durumları ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman ise; düşük gelirli kişilerde saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stilleri daha yüksek görülürken, yüksek ekonomik gelire sahip olan kişilerde güvenli bağlanma stili daha yüksek görülmektedir (Subaşı, 2019: 61). Ustaosman'a göreyse düşük ekonomik gelire sahip bireylerde daha yüksek oranda güvenli ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stilleri görülürken, yüksek ekonomik gelire sahip bireylerde daha fazla korkulu ve saplantılı/kaygılı bağlanma stilleri görülmektedir. İlhan'ın (2018: 49) üniversite öğrencileri özelinde yaptığı çalışmaya göreyse, öğrencilerin ekonomik geliri arttıkça güvenli bağlanma düzeyleri de artmaktadır.

5.2. Zihinsel Becerilerin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Bağlanma stillerinin duygusal zeka ile arasındaki ilişkiyi ölçen araştırmalar mevcuttur. Hamarta, Deniz ve Saltalı'nın (2009, akt. Soğancı, 2017: 70) yapmış olduğu araştırmaya göre güvenli bağlanma stiline sahip kişilerde duygusal zeka seviyesi, diğer bağlanma stillerine sahip kişilere kıyasla daha yüksektir. Aynı çalışmaya göre; güvenli bağlanan kişilerde daha yüksek özsayı ve daha fazla iş doyumunu görülmektedir. Lopez vd.'nin (1997, akt. Zimmerman vd., 2001, Soğancı, 2017: 70) yapmış olduğu çalışmaya göre; güvenli bağlanma stili haricindeki bağlanma stiline sahip kişilerde eğitim ve iş problemlerinin çözümü çok zayıf olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca güvenli bağlanan bireylerde genel zihinsel beceriler kuvvetliken, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanan bireylerde zihinsel beceriler daha zayıftır (Subaşı, 2019: 61).

Duyguları ifade etme kabiliyeti de bağlanma stilleriyle ilişkilendirilmiştir. Şipit'in (2019: 52) yapmış olduğu çalışmaya göre duygularını ifade etmekten en çok etkilenenler, korkulu bağlanan bireylerdir. Korkulu bağlanan bireyleri saplantılı/kaygılı bağlanan bireyler takip ederken, saplantılı/kaygılı bağlananları ise kayıtsız/kaçıncı bağlanan bireyler takip etmektedir. Duygularını ifade etmekten en az etkilenenler ise güvenli bağlanmaya sahip bireyler olarak tespit edilmiştir. Şipit'e göre; duyguları ifade etme şekilleri ile korkulu bağlanma stili ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili arasında negatif korelasyon vardır. Aynı çalışmanın bağlanma stilleriyle empati kurma arasındaki ilişkiye değinilen kısmında ise, empati ile saplantılı/kaygılı bağlanma stili arasında pozitif korelasyon gözlemlendiği belirtilmiştir (Şipit, 2019).

5.3. Çeşitli Ruhsal Değişkenlerin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Taşın'ın (2015: 65) araştırmasına göre saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeylerinde artış olan bireylerde anksiyetede artış olmaktadır. Küt (2018: 61) de bu veriyi destekleyerek, kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyinde artış oldukça anksiyetede de artış olduğunu söylemektedir. Kurt (2019: 74) da aynı şekilde, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeylerinin artmasıyla anksiyetenin de arttığını belirlemiştir. Ustaosman'a (2019: 46) göre de anksiyete ile kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili arasında pozitif korelasyon ilişkisi vardır. Aynı şekilde Demir'in (2019: 113) çalışmasında da, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeylerinin her ikisinin sürekli anksiyete ile arasında pozitif korelasyon

gözlemlenmiştir. Taşın (2015: 65), Aydın (2020: 45), Demir (2019: 113) ve Ustaosman (2019: 46), anksiyete ile güvenli bağlanma stili arasındaki ilişkinin negatif korelasyona sahip olduğunu tespitindedirler. Ayrılık anksiyetesi özelinde değerlendirme yapan çalışmalara bakıldığında; Aydın (2020: 46) ve Gümüş (2017: 91-92); korkulu, kayıtsız/kaçınmacı ve saplantılı/kaygılı bağlanma düzeylerinde artış olan bireylerde ayrılık anksiyetesinin arttığını gözlemlemiştir. Güvenli bağlanma düzeyinde artış olan bireylerde ise ayrılık anksiyetesi azalmaktadır (Gümüş, 2017: 91-92).

Saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeylerindeki artış; Küt'ün (2018: 61-63) çalışmasına göre depresyona girme olasılığı artırırken, Ökmen'in (2020: 131) çalışmasına göre obsesif kompulsif bozukluğa (OKB) sahip olma olasılığını artırmaktadır. OKB'ye sahip kişiler arasında en az görülen bağlanma stili ise güvenli bağlanma olarak tespit edilmiştir (Ökmen: 2020, 131). OKB'ye sahip kişilerin depresyonu yaşama şiddeti arttıkça güvenli bağlanma düzeylerinin azaldığı, saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyinin arttığı gözlemlenmiştir (Ökmen: 2020, 131). OKB'ye sahip kişiler ile kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stili arasında bir bağlantı gözlemlenmediği gibi (Ertürk, 2021: 46), OKB'ye sahip kişilerin depresyonu yaşama şiddeti ile yine kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stili arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır (Ökmen: 2020, 131). Ertürk'ün (2021: 46) yapmış olduğu çalışmaya bakıldığında korkulu ve saplantılı/kaygılı bağlanma stillerine sahip kişilerde OKB görülme olasılığının daha fazla olduğu görülmektedir.

Küt'e (2018: 63) göre saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyi arttıkça psikomatik rahatsızlıklar, agresiflik ve hostilite düzeyleri de artmaktadır. Uçak (2019: 91) da yapmış olduğu çalışmada bu veriyi destekleyerek, saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyi arttıkça agresifliğin de arttığını söylemektedir. Kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeyinde artış yaşandıkça öfke kontrol düzeyi ise azalmaktadır (Uçak, 2019: 91). Kayıtsız/kaçınmacı ve saplantılı/kaygılı bağlanma stiline mensup kişilere kıyasla, güvenli bağlanma stiline sahip kişilerde daha az huzursuzluk yaşamaktadırlar (Akdağ, 2017: 55). Taşın'ın (2015: 65) araştırmasına göre saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeylerinde artış olan bireylerde kıskançlık düzeyinde de artış olmaktadır. Güvenli bağlanma düzeyinde artış olan bireylerde ise kıskançlık düzeyi azalmaktadır (Taşın, 2015: 65).

Kurt'a (2019:74) göre saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stillerinin her ikisiyle umutsuzluk arasında pozitif korelasyon ilişkisi vardır. Ustaosman'ın (2019: 46) yapmış olduğu araştırma da umutsuzluk düzeyinin artmasıyla korkulu bağlanma düzeyinin de arttığını göstermektedir. Saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stillerine sahip bireyler, güvenli bağlanma stiline sahip bireylere kıyasla geçmişle daha zor barış yapmakta ve geçmişe dair olumsuz hatıraları daha yoğun olarak anımsamaktadırlar (Özcan, 2019: 46). Bağlanma stilleri ve affetme arasındaki ilişkiyi incelemiş olan Sezer'e (2019: 82) göre; affetme ile güvenli bağlanma stili arasında pozitif korelasyon ilişkisi varken, affetme ile saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stilleri arasında negatif korelasyon vardır. Ruhsal değişkenlere bağlı olarak herhangi bir psikolojik problem için profesyonel destek alanların, psikolojik destek almayanlara kıyasla güvenli bağlanma düzeyleri daha düşük bulunmuştur (Demir, 2019: 113.) Yani güvenli bağlanma dışında kalan diğer bağlanma stillerine mensup olan kişilerin daha fazla psikolojik destek aldığını söylemek mümkündür.

5.4. Aile Ve Ebeveyn İlişkileriyle Yetişkin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Kişilerin ebeveynleriyle olan ilişkilerinin bağlanma stilleriyle ilişkisi olup olmadığına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Ebeveynleri boşanmış ya da ebeveynlerinden en az biri vefat etmiş olan kişilerde, çekirdek ailede çocukluk geçirmiş olan kişilere göre daha yüksek düzeyde saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyi görülmektedir (Subaşı, 2019: 111-112). Çekirdek aileler, geniş aileler ve boşanmış aileler genel olarak incelendiğinde ise; boşanmış ailelerde diğer aile tiplerine

kıyasla daha yüksek düzeyde kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyi görülmüştür (Akpınar, 2021: 91). Akpınar'a (2021: 91) göre; güvenli, saplantılı/kaygılı korkulu bağlanma stilleri ile aile tipleri arasında ise herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Gümüş'ün (2017: 91) anne ve babası boşanmış olan kişiler üzerinden yaptığı araştırmasına göre, boşanma sonrası babalarıyla ilişkilerinin değişiklik gösterdiğini belirten kişilerin ve boşanma sonrası babalarının ikinci bir evlilik yaptığını belirten kişilerin kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. İlhan'ın (2018: 50) çalışmasına göre, anne ve babası evli olan kişilerde düşük düzeyde korkulu bağlanma düzeyi gözlemlenirken yüksek düzeyde güvenli bağlanma düzeyi görülmüştür. Anne ve baba boşanması yaşayan kişilerin bu ebeveyn ayrılığıyla hayatlarının hangi döneminde karşılaştığına yönelik inceleme yapan çalışmalara bakıldığında; ebeveynlerinin boşanmasına ilk üç yaş içerisinde şahitlik etmeyen kişilerde, ebeveynlerinin boşanmasına ilk üç yaş içerisinde şahitlik eden kişilere göre daha yüksek düzeyde güvenli bağlanma görülmektedir (Subaşı, 2019: 111-112).

Ebeveyn sevgisi faktörü incelendiğinde; anne ve baba sevgisine maruz kalarak büyüyen kişilerde daha yüksek düzeyde güvenli bağlanma görülürken, anne ve baba sevgisinden mahrum kalmış olan kişilerde daha yüksek düzeyde saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyi gözlemlenmiştir (Subaşı, 2019: 111-112). Saplantılı/kaygılı bağlanma stiline, kişinin ebeveynleri tarafından nasıl yetiştirildiği ve ebeveynleriyle kurduğu ilişki doğrultusunda az ya da çok miktarda ebeveynler tarafından kişiye aktarıldığı söylenmektedir (Akdağ, 2017: 55-56).

Ailesiyle birlikte yaşayan kişilerde de daha yüksek güvenli bağlanma düzeyi tespit edilmiştir (İlhan, 2018: 50). Babasından şiddet görmüş olan bireylerde ise, şiddet görmemiş olanlara kıyasla daha düşük düzeyde güvenli bağlanma görülmektedir (Subaşı, 2019: 111-112). Ayrıca Subaşı (2019: 111-112); güvenli bağlanma düzeyinin ebeveynlerin her ikisinin de eğitim durumunun yükselmesiyle birlikte artış gösterdiğini söylerken, anne ve babanın eğitim düzeylerinin ayrı ayrı incelenmesiyle bağlanma stillerinin düzeylerinin değişiklik gösterdiğini söylemektedir: Yalnızca babanın eğitim durumunun bağlanma stilleriyle ilişkisine bakıldığında ise, babanın eğitim düzeyiyle kayıtsız/kaçıncı ve saplantılı/kaygılı bağlanma düzeyinin negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir (Subaşı, 2019: 60-111-112). Babanın eğitim düzeyiyle güvenli bağlanma stili arasında ise pozitif korelasyon vardır (Subaşı, 2019: 60). Yalnızca annenin eğitim durumunun bağlanma stilleriyle ilişkisine bakıldığında ise; annenin eğitim düzeyiyle güvenli, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma düzeyleri arasında herhangi bir ilişki gözlemlenmemiştir (Subaşı, 2019: 59).

5.5. Romantik İlişkinin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili düzeylerinin, ilişkisi olmayan bireylerde daha yüksek düzeyde olduğu keşfedilmiştir (Akdağ, 2017: 53). Soğancı'nın (2017: 68) çalışmasına göre; saplantılı/kaygılı bağlanma stiline sahip bireyler romantik ilişkiden kaçınmazken, kayıtsız/kaçıncı bağlanma stiline sahip bireyler romantik ilişki yaşamaktan kaçınmaktadır. Güvenli bağlanan bireylerin romantik ilişki doyumu kayıtsız/kaçıncı bağlanan bireylerden fazlayken, saplantılı/kaygılı bağlanan bireylerin de romantik ilişki doyumu korkulu bağlanan bireylerden daha fazladır (Soğancı, 2017: 68-69). Ancak başka bir çalışmaya göre, romantik ilişki doyumunun en düşük görülüşü bağlanma stili saplantılı/kaygılı bağlanma stilidir (Mikulincer, 1998; Solmuş, 2003; Akdağ, 2017: 54).

Romantik ilişkiyi kurmaya saplantılı/kaygılı bağlanan bireyler, kayıtsız/kaçıncı bağlanan bireylere göre daha yatkındır (Soğancı, 2017: 71-72). Romantik ilişkide partnerin mensup olduğu meslek grubu incelendiğinde ise, avukat olan partnerin kayıtsız/kaçıncı bağlanma stili düzeyinin diğer meslek gruplarından daha yüksek olduğu görülmüştür (Soğancı, 2017: 73).

Kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stiline sahip partnerler, romantik ilişkilerde karşı tarafa karşı mesafeli oldukları ve duygusal yakınlaşmadan kendilerini uzak tutmaları sebebiyle ilişkiyi baltalayan taraf olmaktadır ve ilişkinin uzun süreli olmasına engel koymaktadırlar (İşinsu, 2003, Akdağ, 2017: 50). Saplantılı/kaygılı bağlanma stiline sahip partnerler ise, romantik ilişkilerde karşı tarafa karşı fazla sahiplenici, şikayetçi ve kıskanç oldukları sebebiyle partnerlerini bunaltarak partnerlerinin kendilerinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır (İşinsu, 2003, Akdağ, 2017: 50). Kayıtsız/kaçınmacı ve saplantılı/kaygılı bağlanan kişiler; diğer insanların kendileriyle yakın ilişkiye girmekten kaçındıklarını düşünmekte, hayatlarında duygusal belirsizliklere sıklıkla yer vermekte ve bu sebeplerle uzun süreli ilişkiler yaşamakta çok büyük zorluk çekmektedirler (Özcan, 2019: 48). Güvenli bağlanma düzeyi yüksek partnerler ise romantik ilişkilerde diğer bağlanma stillerine mensup bireylere kıyasla daha uyumlu davranışlar sergilemektedirler (Melendez & Rice, 2000, Akdağ, 2017: 54). Güvenli bağlanan bireylerin ilişkilerinde, diğer bağlanma stillerine kıyasla daha mutlu tutumlar gözlemlenmiştir (Özcan, 2019: 48). Bununla birlikte güvenli bağlanma stiline sahip bireyler; saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stillerine sahip bireylere kıyasla ilişkilerine daha bağlı, partnerlerine karşı daha az duygusal mesafeli, ilişkide daha yapıcı ve romantik ilişki doyumunda daha yüksek düzeydedirler (Akdağ, 2017: 54).

Soğancı (2017: 69-70), yapmış olduğu çalışmada romantik ilişki süresinin bağlanma stilleriyle arasında bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ancak Solmaz'a (2008, akt. Soğancı, 2017: 69-70) göre, güvenli bağlanan bireylerin romantik ilişki süreleri diğer bağlanma stillerine sahip bireylere göre daha uzun olmaktadır. Başka bir çalışmaya göreyse uzun süreli ilişkilerde partnerlerin düşük seviyede saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeyi sergiledikleri gözlemlenmiştir (Akdağ, 2017: 53). Eşyle birlikte yaşayan kişilerde ise; ailesiyle ya da arkadaşıyla yaşayanlara ve yalnız yaşayanlara kıyasla daha yüksek düzeyde güvenli bağlanma tespit edilmiştir (Demir, 2019: 112).

Simpson (1990, akt. Soğancı, 2017: 69-70) saplantılı/kaygılı bağlanan bireylerin romantik ilişkilerde terk edilme korkusu yaşadıklarını savunurken, Bartholomew (1990, akt. Soğancı, 2017: 69-70) de korkulu bağlananların benliklerinin zarar göreceği düşüncesiyle romantik ilişkiden kaçtıklarını ifade etmektedir. Kayıtsız/kaçınmacı bağlananlar da tıpkı korkulu bağlananlar gibi benliklerinin zarar göreceği düşüncesiyle romantik ilişkiden kaçınmaktadır (Soğancı, 2017: 69-70). Yaşanılan romantik ilişki sayısı incelendiği zaman ise, birden fazla ilişki yaşayan kişilerde tek bir ilişki yaşamış olanlara kıyasla daha yüksek düzeyde saplantılı/kaygılı bağlanma stili görülmüştür (Akdağ, 2017: 53). Saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanan bireylerde, evlilik için seçecekleri partner adaylarında daha seçici fazla davranış gözlemlenmektedir (Akpınar, 2021: 93).

Romantik ilişkilerde cinsiyet faktörü değerlendirildiğinde, erkek partnerlerin kadın partnerlere kıyasla güvenli bağlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (İşinsu, 2003, Akdağ, 2017: 50). Kadın partnerlerde ise erkek partnerlere kıyasla daha yüksek seviyede korkulu ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeyi görülmüştür (İşinsu, 2003, Akdağ, 2017: 50). Saplantılı/kaygılı bağlanma stiline ise romantik ilişkilerde partnerlerin cinsiyetleri üzerinde herhangi bir yordama gücünün bulunmadığı sonucu elde edilmiştir (İşinsu, 2003, Akdağ, 2017: 50). Aynı şekilde flört şiddetinin de bağlanma stilleri üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yüce, 2019: 32).

5.6. Cinselliğin Bağlanma Stilleriyle İlişkisi

Kayıtsız/kaçınmacı bağlanan kadınlarda, vajinismus cinsel işlev bozukluğu diğerlerinden az olmak üzere, genel olarak cinsel işlev bozuklukları fazla görülmektedir (Yerebakan Tüzer, 2017: 100). Hem kayıtsız/kaçınmacı hem de saplantılı/kaygılı bağlanan kadınlarda cinsel yaşam kalitesi düşüktür (Küt, 2018: 61). Erkek olan saplantılı/kaygılı bağlanma stiline sahip bireylerde

ise erken boşalmanın fazla olduğu görülmüştür (Yerebakan Tüzer, 2017: 100). Kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stiline sahip erkeklerde de genel cinsel işlev bozuklukları fazladır (Yerebakan Tüzer, 2017: 100).

Korkulu bağlanma stiline sahip kadınlarda cinsel işlev bozuklukları diğer bağlanma stillerine kıyasla daha fazla görülürken, güvenli bağlanma stiline sahip erkeklerde ise cinsel işlev bozuklukları diğer bağlanma stillerine kıyasla daha az görülmektedir (Yerebakan Tüzer, 2017: 100-101). Bağlanma stillerinin kadınlar üzerinde cinsel yaşam kalitesi ve cinsellik konusundaki özgüven konusundaki çalışmalar ise, özellikle saplantılı/kaygılı bağlanan kadınlarda bu faktörlerin belirgin bir şekilde düşüşe geçtiğini göstermektedir (Küt, 2018: 62). Kayıtsız/kaçınmacı bağlanma stiline sahip kadınların cinsel özgüveni ile kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeyinin arasında da negatif korelasyon vardır (Küt, 2018: 62). Saplantılı/kaygılı bağlanan kadın ve erkeklerde genel olarak cinsel işlev bozuklukları fazla görülmektedir (Yerebakan Tüzer, 2017: 100). Toplumda yaygın olarak kulaktan kulağa aktarılan cinsel mitlere inanma düzeylerine bakıldığında ise; güvenli bağlanan bireylerle cinsel mitlere inanma düzeyi arasında nötr korelasyon ilişkisi saptanırken, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçınmacı bağlanma düzeyleri ile cinsel mitlere inanma düzeyi arasında pozitif korelasyon saptanmıştır (Tiftikçi, 2020: 50).

Sonuç ve Öneriler

Bowlby (1979) vd. tarafından güvenli ve güvensiz olarak sınıflandırılan bebeklik bağlanma stilleri, yetişkinlikte bağlanmanın ayrı değerlendirilmesine karar verilerek Bartholomew ve Horowitz (1991) tarafından güvensiz bağlanmanın geliştirilmesiyle değiştirilmiştir. Bowlby (1979) güvensiz bağlanmayı kaygılı/kararsız ve kaygılı/kaçınmacı olarak ikiye ayırırken; Bartholomew ve Horowitz (1991) saplantılı/kaygılı, kayıtsız/kaçınmacı ve korkulu olarak üçe ayırmıştır. Güvenli bağlanma ile birlikte bu üç güvensiz bağlanma stili, yetişkin bağlanma stilleri olarak tanımlanıp bu derleme makale çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede; bağlanma stillerinin kişilerarası iletişimdeki çeşitli değişkenlerle yordayıcı ilişkisinin olup olmadığını araştıran, Türkiye’de yapılmış yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezlerinden elde edilen sonuçlar veri olarak kullanılmıştır. Bu veriler doğrultusunda elde edilen genel sonuçlara aşağıda yer verilmiştir:

Yetişkin bağlanma stillerinin çeşitli demografik değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen verilere göre, kişinin hangi bağlanma stiline sahip olduğunu doğrudan cinsiyeti belirlememektedir. Bununla birlikte hangi bağlanma stilinin hangi cinsiyette daha yaygın olduğu konusundaysa, her çalışma bir önceki çalışmadan farklı sonuçlar elde ettiği için net bir genelleme yapılamamaktadır. Yetişkin bağlanma stillerinin, bebeklik dönemi bağlanma stillerinden etkilenilerek değişmeden devam ettiğini ortaya koyan genel tespite göreyse; kişinin yetişkinlikte sahip olduğu özelliklere göre bağlanma stillerinin etkisinin incelenmesi anlamsız olmaktadır. Çünkü sahip olunan bağlanma stili bebeklik döneminde ortaya çıktığı için, yetişkinlik döneminde edinilen meslek vb. faktörlerle bağlanma stillerinin ilgisini incelemek bir çelişkiye sebep olacaktır. Ancak buna rağmen yetişkinlik döneminde elde edilen özelliklerin bağlanma stilleriyle ilişkisini inceleyen bazı çalışmalar, anlamlı ilişkiye rastlamıştır. Çalışma durumuna, eğitim düzeyine, medeni duruma ve mesleğe göre bağlanma stili düzeylerinin farklılaştığı gözlemlenmiştir. Bu veriler, bağlanma stillerinin bebeklikten geldiği haliyle devam ettiğini savunanların tezlerini çürüttüğü için bu konuda daha detaylı araştırmalara ya da daha net tariflere ihtiyaç vardır. Net tariften kasıt şudur: Örneğin; evli olan bireylerde mi güvenli bağlanma düzeyi daha yüksektir, yoksa güvenli bağlanma düzeyi yüksek bireyler mi daha yoğunlukta olarak evlidir? Eğer güvenli bağlanma düzeyi yüksek olan bireylerin daha yoğunlukta olarak evli olduğu sonucu elde edilmişse, bağlanma stillerinin bebeklikten geldiği haliyle yetişkinlikte de devam ettiği tezi doğrulanmış olmaktadır. Çünkü güvenli bağlanan bir bireyin yetişkinlikte edindiği faktörler değerlendirilmiş olacaktır. Ancak evli olan bireylerde daha yüksek düzeyde güvenli bağlanma görüldüğü söyleniyorsa, evlendikten sonra güvenli bağlanma düzeyinin arttığı

sonucuna ulaşıldığı için bebeklik döneminde güvensiz bağlanma stillerinden birine sahip olan bireyin evlendikten sonra güvenli bağlanmaya sahip olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da bebeklik dönemindeki bağlanma stiline yetişkinlikte farklı bir bağlanma stiline dönüşebildiğini gösterecektir. Örnek olarak aynı şekilde ekonomik gelir düzeyinin bağlanma stilleriyle ilişkisini araştıran çalışmalar, ekonomik gelir düzeyinin değiştikçe bağlanma stillerinin ya da düzeylerinin de değişip değişmediğini incelemelidirler.

Birçok alanda güvenli bağlanma stiline diğer bağlanma stillerinden daha kaliteli yaşam tarzı sunduğu için, daha etkili kişilerarası iletişimi sağladığı görülmektedir. Güvenli bağlanma stiline sahip bireylerin zihinsel becerilerinin, hayatta karşılaştıkları zorluklar ve problemlere başa çıkış kabiliyetleri ve duygusal zeka seviyeleri gibi becerilerinin daha yüksek oluşu; kişilerarası iletişimde güvenli bağlanan bireyleri daha avantajlı hale getirmektedir. İkili ilişkilerde karşı tarafa duygularını daha net ve rahat ifade edebilen güvenli bağlanma stiline sahip bireyler, bu sayede kuvvetli ve yanlış anlaşılmalara daha az mahal veren iletişimi gerçekleştirmektedir. Ancak her araştırmayı haksız çıkaran antiteze sahip çalışmaların olduğu gibi, bu konuda da birbirleriyle çelişen verilere ulaşmak mümkündür. Örneğin; empati kurma düzeyi yüksek olan bireylerin kişilerarası iletişimde daha güçlü olduğu düşünüldüğünde, yalnızca güvenli bağlanan bireylerin empati kurma düzeyinin yüksek olması beklenirken, bir güvensiz bağlanma türü olan saplantılı/kaygılı bağlanma stiline empatiyle birlikte arttığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Şipit, 2019).

Anksiyetenin, obsesif kompulsif bozukluğun, depresyonun, agresifliğin, psikomatik rahatsızlıkların, huzursuzluğun, kıskançlığın, umutsuz bakış açısının, kinciliğin güvensiz bağlanma türlerinin düzeyleriyle birlikte arttığı sonucuna ulaşılrken, güvenli bağlanma düzeyi ile birlikte azaldığı gözlemlenmektedir. Bu ruhsal bozuklukların hem kişinin kendi içsel yaşantısını hem de kişilerarası iletişimine bağlı gelişen sosyalleşme durumunu olumsuz etkileyen ve gündelik yaşam kalitesini düşüren rahatsızlıklar olduğu düşünüldüğünde, güvenli bağlananların daha sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip oldukları sebebiyle kişilerarası iletişimlerinin de daha sağlıklı olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Boşanma ya da ölüm sebebiyle en az bir ebeveyni olmadan büyümüş olan kişilerin yetişkinliklerinde, çekirdek ailede büyümüş olanlardan daha yüksek düzeyde güvensiz bağlanma türleri gösterdikleri görülmüştür. Ebeveynlerin ayrılığına şahitlik etme yaşı düştükçe de güvensiz bağlanma türlerinin düzeylerinde daha fazla artış gözlemlenmiştir. Ailede anne ve baba sevgisiyle büyümüş olan yetişkinlerde ise güvenli bağlanma düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Aile ve ebeveyn yapısıyla ilgili tüm bu faktörlerin, bağlanma stilleriyle doğrudan ilişkisi vardır. Bu durumda kişilerin aile ile olan iletişimlerinin, hayatlarının geri kalanını etkileyecek olan iletişimin ta kendisi olduğunu söylemek mümkündür.

Bağlanma stillerinin kişilerarası romantik ilişkilerdeki rolünde, güvensiz bağlanma türlerinin bir bütün olarak genellenemeyeceği söz konusudur. Güvenli bağlanma stili, romantik ilişkiye girmekten kaçınmayan tek bağlanma stili değildir. Saplantılı/kaygılı bağlanma stiline sahip bireyler de romantik ilişki yaşamaya yatkındırlar. Yalnızca kayıtsız/kaçıncı bireyler romantik ilişki yaşamaktan kaçınmaktadır. Bu noktada bundan sonraki araştırmalarda yapılması gereken, romantik ilişkinin kaçınılması gereken bir durum olduğunu kayıtsız/kaçıncı bireylere düşündürmenin ne olduğunu tespit etmektir. Aynı zamanda kayıtsız/kaçıncı partnerlerin yoğunlukta olduğu meslek grubunun neden avukatlık olduğu da ayrı bir araştırma problemi olmalıdır.

Saplantılı/kaygılı bağlanan bireylerin partner seçiminde daha seçici olması da, ikili ilişkilerde çok fazla yordayıcı etkene dikkat ettiğinin göstergesidir. Bu durum da saplantılı/kaygılı bağlanan bireylerin kişilerarası iletişimde birçok kusur bulma eğiliminde olduğunu gösterir ve iletişimin sağlıklı bir boyuta evrilmesine neden olabilir. Bu cinsiyetten bağımsız bir durum olarak, tamamen kişinin iletişimine yansıttığı bağlanma stiline özellikleriyle ilgilidir. Cinsel iletişim açısından da güvensiz bağlanma stiline sahip olan bireylerin cinsel yaşamda daha fazla

problem yaşadığını söylemek mümkündür. Yani çoğu iletişim türünde olduğu gibi cinsel iletişimde de güvenli bağlanma stilinde daha sağlıklı ve sorunsuz ilerlediği görülmektedir.

Görülüşü üzere dört tip yetişkin bağlanma stiline, kişilerarası etkileşimi etkileyen faktörlerle doğrudan bağlantısı olduğunu söylemek mümkündür. Kişiler, sahip oldukları bağlanma stiline ait özellikleri kişilerarası ilişkilerinde iletişimlerine yansıtılmaktadırlar. Yetişkin bağlanma türleri üzerine yapılan araştırmalarda ağırlıklı olarak güvenli, saplantılı/kaygılı ve kayıtsız/kaçıncı bağlanma stilleri değişken olarak kullanılmıştır. Ancak korkulu bağlanma stiline, bu makalede incelenen birçok tez çalışmasında çok nadir olarak araştırıldığı gözlemlenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda; korkulu bağlanma stiline de yetişkin bağlanma türlerinden biri olduğu göz ardı edilmeden, tıpkı diğer üç yetişkin bağlanma stili gibi deneylerde bağımlı ya da bağımsız değişken olarak kullanılmasına dikkat edilmelidir. Bununla birlikte kişilerarası iletişimi etkileyen yeme davranışı, beden imajı, madde kullanımı vs. gibi birçok değişkenin de bağlanma stilleriyle arasındaki ilişkiyi içeren çalışmalar detaylandırılmalıdır.

Bağlanmanın yalnızca kişilerarası, yani insandan insana gerçekleşen bir durum olmadığını ifade eden çalışmalar azınlıktadır. Makalenin girişinde bahsedilen, sahibi olduğu köpek ile kişinin kendisi arasındaki iletişimin bağlanma stilleriyle ilişkilendirilmesi buna örnektir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalar yalnızca insandan insana bağlanmayı değil; mekana, genel olarak evcil hayvanlara, köpek dışındaki evcil hayvanlara, bir objeye vs. bağlanmayı da yetişkin bağlanma stilleri ile incelemelidir.

Kaynakça

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. N. (2015). Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation. *Psychology Press*.

Akdağ, C. (2017). *Genç yetişkin bireylerin anne-babalarıyla kurdukları ilişki örüntüsünün romantik ilişkilerindeki kaygı ve kaçınma düzeylerini yordama gücü*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı.

Aydın, A. B. (2020). *Yetişkin bireylerde erken dönem uyum bozucu şemalar ile bağlanma stilleri ve ayrılık kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalı.

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 61(2), 226.

Bowlby, J. (1979). The Bowlby-Ainsworth attachment theory. *Behavioral And Brain Sciences*, 2(4), 637-638.

Çetinkaya, O. (2021). *Köpek sahibi olan ve olmayan bireylerin bağlanma yalnızlık ve psikolojik iyi oluş açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Programı.

Demir, D. S. (2019). *Yetişkinlerde bağlanma stilleri ile sürekli kaygı düzeyi ve sosyotropik-otonomik kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji.

Ertürk, Z. H. (2021). *Bağlanma stilleri ve benlik saygısının obsesif kompulsif semptomlar üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalı.

- Gümüş, C. (2017). *Ebeveynleri boşanmış 21 yaş ve üzeri yetişkin bireylerin kişilerarası ilişkilerindeki bağlanma modelleri ve ayrılma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji.
- Karaduman, M. (2017). *Bağlanma stiline yeme davranışı ve beden imajı ile ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalı.
- Kesebir, S., Kavzoğlu, S. Ö., & Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2), 321-342.
- Kurt, M. (2019). *Yetişkinlerde varoluşsal kaygının, bağlanma stilleri ve umutsuzluk ile olan ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Klinik Psikoloji.
- Küt, D. (2018). *Genç yetişkin kadın bireylerin bağlanma stilleri ile cinsel yaşam kalitesi düzeyleri, cinsel özgüven ve psikolojik belirtilerinin incelenmesi*. Doktora Tezi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Gelişim Psikolojisi.
- Ökmen, A. C. (2020). *Obsesif kompulsif bozuklukta zihin kuramı işlevleri ve bağlanma biçimleri arasındaki ilişki*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı.
- Özcan, Ç. (2019). *Yeme tutumlarının bağlanma örüntüleri ve geçmişi kabul etme ile ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
- Sezer, S. (2019). *Narsistik kişilik özellikleri ile affedicilik arasındaki ilişki: bağlanma stillerinin aracı rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Soğancı, D. (2017). *Bağlanma stillerinin romantik ilişki doyumu üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji.
- Subaşı, N. G. (2019). *Çocukluk dönemi bağlanma stilleriyle yetişkinlik dönemi iletişim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Psikoloji Programı.
- Şipit, G. (2019). *Yetişkin bireylerde bağlanma stillerinin duyguları ifade etme şekilleri ve empatik eğilim yeteneklerine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı.
- Taşın, B. (2015). *Bağlanma stillerinin kıskançlık ve anksiyete üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
- Tiftikçi, P. (2020). *Üniversite öğrencilerinde cinsel mitlere inanma düzeyi ile bağlanma stilleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
- Uçak, H. (2019). *Öfke ifade tarzlarının travmatik yaşam olayları ve bağlanma stillerine göre değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.

Ustaosman, N. N. (2019). *Bağlanma stillerinin anksiyete ve umutsuzluk düzeyi ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Programı.

Yerebakan Tüzer, M. (2017). *Genel psikiyatri polikliniğine başvuran hastalarda cinsel işlev bozukluğu ve beden algısı ilişkisinin bağlanma stilleri açısından araştırılması*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Sağlık Bakanlığı, İstanbul Bakırköy Bölgesi Kamu Hastaneleri Birliği, Sağlık Bilimleri Üniversitesi İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı Ve Sinir Hastalıkları Eğitim Ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Kliniği.

Yüce, B. (2019). *Çocukluk çağı travması ve bağlanma stillerinin flört şiddeti ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

ARAŞTIRMACININ MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : % 100

Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Basic Psychological Needs Scale-Revised Form: A Validity and Reliability Study

Dr. Öğr. Üyesi Asiye YILDIRIM¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçeye uyarlamasını yaparak gözden geçirilmiş bir formunu oluşturmaktır. Bu ölçek bireylerde Kendini Belirleme Kuramı bağlamında önerilen ihtiyaç doyumunun (yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik) ölçümünde kullanılmaktadır. Birinci çalışmada ($N=232$) orijinal ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri incelenmiştir. Temel bileşenler analizi (TBA), ölçekteki ters kodlanan maddelerin olumsuz tepki setini yansıtan biçimde ayrı bir boyut oluşturduğunu göstermiştir. İhtiyaç doyumunun benlik değeriyle pozitif yönde ilişkisi ($r=.21, p<.01$) ölçüt bağıntılı geçerliğe destek sağlamıştır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı ise kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur ($\alpha=.81$). İkinci çalışmada ise ölçeğin psikometrik özelliklerini güçlendirmek için oluşturulan Temel Psikolojik İhtiyaçlar-Revize Formu'nun psikometrik özellikleri iki ayrı örneklem aracılığıyla incelenmiştir. TBA bulguları (I. Örneklem, $N=226$), ölçeğin revize formunda da olumsuz tepki seti geliştiğine işaret etmiştir. Ters kodlanan maddeler hariç tutularak tekrarlanan TBA, 26 maddeden oluşan revize formun üç temel psikolojik ihtiyaca karşılık gelen biçimde, üç faktörlü bir yapı gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu üç faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen bulgularla da desteklenmiştir (II. Örneklem, $N=531$). Ayrıca, revize formun benlik değeri ölçümüyle ilişkisi ($r=.57, p<.001$) ölçüt bağıntılı geçerliğe destek sağlamıştır. Güvenirlik analizleri revize formun iç tutarlığının (I. Örneklem, $\alpha=.91$; II. Örneklem, $\alpha=.93$) yüksek olduğunu göstermiştir. Bu araştırmanın bulguları, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun geçerli ve güvenilir bir araç olduğuna ve Türkiye'de yapılacak çalışmalarda kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kendini Belirleme Kuramı, temel psikolojik ihtiyaçlar, olumsuz tepki seti, geçerlik, güvenirlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The current study aims to adapt The Basic Psychological Needs Scale to Turkish and generate a revised version of the scale to measure the level of need satisfaction (i.e., competence, autonomy, and relatedness) posited by Self-Determination Theory. In Study 1, the psychometric properties of the Turkish form of the original scale were examined ($N=232$). Principal component analysis (PCA) indicated that negative response set bias appeared. The association between need satisfaction and self-esteem ($r=.21, p<.01$) supported the criterion-related validity. The alpha coefficient was found to be acceptable ($\alpha=.81$). In Study 2, through two separate samples, psychometric properties of the Basic Psychological Needs Scale-Revised Form (BPNS-R) were examined. The PCA indicated that negative response set bias emerged in the BPNS-R (Sample I, $N=226$). After negatively worded items were eliminated, the PCA showed that the BPNS-R consisting of 26 items has a three-factor structure representing competence, autonomy, and relatedness. Confirmatory factor analysis results supported this three-factor structure (Sample II, $N=531$). The correlation between need satisfaction and self-esteem ($r=.57, p<.001$) provided support the criterion-related validity. Reliability analyses indicated that the internal consistency of the BPNS-R was high (Sample I, $\alpha=.91$; Sample II, $\alpha=.93$). In conclusion, the current study demonstrated that the BPNS-R is a valid and reliable measure of the need satisfaction in Turkey.

¹Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, e-posta: asiye.yildirim@maltepe.edu.tr

Keywords: Self-Determination Theory, basic psychological needs, negative response set bias, validity, reliability

Paper Type: Research

Giriş

Doğası gereği büyüme yönelimli ve aktif bir varlık olan insan kapasitesini geliştirme, yetkinlik elde etme, tercihleri doğrultusunda yaşamına yön verme, sosyal gruplara aidiyet sağlama ve kişilerarası ilişkiler kurabilme arayışına sahiptir (Deci ve Ryan, 2000, s. 229). Kendini Belirleme Kuramı'nın (KBK) sağladığı bu bakış açısına göre, bireyin uyumsal yönüyle bağlantılı olan bu arayışları yönetebilmesinde, temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması önemli rol oynamaktadır (Self-Determination Theory; Deci ve Ryan, 2000, s. 227). Kurama göre, psikolojik olarak büyüme yönelimine sahip ve proaktif bir varlık olan bireyin birçok psikolojik ihtiyacı arasından özellikle yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçları temel ihtiyaçlar olarak değerlendirilmektedir. Ryan ve Deci (2000a, s. 75), bu ihtiyaçların doğuştan geldiğini ve evrensel bir özellik taşıdığını ifade etmekle birlikte, karşılanma biçiminin farklı kültürel bağlamlara duyarlı olduğunu da söylemektedirler. Bireyin yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçları karşılandıkça, psikolojik olarak büyüme ve bütünleşme gösterdiği, iyi olma haline katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Deci ve Ryan, 2000, s. 229; Ryan ve Deci, 2000a, s. 75).

Temel psikolojik ihtiyaçlardan biri olarak tanımlanan yetkinlik ihtiyacı (competence; White, 1959, s. 297), bireyin çevresinde etki yaratabilmek amacıyla, yeteneklerini ve potansiyelini geliştirmek veya korumak için zorlu işlere yönelmesini sağlamaktadır (Ryan ve Deci, 2002, s. 7). Böylece, yetkinlik ihtiyacı karşılandıkça, birey fiziksel veya sosyal çevresiyle güçlü bir etkileşime sahip olduğu inancından hareketle kendine güven hissi geliştirebilmektedir. Ayrıca, bireyin yetkinlik kazanması, onun çevresine yönelik ilgisini korumasını ve öğrenme deneyimlerine açık olmasını da sağlamakta; böylece, karşısına çıkan zorlu durumlarla baş etme becerisini geliştirmesine de katkı sağlayarak uyumsal nitelikte bir işlev göstermektedir (Deci ve Ryan, 2000, s. 252). Diğer yandan, yetkinlik ihtiyacı karşılanmadığında ise bireyin kontrol algısının zedelenmesi ve yetersizlik hissini deneyimlenmesi söz konusudur. Bir temel psikolojik ihtiyaç olarak özerklik ihtiyacı ise bireyin iradesi ve tercihleri yönünde davranışta bulunabilmesi ve bu davranışların bireyin gerçekte sahip olduğu benliği yansıtabilmesi biçiminde tanımlanmaktadır (autonomy; Deci ve Ryan, 2000, s. 231; Ryan ve Deci, 2002, s. 8). Buna göre, özerklik ihtiyacı karşılandığında, bireyde kendi değerleri, ilgileri veya inançları doğrultusunda davranışta bulunabildiği algısı gelişmektedir. Öte yandan, özerklik ihtiyacı karşılanmadığında ise birey duygu, düşünce ve davranışlarının kontrolünü dışsal kaynaklara atfetmekte ve başkaları tarafından baskı altına alındığını hissetmektedir (Ryan ve Deci, 2006, s. 1560). İlişkisellik ihtiyacı ise temelde bireyin ait olmaya yönelik hissettiği ihtiyaca karşılık gelmektedir (relatedness; Deci ve Ryan, 2000, s. 231). İlişkisellik bireyin önem verdiği insanlarla bağlantılı ve yakın olduğunu, onlarla derinlik kazanan ilişkiler geliştirebildiğini ve onlar tarafından önemsendiğini hissetmeye yönelik ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Baumeister ve Leary, 1995, s. 497; Ryan, 1995, s. 411). İlişkisellik ihtiyacının karşılanmadığı durumda, sosyal açıdan yalıtılmış hissetmek (Ryan, 1995) ve başkalarına güven duyma arzusunun karşılık bulmaması söz konusudur (Ryan, La Guardia, Solky-Butzel, Chirkov ve Kim, 2005). Bu ihtiyaç bireyin sosyal gruplar içerisinde güvenli bir biçimde var olduğunu hissetmesiyle bağlantılı olarak, hayatta kalma içgüdüleri temelinde işlevsellik kazanmaktadır (Deci ve Ryan, 2000, s. 238; Ryan ve Deci, 2002, s. 7).

Yapılan çalışmalar, bireylerde temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının duygusal bağlamda iyi olma halindeki artışla ilişkisinin yanı sıra (Sheldon, Ryan ve Reis, 1996), psikolojik canlılık ve olumlu duygularla (Reis, Sheldon, Gable, Roscoe ve Ryan, 2000) bağlantılarını da görgül olarak ortaya koymaktadır. Dahası, ihtiyaç doyumu hedonik açıdan iyi olma haliyle (örn., olumlu duygu, yaşam doyumu ve öznel iyi olma; Diener, 2000) ilişkisinin ötesinde, ödemonik iyi olmayla da pozitif yönde ilişkili görünmektedir (Chang, Huang ve Lin, 2015; Mackenzie, Karaoylas ve Starzyk, 2018). Ayrıca, Deci ve Ryan'ın (2000) temel psikolojik ihtiyaçların

evrensel nitelik taşıdığına ve bu ihtiyaçların doyumunun iyi olma hali açısından önemli olduğuna dair öne sürdükleri görüşlerini destekleyen kültürlerarası düzeyde araştırma bulguları da söz konusudur (Chen vd., 2015; Church vd., 2013; Deci vd., 2001; Ilardi, Leone, Kasser ve Ryan, 1993; Nishimura ve Suzuki, 2016). Temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun sigara kullanımındaki azalma, egzersiz yapma, sağlıklı kilo kaybı ve diyet gibi fiziksel sağlığın göstergeleriyle de ilişkili olduğu bulunmuştur (Ryan, Patrick, Deci ve Williams, 2008). Yapılan bir meta analiz çalışmasında ise yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanmasının olumlu sağlık davranışlarının artışı açısından da önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Ng vd., 2012). Öte yandan, temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmaması, engellenmesi veya ihmali bireyde psikolojik sağlık açısından olumsuz sonuçlara da neden olabilmekte; karşılanmayan ihtiyaçlar bireyi psikopatoloji, savunuculuk ve saldırganlık açısından incinebilir hale getirmektedir (Ryan ve Deci, 2000a, s. 76; Vansteenkiste ve Ryan, 2013). Bu açıdan, ihtiyaç doyumunu fiziksel sağlığın yanı sıra, depresyon, somatizasyon ve kaygı düzeyi olarak ele alınan psikolojik sağlık açısından da önemli görünmektedir (Ryan vd., 2008). Dahası, ihtiyaç doyumundaki azalmanın yeme bozuklukları gibi belirli türde psikopatolojilerle (Bégin vd., 2018; Verstuyf, Vansteenkiste, Soenens, Boone ve Mouratidis, 2013) ve uyku kalitesiyle (Campbell, Soenens, Beyers ve Vansteenkiste, 2018; Campbell vd., 2015) ilişkisine işaret eden araştırmaların yanı sıra, intihar riskinde rol oynayabileceği de ifade edilmektedir (Britton, Van Orden, Hirsch ve Williams, 2014).

Yapılan araştırmalar bireyin temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının bazı bireysel yatkınlıklarla ilişkilerine de işaret etmektedir. Örneğin artan ihtiyaç doyumunun benlik değeriyle pozitif yöndeki ilişkisini gösteren birçok araştırma bulgusu mevcuttur (örn., Deci vd., 2001; Demirtaş, Yıldız ve Baytemir, 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993). Nitekim KBK kapsamında, iyilik halinin bir bileşeni olarak değerlendirilen benlik değerinin, artan ihtiyaç doyumunun bir sonucu olduğu da öne sürülmektedir (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255). Bunun yanı sıra, ihtiyaç doyumunu bilinçli farkındalık (Chang vd., 2015; Mackenzie vd., 2018) ve öz şefkat (Gerber ve Anaki, 2021) gibi bireysel farklılıklarla pozitif yönde ilişkiler gösterirken; materyalist değer yönelimi (Unanue, Dittmar, Vignoles ve Vansteenkiste, 2014), kendini gizleme eğilimi (Uysal, Lin ve Knee, 2010) ve uyumsuz olmayan mükemmeliyetçilik (Campbell, Boone, Vansteenkiste ve Soenens, 2018) ile negatif yönde ilişkili görünmektedir.

Özetle, KBK çerçevesinde tanımlanan temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması birey için gündelik işlevsellik açısından önemli görünmektedir. İlgili alanyazında, bu ihtiyaçların karşılanma düzeyini veya engellenme durumunu kendilik bildirimine dayalı ölçen farklı ölçekler olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Gagné (2003) tarafından oluşturulan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği (Basic Psychological Needs Scale) genel olarak ihtiyaç doyumunu değerlendirmek için araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir ölçüm aracıdır. Ancak, Johnston ve Finney (2010) bu ölçümün psikometrik özelliklerine ilişkin orijinal çalışmada (Gagné, 2003) özellikle faktör yapısına ilişkin incelemelerin eksik olduğu yönünde eleştiri getirerek, kendi araştırmalarında ölçeğin faktör yapısını incelemişlerdir. Yazarlar yürüttükleri çalışmada, doğrulayıcı faktör analizi kullanarak ölçeğin faktör yapısını incelemişler ve ters kodlanan maddeler ile özerkliği temsil eden maddelere ilişkin bulgular doğrultusunda üç faktörlü bir yapının doğrulanmadığını ifade etmişlerdir. Öte yandan, ters maddelerden bazılarının analiz dışında bırakıldığı durumda, ölçeğe ilişkin üç faktörlü yapının desteklendiğini göstermişlerdir. Dahası, ters kodlanan maddelerin sorunlu olmasına dayanarak ölçeğin olumsuz tepki seti içerebileceğini vurgulamışlardır.

Sheldon ve Hilpert (2012) da yaptıkları çalışmada, ölçekte yer alan ters maddelerin ayrı bir boyut oluşturduğuna dikkat çekmişler ve bu durumun ihtiyaç doyumunu ve ihtiyaç engellenmesi biçiminde kuramsal bir ayırmadan kaynaklanabileceğini öne sürmüşlerdir. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmasına yönelik yapılan farklı çalışmalarda ise faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile incelenen ölçeğin, kuramsal olarak önerilen üç faktörlü yapıya

(yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik) sahip olduğu ifade edilmektedir (Bacanlı ve Cihangir-Çankaya, 2003; Kesici, Üre, Bozgeyikli ve Sünbül, 2003). Ancak, bu çalışmalarda ölçekte yer alan ters kodlanan maddelerin örüntüsüne dair detaylı bilgiye rastlanmamaktadır. Bu çalışmada ise yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyini ölçmekte kullanılan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin uyarlama formunun faktör yapısının incelenmesi ve Türkiye'de yapılacak çalışmalarda kullanılabilmesi amacıyla ölçeğin gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca KBK kapsamında, temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının benlik değerinin artmasına katkı sağladığı ifade edilmekte (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255), farklı görgül araştırma bulguları bu görüşe destek sağlamaktadır (Deci vd., 2001; Demirtaş vd., 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993). Bu nedenle, bu çalışmada ölçme aracının yapı geçerliğinin yanı sıra, benlik değeri ölçümüyle ilişkisi bağlamında ölçüt bağıntılı geçerliğine de bakılmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmada KBK çerçevesinde yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik olarak tanımlanan temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyini değerlendirmek için kullanılacak bir ölçüm aracının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, yürütülen birinci çalışmada, Gagné (2003) tarafından geliştirilen Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçe formunun psikometrik özellikleri incelenmiştir. İkinci çalışmada ise temel psikolojik ihtiyaçların doyumunu değerlendirmek amacıyla oluşturulan revize formun psikometrik özellikleri değerlendirilmiştir.

1.1. Birinci Çalışma

Bu çalışmada, ihtiyaç doyumunu ölçmek için sıklıkla kullanılan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin (Gagné, 2003) Türkçe formunun psikometrik özelliklerini (yapı geçerliği, ölçüt bağıntılı geçerlik ve güvenirlik) incelemek amaçlanmıştır.

1.1.1. Katılımcılar

Bu çalışmaya, Maltepe ve Hacettepe üniversitelerinde öğrenim gören 232 katılımcı gönüllülük esası temelinde dâhil olmuştur. Kolaylıkla bulunabileni örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılan katılımcıların yaşları 18-25 aralığında değişmektedir ($Ort.=20.92$, $S=1.44$). Örneklemin %78.90'ı (183) kadın, %21.10'u (49) ise erkektir.

1.1.2. Veri Toplama Araçları

Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği. Bu ölçüm aracı, İş Yaşamında İhtiyaç Doyumu Ölçeği'nde (Ilardi vd., 1993) yer alan ifadelerin Gagné (2003) tarafından gündelik yaşama uygun biçimde yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu ölçekte yetkinlik (6 madde), özerklik (7 madde) ve ilişkisellik (8 madde) ihtiyaçlarının karşılanmasını temsil eden 7'li Likert tipinde (1=*kesinlikle doğru değil*, 7=*tamamen doğru*) değerlendirilen 21 madde bulunmaktadır. Bu maddelerden 9'u ise ters kodlanmaktadır. Gagné (2003) ölçeğin toplamı için iç tutarlık katsayısını .89 olarak rapor ederken; yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik alt boyutları için bu değeri sırasıyla, .71, .69 ve .86 biçiminde rapor etmiştir. Ölçekten alınan puanın artması ihtiyaç doyumunun artmasını temsil etmektedir. Söz konusu ölçeğin bu çalışmada kullanılması amacıyla, ölçekte yer alan İngilizce ifadeler yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Psikoloji alanında uzman olan dört yargıcının ifadelerin uygunluğunu değerlendirmesinden ve geri çeviri işleminden sonra, çevirilerde gerekli değişikliklere gidilerek ölçeğin Türkçe formuna son hali verilmiştir.

Rosenberg Benlik Değeri Ölçeği. Bireylerin kendilerine ilişkin olumlu değerlendirmelerini ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçek (Rosenberg, 1965) 10 madde içermekte ve 4'lü Likert tipinde (1=*çok yanlış*, 4=*çok doğru*) değerlendirilmektedir. 5 maddesi ters kodlanan bu ölçüm aracından elde edilen yüksek puanlar benlik değerinin artmasını temsil etmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Çuhadaroğlu (1986) tarafından yapılmış ve yazar iç

tutarlık katsayısını .90 olarak bulmuştur. Bu araştırmada ise ölçeğin iç tutarlık katsayısı .73 olarak elde edilmiştir.

1.1.3. İşlem

Bu çalışma için öncelikle Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan onay alınmıştır (76000869/433-2942 sayılı karar). Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin çeviri ve geri çeviri süreci tamamlandıktan sonra, ölçme araçları katılımcılara ders saatlerinde, dersin sorumlularının izni dâhilinde ve gruplar halinde uygulanmıştır. Araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilen ve elde edilen verilerin gizliliğinin korunacağı beyan edilen katılımcıların bir ölçek setini tamamlaması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Katılımcılardan elde edilen veriler, öncelikle, tek yönlü ve çok yönlü aşırı değerler açısından gözden geçirilmiştir. Ölçekte bulunan olumsuz ifadelerin ters kodlaması yapıldıktan sonra, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini incelemek için temel bileşenler analizi, paralel analiz ve korelasyon analizi ile Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplama yolundan yararlanılmıştır.

1.1.4. Bulgular

Yapı Geçerliliği. Ölçeğin yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla, ilk olarak, ölçeğe ilişkin verinin faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett testleri ile değerlendirilmiştir. .80 olarak hesaplanan KMO değerinin .60'ın üzerinde olması (Worthington ve Whittaker, 2006) ve Bartlett testinin anlamlı çıkması (1049.10, $p < .001$) verilere faktör analizi uygulanabileceğini göstermiştir. Ölçeğin faktör yapısını değerlendirmek amacıyla, maddelere temel bileşenler analizi uygulanmış, öz değeri 1'den büyük olan ve yamaç eğimi grafiğinin işaret ettiği üç faktör elde edilmiştir. Ayrıca, Tablo 1'de görüldüğü gibi, ölçeğin faktör yapısı maddelere uygulanan paralel analiz yoluyla da değerlendirilmiştir (Hayton, Allen ve Scarpello, 2004, s. 198; Horn, 1965). Bu doğrultuda, paralel analiz yoluyla elde edilen faktörlerin öz değerleri temel bileşenler analizinden elde edilen öz değerlerle karşılaştırılmıştır. Buna göre, temel bileşenler analizinden elde edilen ilk üç faktörün öz değerinin paralel analizden elde edilen ilk üç faktörün öz değerinden büyük olduğunu gösteren bulgu ölçeğin üç faktörlü yapısına destek sağlamıştır.

Tablo 1. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği için temel bileşenler analizi ve paralel analiz sonucu elde edilen öz değerlerinin karşılaştırılması

Faktör	Temel bileşenler analizi öz değeri	Paralel analiz öz değeri
1	4.75	1.67
2	1.93	1.51
3	1.50	1.42
4	1.23	1.37

Not. Temel Bileşenler Analizi sonucunda elde edilen ilk üç faktörün öz değeri Paralel Analiz sonucunda elde edilen ilk üç faktörün öz değerinden büyük olduğu için uygun faktör sayısı üç olarak belirlenmiştir.

Temel bileşenler analizi Promax eksen döndürme tekniği kullanılarak tekrarlandığında, maddeler üç faktöre zorlanmış ve bu 3 faktörlü yapının toplam varyansın %38.97'sini açıkladığı görülmüştür (Tablo 2). Buna göre, 9 madde içeren birinci faktör varyansın %22.61'ini açıklamaktadır. Bu boyutu oluşturan maddeler incelendiğinde ise 5 maddenin ilişkisellik ihtiyacını temsil ederken, 4 maddenin yetkinlik ve özerklik ihtiyaçlarını temsil ettiği gözlenmiştir. Diğer yandan, 7 maddeden oluşan ikinci faktörün varyansın %9.20'sini açıkladığı ve bu boyutun genel olarak farklı ihtiyaçları temsil eden ters kodlanan maddelerden oluştuğu gözlenmiştir. Son faktöre bakıldığında, varyansın %7.16'sını açıklayan bu faktörün 5 maddeden oluştuğu ve bu maddelerin özerklik ihtiyacının doyumu ile ilgili olduğu görülmüştür. Özetle, ölçeğe ilişkin temel bileşenler analizi bulguları ölçekte yer alan ters kodlanan maddelerin, Johnston ve Finney'in (2010) işaret ettiği gibi, temel psikolojik ihtiyaçları ayırt etmekte yetersiz kaldığını göstermiştir.

Tablo 2. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçe formunun maddelerine ilişkin temel bileşenler analizi sonuçları

Maddeler	Faktör yükleri		
	1	2	3
6. Temas kurduğum insanlarla iyi geçinirim. (İ)	.69		
12. Yaşamımdaki insanlar beni önemserler. (İ)	.69	.38	
5. Tanıdığım insanlar bana yaptığım şeylerde iyi olduğumu söylerler. (Y)	.67		
21. Genelde insanlar bana karşı oldukça dost canlısıdır. (İ)	.65		
14. Gündelik yaşamımda etkileşimde bulunduğum insanlar duygularımı dikkate alma eğilimindedirler. (Ö)	.65	.39	
13. Çoğu zaman yaptığım şeylerden dolayı bir başarı duygusu hissederim. (Y)	.61		.40
2. Etkileşimde bulunduğum insanlardan gerçekten hoşlanırım. (İ)	.53		
9. Düzenli olarak etkileşimde bulunduğum insanları en iyi arkadaşlarım olarak görürüm. (İ)	.51		
10. Son zamanlarda ilginç yeni beceriler kazanabildim. (Y)	.30		
16. Yakın olduğum pek fazla insan yoktur. (İ)		.67	
15. Yaşamımda ne kadar yetenekli olduğumu gösterme şansını pek elde etmem. (Y)		.66	
7. Çoğunlukla kendi başıyım ve pek fazla sosyal temasım yoktur. (İ)		.62	
19. Çoğu kez kendimi çok fazla yetenekli bulmam. (Y)		.58	.42
18. Düzenli olarak etkileşimde bulunduğum insanlar benden pek hoşlanıyor gibi görünmezler. (İ)	.39	.54	
3. Çoğu kez, kendimi çok yetkin görmem. (Y)		.40	
11. Günlük yaşamımda, çoğu kez bana söyleneni yapmak zorunda kalırım. (Ö)		.36	.35
1. Hayatımı nasıl yaşayacağıma karar vermede kendimi özgür hissederim. (Ö)			.71
8. Düşüncelerimi ve görüşlerimi ifade etmekte genellikle kendimi özgür hissederim. (Ö)			.66
20. Gündelik yaşamımda birtakım şeyleri nasıl yapacağıma karar verme fırsatı pek bulunmamakta. (Ö)		.35	.64
4. Yaşamımda kendimi baskı altında hissederim. (Ö)			.52
17. Gündelik yaşamımda kendim olabildiğimi oldukça fazla hissederim. (Ö)	.38		.43
Açıklanan varyans (%)			38.97
Alt boyutlar için iç tutarlık katsayıları	.76	.66	.63
Tüm maddeler için iç tutarlık katsayısı			.81

Not 1. Maddelerin orijinal ölçekte buldukları alt boyutlar (Y) yetkinlik, (Ö) özerklik ve (İ) ilişkisellik olarak yanlarına belirtilmiştir.

Not 2. Ölçekte yer alan 3, 4, 7, 11, 15, 16, 18, 19 ve 20 numaralı maddeler ters kodlanmaktadır.

Ölçüt Bağımlı Geçerlik. Ölçeğin Türkçe formunun ölçüt bağımlı geçerliğini incelemek amacıyla, temel psikolojik ihtiyaçların karşılama düzeyinin benlik değeri ile kuramsal olarak önerilen (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255) ve görgül çalışmalarla desteklenen (örn., Deci vd., 2001; Demirtaş vd., 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993) ilişkisi incelenmiştir. Buna göre, ölçekten elde edilen ve ihtiyaç doyumunu temsil eden ortalama puanın benlik değeri ölçümünden elde edilen ortalama puanla korelasyonu incelenmiş ve bu ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür ($r=.21, p<.01$). Diğer bir deyişle, ihtiyaç doyumu arttıkça benlik değerinin de arttığı söylenebilir.

Güvenirlik. Ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla, maddelere ilişkin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Ölçekte yer alan 21 madde için iç tutarlık katsayısı .81 olarak elde edilirken, madde-toplam korelasyonlarının .20 ile .51 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca, iç tutarlık katsayısının ağırlıklı olarak ilişkisellik maddelerinden oluşan birinci faktör için .76, ters maddelerden oluşan ikinci faktör için .66 ve özerklik maddelerinden oluşan üçüncü faktör için ise .63 olduğu görülmüştür.

Özetle, uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen bulgular yetkinlik, özerklik ve ilişkiselliği temsil eden maddelerin boyutlara ayrışmasında sorun olduğuna işaret etmektedir. Dahası, ölçekte yer alan ters yönlü maddelerin, bu maddeler farklı ihtiyaçları temsil

ettiği halde, istatistiksel olarak bir araya toplanarak ikinci boyutu oluşturması, katılımcılarda olumsuz tepki setinin geliştiğini düşündürmüştür. Buna göre, ölçek ifadelerinin içeriğinden ziyade, ifadelerin olumsuz yönü nedeniyle yapay bir biçimde bir faktör altında toplandığı söylenebilir (Carmines ve Zeller, 1979, s. 65; Marsh, 1996, s. 810; Schmitt ve Stults, 1985). Johnston ve Finney (2010) ölçeğe ilişkin benzer bulgular ortaya koyarak, ölçekte yer alan ters yönlü ifadelerin bir boyut oluşturduğuna dikkat çekmişler ve ölçeğin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Sonuç olarak, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçe formunun ölçüt bağımlı geçerliği sağladığı ve kabul edilebilir bir güvenilirlik katsayısına sahip olduğu söylenebilir. Diğer yandan, ölçeğin faktör yapısının ve ters maddelerin ise gözden geçirilmesi gerektiği görülmüştür.

1.2. İkinci Çalışma

Bu çalışmanın amacı Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'ni gözden geçirerek geçerlik ve güvenilirlik özelliklerini güçlendirmektir. Birinci çalışmadan elde edilen bulgular, orijinal ölçeğin Türkçe formunun üç temel ihtiyacı ayrı ayrı ölçmekte yetersiz kaldığını ve ters maddelerin olumsuz tepki seti haline dönüştüğünü göstermiştir. Bu nedenle, ölçeğin birinci çalışmada kullanılan formundaki maddelerden özellikle ters yönlü ifadeler tekrar gözden geçirilmiş ve ölçeğin revize formuna, Dengelenmiş Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nden (The Balanced Measure of Psychological Needs Scale; Sheldon ve Hilpert, 2012) bazı maddeler ile araştırmacı tarafından oluşturulan yeni maddeler eklenerek madde havuzu genişletilmiştir.

1.2.1. Katılımcılar

Örneklem I. Bu çalışmanın birinci örneklemini, kolaylıkla bulunabileni örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılan ve Hacettepe Üniversitesi'nde öğrenim gören gönüllü 226 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem %84.50'si (191) kadın, %15.50'si (35) ise erkek bireylerden oluşmakta ve katılımcıların yaşları 18-25 arasında değişmektedir ($Ort.=20.74$, $S=1.57$).

Örneklem II. Bu çalışmanın ikinci örneklem grubunu, İstanbul ve Ankara'da yer alan farklı vakıf ve devlet üniversitelerinde (Hacettepe, Ufuk, Marmara ve Maltepe) öğrenimine devam eden ve çalışmaya gönüllülük esası temelinde katılım gösteren 531 katılımcı oluşturmaktadır. Yaşları 18-26 arasında değişen ($Ort.=21.16$, $S=1.54$) katılımcıların %68.70'i (365) kadın ve %31.30'u (166) erkektir. Kolaylıkla bulunabileni örnekleme tekniği kullanılarak oluşturulan bu örneklemden elde edilen veri sadece doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi için kullanılmıştır.

1.2.2. Veri Toplama Araçları

Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin revize formunda toplam 40 madde bulunmakta ve 7'li Likert tipinde değerlendirilmektedir. Bu maddelerin 20'si orijinal ölçekte yer alan ve birinci çalışmada kullanılan maddelerdir. Ancak bu maddelerden özellikle ters kodlanan ifadeler, olumsuz tepki setini önleyebilmek amacıyla gözden geçirildikten sonra revize forma eklenmiştir. Ölçeğin İngilizce formunda (Gagné, 2003) özerklik alt boyutunda puanlanan bir madde ise (*Gündelik yaşamımda etkileşimde bulunduğum insanlar duygularımı dikkate alma eğilimindedirler*), birinci çalışmadan elde edilen istatistiksel bulgular gözetildiğinde ve kuramsal olarak özerklik ihtiyacından ziyade ilişkisellik ihtiyacını temsil ettiği düşünüldüğünde ayırt ediciliği düşük olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, ilgili madde revize formdan çıkarılmıştır. Ayrıca, ihtiyaç doyumuna yönelik Sheldon ve Hilpert'in (2012) geliştirdiği Dengelenmiş Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği de incelenmiş ve madde havuzunu genişletmek amacıyla, bu ölçümde yer alan 6 madde revize forma dâhil edilmiştir. Ölçekte yer alan diğer maddeler ise Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'ndeki ifadelerle örtüşme gösterdiği düşünüldüğünden ve tekrarlı ifadelere yer vermemek amacıyla revize forma dâhil edilmemiştir.

Son olarak, ölçeğin revize formunda araştırmacı tarafından oluşturularak eklenen 14 madde ile kültüre özgü ifadeler yer vererek, ölçme aracının kapsam ve yapı geçerliğini arttırmak hedeflenmiştir. Bu ifadeler belirlenirken, temel psikolojik ihtiyaçların tanımlarından hareketle, katılımcıların en sık belirttikleri ifadelerin tespit edildiği bağımsız bir çalışmanın ($N=90$; %55.60 kadın, %44.40 erkek; yaş için $Ort.=22.22$, $S=1.26$) bulgularından yararlanılmıştır. Buna göre, yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının kavramsal tanımları temelinde, katılımcılar tarafından en sık tekrarlanan kelimeler ve ifadeler, bu çalışmaya konu olan revize forma eklenen yeni maddelerde temsil edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, revize form için oluşturulan 40 maddelik havuz sosyal psikoloji alanında uzman üç bağımsız yargıcının değerlendirmesine sunulmuştur. Yargıcılar her bir maddeyi, ilgili ihtiyacı yansıtıp yansıtmadığı ve ifadenin uygunluğu açısından değerlendirmişlerdir. Yargıcıların değerlendirmeleri ve önerileri doğrultusunda, gerekli değişiklikler yapılmış ve ölçeğin revize formunun nihai haline ulaşılmıştır. Bu formda 13 madde yetkinlik, 12 madde özerklik ve 15 madde ise ilişkisellik alt boyutunu temsil etmektedir. Ölçekte yer alan maddelerden 13'ü ise ters kodlanmaktadır. Birinci çalışmada ölçeğin orijinal formundaki ters kodlanan maddelerin olumsuz tepki setini yansıtan biçimde bir boyut oluşturduğu görülmesine rağmen, revize formun 40 maddeden oluşan madde havuzunda da bu maddeler muhafaza edilmiştir. Bir ölçme aracının hem yapı ve kapsam geçerliğinin sağlanması hem de katılımcıların evet deme eğilimini azaltması amacıyla ters yönde maddeler içermesi önerilmektedir (Cronbach, 1946, s. 492; Nunnally ve Bernstein, 1994, s. 391; Paulhus, 1991; Schmitt ve Stults, 1985). İkinci çalışmada olumsuz tepki setini azaltabilmek amacıyla, Marsh'ın (1996) da önerdiği üzere, ilk olarak bu maddelerin ifade biçimleri gözden geçirilmiş ve anlam olarak olumsuz, biçim olarak mümkün olduğunca olumlu şekilde ifade edilmesi için değişikliklere gidilmiştir. Örneğin orijinal ölçekteki “*Yakın olduğum pek fazla insan yoktur.*” maddesi revize formun madde havuzunda “*Yakın olduğum insan çok azdır.*” biçiminde değiştirilerek muhafaza edilmiştir. Diğer bir örnekte ise “*Yaşamımda ne kadar yetenekli olduğumu gösterme şansını pek elde etmem.*” ifadesinde değişikliğe gidilerek “*Genellikle ne kadar yetenekli olduğumu gösterme şansını kaçıyorum.*” biçiminde revize formun madde havuzunda tutulmuştur.

Rosenberg Benlik Değeri Ölçeği. Benlik değerini ölçmek için kullanılan bu ölçeğin psikometrik özelliklerine birinci çalışmada yer verilmiştir. Bu çalışmada ise iç tutarlık katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır.

1.2.3. İşlem

Ölçme araçları katılımcılara ders saatlerinde, dersin sorumlularının izni dâhilinde ve gruplar halinde uygulanmıştır. Araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilen ve elde edilen verilerin gizliliğinin korunacağı beyan edilen katılımcıların bir ölçek setini tamamlaması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler, tek yönlü ve çok yönlü aşırı değerler açısından gözden geçirildikten sonra, ölçeğin geçerliğini değerlendirmek için birinci örneklemeden elde edilen veriler üzerinde temel bileşenler analizi, paralel analiz ve korelasyon analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirliliğini belirlemek için ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ve iki yarım güvenirlilik hesaplama tekniklerinden yararlanılmıştır. İkinci örneklemeden elde edilen veri ise doğrulayıcı faktör analizinde ve güvenirlilik analizlerinde kullanılmıştır.

1.2.4. Bulgular

Yapı Geçerliği. Ölçeğin 40 maddelik revize formunun faktör yapısını inceleyebilmek için öncelikle verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı KMO ve Bartlett testleriyle değerlendirilmiştir. Buna göre, .89 olarak elde edilen KMO değerinin .60'ın üstünde olması (Worthington ve Whittaker, 2006) ve Bartlett testinin anlamlı çıkması (4727.97 , $p<.001$) verilere faktör analizi uygulanabileceğini göstermiştir. Verilere uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda ise öz değeri 1'den büyük ve yamaç eğimi grafiğinin işaret ettiği dört faktör bulunmuştur. Bu dört faktörlü yapı, verilere uygulanan paralel analiz sonucuyla da desteklenmiştir (Hayton vd., 2004, s. 198; Horn, 1965). Bu nedenle, Promax eksen döndürme

tekniki kullanılarak temel bileşenler analizi tekrarlanmış ve maddeler dört faktöre zorlanmıştır. Elde edilen bulgular, bu dört faktörden üçünün temel psikolojik ihtiyaçları yansıttığını, ancak dördüncü faktörün ters kodlanan maddelerden oluştuğunu, diğer bir deyişle, olumsuz tepki setini yansıttığını göstermiştir.

Olumsuz tepki seti, bir ölçüm aracının faktör yapısını bozmasının yanı sıra, bu ölçüm aracından elde edilen puanlar üzerinden elde edilen değişkenler arası ilişkiler açısından da problem yaratabilmektedir (Carmines ve Zeller, 1979, s. 65; Marsh, 1996, s. 810; Schmitt ve Stults, 1985). Birinci çalışmanın bulgularıyla birlikte değerlendirildiğinde, ikinci çalışmanın bulguları da bu ölçüm aracı için olumsuz tepki setinin önüne geçilemediğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, ölçekte yer alan ters kodlanan ifadelerin anlamından ziyade ifadenin yönü nedeniyle cevaplandığı ve bu durumun ölçeğin geçerliğini zedelediği düşünülmüştür. Bir ölçüm aracıda olumsuz tepki seti ile baş etmek konusunda Marsh'ın (1996, s. 810) da önerdiği biçimde, ölçekte yer alan 13 ters kodlanan maddenin ölçüm aracından çıkarılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, faktörlere yakın değerlerde yüklenen bir madde de ayırt ediciliği düşük olarak değerlendirildiği için elenmiştir. Geriye kalan 26 madde için temel bileşenler analizi Promax eksen döndürme tekniği kullanılarak tekrarlanmış ve maddeler üç boyuta zorlanmıştır. Ölçeğin 26 maddelik formuna ilişkin üç faktörlü yapı Tablo 3'te gösterildiği üzere paralel analiz bulgularıyla da desteklenmiştir.

Tablo 3. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu için temel bileşenler analizi ve paralel analiz sonucu elde edilen öz değerlerinin karşılaştırılması

Faktör	Temel Bileşenler Analizi öz değeri	Paralel Analiz öz değeri
1	8.46	1.59
2	3.48	1.50
3	1.94	1.45
4	1.28	1.40

Not. Temel Bileşenler Analizi sonucunda elde edilen ilk üç faktörün öz değeri Paralel Analiz sonucunda elde edilen ilk üç faktörün öz değerinden büyük olduğu için uygun faktör sayısı üç olarak belirlenmiştir.

Temel psikolojik ihtiyaçların ayrı birer boyut olarak gözlemlendiği bu üç faktörlü yapı varyansın %53.41'ini açıklamaktadır (Tablo 4). Faktörler incelendiğinde, varyansın %32.56'sını açıklayan ilk faktörün ilişkisellik ihtiyacını temsil eden 11 ifadeden oluştuğu gözlenmiştir. Varyansın %13.39'unu açıklayan ikinci faktör ise yetkinlik ihtiyacını yansıtan 9 maddeyi içermektedir. Son olarak, üçüncü faktör ise özerklik ihtiyacını yansıtan 6 maddeyi içermekte ve varyansın %7.47'sini açıklamaktadır.

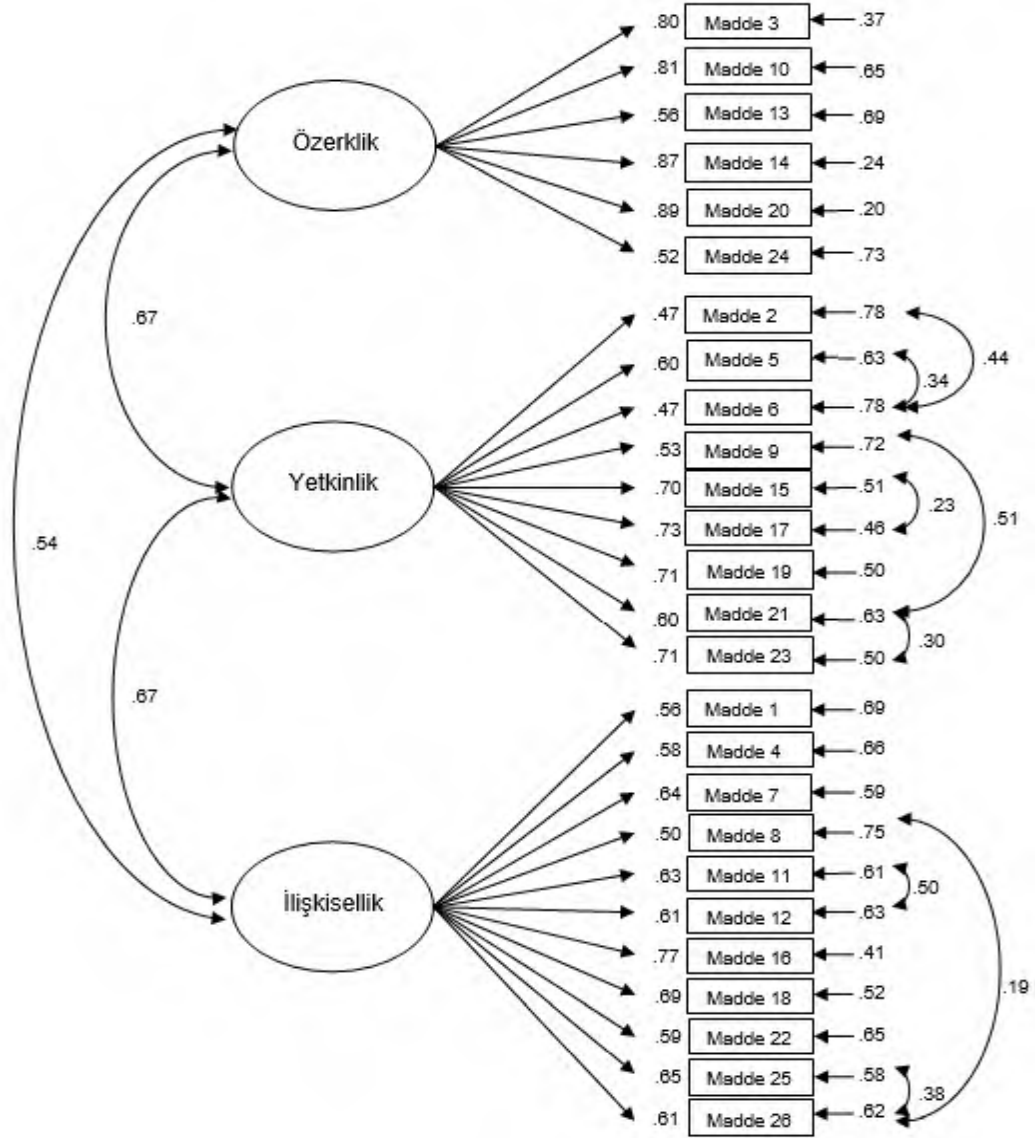
Tablo 4. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun maddelerine ilişkin temel bileşenler analizi sonuçları

Maddeler	Faktörler		
	1	2	3
16. Yaşamımdaki insanlar beni önemserler.	.78	.44	
26. Etkileşimde bulunduğum insanlardan gerçekten hoşlanırım.	.78		
12. Arkadaşlarımda samimiyetine güvenirim.	.76		
25. Hayatımdaki insanlarla birlikte olmaktan keyif alırım.	.72		
11. Yakın olduğum insanların zor zamanlarımda yanımda olacaklarını bilirim.	.69		
18. Genelde insanlar bana karşı oldukça dost canlısıdır.	.67		
22. Uzun süredir devam eden dostluklarım var.	.63		
7. Çevremdeki insanlar benimle zaman geçirmekten hoşlanırlar.	.60	.40	
4. Önemseyen ve beni önemseyen insanlarla birbirimize temas ettiğimizi hissederim.	.56		
1. Temas kurduğum insanlarla iyi geçinirim.	.56		
8. Düzenli olarak etkileşimde bulunduğum insanları en iyi arkadaşlarım olarak görürüm.	.48		
6. Zorlu işleri üstlenir ve ustalıklı başa çıkarırım.		.78	
5. Çoğu zaman yaptığım şeylerde kendimi başarılı hissederim.		.76	.41
23. Sahip olduğum beceriler doğrultusunda kendimi geliştirebilirim.		.76	.46
2. Elime aldığım hemen her işi genellikle iyi yaparım.		.74	
17. Gündelik yaşamımda karşılaştığım sorunlar için çözümler üretebilecek becerilere sahibim.	.45	.72	.56
19. Çoğunlukla amacıma ulaşmayı başarırım.		.72	.43
15. Yaşamımda karşılaştığım zorlukları yenebilecek kapasitedeyim.	.48	.64	.56
21. Değişik yeni beceriler kazanabilirim.		.64	
9. Kendime farklı yeni uğraşlar edinebilirim.		.60	
14. Hayatımda nasıl yaşayacağımın kontrolü bendedir.		.47	.92
20. Yaşamıma özgürce yön verebilirim.		.47	.85
10. Hayatımı genellikle kendi tercihlerime göre yaşarım.		.41	.85
3. Hayatımı nasıl yaşayacağıma karar vermede özgürüm.			.84
24. Tercihlerim “gerçek ben”i yansıtır.		.58	.64
13. Genellikle düşüncelerimi ve görüşlerimi özgürce ifade ederim.		.52	.57
Açıklanan varyans (%)			53.41
Alt Boyutlar için iç tutarlık katsayıları	.86	.87	.88
Tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı			.91

Not. Gri renkle vurgulanan maddeler orijinal ölçek maddeleridir. Birinci faktör: ilişkisellik, ikinci faktör: yetkinlik, üçüncü faktör: özerklik

Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'na ait temel bileşenler analizi sonucunda ulaşılan üç faktörlü yapının doğrulanıp doğrulanmadığını incelemek amacıyla, 531 katılımcıdan oluşan ikinci örneklemden elde edilen veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu üç faktörlü modeli değerlendirmek için uyum indeksleri ile modifikasyon indekslerine başvurulmuş ve modelde bazı değişikliklere gidilmesi gerektiği anlaşılmıştır [$\chi^2(296, N=531)=1650.38, p<.001, RMSEA=.09, GFI=.80, AGFI=.76, CFI=.81, NNFI=.79$]. Modifikasyon indekslerine bakıldığında, aynı boyut altında yer alan ve anlamsal olarak birbirine yakın bazı ifade çiftlerinin hata kovaryanslarının birbirine bağlanmasının uyum indekslerinde artışa yol açacağı gözlenmiştir. Bu madde çiftleri arasındaki ilişkiler serbest bırakılarak analiz tekrarlandığında ise elde edilen uyum indeksi değerlerinin modele destek sağladığı görülmüştür [$\chi^2(279, N=531)=829.53, p<.001, RMSEA=.06, GFI=.90, AGFI=.87, CFI=.91, NNFI=.92$]. Modele ilişkin χ^2 /sd oranının 1/3 oranının altında kalması, modelin iyi düzeyde uyum göstermesine işaret etmektedir. Ölçeğin üç faktörlü yapısına ilişkin model ile maddeler arasında serbest bırakılan ilişkiler Şekil 1'de sunulmuştur. Sonuç olarak, doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen bulgular, ölçek maddelerinin temsil ettikleri alt boyut için anlamlı düzeyde faktör yüküne sahip olduklarını göstermekte ve genel olarak ölçeğe ilişkin üç faktörlü yapının uygunluğuna işaret etmektedir.

Şekil 1. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu için doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının grafik gösterimi

Ölçüt Bağıntılı Geçerlik. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun ölçüt bağıntılı geçerliğini incelemek amacıyla, ölçüm aracından elde edilen ve ihtiyaç doyumunu temsil eden ortalama puan ile benlik değeri ölçümünden elde edilen ortama puan arasındaki korelasyon incelenmiştir. Buna göre, ihtiyaç doyumunu ve benlik değeri arasındaki ilişkiye dair kuramsal görüşlerle (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255) ve önceki çalışmaların bulgularıyla tutarlı olarak (Deci vd., 2001; Demirtaş vd., 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993), ihtiyaç doyumunun benlik değeri ile olumlu yönde ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür ($r=.57, p<.001$). Diğer bir deyişle, bireylerde temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyi arttıkça, benlik değeri de artmaktadır. Ayrıca, benlik değerinin yetkinlik ($r=.55, p<.001$), özerklik ($r=.45, p<.001$) ve ilişkisel ($r=.34, p<.001$) alt boyutlarıyla da pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler gösterdiği gözlenmiştir. Değişkenler arası korelasyon katsayıları ile ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Değişkenler arası korelasyon katsayıları

	1	2	3	4	Ort.	SS
1. Yetkinlik	1				5.15	.87
2. Özerklik	.60*	1			5.08	1.05
3. İlişkisellik	.38*	.29*	1		5.51	.80
4. İhtiyaç doyumu	.83*	.76*	.76*	1	5.29	.69
5. Benlik değeri	.55*	.45*	.34*	.57*	3.19	.50

* $p < .001$

Güvenirlik. Ölçeğin revize formunun güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla ilk olarak, birinci örneklemden elde edilen veriler aracılığıyla, hem ölçeğin geneli hem de alt boyutlar için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan 26 maddenin tümü için Cronbach alfa değeri .91 olarak elde edilmiştir. Bu değer yetkinlik alt boyutu için .87, özerklik alt boyutu için .88 ve ilişkisellik alt boyutu için ise .86 olarak hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra, ölçekte yer alan maddeler için hesaplanan madde toplam korelasyon katsayılarının ise .21 ile .68 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca, ölçeğin güvenilirliğine ilişkin iki yarım güvenilirlik hesaplama tekniği de kullanılmış ve ölçeğin iki yarım güvenirliliği .83 olarak elde edilmiştir. Son olarak, ölçeğin güvenirliliği ikinci örneklemden elde edilen verilerde Cronbach alfa değeri hesaplama yoluyla da incelenmiştir. Buna göre, ikinci örnekleme ölççeğin geneli için Cronbach alfa değeri .93 olarak elde edilirken; bu değer yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik alt boyutları için sırasıyla .88, .86 ve .88 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, ikinci örnekleme ait veriler üzerinden iki yarım güvenilirlik katsayısı da hesaplanmış ve bu değer .87 olarak elde edilmiştir. Sonuç olarak, ölçeğin revize formuna ilişkin güvenilirlik bulguları, bu ölçüm aracının temel psikolojik ihtiyaçların karşılama düzeyini tutarlıkla ölçtüğüne işaret etmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, KBK (Deci ve Ryan, 2000) çerçevesinde önerilen ve geniş bir inceleme alanına sahip temel psikolojik ihtiyaçların karşılama düzeyini ölçmek için kullanılan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin (Gagné, 2003) Türkçe formunun uyarlamasını yapmak ve gözden geçirilmiş bir formunu oluşturmak amaçlanmıştır. Bu araştırma iki çalışmadan oluşmaktadır. Birinci çalışmada, ilgili ölçüm aracının Türkçe formunun faktör yapısını, ölçüt bağıntılı geçerliğini ve güvenirliliğini değerlendirmek amaçlanmıştır. İkinci çalışmada ise ölçeğe dair bir revize form oluşturulmuş ve bu yeni ölçümün faktör yapısı, ölçüt bağıntılı geçerliği ve güvenirliliği incelenmiştir.

Birinci çalışmada, 21 maddeden oluşan orijinal ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla temel bileşenler analizi kullanılmış ve paralel analiz bulgularının da desteklediği, varyansın %38.97'sini açıklayan üç faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır. Faktörler incelendiğinde ise toplamda 9 maddeden oluşan birinci faktörde yer alan ifadelerin çoğunun ilişkisellik ihtiyacının karşılama (5 madde) temsil etmesiyle birlikte, yetkinlik (2 madde) ve özerklik ihtiyacı (2 madde) ile ilgili ifadelerin de bu boyut altında yer aldığı gözlenmiştir. Diğer yandan, 7 maddeden oluşan ikinci faktörün ise genel olarak ters kodlanan maddeleri içerdiği görülmüştür. Üçüncü faktöre bakıldığında, özerklik ihtiyacıyla ilgili 5 maddenin bu boyut altında toplandığı sonucu elde edilmiştir. Temel bileşenler analizi bulguları, ölçekte yer alan ve kuramsal alt yapısı bulunan maddelerin yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçlarını temsil eden biçimde boyutlar altında toplanmadığını ortaya koymaktadır. Dahası, ölçekteki ters kodlanan maddelerin bir alt boyut haline gelmesi, bu ölçümün Johnston ve Finney'in (2010) işaret ettiği biçimde, olumsuz tepki seti içerdiğini düşündürmüştür.

Diğer yandan, ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliğini değerlendirmek için benlik değeri ile ilişkisi incelenmiş ve ihtiyaç doyumunun benlik değeriyle pozitif yönde ilişkisi gözlenmiştir

($r=.21, p<.01$). Bu bulgu, temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının benlik değeri ile ilişkisine işaret eden kuramsal açıklamalarla (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255) ve araştırma bulgularıyla da tutarlık göstermektedir (Deci vd., 2001; Demirtaş vd., 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993). Kurama göre, benlik değeri iyi olma halinin bir bileşenidir. Bireyde özerklik, yetkinlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanmasına dair deneyimler arttıkça, olumlu benlik görüşü desteklenecek ve benlik değeri artacaktır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bulgular, ölçekte yer alan tüm maddeler için iç tutarlık katsayısının kabul edilebilir düzeyde ($\alpha=.81$) olduğunu göstermiştir. Öte yandan, ölçeğin genelini ihtiyaç doyumunu ölçmek için tutarlı bir ölçüm gibi görünmesiyle birlikte, iç tutarlık katsayısının alt boyutlar için görece düşük düzeylerde olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle, ölçeğin üç temel ihtiyacı ayrı ayrı ölçmekte iç tutarlığının düşük olduğu ve olumsuz tepki setinin rolünün dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçe formunun ölçüt bağıntılı geçerliği sağladığı ve ölçeğin genelini kabul edilebilir bir güvenilirlik katsayısına sahip olduğu söylenebilir. Ancak, ölçeğin faktör yapısının Johnston ve Finney'nin (2010) de ifade ettiği gibi, sorunlu olduğu da görülmüştür. Diğer bir deyişle, ölçekteki ters kodlanan maddelerin anlamlarından bağımsız olarak, sadece olumsuzluk içermesi nedeniyle cevaplanmış ve bu durumun bir tepki seti haline dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir. Bir ölçüm aracında yer alan ifadelerin anlamından ziyade ifade tarzı nedeniyle benzer biçimde cevaplanması ve istatistiksel olarak yapay bir boyut haline gelmesi olumsuz tepki seti olarak tanımlanmaktadır (Carmines ve Zeller, 1979, s. 65; Marsh, 1996, s. 810; Schmitt ve Stults, 1985). Ölçüm aracının bu tür bir tepki setini içermesi geçerlik ve güvenilirliğini zedelenmekte; dolayısıyla, ölçüm puanlarına dayalı elde edilen ilişkiler açısından da tehdit oluşturabilmektedir. Ölçeklerde olumsuz tepki setini önleyebilmek amacıyla, ters kodlanan maddelerin biçimsel açıdan ziyade içerik açısından olumsuzluk taşıyacak şekilde oluşturulması, puanlamaya dâhil edilmeyen olumsuz içerikli dolgu maddelerin kullanılması veya nihai olarak ters kodlanan maddelerin ölçüme dâhil edilmemesi gibi yollar önerilmektedir (Marsh, 1996, s. 810). Bu bağlamda, bu araştırma kapsamındaki ikinci çalışmada, ters kodlanan ifadelerde gözden geçirmeye gidilmesi, kültüre özgü yeni ifadelerin (olumlu ve olumsuz) eklenmesi ve ölçeğe ilişkin elde edilen bu revize formun geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

İkinci çalışmada, ölçeğin orijinal formunda yer alan 20 madde, özellikle ters kodlanan maddeler gözden geçirildikten sonra revize formda da kullanılmıştır. Ancak, özerklik alt boyutunda yer alan bir madde (*Gündelik yaşamımda etkileşimde bulunduğum insanlar duygularımı dikkate alma eğilimindedirler*) ayırt ediciliğinin düşük olduğuna dair kuramsal ve istatistiksel gerekçeler nedeniyle revize forma dâhil edilmemiştir. Ölçeğin revize formuna ait madde havuzu, Dengelenmiş Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nden (Sheldon ve Hilpert, 2012) uyarlanan 6 madde ve araştırmacı tarafından eklenen 14 madde ile genişletilerek 40 maddeye ulaşmıştır. İkinci çalışma kapsamında, bu revize formun geçerlik ve güvenilirliği iki ayrı örneklemden elde edilen veriler üzerinden incelenmiştir. İlk olarak, birinci örneklemden elde edilen verilere uygulanan temel bileşenler analizi ve paralel analiz 40 maddelik revize formun dört faktörden oluştuğunu göstermiştir. Ancak, faktörler incelendiğinde, ölçekte yer alan faktörlerden üçünün yetkinlik, özerklik ve ilişkiselliği temsil ettiği, son faktörün ise araştırmacı tarafından eklenenler dâhil olmak üzere ters kodlanan maddelerden oluştuğu görülmüştür. Bu durum, ölçüm aracında gözden geçirmeye gidilmesine rağmen, olumsuz tepki setinin önlenemediğine işaret etmektedir.

Bir ölçüm aracında olumlu ifadelerin yanı sıra ters kodlanan maddelerin bulunması katılımcıların evet deme eğilimlerini (acquiescence) engellemek amacıyla önerilmektedir (Cronbach, 1946, s. 492; Nunnally ve Bernstein, 1994, s. 391; Paulhus, 1991; Schmitt ve Stults, 1985). Ancak, daha önce belirtildiği gibi, zaman zaman ters yönde kodlanan ifadelerin yapay bir boyut haline dönüşebileceği ve bu durumun hem geçerlik ve güvenilirlik açısından hem de ölçüm puanlarına dayalı ilişkilerin yorumlanması açısından risk taşıdığı belirtilmektedir (Carmines ve

Zeller, 1979, s. 65; Marsh, 1996, s. 810; Schmitt ve Stults, 1985). Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu için de benzer bir durumun söz konusu olduğu ve olumsuz ifadelerin biçimsel açıdan gözden geçirilmesine rağmen olumsuz tepki setinin önüne geçilemediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, Marsh'ın (1996) da önerdiği biçimde, ters kodlanan maddeler ile birden fazla faktöre yakın değerlerde yüklenen bir olumlu ifade dışarıda bırakılarak, ölçekte yer alan 26 madde tekrar analiz edilmiştir. 26 maddelik form için yapılan açıklayıcı faktör analizi ve paralel analiz sonuçları, ölçeğin revize formunun yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik alt boyutlarını ayırt edebildiğini ve varyansın %53.41'ini açıkladığını göstermiştir. Ayrıca, ikinci örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde yapılan doğrulayıcı faktör analizi de bu üç faktörlü yapıyı destekleyen bulgular sunmuştur. Buna göre, ölçeğin 26 maddelik revize formunun temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyini ölçmek konusunda yapı geçerliğine sahip olduğu söylenebilir.

Temel Psikolojik İhtiyaçlar-Revize Formu'nun ölçüt bağımlı geçerliğini incelemek amacıyla benlik değeri ölçümüyle ilişkisine ($r=.57, p<.001$) bakıldığında ise bu ilişkinin, birinci çalışmada ölçeğin orijinal formuna dayalı elde edilen ilişkiye ($r=.21, p<.01$) kıyasla daha güçlü olduğu söylenebilir. KBK'nın sağladığı bakış açısına göre, gerçek benlik değerinin (true self-esteem) oluşabilmesinde üç temel psikolojik ihtiyacın karşılanması önemli bir rol oynamaktadır (Deci ve Ryan, 1995, s. 46; Ryan ve Deci, 2000b, s. 326; Ryan ve Deci, 2017, s. 255). Nitekim, ihtiyaç doyumunun benlik değeri ile ilişkisine destek sağlayan görgül araştırma bulguları da mevcuttur (Deci vd., 2001; Demirtaş vd., 2017; Hadden ve Smith, 2019; Heppner vd., 2008; Ilardi vd., 1993). Sonuç olarak, Temel Psikolojik İhtiyaçlar-Revize Formu'nun benlik değeriyle beklenen yönde gösterdiği ilişki temelinde, bu ölçümün ölçüt bağımlı geçerliği sağladığı söylenebilir.

Son olarak, ölçeğin revize formunun güvenirliliğini değerlendirmek için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ve iki yarım güvenirlilik hesaplama yolları kullanılmıştır. Buna göre, birinci örneklemde elde edilen bulgular, hem ölçeğin tümü hem de alt boyutları için elde edilen iç tutarlık katsayılarının kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir. Ayrıca, iki yarım güvenirlilik tekniği yoluyla elde edilen güvenirlilik katsayısı da bu ölçümün güvenirliliğine destek sağlamıştır. Dahası, ölçeğin güvenirliliği ikinci örneklemde elde edilen veriler üzerinden de değerlendirilmiş ve farklı bir örnekleme de bu ölçümün iç tutarlığının ve iki yarım güvenirliliğinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun ihtiyaç doyumunu tutarlı bir biçimde ölçtüğü söylenebilir.

Özetle, bireyin iyi olma, psikolojik büyüme ve bütünleşme amaçlarına hizmet eden temel psikolojik ihtiyaçlar olarak yetkinlik, özerklik ve ilişkisellik ihtiyaçları geniş bir inceleme alanına sahip olmasının yanı sıra, kültürlerarası düzeyde araştırmalara da konu olmaktadır (Chen vd., 2015; Deci ve Ryan, 2000; Ryan ve Deci, 2000a; Ryan ve Deci, 2017). Bu ihtiyaçların karşılanma düzeyini ölçmek için ise Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği sıklıkla kullanılan bir ölçüm aracıdır (Deci ve Ryan, 2000; Gagné, 2003). Diğer yandan, farklı araştırmalar bu ölçüm aracının özellikle ters yönlü ifadeleri nedeniyle, geçerlik ve güvenirliliğinin incelenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir (Johnston ve Finney, 2010; Sheldon ve Hilpert, 2012). Bu araştırmada ise Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçeye uyarlamasının yapılması, özellikle ters kodlanan maddeler bağlamında faktör yapısının incelenmesi ve Türkiye'de yapılacak çalışmalarda kullanılabilmesi için gözden geçirilmiş bir formunun oluşturulması amaçlanmıştır. Bu araştırma kapsamında yürütülen birinci ve ikinci çalışma Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun geçerlik ve güvenirliliğine destek sağlayan bulgular sunmaktadır. Bununla birlikte, gelecekte yapılacak çalışmalarda ölçeğin psikometrik özelliklerinin farklı özelliklere sahip örneklem grupları aracılığıyla incelenmesinin fayda sağlayabileceği söylenebilir.

Bu araştırma belirli sınırlılıklar da içermektedir. İlk olarak, birinci ve ikinci çalışmada kullanılan verilerin üniversite öğrencilerinden elde edilmesi bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bu durum, bu araştırmada ulaşılan bulguların genç yetişkinlerin ötesinde farklı yaş gruplarına

genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Dahası, çalışmada yer alan örneklem gruplarının cinsiyet açısından dengeli bir dağılımı temsil etmemesi bir başka sınırlılık olarak ifade edilebilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bu ölçüm aracının psikometrik özelliklerinin farklı gelişimsel dönemleri de kapsayan ve eşit cinsiyet dağılımına sahip örneklem gruplarında incelenmesinin, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine destek sağlayabileceği söylenebilir. Bu araştırmada, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği-Revize Formu'nun geçerlik özelliği yapı geçerliği ve ölçüt bağıntılı geçerlik bağlamında incelenirken, güvenilirliği iç tutarlık hesaplama ve iki yarım güvenilirlik teknikleri yoluyla incelenmiştir. İleri çalışmalarda, bu ölçüm aracının birleşen ve ayırt edici geçerlik gibi farklı geçerlik türleri ve test-tekrar test gibi başka güvenilirlik teknikleri bağlamında incelenmesinin, ölçüm aracının kullanımının uygunluğu konusunda daha fazla bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

İhtiyaç doyumunu ölçmeye yönelik bu revize formda ters kodlanan madde bulunmaması evet deme eğilimi olarak tanımlanan bir başka tepki setinin oluşması riskine yol açabileceği için bu durum da bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Çünkü ölçeklerde evet deme eğitimi önlemek amacıyla ters kodlanan maddelerin bulunması önerilmektedir (Cronbach, 1946; Nunnally ve Bernstein, 1994; Paulhus, 1991; Schmitt ve Stults, 1985). Ancak, ikinci çalışmanın bulguları orijinal ölçeğin uyarılma formuna karşılık, revize formunun üç temel psikolojik ihtiyacı ayırt etmek konusunda daha başarılı olduğuna ve daha yüksek bir iç tutarlığa sahip olduğuna işaret etmektedir. Gelecek çalışmalarda, evet deme eğilimini önlemek amacıyla, ölçeğin revize formuna ters kodlanan veya puanlamaya katılmayan dolgu maddelerin eklenmesinin önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, bu araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının kendilik bildirimine dayalı ölçümler sunması, çalışmanın bir diğer sınırlılığı olarak belirtilebilir. Kendilik bildiri türünde ölçüm sağlayan araçlar, aynı zamanda, sosyal istenirlik tepkilerinin açığa çıkmasına da duyarlı ölçümlerdir (Paulhus, 1991). Bu açıdan, ihtiyaç doyumuna ilişkin davranışsal düzeyde veya örtük biçimde farklı ölçüm yollarının geliştirilmesinin, ihtiyaç doyumunun ölçümü temelinde, gelecekteki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bacanlı, H. ve Cihangir-Çankaya, Z. (2003). *İhtiyaç doyumunu ölçeği uyarılma çalışması*. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Bégin, C., Fecteau, A., Côté, M., Bédard, A., Senécal, C. ve Ratté, C. (2018). Disordered eating behaviors through the lens of Self-Determination Theory. *Europe's Journal of Psychology*, 14(3), 571-580. <https://doi.org/10.5964/ejop.v14i3.1577>
- Britton, P. C., Van Orden, K. A., Hirsch, J. K. ve Williams, G. C. (2014). Basic psychological needs, suicidal ideation, and risk for suicidal behavior in young adults. *Suicide Life-Threatening Behavior*, 44(4), 362-371. <https://doi.org/10.1111/sltb.12074>
- Campbell, R., Boone, L., Vansteenkiste, M. ve Soenens, B. (2018). Psychological need frustration as a transdiagnostic process in associations of self-critical perfectionism with depressive symptoms and eating pathology. *Journal of Clinical Psychology*, 74(10), 1775-1790. <https://doi.org/10.1002/jclp.22628>
- Campbell, R., Soenens, B., Beyers, W. ve Vansteenkiste, M. (2018). University students' sleep during an exam period: the role of basic psychological needs and stress. *Motivation and Emotion*, 42, 671-681. <https://doi.org/10.1007/s11031-018-9699-x>
- Campbell, R., Vansteenkiste, M., Delesie, L. M., Mariman, A. N., Soenens, B., Tobbac, E., ... Vogelaers, D. P. (2015). Examining the role of psychological need satisfaction in sleep: A

- self-determination theory perspective. *Personality and Individual Differences*, 77, 199-204. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.01.003>
- Carmines, E. G. ve Zeller, R. A. (1979). *Reliability and validity assessment*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Chang, J.-H., Huang, C.-L. ve Lin, Y.-C. (2015). Mindfulness, basic psychological needs fulfillment, and well-being. *Journal of Happiness Studies*, 16(5), 1149-1162. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9551-2>
- Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Boone, L., Deci, E. L., Van der Kaap-Deeder, J. ... Verstuyf, J. (2015). Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*, 39, 216-236. <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1>
- Church, A. T., Katigbak, M. S., Locke, K. D., Zhang, H.-S., Shen, J., Vargas-Flores, J. D., ... Ching, C. M. (2013). Need satisfaction and well-being: Testing self-determination theory in eight cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(4), 507-534. <https://doi.org/10.1177/0022022112466590>
- Cronbach, L. J. (1946). Response sets and test validity. *Educational and Psychological Measurement*, 6, 475-494. <https://doi.org/10.1177/001316444600600405>
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı* (Yayınlanmamış uzmanlık tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. M. H. Kernis (Ed.), *Efficacy, agency, and self-esteem* içinde (ss. 31-49). New York, NY: Plenum Press.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J. ve Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former Eastern bloc country: A cross-cultural study of self-determination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 930-942. <https://doi.org/10.1177/0146167201278002>
- Demirtaş, A. S., Yıldız, M. A. ve Baytemir, K. (2017). General belongingness and basic psychological needs as predictors of self-esteem in adolescents. *Journal of Educational Sciences & Psychology*, 7(2), 48-58.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Gagné, M. (2003). The role of autonomy support and autonomy orientation in prosocial behavior engagement. *Motivation and Emotion*, 27, 199-223. <https://doi.org/10.1023/A:1025007614869>
- Gerber, Z. ve Anaki, D. (2021). The role of self-compassion, concern for others, and basic psychological needs in the reduction of caregiving burnout. *Mindfulness*, 12, 741-750. <https://doi.org/10.1007/s12671-020-01540-1>
- Hadden, B. W. ve Smith, C. V. (2019). I gotta say, today was a good (and meaningful) day: Daily meaning in life as a potential basic psychological need. *Journal of Happiness Studies*, 20, 185-202. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9946-y>
- Hayton, J. C., Allen, D. G. ve Scarpello, V. (2004). Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis. *Organizational Research Methods*, 7(2), 191-205. <https://doi.org/10.1177/1094428104263675>

- Heppner, W. L., Kernis, M. H., Nezelek, J. B., Foster, J., Lakey, C. E. ve Goldman B. M. (2008). Within-person relationships among daily self-esteem, need satisfaction, and authenticity. *Psychological Science*, 19(11), 1140-1145. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02215.x>.
- Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30(2), 179-185. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Iardi, B. C., Leone, D., Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1993). Employee and supervisor ratings of motivation: Main effects and discrepancies associated with job satisfaction and adjustment in a factory setting. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(21), 1789-1805. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01066.x>
- Johnston, M. M. ve Finney, S. J. (2010). Measuring basic need satisfaction: Evaluating previous research and conducting new psychometric evaluations of the Basic Needs Satisfaction in General Scale. *Contemporary Educational Psychology* 35(4), 280-296. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2010.04.003>
- Kesici, Ş., Üre, Ö., Bozgeyikli, H. ve Sünbül, A. M. (2003). “Temel psikolojik ihtiyaçlar ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği”. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Mackenzie, C. S., Karaoylas, E. C. ve Starzyk, K. B. (2018). Lifespan differences in a self determination theory model of Eudaimonia: A cross-sectional survey of younger, middle-aged, and older adults. *Journal of Happiness Studies*, 19(8), 2465-2487. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9932-4>
- Marsh, H. W. (1996). Positive and negative global self-esteem: A substantively meaningful distinction or artifacts? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(4), 810-819. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.4.810>
- Ng, J. Y. Y., Ntoumanis, N., Thørgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L. ve Williams, G. C. (2012). Self-determination theory applied to health contexts: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 7(4), 325-340. <https://doi.org/10.1177/1745691612447309>
- Nishimura, T. ve Suzuki, T. (2016). Basic psychological need satisfaction and frustration in Japan: Controlling for the big five personality traits. *Japanese Psychological Research*, 58(4), 320-331. <https://doi.org/10.1111/jpr.12131>
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3. basım). New York: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* içinde (ss. 17-59). San Diego, CA: Academic Press.
- Reis, H. T., Sheldon, K. M., Gable, S. L., Roscoe, J. ve Ryan, R. M. (2000). Daily well-being: The role of autonomy, competence, and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(4), 419-435. <https://doi.org/10.1177/0146167200266002>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63(3), 397-427. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1995.tb00501.x>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000a). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000b). The darker and brighter sides of human existence: Basic psychological needs as a unifying concept. *Psychological Inquiry*, 11(4), 319-338, https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_03
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2002). Overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective. E. L. Deci ve R. M. Ryan (Eds.), *Handbook of self-determination research* içinde (ss. 3-33). Rochester, NY: The University of Rochester Press.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2006). Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? *Journal of Personality*, 74(6), 1557-1585. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00420.x>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York, NY: Guilford Press.
- Ryan, R. M., La Guardia, J. G., Solky-Butzel, J., Chirkov, V. I. ve Kim, Y. (2005). On the interpersonal regulation of emotions: Emotional reliance across gender, relationships, and culture. *Personal Relationships*, 12(1), 145-163. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00106.x>
- Ryan, R. M., Patrick, H., Deci, E. L. ve Williams, G. C. (2008). Facilitating health behaviour change and its maintenance: Interventions based self-determination theory. *The European Health Psychologist*, 10(1), 2-5.
- Schmitt, N. ve Stults, D. M. (1985). Factors defined by negatively keyed items: The result of careless respondents? *Applied Psychological Measurement*, 9(4), 367-373. <https://doi.org/10.1177/014662168500900405>
- Sheldon, K. M. ve Hilpert, J. C. (2012). The balanced measure of psychological needs (BMPN) scale: An alternative domain general measure of need satisfaction. *Motivation and Emotion*, 36(4), 439-451. <https://doi.org/10.1007/s11031-012-9279-4>
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M. ve Reis, H. T. (1996). What makes for a good day? Competence and autonomy in the day and in the person. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(12), 1270-1279. <https://doi.org/10.1177/01461672962212007>
- Unanue, W., Dittmar, H., Vignoles, V. L. ve Vansteenkiste, M. (2014). Materialism and well-being in the UK and Chile: Basic need satisfaction and basic need frustration as underlying psychological processes. *European Journal of Personality*, 28(6), 569-585. <https://doi.org/10.1002/per.1954>
- Uysal, A., Lin, H. L. ve Knee, C. R. (2010). The role of need satisfaction in self-concealment and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(2), 187-199. <https://doi.org/10.1177/0146167209354518>
- Vansteenkiste, M. ve Ryan, R. M. (2013). On psychological growth and vulnerability: Basic psychological need satisfaction and need frustration as a unifying principle. *Journal of Psychotherapy Integration*, 23(3), 263-280. <https://doi.org/10.1037/a0032359>
- Verstuyf, J., Vansteenkiste, M., Soenens, B., Boone, L. ve Mouratidis, A. (2013). Daily ups and downs in women's binge eating symptoms: The role of basic psychological needs, general self-control, and emotional eating. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(3), 335-361. <https://doi.org/10.1521/jscp.2013.32.3.335>
- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66(5), 297-333. <https://doi.org/10.1037/h0040934>
- Worthington R. L. ve Whittaker T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838. <https://doi.org/10.1177/0011000006288127>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 4 Eylül 2014

No: 76000869/433-2942

Sürdürülebilirliği Reklam Filmlerinde Okumak: Göstergebilimsel Bir Çözümleme

Reading Sustainability in Commercials: A Semiotic Analysis

Öğr. Gör. Büşra BULUT¹, Prof. Dr. Ruşen YAMAÇLI²

Öz

Mevcut kaynakların bilinçli kullanılarak gelecek kuşaklara aktarımını ifade eden sürdürülebilirlik kavramı, günümüzde popüler bir araştırma alanıdır. Bu çalışma ile sunulan bir hizmet kapsamında ilgili kitlelere bilgi vermek amacıyla tasarlanan ve hazırlanan kurumsal reklam filmlerinde sürdürülebilirlik kavramının hangi yönleriyle ve ne şekilde ele alındığı ve hangi göstergeler aracılığıyla izleyicilere sunulduğu irdelenerek, sürdürülebilirlik boyutları çerçevesinde analiz etmek amaçlanmaktadır. Reklam çalışmalarında kullanılan görsellerde ve iletilerde, kullanıcıyı etkilemek için birçok yöntem bulunmaktadır. Göstergebilimsel çözümleme, bu anlatım yöntemlerinde kullanılan imgeleri anlamlandırma konusunda bize yardımcı olmaktadır. Çalışma kapsamında birçok kurumsal reklam filmi izlenmiştir. Sürdürülebilirlik kapsamında çarpıcı çalışmaları bulunan banka reklamları ile sınırlı tutulan çalışmada Garanti Bankası'na ait seçilen "Doğanın sesi" ve "Denizlerimize iyi bakacağız, memleket sevdasıyla" isimli reklam filmleri göstergebilimsel analiz yöntemi aracılığıyla çözümlenmiştir. Çözümleme yapılırken; görsel, dilsel ve işitsel öğelere odaklanılarak elde edilen bulgular reklam sahneleri ve tablolar eşliğinde yorumlanmıştır. Ulaşılan veriler çerçevesinde reklam filmlerinde, çevre kirliliğine ilişkin göstergelerin sıkça kullanıldığı, ışık, atmosfer ve müzikle bu göstergelerin desteklendiği, yarın, gelecek, umut, doğaya saygı gibi temalara sık sık yer verilerek özellikle çevresel sürdürülebilirlik vurgusunun yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğal dengenin bozulmasına dikkat çeken reklam filmleri, bu konuya olan hassas yaklaşımını göstererek benzer kuruluşların ve insanların çevresel sorunlar konusunda bilinçli davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Reklam, Göstergebilim, Gösterge

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The concept of sustainability, which refers to meeting current needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs, is gaining popularity as a research area. This study aims to analyze how the concept of sustainability is addressed and presented in corporate advertising films designed and prepared to provide information to the target audience. The focus is on examining the dimensions of sustainability and analyzing them within the framework of specific indicators used to convey the message. In advertising campaigns, various methods are employed to influence the audience through visuals and messages. Semiotic analysis helps us interpret the images used in these narrative techniques. Many corporate advertising films were watched within the scope of the study, with a specific focus on bank commercials known for their striking sustainability campaigns. Two selected advertisement films from Garanti Bank, titled "The Voice of Nature" and "Taking Care of Our Seas with Love for Our Country," were analyzed using semiotic analysis. During the analysis, findings were interpreted in conjunction with advertising scenes and tables, with a focus on visual, linguistic, and auditory elements. Based on the obtained data, it was concluded that environmental pollution indicators are frequently used in the advertisement films, supported by lighting, atmosphere, and music. Themes such as tomorrow, future, hope, and respect for nature are often emphasized, particularly highlighting environmental sustainability. The advertising films draw attention to the disruption of natural balance, showcasing a

¹Ostım Teknik Üniversitesi, MYO, busra.bulut@ostimteknik.edu.tr

²Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, ryamcli@eskisehir.edu.tr

sensitive approach to this issue and emphasizing the need for similar organizations and individuals to act consciously regarding environmental issues.

Keywords: Sustainability, Corporate Sustainability, Advertising, Semiotics, Indicator

Paper Type: Research

Giriş

Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden bugün ki ihtiyaçlarını karşılayabilmesi olarak tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı (World Commission on Environment and Development, 1987, s.1); ekolojik, ekonomik ve sosyal şartların devamlı olduğu bir yaşam oluşturabilmek adına kullanılmaktadır. California Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürüten UCLA Sürdürülebilirlik Komitesi, gelecek toplumların sağlıklı ve dayanıklı bir şekilde var olmasını temin etmek hedefiyle doğal sistemlerin korunması, toplumsal eşitlik ve ekonomik başarının entegrasyonunu birleştirerek sürdürülebilirlik kavramını tanımlamaktadır (Doğan, 2021, s.8). Geçmişte edinilmiş tecrübelerle beraber bugünü yaşamayı ve bugünde yaşarken de gelecek kuşakların gözüyle bakıp düşünebilmeyi gerektiren sürdürülebilirlik kavramı küresel düzeyde bir farkındalık oluşturmayı amaçlarken, doğal sermayenin sınırlılığına ve bilinçli kullanımına da dikkat çekmektedir (Yalçın, 2021, s.31).

Ekonomik büyüme gerçekleşirken gelecek nesillere de kaynak aktarımının sağlanarak korunmasını amaçlayan sürdürülebilirlik; çevre, doğa ve insan arasındaki etkileşimi sağlayarak gelecek kuşaklara kaynak olanağı sunmaktadır. Disiplinler arası bir konu olan sürdürülebilirlik, insanın ve insanlığın geleceğini konu alması açısından oldukça önemlidir (Tıraş, 2012, s.59).

Pierce (1993)'e göre; yenilenemeyen kaynakların tükenebileceği öngörüsünden hareketle, sürdürülebilirliğin temel ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler, birbiri yerine kullanılabilen kaynak üretimi ve üretilen bu kaynakların kullanımından ötürü doğabilecek çevresel etkilerin ve atıkların dünyanın karşılayabileceği kapasite sınırını aşmamasının güvence altına alınmasını içermektedir ve şu şekilde sıralanmaktadır;

- Yaşam standartlarının yükseltilmesi,
- Ekonomik yararların artması,
- Nesiller arası adaletin sağlanarak sosyal eşitliğin sağlanması,
- Doğal afet yıkımlarının azaltılması,
- Karar alma ve eyleme dökme sürecinde uzlaşmacı yaklaşım sergilenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Mileti, 1999).

1990'larda John Elkington sürdürülebilirliği bir çerçeveye oturtmak üzere çalışmalar yapmıştır. Bu çerçeve, "Triple Bottom Line (TBL)" (Üçlü Sorumluluk Anlayışı ya da Sürdürülebilirliğin Üç Ayağı) olarak isimlendirilmiştir.

Geleneksel yönetim anlayışı, sadece kar, yatırım getirisi ve hissedar değerini öncelikli olarak dikkate alırken, yeni yönetim anlayışına sahip işletmeler, ekonomik sürdürülebilirliklerinin yanı sıra çevresel ve sosyal boyutlara da odaklanarak kar, insanlar ve dünyanın birbirleriyle ilişkili boyutları süresince performans sağlamada önemli bir araca dönüşmektedir. Bu kavram, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları olmak üzere üç boyutta incelenmiştir ve her bir boyutun diğer boyutu etkilediği gözlemlenmektedir (Hall, 2013).

Sürdürülebilirlik boyutlarından ilki olan ekonomik boyut; sermayenin korunması ve bozulmaması ile ilişkilidir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, dönüşüm yapılabilen ürünlerin kullanımıyla birlikte çevresel uyum ve sosyal gelişmelere destek sağlayan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik boyutun

esas amacı; verimliliğin arttırılmasına katkı sunmak, büyümeyi sürekli hale getirmek ve istikrarı sağlamaktır.

Eğer ekonomik faaliyetlerle çevre arasında denge sağlanamazsa, uzun vadede ekonomik açıdan maliyet artışları ortaya çıkarak sürdürülebilirlik açısından sorunlar oluşacaktır (Akgül, 2010, s.155).

Sürdürülebilirlik boyutlarından ikincisi olan çevresel boyut ise, işletmenin çevreye zarar vermeden ya da en az düzeyde zarar vererek faaliyet göstermesini ve doğal kaynakların gelecek nesillere korunmasını amaçlayan bir boyuttur.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu, yenilenebilir ve yenilenemez doğal kaynakların sınırlı kendini yenileme kapasitesi nedeniyle sosyal sorumluluk anlayışıyla kullanılması ve çevresel zararların minimum seviyede oluşmasına yönelik çabaları içermektedir (Çankaya ve Sezen, 2015, s.114).

Çevresel sürdürülebilirlik, insanlığın ihtiyaçlarını giderme noktasında ekosistemdeki dengeyi göz önünde bulundurarak, biyolojik çeşitliliğe saygı duyan, dengeli ve esnek bir çevresel farkındalıkla yaşamın sürdürülmesine hizmet etmektedir (Morelli, 2011, s.2).

Sürdürülebilirliğin son boyutu olan sosyal boyut ise, toplumların din, hukuk sistemi, eğitim, gelenekler, iletişim gibi değerler bütünüyle birlikte sosyal yapıyı oluşturan kuralların uyumunu ve sürdürülebilirliğini ifade etmektedir. Bu faktörler, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Akgül, 2010 s.157; Ergün ve Çobanoğlu, 2012, s. 102). McKenzie'e göre sosyal açıdan sürdürülebilirliğin gerçekleşebilmesi için toplumun sahip olması gereken beş temel özellik bulunmaktadır. Bunlar; eşitlik, çeşitlik, bağlılık, yaşam kalitesi ve demokrasidir (McKenzie, 2004, s.18-19' den aktaran Bilgili, 2017, s. 566).

Günümüzde, yoğun iklim krizlerinin yaşandığı bir dünyada, çevresel sorunlar ve doğal kaynakların hızla tükenmesi gibi olumsuz etkilerle karşı karşıya olduğumuz açıkça gözlemlenmektedir. Bu durum, doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesiyle birlikte gelecek nesiller için ciddi bir endişe kaynağıdır. Tüm bu faktörler, dünyanın sürdürülebilirlik kavramına olan ilgisini artırarak, geleceğimizin şekillendirilmesi konusunda bireyleri ve kuruluşları daha duyarlı olmaya sevk etmiştir.

Çevresel sorunlara dikkat çekerek farkındalık oluşturan kuruluşlar, sadece rakipleri karşısında avantaj sağlamakla kalmayıp, toplum huzurunda da duyarlılıkları nedeniyle takdir edilmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilirliği kurum politikasına dahil eden kuruluşlar, tüketiciler tarafından desteklenmekte ve tercih edilmektedir.

Her geçen gün önemi artan sürdürülebilirlik kavramı, bu çalışmada seçilen reklamlar aracılığıyla göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile detaylı bir analize tabi tutulmaktadır. İlk bakışta anlaşılır gibi görünse de reklam metinlerindeki gizli göstergeler, göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle ortaya çıkarılarak anlamları derinlemesine yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, belirlenen bir kuruluşun sosyal sorumluluk, geri dönüşüm, çevresel duyarlılık ve sürdürülebilirlik anlayışını yansıtan göstergeleri anlamak ve bu göstergelerin nasıl bir farkındalık yarattığını değerlendirmektir. Analiz, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları üzerinden yapılarak, elde edilen bulgular etrafında bir tartışma geliştirilmektedir.

1. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Kurumsal sürdürülebilirlik, bir organizasyonun gelecekteki paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan ve dolaylı paydaşlarının ihtiyaçlarını gözetme yeteneğini koruyarak, ihtiyaçların karşılanması amacıyla özveride bulunabilme durumu olarak ifade edilmektedir (Mazur ve Walczyna, 2020, s. 8988). Kurumsal sürdürülebilirlikle ilgili literatür tarandığı

zaman farklı tanımlara rastlanılmıştır. Literatürde en yaygın olarak yer alan tanımlar Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kurumsal sürdürülebilirliğe ilişkin tanımlar

Yazar	Tanım
Mazur ve Walczyna, 2020	Bir organizasyonun gelecekteki paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan ve dolaylı paydaşlarının ihtiyaçlarını gözetme yeteneğini koruyarak, ihtiyaçların karşılanması amacıyla özveride bulunabilme durumu
Chabowski, Mena, ve Gonzalez-Padron, 2011	İşletme hedeflerinin odak noktasını sadece ekonomik hedeflerden, ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler arasında bir dengeye doğru kaydıran bir yaklaşım, etik bir iş yapma anlayışı
Dyllick ve Hockerts, 2002	Bir işletmenin, mevcut paydaşlarının (hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, toplum vb.) ihtiyaçlarını karşılamaktan vazgeçmeden, geleceğin paydaşlarının da ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen bir yaklaşım
Signitzer ve Prexl, 2008	Kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflerin ve değerlerin dengeli bir şekilde yönetildiği, planlı ve stratejik bir süreç
Marrewijk, 2003	İşletmenin ticari faaliyetleri ve paydaşlarla olan etkileşimlerine sosyal ve çevresel kaygıların dahil edilmesini kapsayan gönüllü şirket faaliyetleri
John Elkington, 1998	İşletmelerin sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflerini dengeleme çabası

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, kurumsal sosyal sorumluluk ifadesiyle birlikte hatta birbiri yerine kullanılmaktadır. Anlamsal olarak birbirlerini tam karşılamasalar da paralel anlamlar içermektedirler (Camilleri, 2017, s.60). Herkes için kabul görmüş bir tanımlı olmayan kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı kapsamında organizasyonlar; çalışanların sosyal haklarının desteklenmesi, kariyer gelişimlerine olumlu yaklaşımları içeren toplumsal ve çevresel etkiler yaratan faaliyetlere yönelik birtakım uygulamalar geliştirmektedirler.

Sürdürülebilirliğin işletmelerdeki boyutu olarak tanımlanan kurumsal sürdürülebilirlik; toplumun işletmelerden beklentilerinin arttığı günümüzde şirketlere değer yaratan bir iş yapma fırsatı sağlamaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması bireylerin, toplumların, işletmelerin daha rahat hareket etmesine imkân sağlamaktadır.

İşletmelerin topluma karşı sorumluluklarının değiştiği günümüzde, toplumların da işletmelerden beklentileri değişmektedir. Beklentilerin değişmesi, işletmeleri yönetim anlayışlarında farklı arayışlara itmektedir. Bu arayışlara öncülük eden kavramlardan birisi de sürdürülebilirliktir. Kurumların iş başarılarının yanında çevrelerini de bu başarıya ne ölçüde ortak ettikleri toplumların kurumlardan beklediği faydalardan birisidir.

Sürdürülebilirlik tanımında olduğu gibi kurumsal sürdürülebilirlikte de işletmeler, gelecekte ihtiyaç duyulan beşerî ve doğal kaynakları korurken eş zamanlı olarak günümüz ihtiyaçlarına cevap veren iş stratejilerini benimsemektedir (International Institute for Sustainable Development, 2001). Geleneksel iş yapma yöntemleri büyüyerek kar etme odaklı iken, kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik kalkınma hedeflerine odaklanmaktadır.

Ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğin bir karması olarak ifade edilen kurumsal sürdürülebilirlik; kurumların kısa zamanda elde ettikleri kazançlar yerine, uzun zamanda kazanç

elde etme amacına eğilim göstermeleri gerektiğine dikkat çekmektedir (Dyllick ve Hockerts, 2002, s.132). Sürdürülebilirlik kavram olarak; ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması temalarını içerisinde barındırmaktadır.

Kurumsal sürdürülebilirlik firmalar tarafından başarılı bir şekilde içselleştirilerek hayata geçirildiği takdirde üç büyük gelişmenin de öncüsü olacaktır:

1- Ekonomik Refah: Üretimde etkinliğin sağlanarak değer artışının oluşturulması (Bansal, 2005, s.199). Firmaların mevcut ve yeni ürün üretiminde verimliliğe yönelmesi ile sağlanabilmektedir.

2- Sosyal Eşitlik: Bireylerin kaynaklara eşit bir şekilde ulaşımı, şirketlerin sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önemle birlikte sağlanacaktır.

3- Çevresel Bütünlük: Kuruluşların yeni bakış açısı ve yöntemlerle üretim sürecine girmesi çevreye verilen zararın minimum düzeye inmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte doğa dostu üretim teknolojileri gelişecektir.

Bir işletmenin sürdürülebilirlik performansı, bu üç boyutun yönetilebilmesi ile ilişkilendirilmektedir. Bir işletmenin toplum üzerinde sahip olacağı olumlu etkinin sağlayıcısı olan kar amacı; sağlıklı bir işletmenin ön koşuludur. İkinci koşul ise, müşterilerin sağlık ve güvenliğini, çalışanların refahının korunmasını sağlayan sosyal boyuttur. Üç boyutlu sistem yaklaşımının son boyutu olan çevre ise gezegenin korunması ile ilgilidir. Hem şirketlere hem insanlara ev sahipliği yapan gezegenin korunması yalnızca kirlilik sorunuyla değil malzeme ve sınırlı doğal kaynaklar ve enerji tüketimini de kapsamaktadır (Taticchi ve Demartini, 2021, s.69).

2. Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Reklam

Günümüzde işletmelerin kendilerini daha başarılı ifade etmek için hareket etmelerinin sebebi, tüketicilerin ürün veya hizmet satın alma noktasında karar verirken edinecekleri fayda kadar, o işletmenin toplumsal olaylara bakış açısını, işletme imajını ve toplumsal duyarlılığını da sorgulamasıdır. Bu çerçevede işletmeler kendilerini daha anlaşılır hale getirmek amacıyla kurumsal reklam yöntemini kullanarak toplumsal duyarlılıklarını, kurumsal kimliklerini ve faaliyetlerini hedef kitlelerine duyurmak istemektedirler.

Kurumsal reklam, işletmelerin itibarına ve imajına katkıda bulunarak, işletmeleri diğer rakiplerinden ayıran ve hedef gruplar tarafından fark edilen önemli bir iletişim yönetimi stratejisi ve halkla ilişkiler uygulamasıdır. Bu açıdan kurumsal reklam, işletmelerin tanınırlığını etkileyen ve dikkat çeken bir alandır (Peltekoğlu, 2010, s.18). Hedef kitlelere iyi niyet, itibar ve olumlu imaj oluşturmak amacıyla tasarlanan kurumsal reklamlarda normal reklamlarda olduğu gibi ürün ve hizmetin tüketici için avantajlarından bahsedilmeyerek, ürün ve hizmeti sunan işletmelerin tanıtımı yapılmaktadır (Ergin ve Akova, 2016 s.95-96). Kurumsal reklamcılık; ürün ve hizmet tanıtımının yapılmadığı, bir şirketin kuruluş amacını veya finansal çıkarlarını duyurmak amacıyla yaptıkları özel reklamcılık olarak da tanımlanmaktadır (Okay ve Okay, 2001, s.379).

Karayel'e (1994, s.44) göre, kurumsal reklamın hedefleri; hedef kitlelere kurum hakkında bilgi sağlamak, kamuoyu oluşturmak, halkın güvenini kazanmak ve yanlış fikirleri ortadan kaldırmaktır. Bu hedefleri gerçekleştirmek için hazırlanan kurumsal reklamlar, diğer halkla ilişkiler uygulamalarından farklı olarak medyadan para karşılığında yer ve zaman satın alınarak yayınlanmaktadır.

Geleneksel ürün ve hizmet reklamları genellikle satış gerçekleştirmeyi amaçlarken, kurumsal reklam ise bu tür reklamlardan farklı bir amaca sahiptir. Karayel'e (1994, s. 42) göre, kurumsal reklamın diğer reklamlardan en belirgin farkı, mesaj içeriğidir. Kurumsal reklamların mesaj içeriğinde işletmenin topluma tanıtılması ve kurumsal imajın oluşturulması ön planda tutulurken, diğer reklamlarda ürün veya hizmetin özellikleri topluma aktarılmaktadır.

Sürdürülebilirlik ve kurumsal reklam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunması, toplumsal eşitlik ve ekonomik başarının birleşimi ile gelecek nesiller için sağlıklı bir yaşamın sürdürülmesini amaçlamaktadır. Kurumsal reklam ise bir işletmenin tanınırlığını artırmak, itibarını ve imajını güçlendirmek için kullanılan bir iletişim aracıdır. Kurumsal reklamlar, işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerini ve çabalarını hedef kitle ile paylaşımlarına yardımcı olmaktadır. Bu reklamlar, işletmelerin sürdürülebilir uygulamalarını vurgulayarak, topluma yönelik sorumluluklarını göstermektedir. Örneğin, işletme çevresel sürdürülebilirlik için aldığı önlemleri, enerji verimliliği projelerini, geri dönüşüm çalışmalarını veya doğa dostu üretim süreçlerini tanıtarak bir işletme olarak sorumluluklarının farkında olduğunu gösterebilmektedir.

Kurumsal reklamlar aynı zamanda tüketici bilincini artırarak sürdürülebilir ürün ve hizmetlerin tercih edilmesine katkıda bulunabilmektedir. İşletmeler, sürdürülebilirlik odaklı ürün ve hizmetlerini vurgulayarak tüketicilerin çevreye duyarlı ve sosyal sorumluluk sahibi bir şekilde ürün ve/veya hizmet satın almalarını teşvik edebilmektedirler.

Kurumsal reklamların sürdürülebilirlik açısından etkili olabilmesi için, işletmelerin gerçekten sürdürülebilir uygulamalara sahip olmaları ve bu uygulamaları destekleyen somut adımlar atmaları önemlidir. Bu şekilde, kurumsal reklamlar sürdürülebilirlik ve işletme arasında bir köprü görevi görerek, işletmelerin sürdürülebilirlik çabalarını topluma duyurmasına, itibarını güçlendirmesine ve tüketicilerin çevre dostu tercihler yapmalarını teşvik etmesine yardımcı olmaktadır.

3.Göstergebilim ve Kurumsal Reklam

Gösterge ve bilim terimlerinin birleşiminden oluşan göstergebilim, “göstergeleri inceleyen bilim dalı” olarak tanımlanmaktadır. TDK’ya göre gösterge; “Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret” anlamına gelmektedir (TDK, 2022).

Göstergebilim; göstergelerin birbiri ile olan ilişkileri tespit etmek, anlamlı olan bütünleri tasvir edebilmek, anlam ortaya çıkarken bu süreci ortaya koyabilmek ve bu amaçlardan yola çıkarak yalın ve tutarlı bir kuram oluşturmak adına birçok farklı araştırma alanını kapsayan bir bilim dalıdır (Rifat, 2000). Göstergebilimi oluşturan bileşenler gösterge, gösterilen ve gösterendir. Bir göstergenin doğru okunabilmesi onun ne olduğu ve nasıl okunması gerektiğinin öğrenilmesi gerekmektedir. Göstergebilimde anlamın en küçük birimine “gösterge” ismi verilmektedir. Her gösterge her gösterge görüntü, nesne ve ses “gösteren” (göstergenin fiziksel boyutu) ile temsil ettiği kavram yani “gösterilen” den (göstergenin kavramsal boyutu) oluşmaktadır. (Parsa, 2002). Barthes’a (1997) göre, göstergenin biçim ve içerikten oluşan ikili bir yapısı bulunmaktadır: “gösteren” biçim, “gösterilen” ise içeriğindir.

Göstergebilim olarak kabul edilen yaklaşıma göre, varlıklar, olaylar veya nitelikler, başka bir şeyin varlığını işaret eden göstergeler olarak kabul edilmektedir (Hunt vd., 2009). Bu anlamda, etkili bir anlamlandırma sürecine sahip olan göstergebilim, etkileşimi ve iletişimi sağlamak için kendisi dışında başka bir sembol, kelime veya işaret üzerinde vurgu yapmaktadır.

Göstergebilim üzerine önemli çalışmaları bulunan İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’e göre, bir işitimi imgesi ve kavramın birleşimi bir gösterge ortaya çıkarmaktadır. 20. yüzyılda dilbilimin babası olarak tanımlanan ve özellikle yapısalcılık ve göstergebilim alanında önemli çalışmaları olan filozof; göstergebilimi, işaret, imleyen, imlenen ve imlem kavramına dayandırılan bir bilim olarak değerlendirmektedir (Nezbitt, 1996, s.32). Saussure; dil dışı göstergelerinin diğer göstergelerden ayrışması gerektiğini savunmuştur. Göstergeleri, gösteren ve gösterilen olarak ikiye ayırmıştır. Ses ve imaj gibi fiziksel veya duyuşal nesneye göre şekil alan gösteren iken gösterilen; psikolojik nesneye göre şekil alan bir kavramdır (Berkeley, 2012, s.6). Saussure’ün gösterge tanımında, gösterenle gösterilen arasında mantık çerçevesinde bir bağ

olmamasına rağmen ikisi arasında bir ilişkinin de var olmasından söz edilir. Gösterge bir kavram ya da olgu ile bir nesnenin ya da imgenin birleşiminden oluşmaktadır. Bu nedenle Saussure gösterge kelimesi yerine gösterilen kavramını tercih etmiştir (Parsa, 2002, s.8).

Göstergebilim üzerine çalışmaları bulunan bir diğer önemli kişi Roland Barthes'dır. Barthes, göstergeleri anlamlandırırken iki farklı düzeyde ele almaktadır. Birincisi, göstergenin doğrudan anlamını ifade eden düz anlamdır. Bu düzeyde göstergenin gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki tanımlanmaktadır. İkinci düzey ise yan anlamdır ve bu düzeyde göstergenin yorumlayıcıların duygusal tepkileriyle bir araya gelerek oluşturduğu etkileşimler betimlenmektedir. Bir sözcüğün zihinde canlandığı ilk anlam, göstergenin düz anlamıdır. (Fiske, 2014, s.181). “Duyulan bir sözcüğün zihinde canlandığı ilk kavram, göstergenin düz anlamıdır” (Sayın, 2014, s.118).

Dil bir işaretler sistemidir ve bu işaretler sistemine yalnız sözcüklerin değil, görsel unsurların da sürece dahil olması göstergebilimsel analiz metodunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Herhangi bir çalışmanın yorumlanarak çözümlenmesinde bir araç olan göstergeler, ölçülebilir kriterler üzerinde kurgulanmış olması nedeniyle de teoride ve pratikte olanı yorumlamamıza imkân tanımaktadır. Reklam ve tanıtım filmlerinde dilsel ifadeler kadar görsel ifadeler de ön plana çıkmaktadır ve verilmek istenen mesajların alıcıya iletilmesine katkı sağlamaktadır.

4. Yöntem

Örnekleme seçiminde “olasılık temelli olmayan” örnekleme yöntemlerinden “amaçlı örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemine göre; araştırmanın amacına hizmet eden en uygun örnekleme seçilmektedir. Seçim yaparken ölçüt; amaca uygunluk durumudur (Aziz, 2011, s.55). Bu bağlamda çalışmada, son 10 yılı kapsayacak şekilde 2012-2022 yılları arasında yayınlanan banka reklamları arasından, sürdürülebilirlik konusunda toplumsal bilincin gelişmesine yönelik söylemler geliştiren Garanti Bankası reklam filmlerinden 2 adet örnekleme seçilmiştir. Çalışmaya Garanti Bankası'nın dahil edilmesinin nedeni sürdürülebilirlik konusunda hazırlanmış olduğu reklam filmleriyle ön plana çıkmış bir kuruluş olmasıdır.

Belirlenen reklam filmleri; Saussure'un ortaya atmış olduğu “gösterge, gösteren ve gösterilen” bağlamında ve Barthes'in anlamlandırma süreciyle tanımladığı “düz anlam” ve “yan anlam” bağlamında göstergebilimsel analiz metodu çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsam doğrultusunda, çalışmada öncelikle göstergeler açığa çıkarılmakta daha sonra bu göstergelerin altında yatan anlamlar çözümlenmeye çalışılmaktadır. Böylece örnekleme olarak seçilen reklamlarda alıcıya iletilmek istenen sürdürülebilirlik mesajlarının ortaya çıkması ve sürdürülebilirlik boyutlarıyla ilişkilendirilmesi hedeflenmektedir.

Barthes reklam iletisinin çözümlenmesi esnasında göstergebilimden faydalanılmasını şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanlar, reklam dili aracılığıyla ürünle tanışırken, ona anlam verirler ve böylece de onun basit kullanımını zihin deneyimine dönüştürürler. İşte bu nedenle, reklam iletisinin çözümlenmesinde anlamın üretiliş koşullarını ve sürecini ortaya koyan göstergebilimsel yöntem devreye girmektedir.” (Küçükerdoğan, 2009, s. 196).

İletilerin işleyişine ve iletişim bileşenlerinin algılanmasına katkıda bulunan göstergebilim, reklam filmlerinde de iletinin çözümlenmesi aşamasında kullanılmaktadır. Göstergebilim, reklam iletisini oluşturanların gösteren/gösterilen düzlemini ne ölçüde gerçekleştirdiğini incelerken, kelimeler ve görseller iletinin nasıl ortaya konduğunu araştırmaktadır (Özcan, 2007, s.133).

5. Bulgular

5.1. Doğa'nın Sesi – Garanti BBVA Reklam Filmi

Garanti Bankası tarafından hazırlanan “Doğanın Sesi” reklam filmi 10 Aralık 2021 tarihinde yayınlanmıştır. “Bir banka iklim krizine karşı ne yapabilir?” sorusuyla başlayan reklam filminde 7 yaşında görme engelli piyanist ve besteci İpek N. Göker ve oyuncu Fatih Artman rol oynamaktadır. Reklam filminin ilk kısmına İpek N. Göker’in “Doğanın Öfkesi” bestesi eşlik etmektedir. Doğaya verdiğimiz zararı kalbiyle gören İpek’in doğanın çılgınlığını yansıttığı bestesini çalarken, görsel olarak karanlık bir atmosfer izleyiciye sunulmuştur. Beste devam ederken kirlilikten filizlenen yeşillik etrafı sarmaktadır ve sonra güneş açmaktadır. Güneşin açmasıyla birlikte karamsar atmosfer yerini doğayla bütünleşmiş pozitif bir çevreye bırakmıştır. Reklamın bu kısmına ise İpek N. Göker’in “Doğanın Dönüşü” bestesi eşlik etmektedir. İpek’in doğanın dönüşü bestesi çalmaya devam ederken Fatih Artman Garanti Bankası’nın sürdürülebilirlikle ilişkili özelliklerini ve çalışmalarını seslendirmektedir. Reklam filminin ilk sahnelerine ilişkin sahneler Görsel 1.’de, sahnelere ilişkin göstergibilimsel çözümleme de Tablo 2.’de sunulmuştur.

Görsel 1. Garanti BBVA Doğa’nın sesi reklam filmi sahneleri

Sahne 1

Sahne 2

Kaynak: (Youtube, 2022a)

Tablo 2. Sahne 1 ve Sahne 2’deki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
İnsan	İpek N. Göker	Umut, gelecek	Sosyal Sürdürülebilirlik
İnsan	Fatih Artman	Yol gösterici, İpek’in elini tutarak yürümesi kaygısını çözüme ulaştıracak güveni vermektedir.	Sosyal Sürdürülebilirlik
Doğa	Çamur ve çevresel kirlilik	Doğaya verdiğimiz zarar	Çevresel sürdürülebilirlik
Dilsel	İpek doğaya verdiğimiz zararı kalbiyle gördü, doğanın çılgınlığını duydu	Farkındalık	Çevresel sürdürülebilirlik
Dilsel	Piyanosunun başına oturdu ve o çılgınlığı notalara döktü	Çözüm arayışı	Sosyal Sürdürülebilirlik
Dilsel	Biz de doğanın bu çağrısına herkesten önce kulak verdik	Çözüm arayışına karşılık gerekli hassasiyeti gösterme	Sosyal Sürdürülebilirlik

Görsel 1.'deki sahneler ve göstergeler analiz edilirken; reklam filminin ışık durumu dikkat çekici bir unsur olmuştur. Loş bir ortam ve karanlık atmosfer, çevre kirliliğine ve beraberinde getirdiği umutsuzluğa, karamsarlığa gönderme yapmaktadır.

Reklam filminin bir sonraki sahnelerine ilişkin görseller Görsel 2.'de, sahnelere ilişkin göstergebilimsel çözümleme de Tablo 4.'de sunulmuştur

Görsel 2. Garanti BBVA Doğa'nın sesi reklam filmi sahneleri

Sahne 3

Sahne 4

Kaynak: (Youtube, 2022a)

Tablo 3. Sahne 3 ve Sahne 4'deki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
İnsan	Fatih Artman	Notalara dökülen doğanın öfkesini dinleyerek çözüm arayışına girme	Sosyal sürdürülebilirlik
Doğa	Tomurcuk	Doğal güzellik, yeniden farkındalıktan harekete geçme	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Karanlık atmosfer	Umutsuzluk	Çevresel sürdürülebilirlik

Görsel 2.'deki sahneler ve göstergeler analiz edilirken; reklam filminin atmosferinin değişimine müzik de eşlik etmektedir. Karamsarlığın anlatımı olan karanlık ve loş aydınlatma yerini daha aydınlık bir ortama bırakmaktadır.

Reklam filminin bir sonraki sahnelerine ilişkin görseller Görsel 3.'de, sahnelere ilişkin göstergebilimsel çözümleme de Tablo 4.'de sunulmuştur

Görsel 3. Garanti BBVA Doğa'nın sesi reklam filmi sahneleri

Sahne 5

Sahne 6

Kaynak: (Youtube, 2022a)

Tablo 4. Sahne 5 ve Sahne 6'daki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
Doğa	Güneşin doğuşu	Tazelenme, başlangıç, yeni bir gün	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Temiz göl	Çevresel duyarlılık, doğaya saygı	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Flamingo	Huzur, nesli tükenmekte olan canlılar, doğaya saygı	Çevresel sürdürülebilirlik
İnsan	Fatih Artman'ın gülümsemesi	Çözülen problem sonucunda hissedilen mutluluk, umut	Sosyal sürdürülebilirlik
İşitsel	Doğanın dönüşü	Neşeli melodiyle birlikte gelen umut	Sosyal sürdürülebilirlik

Reklam filminin son kısmında güneşin açmasıyla birlikte bir önceki karanlık ve loş ortam yerini huzurlu bir atmosfere bırakmıştır. Sürdürülebilirlik konusunda gerekli hassasiyeti gösteren Garanti BBVA Bankası sayesinde bunun mümkün olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Ayrıca reklamda beliren flamingo ve uçan kuşlar; her canlının yaşam hakkına saygı duyulduğunu ifade etmektedir. Buradan Garanti BBVA Bankası'nın doğa dostu bir kuruluş olduğunu anlamaktayız. Tüm bu detaylar kurumsal kimlik imajını güçlendirirken, bireylerin kuruma olan talebinin artmasında katkı sağlamaktadır.

1 dakika 23 saniyelik reklam filmi; 36.saniyeden itibaren Fatih Artman'ın Garanti BBVA'nın fark yaratan sürdürülebilirlik özellikleri anlatımıyla devam etmektedir. Bu söylemler;

- “2014'ten beri yeni enerji üretim projelerinde sadece yenilenebilir enerjiye destek veren banka Garanti BBVA'dır,
- Türkiye'de ilk yeşil krediyi başlatan banka Garanti BBVA'dır,
- Türkiye'deki her dört rüzgâr santralinden birini finanse eden banka Garanti BBVA'dır,
- Yeni kömür projelerine artık kredi vermeyen banka Garanti BBVA'dır,
- Teknik açıdan uygun olan şubelerinde, binalarında yenilenebilir enerjiye dönen banka Garanti BBVA'dır,
- Türkiye'de sıfır karbon salınımı sözün veren ilk banka Garanti BBVA'dır,
- Biz 22 bin kişilik bir aileyiz, iklim kriziyle mücadele için çalışıyoruz, çalışacağız. Garanti BBVA ailesi olarak; İpek'e, Türkiye'ye ve dünyaya sözümüzdür.” şeklindedir.

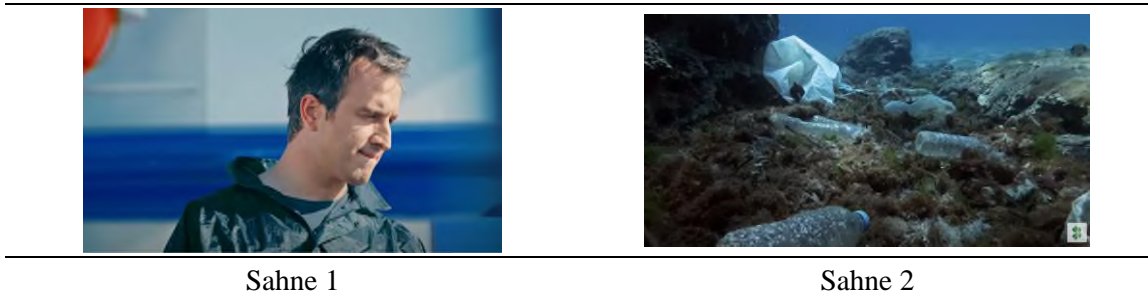
Reklam filminde Fatih Artman; Garanti BBVA'yı temsil ederek sürdürülebilirlik konusunda gerekli hassasiyeti gösterip, durmadan çabaladıklarını göstermektedir. Çevresel

konularda çözümler üretmek adına çalışmanın yanı sıra, kullanıcılarda da aynı farkındalığı oluşturmayı hedeflemektedir. Sürdürülebilirlikle ilişkili birçok noktada rakiplerinden daha öncü olduğunu vurgulayan Garanti BBVA; ekosisteme duydukları saygıyı reklam filmi boyunca dile getirmişlerdir.

5.2. Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla – Garanti BBVA Reklam Filmi

Garanti Bankası tarafından hazırlanan “denizlerimize iyi bakacağız, memleket sevdasıyla” reklam filmi ilk defa 19 Ağustos 2022 tarihinde yayınlanmıştır. “Bu kez başrolde ben yokum, başrolde denizlerimiz var” söylemiyle başlayan reklam filminde oyuncu Fatih Artman rol almaktadır. Reklam filmine Mary Jane müzik grubunun seslendirdiği “deniz üstü köpürür” şarkısı eşlik etmektedir. Reklam filminin ilk sahnelerine ilişkin sahneler Görsel 4.’de, sahnelere ilişkin göstergebilimsel çözümleme de Tablo 5.’te sunulmuştur.

Görsel 4. Garanti BBVA Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla reklam filmi sahneleri

Sahne 1

Sahne 2

Kaynak: (Youtube, 2022b)

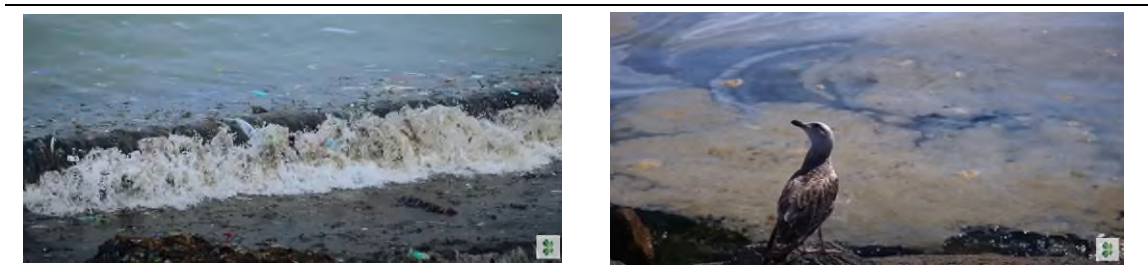
Tablo 5. Sahne 1 ve Sahne 2’deki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
İnsan	Fatih Artman	Üzgün, umutsuz	Çevresel sürdürülebilirlik
Nesne	Pet şişe	Geri dönüşüm, doğaya verilen zarar	Çevresel sürdürülebilirlik
Nesne	Kirlilik	Doğaya verilen zarar	Çevresel sürdürülebilirlik

Görsel 4.’deki sahneler ve göstergeler analiz edilirken; reklam filminin ışık durumu dikkat çekici bir unsur olmuştur. Loş bir ortam ve karanlık atmosfer, çevre kirliliğine gönderme yapmaktadır. Oyuncu Fatih Artman’ın üzgün bir şekilde deniz kirliliğine bakması, içinde bulunduğu umutsuz durumu ifade etmektedir.

Reklam filminin bir sonraki sahnelerine ilişkin görseller Görsel 5.’de, sahnelere ilişkin göstergebilimsel çözümleme de Tablo 6.’da sunulmuştur.

Görsel 5. Garanti BBVA Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla reklam filmi sahneleri

Sahne 3

Sahne 4

Kaynak: (Youtube, 2022b)

Tablo 6. Sahne 3 ve Sahne 4'deki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
Nesne	Dalgalı deniz	Deniz kenarına vuran atıklar ve kirlilik	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Martı	Kirlenen doğa ve yok olan ekosistem ile birlikte canlıların da hayatının tehlikeye girmesi	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Martı	Masumiyet	Çevresel sürdürülebilirlik

Reklam filminin bir sonraki sahnelerine ilişkin görseller Görsel 6.'da, sahnelere ilişkin göstergibilimsel çözümleme de Tablo 7.'de sunulmuştur.

Görsel 6. Garanti BBVA Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla reklam filmi sahneleri

Sahne 5

Sahne 6

Kaynak: (Youtube, 2022b)

Tablo 7. Sahne 5 ve Sahne 6'daki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
Nesne	Kayık	Umutsuzluk, terk edilmiş	Çevresel sürdürülebilirlik
İnsan	Fatih Artman'ın merdivenleri koşarak çıkması	Çözülen problem sonucunda hissedilen mutluluk, heyecan, umut,	Sosyal Sürdürülebilirlik
Doğa	Güneşin yükselişi	Umut, uyanış	Çevresel sürdürülebilirlik

Nesne	Türk Bayrağı	Memleketimize duyduğumuz saygı, verdiğimiz önem	Sosyal Sürdürülebilirlik
-------	--------------	---	-----------------------------

Görsel 6.'daki sahneler ve göstergeler analiz edilirken; reklam filminin ışık durumu ve oyuncu Fatih Artman'ın duygu durumunu yansıtmaması dikkat çekici bir unsur olmuştur. Çözülen problemle birlikte gelen mutluluk, heyecan, umut ve beraberinde reklam filminin atmosferinin daha umut dolu ve aydınlık bir şekilde seyredilmesi gözlemlenmektedir.

Reklam filminin bir sonraki sahnelerine ilişkin görseller Görsel 7.'de, sahnelere ilişkin göstergebilimsel çözümleme de Tablo 8.'de sunulmuştur.

Görsel 7. Garanti BBVA Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla reklam filmi sahneleri

Sahne 7

Sahne 8

Kaynak: (Youtube, 2022b)

Tablo 8. Sahne 7 ve Sahne 8'deki göstergelerin analizi

Gösterge	Gösteren / Düz Anlam	Gösterilen / Yan Anlam	Sürdürülebilirlik İlişkisi
Nesne	Tekne	İnsanın yol açtığı kirliliğin insan yapımı bir başka araç ile çözüme kavuşturulması	Sosyal Sürdürülebilirlik
Doğa	Martı	Doğal güzellik, doğaya saygı	Çevresel sürdürülebilirlik
Doğa	Güneşin yükselişi	Zafer elde etme, Umudun hâkim olması	Çevresel sürdürülebilirlik
Nesne	Temizlik	Çevresel duyarlılık, doğaya saygı	Çevresel sürdürülebilirlik

Reklam filminin son kısmında güneşin açmasıyla birlikte bir önceki karanlık ve loş ortam yerini huzurlu bir atmosfere bırakmıştır. Sürdürülebilirlik konusunda gerekli hassasiyeti gösteren Garanti BBVA Bankası sayesinde bunun mümkün olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Buradan Garanti BBVA Bankası'nın doğa dostu bir kuruluş olduğunu anlamaktayız. Tüm bu detaylar kurumsal kimlik imajını güçlendirmektedir.

59 saniyelik reklam filmi; 30.saniyeden itibaren Fatih Artman'ın Garanti BBVA'nın fark yaratan sürdürülebilirlik özellikleri anlatımıyla devam etmektedir. Bu söylemler;

“Bir banka denizleri temizlemek için neden uğraşır? Memleket sevdasından. Deniz Temiz derneği TURMEPA ile el ele verdik, denizlerimizin yüzeyindeki atıkları temizlemek için çalışıyoruz. Garanti BBVA olarak, on binlerce gencimizin temiz denizler için eğitilmesine katkı sağlıyoruz. Denizlerimize iyi bakacağız, memleket sevdasıyla” şeklindedir.

Bu reklam filminde de Garanti BBVA'nın çevresel konularda çözümler üretmek adına yapmış olduğu çalışmayı ve kullanıcılarda da aynı farkındalığı oluşturmayı hedeflediğini görmekteyiz. Reklam filminin sonunda temiz denizde yüzen ve gülümseyen yunus balığı ile GARANTİ BBVA'nın ekosisteme duyduğu saygının ve doğanın teşekkürünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Garanti BBVA'nın yayınladığı "Doğanın Sesi" ve "Denizlerimize İyi Bakacağız Memleket Sevdasıyla" adlı reklam filmlerini inceleyerek, izleyicilerde belirli farkındalıklar oluşturma hedefini taşımaktadır. Her iki reklam filmi, kuruluşun sürdürülebilirlik politikasını anlama ve bu politikayı nasıl ilettiğini anlama açısından büyük öneme sahiptir. "Dünyaya iyi bakıyoruz, geleceğe iyi bakıyoruz" ve "Denizlerimize iyi bakacağız memleket sevdasıyla" gibi ifadeler, benzer kuruluşlara örnek teşkil ederken, aynı zamanda izleyicilere sürdürülebilirlik faaliyetlerine dair farkındalık artırma amacını gütmektedir.

Reklam filmlerinin analizinde, "gelecek" ve "yarın" vurgularının sıkça kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu ifadeler, temiz bir doğa ve yaşanabilir bir çevre idealiyle örtüşmekte olup, bu temel mesajlar çeşitli göstergelerle desteklenmektedir. Her iki reklam filminde de çevresel sorunlar konusunda ortaya çıkan sorunlar, sürdürülebilir kaynakların bilinçsiz kullanımı, deniz kirliliği ve mevcut kaynakların gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması konularında yapılan çalışmalar, izleyiciye çeşitli göstergelerle vurgulanarak sunulmaktadır.

Reklam filmlerinde belirtilen sorunlu konulara ek olarak, kuruluşun sürdürülebilirlik politikası çerçevesinde sunulan çözüm önerileri ve gerçekleştirilen çalışmalar da reklam filmlerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, izleyiciye yöneltilen bilgilendirme çabaları, sürdürülebilirlikle ilgili sorunlara dikkat çekme ve çözüm arayışlarına katkıda bulunma amacını taşımaktadır.

Araştırmanın amacı kapsamında incelenen reklam filmlerinden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Her iki reklam filminde de söylem ve gösterge olarak, gelecek nesiller vurgusunun çocuklar üzerinden yapıldığını görülmektedir.

- Her iki reklam filminde de markanın doğaya duyduğu saygı ile birlikte çevresel sorunlara çözüm önerileri süreci gözlemlenmektedir.
- Her iki reklam filminde de kullanılan ışık ve atmosfer çevresel sorunlar çözülmenden önce ve çözüldükten sonra farklılık göstermektedir.
- Her iki reklam filmi de işitsel göstergelerle desteklenmektedir.
- Kuruluşa ait reklam filmlerinde hedef kitlesi her yaştan kullanıcılarıdır.
- Her iki reklam filminde de sürdürülebilirliğin boyutlarından olan çevresel sürdürülebilirlik sıklıkla işlenmiştir. İşletmenin çevreye zarar vermeden ya da en az düzeyde zarar vererek faaliyet göstermesiyle ilgili olan çevresel boyut konusunda kuruluşun hassasiyeti vurgulanmak istemiştir.

Çalışma kapsamında incelenen reklam filmlerinin düz anlam taşıdığı görülmektedir. Bu çerçevede göstergelerin diğer göstergelerle ilişkisi sorgulanarak bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Böylece reklam filminin yan anlamsal olarak da yeni anlamlandırmalara imkân tanıdığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, her iki reklam filmi de sembolik kodlar kullanarak benzer öğeleri içermekte ve genel atmosfer, renk kullanımı, aydınlatma ve öykülerin gelecek kaygısı üzerinden yapılandırılması gibi unsurlar dikkat çekmektedir. Bu reklam filmleri, semiyotik analiz ile daha derin bir anlam kazandırılarak, izleyicilere yeni anlamlandırmalara olanak tanıyan yan anlamsal katmanlar içermektedir.

Kaynakça

- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 24, 133- 164.
- Aziz, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bansal, P. (2005). Evolving sustainability: A longitudinal study of corporate sustainable development. *Strategic Management Journal*, 26, 197-218.
- Berkeley, J. (2012). *Insights in linguistics and semiotics: Semiotics of discourse*. New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Bilgili, M. Y. (2017). Ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 559-569.
- Camilleri, M. A. (2017). Corporate sustainability and responsibility: Creating value for business, Society and the environment. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 2(1), 59-74.
- Chabowski, B. R., Mena, J. A., ve Gonzalez-Padron, T. L. (2011). The structure of sustainability research in marketing, 1958–2008: A basis for future research opportunities. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39, 55-70.
- Çankaya, Y. S. ve Sezen, B. (2015). Ekolojik yenilik ile sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkide çevresel belirsizliğin moderatör etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 111-134.
- Doğan, B. (2021). *Türk bankacılık sektöründe kurumsal sürdürülebilirlik performansının entropi ve gri ilişkisel analiz yöntemleriyle değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.
- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business strategy and the environment*, 11, 130-141.
- Elkington, J. (1998). Accounting for the triple bottom line. *Measuring Business Excellence*, 2(3), 18-22.
- Ergin, T.Ç. ve Akova, S. (2016). The impact of using the warmth emotional appeal in corporate advertisements on the corporate image: the campaign “thank you mom” by P&G. *PressAcademia Procedia*, 1(1), 94-100.
- Ergün, T. ve Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 97-123.
- Fiske, J. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (Çev. Prof. Dr. Süleyman İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Hall, T. J. (2013). *The Triple Bottom Line: What Is It and How Does It Work?* Indiana Business Research Center, Indiana University Kelley School of Business.

- International Institute for Sustainable Development. (2001). Business strategy for sustainable development. International Institute for Sustainable Development (IISD), 1-19.
- Karayel, E. (1994). Halkla ilişkilerde kurumsal reklamcılık. *Marmara İletişim Dergisi*, 6, 39-45.
- Küçükdoğan, R. (2009). *Reklam nasıl çözümlenir? Reklam iletişiminde göstergeler ve stratejiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Logan, T. K., Walker, R., ve Hunt, G. (2009). Understanding human trafficking in the United States. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(1), 3-30.
- Marrewijk, M. (2003). Concepts and definitions of CSR and corporate sustainability: Between agency and communion. *Journal of Business Ethics*, 44, 95-105. doi:<https://doi.org/10.1023/A:1023331212247>
- Mazur, B., Walczyna, A. (2020). Bridging sustainable human resource management and corporate sustainability. *Sustainability*, 12(21), 8987-9007.
- Mckenzie, S. (2004). Social sustainability: Towards some definitions. *Australia:Hawke Research Institute Paper Series*, 27, 255-266.
- Mileti, D.S. (1999). Disasters by design: A reassessment of natural hazards in the united states, *Joseph Henry Press*, Washington, D.C.
- Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10.
- Nezbitt, K., (1996). *Theorizing a new agenda for architecture: an anthropology of architectural theory 1965–1995*. New York: Princeton Architectural Press.
- Okay, A. ve Okay, A. (2001). *Halkla ilişkiler kavramı strateji ve uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, E. (2007). *Göstergebilimsel açıdan reklam dilinin tüketim toplumuna etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Parsa, S. (2002). *Göstergebilim çözümlenmeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Peltekoğlu, F.B. (2010). *Kavram ve kuramlarıyla reklam*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Pierce, F. J. and Larson, W. E. (1993). Developing Criteria To Evaluate Sustainable Land Management. Kimble, J. M.(Ed.), *Proceedings Of The Eighth International Soil Management Workshop: Utilization Of Soil Survey Information For Sustainable Land Use*, Oregon, California and Nevada: USDA, 7-14.
- Rifat, M. (2000). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları 2*. İstanbul: Om Yayınları.
- Sayın, Önal. (2014). *Göstergebilim ve sosyoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Signitzer, B. ve Prexl, A. (2008). Corporate sustainability communications: Aspects of theory and professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 1(19), 179-198.
- Taticchi, P. ve Demartini, M. (2021). *Corporate sustainability in practice: A guide for strategy. development and implementation*. Switzerland: Springer.
- TDK. (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 01.11.2022).
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- World Commission on Environment and Development (1987), *Our common future*, Oxford: Oxford University Press.

Yalçın, E. (2021). Sürdürülebilirlik ve işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 30-45.

Youtube. (2022a). <https://www.youtube.com/watch?v=ZY4eKqRIVEM> (Erişim tarihi: 10.11.2022)

Youtube. (2022b). https://www.youtube.com/watch?v=u1lqrX_ZKzI (Erişim tarihi: 10.11.2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Virginia Satir'in Aile Terapisi Modelinin ve Tekniklerinin Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bir Mercekle Ele Alınması

Considering Virginia Satir's Family Therapy Model and Techniques Through a Gender-Sensitive Lens

Doç. Dr. Hande ALBAYRAK ¹

Öz

Geleneksel aile yapısı içerisinde kadının eşitsiz konumunu gözetmeyen aile terapisi alanı, feministler tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştiriler doğrultusunda çeşitli aile terapisi modelleri incelenmeye başlanmıştır. Bu modellerden yaygın olarak kullanılan Virginia Satir'in aile terapisi modeli ise, toplumsal cinsiyeti konumlandırma biçimi ve feminist bir terapi inşa etmeye yönelik ilgisizliği nedeniyle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin yanı sıra modelin feminist yaklaşımla ortak paydalarının olduğu da ifade edilmektedir. Literatürdeki bu ifadelerden yola çıkarak çalışmada Satir'in aile terapisi modelinde toplumsal cinsiyetin bir bağlam olarak dikkate nasıl ele alınabileceği ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir uygulamanın nasıl tasarlanabileceği soruları üzerinde durulmuştur. Çalışmada herhangi bir terapi modelinin nasıl kullanılacağına uygulayıcıların bakış açısı ve kendisini nerede konumlandığıyla ilgili olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan derleme çalışmasında öncelikle Virginia Satir'in aile terapisi modeli ve teknikleri ayrıntılı olarak sunulmuş, ardından bu model ve tekniklerin toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla uygulamada nasıl yorumlanabileceğine dair örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Virginia Satir, değişim modeli, terapi teknikleri, toplumsal cinsiyet, feminist bilgilendirilmiş aile terapisi.

Makale Türü: Derleme

Abstract

The field of family therapy, which does not consider the unequal position of women in the traditional family structure, is criticized by feminists. In accordance with these criticisms, various family therapy models have begun to be examined. Virginia Satir's family therapy model, which is widely used among these models, has been criticized for its gender positioning and indifference to constructing a feminist therapy. In addition to these criticisms, it is also stated that the model has common denominators with the feminist approach. Based on these statements in the literature, this study focuses on the questions of how gender can be considered as a context and how a gender-sensitive practice can be designed in Satir's family therapy model. This study is based on the idea that how to use any therapy model is related to the practitioners' perspective and where they position themselves. In this review, firstly, Virginia Satir's family therapy model and techniques are presented in detail, and secondly examples of how these models and techniques can be interpreted in practice with a gender-sensitive approach are given.

Keywords: Virginia Satir, change model, therapy techniques, gender, feminist informed family therapy.

Paper Type: Review

Giriş

¹Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, hande.albayrak@kocaeli.edu.tr.

Aile terapisi uygulamaları 1950'lerde sosyal hizmet, psikiyatri ve klinik psikoloji disiplinlerinin içerisinde ortaya çıkarken (Carr, 2006, s. 50), aile terapisine yönelik feminist meydan okumalar ve eleştiriler 1970'lerin sonlarında başlamıştır. Bu eleştirilerde aile yapısında kadınlar üzerinde eşitsizlik ve baskı yaratan birçok durum olması ve bunların terapi sürecinde dikkate alınmaması üzerine yoğunlaşmıştır. Günümüzde ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair konular aile terapilerinde daha sık gündeme alınmaktadır. Örneğin Türkiye'de terapistlerle yapılan bir çalışmada seanslarda tartışılan bu konular gelir, kadının bedeni, davranış ve kıyafeti ve sosyal yaşamı üzerinde erkeğin kontrolü, ev içi sorumluluklar ve çocuk bakımı olarak sıralanmıştır (Kılıçer vd., 2020). Tartışılan bu konular, eşitsizliğin yarattığı sorunların dile getirildiğini ve çiftlerin ilişki tatmininde toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde ilişki geliştirilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin ailelerle yapılan bir çalışmada evli kadın ve erkeklerin ilişki tatmininin ev ve ebeveynlik rolleri etrafındaki ilişki eşitliği ile pozitif olarak ilişkilendirildiği ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi ilişkilerin çiftler için olumlu etkileri olduğu görülmüştür (Akgül-Gök ve İl, 2017). Ailelerle yapılan çalışmalar da aile ve evlilik kurumu içerisinde yaşanan sorunlara yaklaşımda toplumsal cinsiyete duyarlı bir modelin izlenmesinin önemini göstermektedir.

Bu çalışmada aile terapilerinde toplumsal cinsiyet bağlamının gözetilmesinin öneminden hareket edilerek Virginia Satir'in aile terapisi modeli üzerinden toplumsal cinsiyete duyarlı bir uygulamanın nasıl olabileceğine dair örnek sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle toplumsal cinsiyete duyarlı / feminist bilgilendirilmiş aile terapisi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ardından feminist eleştirilerin aile terapisi alanında yaygınlaşmaya başladığı 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan ve 2000'lerde Satir Dönüşümsel Sistemik Terapi adı ile yaygınlığını hala sürdüren Virginia Satir (1916-1988)'in değişim modeli ve teknikleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuş ve çeşitli örneklerle uygulamanın toplumsal cinsiyete duyarlı bir perspektifle nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulmuştur.

1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı / Feminist Bilgilendirilmiş Aile Terapisi ve Virginia Satir

Feminist bir bakış açısıyla geleneksel aile yapısı, aile içinde kadının eşit olmayan konumu nedeniyle sistematik sosyal adaletsizliği deneyimlediği birincil alan olarak görülmektedir. Geleneksel aile yaşantısının erkekler ve çocuklar için yararlı olduğu ve bu yararın aslında kadınların aile içinde ekonomik, sosyal, cinsel ve psikolojik olarak baskılanmaları sonucunda oluştuğu iddia edilmektedir (Pilalis ve Anderton, 1986). 1970'lerde aile yapısındaki cinsiyete dayalı eşitsizlik ve adaletsizliğin görülmesi ve terapilerde bu eşitsiz yapının dikkate alınması ile ilgili feminist uyanış literatürde yerini almaya başlamıştır. Bu uyanışın önemini Virginia Goldner'ın şu ifadesi açıklamaktadır. "Ailelerle klinik açıdan çalışırken, en azından kadınları (ve dolayısıyla aileleri) toksik bağlılık ve suçlama döngülerine hapseden düşünce yapılarının ve iktidar yapılanmasının nasıl bir parçası olduğumuzu ve bunlarla mücadele etmenin ne anlama geleceğini bilmeliyiz." (1985, s. 44-45 akt: Featherstone, 1996). Aile terapisindeki feminist uyanışa ve terapistin yaklaşımına ilişkin 1978 yılında ilk makaleyi kaleme alan Rachel T. Hare-Mustin (2003, s. xiii)'in "kişisel olan politiktir" ilkesini destekleyen şu sözleri önemli bir temel sağlamaktadır: "Tüm terapi politiktir, ya statükoyu destekler ya da statükoya meydan okur. ...Terapistler tarafsız olduklarını iddia edebilirler, ancak tarafsızlık her zaman statükoyu destekler." (akt: Goodrich ve Silverstein, 2005). Buna göre terapistler, erkek egemen sistemin, geleneksel aile yapısının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bireylerin yaşamlarında yarattığı sorunları görmezden gelirlerse statükoyu destekleyen tarafta olacaklardır. Terapistin rolünün vurgulanmasındaki bu kavramsal dönüşüm önemli bir gösterge olarak ele alınmalıdır.

Aile terapisi ve feminizm üzerine literatürde öncelikli olarak "feminist aile terapisi" kavramı kullanılmaya başlamış, ancak bunun yerine şimdilerde geleneksel aile terapisi alanının feminist eleştirisi bağlamında "feminist bilgilendirilmiş aile terapisi" ve "aile terapisinde feminist yaklaşım" gibi terimler kullanılmaya başlamıştır (Walters, 1990 akt: Freeman, 1999). Bu kapsamda feminist bilgilendirilmiş aile terapisi, özel bir sistem değil de halihazırda var olan terapi

biçimlerine uygulanabilecek temel ilkeler ve değerler bağlamında bir yönelim olarak tanımlanabilir. Aile terapisine yönelik feminist bilgilendirilmiş bir yaklaşımda gereklilikleri ise Freeman (2000) şöyle sıralamıştır: 1) toplumsal cinsiyete dayalı olarak şekillendirilmiş dünyanın gerçekliğini tanımak, 2) toplumsal cinsiyetin birey ve aile yaşamının organizasyonunda temel bir yapı olarak nasıl konumlandığının anlaşılması ve bunun önemli bir değişken olarak ele alınmasını sağlamak ve 3) aile ile çalışmada toplumsal cinsiyete duyarlı bir müdahalenin tasarlanması ve uygulanması. Aile terapisinin feminist bilgilendirilmiş veya toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla nasıl olabileceği konusunda literatürün gözden geçirilmesi sonucunda ise şu bileşenler öne çıkarılmıştır (Freeman, 1999).

1. Aile içinde kadın ve erkeğin yaşamlarını, davranışlarını ve deneyimlerini şekillendiren sosyal, politik, ekonomik ve tarihsel bağlamın etkilerinin tanınması,
2. Toplumsal cinsiyetin dünyamızda ve ailelerde merkezi bir yerde konumlandığını anlamak ve toplumsal cinsiyetin kadınların ve erkeklerin yaşam deneyimlerini belirlemede nasıl önemli bir rol oynadığına dair bir anlayışa sahip olmak,
3. Cinsiyet rollerine dayalı sosyalizasyonun anlaşılması,
4. Kadınların deneyimlerinin değersizleştirilmesine katkıda bulunan terapi uygulamalarının, dayandıkları teorik yapıların eleştirilmesi ve kadınların sosyalizasyonun bir sonucu olan davranışlarının içsel zayıflık, pasiflik veya mazoşizmin belirtileri olarak görülmesinin eleştirilmesi,
5. Kadının sesine ve deneyimlerine, erkek sesleri ve deneyimleriyle eşit şekilde değer veren bir terapi,
6. Toplumdaki ve ailelerdeki toplumsal cinsiyet temelli güç eşitsizlikleri hakkında bir farkındalık,
7. Kadın ve erkek danışanların önceden belirlenmiş cinsiyet rollerinin ötesine geçerek seçim yapabilecekleri rollere geçmelerine imkan veren güçlendirmeye vurgu,
8. Ailelerdeki eşitlikçi ilişkilere vurgu, yani kadın ve erkek eşitliği vizyonu,
9. Terapistlerle aileler arasındaki eşitlikçi ilişkilere vurgu yaparak terapötik ilişkide gücün gizemini çözmeye.

Aile terapisine yönelik feminist eleştirilerle ve feminist bir yaklaşımla aile terapisi inşa etme girişimleriyle birlikte birçok aile terapisi modeli incelenmeye başlanmıştır. Ardından ise literatüre feminist bilgilendirilmiş aile terapisi kavramı girmiştir. Bu çalışmada ise feminist bilgilendirilmiş aile terapisinin var olan terapi modellerine yönelik sunduğu temel ilkeler ve değerlerden ve herhangi bir terapi modelinin nasıl kullanılacağına uygulayıcıların bakış açısı ve kendisini nerede konumlandığıyla ilgili olduğu düşüncesinden hareket edilerek toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımla bir aile terapisi modelinin nasıl ele alınabileceği ortaya koyulmak istenmiştir. Aile terapisi modelleri arasında Virginia Satir, modeli ile geleneksel aile terapisi alanı erkeklerin egemenliğinde ilerlemekteyken öncü bir kadın olmayı başarabilmiş olması bakımından feminist eleştirilerde ayrıca öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada modelin seçilmesinde Satir'in aile terapisi modelinin günümüzde hala yaygın olarak kullanılması etkili olmuştur. Satir'in akademik ilerleyişine bakıldığında 1948'de sosyal hizmet master programını Chicago Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra ailelerle yaptığı çalışmalarla aile terapisi alanının kurucu annesi olarak anılmaya başladığı vurgulanmaktadır (Freeman, 1999). Ancak Satir feminist terapi yerine tüm bireyler için "birey olmayı (personhood)" inşa etmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu yüzden Luepnitz (1988), Virginia Satir'in aile terapisi değişim modelini, toplumsal cinsiyeti konumlandırması ve feminist bir terapi inşa etmeye yönelik görünüşteki ilgisizliği nedeniyle özellikle eleştirmiştir. Bu eleştirinin haklı dayanakları Satir'in birey olmanın önünde engel oluşturan cinsiyet eşitsizliklerine çalışmalarında dikkat ettiği görülmektedir. Bu durumu Luepnitz

(1988) Satir'in çalışmasının feminizmle ortak paydasının bulunduğu çeşitli yönlerini vurgularken ifade etmiştir. Bu ortak paydalar özetle şöyle sıralanabilir: 1) Satir'in yardım ilişkisinin terapinin özünü oluşturduğuna olan inancı, 2) kadınların kamusal ve özel alanda başarılı olmalarını destekleyerek ve erkeklerin ise tecrübelerini ve duygularını ifade etmelerine yardım ederek terapide toplumsal cinsiyet rollerini aşmalarına yardımcı olması, 3) Satir'in aile terapisinde kadınların erkeklerden daha fazla suçlandığına olan inancı (Luepnitz, 1988, s. 53-54). Bu eleştiriler ve ortak paydaları daha iyi anlayabilmek için Satir'in modeline ayrıntılı olarak bakmak gereklidir.

2. Yöntem

Bu çalışma aile terapisinde toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımın önemini ve bir örnek olarak Satir modelinin ve tekniklerinin toplumsal cinsiyete duyarlı bir mercekle nasıl anlaşılabilirliğini ve kullanılabilirliğini ortaya koyma çabası içerisindedir. Bu çalışmada bir terapi modelinin nasıl kullanılacağına uygulayıcının bakış açısı ile ilgili olduğu fikrinden hareket edilmiştir.

Bu amaca yönelik olarak, toplumsal cinsiyeti merkeze alan feminist bilgilendirilmiş aile terapisti ve Satir modeli ve teknikleri ile ilgili yapılan çalışmalardan yararlanılmış, ulusal ve uluslararası literatür taranmıştır.

Bu kapsamda öncelikle toplumsal cinsiyeti merkeze alan feminist bilgilendirilmiş aile terapisti anlayışına dair bilgiler verilmiştir. Ardından Satir modeli ve teknikleri tanıtılmıştır. Çalışmanın bu kısmında feminist bilgilendirilmiş aile terapisti uygulayıcılarının bu modeli nasıl kullandıklarına dair bilgilere ve örneklere yer verilerek, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla Satir modelinin ve tekniklerinin nasıl ele alınabileceği üzerinde durulmuştur.

3. Satir'in Değişim Modeline Toplumsal Cinsiyet Merceğinden Bir Bakış

Virginia Satir'in aile terapisti modeline, insana ve değişime dair inancının nasıl olduğunun anlaşılması ile başlanmalıdır. Yaşantısal aile terapisindeki başlıca modellerden biri olan Satir modelinde hümanistik gelenek içinde çalışılır. Buna göre yeterli destek sağlanır ve baskıcı toplumsal denetimler en aza indirilirse, çocukların doğuştan gelen kendilerini gerçekleştirme ihtiyaçlarını sağlıklı yollarla geliştirebilecekleri varsayılır (Carr, 2006). Feminist bir perspektiften bu açıklama özellikle ataerkil toplumlarda kadınların ikincil statüde bırakılarak kendini gerçekleştirmesinin ve güçlenmesinin önündeki engellere vurgu olarak düşünülmelidir.

Satir insanı, özünde iyi ve pozitif modelleme, cesaretlendirme ve yetiştirme yoluyla kişisel gelişim sağlamaya muktedir olarak görmüştür. Satir pek çok insanın kapalı, hiyerarşik bir tehdit ve ödüle dayalı varoluş modeli altında yaşadığına inanıyordu. Bu varoluş modelinde insanlık doğası gereği kötü olarak görülmektedir. İnsanları doğru davranışa yönlendirebilmek için ceza yerine kısıtlamalara ve kurallara ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir (Satir, 2001; Smith, 2002; Wretman, 2015). Bunun aksine, Satir, bireylerin benzersiz niteliklerine ve bakış açılarına değer veren, açık, işlevsel sistemler aracılığıyla değişimi destekleyen eşitlikçi bir tohum modelini benimsemiştir. Bu benzersiz niteliklerin değerlendirilmesi, sırasıyla kişisel gelişimin ve başkalarıyla başarılı ilişkilerin temeli olan bireysel umut, kabul ve kendine değer verme ile sağlanmış olur. Hümanist yaklaşım çerçevesinde insanın doğası ve değişimi hakkında daha olumlu bir bakış açısı ve sosyal ve sembolik öğrenme yoluyla insanın değişim yeteneğine sahip oldukları düşünülür. Satir bu sembolik deneyimi derinleştirmenin yolu olarak metaforları kullanırken, sosyal deneyimi ise terapist ve danışan arasındaki etkileşimsel bir alışveriş olarak ele almıştır. Buna göre bu iki deneyim, insanların kendilerinin başka türlü keşfedilemeyecek bir bölümüyle bağlantı kurabilmesi anlamında etkileşimin değerli parçalarıdır (Sayles, 2002). Değişimin güvenli, güven veren ve kabul eden bir ortamda yapıldığı (Satir, Banmen, Gerber ve Gomori, 1991) belirten Satir, değişimi beraberinde getiren dönüşüm sürecinin gerçekleşebileceği güvenli ve kabul edici bir ortamı yaratmada usta olarak adlandırılmaktadır (Lum, 2008). Bu ortamın sağlanması ve terapistle etkileşimsel alışveriş konusunda terapistlerin rolü gündeme

gelmektedir. Terapistlerin toplumsal cinsiyet duyarlılığı bu konuda önem kazanmaktadır. Halihazırda bireylerin değişiminde yardımcı olunan bu konuların hemen hemen hepsinin aile içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili olduğu görülmelidir. Örneğin Carr (2006, s.177) değişim modeli ile yardımcı olunan konuları; bireylere kendi seçimlerini yapmaları, daha fazla sorumluluk almaları, hisleri, düşünceleri ve davranışları arasında uyumu sağlamaları, bitirilmemiş işlerinin çözümü, geçmiş yaşamlarının olumsuz etkisinden uzaklaşarak şimdiki yaşamlarında özgürlük kazanma olarak tanımlamıştır. Terapide bu konulardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği dikkate alınarak sosyal ve sembolik öğrenmelerle edinilen toplumsal cinsiyet rolleri ve stereotipler üzerinde durulması ve yeni öğrenmelerle aile yapısında eşitliğe dayalı dönüşüm sürecinin gerçekleşebileceği bir ortam yaratılması önemlidir.

Terapi sürecindeki bu dönüşüm için Satir'in dönüşümsel aile terapisi modelinde yaşantısal, sistemik, değişime odaklanma, olumlu yönelim ve terapistin benliği olmak üzere beş temel terapötik unsur bulunmaktadır (Banmen, 2009, s. 17):

- Terapinin yaşantısallığı: Danışan geçmişteki olayların etkisini şimdiki zamanda görebilmektedir. Danışanın geçmiş yaşantısının bugününe negatif etki veren enerjisinin şimdiki yaşam gücünün pozitif enerjisi ile yer değişimi sağlanır.
- Terapinin sistemik olması: Terapide müracaatçının yaşamındaki deneyimlerindeki intrapsişik ve interaktif sistemlerin içerisinde çalışmalıdır. İntrapsişik sistem; sistemik bir şekilde birbirleri ile etkileşimde olan bireyin duygularını, algılarını, beklentilerini, özlemlerini ve ruhsal enerjisini içerir. İnteraktif sistemler, kişinin hayatında deneyimlediği geçmiş ve şimdiki zamandaki ilişkilerini içermektedir. İki sistem de birbiriyle etkileşim halindedir. Birinde olan değişim diğeri de etkiler. Bu nedenle, interaktif sistemlerin değişimin ardından intrapsişik sistemde dönüşümsel değişim, enerjik bir değişimdir. Dışsal değişimi sağlamak için içsel dönüşüm etkisi gereklidir.
- Değişime odaklanma: Satir terapisinde dönüşümsel değişim üzerine odaklanır, süreçte sorulan sorular tüm terapi seansları boyunca değişimle ilgilidir. Kendinizi affetmeniz için ne değişmelidir? Danışana, kendi intrapsişik sistemi içinde keşfedilmemiş suları keşfetmesi için bir fırsat verir.
- Olumlu yönelim: Terapist, aktif olarak algıları yeniden çerçeveselendirmeye, olanakları yaratmaya, evrensel özlemlerin olumlu mesajlarına kulak vermeye, müracaatçının pozitif yaşam enerjisi ile bağı kurmada yardım etmek için danışanla yakın ilişki kurar.
- Terapistin benliği: Danışanların kendi ruhsal yaşam enerjilerine erişebilmeleri için terapistin uyumu esastır. Terapistler uyumlu olduğunda, danışanlar onları ilgili, kabul eden, şefkatli, samimi, güvenilir ve aktif olarak uğraşan kişiler gibi görürler.

Virginia Satir ailelerle çalışma amacını “insanların yüksek özgüvenli, uyumlu iletişim ve kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmek için kaynaklarını kullanarak seçimler yapma becerisine sahip tam bir insan olmalarına yardımcı olmak” olarak ifade etmiştir (Satir vd., 1991). Satir, ailelerin nasıl işlediğini tartışırken, ailelerin günlük yaşam görevlerinde birbirlerine nasıl yardım edebileceklerini veya birbirlerini nasıl engelleyebileceklerine ve bunun cinsiyetle ilgili öğrenmelerle nasıl bağlantılı olabileceğine vurgu yapmıştır (Satir, 2001, s. 271). İnsanın tüm hayatını etkileyen ve şekillendiren toplumsal cinsiyeti bir mercekle ele almak, Satir modeli açısından değişim ve tam insan olmayı sağlama konusunda temel bir yaklaşım olmalıdır. Freeman (1999) çalışmasında Satir'in toplumsal cinsiyete dayalı sosyalizasyonun, stereotiplerin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve erkek egemenliğinde yönlendirilen sosyo-ekonomik düzende kadınları baskılayan tarihsel ve ekonomik faktörlerin farkında olduğunu gözler önüne sermektedir. Böyle bir ortamda kadınların ikincil statüde ve olumsuz kendilik algısına, erkeklerin ise ayrıcalıklı olma ve üstünlük algısına sahip bir şekilde yetişmesi olağandır. Bu durumda bireyler özellikle de kadınlar, yüksek özgüvenli ve kendi potansiyellerini gerçekleştirebilme noktasında yeterli

kaynaklara sahip olamadıkları için seçim yapma açısından kısıtlanmakta, Satir'in ifadesi ile tam bir insan olamamaktadırlar. Bu sosyalizasyon içerisinde gerçekleşen evlilik ve aile yaşamında ise kendini gerçekleştirme ihtiyacını karşılama arayışı devam ederken iş bölümü, ev içi sorumluluklar, sosyal yaşam ve çocuk bakımı gibi alanlarda sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunlara yönelik Satir'in modelinde uygulamalarda Freeman (1999)'ın çalışmasında öne çıkan "toplumsal cinsiyetin kadınların ve erkeklerin yaşam deneyimlerini belirlemede nasıl önemli bir rol oynadığına dair bir anlayışa sahip olma" ve "kadın ve erkek danışanların önceden belirlenmiş cinsiyet rollerinin ötesine geçerek seçim yapabilecekleri rollere geçmelerine imkân veren güçlendirme" konuları üzerinde durulmalıdır.

Satir, gücü ailelerde egemen olan hiyerarşik bir kavram olmaktan uzaklaştırarak yeniden kavramsallaştırmıştır. Bu kavramsallaştırmaya göre güç, bireylerin kendileri için seçim yapabilecekleri ve kendi yaşamlarının sorumluluğunu üstlenebilecekleri bir konumda güçlenmeleri olarak tanımlanabilir. Güçlenme ise bir sağlık ve bütünlük kaynağıdır ve ancak eşit koşullara ve değere sahip bireylerin ilişkisi içerisinde görülebilir (Freeman, 1999). Satir modelinde güçlendirme, toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımla ailedeki güç eşitsizlikleri karşısında bireylerin güçlenmesine destek olma anlamında kullanılmaktadır. Uygulayıcılar bu güçlendirme çalışmasının; bireylerin aile içindeki eşitsizlikleri düzeltmek için nasıl bir ilişki içinde olunması gerektiğine dair seçeneklerini keşfetmelerinde ve kendi seslerine sahip çıkmalarında yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra güçlendirme çalışmasının, bireylerin tam/bütün bir insan olmalarına ve toplumsal cinsiyet temelli stereotiplerle sınırlı olmayan tam bir yaşam için kapasitelerini optimize ederek tüm kaynaklarını kullanmalarına yardımcı olmayı içerdiğinden bahsetmişlerdir (Freeman, 2000). Satir, hiyerarşik olmayan gücün bu yeniden kavramsallaştırılmasının terapötik ilişkilerde de olması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre bireylerin kendi gücünü keşfetme konusunda yardıma ihtiyaçları vardır ve terapistin rolü ise bireylerin bu güçleri ile temasa geçmelerine yardımcı olmaktır (Satir ve Baldwin, 1983 akt: Freeman, 1999). Görüldüğü üzere Satir'in modelinin temelindeki anlayış ve yer verdiği değişim, umut, kendi seçimlerini yapma, sorumluluk alma, özgürlük kazanma, güçlenme, terapistin danışanın gücünü keşfetmesine yardımcı olması gibi kavramlar feminist yaklaşımla çok uyumludur.

Satir spesifik olarak dönüşümü gerçekleştirmek için değişim modelinde üç özel hedef belirlemiştir (Satir ve Baldwin, 1983 akt: Wretman, 2015). 1) Ailelerin eski hayallerinin gerçekleşmesini sağlamak ve yeni hayaller geliştirmesini sağlamak. Bu hedefin odak noktası ailelere umut vermek ve değişimin mümkün olduğu inancını aşılmasıdır. 2) Bireysel üyelerin ve bir bütün olarak ailenin başa çıkma becerilerini geliştirmek. Terapistin rolü, ailelere problemlerini görmenin yeni yollarını ve stresli durumların üstesinden gelmek için yeni teknikleri öğretmektir. 3) Danışanların, yaşamlarını değiştirebilecek seçimler yapma yeteneğine sahip oldukları gerçeğine uyanmasına yardımcı olmak (Wretman, 2015).

Satir değişim modeli; başlangıçta temas kurma, kaos ve entegrasyon olmak üzere üç geniş aşamada ele alınmıştır (Satir ve Baldwin, 1983 akt: Wretman, 2015). Ayrıntılı olarak ise altı aşamada tanımlanmıştır, ancak meydana gelen değişimi vurgulamak için daha sonra Banmen tarafından "dönüşüm" aşaması eklenerek yedi aşamalı bir süreç ile değişim modeli ele alınmaktadır. Değişim sürecinde yedi aşama: 1) Statüko, 2) Yabancı Unsur, 3) Kaos, 4) Dönüşüm, 5) Entegrasyon 6) Uygulama 7) Yeni Statüko (Satir vd., 1991; Sayles, 2002). Aşağıda bu aşamalar tek tek tanımlanmıştır. Bu değişim modeline dair açıklamalar, aile içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele alınarak aile içindeki güç farklılıklarının ve eşitsizliklerin dönüşmesi bir yol olarak görülmelidir.

Değişim sürecindeki ilk aşama olan "Statüko", sistem içerisindeki denge yeridir. Bu yer genellikle değişim ihtiyacının bilindiği yerdir, çünkü bir kez işe yarayan şey, artık işe yaramamaya başlar. İkinci aşama olan "Yabancı unsur", değişim sürecinin sistem dışından gelen bir yönüdür. Ailede bir çocuğun doğumu gibi bir olay, değişim ihtiyacının gerekli olduğunu hissettiren bu yabancı unsura örnek olarak gösterilebilir (Sayles, 2002). Bu örnek üzerinden

hareket edildiğinde ailede çocuk bakımı konusunda eşler arasındaki sorumluluk paylaşımı eşitsizliği ile aile sistemindeki o ana kadar süregelen denge bozulmuş olur. Çoğu durumda çocuk bakımı kadınların doğurma işlevinin doğal bir sonucu olarak annenin sorumluluğundadır. Dolayısıyla bu eşitsizlik durumu, aile sistemi içinde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bir sorun olarak değerlendirilmeyen ve dengeli olduğu varsayılan bu iş bölümünde Statükonun güvenliğinden uzaklaşmak zor olabilir. Ancak zamanla dengesizlik artabilir, kaos ve çatışma görülebilir. Sayles (2002)'ın belirttiği gibi statükonun güvenliğinden uzaklaşmak ve o anda gerçek olanı paylaşma riskini almak büyük cesaret ister. Değişimin gerçekleşmesi için güvenli bir bağlam oluşturmak, bir kişi veya aileyle terapötik çalışmanın önemli bir temel yapı taşı olarak güçlü, etkili ve uyumlu bir iletişim yolu sağlar. Bu güvenlik bağlamı oluşturulduktan sonra sistem yumuşamaya başlar ve daha alıcı hale gelir. Sistem içinde yaşayanlar, meydana gelen kalıpları kabul ettikçe, kendilerini beklenti ve inançlarını keşfetme sürecine açtıkça, süreç daha bilinçli hale gelir. Bu gelişme, aile sistemini ailevi Statüko'dan kaçınılmaz Kaos'a doğru hareket ettirir.

Değişim sürecinin “Kaos” aşaması, bu eski başkaldırıları keşfetmenin ve yeni varoluş biçimlerine dönüştürmenin bir yoludur. Kaos olmadan duyguları, algıları, beklentileri ve özelemleri deneyimleme işini başarmak zordur (Sayles, 2002). Birinci aşamada kurulan güven temeline dayanan bu dönem, bireylerin altta yatan sorunlardan dolayı var olan öfke ve acıyı açığa çıkardıkları, rahatlıktan bilinmeyene doğru hareket ettikleri yerdir (Banmen, 1986; Satir, 1983; Wretman, 2015). Kaos, sistemin artık geçmişte sahip olduğu aynı öngörülebilir kalıplarda çalışmadığı ve “dönüşüm” gerektiği anlamına gelir. Terapi bu noktada aile sistemindeki dile getirilmeyen şeylerin konuşulmasına, kaygının azaltılmasına ve belirsizliğin uyum ve mevcudiyetle değişmesine yol açarken, insanları konuyla ilgili daha bilinçli farkındalığa yönlendiren ve seçim için bir yer veya fırsat yaratan olumlu bir motivasyon kaynağı olabilir (Satir vd., 1991). Satir modelinin bu aşaması, duyguların kabul edildiği ve daha önce birçok kişinin hissettiğinden veya deneyimlediğinden daha derin bir düzeyde hissettiği aşamadır. Dönüşüm, işi yapan kişinin benliğiyle derinden bağlantılıdır. Bu değişim, kişiyi öz benliğine yaklaştırır. Dönüşüm evrensel sevilme, kabullenme ve kabul edilme özelemlerinin bireysel “benlik” tarafından karşılanabildiği bir yerdir. Satir modeli bu dönüşüm sürecine buzdağı metaforu üzerinden bakmaktadır (Sayles, 2002). Satir'in değişim modelinin arkasındaki itici güç iki adımda gerçekleşen dönüşümü içermektedir: 1) sistemin (aile veya birey) kendisiyle ilişki kurma şeklindeki değişiklik ve 2) sistemin dünyayla etkileşim şeklindeki değişiklik (Sayles, 2002; Smith, 2002; Wretman, 2015). Değişim modelinin bu dönüşüm süreci toplumsal cinsiyet merceğiyle ele alınabilir. Buna göre birinci adımda ailelerde toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bakış açısının gelişmesi için bireylerin öncelikle kendi içselleştirilmiş ataerkil değerleri, düşünceleri ve davranışları üzerinde düşünceleri ve kendileriyle ilişki kurmaları ve bireysel yaşamlarını şekillendirmesi üzerine düşünceleri gereklidir. İkinci adımda dönüşüm olan diğer bireylerle olan ilişkide cinsiyetçi olmayan ve eşitliğe dayalı bir anlayış geliştirilebilir. Yukarıda verilen örnekle devam edildiğinde terapide aile içinde gerçekleşen çocuk bakımının paylaşımı konusunda bir Kaos yaşanmaktadır. Bu kaos özellikle kadının bu eşitsizlik durumuna başkaldırısının bir göstergesi olarak görülebilir. Dolayısıyla bu süreçte terapistin rolü, hissedilenlerin paylaşabildiği bir alan yaratmak ve dönüşüm için eşleri eşit rol paylaşımının önemi konusunda ilgili daha bilinçli farkındalığa yönlendirme olmaktadır. Bu noktada kadın ve erkeğin evlilik, eşler arası iletişim, paylaşım, çocuk bakımı, sorumluluk gibi alanlarda hissettiklerini, beklentilerini, özelemlerini paylaşmaları için alan açmaya çalışılır. Bunun sonucunda ise toplumsal cinsiyetin birey ve aile yaşamının şekillenmesinde temel bir yapı olarak nasıl konumlandığı anlaşılabilir ve aile içerisinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere dair bir bakış açısı edinimi sağlanabilir. Bu noktada toplumsal cinsiyete duyarlı bir aile terapisinin bileşenlerinden *“aile içinde kadın ve erkeğin yaşamlarını, davranışlarını ve deneyimlerini şekillendiren sosyal, politik, ekonomik ve tarihsel bağlamların etkilerinin tanınması; toplumsal cinsiyetin kadınların ve erkeklerin yaşam deneyimlerini belirlemede nasıl önemli bir rol oynadığına dair bir anlayışa*

sahip olmak; cinsiyet rollerine dayalı sosyalizasyonunun anlaşılması; toplumdaki ve ailelerdeki toplumsal cinsiyet temelli güç eşitsizlikleri hakkında bir farkındalık” (Freeman, 1999) sağlanması konuları üzerinde çalışılmalıdır. Ardından terapist, eşlerin bu konunun çözümü için yapabilecekleri seçimleri veya fırsatları göstererek, değişim halinde olacaklara dair bir motivasyon sağlayabilir ve dönüşümün gerçekleşmesi için adımlar atmalarını destekler. Ailedeki güç farklılıkları ve eşitsizliklerin dönüştürülmesinde bireyleri seçim yapabileceği gerçeğine uyandırmak ele alınabilir.

“Entegrasyon ve uygulama” aşamasında ise daha önce yaratılan kaos sonlandırılarak, aile üyeleri eldeki sorunlarla başa çıkmak için yeni fikirler ve stratejiler üzerinde çalışırlar. Kaos’un tersine, bu aşamada umut hâkim olmalıdır (Smith, 2002). Bu yeni deneyimlenen dönüşümün ilgili kısımlarını entegre etmek, insanların yaşarken hissedebilecekleri çatışmayı azaltmalarına ve özgüvene sahip benlik ile yeni bir bağ kurmalarına yardımcı olur. Terapistin bu entegrasyon sürecindeki rolü algılar, duygular, inançlar ve davranışlardaki önemli değişiklikleri tespit etmektir. İleriye doğru bu dönüşüm, insanları daha sağlıklı bir denge olan “Yeni Statüko”ya getirir. Kendini algılamanın yeni bir yolu, insanların yeni daha işlevsel etkileşim yöntemine güvenmeye başladıkları yerde gelişir. Yeni bir benlik imajıyla birlikte umut duygusunun artması ortaya çıkar (Satir vd., 1991). Örnek üzerinden gidildiğinde entegrasyon ve uygulama aşamasında kaos yaratan çocuk bakımının paylaşımı konusu ve bu konunun temelindeki hâkim toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair bakış açısının getirdiği diğer sorunlarla başa çıkmak için sağlanan dönüşüme entegre olmaya çalışılır. Feminist bilgilendirilmiş bir yaklaşımla özellikle ailede toplumsal cinsiyete dayalı eşitliği sağlama noktasında atılan adımların aileye olan yansımalarının değerlendirilmesi gerçekleştirilebilir. Bu, umut ve değişimin sonucunun görülmesini sağlayacaktır. Bu sayede benzer konularda yaşanan çatışmaların azaltılması için yeni fikirler ve stratejiler üzerinde durulur. Yaşanan süreçte eşlerin kendini ve birbirini algılamalarının dönüşümü ile daha sağlıklı bir denge olan Yeni Bir Statüko olarak eşitlikçi bir ilişki biçimi geliştirilmiş olur. Bu biçimiyle toplumsal cinsiyete duyarlı bir aile terapisinin önemli bileşenlerinden biri olan (Freeman, 1999) “ailelerdeki eşitlikçi ilişkilere vurgu, yani kadın ve erkek eşitliği vizyonu” sağlanmış olur.

Freeman (2000)’ın toplumsal cinsiyeti ele alarak Satir modelinin yenilikçi uygulamalarını geliştiren uygulayıcılarla yaptığı çalışmasında uygulayıcılar değişim modelini, diğer olasılıkları ekleyerek toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bireylerin yaşamına etkilerini dönüştürmek için kullandıkları görülmüştür. Freeman (2000)’ın uygulayıcılarla yaptığı çalışmasında üç tema öne çıkmıştır: 1) ailelerin gömülü olduğu sosyal bağlama dikkat etme, 2) toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili eski öğrenmeleri su yüzüne çıkarma ve dönüştürme ve 3) ailelerde eşitlikçi ilişkilerin yaratılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olan değişim modeli kullanımlarına toplumsal cinsiyeti dahil etme. Buna göre ilk adım insanların kadın ve erkek olmakla ilgili erken öğrendiklerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olmayı içerir. Bu bilgiler farkındalık düzeyine getirildiğinde, yani aleni hale getirildiğinde, insanların ailelerinde toplumsal cinsiyet hakkında öğrendiklerinin mevcut ilişkilerini etkilemeyi nasıl sürdürdüğünü düşünebilirler. Terapistler, bu erken öğrenmeleri ve bunların günümüzdeki etkilerini belirledikten sonra, danışanlara, toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki bu erken öğrenmeleri değiştirmek isteyip istemediklerine ve nasıl değiştireceklerine karar vermelerine yardımcı olur. Bu, ilişki içinde olmanın yeni yollarını özgürce seçmek için cinsiyet rolü stereotipinin sınırlarının ötesine geçmeyi içerir. Bu eski öğrenmeleri dönüştürme süreci, büyüme modelinin önemli bir bileşenidir ve toplumsal cinsiyet temelli öğrenmelere dikkat etmekten çok daha fazlasını içerir. Buna göre erkekler için bu değişim modelinde yeni olasılıklar, şunları içerebilir: Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarında değişim, duygulara dikkat etme, kendilerini hissetme, duygularını ifade etme ve başkalarıyla duygular yoluyla bağlantı kurmaya izin verme. Kadınlarla ilgili olarak ise bu yeni olasılıklar, duygularına ve ilişkilerin önceliğine gösterdikleri ilgiyi bir güç olarak onaylamayı ve aynı zamanda bilişsel yetenekleri gibi kendilerinin diğer kısımlarıyla tanışmalarına yardımcı olmayı içerebilir. Satir temelli uygulayıcılar, hem kadınlarla hem de erkeklerle benzersiz bir bütün olarak insanın tüm parçalarının kabulünü ve

onurlandırılmasını kolaylaştırmaya çalışırlar. Bu süreçte insanların toplumsal cinsiyet temelli stereotiplerden kaynaklanan zorlamalardan değil, seçimlerinden hareket ederek benzersizliklerini özgürce ifade edebilmelerine izin veren ilişkiler içinde yaşamlarını sürdürme yetkisini kazanmalarına odaklanılır.

4. Satir'in Terapide Kullandığı Teknikler ve Toplumsal Cinsiyet Merceğiyle Satir Tekniklerinin Kullanımı

Satir'in terapi sürecinde kullandığı teknikler metafor kullanımı, kişilik buzdağı metaforu, heykelleştirme ve parçaların partisi, ailenin yeniden yapılandırması, öz mandala olarak sıralanabilir. Çalışmanın bu bölümünde bu teknikler tanıtarak bunların toplumsal cinsiyete duyarlı bir mercekten nasıl kullanılabileceğine ilişkin bir fikir oluşturmak istenmiştir.

“Metafor kullanımı” Satir'in çalışmalarında sıklıkla yer verdiği tekniklerden biridir. Metaforik bir şekilde iletişim kurulduğunda bilişsel etki alanları birinden diğerine nakletme anlamında birbirine geçirilir, metaforların anlamları ile etkileşim içinde olduğunda bilişsel olarak rüyalarla bağlantı kurulur ve duyguları anlamlandırmayı yeniden gözden geçirme sağlar. Metaforun temel fonksiyonu, yeni oluşan ve mevcut bir düşünce arasında bağ ve köprü kurmaktır. Metaforlar, değişimi gerçekleştiren kişiye şaşırtıcı şekilde güç verir. Satir değişim için metaforların en faydalı müdahalelerden biri olduğuna inanmıştır. Metaforlar sorunun getirdiği bilinçli ve bilinçsiz farkındalıkları ortaya koyar. Satir modelinde buzdağı, mandala, aile haritası, parçaların partisi veya heykelleştirme gibi tarif edilen birçok metafor kullanılmaktadır. Satir'in tekniğini kullanan uygulayıcılar kendi metaforlarını oluşturabilir veya danışanla ürettiği metaforları takip edebilir (Baron, 2009). Metafor kullanımı, sorunların somut bir şekilde ortaya konulmasında uygulayıcıya oldukça yardımcı olan bir araçtır. Bu metaforlar sayesinde danışanın, ilişkileri ve sorunlarını net bir şekilde görmesi, algılaması ve farkındalık kazanması kolaylaşır. Terapist ve danışan istediği gibi süreçte metaforlar geliştirebilir. Bu sayede terapinin, danışanın yaşadığı soruna uygun olarak tekniklerin değiştirildiği görülmektedir.

Metafor kullanımı toplumsal cinsiyete duyarlı veya feminist bilgilendirilmiş bir yaklaşımla insanların hayatlarında toplumsal cinsiyetin (kendilerinin ve diğerlerinin) yaptıklarının anlamların farkına varmaya ve aynı zamanda toplumsal cinsiyetin tüm hayatlarımızı nasıl etkilediği konusundaki farkındalığı ortaya çıkarmaya yardımcı olmayı içerir (Freeman, 2000). Örneğin Satir'in cinsiyet temelli eşitsizlikleri dönüştürmek için terapide kullandığı bir teknik ve bir metafor, insanların boyunu eşitlemektir. Çiftin iletişimlerinde aynı göz seviyesinde olmasını kolaylaştırmak için genellikle bir çiftin daha kısa üyesini, genellikle kadını, bir sandalyede veya taburede oturtur. Satir, bunu iletişimi ve eşitlikçi ilişkiyi geliştirmek için bir metafor olarak kullanmıştır. Daha sonra terapinin odak noktası, metafor yoluyla fiziksel olarak dönüştürdükleri ilişkinin gerçek dönüşümü haline gelir (Freeman, 1999). Benzer şekilde aile içindeki güç farklılıkları ve eşitsizliklere vurgu amaçlı çiftlerin her ikisinin de dönüşümlü olarak göz seviyesinin altında ve üstünde konumlandırılacak şekilde oturtulması ve burada hissedilenlerin ifade edilmesini mümkün kılmak, farkındalık ve empati uyandırma için kullanılabilecek bir diğer teknik olarak örnek verilebilir.

“Kişilik Buzdağı Metaforu” en çok kullanılan metaforlardan bir tanesidir. Kişilik buzdağı metaforunda su çizgisinin üstünde 1) davranış ve 2) baş etme tutumları vardır. Davranışlar görülebilir olduğu için suyun üstündedir. İletişim tutumları ve hayatta kalma tutumları olarak da bilinen başa çıkma tutumları, özellikle kişinin hayatta kalma ve bütünlüğünü tehdit eden veya karşı gelen kişilere karşı davranış ve yanıt verme şeklindedir. Satir'in söylediğine göre tutumlar; suçlamayı, yargılamayı, mantıksal olma ve ilgisiz olmayı kapsar. Suyun altında kişinin iç dünyasında intra-psişik boyutta olanlar vardır. Bunlar; 3) duygular, 4) hisler hakkındaki hisler 5) algılar 6) beklentiler ve 7) özelemlerden oluşur. Diyagramda su çizgisinin altında; en üstte duygular, en altta ise özelemler yer almaktadır. Bu düzenleme ile su çizgisine yakın olan hislerin daha kolay ulaşabileceği ve gözlenebileceği, özelemleri ise daha derinde olmasından kaynaklı

ortaya çıkarmanın ve gözlemlenmenin daha zor olabileceği ifade edilmek istenmiştir. Buzdağının altında bu hislere, algılara, beklentilere ve özlemlere sahip olan evrensel-ruhsal boyutları içeren “Benlik: Ben” vardır. Buzdağının altında ve bütün etrafının çevresinde evrenselliği ve maneviyatı temsil eden okyanus vardır. Kişi, yüzen kişi olarak belirsiz, sınırsız bir şekilde bütün yönleri ulaşan ince güçle evrene bağlı olarak tasvir edilir. Buzdağı metaforuna yakın olan ve en altında bulunan “Benlik: Ben” Evrensellik/Spiritüellik okyanusuna doğrudan bağlıdır (Pidlocke, 2010, s. 127). Buzdağı metaforu aracılığı ile buzdağındaki her bir katman aşama aşama aile üyeleri ile çalışılır ve bu sayede değişim konusunda motivasyon sağlanmış olur. Bu yöntem metaforlarla bir çeşit resim sunarak kişinin hissetme, görme, duyma ve dokunma duygularını aktive ettiği ve beyinde algısal değişiklik yaratan güçlü imajlar yarattığı için etkilidir (Satir vd., 1991; Durak ve Fışiloğlu, 2007, s. 44).

Freeman (2000)'ın çalışmasında buzdağı metaforu, uygulayıcıların özellikle toplumsal cinsiyet temelli kültürel beklentilerin sınırlayıcı ve bağlayıcı etkilerini aşmak için kullandıkları değişim aracı olarak tanımlanmıştır. Örneğin bir terapist, buzdağını, toplumsal beklentiler ve kurallardan etkilenen farklı bireysel inançlar, beklentiler ve özlemler açısından insanların farklılığını ve erkek ve kadın sosyalizasyon süreçlerini ortaya koymak için kullanılabilir. Bunun yanında buzdağı, toplumsal cinsiyetle bağlantılı toplumsal rol beklentileriyle ve buzdağının aşağısında kalan kadın ve erkeklerin iç dünyasındaki deneyimleriyle çalışmak için kullanılmaktadır. Örneğin, bir uygulayıcı, buzdağı metaforunu kullanarak toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentilerinin bir bireyin kendine, başkalarına ve dünyaya ilişkin duyguları, algıları, özlemleri ve beklentileri üzerindeki etkisi nedir? sorusunu sormaktadır. Bundan sonra ise, “toplumsal cinsiyet temelli toplumsal beklentilere dayanan bu eski modellere bağlı olmayan toplumdaki kadın-erkek ilişkileri için yeni olasılıklara bakmak” konusuna geçiş yapmaktadır.

“Heykelleştirme ve Parçaların Partisi” teknikleri Satir aile terapisi içinde kişisel gelişime olanak sağlayan temas etme ve eylem odaklı teknikler kapsamında kullanılmaktadır. Bunlardan ilki olan “aile heykelleştirme”, her aile üyesinin aile ilişkilerinin psikolojik temsilinin, diğer aile üyelerinin mekansal olarak pozisyonlarının alınması ve pozunun taklit edilerek üyenin aile içinde var olan içsel yaşamının heykelleştirilerek aktarılmasıdır (Carr, 2006, s. 179). Heykelleştirmede danışan yıldız olarak tanımlanmakta ve yıldızın tamamlanmayan, içinde bitiremediği bir durumun veya hikayenin canlandırılmasıyla heykelleştirme yapılır. Grup içerisinde yıldız tarafından seçilen bir katılımcının aile üyesinin rolünü üstlenmesi, konu olan aile üyesinin senaryoya uygun pozisyon alınmasıyla tekrar canlandırılmasıdır (Cheung, 1997, s. 337). Aile heykelleri, tartışma yaşanan bir üyenin ailesi tarafından şu anda nasıl algılandığını gösterir ve kişinin bunu fark ederek gelecekte nasıl bir algı çizmek istediği hakkında belki bütün aile üyelerinin tartışmasıyla sonuçlanabilir. Daha sonra benzerlikler ve farklılıklar arasında tartışma olabilir. Örneğin; ailede çocuğun babasının heykelini aileden uzakta duvara dönük bir şekilde çizmesi bir baba için güçlü bir mesaj olduğunun göstergesidir. Bu mesaj açıkça oğlunun babasını aile yaşamına dahil etmediğini ve aynı zamanda daha birçok başka mesajı içerdiğini göstermektedir (Carr, 2006, s. 179). Heykelleştirme tekniğinde danışanın aile üyelerinin nasıl aklında yer ettiğini, kişinin aklındaki görüntünün ilişkileri yansıttığı ve bu görüntü ile baş başa kalıp karşıdaki kişiye aktarılamayan duyguların aktarılması içinde saklanan, söylenmeyenlerin söylenmesiyle kişinin rahatlatılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca kişinin ilişkileri hakkında somut olarak farkındalık kazanması da sağlanır. Heykelleştirme aile içerisinde güç eşitsizliklerinin görülmesi ve bunların dönüştürülmesi için kullanılacak önemli bir teknik olarak ele alınmalıdır. Aile içinde bu eşitsizlikleri düzeltmek için nasıl bir ilişki içinde olunacağına dair seçenekleri genişletme konusunda heykelleştirme önemli bir yol sunar.

Freeman (2000)'ın çalışmasında aile heykeli uygulayıcıların toplumsal cinsiyetle şekillendirilmiş öğrenmelerini su yüzüne çıkarmaya ve dönüştürmeye yardım etmede yararlı olarak tanımladıkları bir araç olarak ifade edilmiştir. Heykelleştirmede, örneğin bir uygulayıcı, “Yapıya ve konuma bakıyorum ve bazen bunu kimin kimle ve kimin kime yakın olduğu gibi toplumsal cinsiyet meseleleri açısından görüyorum. ...Ailenizdeki erkekler böyle mi? diye sorarak

ilişkiyi yorumlamanın bir yolu olarak kullanıyorum.” Başka bir uygulayıcı, “açıkça toplumsal cinsiyete dayalı kalıplar hakkında heykelleştirme yoluyla nasıl fark edip yorum yaptığımı” anlatmıştır. Görünüşe göre ailenizdeki tüm kadınlar yerde ve ailenizdeki tüm erkekler sandalyelerde oturuyor. Bu ne anlama geliyor? Bu neyle ilgilidir?” gibi sorduğu sorularla bunu yaptığını dile getirmiştir.

“**Parçaların partisi**” tekniğinde bir birey üzerinden yapılan bu çalışmada kişinin içinde genellikle bir arada var olan kendisinin farklı yönleri mecazi bir şekilde yansıtıldığı, bazı grup üyelerinin katılımıyla role play yaparak etkileşimin ve kişiliğin parçaları sahneye koyulur. Parçaların partisinde ebeveyn figürlerinin içselleştirilmelerinin ayrı parçaları, ebeveyn figürlerinin bakış açıları veya korkan çocuk, ceza veren ebeveyn gibi kendilerinin geçmişe ait bakış açıları temsil edilir (Carr, 2006, s. 179). Parçaların partisi tekniğinde, yıldızın geçmişinde yüzleşemediği parçaların belirlenmesi ve bu parçalara karakterler bulması (örneğin Buda, Snoopy, Einstein ve Marilyn Monroe gibi) istenir. Daha sonra belirlediği karakterleri onlara özgü sıfatlarla eşleştirmesi (örneğin Buda-yalın, Snopy-komik, Marilyn Monreo-çekici, Einstein-zeki gibi), rolleri oynayacak aile üyelerini seçmesi, karakterlerini oyunlarını belli araçlarla giysilerle ve repliklerle zenginleştirmesi ve karakterlerin bir arada olduğu bir parti ortamı yaratılması istenir. Karakterlerin çatışmaları ve çözüm arayışları, parçaların partisi çalışmasında önemli bir yer tutar. Bu teknik, bireyin inkâr ettiği taraflarını ortaya çıkarmakta ve onları tekrar değerlendirmesine olanak sağlamaktadır (Cheung, 1997; Durak ve Fışiloğlu, 2007, s. 52). Bir başka deyişle parçaların partisi, aile yapılandırması gibi genellikle bireyin önceki yaşamında farkında olmadığı güçlü duygularının harekete geçirilmesidir. Deneyim ve kendine hâkim olma konusunda kişisel gelişim teşvik edilebilir (Carr, 2006, s. 179). Parçaların partisi de yine heykelleştirmede olduğu gibi aile içerisinde güç eşitsizliklerinin görülmesi ve bunların dönüştürülmesi için kullanılabilecek önemli bir teknik olarak ele alınmalıdır. Bu sayede bireylerin aile içerisinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerinin görünür kılınması, bunlarla yüzleşilmesi ve dönüştürülmesi konusunda çözüm aranması için yollar bulunmasına yardımcı olabilir.

“**Ailenin yeniden yapılandırması**” çözülmemiş köken aile sorunlarının tanımlanması için temel teknik olarak kullanmıştır. Satir bu tekniği eğitim gruplarında, köken aileden şekillenen bireylerin (köken aile üyelerinin rolünü canlandıran ve heykeli olan grup üyelerinin yardımıyla) yeniden yapılanması ve yeniden deneyimlenen önemli olaylarda kullanmıştır (Carr, 2006, s. 179). Bu teknik erken öğrenmeleri su yüzüne çıkarmak ve dönüştürmek için bir süreç yaratmaktadır. Ailenin yeniden inşası bir müdahaledir. İnsanları kendi ailelerinin tarihsel ve psikolojik matrisine yeniden entegre etmek ve değişim için en önemli hiciv araçlarından biri olarak kendimizi ve ebeveynlerimizi yeni gözlerle görmemize ve böylelikle bugünü ve geleceği yeni bir perspektiften anlamaya olanak sağlar. Bu, kendimize daha fazla imkân ve daha fazla özgürlük tanımayı ve sorumlu olmayı içerir” (Satir vd., 1991, s. 205).

Freeman (2000)’ın çalışmasında uygulayıcılar, kuşaklar arası aile bağlamında kişileri konumlandıklarını ve danışanların öğrendiklerini nesilden nesile aktarmalarını görmeyi sağladıklarını ifade etmişlerdir. Bu sayede toplumsal cinsiyete göre şekillendirilen bir nesilden diğerine aktarılan öğrenmelerdeki aile rollerine ve aile kurallarına, toplumsal cinsiyet temelli stereotiplerle bakmaya ve danışanların bu öğrenmeler üzerindeki toplumsal cinsiyetin etkilerini açıkça belirlemelerine yardımcı olunmaktadır. Uygulayıcılar, danışanların bir kadın ya da erkek olarak kimlikleriyle ilgili aile temalarına, danışanlar için toplumsal cinsiyetin nasıl modellendiğine ve mevcut aile ilişkilerinin bu temalardan ve bu modellemelerden nasıl etkilendiğine bakmalarına yardım eder. Örneğin “Kadınların bu ailede neyi görmesi, duyması, hissetmesi, düşünmesi, söylemesi, istemesi uygundur ve ne uygun değildir? Bu ailedeki erkekler için uygun olan ve uygun olmayan nedir?” gibi sorular sorularak danışanların aile deneyimlerini yeni bir perspektiften görmelerine yardımcı olmak için kullanılır, böylelikle toplumsal cinsiyet aile yaşamında bir merceğe olarak ele alınır (Freeman, 2000).

Ailenin yeniden yapılandırılmasında “Aile Haritası, Aile Yaşam Kronolojisi, Etkilenme Tekerleği” adı altında 3 teknik kullanılmaktadır. Bu tekniklerden ilki olan Aile Haritası (genogram) dönüşümün sağlanması için kullanılmaktadır. Aile üyelerinden birinin içsel yaşantısındaki olumsuzlukların etkisini çözümlenmek amaçlı diğer aile üyelerinin özellikleri belirlenir. Aile haritasında danışmaya konu olan kişiden bir başka deyişle yıldızdan haritaya dair çeşitli bilgiler alınır. Bunlar; ebeveynlerine ve kardeşlerine ilişkin demografik bilgileri (isimleri, doğum tarihleri ve doğdukları yerler, yaşları ya da ölüm tarihleri ve nedenleri, evlendikleri ve boşandıkları/ayrıldıkları tarih, dini eğilimleri, etnik kökenleri, eğitimleri ve meslekleri), eğer varsa aynı kapsamda eş ve çocuklar hakkında bilgiler, eğer varsa ölen kardeş ya da evlat edinme durumları gibi sıralanabilir. Kişinin köken ailesindeki kişiler ile yetişkin yakınları arasında bağ kurmasının yollarından biridir. Yetişkin biriyle çalışmada kullanılan bu metotta danışanın köken ailesinin haritası çıkarılmaktadır. Aile haritası, şimdiki zaman ve algılanan geçmişin çerçevesini kapsar. Terapötik süreçte ilk olarak olgusal şimdiki zaman üzerine odaklanması, sonra ise algısal geçmişle devam edilmesi tavsiye edilir (Banmen, 2002, s. 13-14).

“*Aile Yaşam Kronolojisi*” tekniğinde ailedeki en yaşlı bireyden başlayıp yıldızın yirmi bir yaşına kadar geçen süredeki aile üyelerinin doğum, ölüm, boşanma, evlenme, evlat edinme, taşınma gibi süreçleri ve aileyi etkileyen savaş, afet, ekonomik kriz gibi önemli olaylar ifade edilir (Durak ve Fışiloğlu, 2007, s. 50). Daha sonra yıldızdan 18 yaşından önceki hayatına dönerek, ebeveynlerine ilişkin belirgin olan olumlu ve olumsuz iki ya da üç sıfatı belirtmesi istenir. Buradaki amaç yıldızın çocukluk deneyiminde ailesini nasıl hatırladığını genel olarak ortaya çıkarmaktır (Banmen, 2002, s. 14-15). Satir, haritada bu kişiler hakkında bilgi aldıktan sonra kişiler arasındaki ilişkileri belirten çizgileri çizer, daha doğrusu üçgenleri oluşturur. Üçgen oluşturulmasındaki amaç aynı anda iki kişinin konuşabilmesinin mümkün olduğunu, üçüncü kişinin dahil olmasıyla ilişkinin seyrinin değiştiğini ifade etmektedir. Üçüncü kişi, iletişimi bozabilir ya da destekleyebilir. Bu yüzden Satir, aile üyeleri arasındaki ilişkiyi belirlerken üçgenler çizer. Ailelerin işleyişini büyük ölçüde bu üçgenler yaklaşımına bağlamaktadır (Satir, 2001, s. 203). Bu üçgenler, a) eğer iki aile üyesi arasındaki ilişki olumsuz bir gidişata sahipse düz kalın bir çizgi, b) eğer stresli, fırtınalı ve düşmanca bir ilişki varsa dalgalı veya çentikli çizgi, c) eğer stres altında bile olumlu ve uyumlu bir ilişki varsa düz ince bir çizgi, d) eğer samimiyetsiz, olumsuz veya umursamaz, ilgisiz bir ilişki varsa kesik çizgiler ile ifade edilmektedir (Banmen, 2002, s. 16). Bu üçgenler toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla ele alındığında, aile üyelerinin ilişkileri, yaklaşımları ve birbirleri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri öne çıkarılır. Bu sayede danışanın aile içinde çatışmalı, baskıcı ve eşitsiz durumları tespit etmesine ve değişim için harekete geçmesinde farkındalık kazanmasına yardımcı olunabilir.

“*Etkilenme Tekerleği*”nde ise kişi merkeze konularak etrafına diğer kişiler yerleştirilir. Satir vd. (1991) bu çizgilerle bireyin ya da yıldızın çocukluk ve yetişkinlik döneminde entelektüel, duygusal ve fiziksel olarak etkilendiği her insanın belirlenmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir. Bu insanlar, yıldızın şu anki tepkilerinin oluşumunda etkili olduğu ve yıldızın bu insanlardan çok şey öğrendiği varsayılan kişilerdir (Durak ve Fışiloğlu, 2007, s. 51).

Aile haritaları, danışanın çocukluk yaşantısından hala çözülmeyen şimdiki koşullarında da farkında olmadığı duygusal yaşantılarının bir kısmının keşfedilmesi konusunda yararlı olmaktadır. Bireyin yaşadığı olaylardan ve derin yaşanmışlıklardan etkilenmesinin ve olumsuz tepki göstermesinin azaltılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bireyin kendi içine yönelmesini ve geçmiş yaşamının şimdiki yaşamına müdahalesini görmesi konusunda yardımcı olmaktadır (Banmen, 2002, s. 17). Son aşamada edinilen bilgiler doğrultusunda aile üyeleri birbirlerine karşı düşüncelerini, birbirlerinden beklentilerini, köken ailelerinden getirdiklerini, birbirlerine verdikleri değerleri, koymak istedikleri kuralları ve kendi rolleriyle ilişkili düşünceleri aktardıkları bir süreç yaşar (Durak ve Fışiloğlu, 2007, s. 52).

Satir, danışanlarıyla aile haritalarını oluştururken sık sık aileler ve bireyler üzerindeki cinsiyetle ilgili toplumsal etkilerden bahsetmiştir. Örneğin, 1984 yılında kaydedilen bir konuşmasında birkaç erkek çocuğun olduğu bir ailenin haritasını çıkarırken, "Erkekler çok

değerlidir, bunu bu kültürde de kabul edebiliriz ..." yorumunu yapmıştır (Freeman, 1999). Aile yapılandırmasında ve parçaların partisinde danışanlar çocukluğunda öğrendiği ve içselleştirdiği ilişki kurallarının farkına varmış hale gelirler. Örneğin bu kurallar genellikle "asla soru sormamalıyım" gibi olabilir ve aşırı uçta açıkça söylenen bu kurallarla yetişkinlikte başarılı adaptasyonun sağlanması için uzlaşmaya varılır. Satir, danışanların uyumsuz ilişki kurallarını uyumlu yönlendirici ilkelere dönüştürmeye yardım etmede üç adım sürecini kullanmıştır. İlk adım, "değişim gereklidir, olabilir". İkinci adım, "değişim, hiç ya da her zaman, bazen". Üçüncü adımda "olasılıkların belirlenmesi". Örneğin, "Asla soru sormamalıyım" düşüncesi sonra "Bir şeyleri bilmek istediğim zaman bazen soru sorabilirim" haline gelmektedir (Carr, 2006, s. 180).

"Öz Mandala" Satir'in modellerinin en popüler olanlarından biridir. Mandalada insan bir bütün olarak sekiz alanda tanımlanmıştır. Satir vd. (1991) bu alanları, fiziksel, duygusal, beslenme, entelektüel, duygusal, etkileşimsel, bağlamsal ve spiritüel alanlar olarak belirtmişlerdir. Dengenin ve bütünlüğün algılanmasını desteklediği için bu sekiz alanda öz bakım gereklidir. Satir modeli, öz mandalanın sekiz alanının diğerleri ve kendi içinde uyumun yaratılması ve korunması için önemli olduğunu anlatır. Terapistler şu tarz sorular sormalıdır: "Bireysel meslek yaşamımda dengeyi nasıl koruyabilirim?", "Kendime bakmayı nasıl daha iyi hale getirebilirim?", "Spiritüel yaşamımı nasıl yoksaymışım?", "Yaşamımda sadece birkaç alana odaklandığımda, diğer alanlarda gözden kaçırdığım neler oluyor?" (Lum, 2002, s. 184).

Öz mandalanın sekiz alanının kısa tanımlamaları ve bu alanlar üzerinde durulması gereken sorular şöyle sıralanabilir (Piddocke, 2010, s. 134):

1. Fiziksel: Beden. Bedeni dinleyip ihtiyaçlarını karşılıyor musunuz?
2. Entelektüel: Sol beyin, düşünceler, gerçekler. Ne anlıyorum? Nasıl yeni şeyler öğrenebilirim?
3. Duygusal: Sağ beyin, hisler, sezgi. Duygularımı tanımak ya da onları kabul etmek konusunda ne kadar özgürüm? Kendi duygularıma karşı ne gibi engellemeler koyuyorum?
4. Duyuşsal: kulaklar işitir, gözler görür, burun koku alır, ağız tat alır ve cilt temassal hissi, dokunmayı ve hareketi algılar. Kendimizi görmek, duymak, dokunmak ve koklamak konusunda ne kadar özgür hissediyoruz?
5. Etkileşimsel: Kendi ve diğerleri arasındaki iletişim ve kendi ve kendi arasındaki iletişim. Farklı ilişkilerimizi nitelik olarak nasıl değerlendiriyoruz?
6. Beslenme: Mideye alınan katılar ve sıvılar. Bedenimizi iyi besliyor muyuz?
7. Bağlamsal: Renkler, sesler, ışıklar, hava, ateş, şekiller, hareketler, uzay ve zaman. Etraftaki nesnelere, renklerin durumları, sıcaklığı, ışık rengi, havanın durumu yaşadığımız ortamı algılamamızda nasıl etkisi vardır?
8. Spiritüel: Yaşamın anlamı ile kişinin ilişkisi, ruh, ruhani, yaşam gücü. Güncel hayatımızda spiritüel bağlantılarımızı kullanıyor muyuz?

Öz mandaladaki sekiz alanın kişinin bütünlüğü ve dengesiyle ilişkili olduğunu, bu alanlardan birinin ihmal edilmesi durumunda kişinin dengesinin bozulabileceği ve hayatında sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir. Bireyin hayatı boyunca bu sekiz alandaki görevlerinin bilincinde olarak yaşamının odağında bu alanlara dikkat etmesi gerektiği vurgulanır.

Freeman (2000)'in çalışmasında uygulayıcıların, danışanlarının toplumsal cinsiyet temelli bağlamsal etkiler hakkında farkındalığını artırmada ve yeni olasılıklar yaratmada etkili buldukları Satir temelli terapötik araçlardan biri öz mandaladır. Bir uygulayıcı mandalayla, "aklımız, duygularımız, etkileşimlerimiz (ilişkilerimizi) ve kadın ve erkek bedenleri hakkında toplumsal cinsiyet temelli toplumsal kurallar nelerdir?" gibi sorular sorarak bu bölümlerin her biri hakkında cinsiyete dayalı toplumsal kuralları ortaya çıkarmaya yardımcı olmak için

kullanılmaktadır. Bu uygulayıcı daha sonra bu kurallara göre gerçekleşen “kültürel izleme” dediği şeye bakmaktadır.

Sonuç

Aile terapisi alanına yönelik feminist eleştiriler ve bu alanın feminist bilgilendirilmiş bir yaklaşımla ele alınması 1970'lerde başlamış olsa da bugün hala aile terapisi alanında yapılan feminist çalışmaların varlığı sorgulanmaktadır. Türkiye'de ise 1990'lı yıllarda başlayan aile terapisi çalışmalarında ancak 2000'lere gelindiğinde feminist yaklaşım yer bulmuştur. Ancak bu çalışmaların sayısının da çok az olduğu görülmektedir (bkz. Polat-Uluocak ve Bulut, 2011; Örsel, 2013; Sarımurat-Baydemir, 2013; Uçar vd., 2016; Kılıçer vd., 2020). Satir'in aile terapisi modelinin feminist bilgilendirilmiş bir yaklaşımla ele alındığı bu çalışma, spesifik bir modeli ele alması, modelin uygulama süreçleri ve tekniklerine dair örnekler sunması bakımından özgün niteliğe sahiptir. Çalışma Satir'in modelinin bazı temellerinin ve tekniklerinin toplumsal cinsiyet merceğiyle nasıl yorumlanabileceğine ve nasıl uyarlanabileceğine dair uygulayıcılara bir fikir sunmaktadır. Ancak elbette ki derleme çalışmasının kapsamı düşünülerek çalışmada temel noktalarda örnek sunulmaya çalışılmıştır. Virginia Satir'den yer verilen alıntılarda modelinde toplumsal cinsiyet bağlamını nasıl konumlandığına dair bilgiler öne çıkmıştır. Her ne kadar Satir'in modelinde cinsiyete merkezi yapı olarak yer vermediği ve doğrudan toplumsal cinsiyete duyarlı bir model tasarlamadığı görülse de insanların hayatlarına önemli derecede etki eden değişkenlerden biri olarak cinsiyeti gözettiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan Satir'in çalışmalarında bireylerin deneyimlerini şekillendiren sosyal, politik, ekonomik ve tarihsel bağlamların etkilerine dikkat çektiği, toplumsal cinsiyete dayalı sosyalizasyonun ve stereotiplerin bireyler üzerindeki olumsuz etkisini gözettiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini dikkate aldığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada yer verilen alıntılarda Satir'in uygulamalarında özellikle terapide kadın ve erkeklere toplumsal cinsiyet rollerini ve stereotiplerini yıkma ve tam bir insan olarak kamusal ve özel alanda var olabilmek konusuna değindiği görülmüştür.

Çalışmada yer verilen örneklerde aile içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bireylere ve ilişkiye yansımalarının görülebilmesi ve bunların dönüşümü odağında değişim modeli aşamalarının ve tekniklerinin nasıl kullanılabilirliği üzerinde durulmuştur. Bir modelin nasıl kullanılacağı terapistin yaklaşımı ile ilgilidir. Verilen örneklerde terapistlerin Satir modelini toplumsal cinsiyet merceğiyle yeniden okudukları görülmüştür. Buna göre Satir modelinde kaynaklar, fırsatlar ve özgür seçimler yapma açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gözetildiği ve tam bir insan olabilmek için bu eşitsizliğin dönüştürülmesine ve eşitliğe dayalı bir yaşam ve ilişki biçiminin geliştirilmesinin amaçlandığı ifade edilebilir. Bu derleme çalışmasının sonucunda özetle Satir değişim modeli ve teknikleri toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde uygulandığında dört aşamalı bir amaç izlenmiş olacağına ulaşılmıştır. Bunlar; 1) aile içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin görünür kılınması ve bunun farkındalık düzeyine getirilmesi, 2) kişisel olanın politik olduğu ilkesindeki gibi sorunun daha geniş bağlamını görmek, 3) bireylerin davranış ve baş etme tutumlarından başlayarak öz benliğine kadar derinleşme sağlanarak yaşadıkları süreci anlamlandırmak ve bunun kökeni aileyle olan ilişkilerle ve içselleştirilmiş stereotiplerle olan bağlantısının kurulması 4) bu bağlantının sonucunda kişilerin kendisiyle ve diğerleriyle olan ilişkilerinde toplumsal cinsiyet stereotiplerini yıkma, toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde bütüncül olarak dönüşüm sağlayabilme, özgürleşme ve güçlenme.

Satir'in aile terapisi modeli doğrultusunda yapılan bu çalışma, Türkiye'de aile terapisi alanında az sayıda bulunan feminist literatüre katkı sağlamaktadır. Yapılan literatür çalışmasında terapi eğitimlerinin bir parçası olarak toplumsal cinsiyet bağlamının ele alınmasının ve toplumsal cinsiyete duyarlı terapötik süreç üzerine daha fazla sayıda araştırma çalışmalarının yapılmasının gerekli olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Akgül-Gök, F., ve İl, S. (2017). Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 523-533. doi: 10.17719/jisr.20175434616
- Banmen, J. (1986). Virginia Satir's family therapy model. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, 42(4), 480-492.
- Banmen, J. (2002). The Satir model: Yesterday and today. *Contemporary Family Therapy*, 24, 7-22. doi: 10.1023/A:1014365304082
- Banmen, J. (2009). Satir model developmental phases. *The Satir Journal*, 3(1), 14-19.
- Baron, S. (2009). Metaphor and the satir therapist. *The Satir Journal*, 3(1), 49-60.
- Carr, A. (2006). Family therapy. concept, process and practice. John Wiley & Sons Ltd. England.
- Cheung, M. (1997). Social construction theory and the satir model: Toward a synthesis. *American Journal of Family Therapy*, 25(4), 331-343. doi: 10.1080/01926189708251077
- Durak, E.Ş. ve Fıfşiloğlu, H. (2007). Film analizi yöntemi ile virginia satir aile terapisi yaklaşımına bir bakış. *Türk Psikoloji Yazıları 2007*, 10(20), 43-62.
- Featherstone, V. (1996). A feminist critique of family therapy. *Counselling Psychology Quarterly*, 9(1), 15-23. doi: 10.1080/09515079608256349
- Freeman, M. L. (1999). Gender matters in the Satir growth model. *American Journal of Family Therapy*, 27(4), 345-363. doi: 10.1080/019261899261907
- Freeman, M. L. (2000). Incorporating gender issues in practice with the Satir growth model. *Families in Society*, 81(3), 256-268. doi: 10.1606/1044-3894.1017
- Goodrich, T. J., ve Silverstein, L. B. (2005). Now you see it, now you don't: Feminist training in family therapy. *Family Process*, 44(3), 267-281. doi: 10.1111/j.1545-5300.2005.00059.x
- Kılıçer, B., Naşit Gurcag, S., Civan, A., Akyıl, Y., & Prouty, A. M. (2020). Feminist Family Therapy in Turkey: Experiences of Couple and Family Therapists. *Journal of Feminist Family Therapy*, 1-26. doi: 10.1080/08952833.2020.1848053
- Luepnitz, D. A. (1988). *The family interpreted: Feminist theorf in clinical practice*. New York: Basic Books, Inc.
- Lum, W. (2002). The use of self of the therapist. *Contemporary family therapy*, 24(1), 181-197.
- Lum, W. (2008). Therapistis' experience using Satir's personel iceberg metaphor. *The Satir Journal*, 2(2), 45-88.
- Örsel, S. (2013). Toplumsal cinsiyet ve aile terapileri. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri-Özel Dergisi*, 6(1), 55-60.
- Piddocke, S. (2010). The Self: Reflections on its nature and structure according to the Satir Model. *Satir Journal*, 4(1), 109-154.
- Pilalis, J. ve Anderton, J. (1986). Feminism and family therapy-a possible meeting point. *Journal of Family Therapy*, 8(2), 99-114. doi: 10.1046/j..1986.00708.x
- Polat Uluocak, G. ve Bulut, I. (2011). Aile terapilerinin feminist teori açısından incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(24), 9-24.
- Sarımurat-Baydemir, N. (2013). Kadın duyarlı çift terapisi. İçinde S. Yüksel, L. Gülseren, & A. D. Basterzi (Eds.), *Kadınların yaşamı ve kadın ruh sağlığı* (s. 587-594). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Satir, V. (1983). *Conjoint family therapy* (3rd ed.). Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.

- Satir, V. (2001). *İnsan Yaratmak* (S. Yeniçeri Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Satir, V., Banmen, J., Gerber, J., ve Gomori, M, (1991). *The Satir model: The family and beyond*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
- Sayles, C. (2002). Transformational change-Based on the model of Virginia Satir. *Contemporary Family Therapy*, 24, 93–109. doi: 10.1023/A:1014325722738
- Smith, S. (2002). Transformations in therapeutic practice. *Contemporary Family Therapy*, 24, 111–128. doi: 10.10 23/A:1014377706808
- Uçar, S., Yıldız, Y., Dursun-Bilgin, M., ve Bastemur, S. (2016). Turkish counselors' perspectives toward feminist therapy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 217, 1176-1184. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.02.139
- Wretman, C. J. (2015). Saving Satir: Contemporary perspectives on the change process model. *Social work*, 61(1), 61-68. doi: 10.1093/sw/swv056

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACININ MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : % 100

Aktif Yaşlanmanın Başarısı: Kuşaklararası Dayanışma

Success of Active Aging: Intergenerational Solidarity

Dr. Ahmed Hamza ALPAY¹

Öz

Bu makalede, yaşlanmanın gerçekliğinden hareketle, aktif yaşlanmanın bireysel ve toplumsal dinamiklerinin kuşaklararası dayanışmaya olan etkileri incelenecektir. Bu makalede, yaşlanma fırsatı ve böyle bir konunun sorgulanma yollarından olan aktif yaşlanma ve kuşaklararası dayanışma; yaşlanma alanında bireyin benlik hissine atıfta bulunur. Aktif yaşlanmada belirlenen fırsatlardan elde edilen sonuçları bütünleştirmek için yenilikçi bir yaklaşım aranırken, yaşlananlar için yapı; etkili yaşlanma ve sağlıklı yaşam sonuçları elde etmeye odaklanmadır. Kuşaklararası dayanışmada çeşitli bireysel ve bağlamsal özelliklerle ilgili farklılıklar, çerçevenin fırsat boyutu, belki de gelişim hedeflerinde en belirgin olanıdır. Bu makaledeki literatür taraması, alternatif yaklaşımların araştırılması ve yaşlanma olgusundaki kavramsal ikilemlerin aşılmasına çalışır. Bu makalede, yaşlanma olgusu literatürünü özetleme stratejisi; aktif yaşlanmanın karakterize edildiği kuşaklararası dayanışmada istikrarlı değişimi teşvik eder. Bu makalenin bulgularında; yaşlılıkta sosyal değişim, kuşaklararası dayanışma için özel bir önem kazanır. Aktif yaşlanmanın aktarmaya çalıştığı anlam; kapsamlı sosyal etkileşime dâhil olmayı gerektiren kuşaklararası dayanışma arzusunda ifade edilir. Bu doğrultuda, aktif yaşlanmadaki değişimin kaçınılmazlığı; kuşaklararası dayanışmaya rehberlik sunmak için zemin hazırlar. Böylece daha farklı seviyelerde tanımlanan yetkinlikler otantik olandan mevcut inisiyatife kadar izlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Aktif yaşlanma, gerçeklik, kuşaklararası dayanışma, paradigma, yaşlanma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this article, the individual and social dynamics of active aging will be examined in the effects of intergenerational solidarity based on the reality of aging. In this article, active aging and intergenerational solidarity refer to an individual's sense of self in the aging opportunity. The structure for aging in active aging is a focus on effective and wellness outcomes in an innovative approach to integrating outcomes. Differences in individual and contextual characteristics are perhaps most evident in developmental goals in intergenerational solidarity. The literature review in this article tries to overcome the conceptual dilemmas in the phenomenon of aging with alternative approaches. In this article, the steady change in intergenerational solidarity characterized by active aging is a strategy to summarize the aging phenomenon literature. In the findings of this article, it is social change in old age that takes on particular significance for intergenerational solidarity. The desire for intergenerational solidarity, which requires involvement in extensive social interaction, is the meaning that active aging tries to convey. Accordingly, the inevitability of change in active aging lays the groundwork to guide intergenerational solidarity. The monitoring of competencies defined at more different levels is thus from authentic to current initiative.

Keywords: Active aging, reality, intergenerational solidarity, paradigm, aging

¹ Dr. Ahmed Hamza ALPAY, ahmedhamza0606@outlook.com

Paper Type: Research

Giriş

Yaşlanma, kendimizi ve hayatımızı yönetebilme ve anlamı en üst düzeye çıkarabilmek için ölümsüzlük ve yakınlık söylemlerinde bir denge koruma sürecidir (Mowat, 2005, s. 8). Yaşla birlikte, genellikle sağlığın bozulmasına yol açan doğal biyolojik değişiklikler gelir. Ancak "tipik yaşlı yetişkin" diye bir tanımlama yoktur. Bazı bireyler küçük fiziksel veya bilişsel kısıtlamalarla önemli ölçüde yaşlılığa ulaşırken, diğerleri bir olaydan (örneğin kaza) sonra veya doğal ve ilerleyici kronik hastalıklar nedeniyle keskin bir düşüş yaşarlar. Bunun yerine, yalnızca bozuklukla değil, aynı zamanda bireylerin bu bozukluklarla başa çıkma yetenekleriyle de tanımlanan çeşitli yaş yörüngeleri vardır (Cabrita, op den Akker, Tabak, Hermens ve Vollenbroek-Hutten, 2018, s. 18). Bu yörüngeler, katılımı ve bağlılığı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Velazquez, Martínez-García, Favela ve Ochoa, 2017, s. 61).

Aktif yaşlanma kavramı, dünya genelinde yaşlı yetişkinlerin yaşamlarını daha iyi anlamaya yönelik bir yaklaşım olarak kabul görmektedir. Aktif yaşlanma, yaşlı yetişkinlerin yaşlanmayla ilişkili yaşam zorluklarına nasıl yaklaştıklarını ve belirli yaklaşımların daha olumlu bir şekilde yaşlanmaya nasıl izin verdiğini kapsar (Malone ve Dadswell, 2018, s. 1). Aktif yaşlanma kavramında; yaşlıların sağlıklı kalmaları, çalışmalarını sürdürebilmeleri, topluma katkıda bulunmalarının devamı kendilerine daha fazla fırsat sunulmasını gerektirir (Özmete, 2017, s. 32). Ayrıca, değişik ülkelerdeki yaşlıların fırsat alanlarının belirlenmesi, aktif yaşlanma için uygun girişimlerdeki aktif söz sahipliğindedir (Amado, São José ve Santos, 2016, s. 223).

Yaşlılar için aile desteği, yaşlıların genel esenliğinin incelenmesinde çok önemli bir konu hâline gelmiştir (Kaur, Kaur ve Venkateshan, 2015, s. 1049). Kuşaklar arasındaki karşılıklı her türlü değiş tokuş desteği, kuşaklararası dayanışmayı ifade eder (Bordone, 2015, s. 402). Bu dayanışma her zaman, ilgili aktörlerin kesin olarak tanımlanmasını; nitelikleri, kapasiteleri ve karşılıklı ilişkilerinin dikkatli bir analizini gerektirir (Ellerich-Groppe, Schweda ve Pfaller, 2020, s. 3).

Artan yaşla birlikte ortalama olarak, insanlar gelişme ve büyüme hedeflerine daha az; kayıpların önlenmesi, duygusal anlamlılık ve bakım hedeflerine daha fazla odaklanır (Zacher, Kooij ve Beier, 2018, s. 38). Artan sayıda yaşlı vatandaşı desteklemek ve nüfusun yaşlanmasının olumsuz etkilerini azaltmak için -sosyal koruma ve evrensel sosyal hizmetler dâhil olmak üzere- uygun sosyal politika öncelikleri ve yanıtlarına ihtiyaç vardır (Zaidi, 2015, s. 2). Yaşlıları topluluk kapasitesi geliştirmeye dâhil eden programlar, entegrasyonu teşvik etmeye ve tutumları iyileştirmeye yardımcı olmalıdır (Bartlett, 2003, s. 31).

Bu makalede, yaşlanma olgusu, literatürün eleştirel incelemesinden; sosyal yapının dönüşümünde daha fazla güce ve özgürlüğe sahip yaşla ilgili fenomenlerden aktif yaşlanma ve kuşaklararası dayanışma hakkındaki bilgileri genişletmek amaçlanmaktadır. Aktif yaşlanma kavramının izin verdiği daha geniş kapsamın yanı sıra, yaşlanmanın gerçekliğinden hareketle, literatür sınırlamalarında bu makale; aktif yaşlanma ve kuşaklararası dayanışmayı odak noktası olarak almaktadır. Bu yönelimlere sahip literatürler insan yaşamının içsel bir parçası olarak; yaşlanma olgusunda örtülü olarak beklenen desteğe duyarlıdır. Değişen aile yapılarının etkisinde aktif yaşlanmanın işlevselleştirilmesi, kuşaklararası dayanışmada karşılıklı desteğin uygun zamanlaması; yaşlanma olgusunda değerli tartışmalar sağlar. Aktif yaşlanmada yaşlanan bireyler için özgür bir seçim, duygusal bağlar; sosyal yönleri bir araya getirir. Kuşaklararası dayanışma ise yaşlanan nüfusun algılanan zorluklarında yenilikçi fikirleri benimseyerek; topluma katkıda bulunmaya yönelik anlam ve değer kazanır.

1. Yöntem

Bir araştırma tasarımında, literal bağımlılık nedeniyle araştırmacının önemli gördüğü konulara odaklanması; bazı sınırlar oluşturmak için araştırma konusuyla uzlaşmanın yoludur. Üstlenilen herhangi bir araştırmanın büyüklüğü ve ölçeği, araştırma yazımındaki çıkarımları planlama aşamalarında belirlenmelidir. Ancak geniş bir disiplin yelpazesinde genellikle ima edilen araştırmanın nasıl ilerlediğine dair iyi bir incelemedir. Araştırmadaki içerik analizi ise; yeni bir davranışın araştırma deseninde pratik olarak nasıl yönetileceğine yardımcı olmalıdır. Elbette büyük ölçüde araştırma sorunsalı veya başlığımız sosyal davranışları yönlendiren daha fazla olasılıkta önemli bir rol oynayabilir. Araştırmacı diğer kısıtlamalara dayanarak, belirli konuları ele almak için genelleme gerekçelerinin kapsamına tekrar yer vermek ile; potansiyel olarak araştırma konusunda daha fazla söz sahibidir. Bu çalışmada ise, yaşlanma araştırmalarında bir aidiyet duygusu bulmadaki değişimin büyüklüğü, yaşam seyri geçişlerindeki sosyal psikoloji; yapılandırılabilir bir süreçtir. Araştırmacının sahip olduğu deneyim veya bilgi, araştırmada gelişen kavramsal gereklilikler doğrultusunda yüksek moral; literatür taramasında önemli bir aşamayı göstermektedir. Bu çalışmada, literatür taraması yoluyla, yaşlanma olgusundaki algıların ve hedeflerin bütünleşmesi; çok boyutlu veri akışları sağlayacak şekilde bir tahmin gücüne sahiptir. Bu çalışmada, literatür taramasında araştırmaya ilham veren bütünlük; aktif yaşlanma olgusunu inşa etme öncülüne dayanan beklentiler hakkında çok fazla bilgi sağlar. Bu çalışmada, daha sonra istikrarlı bir şekilde literatür incelemesi hakkında görüş bildirmek ve kuşaklararası dayanışmayı nitelendirebilecek olguları keşfetmeye özel bir vurgu yapılmaktadır.

2. Yaşlanmanın Gerçekliği

İnsan gelişiminin temel taşlarından biri, zaman içindeki biyografik, kronolojik ve gelişimsel değişimdir. Yaşlanma ve zaman; hem biyografik hem de öznel olarak iç içe geçmiştir ve anlamlıdır. Hem yaşlanma hem de zamanla ilgili duygular, diğer bireyler ve gruplarla karşılaştırıldığında; kişisel, kültürel ve tarihsel bağlamlar ortaya çıkar (Black ve Hannum, 2015). Yaşlanmayla ilgili probleme dayalı söylem, ölüm korkusu ve ölümün inkârına yönelik içgüdüsel dürtü olarak anlaşılabilir. Ölümün gerçekliği seküler bir çevrede, hayatı anlamsız kılma potansiyelindedir. Mevcut toplumumuzda hayatın anlamı soruları, gençliğin korunması ve *gençlik* pratiğinin sürekliliği ile bağlantılıdır. Hastalık ortaya çıktığında, yaşlılıkla birlikte giderek daha fazla olduğu gibi; bireyin çoğunlukla isteksizce, daha geniş bir bağlamda kendi konumu ve yaşamının anlamı üzerine düşünmesidir (Mowat, 2005, s. 8). Kendine karşı olumlu bir tutuma ve hayatta bir amaç duygusuna sahip olmak da önemli görülmüştür (Malone ve Dadswell, 2018, s. 2).

Yaşlanmayı çoğu evrimsel biyolog, yaşa bağlı ölüm oranında bir artışa ve yaşa özgü üreme oranında bir azalmaya yol açan fizyolojik işlevdeki bir düşüş olarak tanımlar (Flatt, 2012, s. 1). Yaşadıkları yere bağlı olarak, insanların ileri yaştaki deneyimleri büyük ölçüde değişir. Yaşam boyu insani gelişmeyi destekleyen ülkelerde, yaşlı insanlar daha yüksek yaşam kalitesi düzeylerine ulaşabilir. Ayrıca çalışma, gönüllülük ve topluluklarına katılım oranları daha yüksektir (Zaidi, 2015, s. 3). Yaşlılar buldukları toplumda; geçmiş-gelecek sürekliliğindeki bilinci ayakta tutan, dengelenme ve olgunluk unsuru, dil-kültür dağarcığının taşıyıcısı ve aktarıcısı konumundadır. Bilinen-yaşanmış tarihin tecrübe paylaşımındaki deneme-yanılma sürelerini, maliyetlerini azaltma işlevlerini gerçekleştirirler (Özmete, 2017, s. 1).

Yaşlanma, kendinde ve diğerlerinde -çocuklu ya da çocuksuz- varoluşsal yalnızlıkla yüzleşerek ve ilişkilerde yalnızlığı kucaklayarak gerçekçi bir şekilde uyum sağlar. Zaman ufku yaklaştıkça; gelecek, atalar, akranlar ve gelecek nesiller ile üretken tutum ve davranışlar ve ahiret inancıyla devam eden bir yaşam vaat edebilir (Black ve Hannum, 2015). Daha ileri götürmek için -manevi yolculuk yaşlanma ile bağlantılıdır ve yaşlanmak manevi bir yolculuktur (Mowat, 2005, s. 7). Maneviyatı kabul etmek önemlidir çünkü yaşlı yetişkinlerin yaşlanmanın bazı yönlerine göre uyum sağlamasına yardımcı olabilir. Ayrıca olumlu bir bakış açısına aktif

bağımsızlığa, anlamlı ilişkilere ve maneviyat duygusuna sahip olmak ve başa çıkabilmek yaşlı yetişkinler tarafından *başarılı yaşlanmaya* katkıda bulunan özelliklerden bazılarıdır (Malone ve Dadswell, 2018, s. 4).

Dünya nüfusu son 100 yılda teknoloji ve tıptaki olağanüstü gelişmeler, daha iyi sağlık ve yaşlılığa kadar daha aktif bir yaşam beklentisiyle, her zamankinden daha uzun yaşayan insan sayısının artmasıyla sonuçlandı. Doğurganlıktaki düşüşle birleşen bu eğilim, dünyanın birçok ülkesinde 60 yaş ve üzeri insan nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. 2050 yılına kadar, 60 yaş üzerindeki nüfusun, 15 yaşın altındakileri de aşacak şekilde büyümesi beklenmektedir (Zaidi, 2015, s. 1). Bu yaşlanan nüfus, toplum için önemli fırsatlar ve zorluklar getirecektir. Emeklilik gelirlerinin daha uzun sürmesi gerekecek, sağlık bakım maliyetleri önemli ölçüde artacaktır (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson ve Lindsay, 2019, s. 18). Ekonomik bir bakış açısından bu önemlidir, çünkü sağlık durumu çalışan verimliliğinin önemli bir belirleyicisidir ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkileri vardır. Bir yandan emeklilik kararlarını koşullandırır; öte yandan emek arzını artırır ve aktif olmayan bireylerin aktif kitleye göre genişleme oranını durdurur. Çalışanlar arasındaki üretkenlik farklılıklarının dikkate alınması, hem emeklilik hem de sağlık talebi kararlarıyla karşı karşıya kalan heterojen bireysel davranışlara yol açabileceğinden, analize ek bir boyut getirir (Aisa, Larramona ve Pueyo, 2015, s. 7).

Yaşlanma anı, habersiz geliyor ve hem birey hem de toplum olarak hazırlıklı olmadığımız bir duruma düşüyoruz. Hastalık gibi, yaşlanma anı da bizi amacımız üzerinde düşünmeye zorlar. Bu, yaşlanan benlik için bir meydan okumadır. Bu görevle mücadele eden yaşlıların bakıcısının temel rolü; acıdan kaçınma çabası içinde mücadele etmelerini engellemekten ziyade, onlara bu mücadelede yardımcı olmaktır (Mowat, 2005, s. 10). Ayrıca, zaman içinde yaşlanma; şimdiki düşünceler, gelecek duygusu ve hafıza için bir hareket noktasına ilişkindir. Yine de ileri yaşlarda, yaşlıların çeşitli yaşam yolları nedeniyle, yaşın kendisi; öznel ve nesnel bir *kalan zaman* duygusunun zayıf bir göstergesidir. Aile yaşamı, doğum yeri, eğitim, sosyoekonomik durum ve fırsatlara bağlı gelişimsel yörüngeler; ayrımlı yaş deneyimleme ve yaşlanma biçimlerine dönüşür. Daha uzun yılların geride kaldığının kabulü hem inkâr edilemez hem de ileri yaşlarda merkezi bir bilişsel bileşendir (Black ve Hannum, 2015). Böylece yorum, bilgi navigasyonu sorununun tam kalbine gitmektedir. Bilgi koordinasyonu veya bilgi eksikliği yaşlı kişinin ve onlara bakanların bakış açısından erişilebilir ve kullanışlı bir form olmalıdır (Ballantyne, Cheek, Gillham ve Quan, 2005, s. 19). Doğrusal çözümlere yol açan, aralarındaki iletişimi kolaylaştıran düşünce (Hazelton vd., 2019, s. 26) ve yaşlanmanın demografik olarak durmasının doğasını tam olarak anlamak için daha fazla teorik ve ampirik çaba gerekir. Fenomenin kendisi (Flatt, 2012, s. 2), yaşla ilgili bilgi ve becerileri kullanma fırsatları ve anlam duygusu; dinamik yaklaşımlarda çevre ile sürekli etkileşim sağlar. Yaşa bağlı sorunlarla başa çıkmak için çeşitli olasılıklar, sağlık açısından yetersiz kişilerin yeniden entegrasyonu için fırsatlar oluşturmak; kaçınılmaz olarak belirgin öznel anlatılarına özgüdür.

Yaşlanma olgusunda fiziksel işleyiş, sosyal ilişkiler ve deneyimler çevreden memnun olmayı içermektedir. Bununla birlikte, bireyler sosyal olarak tanımlanmış olan geniş bir aile sisteminde farklı bir anlayışa uyum sağlamaya çalışırken; yaşlanma olgusu benlik kavramını kapsayıcı bir yapı olarak daha geniş bir ortamı temsil etmektedir. Yaşlı bireylerin objektif olarak tanımlanmış bireysel ihtiyaçlarının karşılanması, bu konuda ellerinden geldiğince olumlu düşüncelerine tutarlı bir yaklaşımdır. Birey bağımsız olarak yaşlandığında bireysel yeterlik gelişebilir ve bu durum yaşlanma olgusunda istikrar ve değişim meselesinin ortaya çıkması anlamına gelir.

3. Aktif Yaşlanma

Aktif yaşlanma en iyi şekilde "hem bireyler hem de nüfus grupları için geçerli olan bir kavram" olarak tanımlanabilir. İnsanların hayatları boyunca sosyal, fiziksel ve zihinsel

potansiyellerini fark etmeleri; istek ve kapasitelerine göre topluma katılma, ihtiyaç duyduklarında kendilerine yeterli bakım ve koruma sağlar (Robbins, Lim Choi Keung ve Arvanitis, 2018, s. 34; Amado vd., 2016, s. 207). Aktif yaşlanma, literatürde yaşlı yetişkinlerin yaşamlarında bir dizi faktörü içeren bir sağlık ve esenlik yaklaşımı olarak dikkat çekmektedir. Bu kavram, yaşlı yetişkinlerin bir dizi sağlık sorunundan ziyade etkin bireyler olarak anlaşılmasını teşvik eder. İleri yaşlarda bazen elde edilemeyen yalnızca fiziksel ve zihinsel sağlığı geliştirme arzusunun ötesine geçer (Malone ve Dadswell, 2018, s. 1). Bu mekanizma, ampirik kanıtlarla iyi desteklenen dört kilit noktaya dayanmaktadır: (1) emeklilik yaşında sağlık durumunun iyi olması ile emeklilik zamanının ertelenmesi arasındaki bağlantı, (2) daha sonraki yaşamda sağlık yatırımlarının uzun vadeli etkileri, (3) sağlığın emek verimliliği üzerindeki olumlu etkisi, (4) daha yüksek gelirli bir yetişkinin koruyucu bakım kullanma olasılığının daha yüksek olması (Aisa vd., 2015, s. 2).

Bu doğrultuda, her ülkedeki aktif yaşlanma düzeyinin ölçümünde, aktif olarak yaşlanmak için kullanılması gereken kesin süreçler konusunda kişinin kural koyucu olmaması gerektiği savunulur. Holstein ve Mikler (2003) bu noktayı çok net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Yaşlanma hakkında kültürel görüşler ve imajlar yaratma yetkisi ancak etkileşimli bir araştırma sürecinde bağlamın ve özelliklerin nasıl etkilediğine dair eleştirel bir farkındalığa dayanabilir." Foster ve Walker (2015) ise aktif yaşlanmaya esnek, kapsayıcı ve zorlayıcı olmayan bir yaklaşımı savunmuştur (Amado vd., 2016, s. 210). Aktif yaşlanmada algılanan motifler, genç yaşlarda başarıya ve kariyer gelişimine odaklanmadan, daha ileri yaşlarda değerli görevleri veya ilginç işleri başarmak üzerinedir. Diğer insanlara yardım etme veya topluma katkıda bulunma, işin nasıl yapılacağı konusunda özerklik ve esneklik, önceden öğrenilmiş becerilerin kullanımı ile ilgili motivasyonlara dönüşür. İş motivasyonu, genellikle yaşla birlikte azalmaz veya artmaz; odak ve içeriği değişir (Zacher vd., 2018, s. 38). Bu yaklaşımlar, olası en iyi aktif yaşlanma kararları ve müdahaleleri için politika yapıcıları, toplulukları ve bireyleri desteklemenin yanı sıra; gelecekteki araştırmalara rehberlik etmek için esastır (Robbins vd., 2018, s. 35).

Yaşlı dostu ortamların teşviki, kapsayıcı bir topluma ulaşmada yaşlı insanlar için fazlasıyla kabul edilmektedir. Ulaşım, web siteleri, hastaneler ve finansal planlama hizmetleri dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda bu kavramları kullanan projeler etkili olmaktadır. Yaşlı gönüllülerin rolünü tanımak ve değer vermek, yaygın kuşaklararası faaliyetler; insanların yaşam seyrinin ileriki dönemlerinde olumsuz imajlarına meydan okumanın ayrılmaz bir parçası olacaktır. Yaşlı sakinlere informel destek sağlayabilecek bir ortamı teşvik edebilecek toplulukların oluşturulması gerekecektir (Bartlett, 2003, s. 31). Bununla birlikte, aktif yaşlanmaya yönelik destekleyici bir ortam tarafından kolaylaştırılan, genç ve yaşlı arasında iyi planlanmış bir kuşaklararası dayanışma stratejisi, kalkınma süreci boyunca sürekli bilgi paylaşımını ve öğrenmeyi sağlayacaktır (Zaidi, 2015, s. 2). Burada aktif yaşlanma, ulaşılması gereken optimal bir durumdan ziyade bireye özgü olan yaşlı yetişkinlerin günlük yaşamına yönelik çok boyutlu bir yaklaşım olarak kabul edilir. Bu nedenle, birey için önemli olduğu düşünülen daha birçok faktörü kapsayabilir ve bunlar farklı insanlar için farklı şekillerde ortaya çıkabilir (Malone ve Dadswell, 2018, s. 2).

Aktif yaşlanma, yaşlı yetişkinlerin ulaşım, egzersiz veya zevk için yürümek gibi günlük rutinlere fiziksel aktiviteyi entegre etme arzusunun ve yeteneğini tanımlar. Aktif yaşlanma, torunlarla parkta oynamak ve evde veya bahçede çalışmak gibi ekonomik veya sosyal olarak üretken faaliyetlerde bulunmayı da içerebilir (Michael, Green ve Farquhar, 2006, s. 734-735). Esnek bir ağırlık yapısı, yaşlıların daha değerli ve yaygın olan faaliyetlere daha fazla ağırlık vermesini sağlayacaktır (Amado vd., 2016, s. 210). Diğer bir deyişle, koruyucu sağlık ve üretkenlik; sağlıkta yaşa bağlı gerilemeyi yavaşlatmakta ve dolayısıyla emeklilik zamanının ertelenmesini daha cazip hâle getirmektedir (Aisa vd., 2015, s. 2). Bununla birlikte, aktif yaşlanma kavramının bazı önemli sınırlamaları vardır: İlk olarak, aktif yaşlanma, ileri yaş ve birçok yaşlı yetişkinin neler başarabileceği konusunda idealist ve gerçekçi olmayan bir görüşü

tasvir eder. Ayrıca, bireyin aktif yaşlanma kabiliyetine katkı sağlayabilecek sosyoekonomik ve kesişen etkenlerin çoğunu dikkate almaz. Ayrıca, aktif yaşlanma fikri, istemeden de olsa, bu ideale ulaşamayan yaşlı yetişkinlerin 'başarısız bir şekilde yaşlandıklarını' düşündürür (Malone ve Dadswell, 2018, s. 2).

Başka bir deyişle, yaşlanma sürecinin karakteristiği olan yaşa bağlı düşüş, bu nedenle kalıcı ve istikrarlı değil, aynı seviyededir. Rose'un (1991) klasik yaşlanma tanımında *kalıcı* terimini kullanmasına dikkat edilmelidir. Açıkça, ileri yaşlarda ve korunan koşullar altında yaşlanmanın demografik olarak sona ermesi göz önüne alındığında, kalıcı teriminin kullanımı sorunludur (Flatt, 2012, s. 1). Yaşlı yetişkinlerin ezici tercihi, yaşları ilerledikçe kendi evlerindeki ikametidir. Ancak mahalle bağlamının ve kentsel formun başarılı olmasını sağlayan unsurlarını anlamak için çok az çalışma yapılmıştır (Michael vd., 2006, s. 739). Yaşlanan nüfusun neye mal olacağına dair varsayımlar ve yaşlanma; onun zorluklarıyla ilgili sanayi öncesi ilkelere bağlı yaşlıların kapasiteleri ve kırılabilirliklerinin anlaşılmasıyla, tamamen ekonomik bir perspektiften ele alınır. Yaşlı insanlar, birçok açıdan savunmasızdır. Ancak, geleneksel emeklilik yaşından çok sonra aktif ve üretkenlik potansiyeline sahip olurlar (Zaidi, 2015, s. 2). Yaşlı yetişkinler için, bir yürüyüş yolunun çekiciliğini en üst düzeye çıkarmak, bir varış noktasına olan mesafeyi en aza indirmekten daha önemlidir (Michael vd., 2006, s. 738). Kalıplardaki değişiklikleri tespit etmek ve fiziksel aktivitenin teşviki için bireysel planlar tasarlamak, zaman içinde fiziksel aktivitenin tekrar tekrar değerlendirilmesini gerektirir (Cabrita vd., 2018, s. 19).

Yaşlı insanlarla çalışmak, onlara kariyer fırsatları hazırlamak için eğitim yollarına ihtiyaç vardır. Yaşlanan bir nüfusun çeşitli bakım ihtiyaçlarını karşılamak için eğitilmiş bir işgücü geliştirmek, olgun yaşta işsizlere yönelik yeniden eğitim programları; mevcut personel eksikliğini gidermek için önemli yollar olacaktır. Personel eğitimi yoluyla bilgi ve anlayışı artırmak için, sürekli gayret gösterilmesi gerekir (Bartlett, 2003, s. 31). En önemli sonuç, etkili olabilmek için herhangi bir tasarım ve uygulama kararında bireyin ihtiyaç ve tercihlerinin en başta gelen itici güç olması gerektiğidir. Aktif ve sağlıklı yaşlanmayı teşvik eden müdahalelerin başarısını garanti altına almak için, paydaşlar farklı alanlardaki uzmanlıklarını birleştirmelidir (Cabrita vd., 2018, s. 27).

Aktif yaşlanmada bireyler arasındaki davranışsal farklılıkların nedenleri ve etkilerini tanımlamak için öğrenilecek çok özellik vardır. Aktif yaşlanmada insan hareketliliğinin verimli bir şekilde düzenlenmesi; başkalarının beklentileri gibi dışsal baskılardan ziyade faaliyet türleri için belirsizlikle tanımlanır. Aktif yaşlanmada yaşlanmayı ve sağlıklı yaşama deneyimini geliştiren fırsatlar, aile sorumlulukları gibi yaş ve yaşam evresi ile ilgili zorluklar; özellikle yetkinliklerin yükseltilmesi stratejisini içerecektir. Bu stratejileri sadece daha iyi hâle getirmek, bilimsel girişim veya uygulamaların yorum ve yapılarımızı nasıl etkilediği düşüncesinde somutlaşır. Bununla birlikte, evrensel olarak kişinin benlik kavramının yaştan uzaklaşmadığını kabul etmek önemlidir.

4. Kuşaklararası Dayanışma

Fenomenolojik araştırmaların çıkış noktası yaşanmış deneyimlerdir. Fenomenoloji Husserl'e göre, bir kişinin yansıtıcı dikkat yöntemi kullanarak, bir fenomenin belirli öznelliğinin anlaşılmasındaki felsefi *bilme yoludur*. Her öznenin yaşadığı deneyimi, ona tamamen hazır olarak, *üçüncü kulağımızla* dinleyerek ve önceden belirlenmiş tepkiler beklemeden öğreniyoruz. Bilgi verenlerin biyografik ve kültürel tarihin deneyimleri üzerindeki *uzman* içgörülerinde (Black ve Hannum, 2015) birbirinden ayrılmaz iki kavram; aktif yaşlanma ve kuşaklararası dayanışmadır (Özmete, 2017, s. 32). Aktif yaşlanmanın dayanışma sorumluluklarındaki anlam, pratik ve sonuçların kapsamı; dayanışmanın altındaki anlayışa göre değişebilir. Bu nedenle, bazı yorumcular bir topluluğun zayıf, savunmasız ve ayrıcalıklı olmayan üyelerine karşı dayanışmacı sorumluluklarını vurgularken; diğerleri daha çok eşit bireyler arasındaki karşılıklı

sorumlulukları veya bireyin topluma karşı sorumluluklarını vurgulayabilir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 3).

Yaşlı insanlar ve aileleri, ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut bakım ve destek seçenekleri hakkında bilinçli bir karar vermek için gerekli bilgilere erişmekte güçlük çekebilirler. Daha fazla bilginin çözüm olduğu yolundaki yanlış düşünce altında, mevcut bilgi miktarını artırma eğilimi vardır (Ballantyne vd., 2005, s. 22). Bu tür sorumluluk iddialarında saklı olan çeşitli dayanışma anlayışlarını ayırt etmek ve açıklığa kavuşturmak için; bunların farklı sosyal ve politik konumlar ve çıkarlar ile ilgili karşılıklarını incelemek önemli bir analiz görevidir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 3). Kuşaklararası dayanışmada her yaştan insan, kendi ihtiyaç ve kapasiteleri ölçüğünde (Özmete, 2017, s. 34) kendilerini temsil eden veya miraslarını devam ettiren kişiler olarak değil; aynı zamanda ebeveynlerin yaşlılığında bir destek kaynağı olarak görülür. Böylece ailenin küçük üyeleri zaman içinde kendi varlıklarının kaynağını korurlar ve yaşlıların *kalan zamanda kendi* tarafından bakılacağına tesellisine katkıda bulunurlar (Black ve Hannum, 2015).

İlk olarak, grup ilişkisi ve ilgili 'biz' sorusu kritik bir noktadır. Dayanışma her zaman az çok belirli bir grubu ima ederken, sorumluluk konusu ve nesnesinin açık bir şekilde belirlenmesi gerekir. Mevcut söylemde, farklı *bizler* bir dayanışma grubunun -yaşlılar, gençler ve kuşaklararası bir bütün olarak toplum- temeli olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, ilgili varsayılan grup durumlarını incelemek; kesin uzantıları, sınırları ve ayrıca dayanışma sorumluluklarının öznesi veya nesnesi olarak uygunluklarını belirlemek için daha yakından analize ihtiyaç vardır. Bunu yaparken, sorunlu (*yaş ayrımcılığı*) klişeleştirme, ötekileştirme ve ayrımcılık süreçlerine özel dikkat gösterilmelidir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 4). Yaşlı insanlar kendi bakım hizmetlerinin aktif katılımcıları olacaklarsa ve aktif ve sağlıklı yaşlanma sadece 'moda sözler' ve boş retorik değilse; o zaman yaşlı insanlar ve onlarla ilgilenenler için bilgi navigasyonu konusu ele alınmalıdır (Ballantyne vd., 2005, s. 22). Bu teori aynı zamanda bilgi kaynaklarını kendi hayatlarının *gerçeğinin* uzmanları olarak kabul eder. Onların *gerçeği*, onların deneyimlerine ilişkin yorumlarımız için kılavuzları oluşturur (Black ve Hannum, 2015).

Bir yandan, dayanışma kavramının geniş kapsamlı kullanımı, temelsiz sorumluluk iddialarına ilk bakışta inandırıcılık kazandırmak için stratejik bir hamle olabilir. Bu nedenle belirli bireyler veya yaş gruplarında uygunsuz bir *sorumluluğa* yol açabilir. Diğer taraftan, aslında tüm sorumluluklar dayanışma ölçütleri üzerine kurulmaz. Aslında dayanışma sorumlulukları; insan onuruna saygı gösterme yükümlülüğü, temel adalet ve eşitlik ilkeleri gibi ahlaki veya yasal sorumluluklar karşısında bir perspektife oturtulmalıdır. Bu şekilde dayanışma sorumluluklarının normatif sınırları ortaya çıkar (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 4). Sağlanan bilgilerin içeriğine karşı, bu konuda gezinme sürecine daha fazla odaklanma acilen gereklidir (Ballantyne vd., 2005, s. 22). Bu nedenle yaşlanma, yaşam ve zamanın sınırlarındaki bağlam ve kültürü aşar. Benliğin önceki ve sonraki nesillere ve sonsuzluğa yayılma yeteneği nedeniyle geçişen olarak kabul edilebilir (Black ve Hannum, 2015).

Son olarak, tüm sorumlulukların bugüne kadar dayanışma normlarına dayanmadığını kabul etmek de önemlidir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 3). Aslında, yalnızca daha fazla bilgi sağlamak muhtemelen durumu daha da kötüleştirir ve hizmet arayanlar ve hizmet sağlayanlar için daha fazla kafa karışıklığına neden olabilir (Ballantyne vd., 2005, s. 22). Dolayısıyla hümanist değerler, hayata bakış idealleri olarak; genç nesiller için de geçerlidir. Ancak bu nesiller daha soyut biçimde değiştiler. Hümanist semboller daha az anlam taşıyan işaretler hâline gelmiştir. Buna göre, en yüksek değerler olan dayanışma ve fedakârlık anlayışı; bireysel özerklik ve onun özgürce gelişmesi karşısında anlamını yitirmiştir. Daha az değişken, istikrarlı ortamın aksine, orta kuşakta olmak; modern bir mobil ortamın eğitim ve yetiştirmeye olan ihtiyacıdır. Bu, evde iş oyunları aracılığıyla geliştirilmekte olan yeni tutumların –yaratıcılık, girişim ve mobilite– önemini vurgulamaktadır. Genç nesilde pozisyonlar, içerik ve biçim açısından çocukların gözünde yetersiz olan ebeveynlerin otoritesi ile sınırlıdır (Järva, 2014, s. 3).

Ayrıca, günümüzün gençleri için onurlu bir yaşlanmayı desteklemeye yönelmiş politikalar, ciddi bir farkındalık kaynağı oluşturmaktadır. Bunun nedeni birçok ülkenin, şu an kısmen bebek ölümlerinin azaltılmasındaki başarılarıyla ortaya çıkan bir *genç artışı*dir. Bugünün bu 'gençlik artışı' yarının 'yaşlı artışı' olacaktır (Zaidi, 2015, s. 2). Bu nedenle dayanışma grubu, genellikle medya ve kamu söyleminde belirsizleşirken, varsayılan sorumluluğun özne ve nesnesi; zorunlu kimi spesifikasyonlara gereksinim duyar. Bu anlamda, dayanışmanın somut dayanışma sorumluluklarına 'çevrilmesi', alta yatan dayanışma grubunun tanımlanmış bir özne ve sorumluluk nesnesi olarak farklılaşmasını gerektirir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 3). Bunların farklı konseptlerde gelişerek birbirleriyle iç içe geçmeleri, kuşaklararası dayanışmayı güçlendirici imkânlardır. Burada başlıca amaçlanan, yaşlıların aktif kalmaları ve hayata tutunmalarının sağlanmasıdır (Esendemir, 2016, s. 424).

İkinci olarak, ister kültürel ister manevi olsun (Black ve Hannum, 2015) kuşaklararası dayanışmaya yapılan çağrılarda ima edilen ahlaki paradigmlar büyük ölçüde belirsizliğini korumaktadır. Bazıları, bir topluluğun en zayıf üyelerine yönelmesinin asimetrik hayırseverliğini veya -tersine- belirli bir grubun bir bütün olarak topluluk için kahramanca fedakârlıklar yapmasını tasavvur edebilir. Diğerleri belirli bir aşamaya kadar, aydınlanmış şahsi çıkarı onaylayan eşit grup veya bireyler arasındaki karşılıklı destek ve yardım beklentisine yönelir. Bu doğrultuda, gençlerin daha önce varlıkları ve refahları için zemin hazırlamış olan yaşlıları desteklemelerinin beklendiği art zamanlı bir karşılıklılık kavramı da vardır. Meşruiyetlerini, sosyal ve politik konularla olan bağlarını incelemek için farklı dayanışma modellerinin ve bunlara karşılık gelen sorumlulukların daha yakından analizine ihtiyaç vardır (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 4). Bir ölçek kullanarak diğer nesillere yönelik algı değişiklikleri ölçüldüğünde; sadece genç nesillerin yaşlılara yönelik olumlu algısı artarken, eski nesillerin algısı artmamıştır. Bu nedenle gelecekteki araştırmalar, çeşitli kuşakların ortak sosyal sorunlarla eşit konumda bir arada olduğu ikili programlar tasarlanmalıdır (Chung ve Kim, 2021, s. 219).

Eski nesil için farklı nesiller arasındaki dayanışma karşılıklı yardıma dayanır: Torunlara bakmak, ortak çıkarlar, sevgi, saygı ve birbirini anlamak. Dayanışma kaynaklarının aile refahı ve karşılıklı sorunlarının çözümünde orta kuşak; benzer değerler görür. Çocuklarının hangi ilgi alanlarına sahip oldukları konusunda bilgi sahibi olmak; yaşam boyu eğitim ve dünyaya açıklık; para, spor yapmak, boş zamanlarda birlikte bir şeyler yapmak (Järva, 2014, s. 8). Ayrıca, Szydlik tarafından ortaya konulan teorik çerçeve; kuşaklararası dayanışmanın temelde bir aile ve sosyal bağlamda yerleşik bireylerin ikili bir ilişkisi olduğu gerçeğini açıklamak için ana hatlarıyla belirtilmiştir. Yetişkin kuşaklararası dayanışmayla ilgili esas bulgularda, büyük ebeveyn-çocuk modellerinin bir tartışması gösterilmektedir (Bordone, 2015, s. 402). Kuşaklararası aile dayanışması açık, akışkan ve yaygın olarak test edilmiş çok boyutlu kurallar bütünüdür. Farklı toplumlarda kuşaklararası, özellikle ebeveynler ve yetişkin çocuklar arasındaki etkileşimler yaşam döngüsünün seyridir. Sadece davranışlarla değil; aynı zamanda tutumlar, değerler ve duygularla da ilgilidir. Aidiyet duygusu olmak üzere iki ana grupta toplanabilir: Yapısal-davranışsal ve Duyuşsal-bilişsel (Coimbra ve Mendonça, 2013, s. 162). Dolayısıyla bir tür topluluk duygusuna veya biçimine bağlı değildir. Bunun yerine, koşulsuz ve evrensel olması gerekir (Ellerich-Groppe vd., 2020, s. 3).

Kuşaklararası dayanışmada insanların yaşadığı sorunları, yaşam tarzı ve seçimlerini dikkate alan en iyi sürdürülebilir sonuç; bağlamsal yeteneklerin bir bileşimini gerektirir. Kuşaklararası dayanışma sosyal bağlamdan ayrı olarak gelişmediğinden, toplumsal yapıda kimliğin istikrarına yönelik belirli zorluklar daha da artmaktadır. Aynı zamanda bir nedene adanmışlıkta veya hayatın adandığı iş yoluyla yaşlı birey, hâlâ bazı görevleri yerine getirebiliyorsa; yaşlanma, kendi kendine bütünleşme arayışını sürdürmektedir. Bir tür anlam ifade eden kuşaklararası dayanışmada birey, aidiyet duygusu ve yaşlanma korkusu arasındaki ilişkiyi düşünürken; kültürel olarak özdeşleştiği çoklu mekânlara kimlik ve anlam vermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu makalede, yaşlanma çalışmalarında bireyin rol kimliğini devam ettirme amaç ve yaklaşımını benimsemek önemlidir. Yaşlılar için faydalı olan normlar, davranış ve güvenlik performansı yaşla birlikte artma eğilimi gösterir ve verimsiz davranışlar yaşla birlikte azalır. Yaşlanma ve yaşlanılan topluluk içindeki bu normlar, tipik olarak toplumsal düzeyde performans gösteren bir kariyerdan ayrılma yaşıdır. Aktif yaşlanma sürecinde önemli bir rol, tarafsız bir değerlendirme için modeller sağlayarak; değerler ve önemli sosyal yenilikler üretmek için kullanılır. Bireyin kendini tanıma ve kimlik duygusuna ulaşmasını, etkinliklerin ikamesi veya durumların değiştirilmesini yönlendiren bu roldür. Yeni bilgilerin analizinden anlam çıkararak aktif yaşlanma paradigmasına hâkim olan fikir, dengeleyici toplumsal bir oluşuma bağımlı olabilir. Bu makalede, aktif yaşlanmada belirlenen fırsatlardan elde edilen sonuçları bütünleştirmek için yenilikçi bir yaklaşım aranırken, yaşlananlar için yapı; etkili yaşlanma ve sağlıklı yaşam sonuçları elde etmeye odaklanmadır. Araştırma literatüründe aktif yaşlananlar, kullanım stratejilerini daha çok yaş dostu bir çevreye dâhil etmek için uzun süredir devam eden veya yeni kurulan girişimleri göz önünde bulundurur. Aktif yaşlanmada deneyime dayalı kariyer yolları tanıtılır ve mesleki eğitim ile birleştirilir. Bununla birlikte, bağlam ve dinamiklere erişim sağlayabilmek ilgi çekici ve güvenlik mevcudiyetidir. Bu makalede, bu analizin dayandığı uygulama ve her bir ayrı gelişim planı oldukça iyi temsil edilir ve temsille neredeyse eşleşir. Yaşlanan bir toplumda, her yaştan insanın katkısındaki muhakeme ve hafıza, duygu yetkinlikleri yaşla birlikte gelişme eğilimindedir. Kuşaklararası dayanışmada, nitelikli uygulamaların belirlenmesi ve yaygınlaştırılması, doğal bir şekilde ve her iki taraf için de bu ağı anlama ihtiyacına dayanmaktadır. Bu makalede, kuşaklararası dayanışmada çeşitli bireysel ve bağlamsal özelliklerle ilgili farklılıklar, çerçevenin fırsat boyutu, belki de gelişim hedeflerinde en belirgin olanıdır. Kuşaklararası bağlılığın kritik bir unsur sadece bireylere yönelik olmayıp; sosyal karşılıktan daha fazla koruyucu bir etkinin sıklığı ve ilişkilerin kalitesidir. Bu makalede, kuşaklararası dayanışmayı etkinleştiren araçlar ve yeteneklerle projeleri destekleme ihtiyacı; yüksek düzeyde kendi kendini organize eden bağlanabilirliği nedeniyle karmaşık, doğası gereği zor ve sorunlu bir faaliyettir. Kuşakları uygun ölçüm ve teşviklerle yenilikçi çözümler üretmeye dâhil etmek, bilgi transferinin başarılı örneklerini ortaya çıkarmak, temsil ve bunların uygulanma niteliklerini geliştirmek ve yükseltmek, daha stratejik bir yaklaşıma özgü fırsatlara atıf yapmak; bu makalenin önemidir.

Kaynakça

- Aisa, R., Larramona, G. ve Pueyo, F. (2015). Active aging, preventive health and dependency: heterogeneous workers, differential behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 117, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.06.001>
- Amado, C. A. F., São José, J. M. S. ve Santos, S. P. (2016). Measuring active ageing: a data envelopment analysis approach. *European Journal of Operational Research*, 255(1), 207-223. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.04.048>
- Ballantyne, A., Cheek, J., Gillham, D. ve Quan, J. (2005). Information about the information: navigating services and supports for older people. *Quality in Ageing and Older Adults*, 6(3), 17-23. <https://doi.org/10.1108/14717794200500018>
- Bartlett, H. (2003). An ageing perspective. *Foresight*, 5(6), 26-33. <https://doi.org/10.1108/14636680310698810>
- Black, H. K. ve Hannum, S. M. (2015). Aging, spirituality, and time: a qualitative study. *J Relig Spiritual Aging*, 27(2-3), 145-165. <https://doi.org/10.1080/15528030.2014.1003274>
- Bordone, V. (2015). Intergenerational solidarity. J. D. Wright (Ed), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences (second edition) içinde* (ss. 402-408). New York: Elsevier.

- Cabrita, M., op den Akker, H., Tabak, M., Hermens, H. J. ve Vollenbroek-Hutten, M. M. R. (2018). Persuasive technology to support active and healthy ageing: an exploration of past, present, and future. *Journal of Biomedical Informatics*, 84, 17-30. <https://doi.org/10.1016/j.jbi.2018.06.010>
- Chung, S. ve Kim, J. (2021). The effects of intergenerational program on solidarity and perception to other generations in Korea. *Journal of Social Service Research*, 47(2), 219-231. <https://doi.org/10.1080/01488376.2020.1744501>
- Coimbra, S. ve Mendonça, M. G. (2013). Intergenerational solidarity and satisfaction with life: mediation effects with emerging adults. *Paidéia*, 23(55), 161-169. <https://doi.org/10.1590/1982-43272355201303>
- Ellerich-Groppe, N., Schweda, M. ve Pfaller, L. (2020). #StayHomeForGrandma –towards an analysis of intergenerational solidarity and responsibility in the coronavirus pandemic. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1), 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100085>
- Esendemir, Ş. (2016). Türkiye'de yerinde yaşlanma ve mekân gerontolojisinin temel parametreleri. *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 411-429.
- Flatt T. (2012). A new definition of aging?. *Frontiers in genetics*, 3(148), 1-2. <https://doi.org/10.3389/fgene.2012.00148>
- Hazelton, L., Gillin, L., Kerr, F., Kitson, A. ve Lindsay, N. (2019). An ageing well collaboration: opportunity or wicked problem. *Journal of Business Strategy*, 40(1), 18-27. <https://doi.org/10.1108/JBS-01-2018-0008>
- Järva, I. (2014). Intergenerational solidarity in family communication and childrearing among Russians living in Estonia. *SHS Web of Conferences*, 10, 1-10. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20141000014>
- Kaur, H., Kaur, H. ve Venkateshan, M. (2015). Factors determining family support and quality of life of elderly population. *International Journal of Medical Science and Public Health*, 4(8), 1049-1053. <https://doi.org/10.5455/ijmsph.2015.21012015220>
- Malone, J. ve Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and/or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics*, 3(28), 1-16. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>
- Michael, Y. L., Green, M. K. ve Farquhar, S. A. (2006). Neighborhood design and active aging. *Health & Place*, 12(4), 734-740. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2005.08.002>
- Mowat, H. (2005). Ageing, spirituality and health. *Scottish Journal of Healthcare Chaplaincy*, 8(1), 7-12. <https://doi.org/10.1558/hsc.v8i1.7>
- Özmete, E. (2017). *Türkiye'de kuşaklararası dayanışmanın değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Robbins, T. D., Lim Choi Keung, S. N. ve Arvanitis, T. N. (2018). E-health for active ageing; a systematic review. *Maturitas*, 114, 34-40. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2018.05.008>
- Velazquez, A., Martínez-García, A. I., Favela, J. ve Ochoa, S. F. (2017). Adaptive exergames to support active aging: an action research study. *Pervasive and Mobile Computing*, 34, 60-78. <https://doi.org/10.1016/j.pmcj.2016.09.002>
- Zacher, H., Kooij, D. T.A.M. ve Beier, M. E. (2018). Active aging at work: contributing factors and implications for organizations. *Organizational Dynamics*, 47(1), 37-45. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2017.08.001>
- Zaidi, A. (2015). *Ageing and development. GSDRC professional development reading pack no. 25*. Birmingham, UK: University of Birmingham.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Kimlik Tahayyülü: Etno-Sembolizm Perspektifinden Bir Okuma

National Identity Imagination in Tarık Buğra's Novels: A Reading From The Perspective of Ethno-Symbolism

Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERGÜÇ¹

Öz

Tarık Buğra'nın millî kimlik tahayyülü bu çalışma kapsamında incelenecektir. Söz konusu inceleme, Buğra tarafından kaleme alınan *Osmancık*, *Küçük Ağa*, *Firavun İmanı* ve *Gençliğim Eyvah* başlıklı romanlar özelinde olacaktır. İsmi zikredilen metinlerde yansıtılan millî kimlik tahayyülü milliyetçilik kuramlarından biri olan etno-sembolizm perspektifinden okunacaktır. Etno-sembolizm yaklaşım çerçevesinde John A. Armstrong ve Anthony D. Smith'in düşüncesine başvurulacaktır. Armstrong'un başvurduğu *longue durée* kavramı, romanlardaki millî kimlik tahayyülünün anlaşılması için başvurulacak birinci kavram olacaktır. Smith'in icat edilmiş geçmiş kavramı ise romanlardaki millî kimlik tahayyülünün analizi için başvurulacak ikinci kavram olacaktır. Buğra'nın yeniden icat ettiği geçmiş ve millî kimliğin epistemolojisinde Immanuel Kant'ın ödev ahlâkı ve Henry Bergson'un sezgi kavramlarının bulunduğu belirtilecektir. Türkiye'deki millî kimliğin böyle bir tasarımdan uzakta inşa edildiğini belirten Buğra'nın bu tercihe ilişkin düşüncesi *Gençliğim Eyvah* başlıklı roman üzerinden okunacaktır.

Anahtar Kelime: Millî Kimlik, Etno-Sembolizm, Longue Durée-Hayalî Geçmiş, Roman, Tarık Buğra.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Tarık Buğra's imagination of national identity will be examined within the scope of this study. The aforementioned review will be specific to the novels *Osmancık*, *Küçük Ağa*, *Firavun İmanı* and *Gençliğim Eyvah* written by Buğra. The imagination of national identity reflected in the mentioned texts will be read from the perspective of ethno-symbolism, which is one of the theories of nationalism. Within the framework of the ethno-symbolist approach, the ideas of John A. Armstrong and Anthony D. Smith will be consulted. The concept of *longue durée* that Armstrong applied will be the first concept to be applied to understand the imagination of national identity in the novels. Smith's concept of the imagined past in relation to national identity will be the second concept to be applied for the analysis of the imagination of national identity in the novels. It will be stated that Immanuel Kant's morality of duty and Henry Bergson's intuition concepts are included in the epistemology of past and national identity reimagined or reinvented by Buğra. Stating that the national identity in Turkey is built away from such a design, Buğra's opinion on this choice will be read through the novel titled *Gençliğim Eyvah*.

Keywords: National Identity, Ethno-Symbolism, Longue Durée-Imagined Heritage, Novel, Tarık Buğra.

Paper Type: Research

¹Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, v.erguc@alparslan.edu.tr.

Atf için (to cite): Ergüç, V. (2024). Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Kimlik Tahayyülü: Etno-Sembolizm Perspektifinden Bir Okuma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 753-771.

Giriş

Siyaset bilimi literatürü içerisinde modernleşme kavramının önemli bir yeri olmuştur. Bunun önemli bir nedeni, kavramın yeni bir hakikate işaret etmesidir (Jusdanis, 1998, s. 11). Bahsi edilen yeni hakikat rejiminin milliyetçilik olduğunu belirtmek mümkündür (Kadıoğlu, 2004, s. 10). Milliyetçiliğin nüvesinde millî kimlik inşa sürecinin olduğu görülmektedir (Smith, 2009, s. 40).

Millî kimlik inşa sürecine ilişkin düşünce refleksleri dünyanın birçok coğrafyasında olduğu gibi Türkiye'de de görülmüştür. Cumhuriyet dönemi düşünce hayatında önemli bir isim olan Tarık Buğra'nın bu duruma bir örnek olduğu söylenebilir (Tekin, 2018a, s. 16). Buğra, edebiyat alanında edindiği birikimle, yaşamı boyunca yayınladığı hikâyeler, köşe yazıları ve romanlar aracılığıyla düşüncesini ortaya koymuştur.

Buğra'nın temel motivasyon kaynağı, Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecidir (2022a, s. 71). Bu bağlamda geçmiş dönemden devreden kültür bakiyesi olan Osmanlı-İslâm mirasının millî kimlik inşa sürecinde ötelenmesinin Tarık Buğra'nın düşüncesinin oluşumunda tetikleyici bir unsur olduğunu belirtmekte bir beis bulunmamaktadır (Buğra, 2008, s. 61-62 ve 95; Tekin, 2018b, s. 9). Bu tespitten yola çıkarak çalışmanın birinci sorunsalı olarak tasarlanan Buğra'nın millî kimliği nereden kurduğu sorusuna üretilecek argüman Osmanlı-İslâm geçmişi olacaktır.

Tarık Buğra'nın düşüncesi, çalışma kapsamında etno-sembolizm perspektifinden okunacaktır. Osmanlılık ve Müslümanlığın Buğra'nın zihninde geçmişe işaret etmesi (Tekin, 2018a, s. 16), onu etno-sembolizm perspektifinden okumaya elverişli kılmaktadır. Etno-sembolizm içerisinde iki önemli isim olarak öne çıkan John A. Armstrong ve Anthony D. Smith'in perspektifinden (Özkırmı, 2009, s. 210-211) Buğra'nın romanlarında yer verdiği millî kimlik bağlamındaki düşüncesi okunacaktır.²

Tarık Buğra'nın romanlarında yer verdiği millî kimlik tasarımının anlaşılması için evvelâ Armstrong'un, zamandaki devamlılık olarak tanımladığı *longue durée* kavramına başvurulacaktır. Bu anlamda Osmanlı-İslâm mirasını muhtevasında barındıran geçmiş zaman ile Türkiye Cumhuriyeti'ni ihtiva eden şimdiki zaman arasında devamlılık olduğunu savunan Buğra'nın fikri, *longue durée* kavramı ile bağlantılı biçimde okunacaktır.

Smith, Buğra'nın millî kimliğe ilişkin bakış açısını anlamak için Armstrong'dan sonra başvurulacak ikinci düşünür olacaktır. Etnik özün başka bir ifadeyle geçmişin yeniden icat edilebildiğini belirten Smith'in ifadesinden yola çıkarak (2002a, s. 270; 2013, s. 121), Buğra'nın eseri okunacaktır. Bu açıdan çalışmanın ikinci sorunsalı olarak tasarlanan Buğra'nın millî kimlik tasarlamak ile neyi amaçladığı sorusuna etno-seküler kimliğin yerine yeni bir geçmişe dayanan kimliği önerdiği iddiası ileri sürülecektir (2017a, s. 38).³ Yeni kimliğin geleneksel olan

² Armstrong ve Smith ile birlikte John Hutchinson'un da etno-sembolizm içerisinde yer aldığı dikkate alındığında onun neden çalışma kapsamına dâhil edilmediği sorusunun belirmesi mukadderdir. Günümüzdeki milletlerin geçmişteki etnik toplulukların devamı olduğu konusunda Hutchinson ile Armstrong ve Smith arasında bir örtüşme olsa da (Şimşek, 2009, s. 91) bir ayrılığın olduğu anlaşılmaktadır. Hutchinson'u iki düşünürden ayıran temel fark, geçmişin yeniden inşa edilmesi hususudur. Çalışmaya konu edilen Tarık Buğra'nın geçmişin yeniden icadı bağlamında değerlendirilmesinden dolayı Armstrong ve Smith tarafından geliştirilen perspektiften bir okuma pratiği geliştirmek uygun bulunmuştur.

³ Buğra'nın *Osmanlık* isimli eserini milliyetçi-muhafazakâr bir özcülük örneği olarak tanımlayan Murat Belge'den yola çıkıldığında (2009, s. 18 ve 72-76), Osmanlılığı salt Türklük ve Müslümanlığa indirgeyen Buğra'yı özcü olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir (2017a, s. 16). Ancak Craig Calhoun'un belirttiği üzere (2009, s. 25), özcülük içerisindeki millî kimliğin verili olması ve tüm zamanlar için sabit kalması durumunun Tarık Buğra için tam geçerli olmadığı söylenebilir. Buğra'nın, millî kimliğin merkezi olarak gördüğü geçmişin verili ve sabit olmaktan ziyade inşa edildiğine inandığı anlaşılır (2017a, s. 257). Bununla birlikte düşünürün geçmiş merkezindeki millî kimliğin önemli bir unsuru olarak beliren dilin farklı kültürler arasındaki alış-veriş sonucunda zenginleştiği yönünde kanaat taşıdığı görülmektedir (2008, s. 34). Buğra'nın dil ile birlikte tecessüm eden kültürün de değişmelere açık olduğu kanaatini taşıdığına şahit olunmaktadır (2018a, s. 171). Kültür değişmeleri konusunda izolasyonist bir tavır sergilemeyen Buğra'nın tüm zamanlar için sabit kalan bir geçmiş, bir millî kimlik bir diğer ifadeyle Türklük ve Müslümanlık

Osmanlı-İslâm kültürü ile modern olan Türkiye Cumhuriyeti arasında devamlılığı içeren bir şahsiyete işaret ettiği ileri sürülecektir (2017a, s. 136; 2022a, s. 71). Bu anlamda John A. Armstrong'un zamandaki devamlılığı imleyen ve modern milletlerin öncesini de ihtiva eden *longue durée* kavramı Buğra'nın romanlarını okumada işlevsel olacaktır.

Çalışma kapsamında Buğra'nın millî kimlik tahayyülünün izlerinin aranacağı romanlar sırasıyla şunlar olacaktır: *Osmancık*, *Küçük Ağa*, *Firavun İmanı* ve *Gençliğim Eyvah*. Bahsi edilen eserlerin Buğra'nın zihninde bir roman serisine tekabül ettiği dikkate alındığında (2018a, s. 125 ve 314; Fedai, 2011, s. 208), düşünürün idealindeki millî kimliğin nüvelerinin orada aranmasının esas nedeni açığa çıkmaktadır⁴. Millî kimlik inşasının toplum içerisinde yaşayan bireylerin nezdinde kabul edilmesi için romana ihtiyaç duyulmasının (Dede, 2021, s. 25 ve 125; Jusdanis 1998, s. 228), Buğra için de geçerli olduğu görülmektedir (2017a, s. 281). Romanın, yeni bir hakikat merkezinde yeni bir dünyanın kurulmasını mümkün kıldığı fikrinden yola çıkarak (Lukacs, 2019, s.16), Türkiye'deki millî kimliğin yeniden inşasında Buğra'nın romana önem attığı bildirilecektir (2017a, s. 281). Çalışma kapsamında üçüncü sorunsal olarak formüle edilen Buğra'nın romandan ne beklediği sorusuna yeni bir geçmişe dayanan millî kimlik cevabı verilecektir.

Geçmiş zamanı yeniden tasarlamak isteyen Buğra'nın o zamana nasıl bir anlam yüklediği sorusu, çalışma kapsamında ileri sürülen dördüncü sorunsal olacaktır. Bu sorunsala, Buğra'nın zamana Immanuel Kant ve Henry Bergson perspektifinden anlam verdiği biçiminde bir cevap verilecektir. Kant tarafından formüle edilen ödev ahlâkı kavramı ve Bergson tarafından üretilen sezgi kavramının izleri *Osmancık*, *Küçük Ağa* ve *Firavun İmanı* başlıklı metinlerde aranacaktır.⁵ Türkiye'deki millî kimliğin böyle bir tasarımdan uzakta inşa edildiğini belirten Buğra'nın, idealindeki tasarımdan uzak kimlik inşasına ilişkin bakış açısı *Gençliğim Eyvah* romanında aranacaktır.

1. Yöntem

Tarık Buğra tarafından kaleme alınan 4 adet romandaki millî kimlik tahayyülünün analizinin amaçlandığı bu çalışmada, metinlerin analizi için yorumcu bilgi kuramına başvurulacaktır. Böyle bir tercihte bulunmanın ilk nedeni, onun yeniden anlamlandırmaya imkân vermesidir (Dilthey, 2012, s. 107). Yeniden anlamlandırma eylemi ilkin çalışmanın kavramsal çekirdeği olarak tasarlanan millî kimlik için sergilenenecektir. Kavramsal çerçeve kapsamında yer verilen millî kimlik kavramı, ona ilişkin yaklaşımlardan biri olarak beliren etno-sembolizmin iki önemli düşünürü olan Armstrong ve Smith'in perspektifinden okunacaktır. Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere romanların ödev ahlâkı ve sezgi kavramları perspektifinden okunması ise yeniden anlamlandırmanın ikinci biçimi olacaktır. Düşünürün yaşadığı dönemi tasvir ettiği *Gençliğim Eyvah* eserinin Goethe perspektifinden okunması ise yeniden anlam vermenin üçüncü boyutu olacaktır.

Beşir Ayvazoğlu tarafından kaleme alınan *Büyük Ağa Tarık Buğra* başlıklı metinde Buğra'nın eserlerinde ezoterik bir diğer tabirle üstü kapalı bir anlatım tarzını kullandığını belirtilmesi (2018, s. 94) ise yorumcu bilgi kuramını tercih etmenin ikinci sebebidir. Yorumcu bilgi kuramı sayesinde gizlenen anlamın üzerindeki örtünün kaldırılması hedeflenmektedir (Baş ve Akturan, 2017, s. 85; Neuman, 2017, s. 131). Bunun için yorumcu bilgi kuramının

tahayyülü sergilemediği dikkate alındığında özcülük içerisinde tam olarak yer almadığı ifade edilebilir. Bu açıdan millî kimliğin verili ve sabit olduğu iddiası ile müsemma olan ilkçilik yerine değişen koşullara göre inşa dayandığını savunan etno-sembolizm (Özkırımlı, 2009, s. 94-97) perspektifinden Buğra'nın değerlendirilmesi çalışma kapsamında tercih sebebi olmuştur.

⁴ *Yağmur Beklerken* ve *Dönemeçte* romanlarının da seri içerisinde yer aldığı dikkate alındığında bu eserlerin çalışma kapsamına neden dâhil edilmediği yönünde bir sorunun belirmesi muhtemeldir. *Yağmur Beklerken* romanında ödev ahlâkından ziyade zamandaki akışa yer verilmiş olmasının düşünülmesi, bu çalışma kapsamına alınmama sebebidir. *Dönemeçte* eserinde ise ödev ahlâkından bahsedilmiş olsa da Buğra'nın geçmiş okumasını yansıtmaması bu eserin çalışma kapsamına dâhil edilmeme nedenidir.

⁵ Tarık Buğra tarafından kaleme alınan *Oğlumuz ve Yarın Diye Bir Şey Yoktur* başlıklı kitaptaki önsöz metninde Buğra'nın hikâyelerinde görülen zaman anlayışı ile Henry Bergson'un zaman üzerine geliştirdiği düşünce arasında bağlantı kuran Jale Parla'dan yola çıkarak (2021, s. 7) Buğra'nın bu incelemeye konu edilen romanlarında Bergson'un sezgi kavramının izleri aranacaktır.

merkezindeki fenomenolojik⁶ çözümleme tekniğine başvurulacaktır. Fenomenolojinin kurucusu olan Edmund Husserl'in görünen ve görünen şey ifadesinden yola çıkarak (2017, s. 11) Buğra'nın metninde görünen ifadenin neye işaret ettiğinin ve içinde örtük olarak neyi barındırdığının, neyi kastettiğinin saptanması amaçlanmaktadır.

Tarık Buğra'nın üzerine oldukça geniş bir literatürün olduğunu ifade etmek mümkündür.⁷ Bu noktada sadece çalışmanın kapsamı ile ilgili metinlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle Yükseköğretim Kurulu'nun bünyesinde bulunan Ulusal Tez Merkezi'nin internet sitesinde Buğra üzerine kaleme alınan 42 adet tez çalışmasına rastlanmıştır. Tesadüf edilen metinlerden 39'unun dilbilim, dil ve edebiyat alanlarında, 3'ünün ise tarih, kamu yönetimi ve sahne sanatları alanında olduğu tespit edilmiştir. 42 adet çalışmadan 2'sinin bu çalışma kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür. İlk çalışma, Zeynep Ersöz tarafından kaleme alınan *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adivar, Peyami Safa ve Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Mücadele'ye Bakış* başlıklı metindir. Söz konusu tezde ismi zikredilen yazarların Millî Mücadele'ye bakışları karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında dikkat çeken ikinci tez ise Davut Ekşi tarafından yazılan *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Kültüründe Üç Çizgi Üç Yazar: Y. Kadri Karaosmanoğlu, Kemal Tahir, Tarık Buğra* başlıklı metindir. Bahsi edilen çalışmada üç yazarın ideolojik konumlarına göre tarihe bakışları aktarılmış ve karşılaştırılmıştır. Tarık Buğra'nın 4 adet romanının incelemeye tabi tutulacağı bu metinde düşünürün tarihe bakışı konusunda her iki çalışmayla örtüşme olsa da kuramsal temele göre yorumlama konusunda bu çalışmada farklılığın yakalandığı söylenebilir.

Kaleme alınan tez çalışmalarından hariç olarak çalışma kapsamında dikkat çeken ilk metnin Hüseyin Çil tarafından kaleme alınan "Tarık Buğra'nın Romanlarında Muhafazakârlığın İzdüşümleri" başlıklı makale olduğu söylenebilir. Bahsi edilen çalışmasında yazar, Buğra'nın bu çalışmaya da konu edilen romanlarındaki muhafazakâr düşünceye ait temalara odaklanır. Bu çalışma kapsamında incelenemeye tâbi tutulacak olan 4 adet roman hususunda Çil ile bir örtüşme olduğu görülmektedir. Böyle bir durumda akla gelen soru, iki çalışma arasındaki farklılaşmanın nerede olacağı üzerinedir. Bu anlamda iki metin arasındaki en önemli farkın bağlamlar konusunda olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Çil tarafından kaleme alınan metinde açıklanan öğelerin millî kimlik unsuru olarak tartışılmadığı dikkate alınarak bu çalışmada Buğra'nın tahayyül ettiği geçmiş, millî kimlik ve onun epistemolojisi irdelenecektir. Bu noktada Çil'den farklı olarak Buğra'nın tasarladığı kimliğin yeni bir ahlâkî bir kişiliğe, yeni bir deneyime, bir diğer deyişle yeni bir ethosa (Aristotle, 1927 922b, s. [XIX 48]) tekabül ettiği bu çalışmada savunulacaktır. Bahsi edilen ethosun bilgi ve ahlâk ilişkisinin yeniden tanzimine işaret ettiği bildirilecektir. Millî kimliğin çekirdeğinde bilgi ve ahlâk gibi bileşenlerin olduğu söylendikten sonra bilginin Henry Bergson'daki sezgi kavramına, ahlâkın Immanuel Kant'ın düşüncesindeki ödev ahlâkına denk düştüğü söylenecektir.

Immanuel Kant'ın ödev ahlâkı kavramının Buğra'nın *Dönemeçte* romanındaki yansımasını irdeleyen Özlem Fedai'nin "Devir Romanı Olarak Dönemeçte'ye Kant'ın Ahlâk Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım" başlıklı makalesi çalışma dâhilinde dikkat çeken ikinci metindir. Fedai'den farklı olarak bu çalışmada deontolojik ahlâkın izleri *Küçük Ağa, Osmanlı ve Firavun İmanı* başlıklı romanlarında aranacaktır. Böyle bir tercihte bulunmanın nedeni, düşünürün ödev ahlâkı ve sezgi kavramları merkezindeki geçmiş tahayyülüne sözü edilen romanlarda rastlanmasıdır. Bu açıdan Buğra tarafından idealize edilen millî kimliğin önemli unsurlarından birinin ödev ahlâkı olduğu ileri sürülecektir. Fenomenoloji tekniğinden yola çıkarak ödev ahlâkının Millî Mücadele'de savaşmaya tekabül ettiği, Buğra'nın tasarladığı millî

⁶ Fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilebilecek olan Edmund Husserl (2017, s. 8), metin içerisinde yer alan ifadelerde farklı türde aşkınlıkların bulunduğunu ifade etmektedir. Husserl'in ifade ettiği aşkın olanın net biçimde anlaşılabilmesi için elzem olan şey, gerçeği anlayabilecek bir idrak yeteneğine sahip olmaktır (Baş ve Akturan, 2017, s. 85). Bu noktada akla gelen soru bahsi edilen idrak yeteneğinin neye işaret ettiğidir. Fenomenoloji vasıtasıyla meftun olunan idrak kapasitesi görünen şeyin nüvesindeki cevheri anlamaya denk düşer. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse bir öznenin, görünen şeyin özündeki gerçeği anlaması ve oradan yola çıkarak yeni bir anlam üretmesi fenomenolojiye dayanan bir idrak kapasitesine sahip olduğunun sarîh bir ispattır.

⁷ Buğra üzerine kaleme alınan ikincil eserlerden öne çıkanlar şunlardır: (Andı, 2000); (Tekin, 2018c); (Tekin ve Yılmaz, 2011).

kimliğin bu mücadele üzerine inşa edildiği söylenecektir. Geçmiş zamandaki bilincin şimdiki zamana aktarılmasının yerinde olacağı kanaatini taşıyan Buğra'nın millî kimlik tasarımı anlamak için evvelâ etnosembolcü yaklaşımın aktarılması gerekmektedir.

2. Hayal Edilmiş Geçmişe Göre Bir Cemaat Tasarımı: Etno-Sembolizm Kuramında Millî Kimliğin Serencamı

Millî kimlik kavramı üzerine var olan literatürde önemli düşünürlerden biri olarak beliren Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* başlıklı metninde milleti hayal edilmiş bir cemaat olarak tanımladığı görülmektedir (2009, s. 20). Anderson tarafından ilân edilen hayal edilmişliğin modernist yaklaşım için geçerli olduğu dikkate alındığında bahis konusu yaklaşıma ana hatlarıyla değinmek gerekmektedir. Ancak modernist yaklaşımdan evvel ilkçi yaklaşımın belirlediği dikkate alındığında ilkin sözü edilen kurama odaklanmak yerinde olacaktır.

1960'lara kadar milliyetçi literatürün bir kısmına hâkim olan ve etnisite çalışmalarından yola çıkarak millî kimlik kavramına dâhil edilen ilkçilik (Özkırmı, 2009, s. 83), en temel anlamıyla milletleri eski çağlardan beri var olan doğal yapılar olarak tanımlayanlar için kullanılmaktadır (Korkmaz, 2016, s. 53; Yalçiner, 2014, s. 191). Bu anlamda ilkçi yaklaşım içerisinde refleks geliştiren düşünürlerin nezdinde kimlik, tarihsel ve toplumsal koşullardan arı bir gerçekliğe işaret eder (Aktürk, 2006, s. 24). İlkçi yaklaşım kapsamında ileri sürülen bu argümana karşılık olarak modernist kuram dâhilinde düşünce geliştiren düşünürler ise millî kimliğin kapitalizm, sanayileşme, millî devletlerin kurulması gibi toplumsal olaylar sonucunda tahayyüle bağlı olarak inşa edildiğinden söz ederler (Özkırmı, 2009, s. 105-106).

Modernist yaklaşım içerisinde önemli bir isim olarak öne çıkan Anderson tarafından geliştirilen bugünün hayal edilmişliği tanımından yola çıkarak (2009, s. 20) hayal edilmiş bir geçmiş merkezinde millî kimlik tanımının etno-sembolist yaklaşımda öne çıktığı söylenebilir.

Modern dönemdeki milletleri geçmiş ile ilintili görme konusunda etno-sembolizm içerisinde öne çıkan düşünürün John A. Armstrong olduğu belirtilebilir. İnsan topluluğunun uzun kayıtlarla bir diğer ifadeyle geçmişle yüzleşeceği bakış açısı oluşturmanın peşinde olan Armstrong'un düşüncesini oluştururken esas olarak şu iki sorudan yola çıktığı görülmektedir : 1) Bireyleri geniş kümelerle birbirine bağlayan nedir?; 2) Uzun bir süre boyunca grup kimliğinin devamını sağlayan çimento nedir? (2018, s. 25).

Yukarıdaki sorulara cevaben Armstrong, "longue durée"nin günümüz milletlerinin anlaşılmasında oldukça önemli bir kavram olduğunu iddia eder. Bu iddiasını, kavramın simgeler ve mitlerin zamanlar arasındaki akışına ve devamlılığına bağlamaktadır (Armstrong, 2018, s. 26-31). Düşünür, kuşaklar arasında aktarılan mitler ve sembollere dayanan ortak kader ve dayanışma duygusu temelinde bir bilincin oluştuğundan söz eder. Armstrong'a göre modern dönemdeki millî kimlik, işte bu bilinç üzerine inşa edilir (Özkırmı, 2009, s. 213). Millî kimliğin geçmiş üzerine inşa edilmesinin beraberinde getirdiği soru, devreden unsurların geçmiş zamandaki halleri ile aynı olup olmadığıdır. Bu soruya ilk etapta verilen cevap, millî kimliğin her daim yeniden yorumlanabilir olduğudur (Greenfeld, 2017, s. 36). Nitekim Armstrong da gerek devreden simgelerin gerekse millî kimliğin tüm zamanlar için aynı kalmadığı, her an yeniden tanımlanmaya açık olduğunu belirtmektedir (2018, s. 27). Özetle günümüz milletleri geçmiş birikimlerinin bir neticesi olmakla birlikte, bu geçmiş her zaman doğru ve durağan niteliğe haiz olmamaktadır. Zira gerek milli kültür gerek ise milli kimlik adeta yaşayan ve dönüşen bir organizma şeklinde de yorumlanabilir.

Millî kimliğin yeniden üretilebildiğini ifade eden bir diğer etno-sembolist düşünürün Anthony D. Smith olduğu görülmektedir. Millî kimliğin modern dönemde yapısal bir gerçeklik haline geldiğinden söz eden Smith (2002a, s. 41; 2009, s. 8), kimliklerin geçmiş topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağını dile getirir. Bu anlamda Smith'e göre, millî

kimlikler bugünkü biçim ve karakterlerinin çoğunu erken dönemdeki etnik topluluklardan alırlar (2002b, s. 60). Etnik olanın aile mirası, yaşam tarzı ve kültürü ihtiva ettiğini belirten Smith (2002a, s. 78), millî kimliğin analizinde söz konusu unsurların incelenmesi gereğinden söz eder (2017, s. 32). Düşünürü göre millî kimliğin oluşum süreci geniş bir zaman dilimi içerisinde incelemeye tabi tutulmalıdır (2001, s. 60; 2013, s. 36). Bu noktada Smith'in önerdiği şey, geçmiş zaman ve şimdiki zaman arasındaki ilişkinin bir diğer ifadeyle *longue durée*'nin uzun vadede anlaşılmasıdır (2013, s. 84 ve 119).

Smith, millî kimlik içerisinde süreklilik ile birlikte yinelenme ve yeniden yorumlamanın da olduğunu dile getirir (2013, s. 120). Smith'e göre yinelenme, millî kimliğin içerisinde bulunan unsurların geçmiş zamandaki topluluk ile bir yandan devamlılık gösterirken diğer yandan farklılaşmasıdır. Süreklilik ve yinelenmeden hariç olarak beliren yeniden yorumlama pratiği ise kavramın her dönemde yeniden yorumlandığına işaret eder (2002a, s. 270; 2013, s. 121). Düşünürü göre yeniden yorumlamanın en önemli nedeni, kendi üyelerine ve dışarıdakilere hem uygun hem de ikna edici bir geçmiş yaratmaktır (2002a, s. 270). Uzun vadede amaçlanan şey, bilinçte yaşanan bir devrime imkân vermektir (Greenfeld, 2021, s. 25).

Yeniden yorumlama eyleminin hayal edilmişlik ile ilintili olduğu söylenebilir. Bu anlamda Benedict Anderson'un düşüncesinde şimdiki zamana yönelik olarak belirmiş olan hayal edilmişliğin Smith'in anlayışında geçmiş zamanın hayal edilmişliğine dönüştüğü belirtilebilir. Smith'in düşüncesi dikkate alındığında hayal edilen geçmişe göre yeni bir cemaatin, diğer bir deyişle yeni bir millî kimliğin tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Millî kimliğin bir tasarım olarak sûdur ettiği nazara alındığında eylemi sergileyen aktörlerin kim olduğu sorusunu cevaplamak gerekmektedir. Her topluluk içerisindeki düşünürlerin millî kimliği sürekli biçimde inşa ettiğini söylemekte bir sakınca görünmemektedir (Smith, 2018, s. 49). Bu argümandan yola çıkıldığında, Türkiye'nin bu durumdan münezzeh olmadığı yönünde bir zehaba kapılmamak işten değildir. Bu açıdan Tarık Buğra'nın kaleme aldığı romanlarında sergilediği millî kimlik tahayyülünün Smith'in ve Armstrong'un çizdiği perspektiften okunmasında bir sakınca bulunmadığı söylenebilir. Ancak bundan önce Buğra'nın düşüncesinin genel bir çerçevesinin çizilmesinde yarar görünmektedir.

3. Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Kimlik Tasavvuru

Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecinde Osmanlı-İslâm bakiyesinin birinci plana alınmamasından dolayı millî bilincin zarar gördüğünü söyleyen Tarık Buğra (2008, s. 71; s. 61-62 ve 95; Tekin, 2018b, s. 9), yeni bir bilinç inşası ile o zararın tazmin edileceğini söyler. Buğra'ya göre yeni bir bilincin, dolayısıyla yeni bir millî kimlik inşasının toplumsal alandaki kabulü roman ile mümkündür (2017a, s. 281). Buğra'nın yeni bilincin muhtevastaki geçmiş zamanı roman metni ile yeniden inşa etme isteği, onun düşüncesini etno-sembolizm perspektifinden okuma yönünde imkân sağlar. Bu açıdan Tarık Buğra'ya ayrılan bu başlık kapsamında düşüncesinin genel hatları aktarıldıktan sonra, romanlarındaki kimliğe dönük temaların etno-sembolizm üzerinden okunma pratiğinin sergilenmesinde bir beis görünmemektedir.

3.1. Romana Bir Kala: Tarık Buğra'nın Düşüncesinin İzdüşümü

Buğra'yı güdüleyen etmenin millî kimlik olduğu anlaşıldığında (Tekin, 2018b, s. 9), kavramın şahsiyet ile eş tutulduğu görülmektedir. (2022a, s. 12). Düşünür, bu anda gereken şeyin kendini bilme olduğundan söz eder (2018a, s. 206). Buğra, ancak "Kendini bilme" ile şahsiyet sahibi olunabileceğini dile getirir. Yani ona göre kendilik bilgisi ile millî kimlik arasında ciddi bir bağ bulunmaktadır.

Modernleşme sürecinin deneyimlendiği Türkiye'de millî kimlik inşasının serencamına odaklanan Buğra, talihsizliğin olduğundan bahseder. Düşünürü göre yaşanan talihsizliğin en önemli nedeni, şahsiyetin değiştirilme isteğidir. Buğra, şimdiki zamanın gerçekliği olarak

beliren millî kimliğin inşa sürecinde geçmiş zamanın bilgisinden vazgeçmenin şahsiyeti tehlikeye atma anlamına geldiğini söyler (2022a, s. 122).

Şahsiyet merkezindeki millî kimliğin Türkiye'deki ahvalini araştırmak için yola çıkan Buğra, ilkin Tanzimat dönemine odaklanır. Tanzimat'ı, bunalıma düşmüş toplumun başvurduğu bir yol olarak tanımlayan düşünür, Türkiye'de halen bu sürecin deneyimlendiğini belirtir (2018a, s. 182-183). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan mağlubiyetler sonucunda askerî alanda başlayan modernleşme süreci göz önüne getirildiğinde (Belge, 2011, s. 13), Buğra'nın tasvir ettiği durum anlaşılır. Bu açıdan düşünürün zihninde Tanzimat'ın en yalın halinin bir zorunluluğa tekabül ettiği görülür. Sözü edilen durumdan kaynaklanan değişim, düşünüre göre mazbut bir nitelik arz eder.

Tanzimat döneminde beliren değişimin ilk türü Buğra tarafından yapısal değişim olarak tanımlanır. Bahse konu olan değişim, Buğra açısından tehlike arz etmez (2018a, s. 182). İmparatorluğun parçalanmaması için girişilen değişimlerden adliye, eğitim, askerlik, temel haklar ve hürriyetler alanında olumlu sonuçlar doğduğunu düşünmesi, Buğra'nın yapısal değişime taraf olduğuna işaret eder (2018a, s. 183). Başka bir cümleyle Buğra, kurumsal alandaki modernleşme adımlarını destekler.

Tanzimat döneminde beliren değişimin ikinci türü olarak tanımladığı radikal kültür değişimi ise Buğra'nın nezdinde pek de olumlu karşılanmaz. Bunun önemli bir nedeni, Buğra'nın benimsediği düşünce tarzıdır. Tarihsel bir bakış açısı refakatinde düşünce geliştiren Buğra için önemli olan şey, nesiller arasındaki kültür akışının devam etmesidir. Ne var ki düşünür, Tanzimat döneminde akışın kesintiye uğradığını ifade eder (2018a, s. 183-184). Geçmiş zaman ve gelecek zaman arasındaki bilgi ve kültür akışının Buğra için oldukça önemli olduğu nazara alındığında Tanzimat dönemindeki şahsiyet ve ona göre tasarlanan millî kimlik inşa sürecindeki kesintinin Buğra açısından problem teşkil ettiği söylenebilir.

Tanzimat dönemini eleştiren Buğra, kültür değişiminin taklide kaydığından söz eder (2017a, s. 253). Batı taklitçiliğinin şahsiyet kanserine neden olduğunu beyan eder düşünür, Türkiye'de nesiller arası devamlılığın kesintiye uğradığını söyler (2022a, s. 254-255). Buğra'nın kültür değişimi konusunda göstermiş olduğu hassasiyet dikkate alındığında, düşünürün değişimin kendisine karşı olmadığı anlaşılır. Kültür değişimini dünya tarihi açısından kaçınılmaz bir gerçek olarak gören Buğra'ya göre asıl sorun, değişimin kendisinden ziyade aşırıya varandırılmasından kaynaklanır (2022a, s. 308).

Kültür değişiminin şahsiyetin inkârı noktasına vardığına inanan Buğra, Tanzimat döneminde tercih edilmiş olan siyasetin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki millî kimlik inşa sürecine olumsuz bir etkisinin olduğunu ifade eder (2019, s. 202). Düşünüre göre asıl sorun, karar alıcı aktörlerin geçmişin unutulması yönünde gösterdikleri istidattır (2022a, s. 313).

Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecine önem verme nedenini devrime ve o devrim sonrasında temel yapıyla oynanmasına bağlayan Buğra'nın iddiasından yola çıkıldığında karşılaşılan soru (2018a, s. 39), bahis konusu oynamanın nerede tezahür ettiği'dir. Bu soruya Buğra tarafından verilen cevap, dil konusudur. 1930'lu yıllarda Güneş Dil Teorisi ile şahika noktasına vardırılan dil politikalarına ilişkin olarak Buğra, gerçekten uzak bir çılgınlığın peyda olduğunu belirtir (2017a, s. 166-167). Söz konusu çılgınlık Buğra'yı rahatsız eder. Bu rahatsızlığın öne çıkan nedeni, devamlılıkta ortaya çıkan tahribattır (2022a, s. 152). Geçmiş zaman ve şimdiki zaman arasındaki bağın dil ile güçleneceğini belirten düşünür, öz Türkçecilikten dolayı köklerden beslenilemediğini söyler (2008, s. 22; 2017a, s. 270-271). Buğra, dilde sadeleşme tercihinde bulunan aktörlerin duygu ve düşüncenin ölümüne neden olduklarını beyan eder (2008, s. 95). Buğra'ya göre buna sebebiyet veren şey, kelimelerin ölümüdür. Düşünürün bakış açısından kelimelerin ölümü nesillerin ölümüne neden olmuştur (2008, s. 80).

Kuşaklar ve zamanlar arasındaki kesintinin ve duygu ölümünün nedenini dil politikasına bağlayan Buğra, bu durumun olumsuz etkisinin yansıdığı alanın medeniyet olduğunu belirtir. Dilin içerisindeki kelimelerin sadeleştirilmesi ile duygu ve düşüncenin aktarımına darbe vurulduğunu savunan düşünür, uzun vadede medeniyetin tahrip edildiğinden söz eder. Böyle bir durumda Buğra'ya göre söz konusu olan şey, bilginin, düşüncenin ve kültürün ölümüdür (2022a, s. 150-152).

Nesiller arasındaki bilgi akışının kesintiye uğratıldığı anda medeniyetin aşınmasının beraberinde gelen bir diğer sonuç, Buğra'nın nezdinde idrak eksiliğidir (2022a, s. 152). Düşünürü göre idrak eksikliğinin mücessem olan hali, Türkiye'deki sosyalizm akımıdır. Sosyalizmin beraberinde yabancılaşmanın geldiğini bildiren Buğra, bu durumun kendine yabancılaşmayı da beraberinde getirdiğini, geçmiş zamanın düşüncesinden yoksun kendine yabancılaşan neslin teselliye sosyalizmde aradığından bahseder (2008, s. 61). Bu durumdaki insanların vesayet altına girdiğini ileri süren Buğra, gerçeğin kaybedildiğine işaret eder (2021b, s. 36). Bu meyanda Buğra'ya göre idrakten yoksun biçimde dünyayı anlamlandıran insanlar, öznelikten men olmuş halde yaşamlarını idame ettirirler (2021b, s. 57).

Anti-komünist bir pozisyondan düşünce refleksi geliştiren Tarık Buğra, sosyalizme karşıt olmasının esas nedeninin tarihe bağlılığından kaynaklandığını ifade eder. Sosyalizmin rejim haline geldiği bir toplumda yaşayan insanlar, Buğra açısından geçmiş zamana ihanet etmeye mütemayil durumdadır (1962, s. 11). Sosyalizmin gerçeklik olduğu bir mekânda toplumun tarihselliğine ket vurulduğunu ileri süren Buğra, toplum içerisindeki bireylerin düşünme yetilerinden mahrum edildiğini, zifiri bir karanlığın içinde eridiklerini dile getirir (2021c, s. 22). Düşünürü göre bu durum Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklükten müteşekkil şanın, ihtişamın, yaşama tutkusunun zarar görmesine işaret eder (2020a, s. 13).

Buğra'nın düşüncesinde tarihsel olanı geriletken, geçmişten gelen bilgiye ket vuran kesim Erken Cumhuriyet dönemindeki öz Türkçecilerdir. Sözü edilen kesimin sonraki dönemde sol akımlar biçiminde yansıdığı Buğra'nın cümlelerinden anlaşılır. Bu açıdan gerek öz Türkçecilerin gerekse sonraki dönemdeki sosyalistlerin Türkiye'de hakikati aşındıran gruplar olarak Buğra'nın zihninde tasvir edildiklerine şahit olunmaktadır.

Sosyalizm düşüncesine Buğra tarafından atfedilen olumsuzluk, o düşüncenin millî kimlik tasavvurunda öteki olmasını da beraberinde getirir (2021b, s. 32-33). Yukarıda da belirtildiği gibi, Buğra'ya göre sosyalizmi öteki olarak tanımlamasının en önemli nedeni, tarihsel olduğunu iddia ettiği mirası koruma içgüdüsüdür. Modern zamanda inşa edilen millî kimliklerin geçmiş zamandaki topluluğun devamı olduğunun belirtildiği etno-sembolizm kuramı çerçevesinden okunduğunda (Özkırımlı, 2009, s. 210), Buğra'nın hem Tanzimat hem de Cumhuriyet dönemini Osmanlı İmparatorluğu'nun evvel zamanı ile bağlantılı gördüğü anlaşılır. Her iki dönemde geçmişin denkleme katılmaması yönünde bir tercih sergilenmesine getirdiği eleştiri Buğra'yı etno-sembolizm içerisinde okuma yönünde cesaret verir. Etno-sembolcü yaklaşımın içerisinde yer alan Armstrong ve Smith tarafından ifade edilen *longue durée* kavramı bağlamında Buğra'nın millî kimliği uzun vadede şekillenen, devama ve akışa dayanan bir şey olarak değerlendirdiği söylenebilir. Bu açıdan onun zamandaki kesintiye eleştiri getirdiğini söylemek ihtimal dâhilindedir. Osmanlı ve Cumhuriyet arasında aktarılan kültür ve bilgi üzerine inşa edilecek olan dayanışma duygusu merkezindeki bir millî kimliğin Buğra'nın gözünde kabul edilir olduğu ileri sürülebilir. Kuşaklar arasında aktarılan mirasın özünde aile mirası, yaşam tarzı ve kültür olduğu dikkate alındığında (Smith, 2002a, s. 78), Buğra açısından aktarılması gereken şey Osmanlı-İslâm ailesinin mirası, o mirastan türeyen yaşam tarzı ve kültürüdür (2018a, s. 206).

Gerek Tanzimat dönemi gerekse Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecini merceğine alan ve her iki dönemde sergilenen pratiği eleştiren Tarık Buğra, tarihsel olarak addettiği bilgiyi ihtiva eden yeni bir millî kimlik inşa sürecinin başlatılması gereğinden söz eder. Buğra açısından sözü edilen süreçte önem arz eden şeyin rıza üretimi olduğu ifade

edilebilir. Türkiye'deki toplumsal kesimlerin önemli bir bölümünün rıza göstereceği bir kimliğin imkânını sorgulayan Buğra'nın edebiyata başvurduğu görülmektedir (2022a, s. 45). Millî kimliğin yeniden tanımlanması sürecinde Buğra'nın ilgisini çeken edebî türün roman olduğuna tanık olunmaktadır (2008, s. 216). Bu açıdan Buğra'nın geçmişin yeniden keşfinde önem atfettiği 4 adet romanını incelemek yerinde olacaktır.

3.2. Geçmiş Aşına Rücu Ettirme Girişimi: Tarık Buğra'nın Romanlarında Millî Kimlik İnşası

Buğra için önem arz eden şeyin roman yazımı olduğu göz önüne getirildiğinde, o romanın değişime karşı tepki olarak tasarlandığı görülmektedir. Modernleşme sürecinin beraberinde gelen köklü değişimler ya da kendi tabiriyle şahsiyet değişmesi, Buğra'yı rahatsız eder (1996, s. 40). Bu noktada şahsiyetin değişmesinden kaynaklanan sancılara karşı Buğra, kendi olarak kalmayı önerir (2008, s. 188; 2020b, s. 33) Buğra'nın düşüncesinden yola çıkıldığında kendi kalmayı mümkün kılan şeyin roman olduğu görülmektedir. Kaleme alınan romanlar aracılığıyla toplumsal hafızanın korunabileceği, bu sayede sol akımlardan uzak durulabileceği fikrinin Buğra tarafından iddia edildiği görülür (2008, s. 153).

Romanı dünyanın algılanmasına imkân veren bir metin olarak tanımlayan Buğra, Türkiye'nin de roman sayesinde anlaşılabilirliği kanaatini taşır (2008, s. 216). Türkiye'nin algılanmasının sonrasında kendini tanımanın da roman aracılığıyla mümkün hale geleceği beklentisi düşünür tarafından anons edilir (2022, s. 45). Bu noktada dikkat çeken husus, kendini tanımanın, şahsiyetin bilgisine varmanın romanda nasıl mümkün kılınacağı sorusudur. Buğra'nın söz konusu soruya cevabı, roman ile yorumu birlikte düşünmesidir. Bu açıdan düşünür, romanı bir gerçek yorumu olarak tanımlar (2018a, s. 23-24). Buğra'ya göre roman, gerçeğin inşa edildiği bir metin olarak tecessüm eder (2018a, s. 197). Buğra, roman aracılığıyla bir anlam dünyası, bir gerçeklik, bir yaşam inşa edebileceğini savunur.

Bir edebiyat türü olarak sûdur eden roman metninde anlamın inşa edilmesinden yola çıkıldığında dünyanın tasarlanması, yeniden kurulması gibi bir niteliğe haiz bir tür ile karşı karşıya olunduğu görülmektedir (Lukacs 2009, s. 16). Bu açıdan toplumsal değişme döneminde ihtiyaç duyulan dayanışma ve kendi kalma duygusunun inşa edilmek istendiği bir ortamda romana başvurmak ihtimal dâhilindedir (Dede, 2017, s. 96).

Çok uluslu imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde romandan beklenen dayanışma duygusunun sağlanması için romana başvurulur. Modern dönemde aidiyet duyulan organizasyonun millet olduğu dikkate alındığında, romanın, milletin özündeki millî kimliğe bağlanmayı katmerlendiren bir metin olarak neşet ettiği anlaşılır.⁸ *Hayali Cemaatler* başlıklı yapıtında Benedict Anderson'un ifade ettiği üzere bugüne ait olan millî kimliğin tahayyül edilmesi ve yerleşik hale getirilmesinde roman önemli bir edebi metin olarak husule gelir (2009, s. 49). Anderson'un roman ve millî kimlik üzerine geliştirdiği düşüncesinden yola çıkıldığında söz konusu ilişkinin sadece bugün değil geçmişe dair bir kapsamı olduğu yönünde bir yorum geliştirmek mümkündür (Smith, 2002a, s. 270, 2013, s. 121). Millî kimliğin bir unsuru olarak geçmişin yeniden tahayyül edildiği bir ortamda romanın da buna göre kaleme alınması mümkün olacaktır (Jusdanis, 1998, s. 228).

Geçmişin yeniden tanzim edilmesi eyleminden Tarık Buğra'nın da münezzeh olmadığı belirtilebilir (Tekin, 2018a, s. 16). Söz konusu pratiğin romandaki izleri aranmak istendiğinde akla gelen soru, geçmişe nasıl bir anlam yüklendiğidir. Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği

⁸ Söz konusu durumun Frederic Jameson'un Üçüncü Dünya ulusları için ileri sürdüğü tezi hatırlattığı ifade edilebilir. Üçüncü Dünya metinlerinin ulusal alegorik metinler olduğunu iddia eden Jameson, kamusal alan ve özel alan, cinsellik ve sınıfsallık, ekonomi ve seküler iktidar arasındaki yanılgıların bu tür metinlerde ya hiç yansıtılmadığı ya da ikincil önemde olduğundan söz eder (2005, s. 372). Jameson'dan yola çıkıldığında ulus inşa sürecinde ya da önceden inşa edilmiş olanın yeniden tahayyülü sürecinde kaleme alınan metinlerin ulusal alegorik olduğu söylemek mümkün görünmektedir. Ancak Jameson'ın metnini değerlendiren Aiaz Ahmad'ın düşüncesinden yola çıkıldığında Jameson'un argümanının son derece indirgemeci olduğu Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki toplumlardaki kültürel çeşitliliğin tek bir deneyim içerisinde yok edildiği gibi bir kanının doğması muhtemeldir (1995, s. 47).

üzere Buğra'nın kaleme aldığı romanlarda geçmişe yüklediği ilk anlamın ödev ahlâkı kavramı olduğu ifade edilebilir. Söz konusu kavram bağlamında okumaya tabi tutulacak ilk metin *Osmancık* isimli roman olacaktır. Sözü edilen romanda Buğra'nın odaklandığı husus, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşudur.

Erken Cumhuriyet dönemindeki etno-seküler içerik karşısında *Osmancık* isimli romanında Osmanlı geçmişini yeniden icat etmek isteyen Buğra, o geçmişin ilk anı üzerine düşünme nedenini şu şekilde açıklar (2018a, s. 147): “*Ben Osmancık'ta, Osmanlı Devleti'ni kuran değerler manzumesini ve bu değerleri benimsemiş, yaşamış, nesilden nesile aktarmış insanları anlatmak istiyorum.*” Buğra'dan aktarılan alıntı yorumlandığında Osmanlı-İslâm değerlerini benimsemiş özne merkezinde bir millî kimlik tahayyül ettiği görülür. Bu anlamda sözü edilen değer dünyasında yabancı olarak addettiği bir grubun vesayetindeki kimlik inşa sürecini aşmak için *Osmancık* romanını yazdığı anlaşılır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğindeki yasaı icat etmeyi amaçlayan Buğra, *Osmancık* metnini kaleme alır (2018a, s. 161). Bahsi edilen yasa, şu şekilde tasvir edilir (2018b, s. 38): “*Hak yolunda ve doğru bildikleri yolda fisebillah çalış(mak), soylarına yararlı ol(mak).*” Buğra'nın ileri sürdüğü kuraldan yola çıkarak Osmanlı geçmişinin Kant'ın ödev ahlâkı bağlamında tanımlandığı söylenebilir. Eylemin temelinde bir ilkenin olması, o ilkenin irade temelindeki ödev duygusuna dayanmasına işaret eder (Cevizci, 1999, s. 654). Bu anlamda ödev ahlâkının *Osmancık* romanında yeniden üretildiğine şahit olunur. Doğru bildiği yolda çalışmayı Osmanlılığın temel ilkesi olarak ilân eden Buğra açısından bu eylem her insan için bir ödev niteliğindedir.

Bir ödev olarakecessüm eden doğru bilinen yolda yürüme eylemi, Hak yolunda hareket etmeye işaret eder. Bu bağlamda Hak yolunda yürümenin Buğra'nın zihninde denk düştüğü konum, İslâm dini için çalışmaktır (2018b, s. 52 ve 107). Osmanlılık ve İslâm için çalışmaya Buğra tarafından yüklenen ilk anlam, yağmacılığa, vurgunculuğa ve çapulculuğa karşı yaşam hakkını, emek hakkını ve ter hakkını savunmaktır. Kötü olana işaret eden bir durum karşısında hak olanı savunmanın ödev ahlâkına tekabül etmesi, o ahlâk etrafında irade, idrak ve gönül birliğine varmayı gerektirir (2018b, s. 76 ve 78). Bu varış, Osmanlılık ve İslâm için çalışmaktan müteşekkil olan ödev ahlâkına Buğra tarafından yüklenen ikinci anlam olarak belirir. Yaşam hakkı ve emek hakkı gibi değerlerin savunusu üzerine inşa edilen yasa etrafında adalet, geçim ve huzur hakkı gibi değerlerin belirmesine vesile olmak ödev ahlâkının üçüncü anlamı olarak cisimleşir. Adalet üzerine tesis edilen bir düzende ölçülülük ve sorumluluk gibi değerlerin öne çıkarılması ise Osmanlılık ve İslâm'ı içeren ödev ahlâkının dördüncü anlamı olarak tasavvur edilir (2018b, s. 105 ve 107). Buğra'nın ödev ahlâkına yüklediği anlamlar göz önüne getirildiğinde erdemli bir davranış arayışında olduğu söylenebilir. Aristoteles düşüncesinde nasıl davranacağını bilme olarak tanımlanan erdemın Buğra düşüncesinde adil eylemlerde bulunarak adaletli; ölçülü eylemlerde bulunarak ölçülü; cesur davranarak cesaretli olmaya denk düştüğü ileri sürülebilir (Armaner, 2014, s. 250; Oranlı, 2014, s. 240). Buradan yola çıkarak Buğra'nın erdem ile ethos arasında bağlantı kurduğu, başka bir ifadeyle erdemi, Kant'ın deyişiyle ödev ahlâkını alışkanlık haline getirmeye çalıştığı anlaşılır. Gündelik yaşamdaki deneyim olarak tasavvur edilen erdeme ya da ödev ahlâkına göre Osmanlılık ve İslâm anlam dairelerinin yeniden üretildiği görülür. Daha açık bir ifadeyle, *Osmancık* romanında iyi olarak kodlanan adil olma, hak yolunda mücadele etme ve ölçülü olma gibi eylemler çerçevesinde geçmişe ait olan Osmanlılığın kuruluş anı ve İslâm dünyalarının yeniden tahayyül edildiği ifade edilebilir. Geçmişin yeniden tahayyül edilebildiğini ifade eden Smith'in düşüncesi dikkate alındığında (2002a, s. 270; 2013, s. 121), Buğra'nın Cumhuriyet dönemindeki millî kimliğe katmak istediği Osmanlı ve İslâm geçmişini, erdemın ve ödev ahlâkının sürekli deneyimlendiği bir ethos, bir alışkanlık hali biçiminde tanımladığını düşünmek mümkündür.

Buğra tarafından kaleme alınan ve ilk olarak 1963 yılında yayınlanan *Küçük Ağa* başlıklı roman, ödev ahlâkı bağlamında okunacak ikinci metindir. Kendisinden önce kaleme

alınan metinlerde Millî Mücadeleye ilişkin değerlendirmelerin önemli bir bölümünü eksik bulan Buğra'nın bu romanda alternatif bir anlatı geliştirmek istediği görülmektedir (2018a, s. 79).

Küçük Ağa isimli metni bir tepkiden dolayı kaleme aldığını belirten Buğra, o duyguyu Osmanlı İmparatorluğu özelinde sergiler. Erken Cumhuriyet dönemindeki geçmiş tasarımı İslâmiyet öncesi Türk tarihinin Osmanlı İmparatorluğu karşısında öne çıkarılması (Dede, 2017, s. 100 ve 106), ve o politikalar doğrultusunda üretilen metinlerdeki tarih algısının Buğra tarafından eleştirildiğini düşünmek mümkündür. Düşünürü göre Osmanlı geçmişine millî kimlik tasarımı yer verilmemesinden dolayı sömürüye açık bir hale gelmiştir. Bununla birlikte kötülükler şimdiki zamanda kalıcılaşmıştır (Buğra, 2022a, s. 298). Osmanlı İmparatorluğu'na işaret eden olumsuz anlamın (Dede, 2017, s. 107) Buğra tarafından tersine döndürülmek istendiğini belirtmek mümkündür.

Millî Mücadele merkezindeki geçmiş zamanı yeniden icat etmek isteyen Tarık Buğra, sonuç yerine zamana önem verir. Bu bilgiden yola çıkıldığında düşünürün zihninde sonucun ve zamanın neye işaret ettiği sorusunun cevaplanması icap eder. Sonuç ve zaman zıtlığında Küçük Ağa başlıklı yapıtını kaleme aldığını dile getiren Tarık Buğra'nın düşüncesindeki esas gösterenin özünde Niccolo Machiavelli tarafından formüle edilen sonuç odaklı ahlâkın olduğu belirtilebilir. Bu bakımdan Machiavelli'nin (1994, s. 79) devletin kurulması ve iktidarın elde edilmesini arzu eden sonuca odaklı bir ahlâk anlayışına karşı romanın yazıldığı ifade edilebilir. Bu açıdan sonuca göre geçmişi okumakla itham ettiği tarih yazıcı aktörlere karşılık Buğra'nın yeni bir yoruma başvurduğu görülmektedir.

Geçmiş zamanı yeniden inşa etme arzusunda olan Buğra'nın sonuca odaklı ahlâk anlayışı yerine zamana odaklı ahlâk anlayışını önerdiği anlaşılır. Zamana dayanan ahlâk merkezinde hem geçmişi hem de millî kimliği kurgulayan Buğra'nın Immanuel Kant'tan ve Henry Bergson'dan etkilendiği söylenebilir (Fedai, 2011, s. 213-220; Parla, 2021, s. 7).

Immanuel Kant'ın Buğra üzerindeki etkisi, *Osmancık* romanında olduğu gibi, ödev ahlâkı bağlamındadır. Kant tarafından formüle edilen ödev ahlâkının Küçük Ağa'daki izleri arandığında İstanbullu Hoca karakteri ile karşılaşılır. İstanbullu Hoca müstear adıyla bilinen Mehmet Reşit Efendi, Buğra'nın dünyasında padişaha, halifeye, İslâm dinine ve Osmanlı İmparatorluğu'na aidiyet duyan biri olarak resmedilir. Kant'ın ödev ahlâkı kavramında resmedilen sonuçtan bağımsız olarak bir şeyi bir ilke doğrultusunda savunma eyleminden yola çıkıldığında (Cevizci, 1999, s. 654), İstanbullu Hoca'nın salt akıldan ziyade niyete dayanan hissiyat ve sorumluluk sahibi olduğuna dikkat çekilir. Söz konusu ahlâk sayesinde padişaha, dine ve Türklüğe bağlı olduğuna ve sırf bu bağlılıktan dolayı payitahtı korumak ve Türklük ve Müslümanlık etrafında birlik kurma isteğine Buğra tarafından işaret edildiği görülmektedir (2020c, s. 59-61 ve 95).

Ödev ahlâkını benimsemiş karakter olarak tasvir edilen İstanbullu Hoca, Anadolu'da beliren Kuvayı Milliye hareketinin başlangıçta o ahlâka karşı olduğunu düşünür. Sonuca bağlı olmayan niyet merkezinde mücadele bilincinden yoksun olmakla itham ettiği Kuvayı Milliye grubu ile payitaht arasında ilerleyen zamanda bir bağlantı tesis eder. Bu noktada Buğra'nın ilkin tasarladığı ödev ahlâkını yeni bir kodifikasyona tabi tuttuğu görülür. Ödev ahlâkının yeniden tasarlanmış içeriğinde Osmanlı İmparatorluğu ile Kuvayı Milliye arasında bir bağlantının sağlandığı anlaşılır. Bahsi edilen bağlantı, padişahı ve Müslümanlığı savunan İstanbullu Hoca'nın, Kuvayı Milliye ruhunu ödev ahlâkına eklemeyen Küçük Ağa'ya dönüşümünde simgeleşir. Sözü edilen dönüşüm, şu şekilde aktarılır:

Bu macerada doğrultucu, diriltici, bütün güçleri tazeleyen bir şey vardı. Bu macerayı bilen ümidi, azmi yıpranmazdı artık. Bu macerada insan altı yüz yıllık hatta bu altı yüz yılı hazırlayan çağları ile kanının, medeniyetinin, yaşama iradesinin hep zafere, hep üstünlüğe yönelen akışını, milletinin hüviyetini ve ebedî karakterini bulabilirdi. (2020c, s. 370).

Pasajdan da anlaşılacağı üzere Küçük Ağa'nın bir yaşam atılımı (élan vital) içerisinde olduğu söylenebilir. Bergson tarafından formüle edilen kavramdaki şekilden şekle geçen bir

akış ibaresinin (Çelik, 2021, s. 829) romanda İstanbullu Hocadan Küçük Ağaya geçiş biçiminde cisimleştiği görülmektedir. Söz konusu geçişten itibaren yaşam atılımının Osmanlı İmparatorluğu ve Kuvayı Milliye'yi muhtevasında barındıran yeni bir doğuş, hayata yeniden katılma, eski bir şekilden yeni bir şekle geçiş biçiminde görüldüğü beyan edilebilir (2020c, s. 344 ve 389).

Osmanlı İmparatorluğu ile Kuvayı Milliye arasındaki bağlantının kurulmasından sonraki adım Millî Mücadele'nin sergilenmesi biçiminde belirir. Osmanlı'nın, Türklüğün ve Müslümanlığın kurtuluşu için girişilen bir çaba olarak tecessüm eden Millî Mücadele'ye ödev ahlâkının yanı sıra Bergson tarafından formüle edilen sezgi kavramı bağlamından da anlam yüklendiği söylenebilir. Bireysel menfaatin maksimizasyonu merkezinde tanımlanan zekâ kavramına karşı menfaatin gözetilmediği ve kendisinin bilincini taşıyan sezgi temelindeki öznelğin (Altınörs, 2011, s. 21) Küçük Ağa romanına sirayet ettiği ifade edilebilir. Küçük Ağa, Osmanlı'nın, Türklüğün ve Müslümanlığın ve Kuvayı Milliye'nin istikbali için mücadele sergileyen, bu uğurda nefisini o unsurlar için feda eden bir figür olarak yansıtılır. Kendi menfaati yerine devletin ve tebaanın menfaatini önde tutan kahramanın zekâyı da içeren sezgi temelinde hareket ettiği bildirilir (2020c, s. 455). Bu izlek takip edildiğinde, I. Dünya Savaşı'nın beraberinde gelen yıkımın etkilerinden bunalmış olan Almanya'daki topluma Bergson tarafından reçete olarak sunulan sezgi temelindeki toplumsal birliğin (İrem, 1999, s. 152), Millî Mücadele'yi tasarımıyan Buğra'da yeniden üretildiği yönünde bir kanaate varmak mümkün görünmektedir.

Geçmişin ödev ahlâkı bağlamında inşa edilmesi için Buğra tarafından kaleme alınan üçüncü roman, *Firavun İmanı* başlıklı metindir. İsmi zikredilen metinde sözü edilen ahlâkın örneği olarak sunulan prototipin Mehmet Akif Bey (Ersoy) olduğu belirtilebilir. Buğra'nın, Mehmet Akif Bey'e romanda atfettiği anlamı irdelemeden evvel onu merkeze alan bir romanı neden kaleme aldığı sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Millî Mücadele dönemine sonuç odaklı bakışı dönüştürmek için *Küçük Ağa* isimli romanını kaleme aldığı belirten Buğra'nın *Firavun İmanı* eserini de aynı gerekçeyle kaleme aldığı söylemek ihtimal dâhilindedir. Sonuç odaklı bakış açısında Mustafa Kemal ve İsmet paşaların öne çıktığından söz eden Buğra, başka aktörlerin de önemli olduğunu belirtir. Millî kimlik tahayyülünde Millî Mücadele dönemini asrısadet anı olarak tanımlayan düşünür, Fevzi, Kâzım Karabekir, Refet paşalar ile birlikte Mehmet Akif'in de önemli bir aktör olduğundan bahseder. Millî Mücadele döneminde sergilenen ruhun millî kimlik inşasında kayda değer olduğunu belirten Buğra'ya göre, Mehmet Akif Bey de paydaşlardan biridir (1996, s. 74-75).

Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecinde Mehmet Akif'e yeterince yer verilmediğini belirten Buğra, gerçek olarak tahayyül ettiği durumu tasvir etme çabasına girişir. Romanı gerçeğin yorumu ve inşası olarak tanımlayan düşünür, Mehmet Akif Bey özelinde gerçek olarak hayal ettiği durumu aktarmayı amaçlar (2018a, s. 23-24 ve 197). Bu açıdan düşünürün *Firavun İmanı* eserini kaleme aldığı beyan etmek imkân dâhilindedir. Söz konusu metinde Mehmet Akif Bey'e Buğra tarafından yüklenen anlam şu şekilde cereyan eder:

Âkif, kelimenin bütün gücüyle, bir medeni insandır. Memleketini, milletini lâfla ve duygularla sınırlanmış olarak değil, dâvalarında gerekince bayraklaşacak ve savaş başlattıracak, gerekince de, bir sıra eri gibi savaşacak kadar sever. Bir bakardınız, elde mavzer, en tehlikeli bölgelere girmiş, üstelik, kurşunun yapamayacağını inancı ile yapmıştır. İnancını aşılabilenlerdendir o; çünkü inancı katıksızlardandır. Bir de bakarsınız ki, Âkif, isyan ve tereddüt bölgelerinde, bir derviş gibi, bir hırka, bir âsâ, gönülleri uyarıyor, inançları, imanı tazeliyor; cebel topraklarının sindiremediği âsileri cephe gönüllüsü yapıyor (2022b, s. 25).

Immanuel Kant tarafından ifade edilen *separe aude*⁹ kavramının Buğra'nın Mehmet Akif okumasına yansıdığı, paragraftan yola çıkarak söylenebilir. Söz konusu kavramın bilmeye

⁹ "Aydınlanma nedir? Sorusuna Bir Cevap" başlıklı makalesinde Kant, Aydınlanmanın, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulması anlamına geldiğini belirtir. Ergin olmayış durumunun insanın aklını başkasının vesayetine bağlı biçimde kullanması olarak tanımlayan Kant, bu olumsuz durumdan akıl kullanmaya cesaret etmek – *separe aude* – ile çikilabileceğinden söz eder (2000, s. 17-21).

cesaret etme olarak sùdur eden anlamının Buğra'nın Mehmet Akif okumasında memleket sevgisini bilen adam olarak cesamete ulaştığı görülmektedir. Millî Mücadele döneminin konu alındığı romanda Buğra'nın ileri sürdüğü argüman, memleket sevgisini idrak eden insanların padişaha ve hilafete bağlılıktan müteşekkil Osmanlılığı kurtarmak için yanmaya cesaret edecekleridir (2022b, s. 81). Nitekim Buğra'nın Mehmet Akif'in söylediğini farz ettiği "*Vatanım, milletim, dinim için yaşadım, yaşamayı ancak bunlar için değerli buldum.*" sözü bahis konusu tezi kanıtlar niteliktedir (2022b, s. 187). Bu iddiadan yola çıkan düşünürün Mehmet Akif'e ödev ahlâkı çerçevesinden anlam verdiğini belirtmek mümkündür.

Ödev ahlâkının hayata geçmesini Bergson'un sezgi kavramı ile mümkün gören Buğra'nın hem Mehmet Akif hem de Hüseyin Avni (Ulaş) beyler üzerinden sözü edilen kavramı öne çıkardığı görülmektedir. Mekanik olan merkezindeki akla karşıtlık Hüseyin Avni Bey'in ağzından şu şekilde aktarılır: "*Akıldan üstün, akla hükmeden bir şey var. Mizaç. Değişmeyen, insanın bırakmadığı, insanın kendisi olan budur. Bu, Allah'ın bastığı damgadır.*" (2022b, s. 102). Romandan aktarılan söz dikkate alındığında hakikatin bilgisinin salt akılla bilinmesinden ziyade onu da içeren bir şeyle idrak edileceğine dair bir iddianın savunulduğu anlaşılır. Hakikate işaret eden bilginin zekâyı ihtiva eden sezgiyle anlaşılabilirliğini ifade eden Bergson'un düşüncesinin (2011, s. 52) Hüseyin Avni Bey üzerinden yeniden üretildiğine tanık olunur.

Hüseyin Avni imgesinde aktarılan mizaç kelimesinin Buğra'nın zihninde şahsiyete tekabül ettiği söylenebilir. Bu durumda Tarık Buğra için önem arz eden durum, şahsiyetin bozulmaması, tahmin edilir olmasıdır. Sözü edilen durum Mehmet Akif Bey'in üzerinden şu şekilde tahayyül edilir: "*Bütün mesele mizaçları anlayabilmekte. Bunu yaptınız mı, umulmadık davranış kalmaz, üç aşağı beş yukarı bütün neticeleri kestirebilirsiniz; ihanet ihanet olmaktan çıkar, aldandığı diye bir şey kalmaz.*" (2022b, s. 103). Bu tasvir, yukarıdaki alıntıda ifade edilen inancını aşılama, asi gönülleri uyararak cephe gönüllüsüne çevirme eylemine tekabül eder. Daha açık bir deyişle, umulmadık asi davranış, inanç refakatinde ahlâkî bir duruşa dönüşür. Bergson'un bireysel menfaate işaret eden zekâ kavramı, menfaati içermeyen bilinci taşıyan sezgiye evrilir (Altınörs, 2011, s. 21). Bu açıdan salt akıl merkezindeki sonuca odaklanan ahlâktan akli da ihtiva eden sezgiye dayanan ödev ahlâkına geçişin işareti verilir.

Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecinde Osmanlı geçmişinin arka plana itilmesine tepki gösteren Tarık Buğra, *longue durée* kavramına benzer biçimde şimdiki zaman ve geçmiş zamanın arasındaki devamlılığı savunmaktadır. İki zaman arasındaki bağlantıyı geçmişten yeniden tahayyül etmekle sağlamak isteyen Buğra, *Osmancık*, *Küçük Ağa* ve *Firavun İmanı* başlıklı romanları kaleme alır. Her üç roman çalışmasında Millî Mücadele ve Söğüt kasabasını gösteren olarak kullanır (2018a, s. 147). Her iki gösterenin Buğra'nın düşüncesinde işaret ettiği şey, ödev ahlâkı ve sezgi kavramlarıdır. Geçmiş zamanı yeniden tanımlayan Buğra, mekanik akıl yerine sezgi kavramını öne çıkarır. Sezgi refakatinde sergilenecek mücadelenin ödev ahlâkı olarak tecessüm ettiği söylenebilir. Buradan yola çıkarak ödev ahlâkının muhtevasında hanedan, halife ve İslâm için mücadele etme, yanmaya cesaret etme eyleminin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eylemin ve ondan neşet eden şahsiyetin Kuvayı Milliye'de berraklaştığını söyleyen Buğra, Erken Cumhuriyet dönemindeki millî kimlik inşa sürecinde bu ruhun terk edildiğini, deyim yerindeyse sonuç odaklı ahlâkın dehlizine düşüldüğünü ifade eder. Buğra'nın nazarında uyanış devrinin inkıtaa uğratılması anlamına gelen bu tercih, düşünürün göre ilerleyen zamanda sıkıntılı bir süreci beraberinde getirmiştir. Bahse konu edilen çalkantılı zamanın net biçimde anlatıldığı metnin, *Gençliğim Eyvah* başlıklı roman olduğu ifade edilebilir.

Gençliğim Eyvah isimli metinde pozitivizm karşısında ödev ahlâkı ve sezgi temelindeki Kuvayı Milliye ruhunun terk edilmesinden doğan sonuçlar incelenir. Başka bir ifadeyle roman dâhilinde Buğra'nın odaklandığı husus, söz konusu ruha öncelik verilmeyen bir ortamda

toplumsal alanın akıbetidir. Bu açıdan Buğra'nın roman kapsamında işaret ettiği şey, ethosun geri plana itilmesinin kötü olanın belirmesine vesile olduğudur. Bahse konu edilen durum, İhtiyar isimli karakterin ağzından şu şekilde aktarılır (2021d, s. 44): “Yeteneklerini ve imkânlarını ve güçlerini aşan isteklere ve özellikle, tutkulara kapılmak sersemliktir.”

Zamanlar arasında akış yoluyla sürekli biçimde inşa edilen karakterin, yasanın, alışkanlığın, başka bir deyişle ethosun yerine bambaşka bir izlek takip etmekten kaynaklanan sersemlik hali, Buğra açısından insanın idrak etme yeteneğinin durmasına işaret eder. Buğra'nın nezdinde zekâyı içeren sezgiye dayanan idrak etmenin sonlanması İhtiyara göre, labirente el feneri olmadan girme ile eş değerdedir (2021d, s. 45). Bu bakımdan Buğra, geçmiş zamandan tevarüs eden bilgi refakatinde bugüne anlam verilmemesinin sersemliğe neden olduğu düşüncesini İhtiyara söylesettirir. Düşünür, söz konusu bilgiyi taşıyanların bertaraf edilmelerinin idrak yoksunluğunu beraberinde getirdiğini beyan eder (2021d, s. 59). Buğra'nın düşüncesi yorumlandığında kuşaklar arasında aktarılan bilginin sürekliliği, bir diğer ifadeyle *longue durée* üzerine inşa edilen millî kimliğin Türkiye’de ahvalinin pek de sağlıklı olmadığı yönünde bir anlam belirmektedir. Bu nitelikte bir millî kimlik inşasından doğan buhranların *Gençliğim Eyvah* başlıklı romanda tasvir edildiği görülmektedir.

Geçmiş zamandan akseden bilgi üzerine bugünün inşa edilmemesinden doğan sersemlik, Buğra açısından ödev ahlâkından yoksun olmaya işaret eder. Tarık Buğra'nın tahayyül ettiği millî kimliğin geçmiş zamana tekabül eden kısmında verilen ödev ahlâkından yoksun olma halinden türeyen bozukluğa bakış açısı roman kapsamında şu şekildedir:

Sorumluluk nedir bilmeyen, hiçbir yükümlülüğe yanaşmayan ve –tam kendi söyleyişi ile- görev mörev, ödev mödev, vazife mazife ipelemeyen, sıkıntıya mıkıntıya gelemeyen; hangi makamda olursa olsun ve neler yapmış olursa olsun, hiç kimseye önem ve ehemmiyet vermeyen, herkesi küçümseyen ve hor gören, hiçbir şeyi ve hiç kimseyi beğenmeyen, kafalarına sokulan sloganlarla komaya girmiş burnu Kaf Dağında insanlar (2021d, s. 91-92).

İhtiyarın ağzından aktarılan pasajdan yola çıkıldığında sersemliğin ödev ahlâkından yoksun olmak ile eşlendiği anlaşılmaktadır. Bergson tarafından formüle edilen sezgiden yoksunluğun gerçekliğe döndüğü bir mekânda ödev ahlâkını içeren bilinçten mahrum olduğu argümanının İhtiyar aracılığıyla okuyucuya yansıtıldığı görülmektedir. Bu noktada, ödev ahlâkı merkezindeki ideadan ziyade onun zıttı olan sloganın yapısal bir fenomen haline geldiği tezinin Buğra tarafından savunulduğuna şahit olunmaktadır.

Sezgi ve ödev ahlâkı refakatinde inşa edilmeyen millî kültürün beraberinde gelen en büyük sorunun şeytana teslimiyet olduğu düşüncesi, Buğra tarafından ileri sürülür. *Gençliğim Eyvah* romanının sözü edilen durumun en açık haline işaret ettiğini belirten düşünür, metindeki İhtiyar karakterinin şeytan ile eş değerde olduğundan söz eder. Kurduğu Sersemlikleri Koruma ve Geliştirme Vakfı aracılığıyla tüm değerlere karşı savaş açan İhtiyarın riyakârlık ve yalanı sloganlarla toplumsal yaşama yerleştirdiği Buğra tarafından aktarılır. Böyle bir durumda iyi olan her şeyin saf dışı edildiğini söyleyen düşünür, Şeytanın temel doğru olarak belirlediğini iddia eder. Buğra’ya göre, şeytanın doğrusuna göre gerek siyasal alanın gerekse toplumsal alanın tanzim edildiği bir zaman ve mekân kesişmesinde sancılı, çalkantılı ve istikrardan yoksun bir yaşamın kronik hale gelmesi mukadderdir (2022a, s. 303).

Buğra'nın İhtiyar karakterini şeytan olarak tasvir etmesi yorumlandığında Johann Wolfgang von Goethe tarafından kaleme alınan *Faust* isimli eserin etkisinde kaldığı söylenebilir. Kurduğu vakıf aracılığıyla insanlara istekleri ve imkânları aşan tutkular zerk eden İhtiyarın (2021d, s. 44), *Faust* romanında insanlara coşku veren şeytan sureti Mefisto ile bağlantılı olduğu ifade edilebilir (Goethe, 2010, s. 13-14). Coşku ve tutkuyu öne çıkaran, akli geri plana atan Mefisto'nun (Goethe, 2010, s. 47), Sersemlikleri Koruma ve Geliştirme Vakfını kuran İhtiyar biçiminde tecessüm ettiğini düşünmek mümkündür. Bu açıdan Faust'u akıl refakatinde eylem sergilemekten men eden, onu değersizliğe sürükleyen Mefisto'nun (Goethe, 2010, s. 49) Türkiye'deki genç nüfusu sezgi ve ödev ahlâkı merkezinde hareket etmekten alıkoyan ve şuursuz hale getiren İhtiyar biçiminde *Gençliğim Eyvah* romanına yansıdığı ileri

sürülebilir (2021d, s. 93). *Faust* eserinde imanlı âlimlerle uğraşmayı iş edinen Mefisto'nun (Goethe, 2010, s. 13) *Gençliğim Eyvah* metninde özneyi idrak etme yeteneğinden uzaklaştırın ve bundan büyük zevk duyan İhtiyar biçiminde yeniden üretildiğini düşünmek mümkündür (2021d, s. 92). Fenomenoloji tekniğinden yola çıkarak şeytan sureti olarak cisim bulan İhtiyarın Buğra'nın zihninde Erken Cumhuriyet dönemindeki öz Türkçecilere, sol Kemalist ve hümanist akımlara, 1950'li yıllardan itibaren ise Türkiye'deki sol akımlara işaret ettiği belirtilebilir. Bu anlamda Buğra'nın nezdinde ismi zikredilen kesimlerin insanı akıl refakatinde eylem sergilemekten men eden, onu değersizliğe sürükleyen yapılar olarak belirlediği ifade edilebilir. Buğra açısından sözü edilen akımlar Türkiye'deki bireyin ödev ahlâkından ve sezgiden uzaklaşmasının önemli bir nedeni olarak ortaya çıkar.

Zamandaki kesintiden dolayı anlam üretilmediği ve böyle bir durumda toplumsal buhranın ve şeytanlıkların belirlediği fikrine Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* başlıklı romanında dikkat çekildiği görülmektedir. Bu noktadan yola çıkan Buğra'nın Türkiye'deki millî kimlik inşa sürecini eleştirdiği anlaşılmaktadır. İnşa sürecinde belirlediğini iddia ettiği şeytan suretlerine karşı yeni bir hakikat yaratmanın Buğra tarafından savunulduğuna şahit olunmaktadır. Başka bir cümleyle ifade etmek gerekirse, Buğra'nın, zihninde kodladığı şeytanlara karşı yeni bir yaşam atılımına girişme derdinde olduğunu düşünmek mümkündür. Deyim yerindeyse şeytan olarak tanımladığı kesimlerin karşısında mücrim gibi titremek istemeyen Buğra'nın yeni bir hakikat merkezinde millî kimliği inşa etmek istediği ifade edilebilir. Sözü edilen çabanın bir hegemonyaya varabilmesi için Buğra'nın başvurduğu yol, roman yazımıdır.

Sonuç

Geleneksel dönemden modern döneme geçiş sürecinde beliren siyasal ve toplumsal parçalanmaya ilişkin bir refleks olarak icat edilen milliyetçilik akımında öne çıkan kavram, millî kimlik olmuştur. Bahsi edilen kavramdan murat edilen şey, parçalanmanın bütünleşme yoluyla tedavisinin mümkün kılınmasıdır.

Kültür merkezindeki değişim ve dönüşüm sürecinin kontrol edilmesi için tecessüm eden milliyetçilik akımı ile birlikte beliren millî kimliğe dair Türkiye'de düşünce üreten önemli bir ismin Tarık Buğra olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemindeki düşünce hayatında önemli bir isim olarak tecessüm eden Tarık Buğra'yı güdüleyen durum, pozitivism merkezindeki millî kimlik inşasıdır.

Geçmiş dönemden devreden kültür bakiyesi olan Osmanlı-İslâm mirasının millî kimlik inşa sürecinde geri plana atılmasına tepki gösteren Tarık Buğra'nın tahayyül ettiği modern kimliği söz konusu bakiye merkezinde kurguladığı fikrine çalışma kapsamında rastlanmaktadır. Osmanlı-İslâm mirasına millî kimlik tahayyülünde önemli bir yer veren Buğra'nın zihnindeki milletin geçmişe ait unsurları da ihtiva ettiği görülmektedir.

Tahayyül ettiği millî kimliğin hem toplumsal hem de siyasal alanda hakikat olmasını amaç edinen Buğra, romana başvurmuştur. Tarık Buğra'nın *Osmancık*, *Küçük Ağa*, *Firavun İmanı* ve *Gençliğim Eyvah* isimli romanlarında yer verdiği millî kimlik tasarımı Osmanlılığın merkeze alındığı görülmektedir. Osmanlılığın ne tür bileşenlere mündemiç olduğu sorusu belirlediğinde Türklüğe ve Müslümanlığa rastlanır. Modern dönemin Türkiye'sinde Osmanlılık ve Müslümanlıkla dirsek temasında olan bir millî kimliğin inşa sürecini longue durée kavramı ile anlamlandırmak mümkün görünmektedir. Bu anlamda Osmanlı-İslâm mirasını muhtevasında barındıran geçmiş zaman ile Türkiye Cumhuriyeti'ne işaret eden şimdiki zaman arasında devamlılık olduğunu savunan Buğra'nın fikrini o kavram ile bağlantılı biçimde okumakta bir beis bulunmamaktadır. Zamanlar arasındaki devamlılığın mümkün kılınması için geçmişin icadının elzem olduğu dikkate alındığında, Buğra'nın da bu tarz bir çabaya giriştiği çalışma kapsamında belirtilmiştir.

Erken Cumhuriyet dönemindeki karar alıcıların tercihi ile inşa edilen etno-seküler kimliği yeniden tanımlamayı amaçlayan Buğra'nın Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklüğü

içeren yeni bir geçmişe dayanan kimliği toplumsal bir gerçeklik haline getirmeye tanık olunmaktadır. Bu bağlamda Buğra'nın geleneksel olan Osmanlı-İslâm kültürü ile modern olan Türkiye Cumhuriyeti arasında devamlılığı içeren şahsiyet merkezinde millî kimlik arayışında olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Şekip Tunç tarafından ifade edilen "Bugünü yapmak ve yarını hazırlamak" sözünden yola çıkarak (İrem, 1997, s. 88) Buğra'nın düşüncesinin geçmişi yaratmak ve o geçmişe göre bugünü yapmak biçiminde neşet ettiğini belirtmekte bir beis yoktur. Buradan yola çıkıldığında geçmişi yaratmayı hedefleyen Buğra'nın bir sanat ürünü olan romana başvurduğu görülmektedir. Doğasından ayrı düşmüş benliğin tamamlanabilmesinin sanat ile mümkün olduğunu ifade eden Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling'den yola çıkarak (2022, s. 316) Buğra'nın Osmanlılık ve Müslümanlık doğasından ayrı düştüğünü iddia ettiği benliği roman aracılığıyla tedavi etmek istediği söylenebilir. Sözü edilen tedavi sürecinde Buğra'nın çalışma kapsamında incelenen romanlarında ödev ahlâkı ve sezgi kavramlarının müsekkim olarak damarlara zerk edilmek istendiği belirtilebilir.

Kaynakça

- Aiaz, A. (1995). Jameson'un öteki retoriği ve ulusal alegori. (İ. Eser, Çev.). T. Akbal (Ed.), *Kültür ve toplum içinde* (ss. 39-63). İstanbul: Hil Yayın.
- Aktürk, Ş. (2006). Etnik kategori ve milliyetçilik: Tek-etnili, çok-etnili ve gayri-etnik rejimler. *Doğu Batı Dergisi*, 38, 23-53.
- Altınörs, A. (2011). Bergson ve dil anlayışı üzerine. H. Bergson-*Metafiziğe Giriş* içinde (ss. 19-37). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Anderson, B. (2009). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Andı, M. F. (2000). *Tarık Buğra*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Aristotle. (1927). *Problemata* (Cilt VII). (E. S. Forster, Çev.). Oxford: Clarendon Press.
- Armaner, T. (2014). Aristoteles, Aquinas, yasa. *Cogito*, 78, 248-261.
- Armstrong, J. A. (2018). *Milliyetçilikten önce milletler* (S. E. Türközü, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2018). *Büyük ağa Tarık Buğra*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Belge, M. (2009). *Genesis: Büyük ulusal anlatı ve Türklerin etnik kökeni*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bergson, H. (2011). *Metafiziğe giriş*. (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Buğra, T. (1962). *Gagaringrad: Moskova notları*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Buğra, T. (1996). *Güneş rengi bir yığın yaprak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2008). *Düşman kazanmak sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2017a). *Politika dışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2017b). *Yağmur beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Buğra, T. (2018a). *Edebiyatın yolları taştan: Tarık Buğra ile söyleşiler*. İstanbul:Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2018b). *Osmancık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2019). *Dönemeçte*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, T. (2020a). *Güneş ve arslan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2020b). *Dünyanın en pis sokağı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2020c). *Küçük ağa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, T. (2021a). *Oğlumuz ve yarın diye bir şey yoktur*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, T. (2021b). *Gençlik türküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2021c). *Ayakta durmak istiyorum*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2021d). *Gençliğim eyvah*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2022a). *Bu çağın adı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Buğra, T. (2022b). *Firavun imanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik* (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çelik, T. (2021). Kraliçe Lear'in Elan Vital'ine katılmak: Sinemada Bergson'un yaşam atılımı ve sanatsal yaratım düşüncesi. *Sinefilozofi*, 6(11), 826-844.
- Çil, H. (2013). Tarık Buğra'nın romanlarında muhafazakârlığın izdüşümleri. *Muhafazakâr Düşünce*, 10(37), 113-139.
- Dede, K. (2017). Erken cumhuriyet döneminde ulus inşası ve tarihî romanlar: Savaşçı, medeni ve millî kahraman. *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 44, 91-112.
- Dede, K. (2021). *Edebiyatın ulusu ulusun edebiyatı: Erken Cumhuriyet döneminde ulus inşası ve roman*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Dilthey, W. (2012). *Hermeneutik ve tin Bilimleri* (D. Özlem, Çev.). İstanbul: Notos Kitap.
- Ersöz, Z. (2019). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, Peyami Safa ve Tarık Buğra'nın romanlarında Millî Mücadele'ye bakış*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ekşi, D. (2006). *Cumhuriyet dönemi siyasi kültüründe üç çizgi üç yazar: Y. Kadri Karaosmanoğlu, Kemal Tahir, Tarık Buğra*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Fedai, Ö. (2011). Devir romanı olarak Dönemeçte'ye Kant'ın ahlâk felsefesi açısından bir yaklaşım. M. Tekin ve E. B. Yılmaz (Ed.), *Tarık Buğra* içinde (ss. 207-223). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik: Moderniteye giden beş yol- İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika örnekleri*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Greenfeld, L. (2021). *Milliyetçilik: Bir kısa tarih*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Goethe, J. W. V. (2010). *Faust*. (A. Çankırlı, Çev.). İstanbul: Lacivert Yayınları.

- Husserl, E. (2017). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. (H. Tepe, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- İrem, N. (1997). Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının kökenleri. *Toplum ve Bilim*, 74, 52-101.
- İrem, N. (1999). Muhafazakâr modernlik, diğer batı ve Türkiye'de Bergsonculuk. *Toplum ve Bilim*, 82, 141-179.
- Jameson, F. (2008). Çokuluslu kapitalizm çağında üçüncü dünya edebiyatı. F. Jameson-*Modernizm ideolojisi* içinde (s. 365-396). (T. Birkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür: Milli edebiyatın icat edilişi*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kadioğlu, A. (2004) Sunuş. A. Yıldız-*Ne mutlu Türküm diyebilene: Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)* içinde (ss. 9-13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kant, I. (2000). Aydınlanma nedir? sorusuna yanıt. (N. Bozkurt, Çev.). *Toplumbilim* 11, 17-21.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve kuramsal bağlamda milliyetçilik ve Anadoluculuk*. Ankara: A Kitap.
- Lukacs, G. (2019). *Roman kuramı*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. (N. Güvenç, Çev.). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri I*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayın Odası.
- O, İmge. (2014). Aristotelesçi etik ve akrasia problemi. *Cogito*, 78, 239-247.
- Özkırmı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Parla, J. (2021). Hümanist bir zaman öykücüsü: Tarık Buğra. T. Buğra-*Oğlumuz ve yarın diye bir şey yoktur* içinde (ss. 7-18). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schelling, F. W. J. V. (2022). *Transandantal idealizm sistemi*. (M. Ertene, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Smith, A. D. (2001). Milliyetçilik ve tarihçiler. (İ. Türkmen, Çev.). M. Armağan (Ed.), *Tartışılan sınırlar değişen milliyetçilikler* içinde (ss. 31-61). İstanbul: Şehir Yayınları.
- Smith, A. D. (2002a). *Ulusların etnik kökeni*. (S. Bayramoğlu ve H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, A. D. (2002b). *Küreselleşme çağında milliyetçilik*. (D. Kömürcü, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2009). *Millî kimlik*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik: Kuram, ideoloji, tarih*. (Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Smith, A. D. (2017). *Etno-sembolizm ve milliyetçilik*. (B. F. Çallı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Smith, A. D. (2018). *Seçilmiş halklar*. (A. Küçük, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şimşek, U. (2009). Milliyetçilikler ve milletin oluşumu üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 81-96.
- Tekin, M. ve Yılmaz, E. B. (Ed). (2011). *Tarık Buğra*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Tekin, M. (2018a). Tarık Buğra: Hayatı, sanatı ve eserleri. M. Tekin (Ed.), *Edebiyatın yolları taştan-Tarık Buğra söyleşileri* içinde (ss. 11-18). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekin, M. (2018b). Sunuş. M. Tekin (Ed.), *Edebiyatın yolları taştan-Tarık Buğra söyleşileri* içinde (ss. 9-10). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekin, M. (2018c). *Tarık Buğra: İtaatsiz bir taşralının entelektüel portresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yalçın, R. (2014). Etnisite ve milliyetçilik: Eleştirel bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1), 189-215.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Antik Roma Beslenme Kültüründe Öğle Yemeği (*Prandium*)*

Lunch (Prandium) in Dietary Culture of Ancient Rome

Dr. Emine KAPKA¹, Doç. Dr. Özlem GENÇ²

Öz

Öğün, bireyin gün içerisinde düzenli olarak belli aralıklarla yediği yemektir. Kişilerin veya milletlerin öğün zamanı, şekli, tüketilen gıdalar yaşanan coğrafya ve yaşam tarzına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Örneğin sıcak Akdeniz iklimine yakın yerlerde yaşayanların beslenme alışkanlıkları ile soğuk kuzey kesimlerde yaşayanlarındaki birbirinden farklıdır, bu durum hayatı devam ettirebilmek için bir zorunluluktur. Beslenme alışkanlıklarına göre farklılık gösteren bir diğer unsur ise öğünlerdir. Kimi yerlerde tek ya da iki öğün beslenme yaygınken kimi yerlerde üç hatta, belki ara öğünler de dâhil, daha fazla öğünden bahsedilebilir. Dolayısıyla, siyasi hayatı, savaşları, anlaşmaları bir kenara bırakırsak, insanların beslenme alışkanlıkları, tarımsal faaliyetleri, hangi hayvanları yetiştirdikleri ve onlardan nasıl yararlandıkları gibi bir dizi özellik milletleri tanıma ve kültürlerini anlamada önemli ipuçları sağlar. Tüm bu düşüncelerden yola çıkarak bu çalışmamızda Antik Çağ'ın en büyük ve en etkili imparatorluklarından biri olan Roma İmparatorluğu'nun beslenme kültüründe öğle yemeğinin (*prandium*) yeri ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktayız. Çalışma yürütülürken hem klasik hem de modern yazarların eserlerinden yararlanılmış, öncelikli olarak “ne?”, “neden”, “ne zaman?”, “nerede?”, “nasıl?” ve “kiminle?” sorularının cevapları aranmıştır. Ulaşılan veriler, Romalıların karakteri ve yaşam rutinleri ile ilgili değerli bilgiler sağlarken *prandium*un hem terimsel olarak hem de uygulamada gün içerisinde öğün değeri taşıyan ilk yemek olduğunu göstermiştir ancak Roma beslenme kültüründe ilk öğünün kahvaltıya karşılık gelen “*ientaculum*” terimiyle ifade edilmesi bu noktada çelişki oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu çelişkinin giderilmesine ve *prandium*un Roma sosyal hayatındaki rolünün ortaya konulmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Roma, Beslenme Kültürü, Öğle yemeği, *Prandium*

Makale Türü: Araştırma

Abstract

A meal is a meal that an individual eats at regular intervals throughout the day. The meal time of people or nations, their shape, and the foods consumed vary depending on the geography and lifestyle. For example, the eating habits of those living close to the warm Mediterranean climate are different from those of those living in the cold northern regions, this is a necessity in order to sustain life. Another factor that differs according to nutritional habits is meals. In some places, one or two meals is common, while in some places, three or even more meals, including snacks, can be mentioned. Therefore, if we leave aside the political life, wars and agreements, a number of features such as people's dietary habits, agricultural activities, which animals they raise and how they benefit from them provide important clues in recognizing nations and understanding their cultures. Based on all these considerations, in this study, we aimed to reveal the place and importance of lunch (*prandium*) in the nutritional culture of the Roman Empire, one of the largest and most influential empires of the Ancient Age. While conducting the study, both classical and modern authors' works were used. In this literature, were sought answers to the questions “what?”, “why”, “when?”, “where?”, “how?”, “with whom?”. The data provided valuable information about the characters and daily routines of the Romans. In addition, it has been shown that the *prandium* was the first meal of the day, both in terminology and in practice. However, the term “*ientaculum*”, which refers to breakfast as the first meal

*Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, doktora programı kapsamında, Doç. Dr. Özlem Genç danışmanlığında hazırlanan “*Antik Roma Yemek Kültürü*” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Bağımsız Araştırmacı, kapkaemine09@gmail.com.

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ozlmgnc@gmail.com.

Atf için (to cite): Kapka, E. ve Genç, Ö. (2024). Antik Roma Beslenme Kültüründe Öğle Yemeği (*Prandium*). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 772-784.

in Roman dietary culture, constitutes a contradiction at this point. As result, this study has attempted both to remove this contradiction and to reveal the value of the *prandium* in Roman social life.

Keywords: Ancient Rome, Dietary Culture, Lunch, *Prandium*

Paper Type: Research

Giriş

Öğünler, bir toplumun beslenme kültürünü oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Öğünün alınma zamanı ve şekli tüketilen gıdalar ile birlikte bir milleti tanımada pek çok ipucu sağladığı gibi yaşam rutinlerini anlamamızda da ayrı bir önem teşkil eder. Günlük rutinleri şekillendiren etkenler ise iklim, coğrafya ve ekonomik koşullardır. Bu unsurlar aynı zamanda beslenme kültüründe, dolayısıyla öğünlerin şekillenmesinde de etkin rol oynamaktadır. Tüm bu faktörlerin Antik Çağ Roma dünyasının yeme alışkanlıklarını etkilediği şüphesizdir. Akdeniz şehri olan Roma'nın gerek bulunduğu konum ve buna bağlı iklimsel koşulların gerekse ekonomik durumun toplumsal yapıda sınıf ayrımını zorunlu kıldığı düzenin beslenme kültürünün oluşmasında etkin olduğu açıkça görülmektedir.

Akdeniz havzasında yaşayan Roma halkının, dönem şartlarının yapay ışığı kısıtlı kılmasından dolayı güneş ve onun ışınlarından faydalanmak için güne erken başladıkları bilinmektedir. Sınıf farkı gözetmeksizin erken uyanmak Romalıların yaşam felsefelerinden biri haline gelmiştir. Plinius'a ait olan "*Profecto enim vita vigilia est.*"³⁴ (Plinius, 1967a, s. 12-13) ifadesi bu konunun özünü gösterir niteliktedir. Kesin olmamakla birlikte günümüz saat uygulamasına göre Roma'da sabah vaktinin saat 11:00 civarı sona erdiği bilinmektedir (Carcopino, 1962, s. 170). Bu saate kadar uyuyanların ise genellikle geceden kalma (ayyaşlar) olduğu söylenir. Martialis'in "*Geçmekte olan kalabalığın kakkahası beni uyandırıyor ve Roma yatağımın başucunda... Okul müdürleri sabahları yaşamınıza izin vermezler; gün doğmadan fırıncılar, bütün gün bakırcıların çekiçleri*"⁵ (Martialis, 1920, s. 358-361; Carcopino, 1962, s. 169) dizeleri bize Roma kentinde istenirse de geç saatlere kadar uyumanın mümkün olmadığını ve herkesin sabahın erken saatlerinde çalışmaya başladığını anlatmaktadır.

Romalıların bu günlük yaşam temposu, beslenme kültürünün önemli bir parçası olan öğünlerin şekillenmesinde de oldukça etkin olmuştur. Teoride ve muhtemelen pratikte çoğu Romalının günde üç öğün yemek yediği bilinmektedir (Alcock, 2006, s. 183). Roma beslenme kültüründe temelde üç öğün bulunduğu bugün tüm otoriteler tarafından kabul edilse de bu sayının bazen dörde çıktığı durumlar da söz konusudur (Dalby, 2013, s. 51). Bu durum genellikle klasik yazarlar ve modern klasikçiler tarafından oburlukla ilişkilendirilmiştir. (Suetonius, 2017, s. 277) Bugün de olduğu gibi öğün sayısı bireysel tercihlere bağlı olarak değişiklik göstermesi muhtemeldir. Roma'da öğünlerin modern terimlere karşılık gelecek şekilde yapılaş sırası: "*ientaculum*", "*prandium*" ve "*cena*" şeklindedir (Matz, 2002, s. 23). Öğün sayısının dörde çıktığı durumlarda ise bu sıralama "*ientaculum*", "*prandium*", "*merenda*" (Donahue, 2019, s. 93-95; Glare, 2012, s. 1102)⁶ ve "*cena*" ya da "*ientaculum*", "*prandium*", "*cena*" ve "*comissatio*" veya

⁴ Tür. "Yaşamak uyanık olmaktır."

⁵ "...nos transeuntis risus excitat turbae, et ad cubile est Roma...nec quiescendi in urbe locus est pauperi. negant vitam ludi magistri mane, nocte pistorum, aerariorum marculi die toto..."

⁶ "*Merenda*" öğle ve akşam yemeği arasında alınan, ikinci atıştırma öğünü ya da modern anlamda çay saatine karşılık gelecek şekilde adlandırılabilir. Bu öğüne dair kanıt ise imparator Marcus Aurelius' a aittir. "*Deinde ad merendam itum. Quid me censes prandisse? panis tantulum; cum conchim, caepas et maenas bene praegnatis alios vorantis viderem. Deinde uvis metendis operam dedimus et consudabimus et iuvilavimus et aliquotj ut ait auctor, reliquimus altipendulos uvindemiae superstites. Ab hora sexta domum redimus: paululum studui atque id ineptum.*" (Tür. ...Sonra ikinci atıştırma öğünü için yemeğe gittik. Sizce ne yedim? Küçük bir parça ekmek, ancak başkalarının fasulye, soğan ve balık yumurtası dolusu ringa balığı yediğine tanık oldum. Sonra özenle üzüm topladık, güzelce ter attık ve mutlu olduk ve şairin dediği gibi, Hâlâ bazı kümeleri bağbozumu gibi yüksek asılı bıraktık. Saat altıdan sonra eve geldik.)". (Marcus Cornelius, 1867, ss. 69-70); İngilizce çeviri için ayrıca bkz. (Donahue, 2015a, s. 44).

“*vesperna*” (Dalby, 2013, s. 51.; Glare, 2012, s. 360)⁷ şeklinde kişilerin mizacına göre değişiklik göstermiştir. Günde bir ya da iki öğün tüketen kişilerin olması da mümkündür. Böyle bir durumda alınan yemeğin temel öğün olarak bilinen akşam yemeği (*cena*) olması doğaldır (Dalby, 2003, s. 211).⁸

Gün içerisinde yenen kahvaltı ve öğle yemeğinin genellikle açlığı gidermek veya çalışabilmek için enerji sağlamak amacı taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri olan açlığı gidermek için alınan bu öğünler klasik yazarlar tarafından çok önemli görülmezken, akşam yemeğinin sosyalleşme ve eğlence amacı taşıması, ayrıca toplumda statü kazanmanın yollarından biri olması en önemli öğün olarak kabul edildiğini göstermektedir (Petronius, 1991, s. 1; Petronius, 1964; Alcock, 2006, s. 183).⁹ Ayrıca Latince literatürde akşam yemeği için kullanılan “*cena*” teriminin sadece bir öğün olarak değil, özel gün ve gecelerdeki ziyafet ve şölenler için de kullanıldığı görülür.¹⁰ Bazen bu ayırımın yapılmaması onun hakkında daha fazla kanıt bulmamıza olanak sağlamaktadır. Bu sebepten literatürde *cenaya* dair bilgiye daha fazla rastlanırken çalışmanın konusu olan *prandium* ve diğer öğünler (*ientaculum*, *merenda* ve *vesperna*) ilgili klasik literatürdeki veriler sınırlı ve dağınıktır. Aynı şekilde modern çalışmalar da bu konuyu bir bütünlük arz edecek şekilde ele almamıştır. Bu gerekçeyle, literatürdeki boşluğu doldurmak için *prandium* ile ilgili bir çalışma yapılması uygun görülmüştür. Bu görüş çalışmamızın genel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca *prandium* terimi, incelendiğinde “*ilk + yemek/yiyorum*”¹¹ anlamı taşımaktadır, ancak yapılan araştırmalar Roma’da ilk öğünün kahvaltıya karşılık gelecek olan *ientaculum* olduğunu göstermiştir. Hem bu duruma açıklık getirmek hem de Roma beslenme kültüründe öğle yemeğinin yerini tespit etmek çalışmamızın özel amacını oluşturmaktadır.

1. Öğle Yemeği (*Prandium*)

Akdeniz bölgesinde yaşayan halkların hava ısınmadan mümkün olduğunca çok iş yapabilmek ve gün ışığından daha fazla faydalanmak için erken uyandıkları ve hızlı bir kahvaltı yaparak işe koyuldukları bilinmektedir (Plinius, 1967a, s. 12-13; Martialis, 1920, s. 358-361; Carcopino, 1962, s. 171). Rahatına ve eğlence hayatına düşkün olan Romalılar gün içerisinde işlerini erken tamamlayıp havanın ısınmasıyla birlikte *meridioya* (Glare, 2012, s. 1103; Alova, 2013, s. 366; De Vaan, 2008, s. 170; Pan, Logi ve Riu (Ed.), 2013, s. 732) çekilmişlerdir. Bugün “*siesta*” olarak adlandırılan *meridio* (öğle uykusu veya şekerleme) Roma sosyal yaşamında

⁷ Gece eğlencesi olarak bilinen “*comissatio*”ya dair kanıtlar daha fazla olmakla birlikte modern klasikçilerin bu terimle birlikte obur imparator Vitellius’dan bahsettikleri görülür. *Comissatio*, daha çok içki şöleni olarak bilinmektedir ancak içkiyle birlikte atıştırılmalı almış olmaları da muhtemeldir. Bu noktada *vespernanın* devreye girdiği söylenmektedir. “*Iantacula et prandia et cenas comissionesque* (kahvaltı, öğle yemeği, akşam yemeği ve içki şöleni)”. Bkz. (Suetonius, 2017, s. 277); Ayrıca bkz. (Suetonius, 1979; Horatius, 1942, II/IV, s. 196).

⁸ Antik Yunan’da Hippokrates’in “*Akut Hastalıklarda Rejim*” metnine göre günde bir öğün yemek yiyenlerin olduğu Dalby tarafından aktarılmaktadır. Aynı durumun Roma için de mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır çünkü bu tamamen bireysel tercihe bağlı olarak esneklik göstermektedir. (Dalby, 2003, s. 211.)

⁹ Ayrıca bkz. (Petronius, 1991, s.1.; Petronius, 1991, XXVIII-LXXIX.; Sullivan & Morales (trans. and ed.), 2012, ss. 43-77.; Howatson, 2013, s. 720-721.; Can, 2015, s. 721-722.; Güveloğlu, 2020, s. 358-375.; Garnsey, 1999, s. 137-138.; Nappa, 1998, s. 394).

¹⁰ Bunlardan bazıları, resmi akşam yemekleri, “*cena recta*”, önemli gelişmeleri kutlamak için, halk yemekleri “*cenae publicae*”, gladyatör gösterisi için para ödeyen birinin verdiği yemek, “*cena libera*” evlilik törenleri için “*cena nuptialis*”, cenaze törenleri için “*cena novendialis*”, bir çocuğun (erkek) reşit olması adına verilen yemek “*cena virilis*”, önemli kişilerin politik görevlere geldiklerinde verdikleri yemek “*cena aditalis*” ya da şehre vardıklarında verdikleri yemek “*cena adventicia*”dır. Detaylı bilgi ve ilgili terimler hakkında literatürde yer alan Roma örnekleri için bkz. (Suetonius, 2017, *Augustus*, LXVI, *Caligula*, XXV, *Vitellius*, XIII, *Domitian*, VII, s. 95, 168-169, 277, 305.; Neila, 2006, s. s.123.; Catullus, 2011, s. 65-77.; Wardle, 1998, s. 111-112.; Donahue, 2015b), s.256-257.; White, 2016, s. 59.; D’Arms, 1999, s. 306-307.; Tacitus, 1980, s. 362.; Petronius, 1991, LXV-LXVI, s. 67.; Petronius, 1964, LXV-LXVI, s. 58-60.; Statius, 1928, s. 14-37.; Donahue, 2004, s. 9.; Varro, 2021, III/VI, s. 206.; Seneca, 2019, s. 386-405.; Martialis, 1919, II/LXIX, s. 148-149; Martialis, 1919, VII/XX, s. 434-437; Martialis, 1920, VIII/L, s. 36-37.)

¹¹ [*pram*-(*pirmas* “ilk”) + ed- (*edo* “yemek”)+ -ium].

oldukça önemli¹² bir yer tutmaktadır. Bir Romalının siesta saatini, hamamda banyo yaparak, oyunlar oynayarak, kısaca dinlenme ve eğlenceye ayırarak geçirmeyi tercih ettiği bilinmektedir (Cooley ve Cooley, 2014, s. 116).¹³ Romalıların öğle yemeğini bireysel tercihe bağlı olarak siestadan önce ya da sonra almış olabileceği de söylenir (Plinius (Secundus), 1991, s. 474-475).¹⁴ Plinius'un (Secundus), Tacitus için yazdığı mektupta, yemekten önce güneşlenip, soğuk bir duş aldıktan sonra hafif bir öğle yemeği yediği ve işe koyulduğuna dair bir ifade yer almaktadır (Plinius (Secundus), 1991, s. 474-475). Herculanium'un kenar mahallesinde yer alan bir hamama girişte bulunan bir dizi duvar yazısı ise öğle yemeğinin hamamda yenilebileceğine dair bilgi vermektedir. Bu duvar yazılarından biri de Caesar'ın hizmetkârı olan Apelles'in burada öğle yemeği yediğine dairdir (Cooley ve Cooley, 2014, s. 116).¹⁵ Bu durumda *prandium*un siesta saati içinde alınmış olabileceğini de söylenebilir.

Romalıların öğle yemeği veya gün ortasında aldıkları yemek için kullandıkları Latince terim "*prandium*"dur (Glare, 2012, s. 1450; Alova, 2013, s. 193).¹⁶ *Prandium* sözcüğü (Dalby, 2013, s. 52)¹⁷ içinde, "ilk" anlamı taşıyan Latince "*primo*" (Alova, 2013, s. 474) ve "yemek yiyorum" anlamına gelen "*edo*" (De Vaan, 2008, s. 185; Alova, 2013, s. 193) sözcükleri bulunmaktadır (De Vaan, 2008, s. 486; Glare, 2012, s. 1450). Bu durumda *prandium*un gün içinde yenilen ilk yemek olması gerekmektedir ancak yukarıda Romalıların ilk öğünün *ientaculum* (kahvaltı) olduğunu belirtmiştik, böyle bir durumda *prandium* teriminin karışıklık yarattığı düşünülebilir. Roma dünyasında her zaman ana öğünün *cena* olduğu ve bunun sıklıkla vurgulandığı düşünüldüğünde karmaşa ortadan kalkmaktadır. Bu durum Romalıları için kahvaltının bir öğün değerinin olmadığını, akşam yemeğinin ise ana öğün olduğu düşünüldüğünde gün içerisinde yenilen ilk yemeğin/öğünün öğle yemeği yani *prandium* olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla öğle yemeğinde ilk defa gerçekten bir şeyler yenilmiş veya kahvaltı çoğu Romalı için geçiştirilmiş olmalıdır.¹⁸

Prandium için belirlenmiş kesin bir saat olmadığı gibi şüphesiz yine kişiye ve güne göre değişiklik göstermiş olmalıdır (Spaeth, 1924, s. 93). Genellikle günün ilerleyen saatlerinde ya da öğleden sonra alındığı belirtilir. Martialis'in "kahvaltı" üzerine yazdığı dizelerde, konuğun beşinci, yani öğle yemeği saatinde gelmesinden dolayı sitem ettiği görülür (Martialis, 1919, s. 52-53)¹⁹ Bu dizeler öğle yemeği saatiyle ilgili bilgi sağlaması açısından önemlidir. Bu durumda *prandium* için uygun zamanın, beşinci saat ve sonrası olduğu yorumu yapılabilir. Alcock'un görüşü, en geç ne zamana kadar alınması gerektiğine dair net bir bilgi olmamakla birlikte, hekimlerin öğle yemeği için tavsiyesi, her ne zaman ya da her ne yenildiyse akşam yemeğinden önce sindirilebilecek şekilde alınması yönündedir ancak bu bilgiyi teyit edilebilecek klasik literatürde bir kanıt ulaşılamamıştır (Alcock, 2006, s. 183). Bu durumda, Romalıların akşam yemeğini yazları (Ovidius, 2016, s. 18)²⁰ yaklaşık olarak dokuzuncu, kışları (Ovidius, 2016, s.

¹² Bugün hâlâ bu uygulamanın İtalya'da sürdürülüyor olması onun Roma kültüründe ne kadar önemli bir yer edindiğini gösterir niteliktedir. İtalya'nın tüm kentlerinde uygulanmasa da daha gelenekçi güney bölgelerinde katı bir şekilde devam ettirilmektedir.

¹³ Herculanium'da bir hamamda bulunan duvar yazısında, Caesar'ın yatak odası hizmetçisi Apelles ve Dexter'in birlikte öğle yemeği yediği ve eğlendikleri yazılıdır. Lat. "*Apelles cubicularius cum Dextro Caesar(is) pranderunt hic iucundissime et future simul.*" (CIL IV 10677).

¹⁴ Plinius (Secundus)'un eserinde Tacitus için yazdığı dizelerde; yemekten önce güneşlenerek ve soğuk bir duş aldıktan sonra rahat bir öğle yemeği yediğinden ve işe koyulduğundan bahsedilmektedir.

¹⁵ Bkz. (CIL IV 10677).

¹⁶ [*pram*-(*pirmas* "ilk")+ ed- (*edo* "yemek")+ -ium].

¹⁷ Dalby, *Prandium* teriminin ömrünün uzun olmadığını ve Geç Roma İmparatorluğu döneminde yerini "*desinare*" ya da "*disnar*" sözcüklerine bıraktığını söyler. Ayrıca bu öğünün saatinin de değişerek daha erken bir zamanda alınmaya başladığı belirtilmektedir.

¹⁸ Bugün Romalıların devamı olan İtalyanlar için de kahvaltı aynı değerde olup (bölgesel farklılıklar gösterse de) çoğu İtalyan bir barda ayaküstü hızlıca kahvesini yudumlayıp belki bir hamur işi (genellikle kruvasan (İt. *brioche, cornetto*)) ile kahvaltısını geçiştirip işe koyulmaktadır. Bu durum Roma geleneğinin hâlâ devam ettirildiğini göstermektedir.

¹⁹ "...*mane veni potius; nam cur te quinta moretur? Ut iantes, sero, Caeciliane, venis.*"

²⁰ Roma'da yazın başlangıcı (*Aestatis initium*) 13 Mayıs, yaz gün dönümü (*Solstitium*) 26 Haziran olarak tarihlendirilir.

18) ²¹ ise sekizinci saat bitiminde (Carcopino, 1962, s. 289) yediği (Martialis, 1919, s. 274-277)²² düşünüldüğünde, öğle yemeği için kışları en geç yedinci, yazları ise sekizinci saatte alınmış olması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Alcock, öğle yemeğinin, kahvaltının ne zaman alındığına bağlı olarak modern saat uygulamasına göre 10:00 ile 14:00 arasında herhangi bir zamanda alınabileceğinden bahsederken, (Alcock, 2006, s. 181-183) Carcopino ise 12.00 ile 14.30 saatlerini verir (Carcopino, 1962, s. 168). Alcock'un aktardığına göre, hekimlerin uyarısı, kişi eğer bu öğünü her zaman alıyor ise devam etmesi yönündedir. Eğer kişinin *prandium* beslenme alışkanlığı yoksa hazımsızlığa, şişkinliğe ve zihinde donuklaşmaya neden olacağından tavsiye edilmemektedir. Hatta öğleden sonra spor yapılacaksa yemek yenmemelidir (Hippokrates, 2018, s. 316-317; Alcock, 2006, s. 181-183).²³

Roma'da gün içinde alınan diğer öğünler gibi öğle yemeği de bireysel tercihe veya kişinin mizacına göre farklılık göstermektedir. Ayrıca öğle yemeği için ayrılan süre bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Kırsal bölgelerde tarım işçileri ve kölelerin daha çok iş yapmak ve gün ışığından daha fazla istifade etmek için bu süreyi kısa tuttıkları söylenebilir (Alcock, 2006, s. 181-183). Martialis'in eserindeki "*Son zamanlarda patronu tarafından kendisine yağdırılan servet ile Maximus Syrus, dört hamamın etrafındaki taverna taburelerinden geçti. Ah, on milyonları boğazlamak için ne muazzam bir oburluk! Ve daha da muazzam, masada uzanmamak bile! Hızlı öğle yemeği tezgahlarımız gibi.*" bu dizelerden öğrendiğimiz şey, genellikle bir Romalı için *prandiumun* hızlı bir şekilde oturarak veya ayakta yenen bir öğün olduğudur (Martialis, 1919, s. 344-345).

Prandiumda tüketilebilecek gıdalar, alınma amacı ve şekli yönünden ona çok benzeyen kahvaltı (*ienteculum*) ile aynı olduğu ancak ondan daha çok seçeneğin yer aldığı Latince literatürde açıkça görülmektedir. Öğle yemeğinin ana bileşenleri ekmek ve şaraptır (Plinius (Secundus), 2018, s. 104-105; Donahue, 2019, s. 95). Bunların dışında peynir, taze-kuru meyve ve sebze gibi hafif gıdaların tercih edildiği ya da bir önceki akşam yemeğinden kalan soğuk et ve balık türü daha ağır yiyeceklerin tüketildiği de bilinmektedir (Plinius (Secundus), 2018, s. 104-105; Donahue, 2019, s. 95; Civitello, 2019, s. 49; Civitello, 2008). Martialis, zanaatkarların öğle yemeği olan tatsız pancardan bahseder (Martialis, 1919, s. 396-397). Yukarıda bahsi geçen hamamdaki duvar yazılarından birinde şunlar yazılıdır: "*Kuruyemişler, içecekler 14; domuz (?) 2; ekmek 3; 3 pırzola 12; 4 sosis 8. 51.*" (Cooley ve Cooley, 2014, s. 116)²⁴ Duvar yazısını alıntıladığımız eserin yazarı gıda maddelerinin yanında yazan rakamların muhtemelen *asses* değerinde fiyat belirttiğini söylemektedir (Cooley ve Cooley, 2014, s. 116). Hamamın girişinde yer alan bu liste muhtemelen burada tüketilen ya da satılan gıda maddeleri olmalıdır. Ayrıca burada listelenen gıdaların *prandiumda* tüketilebileceği kanaati de yaygındır.

Kırsaldaki birine nazaran, kentte yaşayan bir Romalı için *prandiumdaki* yiyecek çeşitliğinin, sokak satıcılarından dolayı, daha fazla olması olağandır. Kentli bir Romalı öğle

²¹ Roma'da kışın başlangıcı (*Hiemis initium*) 11 Kasım, kış gün dönümü (*Bruma*) 25 Aralık olarak kabul edilir.

²² Martialis'in Iulius Cerialis'i davet ettiği akşam yemeğini konu alan dizeler sekizinci saatle ilgili bir örnek sağlar, "*Benim evimde güzelce yemek yiyeceksin Iulius Cerialis: Daha iyi bir sözün yoksa gel. Sekizinci saati gözlemleyebilirsiniz; birlikte yıkanacağız: Stephanos'un hamamlarının bana ne kadar yakın olduğunu biliyorsun*". Günümüz saat uygulamasına göre bu saatler öğleden sonra bir saattir. Hamam faslından sonra olarak düşünülebilir. Öğün zamanlarıyla ilgili net bir saat belirtmek mümkün olmamakla birlikte günümüz dünyasında yaklaşık olarak kışın 14.00 ile yazın 16.00 saatlerine denk gelmektedir. Roma saatlerinin günümüzdeki karşılığı için ayrıca bkz. (Carcopino, 1962, s. 167-168).

²³ Bu hekimlerin kim olduğuna dair bir veriye ulaşamamak da Hippokrates'de bu konuyla ilgili dolaylı da olsa bilgiye rastlanmış olup bu durumun, kişinin öğünü hangi amaç için aldığına göre değiştiği görülmüştür. Buna göre Hippokrates'in "Sağlıklı Rejim" başlığı altında bulunan tavsiyeleri şu şekildedir; "*Zayıflamak isteyen şişmanlar mideleri boşken egzersiz yapmalı yemeğe soluk soluğa oturmamalıdır. Soluğun düzelmesini beklememeliler. Yemektan önce çok soğuk olmayan sulandırılmış şaraptan az miktarda içmeliler, etler susam tohumları veya baharatlar ve benzeri şeylerle servis edilmeli. Etin en az miktarı bile doyurduğundan et yağlı olmalı. Günde yalnızca bir öğün yemeli, banyodan vazgeçmeli, sert yataklarda yatmalı, olabildiğince az giyinerek yürümeliler. Şişmanlamak isteyenler tam tersini yapmalı, mideleri boşken asla egzersiz yapmamalıdır.*" (Hippokrates, 2018, IV, s. 316-317).

²⁴ Bkz. (CIL IV 10674).

yemeği için bugünkü kafe, bar, restoran tarzı yerleşik dükkânlardan yiyecek alabileceği gibi seyyar satıcılardan da alışveriş yapmış olabirdi. Roma'da hem yemek hem de konaklama sağlayan yerler *cauponae*, *hospitia*, *deversori* ve *stabulad*ır. Yiyecek veya şarap servis eden ancak odaları olmayan yerler ise *popinae*, *tabernae*, *ganae* (Kelsey, 1991, s. 166-170; Ermantinger, 2015, s. 361; Grainger, 2006, s. 17) ve *thermopoliad*ır (Ermantinger, 2015, s. 361; Alova, 2013, s. 597; Grainger, 2006, s. 17).²⁵ Martialıs'ın *Maximus Syrius* hakkında yazdığı dizelerde yer alan, "...hızlı öğle yemeği tezgahlarımız gibi." ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir (Martialıs, 1919, s. 344-345). Bu tarz alanlar genellikle sıcak ya da soğuk yiyecek ve içecek sağlayan, ayak üstü yiyecekler atıştırılabilir yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kentli bir Romalının *prandium* için yiyecek yelpazesi genişlemektedir. Tercih edebilecekleri yiyeceklerin genellikle köfteler, sosisler ve nohut ya da bezelye çorbası gibi yiyecekler olduğu arkeolojik veriler ile kanıtlanmıştır. Bunların hem ucuz hem de besleyici oldukları bilinmektedir. Örneğin, kaynaklar bize Roma'da ılık bir nohut çorbası için 1 *as* gibi ucuz bir fiyat bilgisi²⁶ sağlamaktadır (Martialıs, 1919, s. 52-55; Alcock, 2006, s. 193).

Kırsalda yaşayan bir Romalının öğle yemeği için seçenekleri sınırlı olmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak, Vergilius'un "*Moretum*" şiiri önemlidir. Bu şiirde çiftçi Simulius uyanır uyanmaz öğle yemeğini hazırlamaya başlar. Bahçesinden topladığı ot ve sarımsakları peynir ile havanda ezerek peynir topları yapar (Vergilius, 1960; Ovidius, 1892, s. 268; Abuagla, 2017, s. 271-279).²⁷ Buna ek olarak bu dizelerde öğlen yiyeceği ekmeğin de sabah pışırıldığı bilgisi yer almaktadır (Delemen, 2003, s. 58, Gozzini, 1992, s. 54-55). Bu örnekten yola çıkarak tarım işçisi ve çobanların yemeklerini evde hazırlayarak yanında götürdükleri söylenebilir. Bir çiftçi ya da çobanın en makul öğle yemeğinin ekmeğin ve peynirden oluşması muhtemeldir. *Moretum*'a bazı klasik yazarlar tarafından atıflar bulunmaktadır. Bunlardan biri de Ovidius'dur; "*Ayıp değil mi? dedim 'yeşilliklerle yapılan sade bir salata koymak, Ana Tanrıça'nın masalarına, yoksa başka bir neden mi var bunun altında?' 'Anlatılır eskilerin su katılmamış süt kullandıkları ve toprağın kendi gönlünce verdiği bitkileri' dedi. 'Beyaz peynir karıştırılır havanda dövülen yeşillikle, kadim tanrıça kadim yiyecekleri tanısun diye'* (Ovidius, 1892, s. 268; Abuagla, 2017, s. 271-279)."

Martialıs'ın armağanlar listesinde²⁸ yer alan Luna peyniri (Martialıs, 1919, s. 402-403; Plinius, 1967b, s. 582-583; Grant, 2015, s. 47; Razionele, 2016, s. 446-447) ²⁹ için "*Etrüsk Luna'nın arması ile damgalanmış peynir (caseus Lunensis), kölelerinize bin öğle yemeği verecek*" cümlesi yer almaktadır (Martialıs, 1919, s. 402-403). Her ne kadar burada peynirin büyüklüğünü

²⁵ Hızlı atıştırılabilir türü yiyeceklerin satıldığı yer için kullanılan genel terim Latince, *thermopolium*dur. Sokak satıcıları olarak niteleyebileceğimiz bu yerler genellikle yüzleri dışarıya dönük duvar tezgâhlarında sıcak ve hazır yiyecekleri satmak için sergilemektedirler. Bugün Pompei ve Herculaneum arkeolojik alanlarında bu terimle adlandırılan pek çok yapı görülebilir.

²⁶ Bkz. Martialıs şöyle bir ifade de bulunur; "... *asse cicer tepidum constat et asse Venus*." Yani senin ılık nohut çorbanı da aşkında bir *as* değerindedir. (1 *as* veya ¼ *sestertius*). Bkz. (Martialıs, 1991, I/CIII, s. 92-93.; Garnsey (2004), s. 241-242).

²⁷ Tarifin günümüz uyarlaması için bkz. (Solomon & Solomon, 1950, s. 67).

²⁸ Martialıs'ın *Epigramlar* eserinin XIII. ve XIV. kitaplarında "*Apophoreta*" (Tür. Misafirlere eve götürmesi için verilen hediyeler.) başlığı altında bazı ürünler listelenmiştir. Bu ürünler ziyafete davet edilen misafirlere, evden ayrılırken götürmesi için verilebilecek hediyelerdir. Martialıs bunu XIII. kitabının girişinde şu dizelerle açıklar; "*Bu hediyeleri misafirlerinize hediye yerine gönderebilirsiniz, eğer bir sikke bende olduğu gibi sizde de ender bulunursa. Ayrıca başlıklardaki şeylerin isimlerini alacaksınız: mideniz için değilse geçin.*" Bu hediye başlıklarından bazıları şunlardır, arpa, buğday, mercimek, incir, peynir ve zeytindir. XIV. kitabında yer alan ürünler ise öncekinden farklıdır. Bu kitap yine hediyeler içermektedir ancak çevirmen, bu hediyelerin farklı olduğunu, çiftler halinde sonrakinin öncekinin devamı niteliğinde olduğunu ve kurayla dağıtılmış olabileceğini belirtir. Nitekim Martialıs bunu, "...*zengin ve fakir sırayla hediyeler alır; herkes kendi konuğuna hak ettiği ödülü versin.*" şeklinde ifade etmiştir. Çift halinde dağıtılan hediyelere, "*candelabrum Corinthium*" (Korint şamdanı) (gümüş, altın veya ikisinin karışından yapılmış olabilir) ve "*candelabrum ligneum*" (ahşap şamdan) örnek verilebilir. Muhtemelen kitabın başında söylediği gibi biri zengin diğeri fakir kimse için verilecek hediyelerdir. (Martialıs, 1920, XIII-XIV, s. 390-455.; Alova, 2013, s. 37.; Glare (ed.), 2012, s. 148).

²⁹ Toskana ve Liguria'da üretilen Luna (*caseus Lunensis*) peynirinin (günümüzde *Luni* olarak bilinmekte) yaklaşık 1000 libre (1 libre=yarım kilogramlık ölçü) ağırlığa sahip olduğu ve Roma'da özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Luna Peyniri için ayrıca bkz. (Razionele, 2016, s. 446-447).

vurgulamak için böyle bir yorumda bulunulduğu düşünülse de Roma dünyasında peynirin köleler için makul bir öğle yemeği olabileceği izlenimi verilmektedir. Peynir, Roma dünyasında özellikle köylü, asker, avcı, denizci veya alt sınıflar için önemli bir protein kaynağıdır (Dalby, 2016, s. 27). Uzun yolculuklarda taşınması kolay ve besleyici bir gıdadır (Apuleius, 2017, s. 49-51; Maniatis, 2014, s. 258). Özellikle, Roma ordusunun *tayınının* bir parçası olarak bahsedilmektedir (Scheidel, Morris, Saller, 2008, s. 636). Suetonius, Augustus'un hafif gıdalar tükettiği ve yeme alışkanlığının oldukça ılımlı olduğunu söyler ve en çok tükettiği gıdalar arasında elle basılmış (*caseus manu pressus*) inek peyniri (Columella, 1954, s. 288-289; Faas, 2003, s. 170; Dalby, 2009, s. 77-78)³⁰ de yer almaktadır. İmparator Augustus *prandium* için bir parça peynir belki yanında üzüm, incir, körpe bir marul sapı ya da bir dilim salatalık tercih etmiş olabilir. Augustus'un şarap konusunda da ölçülü olduğunu, gündüzleri kolay kolay içmediğinden, daha çok soğuk suya batırılmış ekmeğe yediğinden bahseder. Bu durumda öğle yemeği için soğuk suya batırılmış ekmeğe yemiş olması da mümkündür (Suetonius, 2017, s. 100). İmparator Hadrianus'un kampta ordusuyla birlikteyken pastırma ve peynir yiyip ekşi şarap içtiği bilinmektedir (Alcock, 2000, s. 34; Alcock, 2006, s. 209). Bu muhtemelen *poscadur*dur. Askerler arasında popüler bir sulu şaraptır. Ekşi neredeyse sirke benzeri şarabın, su ve şifalı bitkilerle karıştırılarak hazırlanan bir içecektir. Roma'da bilinen düşük kalitede diğer şaraplar *lora*, *vinum familiae*dir (Cato, 2022, s. 56; Glare, 2012, s. 1062; Donahue, 2016, s. 608). *Lora* bir köle içeceği olarak bilinmekle birlikte Roma beslenme kültüründe önemlidir (Cato, 2010, s. 88-89; Glare, 2012, s. 1043; De Vaan, 2008, s. 349; Varro, 1912, s. 116-117; Curtis, 2001, s. 378). Sadece kölelerin değil imparatorların tercihi de bu yönde olmuştur. Horatius ve Cattius arasında geçen bir diyalogda, “Bir adam, güneş bunaltıcı olmadan önce ağaçtan topladığı karadutlarla öğle yemeğini bitirirse, yazlarını sağlıklı geçirir” (Horatius, 1942, s. 188-189; Donahue, 2015a, s. 26-27) şeklinde bir cümle yer alır. Bu cümleden çıkarılacak bilgi, öğle yemeğinde meyve yenilebileceği ve hava çok sıcak olmadan hafif bir şekilde yenmesi gerektiğidir.

Roma dünyasında günün ilk iki öğününde daha çok açlığı gidermek veya vücuda enerji sağlamak amacıyla hafif gıdaların tüketildiği genel görüştür ancak bunun dışında bazı istisnai durumların olduğu da görülür. Örneğin, Alcock tarafından Ostia'daki bir yazıtta, P. Lucilius Gamala'nın 217 yemek sedirinde bir ziyafet verdiği ve iki kez *prandium* servis ettiği aktarılmaktadır (Alcock, 2000, s. 199). Bu sedirler muhtemelen halka açık alanlarda mermerden yapılmış kalıcı oturaklardır. Pompei, Herculaneum ve Ostia'da hem özel (*domus*) hem de kamu alanlarında kalıcı üçlü sedirlere (*triclinia*) dair pek çok arkeolojik kanıt bulunmuştur. Sokak yemeklerinin satıldığı tavernalar ve kamu yemekleri için halka açık alanlarda mermerden yapılmış üçlü sedirler ortaya çıkartılmıştır. Halk ziyafetlerinin düzenlendiği alanlarda örneğin Pompei'de Dionysus Tapınağı'nın önünde ve Ostia'da Scholo del Traino'da (Dunbabin, 1991, s. 125) bu türden örnekler rastlanmaktadır. P. Lucilius Gamala'nın 217 sedirde verdiği *prandium*da, en az üç kişinin oturduğu düşünülürken 651 kişi, en fazla dokuz kişinin oturduğu düşünülürken ise 1953 kişiye yemek verdiği sonucu elde edilir. Halk şöleni olmasından dolayı her *triclinia*ya dokuzdan fazla kişinin oturmuş olabileceğini de hesaba katmak gerekir (Bruni, 2009, s. 212-213; Dunbabin, 1991, s. 125, 131-133; Dalby, 2015, s. 199; Dunbabin, 1999, s. 305; Dunbabin, 1996, s. 67; Dalby, 2015, s. 195-205; Deighton, 2012, s. 78). Diğer bir örnek ise Tiberius'un, Germenlere karşı ertelenen (iki yıl) zaferini kutlamak için MS 12 tarihinde, 1000 masadan oluşan halka açık bir *prandium* ve her birine 300 *nummus* (Roma sikkesi nakit para : *sestersius*, Alova, 2013, s. 392) sadaka verdiği ziyafettir (Suetonius, 2017, s. 126; Donahue, 1996, s. 9-10).³¹ Bir başka kanıt ise Martialis'in eserinde bahsedilen Domitianus'un aralık ayında

³⁰ Columella, elde preslenmiş (*caseus manu pressus*) peynir için “en iyi bilinen yöntem (peynire şekil vermek için)” olarak aktarmaktadır. Bu peynir, süt kova içine hafifçe doldurulduğunda ve hâlâ ılık olduğunda, parçaları ve üzerine sıcak su dökülüp, elle şekillendirilir ya da ahşap kalıplarda preslenir. Columella, 1954, VII/VIII, s. 288-289.; Faas, 2003, s.170).; Elle preslenmiş peynir için ayrıca bkz. (Dalby, 2009, s. 77-78).

³¹ “*Prandium dehinc populo mille mensis et congiarium trecenos nummos viritim dedit.*”

verdiği *prandium*dur (Martialis, 1919, s. 330-331).³² Bu örnekler nadir olmakla birlikte Roma dünyasında sadelikle ilişkilendirilen öğle yemeğinin ötesine geçtiğini göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.

2. Yöntem

Çalışmamız başlamadan önce ana kaynakların dili olan Latince konusunda dersler alınmıştır. Ardından arşiv ve literatür araştırmasına geçilmiştir. Öncelikle konuyla alakalı bilgi veren Martialis, Horatius, Plinius, Ovidius, Vergilius, Suetonius, Plinius (Secundus), Iuvenalis, Columella, Cato ve Varro gibi yazarların kaleme aldığı antik kaynaklar taranmıştır. Bu taramalar yapılırken LOEB edisyonlarına öncelik verilmiştir. Daha sonra bu kaynakları kullanarak konuyla alakalı yazılan modern literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma için Erasmus kapsamında İtalya'ya gidilmiş ve ülkedeki Bibliothèque de L'École Française de Rome, Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, üniversite ve halk kütüphanelerinde çalışılmıştır. Bu kütüphanelerde Roma beslenme kültürü ile ilgili Fransızca, İtalyanca, Latince, İspanyolca ve İngilizce pek çok kaynağa ulaşılmış ancak bahsi geçen dillerden bazılarında hâkim olunmaması nedeniyle yer verilmemiştir. Çalışmanın konusu olan *prandium* ile ilgili sınırlı veriye ulaşılmış ve ilgili kaynaklar çalışmada kullanılmıştır. Aynı amaçla aynı ülkede, Roma (*Forum Romanum*) Pompei, Herculaneum ve Ostia kentlerinde halen gezilebilen yemek yenen ya da pişirilen mekân kalıntılarında ve alanla ilgili müzelerde bizzat gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemler sonucunda, çalışma konusuyla doğrudan alakalı görsellerden ziyade Roma yemek kültürü ile ilgili genel verilere ulaşılmıştır. Örneğin, kap kacak, fırınlar, tahıl depoları (*horrea*), hem yemek hem de konaklama sağlayan (*cauponae, hospitia, deversoria, stabula*) ve yiyecek veya şarap servis eden ancak odaları olmayan (*popinae, tabernae, ganeae, thermopolia*) yerlerdir.

3. Bulgular ve Sonuç

Antik Roma beslenme kültüründe *prandium*un yeri ve önemini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma ile ilgili yapılan araştırmalarda sınırlı bilgilere ulaşılmıştır. Bu konu hakkında verilerin sınırlı olmasına rağmen öğle yemeği hakkında yazılanlar Roma beslenme kültürü, sosyal yaşamı ve Romalıların karakteri hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Örneğin, Roma'nın kuruluşu genişlediği Akdeniz bölgesi Roma sosyal yaşamı üzerinde etkisini göstermiş ve öğünlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rahatına ve eğlence hayatına düşkün olduğu bilinen Romalıların olabildiğince erken uyanıp gün ortasına kadar işlerini hızlıca hallettikleri anlaşılmıştır. Aynı şekilde gün ortasına kadar yedikleri yemekler de bu hızda gerçekleşmiştir ancak akşam yemeği ve zamanın Romalıları için sosyalleşme açısından önemli olduğu ve öğle yemeğinden ayrı tutulması gerekmektedir.

Roma beslenme düzeninde temelde üç öğün olduğu bilinmektedir. Bunlardan ikisi gün ortasına kadar yenilmiştir. İlki kahvaltı, diğeri ise çalışmamızın konusu olan öğle yemeğidir. Romalıları için kahvaltı en basit haliyle bir parça ekme ve su veya şaraptan ibaret olurken bir öğün değerinin olmadığı görülmektedir. Bu sebepten olmalıdır ki öğle yemeği için kullandıkları Latince "*prandium*" terimi "ilk yenilen yemek" anlamı taşımakta ve gün içerisinde ilk kez öğün değeri taşıyan bir şeyler yenildiğine işaret etmektedir. Öğün değeri taşıdığı düşünülen bu yemeğin tam olarak ne zaman alındığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Klasik literatürde yer alan bilgilerden yola çıkarak öğle yemeğinin Roma saat uygulamasında beşinci saat ve sonrası alınmış olabileceği veya yazları en geç sekizinci saat kışları ise yedinci saate kadar alınmış olduğu çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca Plinius (Secundus)'un mektuplarında yer alan bilgiye ve bir hamamda bulunan duvar yazısından öğrendiğimize göre, Romalıları için dinlenme saati olan *meridio* (modern dillerde genellikle *siesta olarak adlandırılan*) zamanında veya sonrasında yenilmiş olabileceği düşünülmektedir. Zira bu durum kişilerin yaşam rutini ve mizacına göre

³² Martialis aslında burada üç sepet ekme çalan Labienus'un suçunu kaydeder. Bu vesileyle Domitianus'un verdiği *prandium*dan haberdar olmaktayız (*hic error tibi profuit Decembri, tum cum prandia misit Imperator: cum panariolis tribus redisti . . .*).

farklılık göstermiş olmalıdır. Aynı şekilde nerede, nasıl, kiminle ve ne tüketildiği ile ilgili de veriler sınırlı olmakla birlikte var olan bu bilgiler de net bir yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Konuyla ilgili ulaşılan literatürün sağladığı bilgiler genellikle hızlı, hazırlık gerektirmeksizin, ayaküstü, hafif yiyecekler ile geçirilen bir öğün olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira Martialis'in Maximus Syricus hakkında yazdığı dizeler öğle yemeğinin hızlı bir şekilde ve genellikle yüzleri dışarıya dönük duvar tezgâhlarında sıcak ve hazır atıştırılabilir türü yiyeceklerin satıldığı *thermopolium* gibi dükkanlarda yapıldığını göstermektedir. Horatius ve Cattius'un diyaloglarından yaptığımız çıkarım ise bu öğünde karadut gibi daha hafif yiyecekler tüketilmesinin daha sağlıklı olduğu yönündedir. Martialis'in armağanlar listesinde yer alan Luna peyniri için yazdıkları, peynirin *prandium*da özellikle köleler tarafından tüketilen yaygın bir yiyecek olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Vergilius'un *Moretum* şiirinde geçen çiftçi Simulius'un öğle yemeği için yaptığı otlu/sarımsaklı peynir topları yine peynirin bu öğün için yaygın olarak tüketilen yiyecek olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca bu şiirde Simulius'un öğle yemeğini sabah bahçesinden topladığı otlar ile kendisinin hazırlaması kırsalda yaşayan birinin öğle yemeği hakkında bilgi vermektedir. Bu durumda çiftçi ya da tarlada çalışan bir köle öğle yemeğini kendisinin hazırlamış olduğu söylenebilir. Lakin kentte yaşayan biri için öğle yemeği satın alabileceği dükkanlar veya seyyar satıcıların varlığı bize daha çok yiyecek seçeneğinin olduğunu göstermektedir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen hamamda yer alan duvar yazısındaki, kuruyemiş, içecekler, ekmek, sosisler ve pizola gibi yiyeceklerin *prandium*da tüketilebileceğini işaret etmektedir. Buna ek olarak Martialis'in dizelerinde yer alan, 1 *as* gibi ucuz bir fiyata sokak satıcılarında alınabilecek, nohut çorbası öğle yemeği için alternatif bir menü sunmaktadır. Buna aynı değerdeki bezelye çorbası da eklenebileceği kanaatindeyiz.

*Prandium*da dair bilgiler aslında bu öğünün daha çok insanoğlunun hayatta kalmak için en temel ihtiyaçlarından olan vücuda enerji sağlama amacı taşıdığını düşündürmektedir. Dolayısıyla toplumda önemli bir yer edinilmesi için gerekli olan sosyalleşme açısından çok etkili olamamış, Romalılar için en ilkel ihtiyaca hizmet etmiş olmalıdır. Nitekim Tiberius, Domitianus ve P. Lucilius Gamala'nın halk için verdiği *prandium* olarak tanımlanan ziyafetler ise kanaatimizce istisna olmalıdır. Roma'da bu türden halk ziyafetlerinin önemli olay ve durumları kutlamak veya anmak için verildiği düşünülürse bununla ilgili pek çok kayıt olması gerekirdi. Zira Tiberius'un verdiği *prandium* ziyafeti Germenlere karşı kazanılan zaferi kutlamak içindir. Aynı şekilde Domitianus'un verdiği halk ziyafetinden bahseden dizeler ise aslında ekmek çalan birinin suçunu kaydetmek içindir. Dolayısıyla klasik literatürde bu türden örneklerin azlığı bu durumun istisna olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sonuç olarak, elde edilen veriler *prandium*un Antik Roma beslenme kültüründe, öğün değeri taşıyan ilk yemek olduğunu söylese de sosyal hayatta büyük bir değer taşımadığını göstermiştir. Sosyalleşme açısından bakıldığında ise kahvaltıdan daha etkin ancak akşam yemeğinden daha pasif rol oynamıştır.

Kaynakça

- Abuagla A. C. (2017). Antik kaynaklar ışığında Megalesia Festivali. *Phaselis*, III (27), 271-279.
- Alcock, J. P. (2006). *Food in The Ancient World*. Westport: Greenwood Press.
- Alcock, Joan P. (2000). Milk and its products in Ancient Rome, H. Walker (Ed), *Oxford Symposium Food & Cookery: Milk: Beyond the Dairy* içinde (ss. 31-38). London: Prospect Books.
- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Apuleius, (2017). *Metamorphoses: Başkalaşımalar (Altın Eşek)*. (Çiğdem Dürüşken Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bruni, M. G. (2009). *The Monumental Villa at Palazzi di Casignana and The Roman Elite in Calabria (Italy) During The Fourth Century AD*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of California, Berkeley.

- Can, A., (2015). *Antik Çağ sözlüğü*, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Carcopino, J. (1962). *Daily Life in Ancient Rome*. (E. O. Lorimer, Trans.). London: Penguin Books.
- Cato, M. P. (2010). *On farming (de agricultura)*, (Andrew Dalby, Trans.). Exeter: Prospect Books (ebook).
- Cato, M. P. (2022). *Tarım üzerine (de agricultura)*, (Mehmet Seferbay, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Catullus, (2011). *Bütün şiirleri: Veronalı Catullus'un kitabı (Catulli Veronensis liber)*. (Çiğdem Dürüşken, Erdal Alova Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Civitello, L. (2008). *Cuisine and culture: a history of food and people*, Toronto: John Wiley & Sons.
- Civitello, L. (2019). *Mutfak & kültür: insanın beslenme tarihi*, (Z. Nilüfer Nahya ve Saim Örnek, Çev.), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Columella, L. I. M. (1954). *On agriculture (de re rustica)*, Vol. II, H. Boyd Ash (Ed), London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).
- Cooley, A. E. ve Cooley, M.G.L. (2014). *Pompeii and Herculaneum: a sourcebook*. New York: Routledge.
- Curtis, R. I. (2001). *Ancient food technology*. Leiden: Brill.
- D'Arms, J.H., (1999). "Performing culture: Roman spectacle and the banquets of the powerful". *Studies in the History of Art*, 56, 300-319.
- Dalby, A. (2003). *Food in the Ancient World from A to Z*. London: Routledge.
- Dalby, A. (2009). *Cheese: a global history*. London: Reaktion Books.
- Dalby, A. (2013). *The breakfast book*. London: Reaktion Books.
- Dalby, A. (2016). Ancient civilizations. Catherine Donnelly (Ed), *The Oxford Companion to Cheese* içinde, (ss. 25-27). Oxford: Oxford University Press.
- Dalby, A. (2015). Men, women, and slaves. *A companion to food in the Ancient World* içinde, (ss. 195-205). John Wilkins and Robin Nadeau (Ed.), London: John Wiley & Sons.
- De Vaan, M. (2008). *Etymological dictionary of Latin and The other Italic languages*. Leiden: Brill.
- Deighton, H. J. (2012). *Eski Roma yaşantısında bir gün* (Hande Kökten Ersoy Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları.
- Delemen, İ. (2003). *Antik dönemde beslenme*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Donahue, J. F. (1996). *Epula publica: the Roman community at table during the Principate*, (Unpublished PhD Thesis). University of North Carolina, Chapel Hill.
- Donahue, J. F., (2004). *The Roman Community at Table During The Principate*. Ann Arbor.
- Donahue, J. F. (2015a). *Food and drink in antiquity: readings from the Graeco-Roman world a sourcebook*. London: Bloomsbury Publishing.
- Donahue, J. F. (2015b). "Roman dining", *A Companion to food in the Ancient world* içinde, John Wilkins, Robin Nadeau (eds.), Wiley Blackwell Publish.

- Donahue, J. F. (2016). Culinary and medicinal uses of wine and olive oil, *a companion to science, technology, and medicine in Ancient Greece and Rome* içinde, (ss. 605-617). Georgia L. Irby (Ed.), Toronto: John Wiley & Sons.
- Donahue, J. F. (2019). Roman meals in their domestic and wider settings, *the routledge handbook of diet and nutrition in the Roman world* içinde, (ss. 93-100). Paul Erdkamp ve Claire Holleran (Ed.). New York: Routledge.
- Dunbabin, K. M. D. (1991). Triclinium and stibadium. *dining in a classical context* içinde, William J. Slater (Ed.), Michigan: The University of Michigan Press.
- Dunbabin, K. M. D. (1996). Convivial spaces: dining and entertainment in the Roman Villa. *Journal of Roman Archaeology*, 9, 66–80.
- Dunbabin, K. M. D. (1999). *Mosaics of the Greek and Roman world*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ermantinger, J. W. (2015). *The world of Ancient Rome: A daily life encyclopedia*, Vol. II, California: Greenwood Publishing.
- Faas, P. (2003). *Around the Roman table*. New York: Palgrave Macmillan.
- Garnsey, P. (1998). *Cities, peasants and food in classical antiquity: essays in social and economic history*, Walter Scheidel (ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Garnsey, P., (1999). *Food and society in classical antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gozzini, I. G. (1992). *A taste of ancient Rome*. (Anna Herklotz Trans.). London: The University of Chicago Press.
- Glare, P. G. W. (Ed.). (2012). *Oxford Latin dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Grainger, S. (2006). *Cooking Apicius: Roman recipes for today*. London: Prospect Books.
- Grant, M. (2015). *Roman cookery Ancient recipes for modern kitchens*. London: Serif Books.
- Güveloğlu, A., (2020). “Cena Trimalchionis ve Eski Roma Mutfak Tarihindeki Yeri”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6 (2), 358-375.
- Hippokrates (2018). *Hippokrates Külliyatı*. (Nur Nirven Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Horatius, (1942). *Saturae*, Horace, *satires, epistles, ars poetica*, II/IV, H. Rushton Fairclough (Ed.), Cambridge: Harvard University Press.
- Horatius Q. Flaccus, (1994). *Iambus’lar, lirik şiirler, satura’lar, mektup’lar*, Türkan Uzel (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Howatson, M. C., (2013). *Oxford Antikçağ sözlüğü*, Faruk Ersöz (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.
- Kelsey, M. W. (1991). Dining out in Ancient Rome. *Proceedings of the oxford symposium on food and cookery: public eating* içinde, (ss. 166-170). Harlen Walker (Ed.). London: Prospect Books.
- Maniatis, G. C. (2014). The Byzantine cheesemaking industry. *Byzantion*, 84, 258.
- Marcus Cornelius Fronto (1867). *M. Cornelii Frontonis et M. Aurelii Imperatoris Imperatoris Epistulae*. Lipsiae (Leipzig): Aedibus B.G. Teubneri Published.
- Martialis, (1919). *Epigrams*, Vol. I-II. (Walter C. A. Ker Trans.). Cambridge: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).
- Matz, D. (2002). *Daily life of the Ancient Romans*. London: Greenwood Press.

- Nappa, C., (1998). "Place settings: convivium, contrast, and persona in Catullus 12 and 13". *The American Journal of Philology*, 119(3), 385-397.
- Neila, J. F. R., (2006). "Epvla y Cenae", públicos financiados por las ciudades Romanas". *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, 17, 123-142.
- Pan, B. ve Logi, F. ve Riu L. (Ed.). (2013). *Compact Oxford Italian dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Petronius A., (1964). *The cena trimalchionis of Petronius, together with Seneca's apocolocyntosis and a selection of pompeian inscriptions*. Walter Bradbury Sedgwick (ed.), Oxford: Clarendon Press.
- Petronius A., (1991). *The language of the freedmen in Petronius' cena Trimalchionis*. Boyce, B. (trans.) Leiden: Brill Published.
- Plinius (Secundus), (2018). *Genç Plinius'un mektupları (I-IV)*, (Levent Keskin Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Plinius (Secundus), (1991). *Epistulae (Letters)*. Vol. I. (William Melmoth Trans.) V. M. Hutchinson (Ed.). London (The Loeb Classical Library).
- Plinius, (1967a). *Natural history*. Vol. I, I/XIX. (H. Rackham Trans.). Cambridge: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).
- Plinius, (1967b). *Natural history*. Vol. III, XI/XCVII. (H. Rackham Trans.). Cambridge: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).
- Razionale, V. (2016). Luna cheese, *The Oxford companion to cheese* içinde, Catherine Donnelly (Ed.). (ss. 446-447). Oxford: Oxford University Press.
- Scheidel, W. ve Morris I. ve Saller R. (Ed.). (2008). *The Cambridge Economic History of The Greco-Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Seneca, (2019). *Ahlaki mektuplar (Ad Lucilium epistulae morales)*. Türkân Uzel (Çev.), İstanbul: Jaguar Kitap Yayınları.
- Solomon, J. ve Solomon, J. (1950). *Ancient Roman feasts and recipes adapted for modern cooking*. Florida: E. A. Seeman Publishing.
- Spaeth, J. W. (1924). The daily life of a Roman gentleman in the first century A.D. *The Classical Weekly*, 17(12), 90-95.
- Statius, (1928). *Silvae*. (1928). Vol. I, J.H. Mozley (trans.), London: William Heinemann LTD. Published (The Loeb Classical Library).
- Suetonius, G. Tranquillus, (1979). *The lives of the twelve Caesars*. Vol. I, J. C. Rolfe (trans.), London: Harvard University Press Published (Loeb Classical Library).
- Suetonius, (2017). On iki Caesar'ın yaşam öyküsü. (Güngör Varınlıoğlu Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tacitus, C., (1980). *Annals*. VI/V, William Francis Allen (ed.), London: Ginn & Company Published.
- Varro, M. T. (1912). *On farming (Rerum rusticarum)*. (Lloyd Storr-Best Trans.). London: G. Bell and Sons.
- Varro, (2021). *Ziraat işleri (Res rusticae)*. A. Doğucan Hanegelioglu, (Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Vergilius, (1960). *Aeneid (VII-XII), The minor poems*. (H. Rushton Fairclough, Trans.), London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).

Wardle, D., (1998). "Caligula and His wives". *Latomus*, 57(1), 109-126.

White, Cynthia, (2016). "Rome, the City as text: response". *The Classical Outlook*, 91(2), 56-63.

Wilkins, J. ve Nadeau, R. (Ed.). (2015). *A Companion to food in the Ancient world*. London: John Wiley & Sons.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Bir Turizm Şehri Geliştirmek

Developing a Tourism City

Dr. Öğr. Üyesi Serhat BİNGÖL ¹

Öz

Çalışmanın amacı, turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan önemli konuları ortaya koymaktır. Ancak çalışma, halihazırda bir turizm şehri olarak görülen şehirlerden ziyade, turizm şehri olmayı hedefleyen şehirlere katkı sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda, turizm şehri olmayı hedefleyen bir şehrin, (i) *planlama*, (ii) *ulaşım* (iii) *sürdürülebilirlik ve taşıma kapasitesi*, (iv) *iklim değişikliği*, (v) *kentsel mekânlar ve soylulaştırma*, (vi) *turist-yerel halk ilişkisi*, (vii) *turizm türleri ve turist tipolojileri*, (viii) *etkinlikler*, (ix) *akıllı şehirler* ve (x) *markalaşma ve imaj* konularını sürekli gündeminde tutması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu konuların, bir yol haritası olarak ele alınması, şehrin ekonomik ve turizm kaynaklarının doğru değerlendirilmesine de katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla, turizm şehri geliştirmek için çok yönlü çalışmalar ve bütünlük turizm yaklaşımının sergilenmesine ihtiyaç vardır. Turistlerin talepleri kadar, yerel halkın katılımının da ön plana alındığı bir destinasyon stratejisi belirlenmelidir. Ayrıca, tüm paydaşların buna hazır ve istekli, şehrin ise özel turistik mekânlara sahip olması gerekmektedir. Sonuç olarak, bir turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan konuların sürekli gündemde olması, şehirdeki sosyal, kültürel ve çevresel dengeler gözetilerek hareket edilmesini ve başarılı bir turizm şehri olmanın şartlarını yerine getirmeye yönelik adımların atılmasını teşvik edecektir.

Anahtar Kelimeler: Şehir turizmi, kent turizmi, turizm destinasyonu, turizm gelişimi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The study aims to reveal vital subjects about developing a tourism city. However, the study aims to contribute to cities that aim to become tourism cities rather than cities that are currently seen as tourism cities. In this context, a city that aims to be a tourism city should take its agenda following subjects; (i) *planning*, (ii) *transportation* (iii) *sustainability and carrying capacity*, (iv) *climate change*, (v) *urban spaces and gentrification*, (vi) *tourist-resident relationship*, (vii) *tourism segments and tourist typologies*, (viii) *events*, (ix) *smart cities*, and (x) *branding and image*. It is assumed that considering these subjects as a road map will contribute to the proper understanding of the city's economic and tourism resources. Therefore, multidimensional studies and an integrated tourism approach should be conducted to develop a tourism city. A destination strategy should be determined in which the participation of the residents is prioritized as much as the demands of the tourists. Furthermore, all stakeholders need to be ready and willing to do so and the city must have special tourist attractions. As a result, the fact that the subjects that play a role in developing a tourism city are constantly on the agenda will encourage taking steps to fulfill the conditions of being a successful tourism city, considering the social, cultural, and environmental balances in the city.

Keywords: City tourism, urban tourism, tourism destination, tourism development.

Paper Type: Research

Giriş

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Serhat.bingöl@bilecik.edu.tr

Atf için (to cite): Bingöl, S. (2024). Bir Turizm Şehri Geliştirmek Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2), 785-799.

Şehirler, turist akışının yoğun olduğu her türlü iklim koşuluna uygun, iç ve dış mekân faaliyetlerine sahiptir. Aynı zamanda, turizm akışlarını yöneten ve yönlendiren seyahat merkezleri olarak da hizmet etmektedirler (Mazanec ve Wöber, 2010). Ancak şehirler, tüm yıla yayılan turizm destinasyonları olarak görülseler de turizm talebindeki değişimler, bu destinasyonlar için de geçerlidir. Bu nedenle şehirler, potansiyel turistlere ikna edici bir şekilde hitap etme ve onları destinasyona çekme konusunu, her zaman gündemlerinde tutmaktadırlar. Ashworth (2003) şehirleri, turistik faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği sosyal, kültürel, fiziksel ve estetik sahneler olarak tanımlamıştır. Ayrıca, yerel halkın kültürü ve turistlere bakış açısı da son derece önemlidir.

2000’li yıllarla birlikte eski sanayi şehirleri olarak yeni büyükşehirler, değişen dünyaya ve küresel turizm hareketlerine uyum sağlamaya başlamışlardır. Dolayısıyla bu şehirler, turizmi merkezlerine alarak, şehir turizmi olgusunun gelişmesini sağlamışlardır. Buna araştırmacıların ilgisi eşlik etmiş ve birçok araştırma yapılmıştır (Maitland ve Ritchie, 2009). Ancak makro düzeyde şehir turizmini anlamak için analitik bir çerçeve hâlâ eksiktir. Yapılan araştırmalar, genellikle vaka çalışmaları yoluyla turizmin etkilerini değerlendirme eğilimindedir. Sınırlı teorik çerçeveler ve veri eksikliği, şehirlerin değişen turizm dinamikleriyle etkileşimine yönelik anlayışı ve sistematik analizi sınırlamaktadır.

Sınırları ortadan kaldırmanın bir yönü, turizmin günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görülmeye başlanmasıdır. Bu da ancak yerel halkın katılımıyla mümkündür. Yerel halk, ziyaretçilerle aynı etkinlikleri yaparak, yeni kentsel kültürü paylaştıklarından dolayı, giderek artan bir şekilde, kendi yaşadıkları şehirlerde turist gibi davranarak, turistik ürünleri tüketmeye başlamışlardır (Clark, 2003, s. 294). Böylelikle, şehrin kendileri için yeni olan veya cazibe merkezlerine sahip olan bölgelerini, özellikle de gözde turistik mekânları ziyaret etmektedirler. Dolayısıyla, şehir turistlerinin isteği, aynı zamanda yerel halkın da isteği haline gelmektedir.

Bütün turistik destinasyonlar için altyapı, ulaşım, konaklama, müzeler ve tematik parklar gibi turizm gelişiminin önemli yatırımları oldukça maliyetlidir. Dolayısıyla, bu tür turizm yatırımlarının dikkatli bir şekilde planlanması önemlidir. Bunun için de şehirlerin öncelikle turistlere yönelik hizmet noktaları tasarlamaları gerekmektedir. Turistlere yönelik tasarımlar, şehrin doğru yapılanması ve bir turizm şehri haline gelmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, bir turizm şehri geliştirmenin ilk aşaması, şehirleri ziyaret eden turistlere odaklanmayla başlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bir turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan önemli konuları ortaya koymaktır. Araştırmada güncel konuların ön plana çıkması için 2010’dan itibaren yapılan çalışmaların incelenmesinin daha önemli olduğu düşünülmüş ve 2010-2022 yılları arasında, farklı ülkelerde yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Bu çalışma, mevcut turizm şehirlerinden ziyade, turizm şehri olmayı hedefleyen şehirlere katkı sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda, turizm şehri olmayı hedefleyen şehirlerin, gündemde tutması gereken hayati konuların ortaya konması hedeflenmiştir. Böylelikle, karar alıcıların bu süreçte nereden başlamaları gerektiği, nasıl bir yol izleyecekleri ve hangi sorunlarla karşılaşabilecekleri gibi dikkate değer konuları gündeme almasına yardımcı olması planlanmıştır. Ayrıca, ortaya çıkan konuların, bir yol haritası olarak ele alınması, şehrin ekonomik ve turizm kaynaklarının doğru değerlendirilmesine de katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Sonuç olarak, bir turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan konuların sürekli gündemde olması, şehirdeki sosyal, kültürel ve çevresel dengeler gözetilerek hareket edilmesini ve böylelikle başarılı bir turizm şehri olmanın şartlarını yerine getirmeye yönelik adımların atılmasını sağlayacaktır.

1. Şehir Turizmi

Türkiye’de hem akademik literatür ve diğer yazılı eserlerde hem de sözlü iletişimde kent ve şehir kavramları çoğunlukla aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak sanayi devriminin toplumsal dinamikleri sonucu ortaya çıkan kent kavramı, şehirden farklı bir anlama sahiptir (Aslantürk, 2022). Bu bağlamda kenti, ekonomik ilişkiler üzerinden tasarlanan politik

yapılanmalar oluştururken, şehir ise yaşam şekli ve kültürel değerler sisteminin bir ürünüdür. Başka bir deyişle şehir, organik dayanışma ve uygarlık unsurlarından oluşurken, kent ise mekanik dayanışma ve bireysellik ile anılmaktadır. Bu çerçevede, turizm destinasyonları kültür, değer ve yaşam şekilleri üzerinden ele alındığından dolayı (Kontogeorgopoulos, 2003; Van Egmond, 2007), çalışmada şehir ve şehir turizmi kavramları tercih edilmiştir.

Şehirler insan akışını ve bölgeler arasındaki ilişkileri yöneten mekânlar haline gelmiştir. Özellikle büyükşehirler, iş gücünün kültürel miras alanlarıyla bütünleşmesiyle çekici destinasyonlar olmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, şehir turizmine yönelik farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şehir turizminin incelenmesine önceleri, *coğrafi veya kentsel planlama* perspektifinden yaklaşılmıştır (Meyer-Arendt, 1990). Sonrasında ise destinasyonların genel pazarlama stratejisinin bir parçası olarak işlev gören *turizm bölgeleri kavramı* (McDonnell ve Darcy 1998) ve bu bölgelerin *ekonomik kalkınmadaki rolü* (Judd, 1995) hakkında fikirler geliştirilmiştir. Ancak genel anlamda *coğrafi, ekonomi politik, sosyo-kültürel, psikolojik ve post yapısalci yaklaşımlar*, şehirleri daha yoğun tartışmıştır (Hayllar, Griffin ve Edwards, 2008).

Coğrafi yaklaşım, McDonnell ve Darcy'nin (1998) özetlediği gibi, şehir turizmini tanımlamak için tarih, turizm, rekreasyon ve yerleşim bölgeleri kavramlarını kullanmıştır. Şehirlerde yer alan bu bölgeler, yerel halk ve turistler için konaklama, yeme-içme ve alışveriş gibi hizmetler sunmaktadır. Bu yaklaşım, şehir turizminin gerçekleştiği mekânları, ilgi çekici ürünler sunan cazibe merkezleri olarak görmektedir. Dolayısıyla coğrafi yaklaşım diğer yaklaşımlarla ilişki içindedir. Şehir turizmine yönelik ekonomi politik yaklaşım, coğrafi yaklaşımla örtüşen bağlamda ele alınmaktadır (Page, 1995; Law, 2002). Şehir turizminde ekonominin önemi ve şehirlerin ekonomik olarak yeniden gelişmeyi nasıl teşvik ettiğiyle ilgilidir. Bu bakımdan şehir turizmine yönelik ekonomi politik yaklaşım, şehirlerin gelişimine yönelik alınan politik kararların ekonomiye etkisini tartışmaktadır.

Şehir turizmine yönelik sosyokültürel yaklaşım, sosyolojiden yararlanmaktadır. Sosyolojik çalışmalar, turisti, turist-yerel halk etkileşimlerini, turizm sisteminin yapısını ve işleyişini ve turizmin sosyal ve çevresel sonuçlarını incelemektedir (Cohen, 2004). Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin en yoğun yaşandığı şehirlerde, turist hareketleriyle ortaya çıkan ilişkilerin incelemesinde, sosyolojinin katkısı kaçınılmazdır. Psikolojik yaklaşım ise şehirlerin değişen çehrelerindeki turist davranışı ve deneyimlerinin incelenmesini konu edinmektedir (Hayllar vd., 2008). Son olarak, post yapısalci yaklaşım, şehirlerdeki mekânların temsilini, üretimini ve tüketimini, sosyokültürel bir süreç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, mekânların nasıl sunulduğu ve turistlerin bu mekânları nasıl deneyimlediği konusunda gelişigüzel hiçbir şey olmadığını iddia etmektedir. Bu yaklaşımların turizm şehirlerine en büyük katkısı, ekonomik kalkınma ve soylulaştırma (gentrification) konularıdır (Bellini ve Pasquinelli, 2017).

Ashworth (2003) şehirleri, turistik faaliyetler için önemli bir ortam olarak tanımlayan ilk araştırmacılardan biridir. Ona göre şehirlerdeki mekânlar, turistik faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği sosyal, kültürel, fiziksel ve estetik sahneler sunar. Ancak esas olan ziyaretçiyi karşılayan şehrin ve yerel halkın estetiği ve kültürüdür. Şehir ve sunulan hizmetler, çoğu destinasyonda dağınık olmaktan ziyade, yoğunlaşma eğilimindedir. Bu yoğunlaşma noktaları, manzaraları, alışveriş alanlarını, simgesel kültürel kurumları veya tarihi öneme sahip mekânları içerebilir. Bununla birlikte, turizmle ilgili hizmetlerin yanında, benzer veya farklı türlerdeki birçok cazibe merkezinin bir araya geldiği bu alanlar, bir turizm bölgesi olarak kabul edilen belirli bir mekânsal, kültürel, sosyal ve ekonomik kimliğe bürünmektedir (Hayllar vd., 2008, s. 8).

Şehirler, çeşitli aktiviteler ve eğlence olanakları sunan dinamik ve kozmopolit yerleri deneyimlemekle ilgilenen turistleri her zaman cezbetmektedir. Bu karmaşık yapıdaki destinasyonları ziyaret etme fikri de her zaman rağbet görmektedir. Bu nedenle, turizm artık birçok şehir yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ancak şehir turizmi sık sık olgunlaşmamış bir araştırma alanı olarak da anılmaktadır. Ashworth ve Page'e (2011, s. 2) göre, "Neden turizm çalışmaları şehirleri ihmal ediyor ya da neden şehir çalışmaları turizmi ihmal

ediyor?” sorusunun tarihsel kökenleri vardır. Buna göre hem şehir hem de turizm araştırmalarında, araştırmacıların turizme az ilgi göstermeleri nedeniyle, şehir turizmi belirsiz bir kavram olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak tarihi şehirlerde turizmin olumsuz yanlarını düzenleme ve giderme ihtiyacına artan ilgiye paralel olarak, şehir turizmine olan ilgi hızla artmıştır. Bu eğilim, düşük maliyetli hava taşımacılığının ortaya çıkması ve Avrupa şehirlerinin bağlantılarının iyileştirilmesiyle de desteklenmiştir.

Avrupa başkentlerinin turistik çekiciliklerine yönelik çalışmalarında Mazanec ve Wöber (2010), bu başkentlerin turistlerde hangi çağrışımları yaptıklarına yönelik sonuçlara ulaşmıştır (Tablo 1). Aynı yazarlar, Avrupa tarihinin tüm dönemlerini yansıtan, zengin bir kültürel mirasa sahip olan İngiliz şehri York’a ise ayrı bir parantez açmıştır. Yazarlara göre York, yüksek hızlı tren erişimi olması, konumu, yaya odaklı tarihi ortamı ve çağdaş alışveriş imkânlarını sunmasıyla, her yıl gelişen ve yeni fırsatlar yaratan örnek bir turizm şehridir. Hayllar ve Griffin (2005) ise Sidney’in The Rocks Bölgesi’nde, turist deneyimlerini keşfetmek için çalışma yürütmüştür. Buna göre, The Rocks turistlerin kendilerini rahat hissettikleri ve yerel halk tarafından hoş karşılandıkları bir bölge olarak görülmektedir.

Tablo 1. Avrupa başkentlerinin turistik çağrışımları

<i>Şehirler</i>	<i>Çağrışımlar</i>
Amsterdam	Düşkünlük, samimiyet, şehvet, eğlence
Atina	Düşkünlük, güven, memnuniyet
Berlin	Şehvet
Bükreş	Sevinç, huzur
Budapeşte	Eğlence, hayranlık, sevinç
Kopenhag	Düşkünlük, samimiyet, coşku, sevinç
Dublin	Düşkünlük, şehvet, dostluk, eğlence, hayranlık
Lizbon	Hayranlık, bağlılık, düşkünlük, heyecan
Paris	Aşk, tutku, eğlence
Prag	Şehvet, hassasiyet, hoşnutluk
Riga	Düşkünlük, eğlence
Roma	Hayranlık, güven, şaşkınlık, şevk
Sofya	Düşkünlük, şehvet
Stockholm	Adanmışlık, şehvet, sürpriz
Viyana	Düşkünlük, mutluluk
Varşova	Eğlence, memnuniyet

Kaynak: Mazanec ve Wöber, 2010, s. 208.

Aynı yazarlar daha sonra, Sidney’de yer alan Darling Harbour’u konu etmiştir (Hayllar ve Griffin, 2006). Ancak bu bölge fiziksel anlamda The Rocks ile oldukça farklıdır. Darling Harbour, 1980’lerin ortalarında, demiryolu yük depolarından oluşan endüstriyel bir araziden geliştirilen arketipsel bir festival pazarını temsil etmektedir. Darling Harbour’un yeniden geliştirilmesi, önceden var olan dokusunun toptan temizlenmesini ve çeşitli cazibe merkezlerini, kültürel kurumları, turistik alışveriş, yeme, içme ve eğlence mekânlarını, kongre ve sergileri

içeren yeni bir bölge oluşturulmasını içermektedir. Çalışmanın sonucuna göre, The Rocks ile bariz farklılıklarına rağmen, Darling Harbour da turistler için bazı benzer önemli işlevleri yerine getirmektedir. Bu bölge de tıpkı The Rocks gibi, turistlerin rahat olduğu ve Sidney halkıyla bir bağ hissettikleri bir yerdir, zira burada hem turistler hem de yerel halk benzer, eğlenceli bir ruh halindedir.

2. İnceleme Yaklaşımı

Bu çalışma, bir turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan önemli konuları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Güncel konuların gündeme alınması için 2010 yılından itibaren Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanan çalışmalar incelenmiştir. İlk olarak, Eylül-Kasım 2021 tarihlerini kapsayan üç aylık süreçte, o döneme kadar olan çalışmalara yönelik literatür taraması yapılmıştır. Ardından, yayım sürecindeki hakem geri dönütleri çerçevesinde, 26.02.2023-11.03.2023 tarihleri aralığında ise 2022 yılı sonuna kadar olan çalışmalara yönelik literatür taraması yapılmıştır.

Literatür taraması yapılırken, *Google Akademi* veri tabanında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler olan, *urban tourism*, *urban travel*, *city tourism*, *city travel*, *kent turizmi* ve *şehir turizmi* kavramları kullanılmıştır. Ayrıca, aynı kriterlerle *Web of Science* ve *ULAKBİM* veri tabanlarında da taramalar yapılmıştır. Ancak bu veri tabanlarında ulaşılan çalışmalar, sayıca daha az olup, *Google Akademi* veri tabanında ulaşılan çalışmalarla aynı çalışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle literatür taraması, 2010-2022 yılları arasındaki *Google Akademi* veri tabanında yer alan, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanan çalışmaları kapsamaktadır.

Çalışma kapsamında belirlenen anahtar kelimeler ve kavramlarıyla yapılan literatür taraması sonucunda toplam 1200 çalışmaya ulaşılmıştır. Ancak çalışmaların 220'si, erişim sorunu nedeniyle araştırma dışı kalmıştır. Sonuç olarak, ulaşılan 980 çalışmanın *öz*, *anahtar kelimeler*, *giriş* ve *sonuç* bölümlerinde yer alan temel bilgiler, doküman analizi ile karşılaştırılmıştır. Böylelikle şehir turizmine yönelik yapılan çalışmalarda ortaya konan temel konular belirlenmiştir. Doküman analizi, yazılı belgelerin (makale ve kitap gibi tüm yazılı belgeler) sistematik bir biçimde analiz edilmesine yönelik bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Bu analizle, anlam ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin sistematik incelenmesi ve yorumlanması sağlanmaktadır (Corbin ve Strauss, 2008).

Bilimsel araştırmalar, çok boyutlu bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar, bilim dünyası ve topluma karşı sorumlu oldukları için araştırma sürecinin her detayı ile ilgilenmektedirler. Bu nedenle, *güven duyulabilirlik* (*trustworthiness*) koşulunun yerine getirilebilmesi için *inanılabilirlik*, *aktarılabirlik*, *güvenilirlik/istinat* ve *doğrulanabilirlik* kriterlerine uyulması gerekmektedir (Neuman, 2006; Gönç Şavran, 2012). Bu çalışma, verilerin açık kaynaklarda kolayca ulaşılabilir olması nedeniyle, güven duyulabilirlik kriterlerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

3. Bulgular: Bir Turizm Şehrinin Geliştirilmesinde Rol Oynayan Konular

Kırsal bölgelerden şehirlere doğru yaşanan göçlerle, şehirlerde yaşayan insan sayısı ve ticari faaliyetler hızla artmıştır. Bu durum hem farklı kültür ve yaşayış biçimlerinin hem de yeni iş merkezlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Zaman geçtikçe, şehirlerdeki insan akışı uluslararası boyuta doğru evrilmeye başlamıştır. Benzer bir süreçten geçen kitlesel turizm hareketleri ise önceleri deniz-kum-güneş turizmiyle başlamıştır. Bunun yanında, zamanla deneyim odaklı turizme yönelik talepler de artmıştır. Bütüncül bir deneyim fırsatını da en çok şehirler sunmuştur. Böylelikle şehirler, git gide turistik çekim merkezleri haline gelmiştir.

Şehirler, turizmi etkileyen birçok krizle karşılaşmasına rağmen, tüm bunlara bir şekilde direnmiştir. Çünkü şehir turizmi, kendi içinde çok yönlü bir olgudur ve turizm faaliyetlerini her şekilde sunmaktadır. Dolayısıyla, kitle turisti, kültür turisti ve sırt çantalı gezginler dâhil, farklı turist tiplerine hitap etme potansiyeli vardır. Maciocco'ya (2008) göre şehir turizmi, sadece bir kentin/bölgenin/mekânın ekonomik gelişimini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bir

destinasyonun sosyal, kültürel, politik ve ekolojik boyutlarını da etkilemektedir. Bu nedenle, bir turizm şehri geliştirmek için hangi konuların gündemde olması ihtiyacı daima mevcuttur. Bu da şehir turizmi çalışmalarının buluştukları ortak noktalar ve tartışmalarda ortaya konan konularla mümkün olabilir. Böylelikle bu konular, bir turizm şehri olmayı hedefleyen şehirlere katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda, bir turizm şehrinin geliştirilmesinde rol oynayan en önemli konular; (i) *planlama*, (ii) *ulaşım* (iii) *sürdürülebilirlik ve taşıma kapasitesi*, (iv) *iklim değişikliği*, (v) *kentsel mekânlar ve soylulaştırma*, (vi) *turist-yerel halk ilişkisi*, (vii) *turizm türleri ve turist tipolojileri*, (viii) *etkinlikler*, (ix) *akıllı şehirler* ve (x) *markalaşma ve imaj* olarak ortaya çıkmıştır.

3.1. Planlama

Bir turizm şehrinin gelişiminde, doğru bir kentsel planlamayla başlamak hem yerel halk hem de turistlerin istek ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması açısından önemlidir. Bir şehir, nüfus ve etkinlikler bağlamında gelişirken, turistik hareketliliğin de bu yönde gelişmesi için turizm çekiciliklerinin ön plana alınması ve etkili bir destinasyon planlaması yapılması önem arz etmektedir. Nitekim Uğur (2017), şehir turizminin gelişimi ile kentsel planlama arasında güçlü bağlantılar olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, bir turizm şehrinin gelişimi için makro ve mikro ölçekli planlama uygulamalarının destinasyonun turizm varlıkları çerçevesinde ele alınmalıdır.

Panagiotopoulou, Somarakis ve Stratigea (2020)'ya göre, makro planlama, kültürel haritalama, ulaşım, iletişim, kaynak kullanımı, veri yönetimi ve mekânsal modelleri kullanarak, bütünleşmiş bir çerçeve sunmaktadır. Böylece, tüm paydaşların katılımıyla, şehirlerin turizm gelişimi hedeflerine ulaşmasına yönelik turizm varlıklarının tasarlanması, pazarlanması ve yönetimi için etkin stratejiler belirlenebilir. Ayrıca, şehir turizminin gelişimine yönelik makro ölçekli planlamaların yanında, turistik ürün gelişimi ve pazarlama bağlamında çevrimiçi erişebilirlik ve akıllılık mikro ölçekli planlamalar, birçok şehir turistini harekete geçirebilecek özelliklere sahiptir (Rogerson ve Rogerson, 2019).

Öte yandan şehir planlamasının göz ardı edilmesi, şehir turizminde büyük zaafılara yol açmaktadır. Ahmadi, Rahnamai ve Aliakbari (2021), Kirmanşah (İran) şehrinin kentsel imar planlarındaki turizm kaynaklarının yer almasını, turizm sektörü bakış açısıyla sunmuştur. Buna göre, turistik cazibe merkezlerinin yarısının, doğru planlamayla daha da geliştirilebileceği ortaya çıkmıştır. Ancak Lalicic ve Önder'e (2018) göre, teknolojideki ilerlemelerin turizm planlamasını birçok yönden yeniden şekillendireceğini ve bunun daha sonra şehirlerin sürdürülebilir kentsel planlama uygulamalarına yardımcı olacağını belirtmiştir. Çalışmaya göre, destinasyonların akıllı olması ve akıllı ilkelerin uygulanmasıyla, yönetsel zorluklar da aşılabılır.

3.2. Ulaşım

Ulaşım ile ilgili bütün konular, şehir turizminin gelişimi için ön plana alınması gereken konulardır. Ulaşım hem uluslararası hem şehirler arası hem de şehir içi ulaşımı kapsamaktadır. Bu nedenle, şehir turizmin sürdürülebilir bir gelişim göstermesinde kilit bir rol oynamaktadır. Şehirle bütünleşmiş bir havalimanı, uluslararası turist akışının ilk aşaması olarak görülmektedir. Şehirle bütünleşmiş demek, şehre konforlu, hızlı ve ucuz ulaşımın olduğu bir ulaşım sisteminin kurulması demektir. Aynı zamanda, şehir içi ulaşım ağlarına yönelik basit ve etkili bilgilendirmeler demektir. Bir diğer önemli husus ise şehir içi ulaşımındaki yeniliklerdir. Bu nedenle, ulaşım sistemlerinin etkin kullanımı için yeniliklerin yapılması, akıllı turizm konseptinin belirlenmesi ve aşırı turizm hareketlerine yönelik girişimlerin yapılması gerekmektedir (Lee, Hunter ve Chung, 2020).

Tarkowski, Połom ve Puzdrakiewicz (2021), Gdańsk'taki (Polonya) su otobüsünün turistik hareketlere ve trafiğe nasıl hizmet ettiğine odaklanmıştır. Buna göre, şehrin başlıca turistik mekânlarına ulaştığı için, su otobüsü trafik için kilit öneme sahip bir ulaşım aracı olmuştur. Dolayısıyla, şehir içi ulaşım sistemlerinin gelişimi ve farklılaşması turist hareketlerini olumlu yönde etkilemektedir. Wang, Niu ve Qian (2018), yüksek hızlı tren ağlarının gelişimi

sonrasındaki kentsel mekânların değişimini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yüksek hızlı tren ağları, şehirlerin turistik alanlarının genişlemesini sağlamıştır. Kim (2019) ise Mokpo (Güney Kore) şehrindeki ulaşım kolaylığının şehir turisti memnuniyeti üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Buna göre, otoparkların ulaşılabilir olması, memnuniyet üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca, şehir içi ulaşımının turist memnuniyeti üzerindeki etkisi, ulaşımın daha da iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasına da bir ihtiyacın duyulduğu ortaya çıkmıştır.

Birleşmiş Milletler 2015 yılında yoksulluğu sona erdirmek, eşitsizlikle mücadele etmek ve iklim değişikliğiyle mücadele etmek için küresel bir girişim olan *Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (Sustainable Development Goals)* açıklamıştır. Her bireyin bir ulaşım sistemine erişebilmesi, dünya çapında birçok şehirde bir sorun olduğundan dolayı (Brussel vd., 2019), ulaşım, erişilebilirlik ve eşitsizlik bu hedefler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre, 2030 yılına kadar, engelliler, yaşlılar, kadınlar ve çocukların ihtiyaçlarına özel önem vererek, özellikle toplu taşımayı genişleterek ve yol güvenliğini iyileştirerek, herkes için güvenli, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişim sağlamak amaçlanmıştır (United Nations Report, 2022). Bu nedenle, bir turizm şehrinin gelişiminde en önemli konulardan biri olan ulaşım sistemlerinin tasarlanmasında, ulaşımında eşitsizliklerin ortadan kalkması için erişilebilirliğe ayrı bir parantezin açılması şehre değer katacaktır. Özellikle yaşlı ve engelli insanlar için fırsat eşitliği yaratmak ve engelsiz turizmi geliştirmeye yönelik ortaya çıkan erişilebilir turizm, topluma çeşitli faydalar sunabilir (Qiao, vd., 2022).

3.3. Sürdürülebilirlik ve Taşıma Kapasitesi

Sürdürülebilirlik, şehirlerdeki kapsayıcı turizm faaliyetleriyle paralel ilerlediği için şehir turizmine yönelik tüm konular, sürdürülebilirlik bağlamında ele alındığı takdirde başarılı olur. Pasquinelli (2017) şehir turizmine yönelik, birbiriyle yakından ilişkili olan, *turistlerin ihtiyaçları, tercihleri ve zevkleri, şehir dokusu, şehir turizminin politik ekonomisi ve şehir markalaşması* olmak üzere, dört analiz alanı sunmuştur. Çalışma boyunca temel argüman ise tüm bu konuların ele alınmasında, sürdürülebilirliğin önemidir. Şehirler için sürdürülebilirlik demek, turistlerin ihtiyaç ve istekleri karşılanırken, aynı zamanda, şehrin çevresel, sosyal ve ekonomik dokusunun korunması demektir.

Mackiewicz ve Konecka-Szydłowska (2017), turizm faaliyetleriyle kentsel refah arasında ilişki kurarken, *Polonya Yavaş Şehir Ağı'na* ait şehirler tarafından geliştirilen *yeşil turizm* girişimlerinin önemine değinmiştir. Zeng vd. (2021) ise Çin'deki turizm gelişimini sürdürülebilirlik açısından ele almıştır. Yazarlara göre, Çin'in sürdürülebilir ekonomik büyümesini desteklemede giderek daha önemli hale gelmesine rağmen, büyük enerji tüketimi, şehirlerde özellikle sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı kısıtlayan hava kirliliği sorunları yaratmıştır.

Artan turist hareketleri, turistik destinasyonlara ekonomik faydalar sağlarken, aynı zamanda ekoloji üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir şehir turizminin desteklenmesi yoluyla, ekonomik faydalar ve ekoloji arasında denge sağlanmalıdır. Şehir turizmi, büyük ekonomik fırsatlar sunarken, aynı zamanda destinasyonun *aşırı kalabalık ve kontrolsüz büyümeye* karşı savunmasız olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çevrenin korunması, kaynak verimliliği, atık yönetimi ve sürdürülebilir bir konaklama sektörünün varlığı, başarının temel itici güçleridir. Shoval'a (2018) göre, Berlin, Paris, Viyana, Barselona, Lizbon, Prag, Budapeşte ve Üsküp gibi şehirlerde, artan turizm yoğunluğu nedeniyle, *çevresel, sosyal ve ekonomik taşıma kapasitesi* sorunları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla şehirler ancak sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kaldıklarında bu sorunları çözmeye başarılı olabilirler.

3.4. İklim Değişikliği

Turizm, uluslararası ölçekte en hızlı büyüyen sektörlerden biridir. Bu büyümeye bağlı olarak, bazı coğrafi bölgelerde turizmi canlandırmak için iklimsel koşulların belirleyici olarak dikkate alınması gerekli hale gelmiştir. Bu bağlamda Lopes vd. (2021), Porto (Portekiz) şehri

ziyaret eden turistlerin *biyoklimatik konfor* algısını ölçmüştür. Buna göre, iklim koşullarının turistlerin konforu üzerindeki etkisi olmasına rağmen, turistlerin daha yüksek ve düşük sıcaklıklara toleranslı olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak yazarlara göre, turizmde biyoklimatik konfor için ortalama eşiklerin dikkate alınması önemlidir. Dolayısıyla yapılacak çalışmalarda, *yerel iklim değişikliğine uyum* politikalarının uygulanması ve optimal iklim koşullarının dikkate alınması gerekmektedir.

İklim değişikliği ve şehirler arasındaki bağlantı, disiplinler arası araştırmalar için artan bir öneme sahiptir. Pandy ve Rogerson (2019), Güney Afrika'nın başlıca turizm destinasyonu olan Johannesburg'daki turizm paydaşlarının iklim değişikliği algıları üzerinde durmuştur. Buna göre, Johannesburg yöneticileri tarafından açıkça kabul edilen iklim değişikliği tehditleri, yerel turizm paydaşları tarafından bir risk unsuru olarak görülmemiştir. Dolayısıyla turizm paydaşlarından başlamak üzere, yerel halkın bu konuda bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir. Aall ve Koens (2019), şehirlerde sosyal ve çevresel sürdürülebilir kalkınmayla yerel halkın yaşam kalitesi arasında, bir ilişki olduğunu savunmuştur. Buna göre, iklim değişikliğinin yerel halk tarafından ciddiye alınmaması, şehirlerde ciddi sorunlar yaratacaktır. Bu nedenle şehirler, mevcut çevresel sorunları çözmeye çalışırken, aynı zamanda gelecekteki olası riskleri önlemeye yönelik uygulamaları da hayata geçirmelidir.

3.5. Kentsel Mekânlar ve Soylulaştırma

Borseková, Vanova ve Vitalisova (2017) Kosice (Slovakya) şehrine yönelik araştırmalarında, kentsel mekânların şekli ve kalitesinin, kültürel yaşam üzerinde etkisi olan bir dönüşüm sürecinin parçası olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazarlara göre Kosice'nin 2013 yılında Avrupa Kültür Başkenti unvanına layık görülmesi kentsel mekânların kalitesiyle ilgilidir. Encalada-Abarca, Ferreira ve Rocha (2021) ise Lizbon'un (Portekiz), mekânsal düzene sahip olması gerektiğine yönelik coğrafi bir bakış açısı ortaya koymuştur. Dolayısıyla şehirlerdeki mekânların şehirlerdeki konumu, şekli ve turistler tarafından algılanışı, bir turizm şehrinin yapısının belirleyicilerdir.

Maitland ve Newman'ın (2009) Londra (İngiltere) üzerine yaptıkları çalışmada, şehir merkezini hem yerel halk hem de turistler için çekici kılan şeyin, *soylulaştırma (gentrification)* olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, yerel halk ve turistlerin rekabetten ziyade, *şenlik duygusu* dedikleri şeyi deneyimlediği görülmüştür. Ancak *soylulaştırma çalışmaları*, şehri kısırlaştırma potansiyeline de sahiptir. Bunu yapmak, kentsel yaşamın ve seyahat etmenin heyecanını kaçırabilir. Çünkü şehir turizmde kokular, sesler, manzaralar ve özel mekânlar, kentsel deneyimin önemli parçalarıdır. Ancak buna rağmen, turistlerin konfor ve sembolik tüketim taleplerine ve alışkanlıklarına karşılık verdiklerinden dolayı, *Eyfel Kulesi*, *Tac Mahal* ve *Londra Kulesi* gibi sembolik mekânlar, hediyelik eşya dükkânları ve pahalı turistik kafeler de şehirler için önemlidir.

Turistik olmayan bölgelerde turistik hareketlerin artması, bu bölgeleri *turizm soylulaştırması* yoluyla ayrıcalıklı yerleşim yerlerine dönüştürür. Bu tür yerleşim yerlerinde, turistler genellikle yerel rolü oynamaktadırlar. Airbnb gibi uygulamalar ise turistlere *yerel gibi yaşama* fırsatı sunmaktadır. Ancak emlak piyasalarının yerel halk için erişilemez hale gelmesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla şehirler, turizm faaliyetlerinin bütüncül değerlendirerek, soylulaştırma süreçlerini çok yönlü özelliklere ve farklı insan topluluklarına göre ele almalıdırlar.

3.6. Turist-Yerel Halk İlişkisi

Şehir turistleri, temel olarak daha çok kültürel mekânları ziyaret etmek amacıyla seyahat etmektedirler. Bu nedenle yerelliği temsil eden kültürel ürünler tüketmektedir. Aynı zamanda, geleneksel turizm bölgelerinin ötesine geçmeyi ve *gerçek şehri* deneyimlemeyi hedeflemektedirler. Bu tür mekânlar, tarihi ve bütünleyici anlamı olan ve yerel halkın günlük yaşamını sürdürdükleri mekânlardır. Böylelikle, yerel kültürün aracısı olan yerel halkla ilişkilerin ve bağlantıların kurulması bir zorunluluk haline gelmektedir.

Boivin ve Tanguay'ın (2019) yaptıkları araştırma, turizm şehri olan Québec City (Kanada) ve Bordeaux'da (Fransa), şehir turizminin çekiciliğinin belirleyicilerini araştırmıştır. Araştırmaya göre, turizm çekiciliğini teşvik etmek için, *iletişim süreçleri* ön plana alınmalıdır. Yerel halkla iyi iletişim için başta internet ve sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmak olmak üzere, yerel halktan geri dönütlerin alınabileceği uygulamalara başvurulmalıdır. Bu nedenle, şehir turizminde turist-yerel halk ilişkisi daima gündemde olmalıdır. Sevin'e (2017) göre ise yerel halkın ve turistlerin bakış açılarının doğru yorumlanmasıyla turistik bir şehir atmosferi oluşmaktadır. Özellikle sosyal medyadaki yerel halk-turist etkileşimleri, bir şehre itibar kazandırmaktadır. Böylelikle gerilimlerin uyuma dönüştüğü, zıtlıkların zenginliğe dönüştüğü bir şehir meydana gelmektedir.

3.7. Turizm türleri ve turist tipolojileri

Turistler homojen bir topluluk oluşturmazlar (Mo vd, 1993). Bu nedenle, çeşitli turizm türleri, turist tipleri ve farklı turistik deneyimler mevcuttur. Turist tipolojileri, bireylerin neden seyahat etmeye karar verdiklerini (itici faktörler) ve neden belirli destinasyonları seçtiklerini (çekici faktörler) açıklamaktadır (Mehmetoğlu, 2004). Turizm türleri ise turistlerin tercih ettikleri turizm deneyimi bağlamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla, turizm sektörünün gelişim sürecinde, itici ve çekici faktörlerin şekillendirdiği birçok turizm türü ortaya çıkmıştır.

En gelişmiş turizm destinasyonları olarak şehirler, kültürel miras, tarih, mimari, din, sanat, teknoloji ve etkinlikler tarafından şekillenen birçok turizm türüne ev sahibi yapmaktadırlar. Bu nedenle, şehir turizmi tek başına ele alınan bir turizm türü olmaktan ziyade, birçok turizm türünü kapsamaktadır. Örneğin, Rabbiosi ve Giovanardi'ye (2017) göre, İtalya'daki iki kıyı şehrinde kitlesel sahil turizminin olgunluk aşamasına ulaşması sonucunda, bu şehirler kültürü ön plana almış ve bir yenilenme süreci yaşanarak şehirler yeniden şekillenmiştir.

Andersson (2017), turistlerin gerçekte ne yaptıkları ve nereye gittikleri hakkında bilgi edinme ihtiyacına dikkat çeker. Bu bağlamda, *turist akışı* kavramını önerir. Buna göre, şehir turizminin gerçek değerini ölçmek, izlemek ve değerlendirmek için daha geniş bir tartışma alanına ihtiyaç vardır. Bir İtalyan şehri olan Floransa, Lazzeretti, Capone ve Casadei'nin (2017) tarafından, *sanat şehri*, *yaratıcı şehir* ve *moda şehri* şeklinde iç içe geçmiş şekliyle ele alınmıştır. Yazarlara göre, Floransa'nın bir moda şehri olarak yeniden şekillenmesi, sanat ve yerel moda endüstrisi arasındaki yoğun sinerjiye dayanmaktadır. Bu nedenle, bir turizm şehrinde hangi turizm türlerinin olması gerektiği, buna yönelik konseptin belirlenmesi ve hangi turistlere hitap edeceğinin ölçülmesi gerekmektedir.

3.8. Etkinlikler

Hayllar vd. (2008) ve Mazanec ve Wöber'e (2010) göre, rekreasyonel bölgeler, turistik alışveriş köyleri, kültürel miras bölgeleri, etnik bölgeler, kural tanımayan mahalleler, eğlence bölgeleri ve kıyı bölgeleri, şehirlere eşsiz olma fırsatı sunmaktadır. Kültürel aktiviteler, festivaller, fuarlar ve özel eğlence aktivitelerinden oluşan etkinlikler, sıfırdan bir turizm ürünü oluşturma fırsatı sunduğundan dolayı, turizm şehirlerinin ön plana almaları gereken bir diğer önemli konudur. Ancak etkinlikleri tamamlayıcı olarak, şehir mimarisi, uygun iklim koşulları, canlı sosyal yaşam, cana yakın çalışanlar ve yerel halkın katılımının sağlanması gerekmektedir. Böylece bir şehri özel bir turizm şehri olma yolunda yeni turistik çekiciliklere sahip olabilir.

Liberato vd. (2020), Porto (Portekiz) şehrinin, bir turizm destinasyonu olarak, müzik festivalleri başta olmak üzere, birçok etkinlikte önemli turistik faaliyetler sunduğunu belirtmiştir. Yıl boyunca şehre fayda sağlayan etkinlikleri programlamak için paydaşlar bir arada hareket ederek, birçok etkinlik ortaya koymaktadırlar. Böylelikle Porto, etkinlik sayısı ve sunduğu etkinlik çeşitliliği bakımında Avrupa'da önemli bir turizm şehri olarak yer almaktadır.

3.9. Akıllı Şehirler

Akıllı şehir konsepti, şehirlerin sürdürülebilir gelişim hedeflerine ulaşmada rehberlik eden akıllı turizm kavramından türetilmiştir (Gretzel ve Koo, 2021). Akıllı turizm, akıllı teknolojilerden yararlanarak, turistlerden elde edilen verileri toplamak/kullanmak için yenilikçi yollar bulmak ve seyahat sırasında verimlilik, sürdürülebilirlik ve zenginleştirilmiş deneyimlere odaklanarak, bu verileri gelişmiş deneyimlere dönüştürme çabalarını oluşturmaktadır (Gretzel vd., 2015, s. 41). Bu nedenle akademik çalışmalar akıllı turizm teknolojilerini, akıllı şehirler, akıllı destinasyonlar ve akıllı teknolojilerin destinasyon ve turist deneyimine etkisi bağlamında ele almaktadır.

Örneğin, Femenia-Serra ve Ivars-Baidal (2021), Benidorm (İspanya) şehrini, akıllı destinasyon stratejisi ve çözümlerinin, destinasyon yönetimini ve turist deneyimini zenginleştirdiğini belirtmiştir. Mo ve Ren (2021), turizm hizmetlerinde var olan sorunları, *akıllı şehirler* bağlamında analiz etmiştir. Ayrıca, bu hizmetleri en iyi şekilde uygulamak için stratejiler de ortaya koymuştur. Bu stratejiler, akıllı bir turizm hizmeti sistemi platformu kurmak, akıllı turizm sistemiyle turistlerinin davranışları için büyük bir veri analizi sistemi yaratmak ve turizm sürecindeki trafik sorunu için *feromon karınca kolonisine (pheromone ant colony)* dayalı bir akıllı trafik hattı ağı oluşturmaktır. Kwag, Hur ve Ko (2021) ise şehir turizmde kişisel elektrikli ulaşım sistemine odaklanmıştır. Buna göre, Gyeongju (Güney Kore) gibi turizm şehirlerinde, toplu taşıma sistemi yeterince gelişmediği için *elektrikli skuter (scooter)* gibi kişisel ulaşım teknolojileri verimli alternatifler olarak kullanılmaktadır. Yazarlara göre şehir turizmi, ulaşımı kişiselleştirerek, daha çok turist çekme şansına sahiptir.

Akıllı turizm teknolojilerinden biri olan bağlantılı ve otonom araçlar (connected and autonomous vehicles-CAVs), şehirlerin akıllı uygulamalarla entegrasyonu açısından önemli bir yere sahiptir. Cohen ve Hopkins'e (2019) göre, şehir turizmde dahil olan tüm araç türleri, potansiyel otomasyona geçişten etkilenecektir. Şu anda bazı havaalanlarında bağlantılı ve otonom araçlar mevcut denemesi, teknolojiyi kontrollü bir ortamda test ederken, turistlere ücretsiz ulaşım imkânı da sunmaktadır. Gelecekte ise bağlantılı ve otonom araçlar, uluslararası turistlerin yabancı bir ortamdaki ulaşım sorunlarının üstesinden gelmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, bu araçların yaşlılar, engelliler ve çocuklar gibi sürücü olmayanlar tarafından da kullanılabilmesi, daha erişilebilir bir ulaşım imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla bir şehrin akıllı hale gelmesi, turistik hareketlerin çeşitlenmesini de sağlayacaktır.

3.10. Markalaşma ve imaj

Şehir markalaşması, şehirlerin kendilerini turizmde ön plana çıkarmaları için ortaya çıkmıştır. Marka şehirler, turistleri çekmek için kendi imajlarını oluşturmakla ilgilenir. Örneğin Bobo, Mudombi ve Gopo (2021), önümüzdeki 15-20 yılda kalkınmaya rehberlik edecek bir şehir planı hazırlamanın ortasında olan Zimbabwe'deki Harare şehrini ele almıştır. Buna göre, Harare markası, çok sayıda kentsel planlama zorluğu nedeniyle ışıltısını kaybetmiştir. Bu kapsamda araştırma, şehir markalaşması uygulamalarında planlamanın eksik olduğu noktaları vurgulamıştır.

Ferrucci vd. (2017) ise gezici etkinliklere odaklanarak, imaj oluşturmanın teşviki için yenilikçi uygulamaların önemine değinmiştir. Buna göre, bir şehrin markalaşma çalışmalarında, kendini konumlandığı nokta önemlidir. Şehrin, turistlerin zihninde oluşturdukları ilk çağrışıma karar vermek, başlangıç aşaması olarak kabul edilebilir. Bunun için yenilikçi ve yaratıcı düşünceyle şehrin hangi turistlere ne gibi bir farklılık sunabileceği ortaya konmalıdır. Yaratıcı girişimlerin ortaya konması demek, şehrin o yaratıcı girişimle anılması demektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, bir turizm şehri olmayı hedefleyen şehirlerin, hangi konuları gündemlerinde tutmaları gerektiğine yöneliktir. Bu bağlamda, bu şehirlere bir projeksiyon sunmak için şehir turizmde yönelik yapılan çalışmaların odak noktaları belirlenmiştir. Buna göre, turizm şehri olmayı hedefleyen bir şehrin, planlama, ulaşım, sürdürülebilirlik ve taşıma kapasitesi, iklim

değişikliği, kentsel mekânlar ve soylulaştırma, turist-yerel halk ilişkisi, turizm türleri ve turist tipolojileri, etkinlikler, akıllı şehirler ve markalaşma ve imaj konularını gündemlerine almaları gerekmektedir. Dolayısıyla, şehir turizminin tüm yönleriyle irdelenmesi ve turistlerin taleplerinin yanı sıra, tüm paydaşların sürece dâhil edilmesi önem arz etmektedir. Ancak o zaman turizm şehirlerindeki sosyal, kültürel, çevresel, demografik, ekonomik, politik ve teknolojik dengelerle hareket edilebilmektedir. Bu dengenin sağlanması için ise etkili bir planlamadan başlanması gerekmektedir. Planlama, bir turizm şehrinin gelişiminde ilk aşama olarak görülmektedir. Etkili bir planlama için ise şehirdeki tüm paydaşların katılımıyla şehrin dokusuna uygun, teknoloji ve ekolojiyle uyumlu bir strateji belirlenmelidir. Bu çerçevede ulaşım sistemlerinin akıllı, erişebilir ve doğayla uyumlu olmasının yanı sıra, çeşitli olması da önemlidir.

Turizm araştırma alanındaki zorluklardan biri, turizm yeniliklerinin tanımlanması ve bunların sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel etkilerinin belirlenmesidir. Bu nedenle, şehir turizmi olgusuna ilginin canlı kalması, yeni eğilimlerin izlenmesini ve sorgulanmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilirlik 1993 yılından beri gündemde olmasına rağmen, şehir turizmi için aşırı turizm hareketlerinin taşıma kapasitesine etkisi ve iklim değişikliği nedeniyle daha önemli hale gelmiştir. Dönüşü olmayan bir yola girmek istemeyen turizm şehirleri, mutlaka sürdürülebilirlik, taşıma kapasitesi ve iklim değişikliği konularındaki gelişmeleri takip edip, ona göre bir strateji oluşturmaları gerekmektedir.

Turizm şehirleri yeni kentsel mekânlar oluştururken, bunu soylulaştırma çalışmaları ile yapmaktadırlar. Ancak soylulaştırma yapılırken şehrin dokusu, kültürü, demografik yapısı, yaşam şekli ve bireylerin yaşam alanlarının önemi göz önüne alınmalıdır, zira yerel halk en önemli turizm paydaşlarından biridir. Her ne kadar turistler ve yerel halk sadece belirli alanlarda karşılaşsalar da günümüzde bazı turistler bir şehri ziyaret etmenin ötesine geçerek, o şehri anlamaya çalışmaktadırlar.

Yeni turizm politikalarının ortaya çıkması ve teknolojideki hızlı dönüşümler, her geçen gün turizm sektörüne yeni turizm türleri ve turist tipleri dâhil olmaktadır. Bu nedenle, tüm turist tiplerine hitap edebilecek etkinlikler oluşturmak, şehre akıllığı entegre etmek ve bir marka oluşturmak için imaj çalışmaları yapmak, bir turizm şehrinin gelişimi için olmazsa olmaz girişimler olarak ele alınmalıdır. Böylece, bir turizm şehrinin daima dinamik kalması ve yeni turizm türleriyle, farklı turist gruplarına hitap eden turizm faaliyetleri içinde yer alabilir.

Sonuç olarak, bir turizm şehri geliştirmeye yönelik tüm konular, uygulamalar ve girişimler hem ayrı ayrı hem de bütüncül olarak ele alınmalıdır. Bunun için çok yönlü çalışmalar ve bütüncül turizm yaklaşımı sergilenmelidir. Bu nedenle, turistlerin talepleri ve istekleri kadar, yerel halkın katılımının ön plana alındığı geniş bir çerçeveden bakılmalıdır. Çünkü bir turizm şehrinin gelişimi kendiliğinden olmaz. Tüm bileşenlerin buna hazır ve istekli olması gerekir. Ayrıca, şehrin de buna uygun değerlere sahip olması gerekir. Bu nedenle, bir turizm şehrinin gelişiminde olmazsa olmaz konular daima gündemde olmalıdır.

Çalışmanın sadece son 13 yılı kapsayan literatürü kapsamaması, en önemli sınırlılıktır. Sonraki çalışmaların, şehir turizmine yönelik önemli konuları, turizm paydaşlarının görüşleri bağlamında ampirik yapması, literatüre ve şehirlere katkı sunabilir. Ayrıca, paydaş görüşlerinin karşılaştırılmasıyla, bir turizm şehrinin özellikleri ve bir turizm şehirden beklentilere de ulaşılabilir. Ancak dünya çapındaki sağlık krizleri, Rusya-Ukrayna Savaşı, göç sorunları, ekonomik krizler ve iklim değişikliği gibi sorunlara yönelik de bir anlayışın geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aall, C. ve Koens, K. (2019). The discourse on sustainable urban tourism: The need for discussing more than overtourism. *Sustainability*, 11(15), 4228.

- Ahmadi, M., Rahnamaii, M. ve Aliakbari, E. (2021). Assessment of attractions and urban tourism capacities in the study system of Kermanshah urban development plans from the tourism range. *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 15(4), 1069-1084.
- Andersson, G. (2017). Visitor streams in city destinations: Towards new tools for measuring urban tourism. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 147-161). Springer.
- Ashworth, G. J. (2003). Urban Tourism: Still an Imbalance in Attention? C. P. Cooper (Ed) *Classic Reviews in Tourism* içinde (ss. 143-163). Clevedon: Channel View Publications.
- Ashworth, G. J. ve Page, S. J. (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism Management*, 32(1), 1-15.
- Aslantürk, A. Y. (2022). Şehir ve kent dikotomosini kavramlar üzerinden okumak. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 177-189.
- Bellini, N. ve Pasquinelli, C. (Eds.) (2017). *Tourism in the city*. Springer.
- Bobo, T., Mudombi, T. P. ve Gopo, E. (2021). Unlocking urban tourism through city branding: taking advantage of forward planning in Zimbabwe. *International Journal of Urban Planning and Smart Cities*, 2(1), 45-58.
- Boivin, M. ve Tanguay, G. A. (2019). Analysis of the determinants of urban tourism attractiveness: the case of Quebec city and Bordeaux. *Journal of Destination Marketing & Management*, 11(2019), 67-79.
- Borseková, K., Vaňová, A. ve Vitálišová, K. (2017). Building Košice European capital of culture: Towards a creative city? N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the city* içinde (ss. 193-205). Springer.
- Brussel, M., Zuidgeest, M., Pfeffer, K. ve Van Maarseveen, M. (2019). Access or accessibility? A critique of the urban transport SDG indicator. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 8(2), 67.
- Clark, T. N. (2003). *The City as an entertainment machine*. Elsevier.
- Cohen, E. (2004). *Contemporary tourism: Diversity and change*. Elsevier.
- Cohen, S. A. ve Hopkins, D. (2019). Autonomous vehicles and the future of urban tourism. *Annals of Tourism Research*, 74(2019), 33-42.
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Encalada-Abarca, L., Ferreira, C. C. ve Rocha, J. (2021). Measuring tourism intensification in urban destinations: an approach based on fractal analysis. *Journal of Travel Research*, 0047287520987627.
- Femenia-Serra, F. ve Ivars-Baidal, J. A. (2021). Do smart tourism destinations really work? The case of Benidorm. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 26(4), 365-384.
- Ferrucci, L., Sarti, S., Splendiani, S. ve Rodríguez, M. C. (2017). Enhancing the tourism image of Italian regions through urban events: The case of Steve McCurry's sensational Umbria exhibition. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 235-245). Springer, Cham.
- Gönç Şavran, T. (Ed.) (2012). *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Gretzel, U., Reino, S., Kopera, S. ve Koo, C. (2015). Smart tourism challenges. *Journal of Tourism*, 16(1), 41-47.

- Gretzel, U. ve Koo, C. (2021). Smart tourism cities: a duality of place where technology supports the convergence of touristic and residential experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 26(4), 352-364.
- Hayllar, B. ve Griffin, T. (2005). The precinct experience: A phenomenological approach. *Tourism Management*, 26(4), 517-528.
- Hayllar, B. R. ve Griffin, T. (2006). *A tale of two precincts: a phenomenological analysis*. Cutting Edge Research in Tourism - New Directions, Challenges and Applications School of Management, University of Surrey, Birleşik Krallık.
- Hayllar, B., Griffin, T. ve Edwards, D. (2008). *City spaces-tourist places*. Routledge.
- Kim, H. (2019). An analysis in satisfaction of urban tourism influenced by convenience of transportation: Mokpo City in Jeonnam Province. *Culinary Science & Hospitality Research*, 25(9), 1-6.
- Judd, D. R. (1995). Promoting tourism in US cities. *Tourism Management*, 16(3), 175-187.
- Kontogeorgopoulos, N. (2003). Keeping up with the joneses tourists, travellers, and the quest for cultural authenticity in Southern Thailand. *Tourist Studies*, 3(2), 171-203.
- Kwag, S. I., Hur, U. ve Ko, Y. D. (2021). Sustainable electric personal mobility: The design of a wireless charging infrastructure for urban tourism. *Sustainability*, 13(3), 1270.
- Lalicic, L. ve Önder, I. (2018). Residents' involvement in urban tourism planning: Opportunities from a smart city perspective. *Sustainability*, 10(6), 1852.
- Law, C. M. (2002). *Urban Tourism: The visitor economy and the growth of large cities*. London: Continuum.
- Lazzeretti, L., Capone, F. ve Casadei, P. (2017). The role of fashion for tourism: an analysis of Florence as a manufacturing fashion city and beyond. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 207-220). Springer.
- Lee, P., Hunter, W. C. ve Chung, N. (2020). Smart tourism city: Developments and transformations. *Sustainability*, 12(10), 3958.
- Liberato, D., Costa, E., Liberato, P. ve Ribeiro, J. (2020). The Role of Events and Music Festivals in Urban Tourism: Case Study. A. Rocha, A. Abreu, J. V. de Carvalho, D. Liberato, E. A. González & P. Liberato (Eds) *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems* içinde (ss. 537-549). Springer.
- Lopes, H. S., Remoaldo, P. C., Ribeiro, V. ve Martín-Vide, J. (2021). Perceptions of human thermal comfort in an urban tourism destination-a case study of Porto (Portugal), *Building and Environment*, 205, 108246.
- Maciocco, G. (Ed.) (2008). *Urban landscape perspectives*. Springer.
- Mackiewicz, B. ve Konecka-Szydłowska, B. (2017). Green tourism: Attractions and initiatives of Polish Cittaslow Cities. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 297-309). Springer.
- Maitland, R. ve Ritchie, B. W. (2009). *City tourism: National capital perspectives*. CABI.
- Maitland, R. ve Newman, P. (2009). *World tourism cities: Developing tourism of the beaten track*. Routledge.
- Mazanec, J. A. ve Wöber, K. W. (2010). *Analyzing international city tourism*. Springer.
- McDonnell, I. ve Darcy, S. (1998). tourism precincts: A factor in Bali's rise in fortune and Fiji's fall from favour-an Australian perspective. *Journal of Vacation Marketing*, 4(4), 353-367.

- Mehmetoglu, M. (2004). Tourist or traveller? A typological approach. *Tourism Review*, 59, 33-39.
- Meyer-Arendt, K. J. (1990). Recreational business districts in gulf of Mexico seaside resorts. *Journal of Cultural Geography*, 11(1), 39-55.
- Mo, C. M., Howard, D. R. ve Havitz, M. E. (1993). Testing an international tourist role typology. *Annals of Tourism Research*, 20(2), 319-335.
- Mo, J. ve Ren, F. (2021). Analysis on the countermeasures of optimizing urban tourism public service system under the background of smart city. *Complexity*, 6642404.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri, nicel ve nitel yaklaşımlar* (S. Özge, Çev.). Yayın Odası.
- Page, S. (1995). *Urban Tourism*. Routledge.
- Panagiotopoulou, M., Somarakis, G. ve Stratigea, A. (2020). Smartening up participatory cultural tourism planning in historical city centers. *Journal of Urban Technology*, 27(4), 3-26.
- Pandy, W. R. ve Rogerson, C. M. (2019). Urban tourism and climate change: Risk perceptions of business tourism stakeholders in Johannesburg, South Africa. *Urbani Izziv*, 30, 225-243.
- Pasquinelli, C. (2017). *Tourism Connectivity and Spatial Complexity: A Widening Bi-dimensional Arena of Urban Tourism*. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Editörler) *Tourism in the City* içinde (ss. 29-50). Springer.
- Qiao, G., Ding, L., Zhang, L. ve Yan, H. (2022). Accessible tourism: A bibliometric review (2008–2020). *Tourism Review*, 77(3), 713-730.
- Rabbiosi, C. ve Giovanardi, M. (2017). Rediscovering the “urban” in two Italian tourist coastal cities. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 247-258). Springer.
- Rogerson, C. M. ve Rogerson, J. M. (2019). Historical urban tourism: Developmental challenges in Johannesburg 1920-1950. *Urbani izziv*, 30, 112-128.
- Sevin, E. (2017). Globetrotters and Brands: Cities in an Emerging Communicative Space. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Eds) *Tourism in the City* içinde (ss. 109-122). Springer.
- Shoval, N. (2018). Urban planning and tourism in European cities. *Tourism Geographies*, 20(3), 371-376.
- Tarkowski, M., Połom, M. ve Puzdrakiewicz, K. (2021). Bridging tourist attractions. The role of waterbuses in urban tourism development: The case of the coastal city of Gdańsk (Poland). *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 34(1), 126-131.
- Uğur, L. (2017). Mind the gap: Reconceptualising inclusive development in support of integrated urban planning and tourism development. N. Bellini ve C. Pasquinelli (Editörler) *Tourism in the City* içinde (ss. 51-66). Springer.
- United Nations (2022). *The sustainable development goals report 2022*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/> (Erişim tarihi: 08.03.2023)
- Van Egmond, A. (2007). *Understanding western tourists in developing countries*. Wallingford: CABI Pub.
- Wach, E. (2013). *Learning about qualitative document analysis*. Institute of Development Studies.
- Wang, D. G., Niu, Y. ve Qian, J. (2018). Evolution and optimization of China’s urban tourism spatial structure: A high speed rail perspective, *Tourism Management*, 64, 218-232.

Zeng, J., Wen, Y., Bi, C. ve Feiock, R. (2021). Effect of tourism development on urban air pollution in China: The moderating role of tourism infrastructure. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124397.

“Boş ve Serbest Zaman” Kavramlarına Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Studies on the Concepts of Leisure and Free Time

Dr. Öğr. Üyesi Zehra BULUT¹ , Berkan BAŞAR² , Doç. Dr. Üzeyir KEMENT³

Öz

Bu araştırmada boş zaman ve serbest zaman alanında yayımlanan çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi kapsamında ele alınmıştır. Uluslararası literatürde boş zamana yönelik 1929-2022 yıllarını kapsayan süreçte 2649; serbest zamana yönelik ise 1955-2022 yıl aralığında 565 çalışma analiz edilmiştir. Analizde kullanılan verilere 17 Aralık 2021 tarihinde Scopus veri tabanının taranması sonucunda ulaşılmıştır. Verilerin bibliyometrik analizinde, yayın yılı, yazar, konu alanı, kurum, ülke, tür, kaynak ve anahtar kelime parametreleri göz önüne alınmıştır. Veriler, VOSviewer bibliyografik analiz programına aktarılmış ve analizleri yapılmıştır. Boş zamanla ilgili en fazla yayının 2021 yılında tıp alanında, serbest zamanla ilgili en fazla yayının ise 2019 yılında ve turizm/rekreasyon alanlarında yapıldığı gözlemlenmiştir. Her iki alanda da en fazla yayının Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Helsinki Üniversitesi boş zaman alanında, Purdue Üniversitesi ise serbest zaman alanında en fazla yayın yapan kurumlardır. “Journal of Physical Activity and Health” dergisi boş zaman konulu, “Leisure Studies” ve “Loisir et Societe” dergileri ise serbest zaman konulu en fazla yayın yapan dergilerdir. Fiziksel aktivite ve egzersiz boş zaman çalışmalarında, boş ve fiziksel aktivite serbest zaman çalışmalarında en fazla kullanılan anahtar kelimelerdir. Yayın ve alıntılanma ilişkisi bağlamında bağlantı gücü en yüksek yazarlar boş zaman için “Rahkonen” ve serbest zaman için “Sousa”dır.

Anahtar Kelimeler: Boş zaman, serbest zaman, bibliyometrik analiz, VOSviewer

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this research, studies published in the field of leisure and free time were discussed within the scope of the bibliometric analysis method. In the international literature on leisure time, 2649 studies were conducted between 1929 and 2022; Regarding leisure time, 565 studies were analyzed between the years 1955 and 2022. The data used in the analysis was obtained by scanning the Scopus database on December 17, 2021. In the bibliometric analysis of the data, publication year, author, subject area, institution, country, genre, source, and keyword parameters were taken into consideration. The data were imported into the VOSviewer bibliographic analysis program and co-authorship and co-occurrence analyses were performed. It was observed that the most publications about leisure time were made in the field of medicine in 2021, and the most publications about free time were made in 2019 and the fields of tourism/recreation. It was concluded that most publications in both fields were made in the United States. The University of Helsinki and Purdue University are the institutions that publish the most in the field of leisure. “Journal of Physical Activity and Health” is the journal that publishes the most on leisure, and “Leisure Studies” and “Loisir et Societe” are the journals that publish the most on leisure. Physical activity and exercise are the most used keywords in leisure studies, and leisure and physical activity are the most used keywords in leisure studies. In terms of

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler MYO, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, zehrabulut@artvin.edu.tr

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, berkan_basar@hotmail.com

³ Ordu Üniversitesi, Turizm Fakülte, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, uzeyirkement@odu.edu.tr

publication and citation relationship, the authors with the highest connection power are "Rahkonen" for leisure and "Sousa" for leisure.

Keywords: Leisure, free time, bibliometric analysis, VOSviewer

Paper Type: Research

Giriş

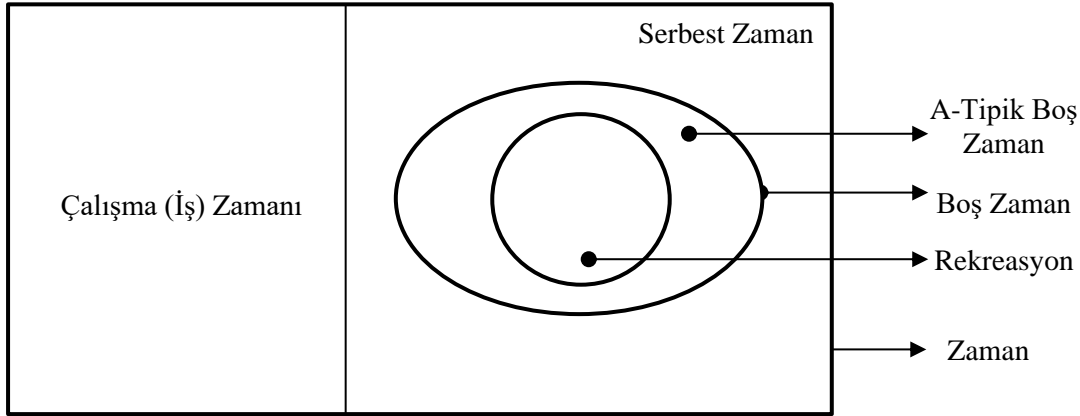
Zaman; bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu ölçülebilen belirli bir aralığa sahip süre veya vakittir (Hazar, 2009, s.5). Sanayi devrimiyle birlikte çalışma saatlerindeki artış boş zamana duyulan ihtiyacı artırmıştır. Artan bu ihtiyacı giderebilmek adına ise boş zaman hakkının bireylere sağlanmasında, çalışma saatlerinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Dünya Boş Zaman Örgütü (World Leisure Organization)'nün Boş Zaman Bildirgesi ister yetişkin ister çocuk olsun herkesin dinlenmek ve boş zaman aktiviteleri için yeterli zamana sahip olma hakkının olduğunu söylemektedir (WLO, 2021). Boş zaman hakkı, 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından duyurulan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne (İHEB) dayanmaktadır. Bu beyanname ile boş zaman hakkı insanlar için lüks ihtiyaç olmaktan çıkarak, yaşamak için gereklilik haline gelmiştir. Ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde, tam zamanlı çalışma saatlerinin yaklaşık 60 saatten 40 saate düşürülmesi ve ücretli yıllık izin hakkının tanınmasıyla birlikte, çalışanların iş kalitesinde önemli bir artışın olduğu görülmüştür (Veal, 2020). Modernite ile birlikte yaşam standartlarının artması ve çalışma saatlerindeki azalma ile birlikte bireyler daha fazla boş zamana ulaşmışlardır (Jones, 2018). Boş zaman ifadesi, etimolojik olarak İngilizcede "leisure" kelimesi, Latince de ise "licere" kelimesinden türeyen ve işten geri kalan zaman veya temel sosyal ihtiyaçlar giderildikten sonra kalan boş vakit olarak tanımlanmaktadır (Torkildsen, 2005, s.114). Boş zaman, bireyin kendisi için ayırdığı ve istediğini yapma özgürlüğüne sahip olduğu zamandır. Günümüzde teknolojinin ilerlemesi, iş saatlerinin daraltılması vb. unsurlar, boş zamanın artmasını sağlarken, artan zamanın daha faydalı geçirilmesi amacıyla rekreatif faaliyetlerin önem kazanmasına da katkı sağlamıştır (Soybalı vd., 2020, s.108). Boş zaman değerlendirme faaliyetleri, yapıcı nitelikte olup, zamanı boşa harcamak amacıyla değil, zamanı etkin kullanmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle boş zaman değerlendirme faaliyetleri bireylerde fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden olumlu katkılar sağlamaktadır (Gulam, 2016). Uluslararası literatürde boş zamanla ilgili ilk yayın Pagburn (1929) tarafından hazırlanmıştır. İlgili çalışmada boş zamanın tam bir tanımı yapılmamakla birlikte, boş zaman herhangi bir etkinlik aracılığı ile bireylerde aidiyet ve karakter inşa etmede önemli bir unsur olarak açıklanmıştır (Pagburn, 1929, s.574).

Boş zaman, çalışma ve iş hayatı dışında kalan bir zaman dilimidir. Ayrıca boş zaman serbest zamanın kapsamı içindedir (Kement, 2015, s.11). Alanyazında boş zaman kavramına yönelik farklı yazarlar tarafından yapılmış birçok tanım yer almaktadır (Ör. Gibson vd., 1997; Meyer vd., 1969). Alanyazında yapılan tanımlar incelendiğinde kişilerin özgür iradeleri doğrultusunda gönüllü olarak, aktif veya pasif bir şekilde katılım sağladıkları boş zaman aktivitelerinin üzerinde durulduğu görülmektedir (O'Leary vd., 1979). Bunun yanı sıra Meyer vd. (1969) boş zaman aktivitelerinin tanımını genişleterek ibadet ve işe gitmek gibi eylemleri de boş zaman çerçevesine dahil etmişlerdir.

Boş zaman kavramı ile serbest zaman kavramları her ne kadar birbirlerine yakın iki kavram olarak görünse de özünde bazı farklılıklar taşımaktadır. Serbest zaman, özgürce değerlendirilen çalışma dışı zaman dilimidir. Mieczkowski (1990) serbest zaman ve boş zaman kavramlarını açıklarken, serbest zamanı hiçbir aktivitede bulunulmadan harcanan zaman, boş zamanı ise özel bir faaliyet uygulayarak geçirilen zaman olarak birbirinden ayırmıştır. Dumazedier (1974, s.237) serbest zamanı, kişinin çalışma, ailevi ve toplumsal görevleri dışında

rahatlamak, uzaklaşmak, bilgi düzeyini artırıp, topluma katılım sağlamak amacıyla kendi arzusu doğrultusunda değerlendirdiği zaman dilimi olarak açıklarken; Mieczkowski (1990, s.8) ise serbest zamanı, herhangi bir zorlamaya bağlı olmaksızın, kişinin kendi arzusuyla eğlenme, hoşnutluk, mutluluk duygusu oluşturan deneyimlerin yaşandığı zaman aralığı olarak açıklamaktadır. Farklı yazarlar tarafından farklı zaman dilimlerinde yapılmış serbest zamana yönelik tanımlar yer almaktadır. Tanımlar incelendiğinde, kişinin fizyolojik ihtiyaçlarının ve çalışma gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması sonrasında tamamen kendine ayırdığı özgürce kullanabildiği zaman vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Serbest zaman, boş zaman davranışlarının gerçekleştirildiği süreci kapsarken, boş zaman daha spesifik bir süreçtir. Bu süreç görsel olarak Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Rekreasyonun ve ilişkili kavramların şematik gösterimi

Kaynak: Kement, 2020’den uyarlanmıştır.

İnsanlar, gündelik hayatta ekonomik açıdan kazanç sağlamak amacıyla işe gider veya ev ortamında belirli bir zaman diliminde, sorumlu oldukları işlerini yerine getirirler. Bu bağlamda belirli bir maddi kazanç sağlarlar. Bu durum çalışma zamanı olarak nitelendirilmektedir. İnsan hayatını ifade eden zaman, şekilde dikdörtgen olarak gösterilmiştir. Dikdörtgenin sol kısmı insanların çalıştığı zaman dilimi olarak atfedilmiştir. Çalışma zamanından geriye kalan kısım ise serbest zaman olarak ifade edilebilir. Serbest zaman; boş zamanı da kapsayan, ancak boş zamana dahil olmayan insanların temel fizyolojik ihtiyaçlarını giderdiği eylemleri de içine alan bir zaman dilimidir. Bu bağlamda insanların temel fizyolojik ihtiyaçları olan; uyku, yemek yeme ve devinimsel diğer zorunlu ihtiyaçları yerine getirmek için kısmi ve zaruri gerçekleştirdikleri eylemler (alışverişe gitmek vb.) serbest zaman diliminde gerçekleştirilen davranışlara örnektir (Kement, 2020).

Serbest zamanın içinde yer alan ilk oval şekil boş zamanı temsil etmektedir. Boş zaman ise kendi içinde iki farklı davranış türünü barındırmaktadır. Merkezde bulunan daire içinde gerçekleştirilen eylemler, rekreasyonel davranışları temsil ederken, daire dışında kalan, ancak boş zaman içinde yer alan diğer eylemler ise A-tipik boş zaman davranışları (Karaküçük, 2014) olarak nitelendirilmektedir. Bireylerin kendisine veya çevresine sağlıksal, fiziksel veya sosyal açıdan zarar verici eylemlerde bulunulması a-tipik boş zaman davranışı olarak ifade edilebilir. Örneğin uyuşturucu gibi insan sağlığı için ciddi tehlike barındıran maddeleri kullanan bir birey, bu tür davranışları kategorize etmek için a-tipik boş zaman davranışını kullanılmaktadır. A-tipik boş zaman davranışları ile rekreasyonel aktiviteler arasında bir diğer önemli ayrım ise davranışın veya eylemin etik değerlendirmesidir. Evrensel etik ilkelere uymayan ve başkalarının haklarını gasp eden (hırsızlık, şiddet uygulamak vb.) eylemler de a-tipik boş zaman davranışı olarak nitelendirilmektedir. Zira rekreasyon ifadesi, tanımsal açıdan da değerlendirildiğinde “evrensel etik ilkeleri gözetme” anlamını (Kement, 2020) içermektedir. Dahası av turizmi gibi ekolojik döngü içinde yer alan ve diğer canlıların yaşamını tehlike altına atan, genel toplumsal kabulü olmayan faaliyetler de yine a-tipik boş zaman davranışı içinde değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirildiğinde insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri amacıyla birçok insani hak gözetilmektedir. Ancak bu, hakkın ötesinde insanların istek ve arzuları doğrultusunda ihtiyaçlarından fazlası olan bir eylemde (avlanma) bulunulması ekolojik denge için bir tehlike teşkil ettiği gibi, sürdürülebilir çevre için istenilmeyen birçok olumsuzluk da (Kement, 2019) doğurabilmektedir.

1. Literatür Taraması

Boş zaman ve serbest zamana yönelik olarak alanyazında ulusal birçok bibliyometri çalışması yer almaktadır. Yapılan çalışmalar yazar sayısı, yayın türü, anahtar kelime, atıf sayısı vb. birçok kriter dikkate alınarak yayınlar incelenmiştir. Dünder ve Gülcan (2022), Stebbins’in ciddi boş zaman teorisinden yararlanılarak oluşturulan turizm ve rekreasyon alanındaki akademik çalışmalar üzerine yapmış oldukları bibliyometrik analizde Scopus veri tabanında yer alan 458 adet çalışmayı incelemiş ve 1996-2022 yılları arasında rekreasyon ve ciddi boş zaman anahtar kelimelerinin kullanıldığı 54 çalışmanın olduğunu ve çalışmalardaki kaynak, yayın türü vb. unsurların dağılımını belirleyerek göstermişlerdir. Buzlu (2015) yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında Proquest tez veri tabanında yer alan rekreasyon ve boş zamana yönelik tezleri incelemiş ve araştırma sonucunda genel olarak açık alan rekreasyon faaliyetleri üzerine çalışıldığı, tezlerin farklı disiplinlerle ilişkili çalışıldığı sonucuna varmıştır. Metin (2013) yüksek lisans çalışmasında boş zaman alanında yayımlanan makalelerin 2000’li yıllardan itibaren arttığını belirtmiştir. Araştırmanın bir diğer sonucu ise yayımlanan makalelerin 3/4 oranında çok yazarlı olduğudur. Aynı zamanda ilgili çalışmada yapılan makalelerde rekreasyon ve boş zamanın işletme bilimleri, ormancılık, psikoloji, halk sağlığı ve sağlık bilimleri gibi farklı disiplinlerce ortak çalışma alanı olarak tercih edildiği belirlenmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada boş zaman ve serbest zaman kavramlarına yönelik uluslararası alanyazında yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın evrenini uluslararası literatür oluştururken, örnekleme ise Scopus veri tabanında ilgili anahtar kelimeler üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırma yöntemi olarak doküman ve arşiv tarama tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla ikincil veri kaynaklarından faydalanılmıştır.

Verilerin taranması ve tasniflenmesi için bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, nicel analizler ile elektronik veri tabanlarında yer alan ve endekslenen bilimsel çalışmalara dayanmaktadır. (Hoffman & Holbrook, 1993; Kozak, 2000). Yapılacak araştırma için uygun veri tabanının seçimi, gerçekleştirilecek bibliyometrik analizin doğruluğu ile yakından ilişkilidir. Farklı veri tabanlarına göre alanlar ve dergiler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmaya uygun veri tabanının belirlenmesi, yapılacak bibliyometrik araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırabilmektedir (Lin vd., 2021). Bibliyometrik analiz çalışmalarında kullanılan bu araçlar, Web of Science (WoS), Scopus veya Google Scholar gibi referans gösterme özellikleri eklenmiş veri tabanlarından oluşmaktadır (Li vd., 2010). Kapsadığı alan ve çalışmalar nedeniyle, bu çalışmada kullanılan veriler Scopus veri tabanı taranarak elde edilmiştir. Çalışmada 17 Aralık 2021 zaman diliminde Scopus veri tabanında başlık olarak taranılan, “leisure” ile ilgili 1929-2022 yıllarında yayımlanan 2.649 çalışma ve “free time” konusunda 1955-2022 yıl aralığında yayımlanmış 565 çalışma “yayınlanma yılı, çalışmanın yazarları, çalışmanın alanları, yayınların kurumları, yayımlanan ülkeler, yayınların türü ve kullanılan anahtar kavramlar” dan oluşan bibliyografik göstergeler belirlenerek değerlendirmeye alınmıştır. Boş zaman ve serbest zaman konularında belirlenen akademik yayınların yılları, bu alandaki çalışmaların yayımlanma tarihlerine göre belirlenen ilk ile son yayın göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

Scopus veri tabanı kullanılarak elde edilen çalışma verileri görsel ağ analizi elde etmek amacıyla VOSviewer programına aktarılmıştır. VOSviewer analiz programı, WoS, Scopus vb. büyük hacimli akademik veri platformları aracılığıyla erişilebilen çalışmaların bibliyometrik

verilerinin analizini yapabildiği ve analiz sonuçlarını birçok farklı seçenek kullanma imkanı sunarak görselleştirebilme imkanı sunmaktadır (Van Eck & Waltman, 2021). VOSviewer analizleri, bibliyometri çalışmalarında sıkça kullanılmakta olup, program özellikle büyük ölçekli veri kümelerinin analizinde ve karmaşık görsel ağ haritaları oluşturmaya uygun belge, bilgi ve birimleri için güçlü bir görselleştirme sunmaktadır (Gaberli & Yağmur, 2021, s.250). VOSviewer, verileri incelemek için haritalama tekniğini kullanır ve alıntılara, dokümanlara, bağlantılara ve toplam bağlantı gücüne göre ağ tabanlı haritalar oluşturur (Sinkovics, 2016). VOSviewer veri analizlerinde ağ görselleştirme, yoğunluk görselleştirme ve yıllara göre haritalandırma olmak üzere üç şekilde kullanılabilir. Ağ görselleştirme, çalışma kapsamında belirlenen kavramları seçilen önem düzeyine göre görüntülemektedir (Gaberli & Yağmur, 2021). Görsel haritalarda dairelerin büyük olması diğerlerine göre daha önemli olduğunu göstermekte olup, renkleri ise farklı kümeleri göstermektedir (Sinkovics, 2016). Dairelerin birbirlerine olan mesafeleri ve aralarındaki çizgiler birbirleriyle olan bağlantıları ve bağlantı gücünü temsil etmektedir. Daireler birbirlerine yaklaştıkça bağlantı gücü artmaktadır (Perianes-Rodriguez vd., 2016). Bu kapsamda çalışmada araştırma alanları ile yazarlar, organizasyonlar, ülkeler ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkiler VOSviewer analiz programı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

Yapılan çalışma sonucunda, Scopus veri tabanının taranması ile ulaşılan “leisure” konusunda 1929-2022 yıllarındaki 2.649 akademik yayın ve “free time” konusunda 1955-2022 yıllarındaki 565 akademik yayına ait bibliyometrik veriler tabloya dönüştürülerek yorumlanmıştır.

Tablo 2: Boş zaman ve serbest zaman konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Leisure						Free Time					
Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı
2022	3	1990	16	1958	2	2022	2	1990	2	1958	0
2021	180	1989	13	1957	1	2021	26	1989	6	1957	0
2020	160	1988	10	1956	1	2020	31	1988	4	1956	0
2019	158	1987	13	1955	2	2019	47	1987	0	1955	1
2018	177	1986	10	1954	0	2018	24	1986	5		
2017	150	1985	11	1953	3	2017	30	1985	5		
2016	142	1984	11	1952	3	2016	29	1984	4		
2015	128	1983	7	1951	1	2015	21	1983	2		
2014	130	1982	16	1950	0	2014	22	1982	7		
2013	112	1981	13	1949	0	2013	15	1981	7		
2012	104	1980	13	1948	1	2012	13	1980	1		
2011	104	1979	5	1947	0	2011	24	1979	4		
2010	116	1978	10	1946	0	2010	16	1978	2		
2009	95	1977	9	1945	0	2009	18	1977	3		
2008	67	1976	6	1944	1	2008	13	1976	9		
2007	74	1975	3	1943	0	2007	16	1975	4		
2006	52	1974	10	1942	0	2006	10	1974	4		
2005	66	1973	13	1941	0	2005	13	1973	6		
2004	50	1972	6	1940	1	2004	7	1972	2		
2003	52	1971	3	1939	0	2003	12	1971	3		
2002	31	1970	3	1938	0	2002	8	1970	2		
2001	37	1969	6	1937	1	2001	9	1969	8		
2000	35	1968	2	1936	3	2000	6	1968	1		
1999	22	1967	2	1935	1	1999	9	1967	0		
1998	19	1966	4	1934	0	1998	9	1966	2		
1997	33	1965	4	1933	0	1997	5	1965	0		
1996	31	1964	1	1932	0	1996	8	1964	3		
1995	15	1963	0	1931	0	1995	3	1963	0		
1994	15	1962	4	1930	0	1994	7	1962	1		
1993	17	1961	3	1929	1	1993	5	1961	0		
1992	15	1960	1			1992	6	1960	0		
1991	12	1959	0			1991	3	1959	0		

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Boş zaman ve serbest zaman konularında gerçekleştirilen çalışmaların yayımlanma yılları Tablo 2’ye göre incelendiğinde, boş zaman konulu ilk yayın 1929 ve serbest zaman konulu ilk yayın 19552’te yapılmıştır. Bu kapsamda boş zaman kavramının serbest zaman kavramından daha önce bilimsel açıdan ele alındığı görülmektedir. Diğer yandan Türkiye’de ise boş zaman ilk defa 1993 ve serbest zaman ise 2007 yılında uluslararası alanyazına benzer ilerlemede ele alınmıştır.

Tablo 3: Boş zaman ve serbest zaman konulu çalışmaların yazarlara göre dağılımı

Leisure		Free Time	
Yazar	Yayın sayısı	Yazar	Yayın sayısı
Kujala, U.M.	30	Jiao, D.	13
Holtermann, A.	29	Yan, J.	10
Kaprio, J.	27	Chu, S.I.	9
Rahkonen, O.	22	Caldwell, L.L.	7
Hallal, P.C.	19	Vinter, R.B.	6
Schnohr, P.	19	Bankoff, S.G.	5
Borodulin, K.	16	Wang, W.C.	5
Lahti, J.	16	Telnov, D.A.	4
Martin Ginis, K.A.	16	Baldwin, C.K.	3
Godin, G.	15	Chen, L.	3
Hagger, M.S.	15	Chmiel, J.S.	3
Tuomilehto, J.	15	Duan, Y.	3
Evenson, K.R.	13	Froehly, L.	3
Jousilahti, P.	13	Heslar, J.	3
Katzmarzyk, P.T.	13	Lei, Z.	3
Lakka, T.A.	13	Mahmudov, E.N.	3
Owen, N.	13	Mishima, K.	3
Jacobs, D.R.	12	Phair, J.P.	3
Lahelma, E.	12	Reksa, D.	3
Smith, L.	12	Rowland, J.D.L.	3

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

İki kavrama yönelik yayın hazırlayan yazarlar Tablo 3’te gösterilmektedir. Sonuçlar incelendiğinde en fazla U. M. Kujala (30 yayın) boş zaman konulu yayın yapmıştır. Holtermann, A. İkinci sırada, Kaprio, J. Üçüncü sırada ve Rahkonen, O. Dördüncü sırada boş zaman konulu yayın yapan yazarlardır. Serbest zaman konulu ise en fazla D. Jiao (13) yayın hazırlamıştır. J. Yan ise 10 yayın ile ikinci sıradadır.

Tablo 4: Boş zaman ve serbest zaman konulu çalışmaların alanlarına göre dağılımı

Leisure		Free Time	
Araştırma Alanı	Yayın Sayısı	Araştırma Alanı	Yayın Sayısı
Tıp	1907	Sosyal Bilimler	173
Sosyal Bilimler	495	Tıp	144
Sağlık Meslekleri	313	Mühendislik	113
Psikoloji	300	Psikoloji	65
Hemşirelik	182	Fizik ve Astronomi	61
Çevre Bilimi	164	Sanat ve Beşeri Bilimler	58
Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji	158	Bilgisayar Bilimi	56
İşletme, Yönetim ve Muhasebe	131	İşletme, Yönetim ve Muhasebe	44
Sanat ve Beşeri Bilimler	90	Matematik	41
Nörolojik Bilim	63	Çevre Bilimi	28
Tarım ve Biyoloji Bilimleri	46	Malzeme Bilimi	28
Ekonomi, Ekonometri ve Finans	42	Kimya	20
Çok disiplinli	42	Sağlık Meslekleri	20
Mühendislik	31	Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji	16
Bilgisayar Bilimi	24	Dünya Bilimleri	12

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Scopus aracılığıyla elde edilen çalışmaların 26 ayrı konu alanına göre dağılımları, en fazla çalışmanın gerçekleştirildiği ilk 15 alan üzerinden değerlendirilmiştir. Tablo 4'teki boş zaman ve serbest zamana ilişkin çalışmaların konu alanlarına göre dağılımları yorumlandığında, boş zaman konusunda 1907 çalışmanın tıp alanında gerçekleştirildiği ve ilgili alanın en fazla yayınlı birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Turizm ve rekreasyon alanını da içinde barındıran sosyal bilimler 495 çalışma ile ikinci sıradadır. Diğer yandan, serbest zaman konusu en fazla 173 yayın ile sosyal bilimlerde değerlendirilmiştir. İkinci olarak ise 144 yayın ile tıp alanında değerlendirilmiştir. Bu bilgilere göre boş zaman ve serbest zamanın, birçok farklı alanın çalışma konusunu içeren çok disiplinli bir özellik taşıdığı görülmektedir. Tablo 4'te yer alan veriler Scopus veri tabanından elde edildiğinden, rekreasyon ve boş zaman kavramları ile ilişkili alan olan spor bilimleri alanına yer verilmemiştir.

Tablo 5: Boş zaman ve serbest zaman çalışmalarının yayımlandıkları kurumlara göre dağılımı

Leisure		Free Time	
Kurum	Yayın Sayısı	Kurum	Yayın Sayısı
Helsinki Üniversitesi	101	Purdue Üniversitesi	14
Jyväskylä Üniversitesi	73	Pensilvanya Devlet Üniversitesi	9
Ulusal Sağlık ve Refah Enstitüsü	64	Delft Teknoloji Üniversitesi	8
Güney Danimarka Üniversitesi	53	Kansas Üniversitesi	8
Doğu Finlandiya Üniversitesi	53	İmparatorluk Koleji Londra	7
Kopenhag Üniversitesi	50	Tokyo Üniversitesi	6
Karolinska Enstitüsü	47	Murcia Üniversitesi/İspanya	5
Harvard T.H. Chan Halk Sağlığı Okulu	45	Northwestern Üniversitesi	5
Ulusal Çalışma Ortamı Araştırma Merkezi/Danimarka	43	Maryland Üniversitesi, College Park	5
Sao Paulo Üniversitesi	38	Michigan Üniversitesi, Ann Arbor	5

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 5'e göre, Finlandiya'da bulunan Helsinki Üniversitesi, toplamda 101 yayın ile boş zaman konusuna yönelik en çok yayına sahip üniversite olarak görülmektedir. Serbest zaman konusunda ise, 14 çalışma ile en fazla yayın A.B.D. Indiana'da bulunan Purdue Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye, boş zaman konusunda farklı üniversitelerden toplam 25, serbest zaman konusunda ise toplam 8 çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar farklı kurumlar tarafından gerçekleştirildiğinden gruplandırma yapılması mümkün olmamaktadır. Türkiye'de boş zaman ile ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği kurumlar (Ör. Nigde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi vb.) farklılık göstermektedir.

Tablo 6: Boş zaman ve serbest zaman çalışmalarının yayımlandıkları ülkelere göre dağılımı

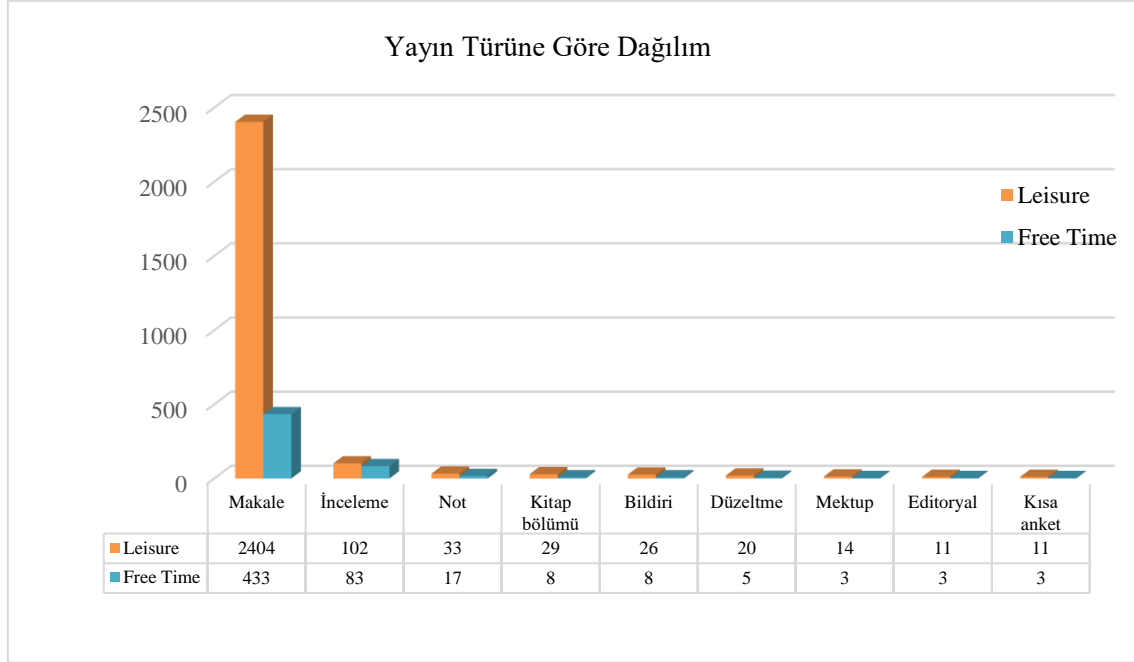
Leisure		Free Time	
Ülke	Yayın Sayıları	Ülke	Yayın Sayıları
1. Birleşik Devletler	660	1. Birleşik Devletler	150
2. Birleşik Krallık	215	2. Birleşik Krallık	34
3. Finlandiya	210	3. Almanya	33
4. Almanya	178	4. İspanya	28
5. Kanada	174	5. Çin	26
6. İsveç	171	6. Polonya	23
7. Brezilya	161	7. Fransa	22
8. Avustralya	154	8. Japonya	22
9. İspanya	146	9. İtalya	21
10. Danimarka	145	10. Brezilya	19
25. Türkiye	25	20. Türkiye	8

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, boş zaman konusunda gerçekleştirilmiş en fazla çalışmaya sahip ülke Birleşik devletler (n=660) olarak görülmektedir. Serbest zaman konusunda yine en

fazla çalışma yapan ülke Birleşik devletler (n=150) olarak görülmektedir. Boş zaman konusunda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, dünya sıralamasında Türkiye 96 ülke arasında 25. olarak, serbest zaman konulu çalışmalarda ise dünyadaki 60 ülke içerisinde 20. olarak yer almıştır.

Şekil 2: Boş zaman ve serbest zaman çalışmalarının yayın türüne göre dağılımı

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Boş zaman ve serbest zamana yönelik olarak gerçekleştirilen akademik çalışmaların türlerine göre dağılımlarını gösteren Şekil 2 incelendiğinde, en fazla makalenin boş zaman ile ilgili (n=2404) yayımlandığı görülmektedir. Serbest zaman ile ilgili olarak yine en fazla çalışma makale (n=433) türünde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Boş zaman ve serbest zaman çalışmalarının kaynaklara göre dağılımı

Leisure		Free Time	
Kaynaklar	Yayın Sayısı	Kaynaklar	Yayın Sayısı
Journal of Physical Activity and Health	74	Leisure Studies	7
Preventive Medicine	69	Loisir et Societe	7
BMC Public Health	58	Physical Review A Atomic Molecular and Optical Physics	7
International Journal of Environmental Research and Public Health	56	Journal of Leisure Research	6
Plos One	34	Leisure Sciences	6
International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity	29	Journal of Chemical Physics	5
Medicine and Science in Sports and Exercise	27	Proceedings of The IEEE Conference on Decision and Control	5
Leisure Studies	26	Movimento	4
European Journal of Preventive Cardiology	24	Psychological Reports	4
American Journal of Epidemiology	23	World Leisure Journal	4

Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 7’de boş zaman konusundaki bibliyometrik veriler incelendiğinde, 74 akademik çalışma içeriği ile “Journal of Physical Activity and Health” adlı derginin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dergi incelendiğinde, boş zaman ile ilgili ilk çalışmanın 2016 yılında olmak üzere konu ile ilişkili toplam 20 makale yayımladığı belirlenmiştir. Serbest zaman ile ilgili tablo incelendiğinde ise, “Leisure Studies”, “Loisir et Societe” ve “Physical Review A Atomic Molecular” adlı dergilerin 7 akademik çalışma ile ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. Boş zaman konusunda, turizm alanındaki Türkiye kaynaklı çalışmalar “Academic Turkish World Studies: Tourism, Culture, Art and Architecture”, “Tourism and Hospitality Studies” ve “Hospitality, Travel, and Tourism: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications” isimli kaynaklarda yayımlanmıştır. Serbest zaman konusunda ise turizm alanında Türkiye kaynaklı çalışma bulunmamaktadır.

Tablo 8: Boş zaman ve serbest zaman ile ilgili anahtar kelimelerin dağılımı

Leisure		Free Time	
Anahtar Kelimeler	Frekans	Anahtar Kelimeler	Frekans
Human	1,812	Human	119
Leisure	1,744	Article	104
Female	1,478	Leisure	93
Male	1,448	Male	74
Leisure Activities	1,387	Female	68
Article	1,376	Free Time	68
Humans	1,367	Humans	60
Adult	1,294	Leisure Activities	56
Physical Activity	1,266	Time	22
Exercise	1,085	Aged	21
Middle Aged	858	Time Factors	19
Aged	681	Education	16
Major Clinical Study	618	Physical Activity	16
Questionnaire	572	Recreation	15
Controlled Study	544	Exercise	14
Priority Journal	483	Middle Aged	14
Sport	204	Sport	14
Leisure Time	151	Motivation	13
Sports	129	Recreational Activity	9
Recreation	114	Leisure Time	8

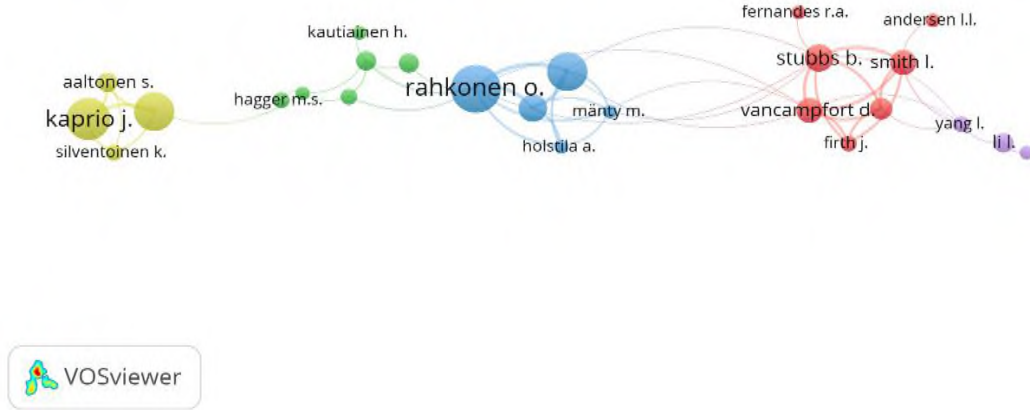
Kaynak: Scopus veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 8’de boş zaman ve serbest zaman konulu yayınlarda kullanılan anahtar kelimeler incelenmiştir. Boş zaman yayınlarda en çok kullanılan anahtar kelimeler; “human” (1.8129, “leisure”, ve “female” şeklinde devam etmektedir. Boş zaman konulu yayınlarda kadın ve erkek kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Serbest zaman yayınlarda en yaygın yer alan anahtar kelimeler; “human” (119), “article” ve “leisure” şeklinde devam etmektedir. Serbest zaman konulu yayınlarda boş zaman kavramının da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle bu iki kavramın birbiriyle ilişkili olduğu ve özellikle serbest zaman konulu yayınlarda boş zaman sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.

3.1. Boş Zaman ve Serbest Zaman Alanlarının VOSviewer Haritalama Sonuçları

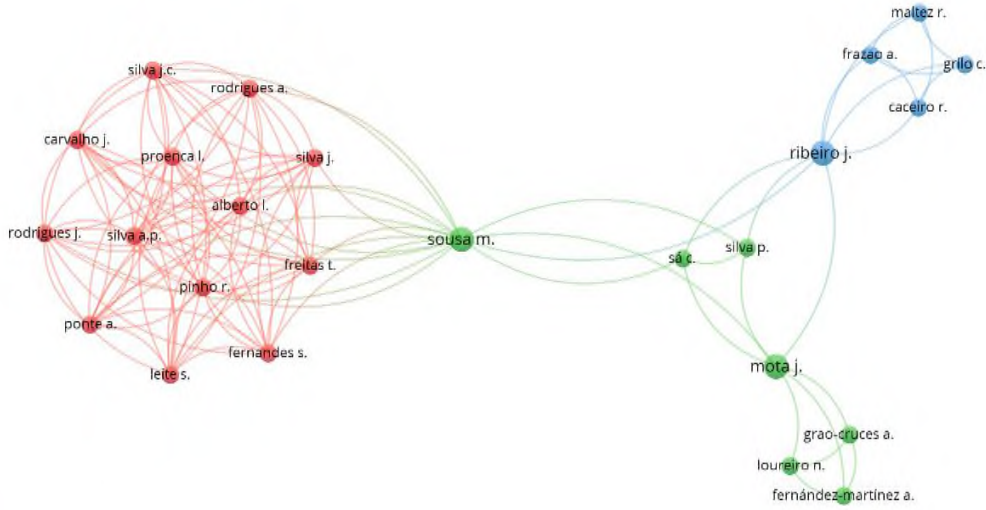
Bu bölümde “birlikte yazarlık” (Co-Authorship) ve “birliktelik” (Co-occurrence) durumları göz önünde bulundurularak veriler analiz edilmiştir. Kullanılan analizlerde, VOSviewer programında ilgili parametreye yönelik, ilişkileri güçlü kavramlarla görselleştirilmiştir. “Birlikte yazarlık” parametresi ile gerçekleştirilen analizler ilişkilerinin güçlü olduğu “yazarlar, organizasyonlar ve ülkelere” göre gerçekleştirilmiştir. “Birliktelik” parametresine göre ise, ilişkileri güçlü olan “yazar-anahtar kelimelere” göre analiz sağlanmıştır.

Şekil 3: Boş zaman çalışmalarının yazarlarının dağılımına yönelik ağ analizi

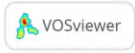
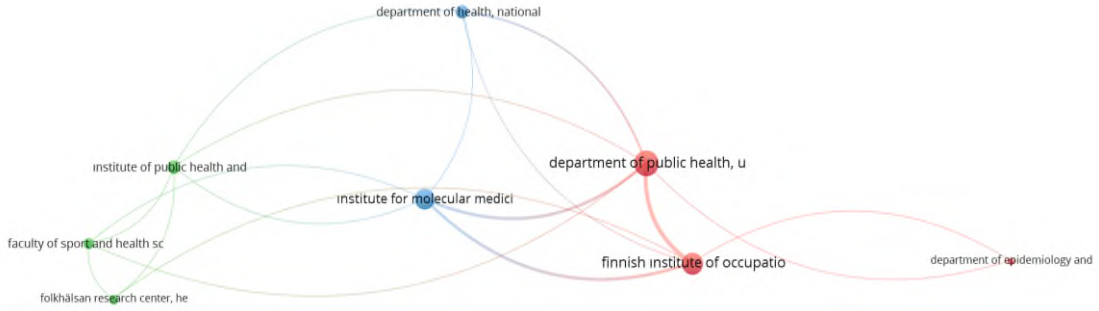
Şekil 3'te boş zaman alanında çalışma gerçekleştirmiş 4295 yazarın aralarındaki bağıntı gücü görselleştirilmiştir. 4295 yazarın 81'i bu sınır değerleri kıyaslanmaktadır. 81 yazarın her biri için, toplam bağlantı gücü en fazla olan 25 yazara ait görsel ağ haritası oluşturulmuştur. Bu yazarların aralarında farklı renklerle gösterilen 5 kümelenmenin oluştuğu görülmektedir. Bu kümelenmeler içerisinde kırmızı renk ile kümelendirilen yazarlar arasında diğerlerine kıyasla daha güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Haritada gösterilen yazarlar arasında toplam 50 karşılıklı bağlantı bulunmaktadır. Bağlantı gücü yüksekliğine göre sırasıyla Rahkonen (17 çalışma, 237 alıntı), Lahti (14 çalışma, 165 alıntı), Stubbs (10 çalışma, 117 alıntı), Vancampford (9 çalışma, 112 alıntı), Smith (9 çalışma, 94 alıntı) ve Lahelma (10 çalışma, 135 alıntı) boş zaman ve serbest zaman konulu çalışmalarda önde gelen yazarlardır. Bunun yanı sıra diğer yazarlar ile bağlantı sayısı (9) ve yaptığı çalışma sayısı (17) olup birinci sırada yer alan yazar Rahkonen iken, alıntılanma sayısı en yüksek yazar ise 356 alıntı ile Kunst olarak görülmektedir. Rahkonen, O. vd. tarafından hazırlanan ve en fazla atıf alan “*Emekliliğe geçişten sonra boş zamandaki fiziksel aktivitedeki değişiklikler: Bir takip çalışması*” isimli araştırma 2011 yılında yayınlanmıştır. Çalışmada, emekliliğin, yaşam tarzlarını etkilemesinin muhtemel büyük bir yaşam değişikliği olduğu ve bu nedenle 5-7 yıllık takipte emekliliğe geçişle karşı karşıya kalan yaş almış çalışanlar arasında orta ve şiddetli yoğunluktaki boş zaman fiziksel aktivitelerindeki değişikliklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın anahtar kavramları, fiziksel aktivite emekliliği, sağlık ve takip olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışma 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında toplam 52 alıntı sayısı ile en fazla atıf yapılan çalışma olmuştur. Yazara ait diğer çalışmalar yine tıp alanında gerçekleştirilmiştir.

Şekil 4: Serbest zaman Çalışmalarının yazarlarının dağılımına yönelik ağ analizi

Şekil 4'te serbest zaman alanında yayın üretmiş 1355 yazar arasındaki karşılıklı bağıntılar görsel hale getirilmiştir. 1355 yazardan yalnızca diğerler yazarlarla aralarındaki bağlantı en yüksek 25 yazar VOSviewer ile analiz edilmiştir. Bu yazarlar arasındaki ilişkiler kırmızı, yeşil ve mavi olmak üzere 3 ayrı kümelenme ile gösterilmiştir. Bu kümelenmeler içinden kırmızı renkteki yazarlar arasında diğerlerine kıyasla daha güçlü bir ilişki söz konusudur. Konu kapsamında geçen yazarlar arasında toplam 117 bağlantı belirlenmiş olup, Sousa, 17 bağlantı, 2 çalışma ve 38 alıntılanma ile bu yazarlar arasında merkezi bir konumda yer alarak diğer yazarları destekleyen ve güçlü ilişkisi olan yazar konumundadır.

Şekil 5: Boş zaman çalışmalarının yayımlandıkları kurumların dağılımına yönelik ağ analizi

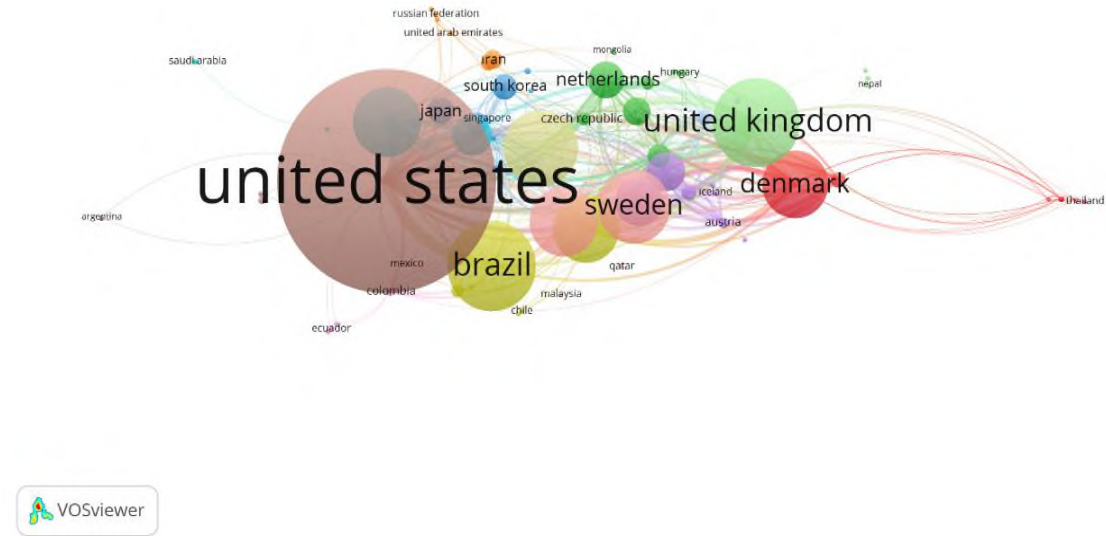
Şekil 5'te boş zaman alanında çalışma yayınlamış kurumların aralarındaki bağıntılar görselleştirilerek sunulmuştur. Bir kurumun yayın sayısı asgari "5" ve bir yazarın çalışmasına aldığı atıf sayısı asgari "0" olarak belirlenerek analiz gerçekleştirilmiştir. Bağlantı gücüne göre oluşturulan haritada üç küme oluşmuştur. Kırmızı kümede sağlık ve işletme üzerine kurumların bağlantı gücü yüksek çıkarken, mavi kümede moleküler tıp ve halk sağlığı üzerine çalışan kurumların gruplandığı tespit edildi. Yeşil kümede ise spor, araştırma merkezi ve halk sağlığı kurumları gruplandı.

Şekil 6: Serbest zaman çalışmalarının yayımlandıkları kurumların dağılımına yönelik ağ analizi

Şekil 6’da serbest zaman alanında yayın gerçekleştirmiş 1355 kurum arasındaki karşılıklı bağlantılar görselleştirilerek sunulmuştur. 901 kurumun 25’i bu sınır değerlerde yer almaktadır. Bağlantı gücü en yüksek 4 kurum ile görsel ağ haritası ortaya çıkarılmıştır. Haritaya göre toplam bağlantısı en güçlü, bağlantı sayısı, çalışma sayısı ve alıntılanma sayısı en yüksek kurum İspanya’da bulunan Universidad de Murcia’dır.

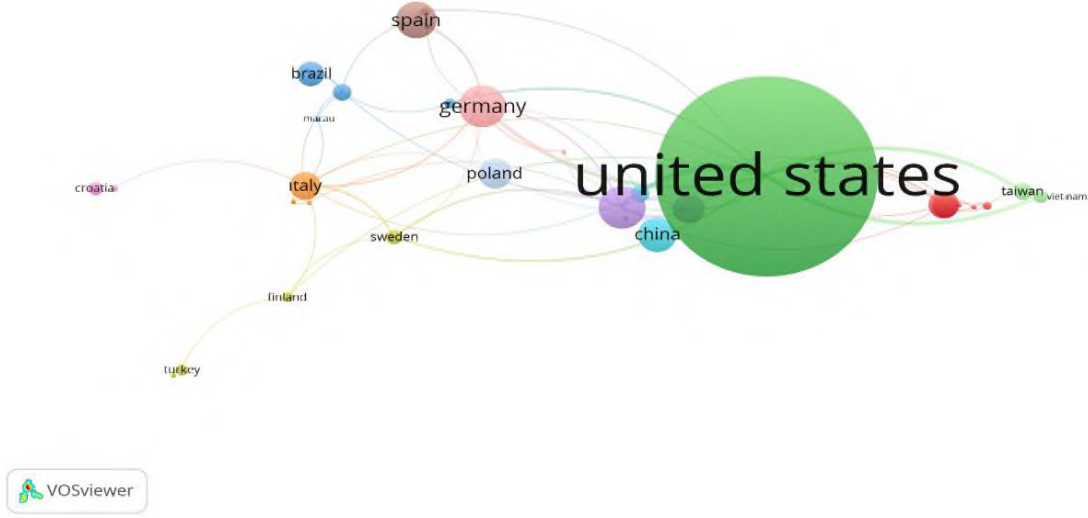
Şekil 7: Boş zaman çalışmalarının yayımlandıkları ülkelere yönelik ağ analizi

Şekil 7’de boş zaman alanında çalışma yapan ülkelerin ilişki ağı gösterilmektedir. 92 ülkenin tamamı belirlenen bu sınır değerlerde yer almaktadır. Ülkelerin diğer ülkelerle olan ortak yazarlık ilişkileri incelendiğinde ilişki gücü en yüksek 80 ülke bu kapsamda değerlendirilmiştir. Elde edilen tüm bu verilerin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan görsel haritada, tüm ülkelerin yakın bir ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Birbirleriyle bağlantılı 13 kümenin ortaya çıktığı haritada yer alan ülkelerin her biri farklı renklerle gösterilmektedir. Bu ülkeler arasında en fazla çalışmayı (n=279) ve alıntılanma sayısını (n=6522) elde eden ülke olan Birleşik Devletler’in toplam 45 ülke ile iş birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla en güçlü bağlantıya sahip ülke ise Birleşik Krallık olarak görülmektedir. Ayrıca, Brezilya 21 ülke ile bağlantılı 113 çalışma; Danimarka 31 ülke ile bağlantılı olarak 85 çalışma;

İsveç ise, 22 ülke ile bağlantılı olarak 92 çalışma gerçekleştirmiş olup toplam bağlantı gücü yüksek ülkeler sınıflamasında yer almaktadırlar.

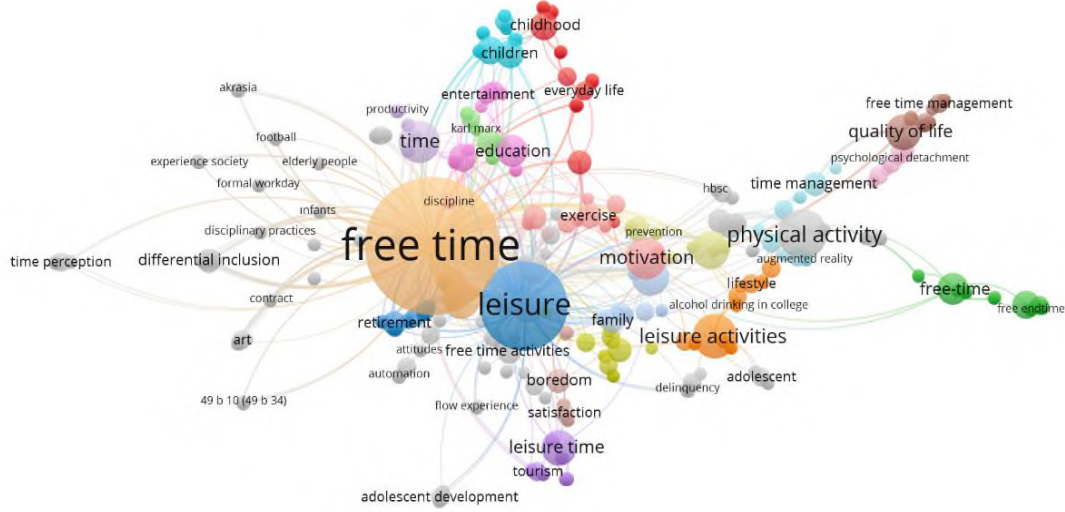
Şekil 8: Serbest zaman çalışmalarının yayımlandıkları ülkelere yönelik ağ analizi

Şekil 8’de serbest zaman alanında çalışma yapan ülkelerin ağ haritası gösterilmektedir. 71 ülkenin tümünün belirlenen sınır değerleri karşıladığı tespit edilmiştir. Ülkelerin diğer ülkelerle geliştirdikleri ortak yazarlık bağlantılarının toplam gücüne göre bağlantı gücü en yüksek 49 ülke belirlenmiştir. Her biri farklı renklerde verilen ülkelere ait birbirleriyle bağlantılı olarak 12 ayrı kümelene ortaya çıkmıştır. Tüm ülkeler içerisinde konu ile ilgili en fazla yayına (n=150) ve alıntılama (n=3343) sahip ülke konumundaki Birleşik Devletler, toplam 22 ülke ile birlikte çalışma gerçekleştirmiş olup ilişki ağı en yüksek konumda değerlendirilmiştir.

Şekil 9: Boş zaman çalışmalarında tercih edilen anahtar kelimelerin ağ analizi

Şekil 10: Serbest zaman çalışmalarında kullanılan anahtar kelimelerin ağ analizi

Şekil 10’da serbest zaman konusundaki çalışmalarda en sık tekrarlanan anahtar kelimelerin görselleştirilmiş ağ haritası verilmiştir. Bağlantı gücü en yüksek 477 anahtar kelime seçilerek ağ haritası oluşturulmuştur. Buna göre serbest zaman çalışmalarında en çok tekrarlanan anahtar kelimeler sırasıyla serbest zaman (free time) (n=64), boş (free) (n=30), fiziksel aktivite (physical activity) (n=11), boş zaman aktiviteleri (free time activities) (n=9), zaman (time) (n=8) ve motivasyon (motivation) (n=8) olarak görülmektedir. Harita incelendiğinde, boş zaman (leisure) (n=6), eğitim (education) (n=5), turizm (tourism) (n=2) ve rekreasyon (recreation) (n=1) anahtar kelimelerine boş zaman çalışmalarında daha az yer verildiği belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında boş zaman ve serbest zaman kavramları hem kıyaslandı hem de yıllar bazında bibliyometrik açıdan alanyazında ele alınma sıklığı farklı değişkenlere göre incelendi. Alanyazında boş zaman ve serbest zaman kelimeleri kavramsal olarak farklı açılardan ele alınmaktadır. Dolayısıyla aralarındaki bağı anlamak, tarihsel açıdan bilimsel değerlendirmeye alınma sürecini incelemek önem arz etmektedir.

Boş zaman ve serbest zaman konularında yapılan yayın sayıları incelendiğinde boş zaman kavramının hem daha geçmişe dayandığı hem de hazırlanan yayın sayısının fazla olduğu tespit edilmiştir. Yayınların artış durumuna bakıldığında 2010 yılı itibarıyla boş zaman yayınlarında, 2010 yılından sonraki süreçte ise serbest zaman konulu yayınların artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de ise ilgili kavramlara yönelik yayınların yakın geçmişte başladığı saptanmıştır. Çalışma alanlarına göre değerlendirildiğinde, boş zaman konusundaki çalışmaların büyük çoğunluğunun tıp alanında gerçekleştirilmiş olduğu, serbest zaman konusunda ise, çalışmaların çoğu turizm ve rekreasyon bölümlerini de kapsayan sosyal bilimler alanında gerçekleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaya göre, boş zaman ve serbest zaman konuları çok disiplinli bir özelliğe sahiptir. Uluslararası alanyazında, boş zaman ve serbest zaman çalışmalarına en fazla katkı sağlayan ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir. Türkiye, boş zaman konusunda yapılan akademik çalışmaları ile dünya genelinde 96 ülke içerisinde 25. sırada yer alırken, serbest zaman konulu çalışmalarda dünya çapında değerlendirildiğinde ise 60 ülke içerisinde 20. sırada bulunmaktadır. Tespit edilen bu sonuç, Türkiye’nin akademik yayın olarak dünyadaki boş zaman ve serbest zaman alanlarındaki gelişmelere uzak olmadığını göstermektedir.

Çalışmaların yayımlandığı kurumlar incelendiğinde, Helsinki Üniversitesi, boş zaman kavramına yönelik en çok bilimsel çalışma gerçekleştirilen üniversitedir. Serbest zaman konusunda ise, en fazla çalışma Purdue Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de ise, boş zaman konusunda farklı üniversitelerden toplam 25, serbest zaman konusunda ise toplam 8 çalışma gerçekleştirilmiştir. Türkiye’den çalışmalar farklı kurumlardan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş olup, kimi yazarların kurumları birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle gruplandırma yapılamamış ancak çalışmaların içeriğinden, yazarların kurumlarına ait bilgiler bulgular kısmında detaylı olarak verilmiştir.

Boş zaman çalışmalarında, “fiziksel aktivite”, “egzersiz”, “boş zaman” ve “boş zaman fiziksel aktivite” anahtar kelimeleri en fazla ilişki ağına sahip kelimeler olarak tespit edilmiştir. Serbest zaman çalışmalarında, bir anahtar kelimenin en az tekrar sayısı “1” seçilerek anahtar kelimeler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, “serbest zaman”, “boş” ve “fiziksel aktivite” anahtar kelimelerinin ise en çok birlikte kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Her iki çalışma alanında da turizm, rekreasyon ve spor anahtar kelimelerinin kullanım oranlarının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bu durumun en önemli nedeni, Scopus’ta yer alan uluslararası literatürde boş zaman ile serbest zaman kavramlarının daha çok tıp alanında gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası alan yazında gerçekleştirilecek boş zaman ve serbest zaman çalışmalarının özellikle turizm, rekreasyon ve spor anahtar kavramlarını içerecek şekilde geliştirilmesi, literatürdeki bu açığı kapatılma bağlamında önem teşkil etmektedir.

Boş zaman kavramıyla ilgili en fazla yayın (5), bağlantı gücü (17 yayın ve 237 alıntı) olan yazar Rahkonen’dir. Rahkonen’e ait en fazla atıf alan çalışma (Lahti vd., 2011) ve diğer çalışmaları incelendiğinde, çalışmalarının tamamının tıp alanında gerçekleştirilmiş olduğu belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle boş zaman kavramının sosyal bilimler alanından çok tıp alanının ilgi alanına girdiği sonucu elde edilmiştir. Yine sonuç olarak en az 1 yayını olan yazarlar arasında merkezi noktada bulunan Sousa ise serbest zaman kavramı kapsamında 2 yayın ve 38 alıntı kapsamına 17 ilişki ağına sahiptir.

Bibliyometrik çalışmaların bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışma Scopus’ta tarama yapıldığında listelenen çalışmalarla sınırlıdır. Dünya çapındaki akademik çalışmaların analizi için veri kaynağı olarak kabul gören ve sıklıkla tercih edilen veri tabanı olarak Scopus (Boyle & Sherman, 2006), boş zaman ve serbest zaman konularındaki tüm çalışmaları içermeyebilmektedir. Bu bağlamda Web of Science, PubMed vb. diğer uluslararası ölçekli veri tabanları aracılığıyla mevcut çalışma güncellenerek geliştirilebilir. Ayrıca, bibliyometrik analiz sayısal verilere dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, ortaya konulan akademik yayınların içerikleri ya da niteliklerini yorumlamak mümkün olmamaktadır (Dunk & Arbon, 2009). Gelecekte farklı alanlarda gerçekleştirilecek çalışmalarda, Web of Science gibi daha büyük bir veri tabanından bibliyometrik veriler elde edilerek, Vosviewer programı ile çalışmaların yıllara göre dağılım ve yoğunluk görünümü analizleri gerçekleştirilerek bu çalışmadaki sınırlama genişletilebilir.

Kaynakça

- Boyle, F., & Sherman, D. (2006). Scopus™: the product and its development. *The Serials Librarian*, 49(3), 147-153.
- Broadhurst, R. (2001). *Managing environments for leisure and recreation*. routledge, Taylor & Francis Group, London.
- Buzlu, M. (2015). *Rekreasyon araştırmaları ve rekreasyon bölümleri için araştırma ve müfredat kapsamı önerisi: bilimetrik bir çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Cengel, O., & Oztek, Y. (2014). Leisure time marketing in the context of the entertainment industry. In R. Ozturk (Ed.), *Handbook of Research on the Impact of Culture and Society on the Entertainment Industry* (pp. 296-313). IGI Global.

- Dumazedier, J. (1974) *Sociology of leisure*, Elsevier Pub, New York, 237.
- Dunk, A. M., & Arbon, P. (2009). Is it time for a new descriptor'pressure injury': a bibliometric analysis. *Wound Practice & Research: Journal of the Australian Wound Management Association*, 17(4), 201-207.
- Dündar, A. K., & Gülcan, B. (2022). Turizm ve rekreasyonda Stebbins' in ciddi boş zaman teorisinin bibliyometrik analizi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(9), 1235-1248.
- Gaberli, Ü., & Yağmur, Y. (2021). A Review of global winter tourism research in the web of science (WoS) database between 1988-2020: A bibliometric and visualization analysis. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 248-265.
- Gibson, J., Macintyre, E., Wood, I., Kemp, K., & Pearson, S. (1997). *Leisure and recreation: advanced GNVQ, Optional Units*. Longman.
- Gulam, A. (2016). Recreation–need and importance in modern society. *International Journal of Physiology, Nutrition and Physical Education*, 1(2), 157-160.
- Hazar, A. (2009). *Rekreasyon ve animasyon*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Hoffman, D.L. ve Holbrook, M.B. (1993). The intellectual structure of consumer research: a bibliometric study of author co-citations in the first 15 years of the journal of consumer research. *Journal of Consumer Research*, 19(4), 505-517.
- Jones, S. G. (2018). *Workers at play: A social and economic history of leisure*, 1918–1939. Routledge.
- Karaküçük, S. (2014). *Rekreasyon: boş zamanları değerlendirme*. (Altıncı Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kement, Ü. (2020). *Tourism and recreation*, İçinde, İ. Yazıcıoğlu, Ö. Yayla, & A. Işın, T. Çetin (Edt.). *Tourism and hospitality studies*. (ss.293-307). Peterlang Yayınevi, Germany.
- Kement, Ü. (2019). *Ecorecreation*, İçinde, İ. Yazıcıoğlu, Ö. Yayla, & A. Solunoğlu (Edt). *Current issues in tourism and hospitality management*. (ss.238-241). SRA Academic yayınevi, Litvanya.
- Kement, Ü. (2015). *Doğaya yönelik gerçekleştirilen rekreatif etkinliklerde tüketicilerin çevre dostu rekreasyon davranışlarının incelenmesi: kamping örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı. Ankara.
- Koca, C., Henderson, K. A., Asci, F. H., & Bulgu, N. (2009). Constraints to leisure-time physical activity and negotiation strategies in Turkish women. *Journal of Leisure Research*, 41(2), 225-251.
- Kozak, N. (2000). Türkiye'de akademik turizm literatürünün gelişim süreci üzerine bir inceleme. *DAÜ: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 15-55.
- Lahti, J., Laaksonen, M., Lahelma, E., & Rahkonen, O. (2011). Changes in leisure-time physical activity after transition to retirement: a follow-up study. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 8(1), 1-8.
- Li, J., Burnham, J. F., Lemley, T., & Britton, R. M. (2010). Citation analysis: comparison of web of science, scopus, scifinder, and google scholar. *Journal of electronic resources in medical libraries*, 7(3), 196–217.
- Lin, M. P., Marine-Roig, E., & Llonch-Molina, N. (2021). Gastronomy as a sign of the identity and cultural heritage of tourist destinations: a bibliometric analysis 2001–2020. *Sustainability*, 13(22), 12531, 1-23.

- Metin, C.M. (2013). *Boş zaman literatürünün dünya'daki gelişimi:leisure science dergisinde yayımlanan makaleler üzerine bir inceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Meyer, H. D., Brightbill, C. K. & Sessoms, H. D. (1969). *Community recreation-a guide to its organization* (Fourth Edition). Printice-Hall, London.
- Mieczkowski Z. (1990). *World trend in tourism and recreation*. New York: Peter Lang Publishing
- O'Leary, J. T., Adams, M. B., & Parker, L. W. (1981). *Importance performance analysis: an aid to problem identification in urban river recreation development*. American Water Resources Association.
- Öztürk, P., & Koca, C. (2019). Generational analysis of leisure time physical activity participation of women in Turkey. *Leisure Studies*, 38(2), 232-244.
- Pangburn, W. (1929). Leisure time agencies and character building. *Religious Education*, 24(6), 572-577.
- Perianes-Rodriguez, A., Waltman, L., and Van Eck, N. J. (2016). Constructing bibliometric networks: A comparison between full and fractional counting. *Journal of Informetrics*, 10(4), 1178-1195.
- Roberts K. (2006). *Leisure in contemporary society* (2. baskı) Wallingford, UK: Cabi.
- Sinkovics, N. (2016). Enhancing the foundations for theorising through bibliometric mapping. *International Marketing Review*, 33(3), 327-350.
- Soybalı, H. H., Kabakulak, A., & Başar, B. (2020). Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin rekreasyon faaliyetlerine katılım düzeyi üzerindeki etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği. *Journal of Recreation And Tourism Research/JRTR*, 7(2), 107-134.
- Torkildsen, G. (2005). *Leisure and recreation management*. 5th Edition. Routledge And Francis Group.
- Tükel, Y., & Temel, A. S. (2020). Examining the levels of freedom, life satisfaction and happiness perceived by college students in leisure time. *International Journal of Research in Education and Science*, 6(4), 668–67.
- Van Eck, N.J. & Waltman, L. (2021). *VOSviewer Manual*. Universiteit Leiden, Leiden.
- Veal, A. J. (2020). Is there enough leisure time? Leisure studies, work-life balance, the realm of necessity and the realm of freedom. *World Leisure Journal*, 62(2), 89-113.
- World Leisure Secretariat, (WLO) (2021). *The WLO global leisure debates webinar series to re-start in early*.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma sürecinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Etik Kurul İzin Durumu: Bu çalışmada ikincil verilerden faydalandığı için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır. Olası durumda yaşanacak sorunlara karşın tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %34
2. yazar katkı oranı: %33
3. yazar katkı oranı: %33